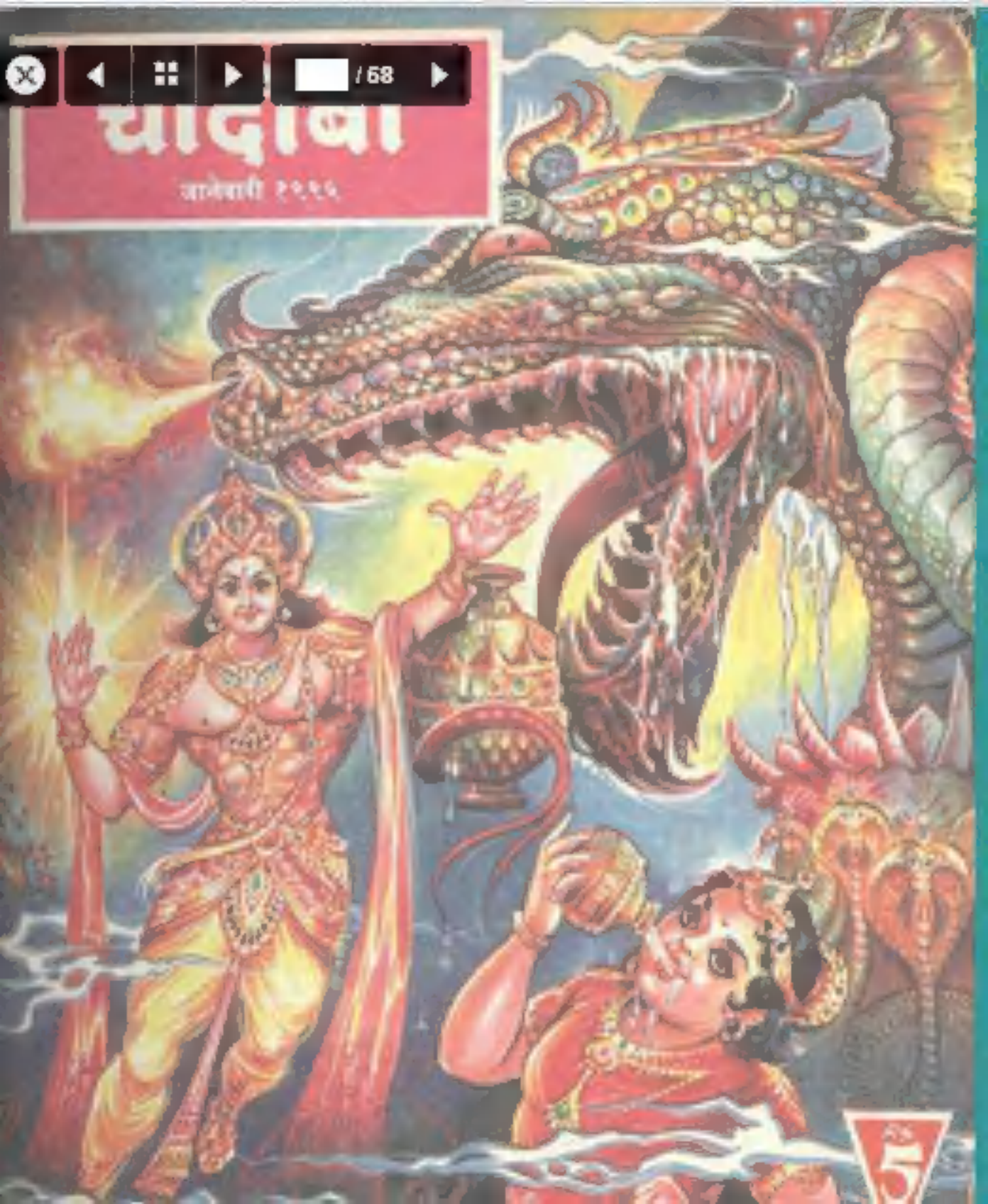

यादवी

जानेवारी २०२५

आपल्या वडिलांच्या मृत्यूनंतर ते आपल्या जाई वरोवर राजधानी पोर्ट ऑफ प्रिन्सला गेले. येथील एक कैथोलिक शाळेत त्यांचे शिक्षण झाले. यामुळे गरीबांची सुख-दुःखे त्यांना चांगली समजली. सन १९२० मध्ये जरी त्यांनी धर्म-प्रचारचे कार्य सुरू केले, तरी ते गरीब लोकांच्या बरोबर त्यांच्या ओपण्यातून राहत असत. यामुळे सामान्य जनतेला त्यांच्याबद्दल आदर व विश्वास वाटे. जनतेने सन-पूर्वक त्यांना साथ दिली आणि बुकालिपरच्या कौटुंबिक हुकुमशाही विरुद्ध बाबाज उठवला. त्यांनी जगवी उघड उघड बंड आरंभिले. हेतोचे पुढारी अरिस टॅड यांच्या नेतृत्वाखाली या महत् कार्याचा प्रारंभ झाला. सन १९८६ मध्ये बुकालिपरची सत्ता क्षुभाहून देण्यात आली. यानंतर ही अरिस टॅड लोकशाही राज्य-प्रणाली सुरू करण्याने काम करीत राहिले. शासनाच्या विरुद्ध बंडखोरी करण्यामुळे धर्म-मार्तंड रागावले. कैथोलिक लोकांनी त्यांच्यावर बहिष्कार टाकला. ते जाति-भेदाला प्रोत्साहन देत आहेत अशा त्यांच्यावर आरोप केला गेला. सन १९९० मध्ये जेव्हा निवडणुकांची घोषणा झाली, तेव्हा अरिस टॅडला शंका होती. निवडणूक स्वच्छ वातावरणात व न्यायपूर्ण रीतीने होणार नाही. म्हणून त्यांनी तिचा बहिष्कार केला. पण शेवटच्या क्षणी ते स्वतःच एक उमेदवार म्हणून निवडणुकीच्या रंगणात उतरले व पंचमं भले मिळवून निवडून आले.

अध्यक्ष अलिस टॅड यांचे विचार साम्प्रदायी आहेत अशा समज होता. म्हणून देशाच्या गरीब जनतेसाठी त्यांनी अशा योजना आखल्या, त्यांच्याशी अमेरिकन सरकारने नाही. जोकशाहीचा विरोध करणाऱ्या काही लोकांनी सेनेच्या मदतीने त्यांना अधिकार-पदावरून उतरविण्याचा प्रयत्न केला. आणि सन १९९१ मध्ये त्यांच्या या प्रयत्नांना यश ही आले. हेतोत पुन्हा सेनेची सत्ता सुरू झाली. अमेरिकेने या हुकुमशाही राजवटीचा विरोध केला आणि दुसरे लोकशाही स्थापित करण्याच्या दृष्टीने आपले प्रयत्न चालू ठेवले. कधी सेनाधिकाऱ्यांना प्रसवही दिली तर कधी त्यांना समजाऊन सांगितले.

१५ सप्टेंबरच्या सुमारास अमेरिकेचे अध्यक्ष बिल क्लिंटन यांनी हेतोचे सेनापति व बरिष्ठ सेनाधिकाऱ्यांना शेवटचे आवाहन दिले. त्यांनी घोषणा केली की जर देशात लोकशाही स्थापित न केली तर अमेरिकेक हेतोवर आक्रमण करील. अमेरिकेत प्रवासी म्हणून राहणाऱ्या अरिस टॅड यांनी बिल क्लिंटन यांच्या घोषणेला ताय दिली. त्यांनी जगातील सर्व नेत्यांना आपली भूमिका समजावली की हेतोत लोकशाही स्थापित करण्यासाठी केल्या जाणाऱ्या प्रत्येक प्रयत्नात ते सहकार्य करतील.

हेतो मध्ये झालेल्या सर्व चर्चा विफल झाल्या. १९, सप्टेंबर रोजी अमेरिकेचे सैनिक हेतोत उतरले. युद्धाच्या भीतीने असंख्य नागरिक पळून जाऊ लागले. लेफ्टेनंट जेनरल सिड्नाम यांनी या भटीकर अधिकार-सूचे खाली ठेवली की त्यांच्या शासन-काळाले झालेल्या अत्याचारांत विरुद्ध कोठली ही कारवाई केली जाणार नाही. अमेरिकेने त्यांची ही अट मान्य केली.

अरिस टॅड जेव्हा विमानाने हेतोत उतरले तेव्हा २९ तोफांची सलामी देऊन त्यांचे स्वागत करण्यात आले. अरिस टॅड म्हणाले - "शांतीचे संरक्षण करण्यासाठी अमेरिकेने जे साह्य केले. त्याबद्दल जाम्ही कृतज्ञ आहोत."

दोन अहंकारी

सुमन्त देशाची राजकन्या भानुमती सुन्दर तर नक्षीच होती, पण त्याबरोबरच ती अतिशय गर्विष्ठही होती. तिने अनेक विद्या शिकून घेतल्या व अनेक कलांतही प्राविण्य मिळवले.

शेजारचा राजा पद्मसेन, जाली भानुमतीशी लग्न करायची इच्छा होती. त्याने आपली ही दृष्ट्या कल्पना, मुहूर्ताची तारीख ही पक्की करण्याबद्दल सुमन्त-राजाला एक पत्र लिहिले. राजाने ही गोष्ट मुलीच्या घातली.

"माझ्या अनुमतीशिवाय असत काही निर्णय घेण्याचा पद्मसेनना काहीही अधिकार नाही. एकमेकांना समजून घेण्यासाठी विवाहापूर्वी दोघांनी भेटणं ही पार आवश्यक बाब आहे. परंतु पद्मसेनने आपल्या मयदिचं अुल्लंघन केलं आहे. असल्या अहंकारी माणसाशी मी मुलीच लग्न करणार नाही." भानुमती ठामपणे म्हणाली.

पद्मसेन मोठा बलशाली असून त्याच्याजवळ

विशाल सैन्य आहे. तो कोणत्याही क्षणी आपल्यावर आक्रमण करील - असे सुमन्त-राजाला वाटले.

राजाने ही कल्पनाही मुलीजवळ बोलून दाखवली, पण तिने पित्याला धमकी दिली की, "जास्त जोर दिलात, तर मी आत्महत्या करीन!" तिने पुढे असेही आश्वासन दिले की, "यामुळे तोंड सडेल, तर मी स्वतः लढायला समोर अुभी राहीन!"

प्रदीप नावाचा एक महापंडित एकदा राजाला भेटायला आला. सुमन्तराजाने आपली एकुण परिस्थिती त्याला स्पष्ट करून सांगितली.

भानुमतीला बोलावून घेऊन प्रदीप तिला म्हणाला, "चार दिवसांपूर्वीच मी पद्मसेनला भेटलो होतो. त्याच्याइतका विनयशील राजा अन्य कोणीही नसेल. तुजं अभूतपूर्व सौन्दर्य आणि अुच्च प्रकारचे शिक्षण यांच्यामुळे तो

तुझ्यावर लुब्ध आहे. तुझ्याबद्दल आदरही आहे. तुझ्याशी विवाह करायची त्याची इच्छा आहे. आपल्यावंशाच्या रिवाजाप्रमाणे तुझ्या पित्याला त्याने पत्रही लिहिले आहे. त्यात म्हणजे जर भूमीचव त्याला नकार दिलास, तर कदाचित त्याला तो आपला अपमान वाटेल, अन् त्याच्या मनात अहंकार, गर्व निर्माण होईल. म्हणून माणसाला अंतः खेचतो, ही गोष्ट म्हणजेसच."

भानुमती तरीही तीव्र स्वरात म्हणाली, "गला याबद्दल मुळीच भय वाटत नाही. मी आपला नकार त्याला कळवणारच आहे."

यावर प्रदीप हसत म्हणाला, "घाई नको करूस बेदाग झाला सुयोग्य वर तुला आणतो

कुठेही मिळणार नाही, मी तुला एक जुपाय सुचवतो. आपली एक सखी बरोबर घेऊन तुम्हाला आश्रमात ये. पद्मसेनही तिथे येईल, अशी प्रतीक्षा करीन मी. तिथे तुम्ही दोघ एकमेकांना समजून घेऊ शकाल असं वाटतंय."

प्रतीपची ही कल्पना भानुमतीला पटली. विनया नावाच्या आपल्या सखीला बरोबर घेऊन ती प्रदीपच्या आश्रमात गेली, अन् दोन दिवस तिथे राहिली. प्रदीपचा निरोप मिळाल्यावर पद्मसेनही तिथे आला.

भानुमती तिच्या सखीसह आश्रमाच्या एका कोपऱ्यात बसलेली होती. पद्मसेन तिला तिच्या माथी तेथे आला. पंडित प्रदीपच्या सुखनेप्रमाणे भानुमतीने विनयाला राजकुमारीसारखे वागवून घेतले. पद्मसेनही तिच्या माथी तेथे होता, अन् ती स्वतः सामान्य सखीप्रमाणे वागवून होती. आता तिच्या काय होणार, हे पहायला दोघीही फार उत्सुक होत्या. त्यांना खूप हसायची संधी मिळणार होती.

पद्मसेन तेथे पोचला अन् विनयालाच भानुमती समजून बसला. तिच्या सौंदर्यावर चकित होऊन तो तिला म्हणाला, "तुझ्याबद्दल खूपसं ऐकलं होतं, पण प्रत्यक्ष पहायचा योग आजच आला. इतकी सुन्दर पत्नी लाभली तर मी आपलं अहोभाग्य समजेन. तंकोच न वाळगता एकदा माझ्याकडेही तीट पाहून दे. तुला मी आवडलो तर पुढचं पाहिलं सुचलं या; नाहीतर तुझ्या पित्याला पाठवेलं पत्र मी परत

मागवून घेईन. कारण आज्ञा तुला प्रत्यक्ष पाहिल्यावर, मी तुझ्या मागणीचा नाही, असं वाटायला लागलंय मला."

पद्मसेन विनयाशीच बोलत राहिला होता. शेजारी बसलेल्या भानुमतीकडे त्याने दृष्टिही टाकली नाही. भानुमतीला ही गोष्ट फार खटकली. अचानक अडून ती तेथून निघून गेली. तरीही पद्मसेन विनयाशी बोलतच राहिला.

भानुमती परत आली, तेंव्हा आपल्या कुटीतून बाहेर येणाऱ्या प्रदीपने तिला पाहून विचारलं, "हे काय? एकदीच आलीस? पद्मसेन कुठाय?"

राजकुमारी भुलरली, "विनयाला, पाहून पद्मसेन 'तीं गोच आहे' असं समजला. मी तिच्या शेजारीच बसून होते, पण त्यानं दुकूनही

माझ्याकडे एकदा पाहिलं नाही. तिच्या सौंदर्याचीच तोंड फाटं पर्वन् स्तुती करत राहिला तो."

"असं? मी तुम्हा दोघींना प्रथम एकत्र पाहिलं, तेंव्हा मला मुद्दा असं वाटलं होतं की, तुम्ही मैत्रीणच तुझ्याहून सुंदर आहो."

यावर भानुमती चिडून म्हणाली, "हो तर! सर्व अलंकारांचा प्रभाव आहे."

"म्हणजे याचा अर्थ असा की, सौंदर्य अलंकारांवर अवलंबून असतं! मग काही बायका आपल्या सौंदर्याबद्दल गर्व करू लागत राहतील कुणास ठाऊक!" प्रदीप म्हणाला.

"सौंदर्याला जास्त अडाय देणं हे वेगळं राजपरिवारालाच शक्य असतं. अन् राजाच्या जन्म प्यायला तर पूर्व-जन्मीचं पुण्य

असायला हव असतं! अशी संधी प्रत्येकालाच मिळणं शक्य नसतं ना!" भानुमती दर्पभरल्या स्वरात बोलली.

भानुमतीच्या या दर्पोक्तीवर हसून प्रदीप म्हणाला, "पण आता पद्मसेननं विनयाशी विवाह केला, तर काय होईल? मग तिलाही 'राजधराण्यातली' असंच म्हणतील ना! अन् मग कायम तिला तुझ्यापेक्षा सुंदर असंच म्हटलं जाईल की नाही?"

आता मात्र भानुमती पेचात पडली, ती म्हणाली, "बापरे, मोठीच चूक झाली की माझ्या हातून! आत्ता लागलीच जाऊन सरी गोष्ट सांगते मी पद्मसेनला!"

"आता सर सांगयला गेलीस तर पद्मसेन

नाराज होईल. तुझ्या या कपटनाटकाबद्दल रागावेल चंगला. आता बाकी सगळं माझ्यावर सोपवून मुकाट्यानं माझ्याबरोबर चल." प्रदीपने सुचवले.

दोघे पद्मसेनजवळ पोचले, तेव्हा तो विनयाला म्हणत होता, "राजकुमारी, इतका वेळ मीच बोलत राहिलोय; धूप बोललो की! पण तू आज एक शब्दही बोलली नाहीस अद्याप?"

इतक्यात पंडित प्रदीप म्हणाला, "पद्मसेन, ती राजकुमारी नव्हे, राजकुमारीची सखी विनया आहे ती! अन् ही राजकुमारी भानुमती माझ्याकडे आहे."

आश्चर्यचकित होऊन पद्मसेनने एकदम भानुमतीकडे वळून पाहिले. ती अगदी सामान्य वेषात खाली माग घालून जमिनीकडे पहात होती.

नाराज होत पद्मसेन म्हणाला, "हे कसलं नाटक?"

प्रदीप उत्तरला, "नाटक बिटक काही नाही. सखीची इच्छा होती की आपण राजकुमारीसारखं सजावं. मग अंतःपुरात तसं केलं, तर सगळ्यांना कळेल, महाराजांनाही ते कळेल अन् तिची गोष्ट हकालपट्टी होईल, म्हणूनच भानुमती तिला घेऊन इथे आली आणि तिगं सखीची इच्छा पूर्ण केली. राजकुमारी इथे माझ्या आश्रमात असल्याची खबर मीच तुला पोचवली. तू इथे आलास, अन् अलंकार पाहून

सखीवरच फिदा झालास. राजकुमारीला ओळखलं नाहीस, आणि अलंकार हे सगळं नाटक म्हणतोयस?" प्रदीपच्या आवाजात काहीसा धिक्कार होता.

"माझ्या चुकीबद्दल मला सावधान केलं गेलं असतं, तर लक्षां असं हसं आलं नसतं." पद्मसेन संकोचून म्हणाला.

"होय, तुझं म्हणणं बरोबर आहे. पण तू इथे येणार आहेस, हे भानुमतीला ठावूक नव्हतं. तुझ्या अचानक येण्यानं भोत्रावून ती आश्चर्याकडे निघून आली. मग तू बोलत राहिल्याने आपली सुटका कशी करून घ्यावी हे विनयालाही कळेल ना! राजकुमारी सर्व विद्यांत पारंगत आहे. तिला सगळ्यांच्याची तुझी अयोग्यता तुझी असमर्थताच सिद्ध करते. सौन्दर्य

पाहिल्याबरोबर त्यावर फिदा होण्याच्या तुझ्या धाईमुळेच तू चेष्टेचा विषय बनलास. यात या दोघांचा काहीच दोष नव्हे."

महापंडिताच्या या सदेतोड बोलण्यानेही पद्मसेन आवेशात आला नाही. 'चूक आपलीच आहे' हे त्याच्या ध्यानी आले, म्हणून तो हळूच भानुमतीजवळ येऊन तिला म्हणाला, "मी तुला खरेच अहंकारी आहे. मी कधी कोणाची पर्वा करत नाही, कोणाला स्वतःपेक्षा योग्य मानत नाही. तुझ्या इच्छे-अनिच्छेची पर्वा न करताच तुझ्या पित्यासमोर मी विवाहाचा प्रस्ताव मांडला. मी तुझ्या योग्य नव्हेच. क्षमा कर मला; मी ते पत्र परत मागवून घेतो."

"होय, हे ठीकच होईल. कारण माझी ही सखी माझ्यापेक्षा सुंदर आहे." भानुमती

म्हणाली.

“आपल्या माझ्या तू तर राजकुमारीसारखं सजवलेस, जलंकार घडवलेस तिच्या अंगावर. आणि तिला तू स्वतः बरोबर बसवूनही घेतलेस, यापेक्षा विनय, निस्वार्थता अन् महोन्नत व्यक्तित्वाचं मुक्त अजुदाहरण दुसरे कोणतं असेल? तुझ्या या गद्गुणांपुढे अदभुत सौन्दर्यही फिकक पडेल. म्हणूनच मी स्वतः त्याला योग्य समजत नाहीय.”

भानुमती यावर काही बोलणार, इतक्यात तिला थांबवत पंडित प्रदीप म्हणाला, “दोघंही स्वतःला एकमेकांसाठी अयोग्य समजत आहात तुम्हां. यावरून हेच स्पष्ट होतंय की पुन्हा दोघांच्यातला अहंभाव संपुष्टात आलाय, आता दोघंही आपापल्या सत्तापदांवर जाऊन विवाहाची तयारी सुरू करा. विवाहाच्या दिवशी हजर राहून मी तुम्हाला आशिर्वाद देईन.”

प्रदीपला प्रणाम करून पदारीन निघून गेल्यानंतर अजूनही असंतुष्ट असलेली भानुमती म्हणाली, “पदामेन तर पिनच्या सौन्दर्यावर आळला आहे. तिचं सौन्दर्य हे खरं आहे, माझ्या

नसतेला त्यानं तिच्या सौन्दर्या पेक्षाही अधिक महत्त्व दिलंय खरं, पण माझा तो विनय, ती नम्रता खरी नव्हे! आपणच ते माझ्यावर मडबलेस, तेव्हा त्याचा विनय तर विनयाशीच व्हायला हवा, माझ्याशी नाही.”

भानुमतीच्या बोध्यावर हात ठेवत प्रेमाने प्रदीप म्हणाला, “मुली, तुझ्या विनय-गुणावर पदामेन फार प्रसन्न आहे. यासाठीच तो तुझ्यावर प्रेमही करू लागलाय. तेव्हा प्रत्यक्षातच तो गुण तू आपलासा करणं अन् गुणी बनणं हे श्रेयस्कर नव्हे का? तुला हे सहज शक्य होईल. आम्ही सखी विनया हिची चिंता करू नकोस. तिच्याशी माझ बोलणं झालंय. नगराच्या सुरक्षा अधिकार्याचा मुलगा पदामेन याच्याशी विवाह पक्का समज. तुम्हा दोघांना आपापला अहंकार सोडून आदर्श देणारी जनण्यासाठीच मी जे बोलत आहे, आता कळलं का समजलं?”

भानुमतीने प्रदीपच्या पायलांना स्पर्श करून नमस्कार केला. विवाहा नंतर संपूर्ण परिवारात तीच नम्रतेचा आदर्श मानली जाऊ लागली.

(राज्य भरताच राजा वर्धन याला झोहून त्याचा मुलगा झाला. परन्तु 'बी मुलांमुळे हीचशी झाला होणार' असे प्राविश्य कळल्यामुळे त्याने मुलाला आपल्या प्रमुख गुराच्याच्या हाती सोपवून त्याला मारून टाकायची आज्ञा दिली. परन्तु त्या अर्थवाता मारून टाकायचे गुराच्याला ज्ञाने नाही. त्याने राजाचे संशोधन त्याला मोठा केले. एकदा सर्गीच्या तीन अप्सरांनी मोहनकडे येवून 'तिर्पिपिकी सर्गात अधिक सुन्दर कोण' याविषयी निर्णय घ्यायला आग्रह केला. त्याला कांमिनी नावाच्या अप्सरेने त्याच्याशी जायदा केला की, "मी तुला मृगमनुष्यी मिळवून देईन; अन् मोहनने तिलाच 'सुन्दर' म्हणून घोषित केले.)

राजा वर्धनने आपल्या मुलाला मारून टाकण्यासाठी गुराच्याच्या स्वाधीन केल्यापामून तो मुलाच्या स्मृतिप्रीत्यर्थ त्याचा जन्मदिवस मात्र सोडवा आलाहाने, त्यामुळे राजा करी. पण आपला तो पुत्र जिवंत आहे, हे त्याला ठावूक नव्हते.

मोहनने कांमिनीला केव्हा सोन्याचे फळ दिले, त्याच मुलाचा झकडे दृष्टी अडवत त्याचा जन्मोत्सव साजरा करायची तयारी चालू होती.

वर्धनच्या शिपायांनी इडा पर्वतावर येवून 'स्पर्धेत भाग घेण्यासाठी मुत्तम असे बैल पाठवण्याबद्दल' राजाचा सुनावली.

मोहनने हा अलस कर्मीच पाहिला नव्हता. त्याच्या पदाच्या पोत्याला फार अंगुबता वाटली.

आपल्या गुराशी-पित्याबरोबर दौडला जाण्यासाठी त्याने इट्ट धरला. परन्तु 'आपले

रहस्य अंधेरे पडेल' अशी गुराख्याला भीती वाटली. 'मुलाला मोहन न टाकता, भुलट आपल्याच घरी त्याला गुराख्याने बाडवले आहे असे कळले, तर कोणास ठाऊक, राजा आपल्याला कमली भयंकर शिक्षा करील, अन् शिवाय पुत्रवत् पालन केलेल्या मोहनवरही काय प्रसंग ओढवेल,' अशी काळजी त्याला सतावू लागली. परंतु मोहनचा आग्रह मांड कायम होता. त्याला एकटा पाठवायचे ठावूनही न करवल्यामुळे गुराखी स्वतःही त्याच्याबरोबर होता. अखेरचा अखेरचा मेला.

द्वितीय मध्ये आखण्यात आलेल्या वार्षिक अखंडात अनेक स्पर्धा होत. त्यापैकी 'मल्लयुद्ध' ही ही एक स्पर्धा असे. वर्धनच्या सिंहासना समोरच कित्येक महान कुस्ती करत

असत. त्यात कोणालाही भाग घेण्याची मृशा असे. जो मल्लवीर सर्वाना हारवून येईल, त्याच्या डोक्यावर मुकुट घालण्याची सजा होती.

गुराख्याने कितीही अटकाव केला, तरी तो न मानता मोहनने मल्लयुद्धात भाग घेतलाच. त्याने सर्वांना चात केले अन् त्याच्या डोक्यावर मुकुट ठेवला गेला. तब्रार झालेल्या पळण्याच्या शर्यतीतही भाग घेऊन त्यातही सर्वप्रथम घेणाऱ्यासाठी ठेवलेला मुकुट त्यानेच पटकावला. मोहनने असे दोन मुकुट मिळवताच तो वर्धनच्या हार पुत्राच्या असुरेचा विषय वनला. कुठून तरी अचानक अुपटलेल्या या सामान्य, जेडवळ मोहनचा करण्यासाठी त्यांनी त्याला कुस्तीचे आव्हान दिले. पण या कुस्तीत मोहनने त्यांनाच खोटे अन् तिसरा मुकुट मिळवला.

मोहनच्या शौर्यामुळे राजकुमारांना त्याचा क्रोध आला. त्यांनी त्याचा हार करायचा निश्चय केला. त्यांनी आपल्या सैनिकांना सावधानतेची सूचना दिली की, 'मोहनला क्रीडांगणातून लहानसलामत बाहेर जावू द्यायचे नाही!' वीरसिंग आणि अतिभयंकर नावाचे दोन बलशाली वीर हातात तलवारी घेऊन त्याच्या-वर तुरुन पडले. त्यातली विचित्र गोष्ट अशी की, अतिभयंकर आणि मोहन हे दोघेही एकाच आईबापांच्या पोटी जन्मलेले पुत्र असून त्यांना ही सत्य हकिगत माहीत नव्हती!

जात माझ गोष्टी मयदिबाहेर जात आहेत, असे पाहून गुराखी धावत वर्धनकडे गेला. त्याने निवेदन केले, "महाराज, मोहनचे रक्षण करा; तो ही आपलाच पुत्र

आहे."

'आपल्या मुलाला मारून न टाकता जिवन्त ठेवले अन् राजाजा पाळली नाही' असे असून राजा वर्धनला गुराख्याचा राग आला नाही. भुलट ज्या पुत्राच्या मरणानंतरही आपण ज्याचा जन्मोत्सव साजरा करत आहोत, तो जिवन्त असून इतका शूर झाला आहे असे पाहून त्याला आपल्या मुलाच्या योग्यतेबद्दल फार प्रसन्नता वाटली. त्याच्या आनन्वाला आता पारावार नव्हता. त्याने ताबडतोब हुकुमनामा जाहीर केला की - आपला पुत्र परत मिळाल्याबद्दल पुन्हा अखंड साजरा केला जावा. मिठाई वाटण्यात आली, मेजकान्या आल्या अन् देवदेवतांना बळी अर्पण केले गेले. मोहन परत मिळाल्यामुळे 'स्वर्गच आपल्या हाती आल्याचा'

राजा आनन्द झाला!

तरीही पुजाऱ्यांनी राजाला पुन्हा सावधानतेचा इशारा दिला. त्यांनी स्पष्ट सांगितले "महाराज, या मोहनचा ताबडतोब बध करा, तसे ॥ झाले, तर ट्रॉय नगराचा विनाश नक्की उरलेला आहे. जखून जाईल सर्व काही!"

"पुत्राला मुकण्यापेक्षा, मी ते पसन्त करीन," राजा मोह्या गवनि उत्तरला.

अज्ञात मोहनही राजाच्या इतर राजकुमारांपैकीच एक बनला होता. त्याच्या इतर भावांचे विवाह पूर्वीच झालेले होते, ते गृहस्थ-जीवन मजेल घालवत होते.

त्या भावांनी मोहनला विचारले, "तू का आता विवाह करून घेत नाहीस?" मोहन

तर रोज कामिनीदेवीची पूजा करत असे. त्याला स्त्री वाटत होतो की तिने दिलेला वर दिवस सारा होईल. त्यामुळे त्याने भावांना बुत्तर दिने, "ही माझ्या योग्य बायको मला देईल. बायको ओघावची गरज नाही मला!"

आपल्याला ज्ञात भुवनसुन्दरीची अपेक्षा, ती स्पार्टा शहरात आहे. ही मोह मोहनला ठाबूक होती. त्यामुळे तो स्पार्टाला जाण्याच्या संधीच्या शोधात होता.

राजा वर्धनची सुलोचना भावाची एक बहोण होती. काही दिवसांपूर्वी ग्रीकांनी तिने अपहरण केले. या घटनेनंतर राजा वर्धनने याबद्दल मन्त्र्यांचा सल्ला विचारला. असे ठरले की, युद्ध न करता शान्ततामय मार्गाने हा प्रश्न सोडवावा.

सुलोचनेला ताब्यात देण्याबद्दल ग्रीक राजाला विनंती केली; परंतु ती फेटाळली गेली.

फलतः ग्रीसवर आक्रमण करायचा निर्णय घेण्यात येवून, युद्धासाठी आवश्यक ती जुळवा-जुळव तुरु.

"या हज्याच नेतृत्व माझ्यावर सोपवले जावं, आवश्यक तितक्या नौका, सैन्य वगैरे माझ्या हवाली करावं, मी सुलोचनेला परत आणूनच घ्यास येईन. तिला आणण्यात मला न आले, तर निदान तिच्या स्तराच्या एकाद्या राजकुमारीच अपहरण करून मी तिला इथे नक्कीच घेवून येईन." मोहनने सधेत शपथ घेतली.

ज्या दिवशी ही शपथ घेतली गेली, त्याच दिवशी भुवनसुन्दरीचा पति प्रताप हा स्पार्टाहून ट्रॉयला आला. स्पार्टा नगरात अचानक महामारी पसरल्यामुळे ट्रॉयहून फसवून स्पार्टाला नेवून त्यांचा देवीला बळी द्यायचा - अशा प्रयत्नात तो ट्रॉयला आला होता.

मोहनने प्रतापचे स्पर्श केल्यामुळे त्याची रहाण्याची उत्तम सोय केली, आणि त्याच्याशी मैत्री केली. तो प्रतापला म्हणाला, "भाऊ स्वतःची स्पार्टाला येण्याची आहे. तिथल्या देवतांची पूजा पुष्प संधादन करावं, असे मला फार वाटतं." मोहनच्या या दोलण्याने सुश्रव.

मोहनच्या मार्गानुसार नौका तयार केल्या गेल्या. मोहन व प्रताप स्पार्टा पोचले. भुवनसुन्दरीसाठी मोहन खूपशा मौल्यवान भेटवस्तू घेवून आला होता. त्या त्याने तिला दिल्या व त्यांच्याच घरात पाहुणा म्हणून राहू लागला.

भुवनसुन्दरीला पहाताच मोहनची स्त्री पटली की, अजब्या जगात तिच्यासारखी लावण्यवती दुसरी कोणी असणे नाही. त्याच्या डोवण्यात सारखे असेच तिच्या घोलू लागले की, "कामिनीदेवीच्या कृपेनं मी भुवनसुन्दरीला घेवून ट्रॉयला आणायला शकेन?"

कामिनी देवीच्या प्रभावाने भुवनसुन्दरीही मोहनवर मोहित झाली. तिने

जेव्हा त्याला पाहिले, तेव्हा नजरेतच तिला त्याचे आकर्षण वाटू लागले.

प्रतापचा पाहुणा म्हणून मोहन स्पार्टा नगरात नऊ दिवस राहिला. त्यातच एक दिवस प्रतापला कीट बेटात जावे लागले. तेथे त्याच्या आजोबांचा मृत्यु झाल्यामुळे त्याला जाणे भाग होते.

मोहनने ताबडतोब ही संधी म्हणजे कामिनीदेवीच्या आशिर्वादाचेच फळ होय! ही संधी पाहून त्याने भुवनसुन्दरीसह ट्रॉयला जाण्याची योजना बनवली, व तिनेही ती निःसंकोचपणे मान्य केली.

त्याच रात्री दोघेही गुप्तपणे मोहनच्या नौकेवर पोचले. साऱ्या नौका झरझर ट्रॉयच्या

विशिन निघाल्या, मद्यल्या अनेक वेदांवर मुकाम करत, मौज वुटत बऱ्याच दिवसांनी तो द्रायला पोचला.

परंतु त्यापूर्वीच इकडे प्रताप आजोबांच्या शिपायकर्तानंतर स्पार्टला परतला अन् अतिथि बनून आलेल्या मोहनने आपल्याला कसे फसवले, हे त्याला कळून चुकले. तो ताबडतोब आपल्या मोठ्या भावाकडे - राजाकडे - गेला अन् त्याने त्याला सारी हविक्त सांगितली. तो म्हणाला, "द्रायवर हल्ला करून आताबडतोब आदेश द्या." मोठा भाऊ म्हणाला, "फार गडबड करायची जरूर नाही. मागे अगोदर काही दूत द्रायला आवाहन अन् त्याच्या बायकोला परत आणून. त्यांनी तुझ्या बायकोला परत पाठवलं नाही, तर माच युद्ध अटळ आहे."

राजाने पाठवलेले दूत द्रायला पोचले. परंतु तेवर मोहन भुवनसुन्दरीसह द्रायला पोचला नव्हता. त्यामुळे दूतांनी केलेल्या आरोपावर वर्धनने विश्वासच ठेवला नाही.

दूतांना राजा वर्धन म्हणाला, "तुम्ही

म्हणता त्याबाबत मी अनभिज्ञ आहे. अन् तुमच्या राजकुमारीचं अपहरण जर भाइया मोहनने केलं असलंच, तरीही मी त्याचं परिमार्जन करायला हवं असं मला मुळीच वाटत नाही. कारण ग्रीकांनी माझ्या बहिणीचं अपहरण केलेलं आहे." राजाच्या माबोलण्यात चांगलाच कडवटपणा होता!

दूतांना रिकाम्या हातांनी परत पाठवल्या- बऱ्या वर्धनला जराही वाईट वाटले नाही. कारण नंतर मोहनबरोबर आलेल्या भुवनसुंदरीचं अलौकिक सौन्दर्य बघून तो चकितच आला! मोहन व वर्धनच नव्हे, पण इतर सर्वांनी ही या कामगिरीसाठी मोहनचे अभिनन्दनच केले.

मोहन व भुवनसुंदरी यांचा विवाह धाटा-माटाने साजरा झाला. वर्धनने शुघटपणे शपथ घेतली की, "भुवनसुंदरीला परत नेण्याचे ग्रीकांचे सारे प्रयत्न मी मोडून काढीन. कोण-त्याशी परिस्थितीत तिला मी त्यांच्या हाती लोपवणार नाही; माझे प्राण पणाला लावीन, पण ग्रीकांची डाळ धाजू देणार नाही."

- क्रमशः

चान्होंराच्या बातम्या

प्रथम शिक्षा आणि नंतर मानसरातच

जगातला सर्वात लहान देश व्हॅटिकन सिटी. आहाराचा प्रथम तागविक अक्षतो पोप. इटलीचा गणांच्या धतकातला मुपसिद्ध खगोलशास्त्रज्ञ गॅलिलिओ गॅलिली सन्मानार्थ नुकतोच दोन डॉक्टरेटिबिटे प्रसूत केली गेली. केवळ डॉक्टरेटिकडे जगा करणारांचाच खोले तर इतिहासाचा अभ्यास करणाऱ्यांनाही या गॅलिली कुतूहल वाटत आहे, कारण गॅलिलिओला आजच्या कारावासाची शिक्षा या व्हॅटिकन मुनावली होती. कर्मात्मिक चर्चेचा जगा विश्वास होता की सौरमंडळाचा केन्द्रबिंदू म्हणजे सूर्यच होय. आपल्या या शिष्टानाचा भरपूर प्रचारही व्हॅटिकन केला होता. परंतु गॅलिलिओने आपल्या संशोधनाने असे सिद्ध केले की, 'सौरमंडळाचा केन्द्रबिंदू जगा नसून सूर्य

आहे, आणि त्याबद्दलचे चर्चेचे विधान आधारहीन आहे. 'आपल्या शोधाद्वारे त्याने सिद्ध केले की, 'सूर्य ही सूर्याभोवती फिरत असते', चर्चेने त्याच्या विज्ञानाचे खोले करून त्याला जोरदार विरोध केला. 'आपली नुक केंद्रित करावी' असा दबावही चर्चेने त्याच्याकडे

आणवता प्रयत्न केला. परंतु गॅलिलिओ ने आपलेच म्हणणे सत्य ठावा दावा मांडला. त्यामुळे १६३३ मध्ये व्हॅटिकन आजोवन कणावासाची शिक्षा सुनावली गेली. नंतर काही दिवसांनी तो शिक्षा मागे घेऊन त्याला स्थानबद्धतेची शिक्षा देण्यात आली. गॅलिलिओ १६४२ मध्ये मृत्यु झाला. ज्या ही शेवटची शिक्षा बंदोबस्तातच काढाची लागली. पुढेपुढे विज्ञानाने गॅलिलिओचा सिद्धान्त बरा असल्याचे सिद्ध केले. त्याच्या मृत्यूनंतर तीन वर्षांनी व्हॅटिकन संस्थाने त्याचा खोले सन्मान केला.

मानवाचा निकटचा बांधव

प्रसिद्धीय व्हॅटिकन संस्थान नुकताच एक चित्र

नापडला आहे. विश्वाभवेत्यांचे असे म्हणणे आहे की, हा दात चिंपांझीचा असू शकेल. हा नर मानव वयस्कनव्वळ ४, ५, ६, ७, ८, ९ वर्षांपूर्वी पूर्व आफ्रिकेतील इथिओपियाच्या जंगलात भटकता राहिलेला असेल. कॅलिफोर्निया विश्वविद्यालयातील टॉम पेट याचे असे म्हणणे आहे की "जगा प्रकारच्या जंगली दातावरणात चिंपांझीच्या अस्तित्वाचा पुरावा नुकताच प्रथमतः झाला आला आहे." त्याच्या म्हणण्याप्रमाणे हा प्राणी मानव चिंपांझीचा निकटचा बांधव असावा. त्याचे म्हणणे असे- गॅलिलिओच्या चिंपांझी हा मानवाच्या जास्त निकटचा प्राणी होय.

मायावी सिद्ध

दृढनिश्चयी विक्रमादित्य पुन्हा जाहीर जवळ आला. त्याने जाहीर करून घेत खाली उतरवले आणि ते आपल्या खांद्यावर उचलले, नेहमी-प्रमाणे तो स्मशानाची वाट चालू लागला. तेव्हा प्रेतातील वेताळ त्याच्याशी बोलू लागला. "हे राजा, तू म्हणजे श्रम नि सहनशक्तिची साण आहेस. तुझी शक्ति ही सामर्थ्य अमर्याद आहे. तुझी चिकाटी प्रशंसनीय आहे. एकाद्या मायिकाच्या प्रेरणेने असतं शूलक कार्य करण्याची प्रेरणा तुला मिळाली असावी अशी मला शंका येतेय! जर माझी शंका बरोबर असेल याचा परिणाम तुला दुःखीच बनवील. तुझे हे सर्व परिश्रम निरर्थक ठरतील आणि शेवटी निराशा तुझ्या पदरात पडेल. उद्देश्य-पूर्ती न होता तुला पराभूत व्हावे लागेल. अंगीकृत कार्यात यश न मिळाल्यामुळे तुला दुःख होईल. आणि या निराशेने तू शेवटी काही तरा अनुचित कार्य करून बसशील. एका मायावी माणसाच्या

वेताळ कथा

बोलण्यावर डोळे झाकून विश्वास ठेवल्यामुळे ज्याची बुद्धि नष्ट झाली अशा एका राजकुमाराची गोष्ट मी गुलासागतां परिणामस्वरूप त्याचं जीवन नरकत्वामामारब्ध झाले." एवढं सांगून वताळामे ती कथा ऐकवायला सुरुवात केली.

प्रभातनगरचारा परतीला आक्रमित, एकदा एका मुलगा हाता अनंगवर्मा, शंजाराचं देश उदयगिरीच्या राजकुमारीशी आपल्या गदाचं लग्न करून तिला आपली मुल अनंगवर्माचा राजाने निश्चय केला. नंतर अनंगवर्माचा राज्याभिषेक करण्याच्या त्याने विचार केला.

एक दिवशी अनंगवर्मा काही शिपायांसह

शिकार करण्यासाठी जंगलात गेला. शिकार करीत करीत राजकुमार दुपार पर्यंत खूप थकून गेला. जवळच्या सरोवराच्या पाण्याने त्याने आपली तहान भागविली आणि एकदा दूर करण्यासाठी एका झाडाखाली पडला. एकाएकी जवळच्या डोंगरातील गुहेतून कोणाचे तरी कण्हणं त्याच्या कानी पडले. अनंगवर्माने तावडतोव म्यानातून उपसली आणि गुहेत प्रवेश केला.

गुहेत सर्वथ अंधार दाटला होता. एका कोपऱ्यात एक लहानसा दिवा मिणमिणत होता. तिथेच जवळ एक वृद्ध सिद्ध हरिणाजिनावर पश्चासन घालून बसला होता. अनंगवर्माला आता मृत्यु अगदी जवळ पेलून ठेपला आहे.

अनंगवर्माला पहाताच सिद्ध म्हणाला - "बेटा अनंग, अगदी वेळेवर हयं येऊन पोचला आहेस. माझी घटका भरत आली आहे. दुसऱ्यांच्या शरीरात प्रवेश करण्याची कला मला अवगत आहे. एकाद्या मुयोग्य व्यक्तीला ही कला शिकवून मग पाण सोडावा असे मला वाटते. मी जला ता मंत्र शिकवतो. नीट लक्षपूर्वक ऐक. तीनदा मंत्राचा उच्चार करून सिद्ध अनंगवर्माला म्हणाला - "बेटा, आता हा मंत्र तीन वेळेना न म्हण. उच्चारणात एक ही चूक होता कामा नये. एक अक्षर सुद्धा इकडे-तिकडे न झाले पाहिजे. आता मंत्र म्हण. नंतर पाहिले. अनंगवर्मा मंत्राचे उच्चारण करत होता. अचानक

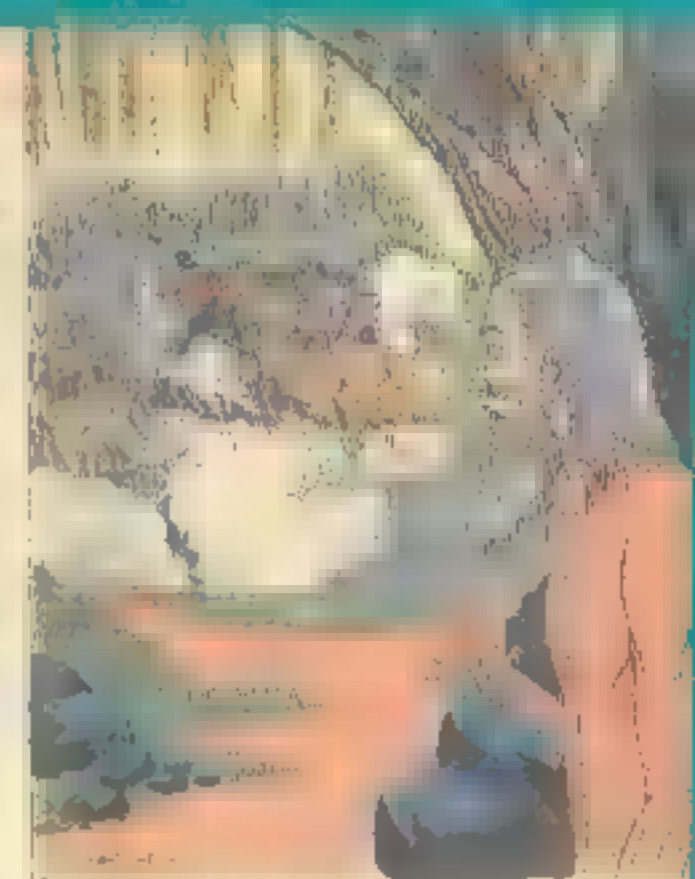
अनंगवर्माच्या शरीरात माझ्या शरीरात प्रवेश कर. मी पृथ्वीमनुष्यावर कळून आणल्यामुळे तू माझ्या शरीरात प्रवेश करू शकशील अशी योजना करून ठेवीन.

अनंगवर्माने हे स्वोकार केले. सिद्धाने दिलेल्या मंत्राचा तीनदा स्पष्ट उच्चार केला. त्याबरोबर त्याचा शरीरापासून वेगळा झाला. याच वेळी सिद्धाने ही मंत्राचार कला आणि त्यामुळे त्याचा आत्मा ही शरीरातून बाहेर पडला. अशा रीतीने आत्म्याची पुनर्जात शरीरात प्रवेश केला. आता अनंगवर्माच्या शरीरात सिद्धाचा आत्मा आला आणि सिद्धाच्या शरीरात अनंगवर्माचा.

अनंगवर्माला वृद्ध सिद्धाचे शरीर फार वाटू लागले. पुनर्जातच्या शरीरात प्रवेश झाल्याने आनंदाने हेलकावे खाऊ लागला.

योद्ध्या वेळामे हात जाडून सिद्धाला विनंती केली - "महात्मन, आपण ही विद्या मला शिकवून माझ्यावर मांडे उचलून केलेत. मी आपल्या आज्ञातून मुक्त होऊ? आता पुन्हा आपल्या शरीरात प्रवेश आणि मी शरीरात जाईन. गुहे बाहेर माझे शिपाई माझी वाट पहात बसले असतील."

अनंगवर्माच्या रूपान बदललेला सिद्ध स्वतः लहान असत म्हणाला - "आता नर न माझ्या जाल्यात चांगलाच अडकलास. आता तू कोणा ही मूर्ख करू शकणान नाही. प्रभात-

नगरचा राजा वनण्याची माझी फार दिवस आहे. मीच अनंगवर्मा आहे. प्रभातनगरच्या सिंहासनाचा वारस मीच! उदयगिरीची राजकुमारी मालविका आता माझी ८५ राणी अनेक. ठीक आहे. हा मी चाललो."

अनंगवर्मा सिद्धाच्या माया-जावात अडकल्याचा फार पश्चात्ताप झाला. गमताच्या मनात तो फार कष्टी झाला. तो हळूच उठला. नि गृह बाहेर आला. सिद्ध शिपायांसह घोड्यावर बसून राजधानीकडे जात आहे असे त्याने पाहिले.

अनंगवर्माने ही राजधानीकडे आपल्याचा निर्णय घेतला. चालताना त्याचे पाय फार दुखत

होते. वरी पण तो चालत राहिला. **२०००** **२०००** चालून गेल्यावर तो खूपच दमला आणि एका झाडाखाली विश्रांति घेण्यासाठी बसला. झाडाच्या जवळच एका मेलेल्या मोराचे शरीर त्याला दिसले. त्याने विचार केला की **२०००** मोराच्या शरीरात प्रवेश करून राजधानीत जावे. पण अमळ विचार करून त्याने असा काही **२०००** **२०००** करण्याचा निर्णय घेतला.

एवढ्यात घोड्यावर बसून त्याच्याच दिशेने येणारा एक परदेशी माणूस त्याला दिसला. सिद्धाच्या रुपातील अनंगवमनि त्याला विनवले की आपल्याला राजधानीत पोचवावे. तो परदेशी पण प्रभातनगर कडेच निघाला होता. म्हाताऱ्याकडे पाहून त्याला दया आली आणि

त्याने त्याला आपल्या घोड्यावर बसवले व निघाला. शोड्याच वेळाले ते नगराच्या तराहीवर पोचले. अनंगवमनि परदेशी मित्राचे आभार मानले नि तिथेच खाली उतरला.

अनंगवमनि विचार करू लागला की आता **२०००** करावं? **२०००००** काही लोक एक प्रेत आणीत आहेत असे त्याने पाहिले. त्यांनी प्रेतखाली ठेवले व ते रडू लागले. ते एका तरुणाचे प्रेत आहे **२०००** अनंगवमनिच्या **२०००००** आले.

विचार करण्यात अधिक वेळ न **२०००००** अनंगवमनिने तो मग तीन वेळेसा उच्चारला आणि सिद्धाचे शरीर टाकून त्याने त्या युवकाच्या शरीरात प्रवेश **२०००००**. जेव्हा प्रेत जिवंत होऊन **२०००००** तव्हा ते लोक भय-कंपित झाले. ते **२०००००** - "अरे बापरे, हा मुका पिशाच झालेला दिसतोय!" आणि ते सर्व जण तेथून पळून गेले.

तो तरुण मुका आहे हे जेव्हा अनंगवमनिला समजले, तेव्हा त्याला फार वाईट वाटले. त्याला वाटले - आपला सर्व प्रयत्न व्यर्थ ठरला. त्याच्या वाटात एक सोन्याची अंगठी होती. ती पाहून त्याला वाटले - निदान एवढी तरी भाग्याची गोष्ट आहे.

अनंगवमनि राजारात जाऊन ती सोन्याची अंगठी विकली आणि आलेल्या पैशांतून एक घोडा खरेदी केला. तो घोड्यावर स्वार होऊन उदयगिरीला पोचला. या राज्याची राजकुमारी मालविका हिच्याशी त्याचे लग्न घाटत होते.

सकनाच्या **२०००००** **२०००००** पहातकन्यांना सांगितले की त्याला काही महत्त्वाच्या कामासाठी महाराजांना घेतायचे आहे. पहात-करां त्याला **२०००००** रणवमनि कडे घेऊन गेले.

त्या **२०००००** रणवमनि **२०००००००००** दैवज - चैतन्य भार्यांच्याशी बोलत होता. अनंगवमनि वृणा कडून आपली कहाणी महाराजांना सांगितली. एका सिद्ध युवकाने त्याला कसे बनवले हे - वाने रणवमनि **२०००००००००** प्रयत्न **२०००००००**. परंतु रणवमनि सर्व काही नाट समजू शकला नाही. तेव्हा दैवज चैतन्यशमनि राजाला **२०००००००** स्पष्ट समजाऊन सांगितले.

आपला होणारा शब्द अनंगवमनि **२०००००००** छत्र होत असल्याची **२०००००००** एकूण रणवमनि राजाने लाल-बुद झाला. त्याने एका पक्षात

ही पूर्ण घटना लिहिली आणि आपल्या एका दूता करवी **२०००००००** पत्र अनंगवमनिच्या पित्याकडे पाठविले.

राजा असिमित्रने पत्र वाचले आणि त्याच्या लक्षात आले की आपल्या खऱ्या मुलाऐवजी **२०००००००** रूपात दुसरा कोणी तरी माणूस आपल्या महानात वावरतो आहे. तेव्हा त्याचा राग अनावर झाला. त्याने आपल्या शिपायांना आज्ञा दिली - "अनंगवमनिच्या रूपात जी माणूस महानात आहे, तो **२०००००००** राजकुमार नाही तो एक बुद भाषापी सिद्ध **२०००००००**. त्याला ताबडतोब **२०००००००** पावे."

अनंगवमनिच्या रुपातील बुद्ध सिद्धाला **२०००००००** की आपल्या गोण्याचा स्फोट आलेला **२०००००००** तो शिपायांना म्हणाला - "मला वाटतं

पितार्जींना बुद्धिभंग झालेला आहे. आपल्याला तावडतोच काही रत्नाच कला पाहिजे. त्यांचा साखळदहानी वाधून एका कोठडीत टाका. पुढे काय करायचे ते राजनेत्यांच्या सल्ल्याने आपण ठरवू.”

रणवर्माच्या दृष्टीने हे सर्व आपल्या डोळ्यांनी पाहिले. तो उदयगिरीला परत आला आणि राजा रणवर्माला गर्व वृत्तात मांगितला. सिद्धाने कैद केलेल्या अग्निमित्राला बधन-मुक्त करायचे असेल तर एकच उपाय आहे - युद्ध. प्रसे रणवर्माला वाटले. त्याने तावडतोच युद्धाची तयारी सुरू केली.

परंतु एक आठवड्यातच अनंगवर्माचे घेतलेला सिद्ध माप चाकून मेल्याची वार्ता काही

आली. त्यावेळी रणवर्मा अंतःपुरात ओपलेला होता.

आता राजाला कैदेतून मुक्त करण्यात आले. एका दुष्ट सिद्धाने अनंगवर्माची परिस्थिति कशी दयनीय करून टाकली आहे याबाबत राजाने सर्वनागरिकांना माहिती दिली. मुका अनंगवर्मा आपल्या देशात परत आला. जनतेने गोठ्या आनंदाने त्याचे केलं.

अंतःपुरात पहिलेले आपले निर्जिव शरीर पाहून अनंगवर्माला रडू कोसळले. त्याने खणाकरून आई-वडिलांना सुचविले की त्या शवाची अंत्य-क्रिया करण्यात यावी.

ही गोष्ट विक्रमादित्याला ऐकवून वेताळ - “हे राजा, अनंगवर्माचा सारा व्यवहार निरर्थक आणि असंगत आहे. गि... गेलेल्या अनंगवर्माला मेलेल्या शरीरात प्रवेश करता आला असता आणि प्रभातनगरला जाऊन आपल्या पित्याला जे वडले सर्व मांगला वाने असते. अस न करता त्याने एका मुक्या माणसाच्या शरीरात प्रवेश केला. त्याचा अविवेकच नाही तर काय? अंतःपुरात पडलेल्या आपल्या मृत शरीराची अंत्यक्रिया करायला त्याने आपल्या आई-वडिलांना मांगितले, हाही एक मूर्खपणाच नाही का? माझा तर असा दावा आहे की ही मूर्खपणाची पराकाष्ठा आहे. आपल्या मंत्र-वृत्ताच्या साह्याने अनंगवर्मा एकदा सिद्धाच्या शरीरात आणि दुसऱ्या वेळी

मुक्या तरुणाच्या शरीरात प्रवेश करू शकला होता. मग आपल्याच पूर्व-शरीरात प्रवेश करायला त्याला काय हरकत होती? पण त्याने तसं केले नाही, याचं असावं? तो मंत्र वितरून गेला होता काय? याबाबत विचार हो... मनात आला नाही! त्याला बुद्धि-धंश होता का?”

वेताळाच्या शंकांचे निरसन करीत राजा विक्रमादित्याने स्पष्टीकरण केले - “अनंग-वर्माची बुद्धि फार तल्लू आहे. म्हणूनच असल्या अत्यंत विषम परिस्थितीत ही त्याने कोणतोही अनुचित काम केले नाही. मन्वाक्षर करून जर मन्वाच्या शरीरात प्रवेश केला तर पुन्हा मन्वाचा उद्धार करण्याची राहिली नसती. त्याच्या शरीरात प्रवेश करणे अशक्यच झाले असते, मग मन्वाचा उद्धारच कस... नाही, त्या परदेशी माणसा राज्याच्या भरहद्दीजवळ आल्यावर तो तिथेच थांबला. याच ही एक विशेष... होत. मायावी सिद्धाना प्रभातनगरीत जण अनंगवर्मा

म्हणूनच ओळखत होते. राजकुमार असल्यामुळे तो वाटेल ते करू शकत होता. सिद्धाच्या रुपातील अनंगवर्मा नगरीत आलेला आहे हे जर त्याला समजले असते तर त्याचा काटा काढण्यासाठी त्याने काही ही केले असते. कदाचित् त्याला मारून टाकले असतं. मूक माणसाच्या शरीरात प्रवेश केल्यानंतरच त्याला समजले की तो मुका आहे. मुका माणूस स्पष्ट मंत्रोच्चार करूच शकणार नाही. तसा प्रयत्न केला तर ते अविवेकाचे होईल. म्हणून शरीर आपले आहे. जाणत असून ही त्याने आई-वडिलांना शवाची दाह-क्रिया सांगितली. म्हणून याबाबत जरा ही शका नका की अनंगवर्माचा सर्व व्यवहार योग्य व संसंगत आहे. तो मूर्ख व अविवेकी मुळीच नाही.”

राजाचा मीन-संग करण्यात वेताळ पशस्वी आता तो प्रेतासह अदृश्य आला आणि पुन्हा जाह्यावर...

विभलादेवी सिन्हा
सांघी एक कथा

दोन कवि

चन्द्रगुणेच्या दरबारात विष्णुशर्मा नावाचा एक कवि होता. इतर कवींची कविता ऐकून तो जेव्हा संतुष्ट होई तेव्हा तो लग्नच त्यांची प्रशंसा करीत असे. त्याच ~~वेळी~~ नारायणशास्त्री नावाचा ~~कवि~~ ~~होता~~ ~~होता~~ होता. पण तो मात्र इतर कवींचे घेऊन लढाईच मान्य करत असे.

विष्णुशर्माच्या कोणा त्याचे नारायणशास्त्रीबद्दलच ~~ही~~ विचारले, तर तो म्हणे, "नारायणशास्त्री अंक ~~कावि~~ आहेत, त्यांच्या कविता मुलाग असतात ~~ही~~ ~~ही~~ अंकाच नाही."

पण पुनर नारायणशास्त्रीला कोणी विष्णुशर्माबद्दल विचारले ते तो वेगळेच म्हणे, "अरे त्याबद्दल गाण्यामागून ~~ही~~ काम ~~असा~~ मगही सगळ्यांचे म्हणता येईल की, त्यांच्या रचनांमधे काव्यगुण फारच असो आहे, अजून मूष महान गतापला ~~ही~~ ~~ही~~ आहे."

ही गोष्ट रागाच्या काणी पडली. एकादा कवि संमेलन वान ~~काव्य~~ त्याने विष्णुशर्मांना म्हटले, "शर्माजी, तुम्ही नर नारायणशास्त्रीच्या कवितांची स्तुती करत असता; पण नारायणशास्त्री ~~ही~~ तुमच्या काव्यात वेडगी रोपच ~~ही~~ असतात! तुमचे काय मत आहे याबाबत?"

यावर विष्णुशर्मा जमून म्हणाला, "काव्याच्या बाबतीत ~~ही~~ स्तराने कमी-जास्त ~~ही~~ शकते, पण हा, एका विषयात आमची ~~ही~~ चुक ~~ही~~ आहे, असे वाटतय की, ~~ही~~ काव्याबद्दल ~~ही~~ मत, अन् ~~ही~~ काव्याबद्दलच त्याच मत, ही दोन्हीही अगदी चुकीची ~~ही~~ आहे."

विष्णुशर्मांच्या ~~ही~~ गूढार्थ समजून नारायणशास्त्रीने उत्तमने मान दाखी घेतली.

जांभूळ

त्रिचनापल्ली जवळच जम्बूकेवर नायक एक सुप्रसिद्ध शिवमंदिर आहे. या मंदिराच्या ~~का~~ ~~का~~ एक मोठा वृक्ष आहे, चांगी दिशाना पसरलेल्या ~~का~~ फांद्या पाहून असे वाटते की मंदिरासाठी निरगमनच एक मोठा मांडव बनवलेला आहे; हे वृक्ष या स्थानाचेच वैशिष्ट्य होय. जांभळाचा वृक्ष केवळ भवाचाच नव्हे, तर गणेश व कृष्ण यांचाही प्रिय ~~का~~ ~~का~~ असं हिन्दू लोकांचे मानतात. गंधांना अधिपती जांभूळ-वृक्षाच्या रुपात जन्माना घालेला असल्याने त्याची फळेही नैवपणीं म्हणजे फाल्गुभ्रमरात, अशी ~~का~~ आहे. भगवान श्रीकृष्णाचे वर्णन करताना असे म्हणतात की, नीलमेष शमर्ही जांभळाच्याच रंगाने आहेत. ~~ही~~ लोकांनी जांभूळ पुढाग्या यंत्रिय मानलीत.

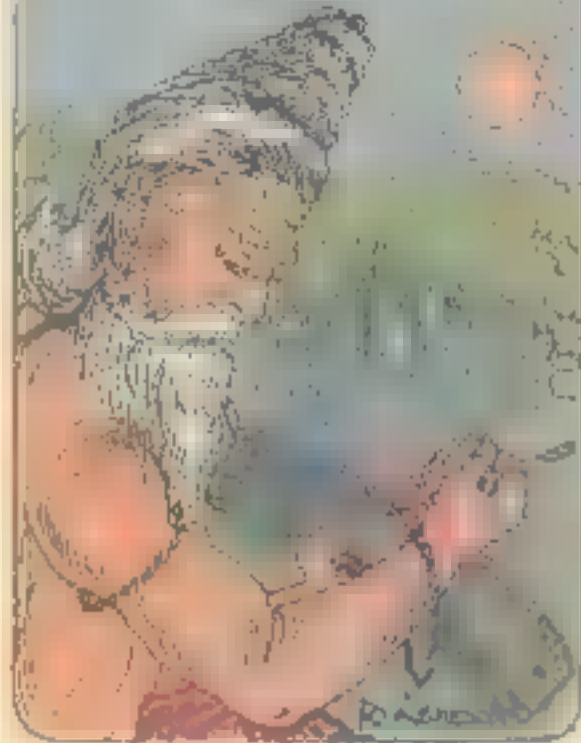
वृक्ष शास्त्रात जांभळाला सिद्धिक्रिय (लिंग) ~~का~~ म्हणतात. हा प्रथम इकेनिया जांभूळाना ~~का~~ या जातीचा वृक्ष मानला जाई.

गेहलीचहिरवा दिवसगारा हा जांभूळ-वृक्ष जाणला असे असतो. वृक्षाचे प्रमुख ओठ सज्जसोड ~~का~~ काशाचतेअसे व फुळेफुळे शकतेअसे असते. जांभूळवृक्ष आपल्या देशात सर्वत्र वाढतो. वाणा जेव्हा मोहोर येतो, किंवा ~~का~~ छोटी फळे लवततत. तेव्हा कांतावरण कोरचे असणे आवश्यक असते. सध्यासतः मार्च - मे या काळात झाडास माहोर येतो. हिवट पाडल्या रंगाच्या लहान लहान फुलांचे गुच्छ दिसून येतात. फळे सुरुवातीला हिरवी दिसली, तरी पिक ~~का~~ की त्यांना चमकदार काळा रंग प्राप्त होतो. जांभूळे अरीयना थंडावा देतात आणि पचनशक्ती वाढवतात. ही फळे, झाडाची पाने, साल वगैरे सर्व भाग औषधे बनवण्यासाठी वापरली जातात. याचे लाकूड चांगले टणक असल्याने हांड्या बनवण्यासाठीही त्याचा अपयोग केला जातो.

भारताचे महाकवि

आदिकवि शालिन्की

इति श्रोतव्यं यथापूर्वा भ्रातृभ्या देशान्तरं गच्छन्ते होतरीः
कोणत्वाद्वा एकाद्या स्थानात्तूनदुराभ्या स्थानौ गच्छन्ते अर्धेन,
न च गच्छन्तौ गच्छन्तौ त्रय्ये, त्वां काष्ठात् त्रय्ये नृदारुचोर्ही चरेत्
प्रत्यक्षं भवेत्.

एकदा एक मृगि गमनाम जपत भेकटाच जंगलातून जात
 गमनाला, 'घोक' ~~आवा~~ आवाऱ्यांनी येवून तो तेथेच गवकला.
 पाहिले अमता ज्ञातात कुन्हा घेतलेला एक दूरवाच
 पत्त्या त्याच्यामागे येवून रस्ता अडवून बसून राहिला.

भलांगे विचारले, 'कोण आहेस तू?'

‘विस्तार पत्रां मां कोण आहे ते?’ एक मुटाक आहे मी!
तुम्हा! जवळ काय असो, ते मुकायमान माझ्या हजाली व्हडल
पालू लागू आहे.” तो गर्जित झोळला.

मृनीने तरीही शान्त झालेल्या लोकांना विचारले.
 "येवढ्यापेक्षा काही वर्षांपेक्षा जास्त काळापासून मृत्यूचा
 प्रयोग करत असतो."

“बन्धनं कालापासुनं, कलं मुनः कायं कलावन्धनं
 कलावन्धनं” भा. श्रीमत्पात्रप्रमाणं सप्त अमोदः” येने मज्ज
 निमज्जं गच्छन्ति”

‘क्षुब्धः स्तब्धः प्रसन्नः प्रसन्नः च क्लेशो मी. पञ्च भवोदरः सांग

[illegible]

जयशंकर प्रसाद विद्यापीठ, अमरावती, महाराष्ट्र, भारत. यांच्या या लेखावर प्रकाशनाची प्रतिक्रिया कशी होती? त्याच्या शब्दांत-पंथ्यातही जयशंकरांची आहूत पाहिली होती. त्यांच्या शब्दांतही,

“बायकामूलमेगा। हज्जा गहरी करेता गाहरी न। दुख-पयस गल्यानार करतोस, अपोरो कृत्य करतोस। तुला गळत नाही का, ना ह्या गामादी केलक पाप गाथी वाफला गाथेस। पा पापा, हज्जा बायकामूल भागोदार होतोस का?”
मुनीसै निर्धामेसै गज्जामे.

'को साहो! लोभार भयानकम् । ते रात्रे स्वेत्त्यन्ति तेषां च मृत्युर्ना नाशः नरकात् नावमृतेषु अगस्त्या देवाः'
सातवीं सुसूक्त धारा खंडत दग्देनोर भूतद्वया.

“महो, आपल्या पापविमोक्षसाठी रक्त नाल धावा. बापव, हे रक्त नाल, तुझ्या पापात कोणती भागोळी होणार नाही, राख. पण नाल कोणत्याही निपाय नसला पापसोनी.” मनी म्हाला.

સરસ્વતીનાં નામ સનાતન ગણે મળેલાં, સનાતને મુલના મનાવે વાજના સમૂહને વિચારને, “માણે જાણે તુમ્હોટી સર્વ રૂપ
જ્યાં ના પાતળે” જ્યાં જ્યાં પાતળે તે સનાતનને જોઈ સ્વચ્છતાને.

[illegible]
$$|f(x)|^{1/k} = \sqrt[k]{\frac{1}{2} + \frac{1}{2} \sqrt{1 - 4x^2}} = \sqrt{1 - x^2} \quad \text{for } x \in \mathbb{R}.$$

मार्गः, अथवा अन्य विधिद्वारा प्राप्तः। अथवा अथवा मार्गः अथवा अथवा मार्गः अथवा अथवा मार्गः

राजा बोला, "अब तुम्हें क्या करना पड़ेगा?"

त्या कष्टग्रामय भुवनेनैवत्याला रामनामाचा वृषपदेश दिला आणि म्हणजे, "भक्ती आणि अज्ञाने हे नाव जपत रहा; तुझी राख धुवून आतां."

परीक्षितो राजा इतोऽहम् आद्यावन्तो आसन् धेनुं ध्यायन्त्य वसन्तः, त्रींशत्सु फलं नाममात्रं येषु जायते, दिवसः, माहिने, वर्षे द्वाविंशति निपुनं गताः.

मुनि पुत्र एवम् तस्यच इत्यनेन वसताना एका वाक्यालून त्यांना 'शमनाम' ऐकू आले. त्याने ताबडतोब वाक्यात जोडने तेव्हा त्यामुळे गडबडीत वाटलेला एक मुनि तांडर पडला. हा मुनि म्हणजेच तो एके काळचा दरादेखीर होता, त्याचे पदिसे नश्ट होते ग्लाकर. पण आता वाक्यालून तो बाहेर पडला, अन् संस्कृतमध्ये वाक्यालार 'यन्निग' असे म्हणतात. म्हणून त्याचे पद पडलं वाक्यालिक.

तस्मात् नदीन्या भित्तारो ॥ आपले ॥ व्यतांत ॥ लागला. एके दिवशी नदीत स्नान करून आपल्या नाथनावाचे घरद नियत ॥ त्यांना कोंच पक्षाचे एक सुंदर जोडमे दिसले. इतक्यांत एका भिन्नाने त्यांना एक पक्षी आपल्या खांद्याने माहून स्वाना पावला. ॥ इश्याने वात्सीकीचे ॥ कावणं वृकान्. ॥ शोक एषा भोक्तव्या गगाने खोदतून बाहेर पडला. 'म निष्कार ॥ काममोहितम्.' हेच या भूमीवरचे आदिकाव्य ठरले. अशा संहने वात्सीकी. ॥ आदिकवि ठरले.

पानंतरत्नांगी रचलेले नभाकरण हा 'वास्तवीक - समावेश' या नावाने १९९९-२००० साली कुल्लू राज्य रचला. २००१ भाषांतरात १९९९-२००० अनेक भाषांतून २००१ ते भाषांतून अनेक खोटे, खऱ्या होऊन गेले, त्याचा भाषनाचा १९९९ मधूनचा भावार्थ राहिलेला.

असिह, धडा, मुद्रान्धियेन आण ~~सुखदुःख~~ जो कोणी आपल्या भयमुपरांत फर्म करील, जो आपले आयुष्य एक भादवी समोर देणुन सार्थक ~~करून~~ करील, अशापुन व्युत्पत्ति ~~करून~~ करणारेच वास्तवीक, ११ नदयणांनी यत्ता भावने हा अक्षम पण ~~हो~~ अक्षम हे ~~कारण~~ नवन-ज्या वृत्ताहरणाने सिद्ध करून दाखवले आहे

तुम्हाला माहीत आहे काय?

१. मेट्रिक पद्धति मर्कल अगोदर कोणत्या देशात अंमलात आली?
२. 'देवदेवतांची दरी' आधारित देशात कोठे आहे?
३. सम्राट अलेक्झांडर तिशोरामध्येत अश्वतथ्या त्याला जो घोडा दिला गेला होता, त्याचे नाव काय?
४. आपल्या देशात 'गुलाबी शहर' नावाने प्रसिद्ध शहर कोणते?
५. 'कूडो' ही एक अस्मरसंज्ञाची कला आहे. तिला विशेष रूप कोणी दिले?
६. माध्यमकलेगोबंदी विवरण प्रस्तुत करणाऱ्या संस्कृत ग्रंथाचे नाव काय? त्याचा रचयिता कोण?
७. एक गण 'गुलासांचा राजा' म्हणून प्रसिद्ध आहे. या गणाच्या दिवशी मानक काय? गुलासांचा भोजन काळतात. या रोगन संज्ञाचे नाव काय?
८. शून्य या संकल्पनेचा शोध कोणत्या भारतीय शास्त्रज्ञाने अदवला?
९. 'लिव्ग स्ट्रिम्स' कोणता देश प्रवर्धित करतो? त्याचे वैशिष्ट्य काय?
१०. पृथ्वीला सूर्यप्रकाशितसाठी किती अवधि लागते?
११. गणनाची अतिशय बरी कोणता?
१२. भारताचा भेट देणारे कोणत्या देशाचे पंतप्रधान अध्यक्ष कोण?
१३. गंगातसे रावात मांसे ग्रंथाच्या कोणते?
१४. शोफियो शहराचे मुने कोणते?
१५. पत्नीविशेषा पद्धतीची शोध कोणता?
१६. आपल्या देशाचा नकाशा ऑक्सिड ग्रंथगारा छत्र कोणत्या देशाचा?

अुतरे

१. मेट्रिक पद्धति मर्कल अगोदर कोणत्या देशात अंमलात आली?	३. सम्राट अलेक्झांडर तिशोरामध्येत अश्वतथ्या त्याला जो घोडा दिला गेला होता, त्याचे नाव काय?
२. 'देवदेवतांची दरी' आधारित देशात कोठे आहे?	४. आपल्या देशात 'गुलाबी शहर' नावाने प्रसिद्ध शहर कोणते?
५. 'कूडो' ही एक अस्मरसंज्ञाची कला आहे. तिला विशेष रूप कोणी दिले?	६. माध्यमकलेगोबंदी विवरण प्रस्तुत करणाऱ्या संस्कृत ग्रंथाचे नाव काय? त्याचा रचयिता कोण?
७. एक गण 'गुलासांचा राजा' म्हणून प्रसिद्ध आहे. या गणाच्या दिवशी मानक काय? गुलासांचा भोजन काळतात. या रोगन संज्ञाचे नाव काय?	८. शून्य या संकल्पनेचा शोध कोणत्या भारतीय शास्त्रज्ञाने अदवला?
९. 'लिव्ग स्ट्रिम्स' कोणता देश प्रवर्धित करतो? त्याचे वैशिष्ट्य काय?	१०. पृथ्वीला सूर्यप्रकाशितसाठी किती अवधि लागते?
११. गणनाची अतिशय बरी कोणता?	१२. भारताचा भेट देणारे कोणत्या देशाचे पंतप्रधान अध्यक्ष कोण?
१३. गंगातसे रावात मांसे ग्रंथाच्या कोणते?	१४. शोफियो शहराचे मुने कोणते?
१५. पत्नीविशेषा पद्धतीची शोध कोणता?	१६. आपल्या देशाचा नकाशा ऑक्सिड ग्रंथगारा छत्र कोणत्या देशाचा?

निद्रा

शंभर नावच्या चारही बाजूंना टेकड्या आहेत. तुम्हाच्या अन् अन् पडलेले आहे. सोळंकीने एक एकर जमिनीवर एक सुंदरसे मोठे बांधले आहे. परन्तु भुकाड्यामुळे त्याला पेट नाहीय. भुप प्रयत्न केले, पण मात्र नाही.

नोकरींनी पैसे चालू केले, तरी त्यातून ह्याच गेलत राहिली. वाळ्याचे पडदे लावून त्यावर मधून मधून पाणीही मारले, तरीही ह्या गरमच होती. सोळंकी अगदी ब्रेचैन आला.

झोप न आल्याने सोळंकीला अशान. अस्वस्थ वाटू लागले. तो बुगीच वारीक - सारीक गोष्टीवरून चिडू लागला.

"माझ्याकडून पत्ता येवून, मां दिलेल्या पैशावरच जगत. मां ह्ये झोपेवाचून तळ-मळतोय, अन् तुम्ही दाराडर झोपा काढताय?" रागावलेला सोळंकी आता नोकरीवर येवला.

त्याच आपली नावकी अणि मनावर नावकी ही जलमळाला. "माझ्यामुळेच भजत राहता. तुम्ही; पण हा सगळा ऐषाराम माझ्याच कमाईचा आहे. घराची वीट अन् वीट म्हणजे माझ्या मेहनतीच आहे. माझ्याचमुळे सर्वजण तुम्हालाही मान देतात. तुम्ही सारेजण आराभात झोपताय, अन् मी?"

सोळंकीची स्थिति त्याच्या कुटुंबियांना पहावेना. एक जण वैशाला येवून आला. त्याने त्याची माही पाहिली अन् म्हणाला, "तुमची तब्येत छानच आहे. फक्त मानसिक स्थितीच बरी नाहीय तुमची." नंतर एका मानिकाला बोलावून त्याच्यावरवी ताईत बांधून आला; पूजा करी केल्या गेल्या. पण काहीही भुपयोग आला नाही. अशातच एक साधू तेथे आला. सोळंकीची सर्व तक्रिकत जाणून घेवून तो म्हणाला, "हे पहा सोळंकी, पैसे कमावण्यासाठी रात्रंदिवस मेहनत करतोस.

पण माव्य गोष्टच विसरून गेलायस! हे जीवन म्हणजे एक पाण्याचा बूडबूडा आहे; कोणत्याही क्षणी फुटू शकतो!"

"स्वामीजी, जीवन अशाश्वत आहे. ही गोष्ट मीही माणतो, पण जाणूनही आपण काय करू शकतो?" सोळंकीने विचारले.

"तेव्हातं मनुष्याच जीवन दिवसांत विशालित केलय. प्रत्येक दिवसाची एक रात्र अन् एक दिवस असतो. दिवस प्रकाशाने युक्त असतो. माणसाची बुद्धी आणि शक्ती यांच्या अपयोगाचा तो वेळ असतो. रात्र अंधाराने भरलेला असतो. त्यावेळी माणसाने निद्रादेवीच्या मांडीवर सुखाने ओपायला हवं. मानवाच्या दुष्टांत निद्रा ही मृत्युसमान

असते." साधूने सोळंकीला सर्व स्पष्ट करून सांगितले.

पण त्याच्या या बोलण्याकडे गंभीरपणे लक्ष न देता तो म्हणाला, "हे तर सर्वांनाच माहीत असत की!"

"होय; पण ज्या माणसाना हे माहीत आहे, त्यातून सत्य ज्यांनी ओळखलेय त्यांना सुखाची ओपही मिळते. यालाठी काही वेळ सारं काही विसरून जाणं असतं, ते जर विसरता आण नाही, तर ओपही तुझ्यापासून दूर पळेल." साधू बोलला.

"पण माझ्यामुळे हे जे इतके लोक आराग्यानं रहातय, त्यांची जबाबदारी आहे का? कोणभरही विसरून कसा ओप मी? येईलच काही ओप?" सोळंकीने पण अप्रस्थित केला.

"चल माझ्याबरोबर, मी तुला एक माणूस दाखवतो, चल." साधू म्हणाला.

आपणसाधूचा शाभू, असायंध धारण करून सोळंकी त्याच्याबरोबर निघाला. दोघेही अचंचल चरी गेले. त्याने दोघांचेही स्वागत करून भोजनही दिले.

त्याला आशिर्वाद देत साधूने निघारले, "सुखाने आहेस ना?"

हसून अचंचल भुलरला, "माझी आई आजारी आहे, अंधकणल जिव्हून आहे ती. तिच्या अपचारांसाठी खूप खर्च होतो आहे. माझी बायको रात्रींदिवस तिची सेवा करतेय. तरीही काही ना काही निमित्त करून ती तुम्हेला

शिब्यादेत असते, मग सासवा-मुलांची भांडणं चालतात. भांडा मोठा मलगा कुठलीही जबाबदारी अचलत नाही. दुसरा मुलगा चांगला आहे माझा, पण माझ्यात विद्या नाहीय. घर गहाण टाकून कलाबसा घरखर्च भागवतोय हल्ली."

साधूने त्याला विचारले, "तुझ्या अडचणी भयानकच आहेत, दलदलीतून कसा काहेर पडणार तू? अंधाच अंधाच योजला आहेस?"

"मी आपल्याकडून खूप प्रयत्न करताय, कष्ट उपसतोय, पण काहीच झालेय!" निर्विमतपणे अचंचल बोलला.

दुपारी अचंचल साधूला म्हणाला, "स्वामीजी, असा जरूरी कामासाठी काहेर जायचं आहे. अंधार पडण्यापूर्वी परत येईन मी. तुम्हाला सोडून जातोय म्हणून गैरसमज करून घेवू! माझी वाट पहा दयेच," आणि काहेर गेला.

साधू आणि सोळंकीही नपून छपून त्याच्या मागे जात राहिले.

गावच्या कोपऱ्यावर असलेल्या पेरुच्या वागेत जखून, तिथे आपणपे पसरून अचंचल शणभरात त्यावर गांठ ओपून गेला.

"वाहिलंस सोळंकी! निद्रा हा भगवंताने माणसाना दिलेला वर आहे. थोड्या वेळासाठी का होईना, माणूस आपले कष्ट विसरून जातो तेवढ्या काळात. अचंचल तसा तर

अडचणींनी घेरून गेलेला आहे. तरीही या वरदानाचा अपयोग तो किती छान करून घेतोय!" साधू म्हणाला.

पण सोळंकी आपल्याला ते आवडल्याचे दर्शवित म्हणाला, "याना अडचणींना तोंड द्यायचय, पण पहा कसा मस्त ओपलाय! आपला अमूल्य वेळ कसा वाया घालवू शकतो हा? आपला जबाबदारी नोट न ओळखल्यामुळे गरिबीत नडतोय. आता अडचून मी सांगतो की वेळेचा अपयोग कसा करायचा असतो. पैसा कसा मिळवायचा असतो, हे ही शिकवीन मी त्याला. पण तसं करण्यापूर्वी चांगला पैलावर घेणार आहे मी याला!"

"ठीक आहे; तुला वाटेन तसं कर." साधू

म्हणाला, सोळंकी त्याला हलवणार, ~~म्हणजेच~~ भासून त्या माणसाने त्याचा ~~दुःख~~ धरला आणि म्हटले, "अरे, तुझी बुद्धि काय कुठे गेलीय का? झोपल्या माणसाना कुठकू नये, एवढीही ~~सुद्धा~~ नाही तुला?"

"तू कोण मला रोखणारा? त्याला अडवून, तर ~~म्हणजेच~~ काय बिघडणार आहे?" सोळंकीने रागावूनच त्याला विचारले.

"मी कोण ते सांगला नंतर, ~~म्हणजेच~~ सांग न वर की तू कोण आहेस?" त्या माणसाने विचारले.

सोळंकी म्हणाला, "पैसा मिळवायचे अनेक मार्ग मला माहीत आहेत, अचंचलला घनाची गरज आहे, तेव्हा आता यावेळी तरी त्याने झोप

~~म्हणजेच~~ म्हणून त्याला अडवून, पैसाकसा मिळवावा ~~म्हणजेच~~ नांगायची माझी ~~म्हणजेच~~ आहे."

"~~म्हणजेच~~ रात्रां झोपायला याला वेळ मिळत नाही, दोन ~~म्हणजेच~~ नदारांकड जाऊन त्याचा दिशाच निहाय लायता ~~म्हणजेच~~ त्या दोघांच्या म्हाणवाभ्याने ते काम रात्रेच व्हायला हवं असतं. याशिवाय घाची आई रात्रभर सोकत असते, दगाही ~~म्हणजेच~~ तिला, तिच्याजवळ कोणीतरी ~~म्हणजेच~~ अडवून मधून ~~म्हणजेच~~ मुनला शिळ्या दत असत, मग तूचही गप्प ~~म्हणजेच~~ नाही, अन् ~~म्हणजेच~~ रहातं. ~~म्हणजेच~~ दिवसा ना इथे येऊन झोपतो, अन् तशी शेतात ~~म्हणजेच~~ नसतं तरच! अशा ~~म्हणजेच~~ झोपताना अडवण ~~म्हणजेच~~ का?" त्या माणसाने विचारले.

~~म्हणजेच~~ सोळंकीने त्याला विचारले, "पण तू कोण आहेस?"

"मी ~~म्हणजेच~~ वागेचा ~~म्हणजेच~~ मला पणत कोणी काम करू देत नाही, मला सुपचमोकळा वेळ असतो. जीवनात काहीतरी माघावं असं मला वाटतं, ~~म्हणजेच~~ करावं ते कळत नाहीच! ~~म्हणजेच~~ विचारात मला झोपही येत नाही, ~~म्हणजेच~~ अचंचल इथे येऊन झोपत असतो, हे पाहिल्या-पामन मी ही इथे झोपायचा प्रयत्न करतो."

सोळंकीने अतृप्तते ने त्याला विचारले, "मग काय तला ~~म्हणजेच~~ झोप येते?"

"नाही! झोपेतली असपासूनच चातावरण ~~म्हणजेच~~ नसतं. त्यासाठी मन शांत असावं

लागत, इथे येणाराला चांगला झोप लागतो, अन् माझ्या ~~म्हणजेच~~ वगीच्यात विशेष काहीही नाहीच." तो बाणून भुत्तरला.

"मन अडून किती दिवस अचंचल असा झोपून वेळ वाया घालवत असलेला वघायची इच्छा आहे तुझी?" सोळंकीने चिद्दून विचारले.

"चांगली झोप लागण ही माणसाला सहजप्राप्त होई नव्हे, ~~म्हणजेच~~ भाग्य म्हणावळ! हवं, ~~म्हणजेच~~ भाग्यवान माणसाला पट्टाण्यातही ~~म्हणजेच~~ जात, यातच ~~म्हणजेच~~ झोप कोणी मांडू नये, म्हणूनच मी ~~म्हणजेच~~ येत ~~म्हणजेच~~ रस्त्यानीच बसतो म्हण ना त्याची, नम करताना ~~म्हणजेच~~ भात्म-तृप्ती ~~म्हणजेच~~ आपण एव सत्कृत्य करताय ~~म्हणजेच~~ वाटत, आणि यामुळेच हल्ली मला रात्री सुपछान झोप लागते," तो वगीच्याचा ~~म्हणजेच~~ म्हणाला.

त्यामाणसाचे बोलणे ऐकून सोळंकीचे दोळ ~~म्हणजेच~~ होय, ~~म्हणजेच~~ कसबतो ~~म्हणजेच~~ दुसऱ्या-साठीच, पण त्यांचं सुखमात्र आपल्याला ~~म्हणजेच~~ नाही, ते जागामान झोपतात आणि आपल्याला

झोप नसत नाही याचं आपल्याला दुःख वाटतं. त्यामुळे नाराज होऊन आपण त्याचा हेवाही करतं. म्हणजेच याचा अर्थ असा की, आपलं मन स्वच्छ नाहीय; अन् म्हणूनच आपल्याला झोप येत नाही. ~~म्हणजेच~~ काही नातं नाही, अशा अचंचलचाही झोप मांडायला निघालो आपण! वगीच्याच्या मालकाप्रमाणे त्याची झोप पाहून आपल्याला आनन्द नाही वाटला! आपण ~~म्हणजेच~~ आतापर्यंत हेवाच ~~म्हणजेच~~ राहिलो झोप येणाऱ्यांचा!"

~~म्हणजेच~~ तो आता त्या माणसाची लूप प्रशंसा केली, माघूनही सोळंकीला आश्चर्याने विजा अन् सोळंकी धरा परतला.

~~म्हणजेच~~ सोळंकी मनापासून ~~म्हणजेच~~ मदत ~~म्हणजेच~~ लागला, तू सन्याचा आनन्द पाहून, आता त्याला वाईट वाटेबास आले, आपल्या-अचंचल नसलेली धस्तू दुसऱ्याजवळ आहे, असे पाहून आता त्याला हेवा वाटेनासा आला. त्याच्या जीवनाचा जणू नवा अध्यायच सुरू आला, आता त्याची निद्रानाशाची समस्याही दूर झाली.

अविश्वास

मुं सर हा एक गर्मजुशी भुवक होता. त्याला ना आईबाप होते, ना कोणी नातेवाईक, अदर-निर्वाहासाठी आवश्यक अशा एकाद्या बुद्धी-मध्याचार्याहो. त्याला माहेरी नव्हती.

एके दिवशी गावचे सार लोक रात्रीच्या जेवणानंतर गप्पागोष्टी करण्यासाठी एका वडाखाली बसले होते.

बोलता बोलता सुन्दरच्या बाबतीत बोलणे निघाले. गावच्या काही प्रमुखांनी आपलात उरवले की, त्याला एकाद्या बुद्धी-गाला लावून द्याव, अन् जमने तर त्याचे लग्नही करून द्यावे.

दुसऱ्या दिवशी गाव घाटलाने त्याला सांगितले की, त्याने जवळच्या तलावातून गावच्या पुत्राकडरी एक एक घडा पाणी आणून द्यावे. त्या बदल्यात त्याला रोज एका घडून जेवण मिळेल अन् गावचे सर्वजण मिळून रहाण्यासाठी त्याला एक छोटेसे घर बांधून देतील.

त्याच दिवसापासून सुंदर सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत पाणी वहाण्याचे काम करू लागला.

काही दिवसांनंतर पुन्हा एकदा असेच रात्री ~~संध्याकाळपर्यंत~~ लोक ~~वहाण्याचे~~ करत होते. सुंदरही त्यांच्यापासून जरा निराळा वसून त्यांचे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकत होता.

ते लोक गावातल्या शिवाच्या देवळावरून बोलत होते. एक बुद्ध म्हणाला की या देवळा-बद्दल एक विचित्र गोष्ट आहे अन् तो मजकूर एका सांकावर छोटलेला आहे. त्यात आहे लिहिले आहे की, 'जो कोणी दोडशे घड पाण्याने पिंडीला अभिषेक करेल, तो सम्राट वसेल.'

एकाने त्या सोदलेल्या मजकुराची तर बुडवली अन् म्हटले की, 'हा शुद्ध बकवास आहे, असा दोडशे घड्यांचा अभिषेक करून कोणी सम्राट वन् शकत असेल, तर सर्वच जण

हे काम करून सम्राट वन् शकतील की!'

बाकी सर्वजणही त्याच्याशी सहमत झाले अन् म्हणाले की, 'म्हाताऱ्याच्या सांगण्यात काही तथ्य नाहीय.' सुंदरने हं सारे बोलणे नोंद ऐकले अन् रात्रभर त्याबद्दल विचार करत राहिला. त्याला जोपच आली नाही. त्याच्या मनात आले की, 'हा पुरातन विषय छोटा कसा असेल? हा, दोडशे घडे पाणी आणायच सामर्थ्यच या कोणाच्यात नसल्यामुळे ते हा ~~सम्राट~~ अन् भक्त गोष्ट मानत आहेत.'

तो विचार करत राहिला, 'पाणी आणणे तर मग्न कामच ~~आहे~~, दोडशे घडे जिव-निगावर ओतून अभिषेक करीन मी! ~~सम्राट~~ म्हणणं चर निघालं, तर सम्राट वसेन, गोष्ट खरी

न निघाली, तरी काय बिघडेल? अभिषेकाचं पुण्य तर पदरी पडेल ना?'

दुसऱ्या दिवशी गावच्या लोकांचे पाणी भरून झाल्यावर त्याने शिवाला अभिषेक सुरू केला. एक एक घडा भोजत तो पाणी पिंडीवर रित्त करत राहिला.

एकडे चाळीस घडे ओतल्यावर सुंदरला थकल्यासारखे वाटू लागले. त्याचे पाप काहीसे लटपटू लागले. त्याला असे रहाणे अवघड वाटू लागले. पण स्वतःला कसेबसे संभाळून बसलेले दहा घडेही आणून ओतायचा त्याने निश्चय केला व कामाला लागला.

परंतु आणली आठ घडे आणल्यावर त्याची शक्ती अगदीच ~~हलक~~ टालवली. त्याच्या शरीरात अगदीच प्रण राहिले नाहीत. तो भिषनिगाकडे

व म्वत कडे निरसून पाहू लागला.

“जो” म्हाका अदृश्यातून घडे पाण्याने अभिषेक झाला. ही अजून अनप्याची कोणतीच भाष्यात दिसत नाहीयेत! म्हणजे गायच्या लाकांच म्हणणं च तर अमल पाहिजे. अनुभवसपन्न लाक खाट वोलू शकतील! मीच खराखर मूर्ख! मी त्यांच्यावर विश्वास ठेवला नाही ही गाझीच चुक नव्हे का? ता ओदवेसा मजकूर नक्कीच निरर्थक अने अमल असला पाहिजे. मीच मूर्ख आहे, म्हणून असला अपदव्याप केला! पण जाता काहीही असो, अरलाने दोन बट पाणीही मी आता आपणून टाकतो अने नत्तर मला अर्गीच कष्ट दणाव्या या शिवलिंगाचेही फोहून दोन तुकडे करून टाकली. फुटलेले शिवलिंग पाहून गावचे लोक मला वादाचित शिवाला लाईल, शिशाही झालेला मला पर्या नाही त्याची! त्यांच्यावर विश्वास ठेवण्याचं पाप मी केले. त्याची शिक्षा मला मिळालीच पाहिजे.” अशी बडबड करत जाऊन त्याने आणखी दोन घडे पाणी आणले.

आपल्या निश्चयानुसार राखाने त्याने शेवटचा घडा पाण्यासकट आपल्या पूर्ण शक्तीनिशी पिटांवर मारला. शिवलिंगाचे लवडतोय दोन तुकडे होऊन त्यातून विमूळधारी शिव प्रकट झाला. ते पाहून सुन्दर मयाने थरपळ.

“सुन्दर, आहेस तू अगदी! बुद्धीच नाही तुला बघ! हे काम कराचय, ते मक्ती अने घट्टेन पूर्ण करून फळाची इच्छा करण हे बुद्धियन्ताचं लक्षण. तू पण अजान आणि निर्वृद्धपणाने आपल्या पायावर कुन्हाड मारून घेतली आहेस. आलेली सुसंधी आपल्याच हाताने शेवटचे दोन्ही बट घट्टेन आतले अमलसत्तर नक्कीच सधाट-पट मिळाले असत तुला! जाता घणघरही इथे गेलो नकोस. जा, लवकर निपून जा इथून” शिवशंकराने त्याची निर्मलर्तना करत म्हटले.

लछेने मान खाली घालून सुंदर तेथून बाहेर पडणार, इतक्यात मोठेके शिवलिंग व प्रत्यक्षातले शिवशंकर दोन्हीही अदृश्य झाले!

महामाया - ६

दि! खेळय करून राजा पाठ परत आला. तिने त्याच्या काळात त्याने अनेक देश जिंकले, तर अनेक देशांचे राजे त्याचा पराक्रम बघून जाणून. आपण हाभून त्याला शरण जाणुन. आपल्या सगळ्यांकडून मिळालेली अगणित संपत्ती श्रीधर, विदुर, सत्यवती, धृतराष्ट्र इत्यादि वडिलधर्माच्यांना देऊन टाकली. त्याला विशालाची मनोविनोदाची आवश्यकता आहे असे जाणून श्रीधर-विदुरांनी आपल्या राण्यांसह बरेच दिवसाला जगण्यासाठी सुचवले. सुचना शिरोधार्य मानून तो अरण्यात गेला.

राजा पांडु आपल्या पत्नी कुंती व माद्रीसह वनात विहार करत होता, जनावरांची शिकार

करण आनंद करत होता. एक दिवस एक हरणाची मोठी मुसोपभायात दंग असताना अनेक लोकांनी बघून घेतले, अने त्यांच्या प्रेममिलाफाचा कला परत ते बरोबरीचे हरण-युगल नसून कधी किन्दम व त्यांचा पत्नीचाच मोठेपणा! हरण मोठीच हय्यासण होते ते अपयोगाचा आनंद मृत होत. भरता मृगीने पांडूला शपथ दिला, “संभोगासाठी ह आपल्या पत्नीला केवळ घेतलेस की माझ्या प्रमाणेच तूनाही मृत्यु येईल!”

मृगीच्या मृत्युचे पांडूला दुःख आले. त्याला स्वतःला अजून अपत्यप्राप्तीही आली नव्हती. त्यामुळे तो आपल्या पत्नींना म्हणाला, “तुम्हा दोघींबरोबर राजप्रासादात राहून

दोषाहो मृणाल्या,

त्याचा हा सकल्प कबूल ॥ केल्यास तेथेच
देहत्याग करायचा निश्चरिहा त्यांनी जाहोर
केला.

[illegible]

अनशून्य पर्वतावरील वातावरण पांडूला फार आवडतं. पन्नाटच ~~आपला~~ तो स्नानादि कृत्ये आदीपून कागिमुनीं बरोबर ध्यानधारणा करी, कुली, माद्री या दोघी नेत्रे सपदणारी कंदमुळे, रुळे वगैरे आपून पाकसिद्धी करीत, त्यानी आपला आश्रम ज्ञान मजबूतला होता. आपल्या कुटीसमोर काही कुनझाडे ही त्यांनी लावली होता. तेथे चेणारे, पक्षी, हरणे, सारंग, मुहो इत्यादि प्राण्यांना त्या प्रेमाने वागू घालत. त्यांचे प्रेम पाहून ते प्रणीही निर्भय होऊन त्यांच्या

श्रीवताली वावरत, त्याच्या हातातील खाणे
जवळ जाऊन सात.

परन्तु आता त्याच्या मनात शंका अुपस्थित
 जाली की, निपुत्रिकाना कितीही धोर तपस्या
 केली, तरी त्यांना पृथ्वीलांक होत नाही,
 पण त्याच्या तर संतान प्राप्त नशीवात नव्हती।
 त्याने अन्ना विचार केला की, 'आपल्याच
 सारख्या किंवा आपल्याहूनही
 एकाद्या पुरुषाने आपल्या पत्नींना अपत्यप्राप्ती
 करून द्यावी, ते पुत्र 'दोधज पुत्र'
 स्वतःही क्षेत्रज्ञ तर आहेत।' त्याने आपल
 विचार धुन्तीसमोर

अस्य कोणासाम्न अपत्यप्राप्ती कलम
कुर्त्ताने प्रथम नकारच दिता, पण
त्याचा आवश्कता तिला पटवून दिली

मग कुन्ती त्याला म्हणाली, "माझ्या लहानपणी महामुनी दुर्वासानी मला एक मन्त्रोपदेश दिलेला आहे, कोणाही देवाचं स्मरण करून मन्त्र जपला की तो देव प्रत्यक्ष येऊन पुत्रप्रसाद देऊन जाईल, आता मां कोणत्या देवाचं स्मरण करू ? तुम्हीच नांवा."

“हे तन पात्रे छान! कुद्वंशात्ता होणाश
राजा धर्मज्ञ अमणं अत्यन्त आनन्दयक आहे.
धर्मवद्ध होअन आसन चातुष्पद हे त्याला
अतिशय प्रिय. राजा तु धर्मदेवा वंच स्मरण
कर. ” राहून आनन्दानि सुचवत.

यमधराच रमरण करून कंतीने मन्म
जपस्यविर यमराज प्रत्यक्ष हांभून कंतीला प्रसाद
देकर गेला, अन् ती गर्भवती झाली.

सिक्कडे शीस्तनापरान्त एक वर्षापूर्वीपासूनच

गान्धारी गवतला तीही, पत्नी कुन्तीला सांगून
यनली, तिला पुत्र झाला, तरीही गान्धारी वरून
माता वगली. कुन्तीच्या पुत्राच नाव
'युधिष्ठिर' असे ठवण्यात आले.

गमनार पांडूला वाटले की आपल्याला एक
वधू शाली पुत्रही असावा. वायदेवाच्या स्मरणाने
कुन्तीला दुसरा पुत्र झाला. कुन्ती ह तान्हेच्यालक
मांडीवर घेवून वसलेली असताना एक विचित्र
घटना घडली. अचानक एक बाघ कुठूनसा
तिच्यासमोर आला. बाळ मांडीवर आहे, याचे
त न राहून कुन्ती एकदम धावून जुमी
राहिली अन् ते तान्हे बाळ शिळेवर पडले, पण
बाळाला काहीही इजा न होता, ती शिळाच
फुटून तिचे चार तुकडे झाले. बाळाला काहीही

इजा न होता, ती शिळाच फुटून तिचे चार तुकडे
झाले ते पाहून सर्वांना मोठे आश्चर्य वाटले. या
घटनेनंतर त्यांना या प्रीम पराक्रमी बाळाला
'भीमसेन' असे नामकरण केले.

आता एका असामान्य नशा पुत्राची अपेक्षा
पांडूने व्यक्त केल्यावर कुन्तीने इन्द्रापासून
अर्जुनाची प्राप्ति करून घेतली.

हस्तिनापुरात गान्धारीलाही शहर पुत्र झाले
अन् इकडे कुन्तीलाही हे पुत्र झाले, आणिही
काही पुत्रांना कुन्तीने जन्म द्याय अशी पांडूची
इच्छा होती, कुन्तीने आता नकार दिला.

मादी म्हणाली, "कुन्तीला
मन्त्रप्रभायाने तीन पुत्र प्राप्त झाले, मात्राही
समान आहेच ना, मग मलाही का
पुत्र नसावेत? तिने मला मन्त्र दिला तर मीही
माता बनेन."

पांडूने कुन्तीला मादीची इच्छा सांगि-
तल्यावर तिने मादीला मन्त्र दिला.

मादीने अश्विनीकुमारांची आराधना केली
अन् त्यांच्यापासून नकुल व सहदेव दोन पुत्र
मिलवले. मन्त्रप्रभायाने आणिही पुत्रांची
अपेक्षा मादीने व्यक्त केली, परन्तु तिने प्रथमच
एकदम दोन देवतांपासून पुत्रप्राप्ति करून
घेतल्यामुळे रागावून कुन्तीने नकार दिला.

एकेका वर्षाच्या अंतराने झाले ते आपले
पुत्र पाहून आता पांडूराजा फार प्रसन्न होता,
त्यांच्या संगोपनात तो आता आपला वेळ
व्यतीत करू लागला, अन्य आश्रमवासी-

चांनीही या कामकाजाच्या संगोपनात रूप
भुत्सुक्ता दाखवली. वसुदेवाने कश्यप
ऋषींच्या हातां अम्पल्या नातवाना आश्रूषणे,
दत्ते व श्रेष्ठणां पाठवली.

पांडूराजाने तेथील पंडिताकडून मुलांना
वेदाध्ययन करवले. तन्हेने दिवस जात
राहिले पुढे वसुदेव एकदा कुन्ती
दाहाणांच्या पूजेत असताना मादी
नवळ नेला. तिला एकटी पाहून, तिचा विरोध
न जुमानता त्याने तिला आलिंगनात वेडले, अन्
किन्दम ऋषींच्या शापामुळे प्राणोत्क्रमण
झाले.

बापत्यापतीच्याप्रेतावर पडून मादी विलाप
करू लागली, तो ऐकून कुन्ती व अन्य मुनिगण
तेथे धावत आले. घडनेली घटना पाहून सर्वांना

दुःख झाले अन् वाश्चर्यही वाटले. कुन्तीला जवळ
बोलावून मादीने पांडूच्या मृत्यूचे कारण
सांगितले.

"मादी, भग काय केलेस हे! किन्दम-
मुनींच्या शापाच कायम स्मरण असल्यान मी
भाजपर्यन्त यांना मोठ्या सजगतेने सभाळल,
सावधगिरी बाळगली, का मरू दिलंस?
जाल ते होवून मेल. मी मोठ्या असल्याने आता
यांच्याबरोबर मला जाईन. मृतांचा सभाळ
तुच सावधगिरीने करत रहा." कुन्ती
मादीला म्हणाली.

परन्तु मादी रहतच म्हणाली, "मी त्यांना
सावध रहायचा इशारा दिव्हा, राखण्याचा
प्रयत्नही केला, पण अश्वत्थवा ठरले! पतीच्या
प्राणांचे रक्षण करू शकणारी अभागिनी,

पार्ष्णिणी जाहू मी' मूज गजालावपाक सामर्थ्य साध्यात नाहीं. नवऱ्याला वाचवू शकलो नाहीं, ती मूजवाक्याय येवाळणाची इश्ट जालात मनीला सख देव शकले नाहीं, ते कळालेले परलोकांत येव शकले, जाहू मनीं मोड पाडेन ' 'दुर्नाम्यां निगनणां कळत अन निर्यां अनुमतीं येवू लागलीं पळोवणेवर सलीं गेलीं.

अजयगलण्ये मुनिगण कुली व पायलांता अशेवर घेवून हांतात धुल्ला नन, जांतीं गेणम, धुनराष्ट्र आदि कौरव पानां गजाली हांकिल्ले निवेदन केलीं. पांडुरंग आज्या दुर्जयद्वय सीम, धुनराष्ट्र, विदुर जातो दुःख प्रकर जाले, विदुराने विधिवत क्रियाकर्म पार पाळ्णे.

मार्तंड व पांडूचे चिंताभरम एका पायलांत

सुवत मन्त्रानुप्रांज ते गंगेन सोडयात आले. असंख्य लोकांनी पान गान घेतल्या. जारा दिनसंपर्पित दो अन्वष्टिक घण्टी सोंडल्या अन गंगेन मर्तंजण हांमिनापुणे पयस जाले.

या भुभारत मुनि व्यासही हस्तिनापुरला आलेले होते. त्याच्या सल्यानुसार सत्यवती आपल्या न्नुमा अश्विनी व अश्विनिका या व अश्विन घेवन भरखात आपल्यासाठी निवृत गेली. अश्विनीच तपस्या करता करता हाथीही स्वर्गांत गेल्ले.

गेल्ले पानेन पांजण व कौरव धुनराष्ट्रकडून धाकले पांजण, सख देव पांजण घेवन, आपल्या हातांनी पयस, सख देव हातांनी घेवन गेले. आपले वस्त्रावशेन करताना तो दहादहाजणांना सहन केले वेगाने धावे, पण रागावला की दुसऱ्याच वेग घेवन येवून हाती वेळीस सोंडत नसे. पोहताना दहाजणांना एकाच वेळी पाण्यासाठी दावून धरी, मुते फळे तोण्यासाठी झाडावर गजाली कि व झाड तो गदानदा हलवो अन कापरी कळी एकामेरे जात गजालकळी क्षणकाळी, लिवत गेल्ले पांजण व अश्विन कापत, पण असे करपात श्रीमाचा कोणताही दुसऱा वेग नसे. त्याच वेळ सगळेच हातांत आपसाकडले कडवे, जोलांही घेतले सखी पाहून दुर्जयन दुःखाला लागले, जांतीं दुःख जाले अन जी, 'सीम गजल गेली, पांजण हांमिनात आपले हातणें मानवीत, आपल्यालाच मान देवीत,' त्यामुळे तो कळी एकादा सोंडल्या

मात मजलो हमलात याच कारण काय? माझं म्हणणं कम बगबर आहे, मी मी तुम्हाला स्पष्ट करून भांगू का?"

त्याचे आवाहन स्विकारत लोकनाथ म्हणाला, "इतकालांय मासा पाण्यात नाडला, तर तो का नाही बुडत?"

"वा, वा! ती तर भासा आहे, तो सजीव असतो," लोकनाथ त्रेपधर्षिने म्हणाला.

"सजीव असला म्हणून काय झालं" त्याला मृदा लगन असतंय ना?" गुरुनाथने विचारले.

"वजनानं काय होणार? त्याला पोहोता येतं, म्हणून बुडत नाही तो." लोकनाथ बोलला; पण लगन त्याने आपली जीभ चाचली! आपण चुकीचे बोललो, हे त्याच्या लक्षात आले.

पण गुरुनाथ तसेच गुर्धारेने म्हणाला, "मला तर मी दिलेलं उत्तर अगदी बरोबर होतं, त्याला म्हणावं लागेल! मी म्हटलं होतं ना, की दगडाला पोहोता येत नसल्यानंच तो बुडतो? आता बोल, बरोबर होतं ना माझं उत्तर?"

आपली चूक लपवण्याच्या भुद्देशाने आता लोकनाथ म्हणाला, "असेलही! पण, त्या व

कम घडतं, हे समजण्याचं एक शास्त्र आहे. तर म्हणजे प्रत्येक क्रियेमागे एक कारण असतं, एक शास्त्र असतं. त्याबाबतच पांडित्य जवळ असणं आवश्यक असतं."

लोकनाथच्या या मोठमोठ्या गोष्टीचा गुरुनाथवर काहीच परिणाम झाला नाही, तो हसत म्हणाला, "तुम्हाला फिरवून काहीतरी बोलतोस, तुम्हासारख्यांना पांडित्याची आवश्यकता भासत असेल, पण माझ्यासारख्या एका मामाम्य शेतकऱ्याला असल्या पांडित्याची काही गरज नाही. सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत अंगमेहनत त्याच्या योहंमं व्यावहारिक पुरेसं असतं." इतकं बोलून तो आपल्या निघून गेला.

शेतकऱ्याच्या बोलण्याने लोकनाथचे चेहरा पंढरा पडला. आपल्या पराभवातून गर्व अजिबात नाहीसा झाला. यानंतर तो लाकाशां विनयाने वागू लागला अन् दृष्टीने गावातच राहून शेतीच्या कामात आपल्या पित्याला मदत करू लागला.

तुम्हाला राखव फार चांगल्या होता, थोळा-भाचडा होता तो. लहानपणीच त्याची आई घारलां अन् पित्याने पन्हा करत राखवला धूप लाडा-वाढवले.

राखव लहानपणापासून इतरांना मदत करी; कोणो काही म्हटले, की तो त्यावर विश्वास ठेवी. पण काही लबाडही असतात हे त्याला नवे.

एक दिवस एक वैरागी राखवच्या घरां आला. राखवला पहिलाच त्याने त्याची धूप स्तुति केली. परंतु मुलाच्यो स्तुति ऐकून त्याच्या पित्याचा चेहरा पडलेला वैराग्याला दिसला. ते पाहून वैराग्याला फार आश्चर्य वाटले, त्याने राखवला वगैरे पाठवले अन् त्याच्या पित्याला विचारले, "तुझा मुलगा चांगला गुणी आहे. त्याचा चेहरा पाहूनच मी ओळखलं की, तो एक गुणी अन् भुक्कत मुवक आहे. तुला तर वावडलं अभिमान वाटायला हवा होता. पण तू तर

भुदान दिसतोयस ! काय कारण याचं?"

"स्वामीजी, तो सद्गुणी आहेच. पण सगळं त्याला फसवतात. मी जिवंत आहे तावर, काळजीचं कारण नाही. त्याला रोज समजावत असतो की या नुकसानकारक तवयी सोडून दे. मलाही आशा होती की, तो स्वतःत काही सुधारणा करील. पण तुमचं म्हणण ऐकल्यावर माझी तीही आशा विफल होतेय असं वाटतं. तुमच्यासारख्या माऊन माणसानं त्याची प्रशंसा करून त्याच्या सद्गुणांचं कौतुक केलं, तर तो जास्तच जागरूक होईल अन् आपण करत असलेल्या कृत्यांवद्दल त्याचा विश्वास आणजीच दुद्द होईल, यासाठीच तुम्ही केलेल्या त्याच्या स्तुतीमुळे मला आनंद वाटला नाही."

वैराग्याने राखवच्या दुःखी पित्याचे सान्त्वन केले अन् म्हटले, "तुझ्या मुलासारखे सुपुत्र जगात फार कमी असतात, अशा मुलांच्यात

परिवर्तन होऊन आपणच राखवला आहे. परंतु एका गोष्टीची मात्र मनात राखविली आहे. त्याच गोष्टीची मनात राखविली आहे. त्याच गोष्टीची मनात राखविली आहे. त्याच गोष्टीची मनात राखविली आहे.

मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे.

मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे.

कुसुमपुरात येऊन राखवला आहे. तिचे नाव राखवला तिचे पाठव.

नंतर राखवला आहे. बोलावून वेरागी त्याला म्हणाला. "मनेपणा हा पांढऱ्या रंगामासून पवित्र असतो, बुलट दुरेपणा काळ्या रंगामासून, पांढरा अन् काळा रंग एकत्र आला तर पांढरारंग काळपट होऊ शकतो, पण काळा रंग पांढरा नाही होऊ शकणार. तू भला माणूस आहेस, पण वाईटपणाला माय लागेल, पण तुझ्या सद्गुणांचे दृग्गतात परिवर्तन होईल."

मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे.

त्याला समान आशिर्वाद देत वेरागी म्हणाला, "मनापासून वाईट गोष्टी तुझ्या-मासून भागून गेली. दूर राहतील वेडे! माझ्या तऱ्हेत राखविल्या अशाच दोन वर्षांकरिता मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे.

मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे.

मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे.

अन् शेत विकलेस, तर तुला तीस हजार अशा नक्की मिळतील. त्या येवून कुसुमपुरला निघून जा. तिचे स्वामीजी तुला काय करायचे ते सांगतील. त्यांनी सांगितल्या दोन वर्षांची मदन पुरी होत आली आहे. पण या काळात कणावरही विश्वास न ठेवायची आठवण ठेव."

मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे. मनात राखविली आहे.

हा हक्किल वळल्यावर गणपती नावाचा राखवला एक मित्र त्याला जेवण आला अन् म्हणाला, "अरे राखव, इतकी मोठी रक्कम बरोबर घेवून जाण थर नव्ह. वाटेत तुला फसवून संगलीच पळवून नेतील. म्हणून मी एक घुघवतो तुला. आगच्या नावकारा जवळ तीस अशफर्षा किमतीचा एक हिरा आहे. तू तो हिरा ही रक्कम देवून खरेदी कर. कोणाला नकळत सौ तुझ्या कपड्यात लपवून बरोबर घेवून जा."

भरभ नावकाराकडे इतका मौल्यवान हिरा होता हा गोष्ट शरीरच, त्यालाच राखवचा रक्कम हृदयप्यासाठी गणपतीना बरोबर घेवून घ्यायचे होते. नावकार नव्या नावकारातून मुलगी सुशीला हिने ते सारे ऐकले. तिचे राखवकर प्रेम

होते, त्याच्याशी विवाह करायची तिची इच्छा होती.

राखवने गणपतीच सांगणे मान्य केले अन् रक्कम घेवून तो भरभकडे गेला. रक्कम घेवून ती आपल्या मुलीच्या हाती देवून ती कपाटात ठेवायला त्याने तिला सांगितले.

सुशीलामे त्या अशफर्षा घेवून कपाटात ठेवल्या अन् कपाटातली तीस नाणी घेतली. एक एक नाण एक एक हजार अशफर्षाच्या किमतीचे होते. ती सारी नाणी एका थेंबात टाकून त्यातच राखवच्या नावे लिहिलेले एक पत्रही ठेवले.

पत्रात तिचे लिहिले होते - 'माझी गुड्याच प्रेम आहे, वेराग्याकडून परत आल्यावर तू

5

व्यवस्थित त्यात होत्या! राघव वस्तूकडे मोठ्या प्रेमाने पहात असतानाच राजकुमार सजोव होऊन वृद्धन बसला.

आपल्या पित्याकडे पहात राजपुत्राने विचारले. "मला काय झालंय काय? माझ्या शरीरात अचानक इतकी खूप शक्ती कशी आली?"

राजाच्या आनन्दांना सीमा अरली नाही. वचनाप्रमाणे त्याने ताबडतोब वैराग्याला अर्थ राज्य देऊ दिले. वैराग्याने राघवला अर्पण केले.

परन्तु राजाना विनयपूर्वक प्रणाम करत राघव म्हणाला, "महाराज, माझ्यात राजा बनायची योग्यता नाही. मी जसा आहे, त्याला राहु या मना! राज्यभार आपला आपणच सांभाळावा!"

रागाने वैराग्याकडे पाहिले; तेव्हा वैरागी त्याला म्हणाला, "महाराज, आपण पेटी अक्षय्यांनी राखून द्या अन् आवश्यक मरक्षण देवून घाला. त्याच्या गावी पाठवून द्या म्हणजे होईल."

वैराग्याचे हे बोलणे शिकून राघव चावून म्हणाला, "स्वामीजी, पण आपणाकडून आवश्यक ते व्यवहारज्ञान मिळवल्याशिवाय कसा जाऊ मी?"

वैरागी यथार हसत म्हणाला, "अरे व्यवहारज्ञान काही शिकून नसतं मिळत, भलेपणा मयदिवाहे. जात असेल, तर व्यवहारज्ञान मिळत नाही. म्हणजे काचा अर्थ असा की, तुझ्या व्यवहारज्ञान येणारच नाही कधी! आता तुला खूप धन अन् अणभय राजाकडून प्राप्त झालेय. तुला सुशोलेचं तुझ्यावर प्रेम आहे, तिला भरपूर व्यवहारज्ञान आहे. तू फक्त आता तिच्याशी विवाह करून घे अन् तों म्हणेल त्याप्रमाणे जा, तुझं रक्षण करत करतच मी असा काटकुळा आणि झालोय. भविष्यात सावध रहा, पण धुन्हा माझी गरज पडणार नाही यासाठी जागरूक रहा."

राघवला आता कळूच कुचले की विवेकहीन भलेपणामुळे आपण स्वामीजींना त्रास दिला आहे. यानंतर मात्र त्याने वैराग्याने सांगितल्या प्रमाणेच जीवनयापन केले.

बहुरूपा वसुन्धरा

आदि वानर

१६८० मध्ये मादागास्कर मध्ये एक विशेष प्रकारचा वनस्पती आहे. त्याचा काळा छोटा असून, याचो शेपटी डुसकेसारखा होतो. याचे बोलणे गोनगोन पणंढे असल्याने प्रथमतः जोव घाला एक प्रकारचा थार समजले. पण तो एक आदि वानर आहे. याच्या लालना असतो. त्यामुळे त्याला सांभाळली दडलेले किडे पकडून तो रासू शकतो. पण या विदुषांशिवाय अन्य काहीच तो खात नसल्याने ही खात नागशेप होण्याची शक्यता आहे.

गिधाडांची सहनशक्ती

अमेरिकेच्या वायव्य भागाच्या 'एन्टरलाईंड नॅशन' नावाच्या गिधाडांचे भाव राहिलेले आहेत. शस्त्राग्राह्या आख्यायिकांनुसार फक्त पळवेली गोगलगायच फक्त तो नाशू शकतात. वाक्यार मालेमी त्यांनी बोन लशी भांगली आहे. पण शक्यतेने असेल की कवच थोड्यासा भाव या थोड्यासा कवचाच्या कारणे होऊ शकतात. त्यामुळे गिधाडांना वातावरणातून वाचवून राहावे लागते. गोगलगाय पळवून घेतल्यावरही असा घालून, गिधाड तो भुलून साजून टावते.

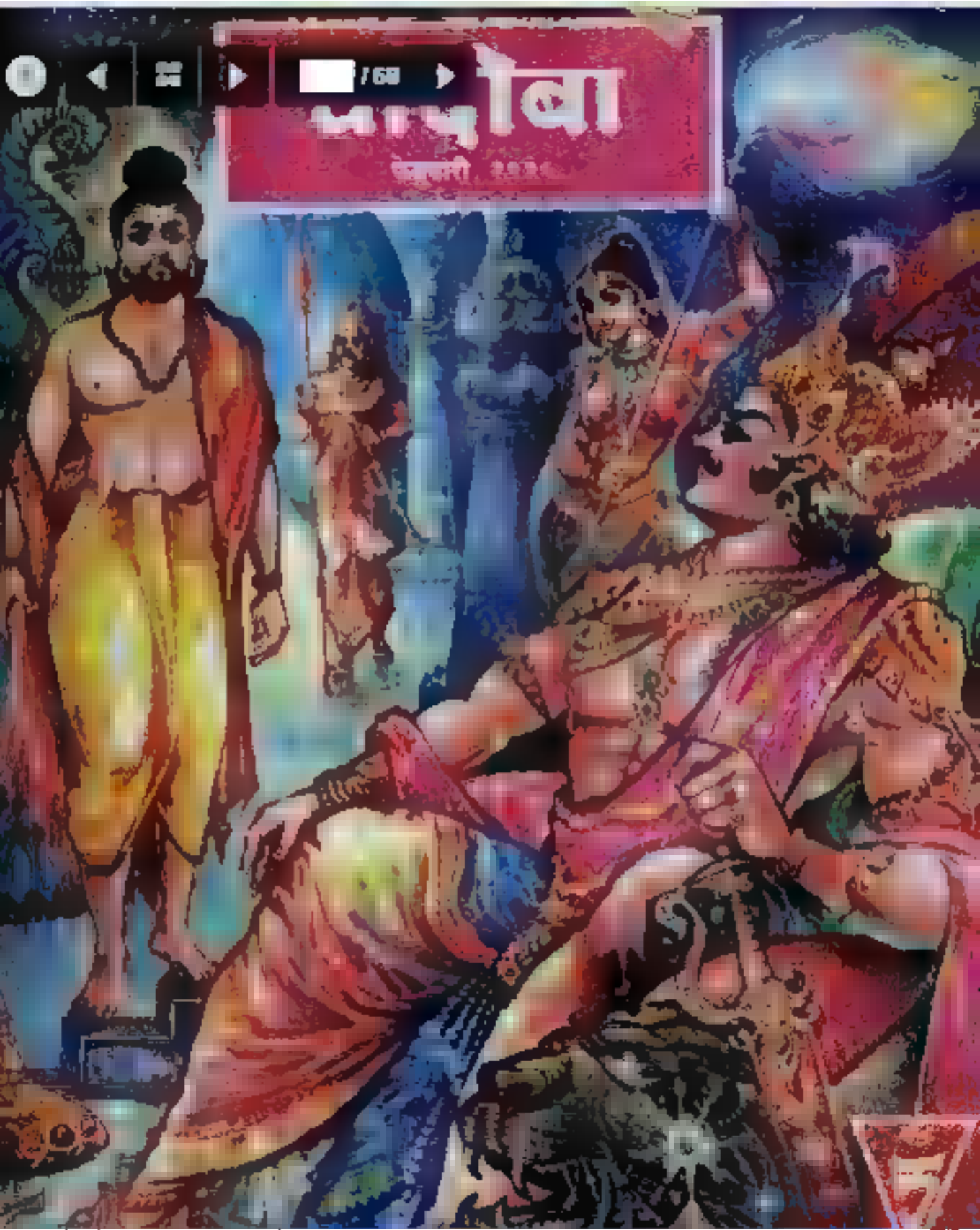
झुरळामारखी वाळवी

वज्रगड व त्याचे पोतवून खाणारी पांडरी झळवी तुम्ही पाहिलीच आहे. त्याच्या पांडरी या वाळवी मुळांसारखी दिसत असून झुरळामारखी किंवा नृगच्या आकाराची आहे. त्याच्या कवचात वसुन्धरा ही वाळवी आहे. त्याच्या कवचात वसुन्धरा ही वाळवी आहे.

मिराळी वसाहत बलव हो पा. त्यांनी जगात सर्वत्र वाळवी

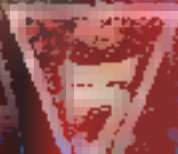

160

मापूबा

फरवरी १९३६

रविवार, पिछानो, नर्सरी हाइम्ससंगे
प्रत्येक क्षण मॉर्टनमुळे सगे

MORTON
SWEETS

रविवार सदा सुख
मॉर्टनचा
ठरलेली आहे.

सुख व स्वादिष्ट तसेच विविध
गुणवत्ता आणि साखर पोषक गुणांनी भरपूर.
बॉम्बेक्रेट्स आणि कोकोनट क्रेकर्स, रोस
हॅमटोकोनबोम्बे, मँगो क्रीम व इतर कनेक
सहस्रशः। मॉर्टन प्रव।

जीवनाचे
अनुभव मनुष्य

बायको... प्रत्येक वेळी गर्दरी स्वागत्याचा
स्वाह, मॉर्टन माझ्या परिवाराची नेहेमीच

ताक, लवईया सगळ्या
पहिली पळती

करीमलयेरी

उपलब्ध-बीमदुलत दुध.

एकडेजर्ज, सुपीम बोक्रेट्स कोकोनट टॉफीच,
मनमोहक स्वादामध्ये उपलब्ध.

मॉर्टन कन्फेक्शनरी ऑनक मित्रक हाऊस ऑफटी
सो. बो. महीरा-८४१३४८
मिहरी-सगर, विहार

CEM-1/23

श्रीलंकेत स्थापन झालेले नवे रेकॉर्ड

ता. १९ ऑगस्ट रोजी श्रीमती चंद्रिका कुमारतुंगा या श्रीलंकेच्या प्रधान मंत्री बनल्या. त्या दोन
माजी प्रधान मंत्र्यांच्या सुकन्या आहेत, तसे त्यांची इतिहासात एक नवीन रेकॉर्ड प्रस्थापित केले आहे.
त्यांचे वय आहे ४९ वर्षे.

त्यांचे वडील एस्. डब्ल्यू. बार्. डी. बंडारनायके सन १९५६ पासून १९५९ पर्यंत श्रीलंकेचे प्रधान
मंत्री होते. सन १९५९ मध्ये त्यांची माली. त्यांच्या मरणानंतर त्यांची पत्नी श्रीमती बंडारनायके
देसाय्या प्रधान मंत्री झाल्या. त्या जागतिक सर्वप्रथम महिला प्रधान मंत्री होत. सन १९६०
१९६५ मंतर पुन्हा सन १९७० ते १९७७ पर्यंत दोन्ही श्रीलंकेच्या प्रधान मंत्री बनल्या.

श्रीमती चंद्रिका कुमारतुंगा प्रधान मंत्री झाल्यावर सगळे तीन महिन्यात ता. ९ नोव्हेंबर रोजी
अध्यक्ष-पदाची निवडणूक झाली. निवडणुकीत श्रीमती कुमारतुंगा पीपल्स अलायन्स इलातर्फे अध्यक्ष-
पदासाठी उमेदवार होत्या. या निवडणुकीत ६२ टक्क्यांहून अधिक मिळवून त्या जिजयी झाल्या.

१२ नोव्हेंबर रोजी त्यांनी अध्यक्ष-पदाची
घेतली. श्रीलंकेच्या पहिल्या महिला अध्यक्षा
होत.

श्रीमती कुमारतुंगा यांनी प्रधान मंत्री
बनल्यावर आपली आई श्रीमती सिरिमाओ
बंडारनायके यांना आपल्या मंत्री-मंडळात
मंत्री बनविले. त्यांच्याकडे फोणने ही खाते
सोपविण्यात आले नव्हते. श्रीमती कुमारतुंगा
जेव्हा अध्यक्ष-पदी निवडून आल्या, तेव्हा त्यांची
आई प्रधान-मंत्री झाली. अशा रीतीने श्रीमती
सिरिमाओ बंडारनायके तिसऱ्यांदा श्रीलंकेच्या
प्रधान मंत्री बनल्या. १४ नोव्हेंबर रोजी थोडा-
फार बदल करून त्यांनी आपले मंत्री-मंडळ
बनविले. यात २१ मंत्री आहेत.

श्री. बंडारनायके श्रीलंकेच्या फ्रीडम पार्टीचे संस्थापक होते. सन् १९५९ मध्ये जेव्हा त्यांची हत्या झाली, तेव्हा त्यांची पत्नी श्रीमती बंडारनायके यांनी शासनाची सूत्रे आपल्या हाती घेतली. ३५ वर्षे चालत आलेल्या त्यांच्या राजनैतिक जीवनाचा हा प्रारंभ होता. १९६० मध्ये श्री सार्वत्रिक निवडणूक झाली, त्यात त्यांच्या पक्षाने प्रचंड विजय मिळवला. त्या देशाच्या प्रधान मंत्री झाल्या. सन् १९७० मध्ये त्यांनी साम्यवादी पक्षाच्या साह्याने आपले सरकार बनवले व सन १९७७ पर्यंत ते टिकवले. १९७७ मध्ये झालेल्या निवडणुकीत त्यांच्या विरोधी पक्षाला-युनायटेड नॅशनल पार्टीला जहा मिळाले, त्या पक्षाचे नेते श्री. जयवर्धने घटनेनुसार देशाचे अध्यक्ष बनले.

सन् १९८९ मध्ये ही पुन्हा युनायटेड नॅशनल पार्टीचाच जय झाला. तोपर्यंत प्रधान मंत्री असलेले प्रेमदास अध्यक्ष बनले. त्यांची हत्या झाल्यानंतर तत्कालीन प्रधान मंत्री विजयतुंगा श्रीलंकेचे अध्यक्ष झाले.

सन् १९९३ मध्ये एल्.एल्.एफ्.सी. ने काही पक्षांच्या मदतीने पीपल्स भलायत्सची स्थापना केली. या पार्टीने श्रीमती कुमारतुंगा यांना आपल्या नेतृत्वपदी निवडले. त्या वर्षी ज्या प्रांतीय निवडणुका झाल्या त्यात अधिक लोकसंख्या असलेल्या पश्चिमी प्रांताने त्यांना निवडले व त्या देशाच्या प्रधान मंत्री झाल्या.

श्रीमती चंद्रिका कुमारतुंगा यांनी अध्यक्ष-पदाचा स्वीकार करताच घोषित केले की ■■■ अध्यक्ष-प्रणाली संपुष्टात आणतील व संसदीय प्रणालीचा अंगीकार करतील. हा मान्य पक्षाचा निर्णय आहे असे त्या म्हणाल्या. हे नवे श्रेय कदाचित् जुने पर्यंत अंमलात येईल. त्यावेळी श्रीमती कुमारतुंगा संपूर्ण अधिकारीसह प्रधान मंत्री पद ग्रहण करतील आणि त्यांच्या मातोश्री श्रीमती बंडारनायके या अध्यक्ष बनतील. राजनैतिक चिंतकांना वाटते की आई व मुलगी यांच्या अधिकार-पदात वदत होईल. जर असे घडून आले तर लंकेत स्थापित झालेले हे एक नवे रेकॉर्ड होईल.

बुटकी राक्षसी

शकुन्तलाची सावत्र आई तिला रागावत अन् मारत असे. पाहून एकाद्याचे डोळे दिपावेत, इतकी शकुन्तला सुरेख होती रूपाने. पण तिच्या दोर्बा ■■■ यहिणी ■■■ कुरूप होत्या.

“या इकिणीमुळेच माझ्या मुलीची कुठं ■■■ जमत नाहीयेत.” असे आई म्हणे.

सावत्र आईने मावातल्या एका पैसेवास्था म्हातान्याशी शकुन्तलेचे लग्न ■■■ द्यायचे ठरवले. अंधार झाल्याबरोबर ती धरातून निघून गावाबाहेरच्या चिंचेच्या बनावत पोचली.

यावनात एक म्हातारी रहात असे, म्हातारीचे डोळे मांजरी सारखे घारे होते. तिच्या कपाळी कुंक्याच्या मळकट भरलेला असे. तिचे लालपिंगट केसही नेहमी भोकळे अन् पसरलेले असल्याने म्हातारी भौतिदायक दिसे.

रात्रीच्यावेळी शकुन्तलेला पाहून म्हातारीने तिला विचारले, “लाकडं वेचायला आलेली असताना मी तुला सुपदा पाहिलंय; पण अत्ता रात्री कशी ■■■ आलीस इय?”

शकुन्तलेने आपली कणकथा म्हातारीला ऐकवली. म्हातारी म्हणाली, “तुम्या सावत्र आईला तुम्यावर असा हक राजबायचा काही ही अधिकार नाहीय, मी एकटीच असते इथे. माझ्याबरोबर इथेच रहा तू.”

म्हातारी तिच्याशी फार प्रेमाले वागे. शकुन्तलाही घरचे सारे कामकाज पाहून म्हातारीला रूप रूप विश्रान्ती देई. म्हातारीला आता आरामच आराम असे.

म्हातारीची स्वतःची एक बैलगाडी होती. दर महिन्याला दोन पोती जंगलातली चिंच घेऊन ती बैलगाडीतून शहरात नेऊन विकून देई. ■■■ पैशातून लगेच ती स्वतःसाठी काही आवश्यक सामानही खरेदी करी. ■■■ वेळी म्हातारीने हे काम शकुन्तलेवर सोपवले. गाडीत चिंचेची पोती घालून शकुन्तला शहराकडे निघाली.

शकुन्तला गाडीत असून जंगलातून जात असताना, अचानक एक बुटकी राक्षसी एकदम

कुठूनशी येवून भुडी मारून बैलगाडी समोरच भुभी राहिली, कन् टाळ्या ती आनन्दाने म्हणाली, "वा, वा ! काय सुंदर, एकाद्या बाहुलीसारखी भनमोहक आहेस तू!"

राक्षसी दिसायला जरी अगदी भयानक दिसत असली, तरी ती शरीराने अगदीच बुटकी असल्याने कसाबसा धीर एकवटून शकुन्तला तिला म्हणाली, "राजधानीत मी चिंच विकायला निघाले आहे. दूर हो पाहू बाटेतून!"

तिच्या रामवून बोलण्यामुळे राक्षसीचा चेहरा एकदम पांढरा पडला. मोठ्या दीनपणे ती म्हणाली, "अग माझ्या गोडगोड बाहुले, रागवू नको म माझ्यावर. मलाही आपल्या बरोबर गाडीतून ने ना! मी अगदीच बुटकी

आहे ना, म्हणून इतर कोणोही मला जवळही येऊ देत नाहीत. माझ्यावर बहिष्कारच घातला आहे त्यांनी, म्हणून या झाडावर बसून एकटीच जमत असते मी. पण या जीवनाला मी फार कंटाळून गेलेय ग!"

शकुन्तलेला तिची फार दया आली. ती म्हणाली, "मग हे पहा, मी तुला एका पोत्यात घालून पोत्याचं तोंड दोरीनं बांधून टाकते. तुला हवा मिळावी म्हणून मधून मधून मी गोणपाटाला भोकं पाडून ठेवते. चालेल तुला? आता आहेस न राक्षसी?"

"अं ? 'राक्षसी' म्हणून हाका मारतेस मला ? नाव आहे 'युवराणी'. पोत्याला भोकं पाडलील ना, ती होळ्यांसमोर येतील अशी पाह; म्हणजे मला त्यातनं माणसं दिसतील. त्यांना पाहून लुटायचा आहे मला." बुटकी राक्षसी म्हणाली.

बाजारात पोचल्यावर पोती गाडीतून काढून, त्यांच्याजवळ भुभी राहून शकुन्तला ओरडू लागली, "चिंच ध्याचिंच! एका पोत्याचे रुपये!" लांबून एका मिठाईवाल्याचा असाच ओरडण्याचा आवाज ऐकू येत होता, "मिठाई घ्या मिठाई!" बावाज ऐकून राक्षसीने विचारले, "मिठाई म्हणजे काय असतं? माझ्यासाठी दोडोशी घेवून ये ना! पाहू दे कशी चव असते ती!"

जवळच बुट्याच्या डेपा विकत असलेल्या मुलाला आपल्या पोत्यावर नजर ठेवण्याला सांगून

शकुन्तला मिठाई आणायला गेली.

मधल्या वेळात मिठाईवाला मिठाई विकत विकत बराच दूर वेला. शेवटी त्याला गाडून मिठाई घेवून येईपर्यंत शकुन्तलेला अर्धा तास तरी लागलाच. परत येवून पहाते, तर गाडीपाशी पोती नाहीत!

शकुन्तला धाबरली. इकडे तिकडे पहात असतानाच गूळवाला मुलगा तिच्याजवळ येऊन एकशे रुपये तिच्या हातावर ठेवत म्हणाला, "अगदी सहजपणे तुम्ही सगळी चिंच एकदम विकली गेली. राजाचे काही सैनिक बाजारला आले होते, तुम्ही चिंच विकत घेवून गेले, राजकन्येचा विवाह आहे!"

त्याचे बोलणे ऐकून शकुन्तला घामाघूम झाली. 'बिचाऱ्या बुटक्या राक्षसीने आपल्यावर विश्वास ठेवला अन् आपल्याबरोबर आली ती! सैनिक आता तिचे कसे अन् किती हाल करतील कुणास ठावूक! हातच्या भाले-बरच्यांनी तिला भोसकतील किंवा कदाचित तिला जिवंत जाळून ही टाकतील!' विचार येताच ती भयाने कापू लागली.

शकुन्तला आता तांबडतोच राजवाड्याकडे चालू लागली. जवळ पोचताच तिला दिसले की काही बायका-पुरुष भाज्या व अन्य काही सामानाचा पोती होक्यावर अन् पाठीवर लादून आहेत. सर्वजण ती पोती राजवाड्या-मागील दागेजवळच्या मोकळ्या जागेत अंतरवत होते. शकुन्तलाही एक पोते होक्यावर

घेवून तिथे पोचली. आपली चिंचेची पोती तिला तेथेच एका कोपऱ्यात दिसली.

होक्यावरचे पोते मुद्दाम तेथेच अंतरवायच्या मिघाने ती आपल्या पोत्याजवळ पोचली, अन् तिने 'युवराणी, युवराणी' अशा हाका मारल्या.

त्यातल्याच एका पोत्यातल्या राक्षसीने तिला विचारले, "आणलीस मिठाई?" राक्षसी सुरक्षित असल्याचे जाणून शकुन्तलेने सुटकेचा दीर्घ श्वास सोडत म्हटले, "युवराणी, अग आता आपण अचानक एका संकटात सापडलो आहोत. या घटकेला आपण राजप्रासादाच्या आवारात आहोत. अंधार झाला की मी झपून पळायची वाट शोधून. मी तुझ्या नाचानं हाका

मारेपर्यन्त बिलकुल हालचाल न पडून रहा. या संकटातून सहीसलामत बाचलो, तर मग का ह मिठाई." अन् त्या पोत्याची बोरी सोडून टाकून ती तेथून बाजूला झाली.

सूर्यास्त होवून आता हळूहळू अंधार पसर लागला. शकुन्तला सुटकेची वाट शोधत बगीचात पोचली, तेव्हा तिला तेथे एक तरुणी बुदास बसलेली आढळली, तिची वस्त्रेप्रावरणे पाहून, 'हीच राजकुमारी असावी' असे शकुन्तलेने ताडले. तिच्या जवळ जावून तिने विचारले, "राजकुमारी, बुदासकाळी तुमचा विवाह आहे, अन् तुम्ही असा बुदास बसल्या आहात! तुम्हाला हा विवाह पसन्त नाही असं दिसतंय. बरोबर ना?"

दचकून राजकुमारी म्हणाली, "कोण आहेस तू? मला हे लग्न पसन्त नसल्याचं बघोळवतंस तू?"

शकुन्तला हसतहसत म्हणाली, "एक महिन्यापूर्वी मीही या परिस्थितीतून गेलेय. न आवडणाऱ्या लग्नापासून स्वतःला वाचवण्यासाठीच तर मी घरून पळून गेले."

■ ऐकताच राजकुमारीच्या डोळ्यात पाणी आले. देवीच्या मंदिरात पाषाणशिल्पे बनवणाऱ्या एका तरुण शिल्पकारावर तिचे प्रेम होते. पण ही गोष्ट आपल्या आईबापांना सांगण्याइतके ती तिच्यात नव्हते. त्यामुळे आता त्यांनी ठरवलेल्या एका देशक्या युवराजाशी तिला विवाह करवा लागणार होता.

"पण काय काय भुषण? आईबापांना या लग्नान्वसली अनिच्छा सांगायचा धीर होत नसेल, तर सरळ त्या राजपुत्रालाच सारं सांगून टाका राजकुमारी!" शकुन्तलेने राजकुमारीला मार्ग सुचवला.

शकुन्तलेचा सल्ला राजकुमारीला आवडला. आपली अंगठी काढून शकुन्तलेच्या हाती देत ती म्हणाली, "ही तुझ्या बोटात असली म्हणजे राजमहालात तूला कुठेही संचार करता येईल. कसंही करून तूच सिंहपुरीच्या त्या राजकुमाराला इथे घेवून ये."

■ विचार करून शकुन्तला म्हणाली, "इथे आणतं तर कदाचित कोणी पाहीलही.

बाहेर. ■ विवाहाची सामग्री पडवेली आहे. तिचे जावून एकाद्या कोपऱ्यात तुम्ही तपून रहा. मी युवराजांना तिचे पाठवीन." अन् ती तेथून निघाली. दारावरच्या पहारेकऱ्यांना अंगठी दाखवून, कोणताही बडबड न येता ती युवराजाच्या अतिथिगृहात पोचली.

इतरांना न कळू देता शकुन्तलेने राजकुमारीची अंगठी दाखवून युवराजाला म्हटले. "राजकुमारी आता ताबडतोब आपल्याशी काही मुख्य विषयावर बोल् इच्छितेय. आपण माझ्याबरोबर बलावे." ■ बरोबर घेवून तिने राजकुमारीची लपण्याची जागा दाखवली, अन् स्वतः ती एका झाडाखाली कुशी राहिली.

युवराज जरा वेळाने परत आला, तेव्हा त्याचे डोळे रागाने लाल झालेले होते. शकुन्तलेजवळ परत पोचल्यावर त्याने तिला तिचे ■ विचारले. घाबरतच तिने आपले नाव 'शकुन्तला' असल्याचे सांगितले.

"हे पहा शकुन्तला, तू मला झूप आवडली आहेस. राजकुमारी मला कशी वाटली, हे तू मला विचारू नकोस. माझ्या ठरलेल्या लग्नाच्या मुहूर्तावर तू माझ्याशी लग्न करशील? तू तर एकाद्या गंधर्वकन्येसारखी सुन्दर दिसते आहेस." युवराज शकुन्तलेला म्हणाला.

युवराजाची मागणी ऐकून शकुन्तला अवाकच झाली. आपला परिचय देवून ती

म्हणाली, "कोणत्याही गृहीने मी आपणापेक्षा नाहीय."

"तुझ्या या नकारामुळेच तू किती सद्गुणी अन् सुशील आहेत हे कळून येतंय मला! आता तर मी पक्का निश्चय केलाय की, विवाह करीन, ■ तुझ्याशीच!" राजकुमार हुदनिश्चयाने म्हणाला.

ही गोष्ट काही क्षणातच अंतःपुरापर्यन्त पोचली. आपल्या मुलीने आपल्या प्रेमाबाबत आपणाजवळ काहीही न सांगितल्याचे राजदम्पतीला फार दुःख वाटले. आपले कर्तव्य जाणून त्यांनी त्याच मुहूर्तावर तिचा विवाह शिल्पकाराशी अन् युवराजाचा विवाह शकुन्तलेशी लावून दिला.

राजाने शकुन्तलेवर खूश होवून तिला म्हटले, "तुम्हाच्या मुलीला वाचवलेस. नाहीतर कुणास ठाजूक, तो काय करून बसली असती! बोल, काय देणू मी तुला?"

"महाराज, सगळ्यांचा सामान ज्या प्रांशात पडलेला आहे, त्यात माझी तीन पोती आहेत. त्यातलं फक्त एकच मला घेऊ द्यावं. दुसरं काहीही नको मला." शकुन्तलेने आपली इच्छा व्यक्त केली.

तिथी इच्छा ऐकून सर्वांना मोठे आश्चर्य वाटले. राजाने तिला हवं ते पोतं घ्यायची परवानगी दिली.

बुटकी राक्षसी असलेला शकुन्तलेने मागितलेले पोते रथात ठेवले गेले. जाताना वाटेत तिचा निवास झालेला झाड दिसताच शकुन्तलेने रथ थांबवायला सांगितले. ती पोत्याकडे पहात म्हणाली, "युवराणी, तुझा निवासस्थळ आलेला आहे. बाहेर ये पोत्यातून. आता आपल्याला कसलाच धोका नाहीय."

पोत्यातून बाहेर आलेली बुटकी राक्षसी पाहून राजकुमार आश्चर्यचकित झाला! त्याने

विचारले, "तुझा नाव 'युवराणी' आहे?"

"हो." असे म्हणत राक्षसीने मान हलवली, अन् एकाच बुडीत ती झाडाच्या फांदीवर जावून बसली.

घटना बरी तर अशी घडली होती. - रात्रीच्या अंधारात राजकुमाराने जेव्हा दोनदा 'युवराणी, युवराणी' अशी हाक मारली होती, तेव्हा ही राक्षसी त्याच्यासमोर प्रकट झाली होती.

तिला पाहून 'आपण फसवले गेलोय' असे राजकुमाराला वाटले. त्याला वाटले की इथली राजकन्या दिवसा मनष्यरूपात, अन् रात्री कल्पनेने तो अतिशय रागवला, अन् म्हणूनच त्याने शकुन्तलेशी विवाह करण्याचा निश्चय केला.

जे घडले, सारे त्याने शकुन्तलेला सांगितले. ती पुढे म्हणाला, "या बुटक्या राक्षसीच्या कृपेनेच आपण विवाह-बंधनात बांधले गेलो. या पुण्यकृत्यामुळे तिला पुढला जन्म नक्कीच राजकुमारीचा मिळेल." अन् तो मोठ्या खुशीने हसू लागला.

(दोन जणही कल्पनेने त्यांना विविध प्रकारचे वस्त्रे घालून घेतले. त्यांना त्यांच्या वस्त्रांच्या आधारे भुवनसुंदरी मिळवण्यासाठी प्रतियोगिता सुरू झाली. नवरा त्यांना विविध प्रकारचे वस्त्रे सांगितले, जे त्यांनी मिळवली. भुवनसुंदरी तेथेच राहिली असे. प्रत्यक्षात ती भुवनसुंदरीच्या बतीबरीवर त्याच नावेतून राहिली असे, अन् त्याचाच अर्थ असतो. त्याच्या बराच रात्रिचा, तेव्हा भुवनसुंदरीचा पती - प्रताप - बघी पहाताच त्याच्यासाठी द्यायला राज्यात येतो. भुवनसुंदरीची संपूर्णच कल्पना तिला येवून ती झोपला निवून येता, अन् त्याने तिच्याशी मिळवून घेऊन घेतला. त्याने तिच्याशी त्याच्यासारखी. मग, मग हीक दुर्लभी 'भुवनसुंदरीला परत पाहण्याबाबत' प्रस्ताव मांडला परंतु तीच राहिली कल्पना दिना. | - कल्पना -

भुवनसुंदरीला परत आपल्याचा प्रयत्न झाल्यावर प्रतापने सर्व ग्रीक राजांना ही बातमी कळवून निरोप दिला की, "भुवनसुंदरीने स्वयंवरात मला पति म्हणून निवडले, तेव्हा तुम्ही सर्वांनी येतली होती की, आमच्यावर कोणतेही संकट कोसळले, तर तुम्ही कराल. आता ती वेळ आली आहे. तुम्ही सर्वजण आपापली सैन्ये आणि इतर मदत घेवून हजर व्हा. जेवढे अधिक

सैन्य आणता येईल तेवढे आणा. आपल्या संग्रहात असलेली सर्व शस्त्रास्त्रे घेऊन या, जितक्या लवकर येता येईल तितक्या लवकर या." तो इतकेच करून पांढला नाही, तर स्वतःच संपूर्ण ग्रीस देशाहून व्यक्तिशः तो सर्वांना भेटला. त्याने सर्वांना पाचारण केले - "यावेळी मला आपल्या मदतीची अत्यंत आवश्यकता आहे. आपण ताबडतोब आपल्या सर्व लवाजम्यासह मला मदत करण्यासाठी चलावे."

प्रताप व त्याचा सार्वभौम वर्धन हे दोघेही ह्याकाचा राजारूपधर याच्याकडे जाऊन त्याला भेटले. या युद्धात भाग न घेण्याचे रूपधरने अगोदरच ठरवून ठेवले होते. त्या निर्णयामागे एक प्रबळ कारणही होते. ते म्हणजे - आकाशवाणीद्वारा अर्धा घोषणा झालेली होती की, 'तो युद्धाला गेला, तर परत येताना त्याला अनेक संकटे झेलावी लागतील, अन् वीस वर्षे तो मायभूमीत परत येऊ शकणार नाही.'

तेव्हा या युद्धापासून स्वतःला वाचवण्यासाठी रूपधरने एक कारस्थान रचले. त्याने शेतकऱ्यांचा वेष धारण केला, अन् आपण वेडे आहोत असे भासावे म्हणून नांगराच्या एका बाजूला बैल अन् दुसऱ्या

बाजूला बांदव जोडून तो शेत नांगरू लागला. अन् नांगर चालू असताना बियाण्याऐवजी शेतात मिठाचे सडे पेरू लागला. आपले छोटे अर्भक हातात घेऊन शेतकरणीच्या वेषात पयमुखीहां तेथे अुभी राहिली. पण या नाटकाचा प्रताप व वर्धन यांच्यावर काहीही अपयोग झाला नाही. त्यांनी रूपधरला ओळखले अन् बळजबरीने पयमुखीच्या हातातले बाळ हिसकावून घेऊन त्यांनी ते नांगरापुढे टाकले. रूपधरने ताबडतोब नांगर थांबवला. पावरून असे शाबित झाले की, तो शेतकरीही नव्हे अन् वेडाही नव्हे. त्याला शेवटी युद्धात भाग घ्यावाच लागला.

असे युद्धात ॥ घेण्यासाठी अनेक राजे आले. पण सरे म्हणजे अनिच्छेने आलेले ही काहीचण त्यात होते. एका राजपुत्राने तर ॥ युद्धनीका मदतीसाठी रायचे कबूल केले होते. पण प्रत्यक्षात मात्र तो फक्त एकच जहाज घेऊन आला. बाकीच्या एकुणपन्नास खेळण्यातल्यासारख्या मतीच्या नावा बनवून त्याने त्याच मोठ्या जहाजात ठेवल्या होत्या.

ज्योतिषशास्त्राच्या मदतीने ग्रीकांना समजले होते की, ॥ नावाच्या एका युवकाच्या साहाय्यापे टूँव नगर जिंकणे आपल्याला शक्य होणार नाही. हा वज्रकाय तटनी नावाच्या स्त्रीचा सातवा पुत्र होता. तटनीची इच्छा होती की आपला हा पुत्र

जगातला सर्वश्रेष्ठ योद्धा म्हणून गणला जावा. वानाठी अर्भकावस्थेतच तिने त्याच्या टाचा स्टिक्स नदीच्या पाण्यात बुडवल्या होत्या. यामुळेच मुलाचे शरीर वज्रासारखे मजबूत बनले होते. तटनीने ॥ ॥ मुलाला सहानुभूतीपासूनच निरनिराऱ्या युद्ध-विद्यात प्रवीण केले. त्याला शूर व धाडशी वनकिण्यासाठी तो विश्वातीस नामवंत योद्ध्यांच्या कथा ऐकवी.

वज्रकाय बालपणापासूनच शिकार करू लागला. तो खूप वेगाने धावे. जैर्य, ताहता या गूणान तो बहुतुनीय होता. तो एक अचूक दर्जाचा संगीतज्ञही होता. ॥ विलक्षण मुलाची लोकतोड फाटेपर्यंत स्तुती करत. सहा वर्षांचा ॥ त्याने ॥ रानडुकरांची शिकार केली होती. हरीण व रांबर प्रांची शिकार ॥ तो त्यांच्याइतक्याच वेगाने धावून सहजपणे त्यांना पकडत असे.

॥ वज्रकायना युद्धात सामिल करून घेण्यासाठी रूपधर, धूम्रववनवोद्धुत भेटायला गेले. 'आपला मूलगा युद्धाला गेल्यावर सत्रीव परत येणार नाही' ही गोष्ट वज्रकायच्या आईला-तटिनीला - माहीत होती. त्यामुळे तिने आपल्या मुलाला नारीवेषात सजवले अन् राजाच्या अंतःपुरात दडवले.

वज्रकायला घेऊन जाण्यासाठी आलेल्यांनी तेथील सर्व पुरुष नजरेखालून घेतले, पण वज्रकाय सापडला नाही. तेव्हा रूपधरला

शंका आली, की तो बहुधा स्त्रीवेषात कुठेतरी लपून बसलेला आहे. त्याला बाहेर काढण्यासाठी त्याने एक कारस्थान रचले. त्याने अंतःपुरातील स्त्रियांना मूल्यवान वस्तु भेटीदाखल देण्याचे ठरवले. त्या वस्तू मध्ये स्त्रियांचे पोशाख, दागिने अन् साजशृंगाराचे साहित्य होतेच; पण शिवाय त्यात एक ढल व तलवारही ठेवली. या सर्व वस्तु एका जागी ठेवून अंतःपुरातील स्त्रियांना त्याने निरोप कळवला की प्रत्येकीने आपल्या आवडीची वस्तु त्यातून निवडावी. स्त्रिया जेव्हा वस्तु पाहू लागल्या, तेव्हाच रूपधरच्या आज्ञेने बाहेर रणभेरी वाजवण्यात आल्या. तो आवाज ऐकताच वज्रकायने आपला स्त्रीवेष टाकून

पटकन तिथली ढाल-तलवार अचलली, त्याबरोबर त्याला ओळखून रूपधरने त्याला पकडले. वज्रकायने मग युद्धात भाग घ्यायचे कबूल केले.

ग्रीसच्या नौका ऑलिसजवळ तयारीत अश्या होत्या. क्रीटहून आलेले दूत आपला राजा प्रभु याचा संदेश घेऊन आले की, 'सम्राट वर्धनबरोबर आपणालाही सेनाध्यक्ष बनवणे, तर आपण आपली शंभर जहाजे घेऊन युद्धात मदत करायला तयार आहोत.' राजा प्रभु हाही भुवनसुंदरीच्या स्वयंवरासाठी गेलेल्या राजकुमारांपैकी एक असून दिसायला तो अत्यंत गद्याबदार होता. त्याची बट मान्य केली गेली अन् तो शंभर जहाजे घेऊन निघाला. ही शंभर जहाजे सैनिक

अस्त्र-शस्त्रांनी भरलेली होती. निघड्या छातीचे सैनिक आपल्या पराक्रमाची शर्थ करण्यासाठी आसुसलेले होते.

युद्धासाठी तयार असणाऱ्या ग्रीक पक्षाच्या लोकांची एकूण परिस्थिती अशा प्रकारची होती.

सैनिक-दलाचा सर्वसेनानी होता सम्राट वर्धन. त्याच्या हाताखालील उपनायक होते रूपधर, प्रद्योत व देवमय. जहाजांवर वज्रकायचे अधिपत्य असून त्याच्या हातांखाली उपनायक म्हणून भूधव, रक्तवर्ष व पीतसचा राजा नवोद्युत होते. हा नवोद्युत वृद्ध असूनही त्याचे युद्धकोशल्य अजोड असे होते. तो गिरेकी असून त्याने तीन पिढ्यांपर्यंत आपले शासन सुचारूपणे

चालवले होते. हा पितामह बुद्धावस्थेतही रणरंगात पचंड होता. सम्राट त्याचा सहा घेतल्यावाचून एकही पाभूल पडू टाकत नसे. युद्धासंबंधीच्या अडचणींवाबत रूपधर व नवद्युत यांचा सहा अगदी एकसारखा असे, कारण समस्या सोडवण्याबाबत त्यांच्या विचारात तंतोतंत साम्य असे.

भूधव अगिरींमध्ये गणला जाई. साहस व वळ यांबाबत वज्रकायनंतर याचेच नाव घेतले जाई. तो देवदेवतांचीही पर्वा करत नसे. आपल्या शक्तीवर त्याचा पूर्ण विश्वास होता. तो जेव्हा युद्धाला निघाला, तेव्हा वडीलधान्यांनी त्याला आशिर्वाद दिला, 'पुत्र! रणरंगात आपला पराक्रम देवदेवतांच्या आशिर्वादाने विजय प्राप्त कर.' तेव्हा करत तो

म्हणाला, "देवांच्या साहाय्याने तर भिन्ने अन् कमजोर लोक विजय मिळवतील. मी तर त्यांच्या साहाय्यावाचूनच विजय मिळवीन. शत्रूला पूर्णतः नेस्तनाबूत करीन."

अपभूधव हा भूधवचा कोणी नातेवाईक नव्हता. तो तलवार चालवण्यात अद्वितीय होता. ग्रीक सैन्यात त्याच्याइतका वेगाने तलवार चालवणारा आणि निशाणबाज दुसरा कोणीही नव्हता. वेगाने धावण्यात त्याच्याबरोबरीचा कोणी असेल, तर तो केवळ वज्रकायच.

देवमयला भुवनसुंदरी फारच आवडली होती. परन्तु तिला मोहनने पळवून नेल्यामुळे त्याच्या मनात मोहनबद्दल फारच सूडभाषना होती. तो सूड भुगवण्यासाठीच तो

युद्धात भाग घेत होता.

डिलोसचा राजा मुष्कर याने ग्रीक सेनेसाठी आवश्यक ती साधसामग्री पुरवली. जहाजे निघण्यापूर्वी सम्राट राजाने देवदेवतांना संतुष्ट करण्यासाठी आवश्यक त्या पूजा करून बळीही दिले. जहाजांना योग्य दिशा व मार्ग सांगण्यासाठी कौशक नावाच्या एका ज्योतिषाची नेमणूक झाली, पण बरे तर कौशक समुद्रमार्गाबद्दल अनभिज्ञ होता. त्यामुळे ग्रीक जहाजे प्रत्यक्षात योग्य मार्गदर्शनाशिवायच चालू लागली. त्यामुळे ती द्रौप समुद्रकिनाऱ्याऐवजी दक्षिणेकडील मिसियाच्या तटावर पोचली. आपण द्रौपलाच पोचलो, असे समजून ग्रीक सेना

मिसियावर तुटून पडली व तुटालूट करू लागली. मिसिया राजाना हे कळल्यावर त्याने ग्रीकांवर हल्ला चढवला. फलस्वरूप जे युद्ध झाले, त्यात बरेचसे ग्रीक सैनिक जखमी झाले. वज्रकायने वेळेवर मदत केली नसती, तर ग्रीकांचा पराभव होऊन त्यांचे अत्यन्त नुकसान झाले असते.

यानंतर एका वर्षाच्या आतच ग्रीक सैन्य द्रौपवर हल्ला करण्यासाठी पुन्हा तयार झाले. पण बरेच दिवस हवा अनुकूल नसल्याने ते तसेच अडकून राहिले. शेवटी पुन्हा त्यांनी देवांना बळी वगैरे चढवल्यावर वातावरण अनुकूल बनले. जहाजे निघाली. दीर्घ अंतराच्या जहाजे लेस्पास द्वीपाच्या किनारी पोचली. तेथील भासकाने ग्रीक वीरांचे केलें. हा राजा स्वतः महयुद्धात प्रवीण असल्याने त्याने अतिथींना महयुद्धाचे आन्धान दिले. रूपधरने ग्रीकांचा प्रतिनिधी बनून त्यांच्याशी युद्ध केले अन् त्याला अमदी सहजपणे हरवले. या जयामुळे ग्रीक लोक फारच खूश झाले. लेस्पास शहर सोडून ते काही दिवसांनी टेनिटीस किनाऱ्यावर पोचले.

टेनिटीस व द्रौप यांच्यात वीस मैलांचे अंतर होते. द्रौपच्या किऱ्याच्या तटावर असे राहून ते द्वीप दिसू शकत असे. बाकी सर्वांना तिथेच सोडून रूपधर, भुवनसुंदरीचा पती प्रताप प्रबोध चर्चा करण्यासाठी द्रौपला पोचले. तेथे जाऊन द्रौप राजाशी चर्चा करण्याचा जुद्द

इतकाच होता की, युद्ध न करता त्यांनी भुवनसुंदरीला आपल्या ताऱ्यात दिले, तर युद्ध प्रसंग टळले. परन्तु कोणत्याही परिस्थितीत भुवनसुंदरीला परत न करण्याचा द्रौपचासीयांचा निश्चय होता. त्यामुळे ग्रीकांची शिष्टाई वाया गेली अन् या राजदूतांना मारून टाकायचे प्रयत्नही केले गेले. ज्या घरी पाहुणे म्हणून राहिले होते, त्या घरच्या वज्रमानाने या हत्याकांडाला विरोध करून स्पष्ट भाषितले की, "दूतांना मारणे हे नीचकृत्य होय. मी ते बहू देणार नाही."

शिष्टाई झाल्याने ग्रीक नौका टेनिटीसहून निघून द्रौपच्या किनारी पोचल्या. तेथून द्रौपच्या किऱ्याचा तट दिसत होता. नौका पोचल्याची खबर मिळाल्यावर द्रौपचे नागरिक समुद्रकिनारी आले. त्यांनी जहाजांवर मोठमोठे दगड वगैरे फेकून त्यांना परत फिरवायचा प्रयत्न केला; परन्तु काहीही भुपयोग झाला नाही.

पण आता पुन्हा ग्रीकांच्या सम्मिलित सेनेपुढे एक प्रश्न असा राहिला. तो असा की - द्रौपच्या

भूमीवर प्रथम कोणी पाय ठेवायचा? या प्रश्नाचे मुख्य कारण असे होते की - ज्योतिषाने असे भाषित केले होते की, 'जो कोणी द्रौपच्या भूमीवर प्रथम पाय ठेवील, त्याचा मृत्यु निश्चित आहे, अन् कोणत्याही परिस्थितीत हा मृत्यु टाळता येणार नाही.' या गोष्टीवर ग्रीकांचा पूर्ण विश्वासही होता. त्यामुळे वज्रकायसारखा योद्धाही खाली उतरायला भीस होता.

चन्द्रप्रभुने हे साहस केले. नौकेतून उतरून त्याने जमिनीवर पाय ठेवताच युद्ध सुरू केले. त्याने अनेक शत्रुसैनिकांना मारूनही टाकले. परन्तु वीरसिंहने त्याला ठार केले.

चन्द्रप्रभुनंतर वज्रकायने जहाजातून उडी मारली अन् त्याच्याबरोबर त्याची सेनाही खाली उतरली. वज्रकायने काही द्रौप वीरांना यमसदनाला पाठवले. त्यामुळे द्रौपचे लोक सैरावैरा धावत नगराकडे गेले.

या अवधीत ग्रीक सैनिक अस्साहाने मारडाओरडा करत जहाजावरून उड्या मारून किनाऱ्यावर उतरले.

क्रमशः

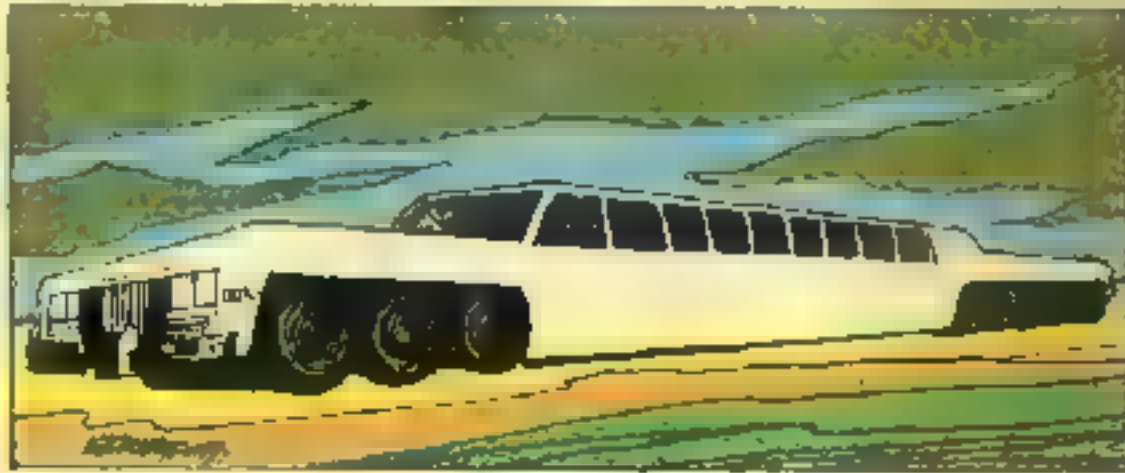

अफलातून व्यक्ति

साधारणतः नारळ झाडावरून जूनच्यानंतर त्याच्यावरची शेडी काढण्यासाठी कोयत्याची किंवा एकाद्या अणकुर्चीदार हत्याराची गरज असते. या हत्याराने कोल घालावर बसोवून बरा खोलवर उभा रेषा काढल्या जातात, अन् नंतरच समज्या शेडी काढली जाते. यामाठी वेगवेगळे वन केज पाचां अन् थोड्याशा कौशल्याची गरज असते. परन्तु केरळमधील कानिकल फेरील जोस नावाचा एक तरेण हे काम आपल्या दातांनी वेगळी सोस सेकन्दात करू शकतो. नारळ जास्त चाळलेला असेल तर तोस सेकन्दा लागतात. ६२ वर्षाचा हा जोस 'अॅडव्हर्टायझिंग' फ़िल्मसूचा निर्माता आहे. आपले नाव 'गिनीज बुक ऑफ वर्ल्ड रेकॉर्ड' मध्ये घाले, यामाठी त्याचे प्रयत्न यशस्वी आहेत.

आजची कामधेनु

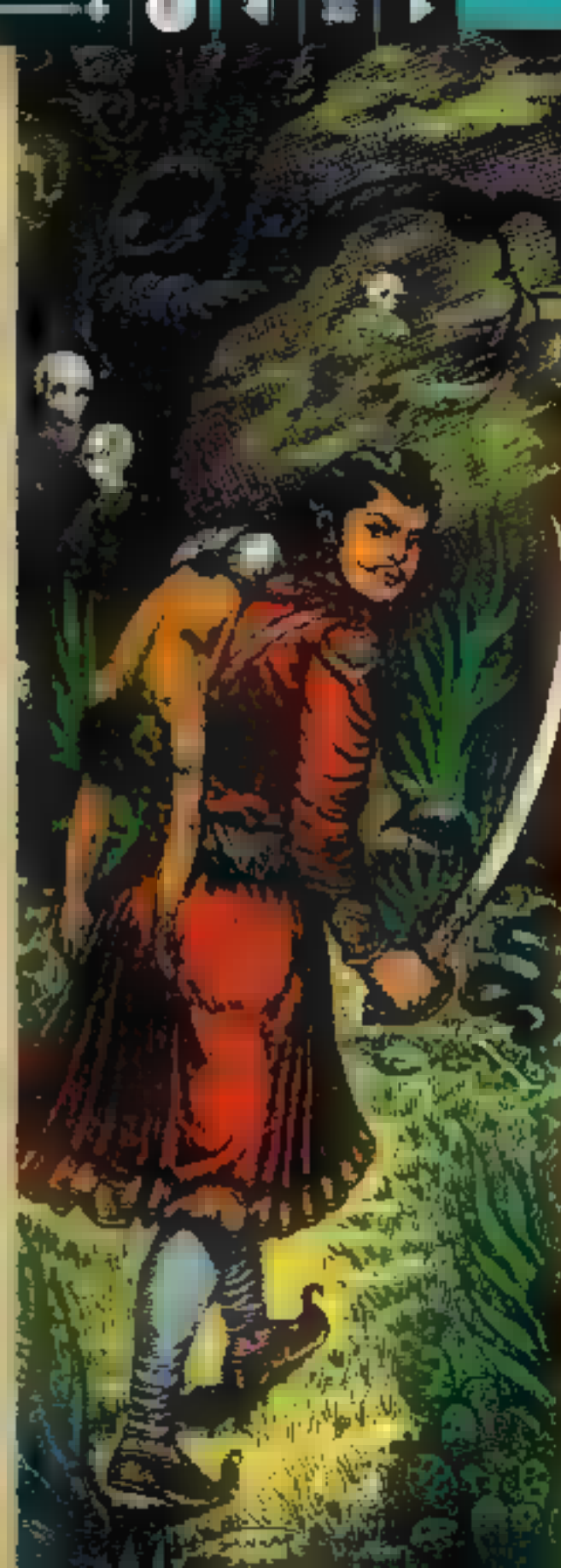
हरिद्वारच्या एका भाग्यात 'श्यामा' नावाची एक गाय आहे. तेथील लोकां तिला 'कामधेनु' म्हणतात. कारण गेली बरीच वर्षे ती मास वृध देत आली आहे. १९८० साली ती जेव्हा प्रथम व्यापली, तेव्हा ती ३५ - ४० मिटर दूध देत असे. १९८२ आणि १९८४ मध्ये तिने आपली दोन्ही जन्म दिला. त्यानंतर तिला पुन्हा कधीही वास्तव्य केले नाही. पण ती दूध मात्र सदा देत आहे. जाला ती सतरा वर्षे वयाची आहे, परन्तु म्हणारी कोणतेही लक्षण तिच्यात आढळत नाही. अजूनही ती ६ ते १४ मिटर दूध रोज देते. तिचे पहिले वसक आता १३ वर्षांचे आहे; अन् त्याचे तर दातही खूप सामले आहेत. आता ते म्हणतारे दिवू लागले आहे.

खूप लांबच लांब मोटरकार

जगान्तो सर्वात अधिक लांबीची मोटरकार तंढनच्या 'रीफ स्पुलियस' मध्ये आहे. '१९८२ कॅडलॅक' नावाच्या या कारची लांबी २२ मीटर आहे. तिची उंची पाच मजल्या इतकी आहे, अन् वजन आहे मात ८०! सर्वसामान्य रस्त्यांवरून ती जाऊ लागली, तर रहस्यीत अडथळा निर्माण होईल, म्हणून हल्ली तिचा अुपयोग केना जात नाही. कागेच्या जमाली स्पुलियसचे अधिकारी ही कार विकू इच्छित आहेत. स्पुलियसमध्ये ही ठेवायची म्हात्ती, तर ते जगातही वाटवू शकत नाहीत. कोण जाणे कोण खरेदी करील तो!

चान्दोवाच्या वातम्या

शत्रु आणि शत्रुत्व

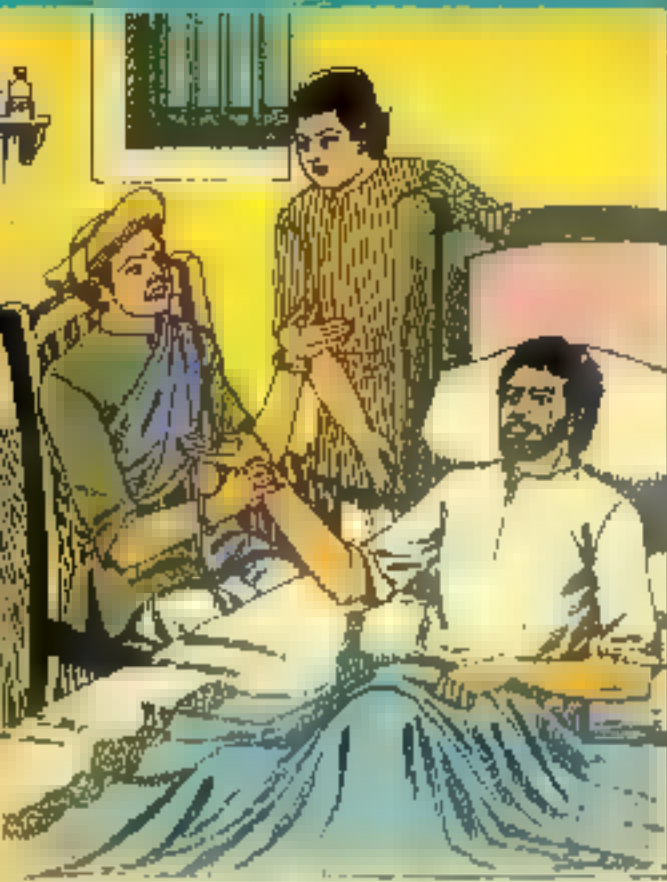
हृदयनिश्चयी विक्रमादित्य पुन्हा झाडाजवळ गेला. प्रेत बांधावर टाकून तो नेहमी प्रमाणे स्मशानाची वाट चालू लागला. तेव्हा प्रेतातील वेताळ म्हणू लागला - "राजा, प्रत्येक माणूस आपले श्रेय गाठण्यासाठी खूप परिश्रम करतो. सर्व अष्टचणींवर मात करून हाती पेतलेले कार्य तहोम नेतो. पण प्रत्यक्ष यश केल्यावर मात्र तो विला पडतो, परिश्रमाच फळ पदरात पहल्यावर त्याचा सदुपयोग करण्यासाठी सुद्धा चिकाटीने मेहनत करावी लागते. असे झाले नाही तर त्याचे यशस्वी होणे शक्य आहे, केलेले सर्व परिश्रम मातीमोल आहेत. उदाहरणादाखल मी तुला विवेक नावाच्या तरुणाची गोष्ट सांगतो." वेताळाने सुरुवात केली.

विवेक आपले वडील मोघन यांचा एकुलता एक मुलगा होता. त्याचे आपल्या पित्यावर अतिशय प्रेम होते.

मोघन पन्नास वर्षांचा असेल. एकाएकी त्याला हृदोगाने पछाडले. वैद्याने बारकाईने

वेताळ कथा

निरीक्षण करून सल्ला दिला - "आता तुम्हाला विश्रांतीची आवश्यकता आहे. सांसारिक बंधनातून आता मुक्त झालेले बरे!"

वैद्याच्या सल्ल्यानुसार विवेकने सर्व जबाबदाऱ्या आपल्या शिरावर घेतल्या. एक आठवड्याभरात शेजारच्या गावातून जगन आला व त्याला भेटला. तो विवेकला म्हणाला - "मी तुझ्या चुलत्यांचा मुलगा आहे. तुझ्या वडिलांनी माझ्या वडिलांची संपत्ति हडप केली आहे. म्हणून मला मदत करणे हे तुझं कर्तव्य आहे."

विवेकला या बोलण्याचं मोठं आश्चर्य वाटलं. तो म्हणाला - "माझे वडील तर मोठे परोपकारी आहेत. चांगली कामं करण्यात त्यांनी आपलं आयुष्य वेचलं. तुला मी अवश्य मदत करीन. पण

माझ्या वडिलांनी तुझ्या वडिलांना फसवलं हे मात्र शंभर टक्के खोटं! आणि ते तू कबूल कर."

जगन रागवून तावातवाने म्हणाला - "सतरा काय नि सोंटे काय याचा निर्णय आपण तूझ्या वडिलांसमोरच करू. चत आपण दोघे ही त्यांच्याशी बोलू."

"माझे वडील हृदय-रोगाने आजारी आहेत. अशा येछी त्यांच्याशी या गोष्टी बोलण्याने त्यांची मानसिक शांति नष्ट होईल. मी वडिलांच्या सर्व भायाना जाऊन भेटतो आणि तुझ्या आरोपाची शहानिशा करतो. काय आहे ते सर्वांना कळेलच. तोपर्यंत तू त्यांना भेटूनकोस." असे म्हणून विवेक आपल्या काकांकडे जायला निघाला.

जगन मोठा दुष्ट माणूस होता. विवेक जेव्हा जगनच्या वडिलांकडे जाऊन सर्वसांगू लागला, तेव्हा त्यांना फार वाईट वाटलं. जगनचा आरोप खोटा आहे आणि आपला भाऊ फार चांगला माणूस आहे असे त्यांनी विवेकला लिहून दिले.

दुसऱ्या दोन चुलत्यांनी ही असेच लिहून दिले. सर्व लेखी पुरावे घेऊन विवेक मोठ्या उत्साहाने प्रतापपुरला परत आला. पोचल्यावर त्याला ममजले की मधल्या काळात एक दुःसंपूर्ण घटना घडलेली आहे. त्याला आपला शोकवेग आवरेना.

विवेक चुलत्यांकडे जगन त्याचे वडील मोक्षत यांना भेटला. त्याने त्यांच्यावर अनेक खोटेनाटे आरोप केले. मोक्षतला हे सर्व असत्य झाले आणि तत्काळ

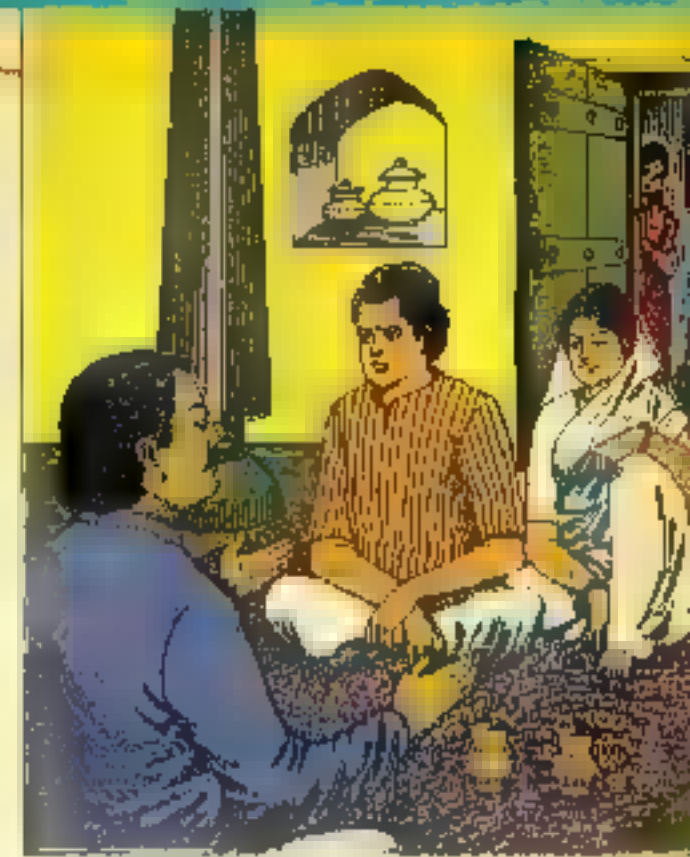
त्यांचे प्राणोत्क्रमण झाले.

असं काही होईल असं जगनला स्वप्नात ही वाटसंनद्धत. विवेकची समा मागण्याचा त्याने निश्चय केला. परंतु जगनला पाहताच विवेक रागाने तान बंद होऊन म्हणाला - "चालता हो, तुझं तोंड मला पुन्हा दाखवू नकोस." त्याने जगनला घराबाहेर हाकलून दिले.

वडिलांच्या मृत्यूच्या आघातामुळे विवेक फार दुःखी-कष्टी झाला. वर्ष भर वडिलांच्या आठवणीने तो रंगत राहिला. शेवटी आपल्या आईच्या आग्रहावातावर तो करावल्या तयारी मुलगी त्याला आवडली. मुलीचे वडील त्याला म्हणाले - "बेटा, तुला कुलप भाऊ जगन याने तुझ्या उत्तम वंशाबाबत मला सगळं सांगितलं आहे. मी आपली मुलगी त्यालाच देऊ इच्छित होतो." तो म्हणाला - "मी तुमच्या मुलांसाठी योग्य बर नाही, आपण विवेकला आपला जावई बनवा. त्यात तुमच्या मुलीच्या जीवनाचे सार्यक होईल."

जगन मध्ये आता झालेला आहे आणि त्याने आपला दुष्ट सोडला आहे हे पाहून विवेकच्या आईला आनंद झाला, पण विवेक कडल्या स्वरात म्हणाला - "तो आपला शत्रु आहे. मुलीच्या वडिलांशी तो आपल्याबाबत इतकं चांगलं काही बोलला, यात जरूर काही तरी रहस्य आहे. आई, मी या मुलांशी मुळीच लग्न करणार नाही."

काही दिवसांनंतर जगनचा ज्या परिवाराशी

अजिबात नाही अशा कुटुंबातील एक मुलगी विवेकने पसंत केली. लग्नाच्या वेळी बोलविण्यात आले नाही. आणखी काही दिवसांनी जगनचे ही लग्न ठरले. जगन स्वतः आला आणि त्याने विवेकला निमंत्रण दिले. तरी पण विवेक या लग्नाला गेला नाही.

विवेकचे लग्न होऊन एक वर्ष झाले असेल. त्याच्या शेताच्या जवळची दहा एकर जमीन विकायला निघाली. जवळची जमीन आणि किंमत बेताची असल्यामुळे विवेकला हा सौदा करावया वाटला. पण एक हजार अशफर्षी कमी घडू लागल्या. तो कर्ज काढण्याचा विचार करू लागला, तितक्यात शहरातून रंगनाथ नावाचा एक व्यापारी आला. विवेकजवळ जे

धान्य होते, ते दुष्पट दाम देऊन मरीदायला तो तयार झाला. तो म्हणाला - "तुझे हे धान्य खास प्रकारचे आहे. पाचो किंमत एकाएकी वाढली आहे. बाजारात या धान्याला खूपच मागणी आहे."

आता कर्ज काढण्याची आवश्यकता नाही म्हणून विवेक खुश झाला. तो रंगनायला म्हणाला - "मला आश्चर्य वाटतंय की माझ्या कडील खास धान्याची स्रवर तुमच्यापर्यंत कशी पोचली?"

"आपला चुलत भाऊ जयलने मला ही माहिती पुरवली. आपण फार सत्यप्रेमी आहात असे ही तो सांगत होता. गुणवत्तेबाबत मुल्लिच शंकरानको. वजन करतानाही

काही लबाडी होणार नाही." रंगनाथ उत्तरला.

बस, जगनचं घेताच विवेकचं होकं फिरलं. बायकोने मूष समजावले, तरी विवेकने रंगनाथला आपले धान्य विकले नाही. त्याच्या बायकोने समजावण्याचा प्रयत्न केला - "भावोजींनी जे केलं त्याबद्दत त्यांना आता पश्चात्ताप होतोय. झालेली चूक सुधारायचा ते प्रयत्न करीत आहेत. आपली विवेक बुद्धि काम करीनाशी झाली आहे. यामुळे आपलेच नुकसान होत आहे."

जगन शत्रु आहे. एकदाच मी विश्वास ठेवला आणि त्यामुळे मला आपल्या पित्याला मुकावे लागले. त्याच्यावर विश्वास ठेवला की आपलं नुकसान निश्चित. अविश्वासाने जे नुकसान होईल फार होईल. म्हणून विश्वास न ठेवलेलाच बरा." विवेकने आपली नाजूक मंडली.

तसा विवेक प्रतापपुरात चांगलं नाव कमाऊन होता, पण जगनमुळे त्याची बदनामी होत होती. शत्रुत्वामुळे जगन करीत असलेली चांगली मदत ही विवेक स्वीकारीत नाही असे सर्व लोक म्हणू लागले.

विवेकला सावधान करण्यासाठी काही मित्रांनी उपदेश केला - "तुझं नुकसान व्हावं या उद्देशानेच जगन आपल्या योजना बनवीत आहे. तुझा जिने फायदा होईल, तिथे तिथे जाऊन तो घुसवतो. आणि त्याचं नाव ऐकताच तू भडकतोस, तेव्हा तू आपली

शत्रुता विसरून जाऊन विवेकाने काम घ्यावंस हे बरं नाही का?"

यावर विवेक हसून गप्प बसला. काही चतुर माणसे जगनच्या नाक्याचा उद्देश करून आपला स्वार्थ साधू लागले.

एकदा सावंत आणि माधव नारळ मरीदण्यासाठी आपापसात स्पर्धा करू लागले. प्रथम विवेकला भेटला आणि म्हणाला - "जगनने मला एक उपाय सुचवलाय. तो म्हणतोय की येथील सर्व नारळ तोच खरेदी करील, खरेदी करू देणार नाही."

दिवशी विवेकने नारळ सावंतला विकता विकले. कुठं तरी पाणी मुरतंय हे विवेकच्या बायकोने ताडले. ती नवऱ्याला म्हणाली - "मला वाटतंय की नाव घेऊन काही लोक आपल्याला धोका देत आहेत. आपल्या शत्रुत्वाचा ते घेत आहेत. असल्या फसवणान्या लोकांवर विश्वासून आपलं नुकसान होतंय. आपण जयनवर विश्वास ठेवला तर नुकसान कमी होईल आणि चांगलं ही मिळेल. आपल्या मित्रापेक्षा जमन अधिक चांगला आहे असं मला तरी वाटतंय!"

विवेकला बायकोचं म्हणणं पटलं नाही. नाराज होऊन तो म्हणाला - "कोण आपल्याला धोका देतंय आणि कोण नाही हे मला चांगलं समजतं. आपलं नुकसान होतंय की नाही हे पाहूनच मी आपला निर्णय घेतो. दिवसें दिवस

उत्पन्न वाढतच आहे, ते कमी तर होत नाहीय. हेच माझी बुद्धिमत्ता सिद्ध करीत नाही का? तू का उगाथ धावरतेस? आता राहिली जगनची मोट. ज्याच्यामुळे माझ्या पित्याचा देहान्त झाला, त्याच्यावर मी या जन्मात विश्वास ठेवणार नाही, समजलीस? ज्याने जाणून-बुजून माझ्या वडिलांचा अंत केला, त्याच्याशी मैत्री करणं केवळ अशक्य. मग माझी बदनामी झाली तरी बेहतर. जिवात जीव असेपर्यंत मी त्याला शत्रूच मानणार आणि त्यातच मला संतोष वाटतो. इथून पुढं त्याचं कधी नाव नको घेऊस माझ्या पुढं!" यानंतर विवेकच्या बायकोने चुकून कधी जगनचे नाव तोंडावाटे उच्चारले नाही.

काही दिवसांनी एक मोठी विचित्र घटना घडली.

काही कामासाठी जगन प्रतापपुरला आला होता. अंधार पडल्यावर तो जेव्हा एका गल्लीतून जात होता, तेव्हा एक विषारी साप त्याला चावला. आसपासचे लोक जमा झाले, काही घाबत-पळत मांत्रिकाकडे गेले, तर काही वैद्याकडे. घाबरून गेल्यामुळे काय करावं हे सुचेनासे झालेले काही जण तिथेच उभे राहिले.

त्याच वेळी विवेक तिकडून चालला होता. सर्पदंशाची वार्ता समजताच तो ओरडला - "अरे नुसते बघत काय उभे राहिला अ'हात? वैद्य येण्यापूर्वी विष तर बाहेर काढले पाहिजे." तो तत्काळ जगनपाशी जाऊन बसला. ज्या

पाचाला साप चावला होता, तो पाच त्याने बर उचलला. आपल्या तोंडाने विष शोषून त्याने ते धुकून टाकले. असे चार वेळा केल्यावर जगन शुद्धीवर आला. इतक्यात मांत्रिक व वैद्य ही आले. दोघांना ते आपल्या घरी घेऊन आले, आणि त्यांच्यावर औषधोपचार केला.

या विचित्र घटनेबद्दल जॉ तो बोला लागला. काही वेळा म्हणाले - "विवेकला आपली चूक कळलीच असे वाटतं. आपली चूक सुधारण्याच्या संधीची तो जणू काही वाटच पहात होता."

दुसरे काही लोक म्हणाले - "संरक्षणाचा उपाय माहीत असून त्याचा उपयोग करणं हे हत्या करण्यासारखं होय. जगन गेल्यावर त्याच्या पाप लागू नये, अशा भीतीने विवेकने त्याला जिवंत केले."

काही वेळाने विवेक आणि जगन दोघे ही शुद्धीवर आले. वैद्याने आश्वासन दिले - "आता तुम्ही दोघे ही सुरक्षित आहात. काळजी करण्याचे कारण नाही."

जगनला जेव्हा सर्व समजली, तेव्हा तो विवेकला म्हणाला - "तू सामान्य माणूस नाहीस, महात्मा आहेस! कट्टर शत्रूचे प्राण वाचविण्यासाठी तू आपले प्राण धोक्यात घातलेस. सामान्य माणूस असले काम करणार नाही." हात जोडून जगनने विवेकला नमस्कार केला.

"तू माझा कट्टर शत्रू आहेस. तुझी प्रशंसा आणि नमस्कार यावर माझा मुळीच विश्वास

नाही." असे म्हणत विवेक तेथून निघून गेला.

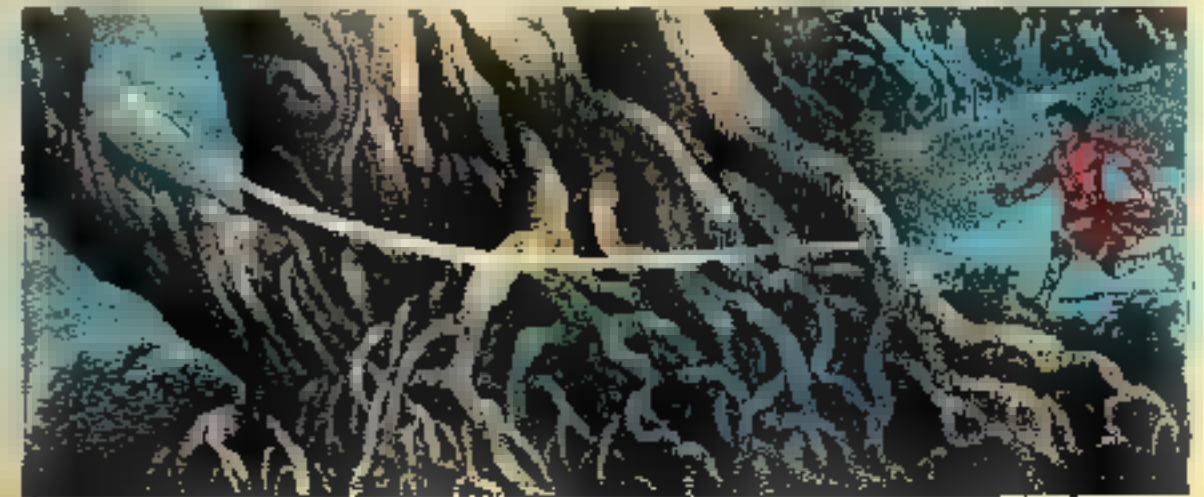
वेताळाने विक्रमादित्याला एवढी गोष्ट ऐकवली आणि म्हणाला - "राजा, विवेकच्या पित्याचा मृत्यु जगनमुळेच झाला. यामुळे विवेकला फार दुःख झाले. त्याची मानसिक स्थिति विचित्र झाली. तो फार डोळ्यात झाला. यामुळे त्याने जगनला आपला शत्रू मानले असेल तर त्यात आश्चर्य करण्यासारखे काही नाही. पण अशा कट्टर शत्रूला विषारी साप चावला, तेव्हा ते विष विवेकने आपल्या तोंडाने शोषून घेतले हे योग्य नव्हे. हे विवेकपूर्ण नव्हे. असे कारण म्हणजे अविवेकच. तर काय त्याला ते करत नाही, त्याला जे सुट झाला नाही, ते काम विषारी सापाने केले. विवेकला आनंद व्हावाला पाहिजे होता. परमेश्वराने सर्प वनून शिधा दिली असे त्याला वाटायला हवं होतं. या माझ्या शक्यतेच समाधान कर. माहीत असून ही तू गप्य बसवास तर तुमं डोकं घडावर राहणार नाही हे तू जाणतोसच."

शक्यतेचे निरसन करीत राजा विक्रमादित्य

म्हणाला - "विवेक स्वभावाचा दयाळू आहे. मानवमात्राचे कल्याण व्हावे अशी त्याची इच्छा आहे. याच बरोबर तो व्यवहारकुशल व लोकज्ञानी आहे. म्हणूनच त्याने आपल्या शत्रूवर विश्वास ठेवला नाही. नोंद विचार केला तर आपल्या लक्षात येईल की शत्रू आणि शत्रुत्व या दोन निरनिराळ्या मानसिक प्रवृत्ति आहेत. एकदा जगनमुळे त्याचे नुकसान झाले. तेव्हापासून त्याने स्वार्थाची ही पर्वा न करता जगनला आपला शत्रूच मानले. तो त्याच्यापासून दूरच राहिला. शत्रूचं नुकसान होण्याची संधी साधारणपणे लोक शोधत असतात. विवेकचा शत्रुत्वावर विश्वास नाही, म्हणून जगनबद्दल मनात द्वेष मुळीच नाही. म्हणूनच जेव्हा जगनचा जीव धोक्यात होता तेव्हा आपल्या प्राणाची पर्वा न करता त्याला वाचविण्याचा विवेकने प्रयत्न केला."

अशा रीतीने राजाचा मीन-भंग करण्यात वेताळ यशस्वी झाला. आणि लगेचच तो प्रेतासह झाडावर जाऊन बसला.

किरण सारवीची एक कथा

दगडांच्या दिगावरचा कंदील

जमीनदार केसनबर्मा काहा जरुसो कामासाठी हेजापुरांहून विशात्मनगरकडे जात होता. मध्यरात्रीची वेळ असली, तरी आपले समाजतले अमुक्त स्थान तो विसरू शकत नव्हता. म्हणून तो आपल्या जगांतूनच निघाला होता. बर्मा जंगलातल्या मागनि चालू लागली. चहुकडे अंधारच अंधार होता. मईस मोठ्या सावधाने बर्मा हाकत होता.

अचानक रस्त्यात मध्येच असलेल्या दगडांच्या मोठ्या ढिगाला घडक देता देता घांनला. अगदी शेवटच्या क्षणी ढिगाच्या अगदी वर ठेवलेल्या कंदिलाच्या भुजेशात सर्जसाला तो दौड दितला अन् त्याने लगाम खेचला. तसे घडने नसते तर ढिगाभोटावर होऊन गी झलटली असती.

जमीनदार वर्गीतून भुतरला, जवळच झाडावाली अंगाचे मुटूकडे करून झोपलेला ।।। ।।। ।।।
 आवाजाने जागा होऊन, उठून जमीनदारा जवळ आला, जमीनदाराला त्याने ।।।।। केला.

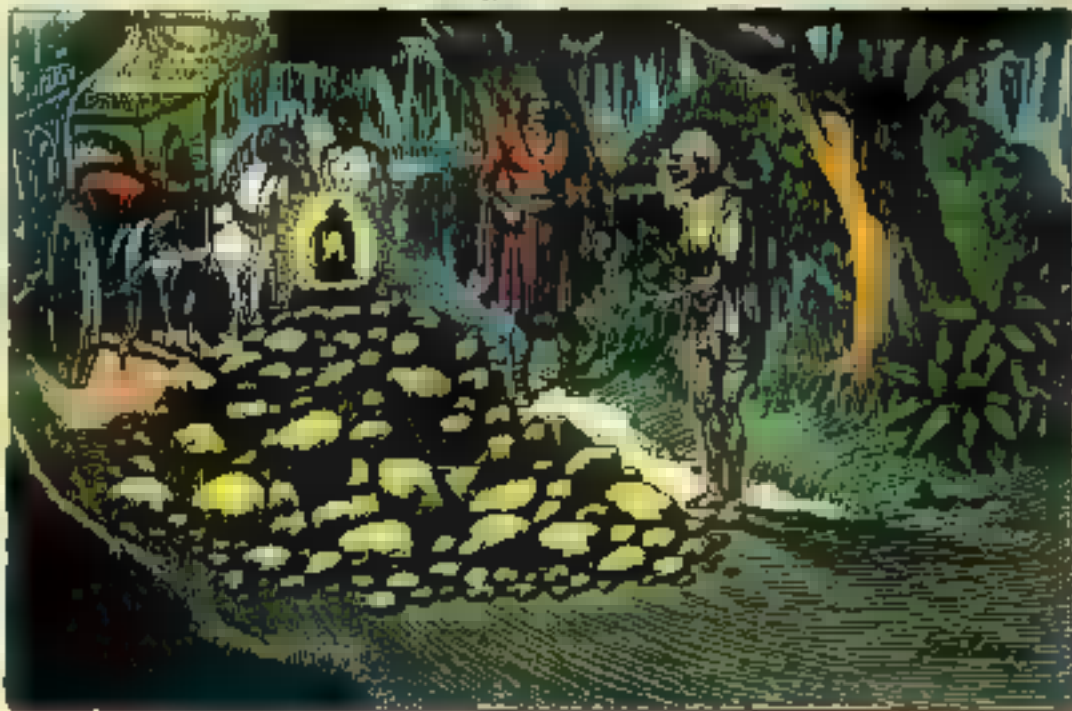
जमीनदाराने त्याला विचारले, "तुंच का दिवाळीर कंदील ठेवला आहेस का ?"

"होय महाराज, मीच ठेवलाय. गडद अंधार आहे ना, म्हणुन ठेवलाय," म्हणतार मुसरला.

"तुझ्यामुळेच वाचलो आन आम्ही अपमात्तातून! हे नमिस." असे जमीनदाराने काही रुपये म्हातान्याक्या ठेवले.

उपमे मिठाव्याने म्हातारा फारच क्रुश झाला. तो तेथून जाऊ लागला, तेव्हा मनात काही शंका येवून जमीनदाराने त्याला विचारले, "पण रस्त्याच्या मध्येच हा [ ] कसा काय आला?"

"म्हाराज, हे ही काम भोव तर केले, कंदील काली ठेवला, तर भीट दिसणार नाही ना! मी [ ] हा [ ] बनवला अन् पेणान्या जाणान्यांना दिवावा, म्हणून तर कंदील ठेवला." म्हातारा आत्मविश्वासाने म्हणाला.

चान्दोबा
पुरवणी - ७४

सुपारीचे झाड

विश्वः पानात् कृत्वा ननु शुद्धा वापरताह हे
 न त्विदानीं द्वाः कृत्वा ननु. मायान्वयः सपाशोवाचन
 विद्या जनतत्तत्ताह.

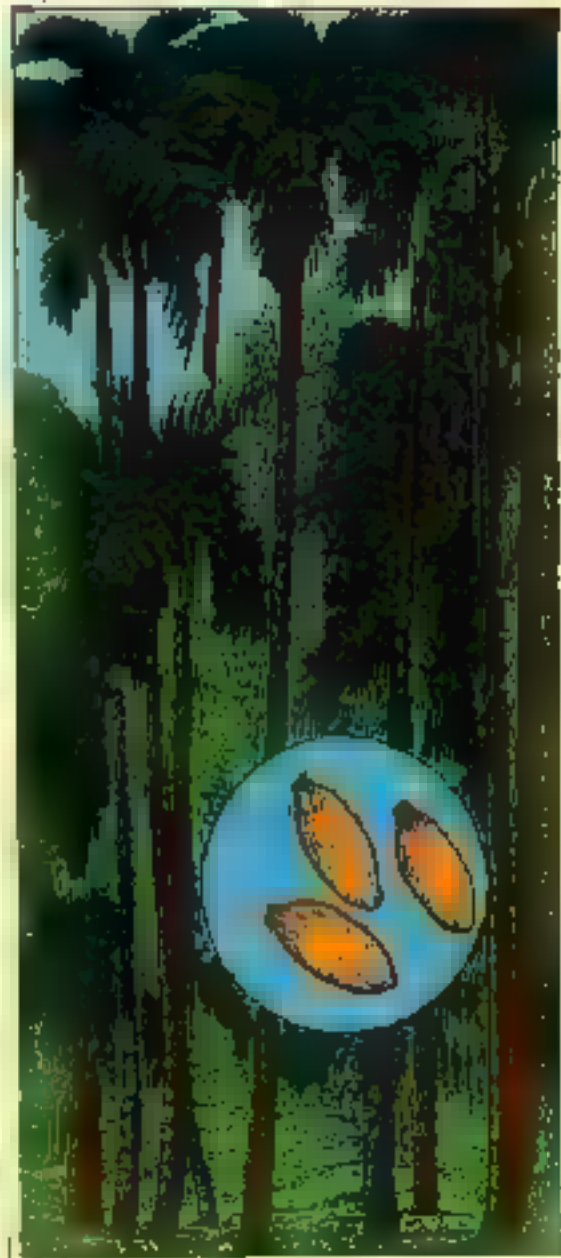
सूपांरांची माटे ह्या सुत्रा असातात, व्यापाराच्या दुसऱ्या हा माटे मूल्यवान असतात. यातून मिळणाऱ्या 'द्विनि' नावाच्या रासायनिक पदार्थापासून नाज व काळी रंगवली जाते, आरोग्या बिया तळून चूर्च केले जाते ह्या संज्ञा धारावासासाठी उपयोगात आणले जाते.

[illegible]

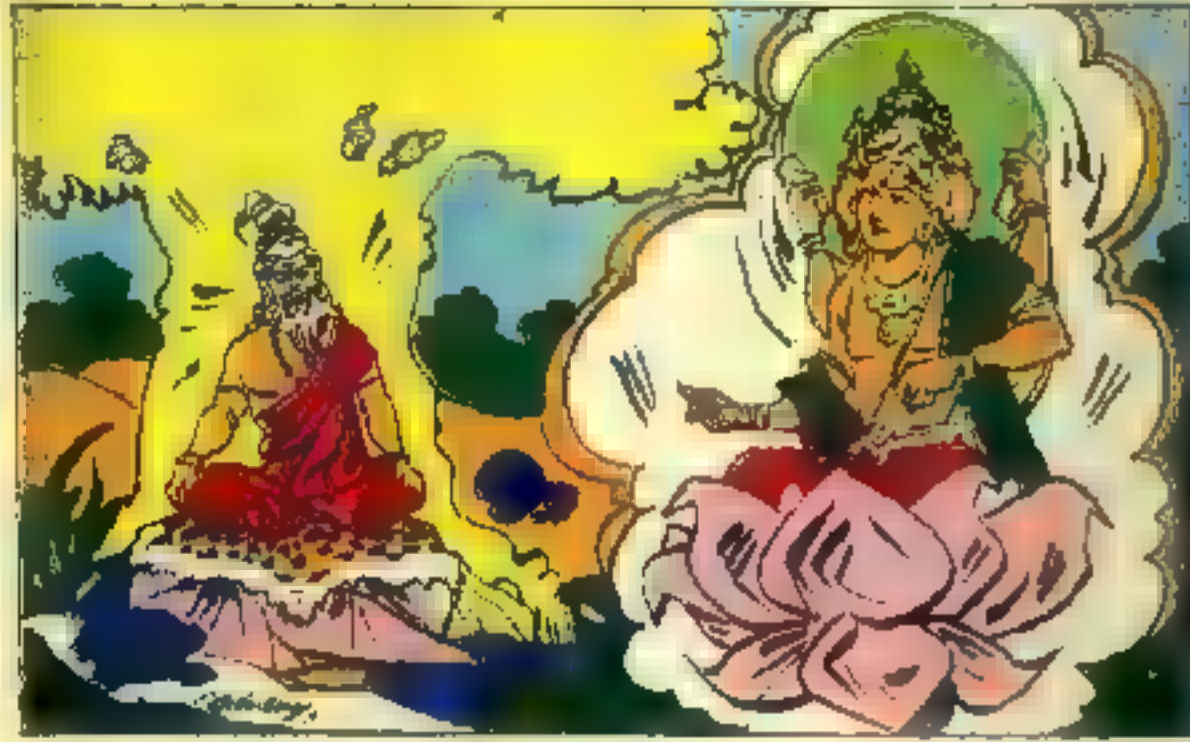
साक्षात्प्राप्तः साक्षात् प्राप्तः साक्षात्प्राप्तः साक्षात्प्राप्तः
मृषारोधलभागे, एका इति हेतुः यथा यथा लोको
पठते तैवे, मृषारीचे फल कहे अस्तित्वा त्याचा रंग हिरेचा
असतो व ते पळे होवू लागले की त्याचा रंग नारिंगी होवू
लागतो अन् पूर्ण विकसे की ते लाल होते, साधारणतः
कॉबॅटोच्या मृषाएवंद्वारा या फळावर रंग असतात, अन्
त्याच्या आत मृषारी हे मोठेच चोत्र असते, मृषारीच्या
आत भरपूर पादमाची आवरणकता बसते, येथे, प,
वगान्त्य आशामध्ये दो आटे सक्षिप्रपाणात जाळतात,
कराय तेथे खूप पाश्चर्य पडतो.

साक्षात्त्या पानांच्या खात्री कुलांचे मृत्ता येतात. त
दुभागमन्यामाराची जन्मतत. या द्वाचक्या ओपत्त्यांचे
साक्षात् सौष्ट वांच्चामानखे वपरीगी पदते.

चुल्लभास्तुतः सुपायं ॥ अत्राद्ये नाच 'हरिका' कंठे चुलि
'सुपायं' अमे म्पत्तात. बंगाली ॥ 'ग्या', तमिळ्मध्ये 'क

वेदव्यास

ऋग्वेद, यजुर्वेद, अथर्ववेद व सामवेद हे जगातले अतिप्राचीन असे वेदग्रंथ होत. निश्चित आधार अंशान्वित असल्यामुळे हे वेदही कोणी रचले याबद्दल निश्चितपणे काही सांगता येत नाही. परंतु पंडितांच्या मताप्रमाणे ते सहा हजार वर्षांपूर्वी रचले गेले असावेत. असे मानले जाते की, ऋषिगण ध्यानमग्न झाले की त्या अवस्थेत परमेश्वराद्वारे हे वेदमन्त्र त्यांच्या अंतःकरणात प्रस्फुटित होत. म्हणजेच याचा अर्थ असा की वेदमन्त्र हे मानवी बुद्धीची भूपज नसून भगवन्ताच्या प्रेरणेने आविर्भूत झाले आहेत, ते अपौरुषेय आहेत.

सर्वे सर्व वेदमन्त्र प्रथम एकवित होते. नंतर ते चार भागात विभाजित करायचे काम वेदव्यासांनी केले, अन् त्यांना चार निरनिराळी नावेही प्रदान केली. तरी यानंतरही ते लिपिबद्ध केले गेले नाहीत.

वेदमन्त्रांचे पठन गुरुच्या मुखातून भगवी लक्षपूर्वक ऐकून शिष्य ते मुखोद्गत करीत. अन् अशीच परंपरा पुढे चालू राही. पुढे अथाप्य काळाने वेद लिपिबद्ध झाले. महाभारताच्या रचनेद्वारा वेदव्यासांनी भारतीय संस्कृति गुंमपन्न केली. आपल्या देशातल्या रामायणाप्रमाणेच महाभारत हाही सुप्रसिद्ध इतिहास ग्रंथ आहे. जगातल्या कोणत्याही अन्य भाषेत ~~कोणत्याही~~ ग्रंथ नाही. होमरचे इलियड व ओडिसी हे दोन्ही ~~एकत्र~~ केले, तरी महाभारत त्यांपेक्षा आठपट मोठे ठरेल.

पात्रांचे सजोव विवर्ण, अद्भुत अशा पटनांचे मनोहारी शैलीत वर्णन, मानवी जीवनाच्या भूतार-चढावांचे दर्शन, सत्सृष्ट व दुर्सृष्टांचे विपरीतकरण व शास्त्रीय संप्रदायांचे मुहूर्तिपूर्ण विशदोकरण या सर्व बाबतीत महाभारत हा महोत्तम ग्रंथ आहे. व्यासांनी

केवळ हा ग्रंथ रचला इतकेच नव्हे, तर ते स्वतःही त्यातलेच एक महत्त्वचे पात्र बनून राहिले.

व्यासांनी महाभारत लिहिण्याचा संकल्प केला अन् ते त्यासाठी एक लेखनिकाच्या शोधासाठी लागले. तेव्हा ब्रह्मदेवांनी प्रकट होऊन व्यासांना या कामासाठी विष्णेश्वर गणपतीचे नाव सुचवले. नैसर्गिक म्हणून आलेल्या गणेशाने व्यासांना अट घातली की, 'व्यासांनी मध्ये ~~आ~~ थांबता सतत मंत्रकुर सांगत रहायला हवा.' व्यासांनी ती अट कबूल करून आपलाही नियम त्याला सांगितला की, 'जेव्हाही ~~जेव्हाही~~ अर्थ स्पष्ट व समजता त्यानेही तो लिहायचा नाही.' विष्णेश्वरानेही ही अट कबूल केली आणि ते दोघेही बदरीआश्रमाजवळील व्यास - गुफेत जाऊन बसले. यानंतर महाभारत रचनेचा ~~हा~~ कार्यक्रम सतत चालू राहिला अन् ~~काळाने~~ वर्षात त्यांनी ही रचना

पूर्ण केली.

'व्यास' या शब्दाचा अर्थ आहे 'संकलनकर्ता' किंवा 'विवरण प्रस्तुत करणारा'. व्यासांनी पवित्र वेदमंत्रांचे वर्गीकरण करून त्यांचे विभाजन केले. या कार्यात त्यांचे मुत्कष्टमेधावीपण सिद्ध होते. व्यासांचे 'कृष्णद्वैपायन' असे दुसरेही एक नाव आहे.

असे मानले जाते की, व्यासांनी केवळ महाभारतच रचले असे नव्हे, तर अठरा पुराणेही त्यांनीच रचली. काहीजण असेही मानतात की, त्यांच्या काही शिष्यांनी यातील काही पुराणे रचली आणि गुरुदक्षिणेच्या रूपात त्यांनी रचनाकार म्हणून आपल्या गुरूचे नाव त्याबरोबर जोडले.

व्यासांच्या कालखंडाबाबत निर्निश्चितपणे काहीच सांगता येत नाही; परंतु काही पंडितांचे असे म्हणणे आहे की ते साडेसात हजार वर्षांपूर्वीचे असावेत.

तुम्हाला माहीत आहे काय?

१. प्रतिपदा लेणी कोठे आहेत ?
२. गंधराच्या सतकातल्या एका महात्म्याला हिन्दू व मुसलमान दोन्हीही मानत असत. हा महात्मा कोण ?
३. आपल्या देशातली पहिली महिला डॉक्टर कोण ?
४. आपल्या देशात हवाई-दल वेन्हा स्थापन झाले ?
५. आपल्या देशात पोस्टाने तिकीट केव्हा सुरू झाले ?
६. देशातली कायगारी पहिली संस्था कोणती ? तिची स्थापना कोणी व केंद्र केले ?
७. 'कॉमनवेल्थ दिवस' केव्हा साजरा केला जातो ?
८. केशूला सुळावर आले, तेंव्हा त्याने आपल्या मातेचा देसरेड कोणत्या शिष्यावर ?
९. प्राचीन गिलग्याटा (ओल्ड टेस्टामेंट) गोष्टीने कोणाला 'आयोबा' आहे ?
१०. क्रिकेट हा कोणत्या देशाचा राष्ट्रीय आहे ?
११. विमानाचा शोध जेव्हा झाला ?
१२. 'भुड्या तजकण्या' केव्हा दिसल्या ?
१३. 'दि सेव्ही लिम लिम' या प्रसिद्ध असणारी स्त्री कोण ?
१४. संयुक्त राष्ट्रांपासून पहिले मुख्य सचिव कोण ?
१५. 'अरुनाटिम' व वर्णन रचनेत करणाऱ्या लेखकाचे नाव काय ?

भुत्तरे

१. १२००	२. १२००	३. १२००
४. १२००	५. १२००	६. १२००
७. १२००	८. १२००	९. १२००
१०. १२००	११. १२००	१२. १२००
१३. १२००	१४. १२००	१५. १२००
१६. १२००	१७. १२००	१८. १२००
१९. १२००	२०. १२००	२१. १२००
२२. १२००	२३. १२००	२४. १२००
२५. १२००	२६. १२००	२७. १२००
२८. १२००	२९. १२००	३०. १२००

मागासलेला विद्यार्थी

परब्रह्मस्वामी पारंगत होते. दर वर्षी काही विद्यार्थ्यांना ते शिकवत असत. पण कोणत्याही शिष्याला एक वर्षापासून अधिक ते आपल्याजवळ ठेवत नसत.

शिष्य गणनायने स्वामीजवळ राहून शिष्य घेतले. पण त्याला असे आश्चर्य होते की, आपल्याला अजूनही नसलेले अनेक विषय या जगात आहेत! परब्रह्मस्वामींनी समजावून सांगितले की "बेटा, मला जितकं काही माहीत आहे, त्यातसं थोडं मी तुला शिकवलं आहे. राहता राहिली माझ्या स्वतःच्या ज्ञानाची गोष्ट. पण ते तर ज्ञान-समुद्रातल्या एका पेंबाइतकंच आहे."

त्यावर्षी या गणनायसह एकूण दहा शिष्य परब्रह्मस्वामीजवळ शिकत होते. स्वामींनी सर्वांना एकत्रच शिकवले. परंतु कुश नावाच्या शिष्याला मात्र त्यांनी सर्वपासून निराळे ठेवले. नव्हे शिष्यांना ते दिवसातून चार तास

शिकवत, तर एकदया कुशला मात्र ते शाठ तास देत. गुरुचा हा 'सवता सुभा' इतरांना आवडला नाही. एके दिवशी सर्वांनी मिळून त्यांना याचे कारण विचारले.

"शिष्याला कितो शिकवायचं, ते मी सामर्थ्यावरून ठरवतो." गुरुंच्या या भुतरापुढे सर्वजण निहत्तर झाले. काही काळाने त्यांचा आश्रम सोडायचा दिवसही जवळ आला.

परब्रह्मस्वामींनी आपल्या शिष्यांसमोर दहा बीजे ठेवली. ते गणनायला म्हणाले, "ही बीजे आपल्या हातात एकत्र खुळखुळव. सगळी नीट मिसळून नंतर एक-एक करून सर्वांना वाटून टाक." तसे केल्यावर ते पुन्हा म्हणाले, "गणनायने तुम्हाला एक एक बी दिली आहे. मी त्यांना हातही लावलेला नाही. घरी गेलात की आपापल्या परसात आपल्याला मिळालेलं बी पेरा, पाणी देत रहा. एक महिन्याने तुम्हाला अंकुर फुटलेला आढळेल, आणि तीन महिन्यांनी

त्याचे रोप होईल. सहा महिन्यात त्यावर फुल येऊ लागतील, पण या वहांपैकी एकच बीज असं आहे, की त्याच्या रोपावर निळ्या रंगाचं फूल भुमलेलं. ज्याच्या घरी हे निळं फूल फुलेल, त्यानं ते 'गुरुदक्षिणा' म्हणून भला आणून द्यावं. जो मला ते फूल देईल, त्याचं शिक्षण, ज्ञान चिरस्थायी होईल. मी शिकवलेल्या सान्या विद्या शाश्वत रूपात त्याच्या स्मरणात रहातील. अशी सुसंधी तुम्हापैकी एकालाच मिळेल. आकी सर्वांना नेहमी वाचन, मनन, चिंतन करत मिळवलेलं ज्ञान स्मरणात ठेवत रहावं लागेल."

गणनाथ नाराज होत म्हणाला, "गुरुजी, यापेक्षाही मुख्यवान दक्षिणा देण्याची आमची

ऐपत आहे. फक्त हे एक फूल देऊन आम्हां संतुष्ट व्हावं?"

"वेडा कुठला! अरे ते फूल चावून खाऊं की, पाभूस केव्हा येईल, याबद्दल महिनाभर अगोदरच समजेल, अशी शक्ती त्यात आहे. ती अक्की आज भाड्यात नाही. ते फूल इतरांना एक साधं फूल असेल, पण माझ्या लेखां ते 'अमोघ फूल' आहे. माझ्या गुरुंचा मला आदेश होता की - माझ्या शिष्याकडून मिळणारं फूल माझ्या अणयोगी पडेल. म्हणूनच मी तुम्हा शिष्यांचो मदत घेत आहे." स्वामीजींनी त्यांना पुरे स्पष्टीकरण दिले.

सर्व शिष्य आपापल्या गावी पोचले. शिन्नपुरमा पोचल्यावर गुरुनाथने आपल्या घराच्या परसात बी पेरले. परमानन्दस्वामीं सारक्या अेष्ठ गुरुकडून विद्या संपादन आल्यामुळे शिक्षणाबाबत शोकभी करायला अन् त्याला भेटायला गावचे लोक त्याच्या घरी आले.

गुरुनाथच्या विद्येबाबत आणून घेतल्यावर त्यांच्यासह्या एका सेडुताने विचारले, "हे शिक्षण अन् ज्ञान वगैरे बाबत मला काहीच माहिती नाही. पण इतकं मात्र कळतंय की गावात पाभूस केव्हा होईल हे आम्हाला कळत नाही, त्यामुळे पिकंही नोट घेता येत नाहीत. तेव्हा तुज्या ज्ञानाच्या मदतीनं एवढी गोष्ट तू आम्हाला सांगू शकलास तर सारा गांव तुज्या आभारी होईल, तुला सर्वजण मान देतील.

इतकंच काय, पण सर्वजण तुज्या पूजा बांधू लागतील."

त्याचे बोलणे ऐकून गणनाथच्या मनात नाना तऱ्हेचे विचार येतात घालू लागले. तोपर्यंत गुरुंनी दिलेली फूल त्याला संतोषजनक वाटत नव्हती. आता त्याला वाट लागले की, "आपल्या झाडाला निळं फूल लागलं, तर ते घेऊन लागलाच त्याच्याच. जावे लागेल. त्यापेक्षा गुरुजींना ती गुरुदक्षिणा न देता फूल लावून दाकलं तर मा-या विद्या शाश्वत रूपात आपल्या स्मरणात रहातीलच. पण गुरुच्या ज्ञानातूनही अंश भ्रमणार आहे हे फूल! पाभूस वेव्हा पडेन, ते या फुलाच्या साह्याने मी अगोदर जाणून घेईन. ज्ञानामुळे प्रसिद्धि, गौरव आणि धनही प्राप्त होईल.

त्या दिवसापासून गणनाथ रोज देवळात जाऊन भक्तिवधूदापूर्वकदेवपूजा करू लागला. त्याची एकच इच्छा अन् प्रार्थना असे की ते निळ्या रंगाचे फूल आपल्याच रोपावर फुलावे.

दिवस जात राहिले. बीतून अंकुर फुटला, रोप वाढले, ग्रयस्काल त्यावर काळीही धरली; अन् एक दिवस तिचे फूल झाले! आश्चर्य म्हणजे त्यावर पांढरा किंवा अन्य कसता एवढासाचा ठिपकाही नसून, ते केवळ निळ्यासार रंगाचे ट्यटवीत फूल होते!

गणनाथच्या मानन्दाला पारावार झुरला नाही. त्याने तोडले. पण ते तोंडत

घालतायला तो एकदम थांबला! 'आपला काही चूक तर होत नाही ना? हे फूल सरं तर गुरुदक्षिणा म्हणून नेऊन द्यायला हवं' असा विचार त्याच्या मनात आला, अन् सदसद्विवेक बुद्धीशी झगडा सुरू झाला.

"गुरुजींनी तरी कुशलाच विशेष रूपानं शिक्षण देऊन पक्षपात दाखवलाच की! आता देवाचीच माझ्यावर खास कृपा असल्यानं निळ्या रंगाचं फूल त्याच्या बीजातून नव्हे, तर माझ्या बीजातून फुललंय. तेव्हा त्या फुलाचा खरा हक्कदार तर मीच आहे. तेव्हा ते खाऊन अद्भुत शक्ति मिळवणं चूक होणार नाही." अशी स्वतःची समजूत घालून, त्याने ते फूल खाऊन टाकले.

बास! ■ बाळ्या बाळ्या त्यांच्या मनात गावसाबाबतचे विचार रंजीत पाळू लागले. त्याला असे कळले की दोन दिवसात आपल्या गावात पाऊस पडणार आहे. धावत धावत गावपाटलाकडे जाऊन त्याने सांगितले, "पाटीलमहाशय! आपल्या गाववाल्यांसाठी साऱ्या ज्ञानाचा मी उपयोग केलाय. ज्ञानाद्वारे मला एक शक्ति प्राप्त झालीय. शक्तीच्या आधारे आता केंव्हा पाऊस पडेल हे मी सांगू शकतो. येत्या दोन दिवसात आपल्या गावात पाऊस पडणार आहे!"

ते मुन्हाळ्याचे दिवस होते. अशा वेळी तर आतापर्यंत गावात कधीच पाऊस पडला नव्हता. त्यामुळे पाटलाने गणनाथच्या

सांगण्यावर विश्वास ठेवला नाही. तरीही त्याने ही बातमी गावकऱ्यांना सांगितली. योड्या लोकांनी त्यावर विश्वास ठेवला, तर काही लोकांनी गणनाथची चेष्टा केली.

परंतु गणनाथच्या सांगण्याप्रमाणे बरोबर दोन दिवसांनी खरोखर शिवपुरभडे पाऊस पडला. त्या दिवसापासून ■■■■■ परिस्थितीत आमूलाग्र फरक पडला. दोन-तीन वर्षांत तो गावातला सर्वात धनवान माणूस बनला. आपापल्या गावात केंव्हा पाऊस पडेल, हे विचारण्यासाठी त्या पंचक्रोशीतल्या साऱ्या खेडोपाड्यातली माणसे त्याच्याकडे येऊ लागली.

एका वर्षी त्या ■■■■■ मुलुसात दुष्काळ पडला. लागोपाठ दोन ■■■■■ पावसाने आपलेतोंड लपवले. गणनाथने सर्वांना सांगितले की, अजूनही एक महिना कुठेच पाऊस पडणार नाही.

इतक्यात शेजारच्या गावचा एक माणूस येऊन पाटलाला भेटला. त्यावेळी गणनाथही तेथे हजर होता.

शेजारगावच्या माणसाला पाहून गणनाथला वाटले, की तो आपल्यामाच भेटायला आला आहे. जराही विचार न करता तो त्या गावकऱ्याला म्हणाला, "अरे, माझ्याकडे येऊन काय फायदा? दुष्काळ ■■■■■ सर्वत्रच ■■■■■ आहे. जो पाऊस इथे पडला नाही, तो तुमच्या ■■■■■ चोडाच पडेल?"

पण मोठ्या विनयपूर्वक तो गावकरी म्हणाला, "महाशय, पाऊस केंव्हा पडेल, याबद्दल प्रथम आपण सांगत होता. पण यावेळी तुमचा अंदाज चुकलाय. आमच्या गावात एक महाशय आले आहेत. त्यांनी 'दोन दिवसांनी पाऊस येईल' असे सांगितले अन् बरोबर पाऊस पडलाही. तुम्हो त्यांना आपल्या गावीही बोलावून घ्या."

हे ऐकताच गणनाथचा चेहरा पांढरा पडला! तो विरोध करत राहिला; पण त्याचे काहीही न ऐकता गाववाल्यांनी त्या माणसाला आपल्या गावी बोलावलेच.

लोकांनी बोलावून आणलेल्या व्यक्तीला - कुशाला - पहाताच गणनाथ आश्चर्यचकित झाला! त्याने कुशाला सर्वकाही सांगून म्हटले, "आजपर्यंत माझे एकही अविष्य सोट उरले नाही. मला तर असे वाटतं की आता तुझ्या इथे येण्यात गुरुजींचाच हात असला पाहिजे."

हसून कुश म्हणाला, "यात गुरुजींचा हातही नाही अन् त्यांचा काही महिमा वगैरेही नाही. त्यांनी तर आपण सर्वाना निळ्या रंगाच्या

फुलांचेच बी दिले होते. आपल्या गुरुमक्तीची परीक्षा त्यांना पहायची होती. ते फूल घेऊन कोणीच त्यांच्याकडे जाऊन गुरुदक्षिणा म्हणून अर्पण केलं नाही. मीच फक्त एकटा त्यांच्याकडे गेलो. ते माझ्यावर फार प्रसन्न झाले अन् अचानक पाऊस पाडण्याची अजब शक्ती त्यांनी मला दिली. या शिवाय त्यांनी मलाच ते फूल चांगले चावून खायला लावले. या विद्येचा दुरुपयोग न करण्याचा सल्ला त्यांनी मला दिला. त्यामुळेच 'आपल्यात पाऊस पाडण्याची शक्ती आहे' असे मी कोणालाही सांगत नाही. जनतेची जमेल तितकी सेवा करून मदत करत असतो मी त्यांना."

हे ऐकून गणनाथ विचारात पडला. आता त्याला कळून चुकले की ज्याला त्याला त्याच्या योग्यतेप्रमाणेच ज्ञान प्राप्ती होत असाते, तसे तर सर्वांनाच समान शिक्षण मिळाले होते; पण एकट्या कुशामधेच एकाग्रता होती. इतरांच्यात तिचा अभाव होता. यामुळेच इतर शिष्य ज्ञानार्जनात मागे राहिले. हे सत्य जाणून आता गणनाथला पश्चात्ताप वाटू लागला.

लायकीची परीक्षा

कलिंगदेशाच्या वृद्ध मंत्र्याच्या आकस्मिक मृत्यूमुळे राजा कीर्तिवर्धन समोर कठीण समस्या अंभी राहिली. कलिंग हा केवळ विशाल देश होता एवढेच नव्हे, तर ते एक संपन्न राज्यही होते. त्याच्या अनेक वैशिष्ट्यांमुळे आसपासच्या राजांवर त्याचा एक दबदबा निर्माण झाला असून, प्रत्येकाला देशाबद्दल आकर्षणही वारं, कोसेही करून हे राज्य आपल्या यावे यासाठी प्रत्येक जण आसुर होता. अन् यासाठी ते सर्व योग्य संधीच्या शोधात होते. असे राज्य सुस्थिर ठेवण्यासाठी अन् सुचारु पद्धतीने चालवण्यासाठी सुयोग्य व दक्ष अशा महामंत्र्याची आवश्यकता असते, अन् त्याला चतुर व राजतन्त्राबाबत पूर्णतया माहीतगार असणे जरूरीचे असते.

मृत महामंत्री हा केवळ प्रतिभावानच नव्हे, तर छूच अनुभवीही होता. त्याच्या सारखा कोणी सुयोग्य माणूस राजाला

राजधानीत आढळला नाही.

सूप विचार केल्यानंतर कीर्तिवर्धनने राज्यात दवंडी पिटवली. दवंडीत असे जाहीर करण्यात आले की, "कलिंगदेशचा मर्णा वनण्यासाठी एका योग्य व समर्थ व्यक्तीची आवश्यकता आहे. त्याने बुद्धिमान, प्रतिभावान व ज्ञानी असणे जरूरीचे आहे. ज्याच्या चेहऱ्यावर तेज असेल व ज्याला पहाताच 'महामंत्री' म्हणून रुबावदार वाटतील अशाच व्यक्तींनी आवेदन पाठवावे. योग्यतेची परीक्षा पाहून निवड केली जाईल."

महामंत्री वनण्यासाठी चतुर, बुद्धिमान, प्रतिभावान वगैरे असणे जरूर होे गोष्ट ठीक, परंतु चेहऱ्यावर तेज कांति असावी ही अट नागरिकांना फारशी रुचली नाही. पण याकडे राजाचे लक्ष वेधायचे धाडस मात्र कोणातही नव्हते.

खरे तर कलिंगदेशात प्रतिभावन्तांचा

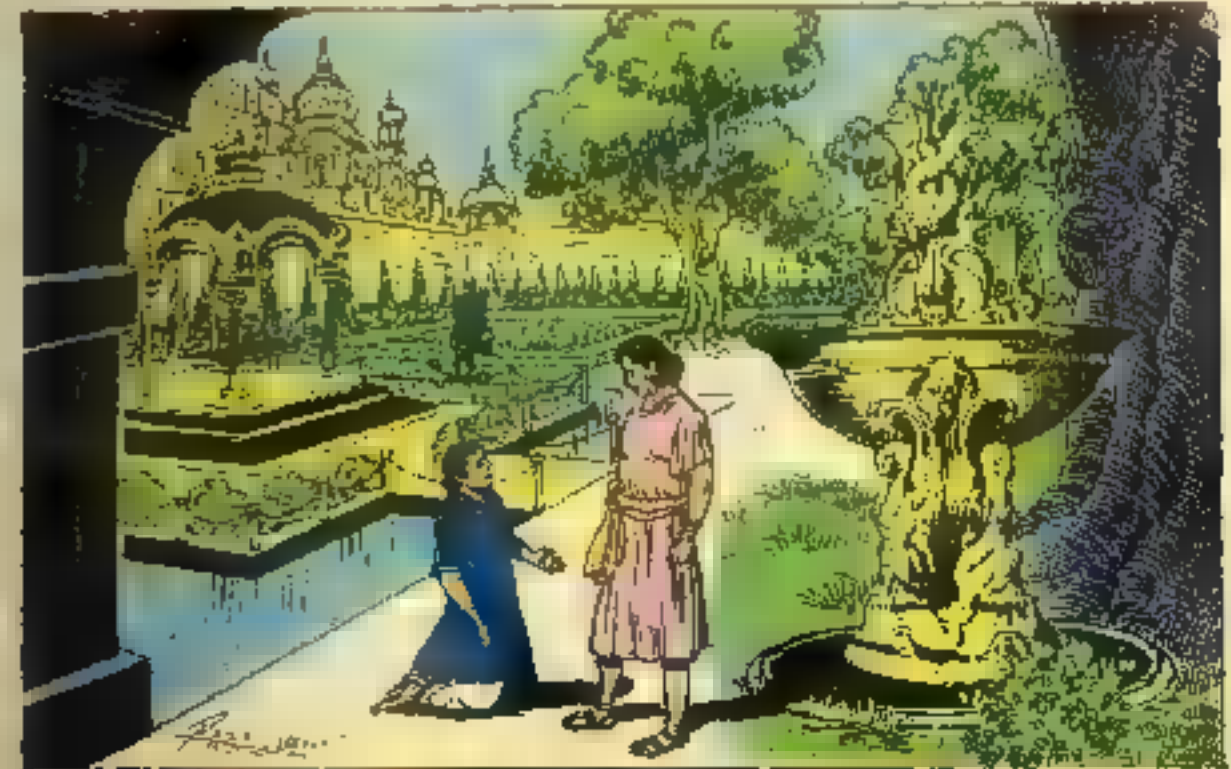
दुष्काळ जिवितातच नव्हता. परन्तु तेज व चमक यांचा जो अलंकार दवंडीत होता, ते गूण नसल्यामुळे अनेक बुद्धिमान व प्रतिभासंपन्न माणसे मन्त्रीपदासाठी पुढे वेईनात. जे स्वतःला पूर्ण योग्य समजत होते, असे काही भुमेदवार राजाला भेटलेही; परन्तु त्याला ते जावडले नसल्याने सर्वजण निराश होवून परतले.

त्याच राजधानीत श्रीधर नावाचा एक बुद्धिमान, चलाख व प्रतिभासंपन्न माणूस होता. त्याने शास्त्रांचे अद्ययन केले होते. राजनीति-शास्त्रातही पारंगत होता. राज्य-शासनान्ची पद्धत भूतम प्रकारे होती. योग्यतेच्या परीक्षेत आपला निवड होईल याचदमही त्याला सार्ता होती. परन्तु मुख्य अडचण होती, ती त्याच्या

चेहऱ्याची ! तो कुरूप होता. रंगाने एकदम काळा असून त्याच्या चेहऱ्यावर देवीचे व्रणही होते. तरीही श्रीधरने मन्त्रीपदासाठी प्रयत्न करायचे ठरवले. त्यासाठी त्याने एक योजना बनवली. सकाळी राजा आपल्या खास उद्यानात फिरत असताना, तो त्याला भेटायला गेला.

त्यावेळी उद्यानाचा पहारेकरी कोणाशी तरी बोलण्यात गुंतला आहे, असे पाहून त्याने सरळ आत प्रवेश केला. राजाच्या दोक्यावर त्यावेळी मुकुटही नव्हता, अन् अंगावरचे कपडेही भरजरी वगैरे नव्हते. अगदी वेगात तो शतपाभुली करत होता.

श्रीधर सरळ राजाकडे न जाता तेथे पाणी घालणाऱ्या माळ्याकडे जावून त्याला

काकुळतीने विनवू लागला, "महाराज, आईबापांच्या मृत्यूनंतर मी अनाथ झालोय. भुकेनं प्राण व्याकूळ झालेत माझे. कृपा करून एकादी बारकीशी नोकरी द्या ना मला!" राजा काहीशा रागावून श्रीधरजवळ गेला व त्याने विचारले, "कोणत्या देशचा आहेस तू?"

श्रीधर उत्तरला, "मी कलिंग देशचा आहे महाराज!"

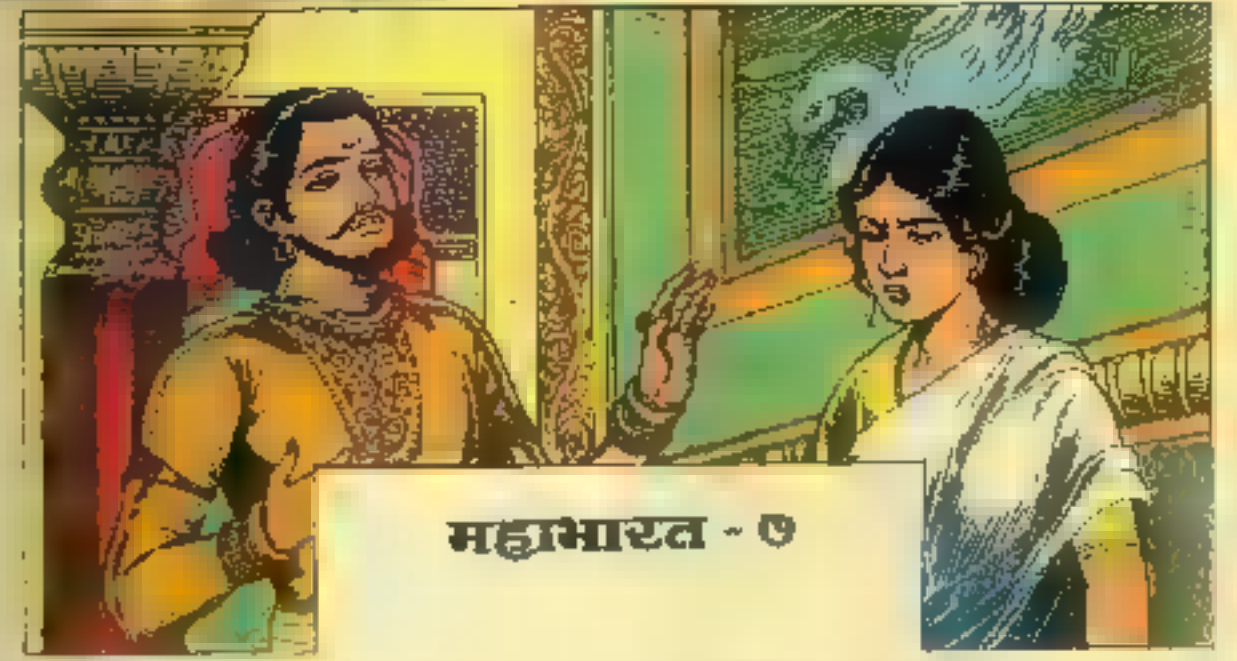
"या देशचा नागरिक आहेस, अन् देशचा राजा कोण आहे, हे नाही माहीत तुला? मी आहे राजा, अन् ज्याच्या समोर गयावया करत आहेस ना, तो आहे दयला माझी, समजलं?" राजा म्हणाला.

श्रीधरने ताद्विषयी राजाला जवून नमस्कार म्हटले, "धमा असायी महाराज! मी आजपर्यंत आपणाला पाहिलं नव्हतं ना, म्हणून अशी नूक झाली. आपल्या डोक्यावर आत्ता मुकुट नाही अन् अंगावरची वस्त्रंही भुरगरी नाहीत, म्हणून ओळखलं नाही मी आपल्याला. हा माझी कसा अंघनिंच अन् तगडा आहे, याचं धरौंही चांगलं मजकूर दिमतंय, मित्रवाही

कक्षा भरपूर अन् पिळदार आहेत; डोळेही याचे छान चमकदार आहेत. त्यामुळे याचा राजा समजलो मी, आपला अपमान करायचा बुद्देश नव्हता माझा!"

श्रीधरचे हे स्वर्णकरण ऐकून राजाला आपल्या दवंडीचा मजकूर लक्षात आला. त्याला कळून चुकले की, 'मन्त्रीपदासाठी बुद्धी आणि प्रतिभा असणं पुरेच आहे. त्या पदासाठी त्याची रूपरेषाही आकर्षक असायची काही गरज नाही.' अन् दुसतच राजा म्हणाला, "मन्त्रीपदासाठी दिलेल्या दवंडीच्या मजकुरातला दोष तू मला चातुर्याने दाखवून दिला आहेस. तुम्यासारख्या बुद्धिमन्ताला साधारण नोकरीच का? तू मन्त्रीपदासाठी अर्ज कर, मला मी लक्षात घेणं. लपवाबतची अट मागे घेत आहे, तेंव्हा अद्या होण्याच्या योग्यतेच्या परीक्षेत आपलं आजमावून पहा."

दुसऱ्या दिवशीच्या परीक्षेत श्रीधरचीच निवड झाली अन् तो महामन्त्री बनला. राजाला अत्तमोत्तम प्रपुष्क सहा देत राहून एक 'समर्थ मन्त्री' म्हणून तो लक्षात आला.

महाभारत - ७

श्रीमाला मंगेच्या डोहात टोकले आणि तो धेड पाताळात पोचला. धर्मराजाला त्याबद्दल काहीच माहीत नव्हते. त्याने श्रीमाला धूप शोधले; पण त्याचा काहीच पत्ता लागेना. दुर्योधनाना विचारले, तेव्हा तो उत्तरला, "भीम केंव्हाच नगरात परत गेला." धर्मराज लगेच हस्तिनापुरात गेला अन् त्याने माना कुर्लीकडे विचारणा केली, पण तिच्याकडूनही त्याला नकारात्मक उत्तर मिळाले.

"मंगेच्या तटावर विषान्ती घेत पडलेला तर मी त्याला पाहिला, पण मन्तर तो कुडेच दिसला नाही. त्याला शोषायचे माझे सारे प्रयत्न विफल झालेत. कळत नाही, कुठे गेला

असावा तो." चिन्तित स्वरात धर्मराजाने कुन्तीला सांगितले.

ते ऐकून कुन्ती फार दुःखी झाली, ती धर्मराजाला म्हणाली, "तू अन् तुझे बाकी भाऊ मिळून चारी दिशांना त्याचा शोध घ्या." नन्तर तिने विदुराला बोलावून घेवून म्हटले, "श्रीम आपल्या भावांबरोबर प्रमाणकोटी तौर्थावर गेला होता. पण अजून तो परत आलेला नाहीय. दुर्योधन त्याचा फार द्वेष करत असतो. मला भीती वाटतेय की, त्यानं तर त्याला मारून नसेल ना टाकलं? देव करो अन् माझी ही भीती खरी न ठरो."

"जर ज्ञातं, ही गोष्ट तुम्ही प्रथम माझ्या-जवळच बोललात. पुन्हा कधी अन्य कोणाशी

याबद्दल शब्द बोलू नका. दुर्योधन अत्यन्त नीच अन् दुष्ट आहे. ही गोष्ट त्याच्या कानांवर गेली, तर तो इतर भावांनाही मारून टाकेल. तेंव्हा अशी चूक पुन्हा करू नका. तुम्हाला दुःख करायची गरज नाही, कारण भीमावर असं काही संकट येणं शक्य नाही. तो नक्कीच कुठेतरी सुरक्षित असला पाहिजे. मुलांना दीर्घ आयुष्य आहे तुमच्या! त्यांच्या केसालाही कोणो प्रक्षालावू शकणार नाही.” या शब्दात कुन्तीचे सांत्वन करून विदुर निघून गेला.

लिकडे भीम नागलोकात आठ दिवस मजेत झोपून राहिला. तो जेव्हा जागा झाला, तेव्हा त्याच्या लक्षात आले, की आपण

नागांच्या सहवासात आहोत. नाग त्याला म्हणाले, “प्यायलेला दिव्यरस तू अत्तम प्रकारे पचवला आहेस. आता तुला हजार हत्तींचं बळ प्राप्त झालेलं आहे. अठून गंगास्नान कर आणि जाभून आपली माता व बंधूंना भेट.”

भीमाने गंगेत स्नान केले. नागांनी नवीन वस्त्रे घालायला दिली, त्याला अत्तम भोजन दिले, आणि अनेक आभूषणांनी त्याला सजवले. एका नागाने त्याला आपल्या सांघावर बसवून प्रमाणकोटी स्यळाच्या एका अुपवनात एकटाच सोडून दिला. भीमाने मोठ्या प्रेमाने त्या नागाचा निरोप घेतला आणि तो हस्तिनापुरी पोचला. माता कुन्ती व बडीत बन्धु धर्मराज त्याने केला अन् बाकी मिठीत घेतले.

तो परत आल्याने सर्वजण निश्चिंत झाले. भीमाने कुन्तीला दुर्योधनाने आपल्या खाण्यात वीथ कसे मिसळले, अन् जेशुडावस्थेत लताबेलींनी हातपाय बांधून गंगेच्या डोहात कसे बुडवले वगैरे आपल्यावर गुदरलेला प्रसंग सविस्तर वर्णन करून सांगितला. नागलोकात आपल्याला आलेला अनुभव व नागांची प्रेमळ वागणूक याबद्दलही सांगितले. दुर्योधनाच्या दुष्टपणाबद्दल कुन्तीला फार वाईट वाटले अन् त्याची भीतीही वाटली. आपला मुलगा सकुशल परत आल्याचा आनंदही वाटला.

कौरव-पांडव राजपुत्रांना अनुर्विद्या

शिकण्यासाठी कृपाचार्याकडे पाठवण्यात आले. भीमानेच याबद्दलची सारी व्यवस्था केली. काही दिवस राजपुत्र कृपाचार्याजवळ शिकले. नंतर हस्तिनापुरी आलेल्या द्रोणाचार्यांना भीमाने त्यांचा गुरु बनवले.

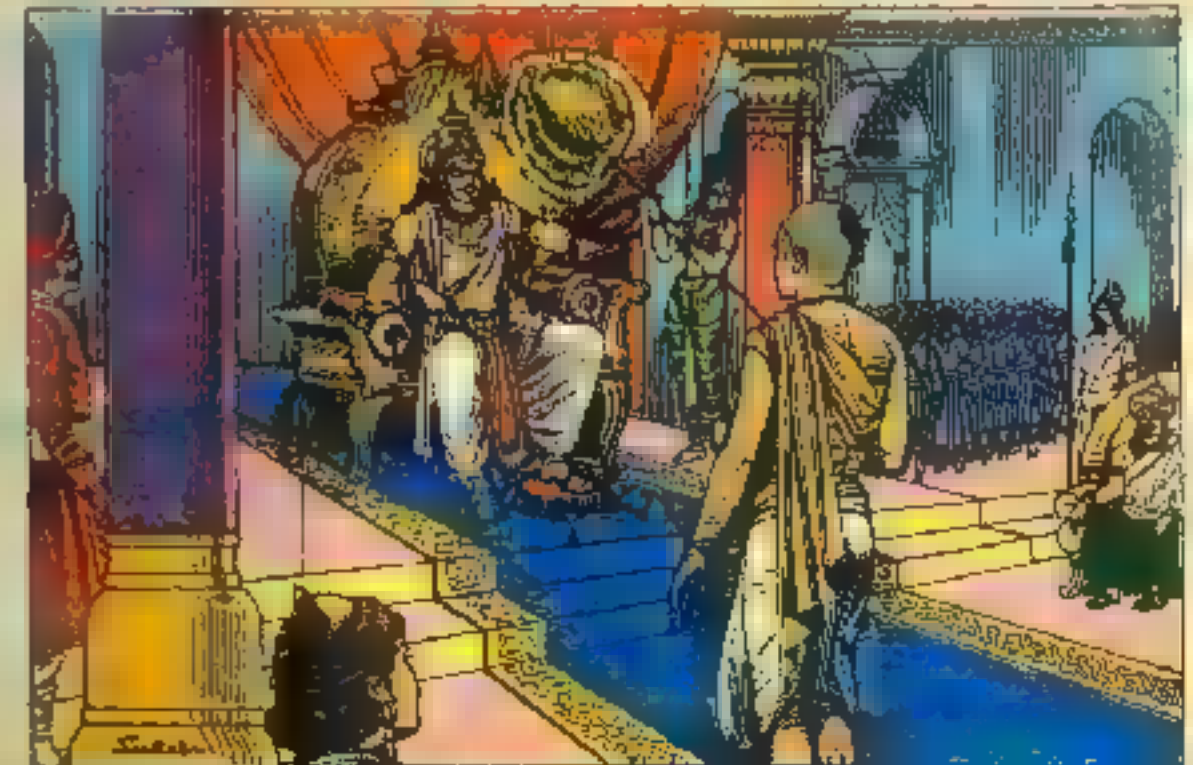
द्रोण हे भरद्वाज नावाच्या ऋषींचा पुत्र होते. त्यांनी प्रथम सर्ववेदविद्या शिकून घेतल्या व नंतर त्यांनी अग्निवेश नामक गुरुजवळ राहून धनुर्विद्या शिकून घेतली, व अश्वेय आदि विविध अस्त्रे प्राप्त करून घेतली.

अग्निवेशजवळ त्याचवेळी दुसराही शिष्य शिकत होता. तो होता पांचालराजा वृषतचा पुत्र द्रुपद. द्रोणाचार्य व द्रुपद एकाच गुरुजवळ शिकत असल्याने दोघांच्यात दाट मैत्रीसंबंध निर्माण झाले होते.

काही दिवसांनी पांचाल राजा वृषतचे देहावसान झाले व द्रुपद पांचालच्या सिंहासनावर बसला. या अवधीत द्रोणांचे पिता भरद्वाज ऋषीही मृत्यु पावले होते. त्यांच्या मृत्यूनंतर द्रोणांनी कृपाचार्याची बहीण कृपी हिच्याशी विवाह केला. त्यांना झालेल्या पुत्राचे नाव होते अश्वत्थामा.

आपल्या कुटुंबाच्या अुदरनिर्वाहासाठी द्रोणांना काही अर्वाजनांची आवश्यकता निर्माण झाली. परशुराम ब्राह्मणांना अुदारहस्ते दान देत असल्याची बातमी त्यांनी ऐकली व मोठ्या आशेने ते परशुरामांकडे गेले.

परन्तु परशुराम द्रोणांना म्हणाले, “पुत्र, माझ्याजवळ जे काही होतं ते सर्व मी ब्राह्मणांना दान दिलं. सारी भूमीही मी कक्षपाला विली.

गाईयाकडल आना भस्वाशियाय काहीही भिल्लक नाहो."

द्रोण म्हणाले, "ती अस्त्रच मला दान करायो."

आपल्याजवळची सर्व शस्त्रे परशुरामांनी द्रोणांना दिली. ती चालवण्याचे धारश्रोत शिक्षणही दिले. त्याच बरोबर त्यांचा अपयोग कसा करायचा हेही दाखवले.

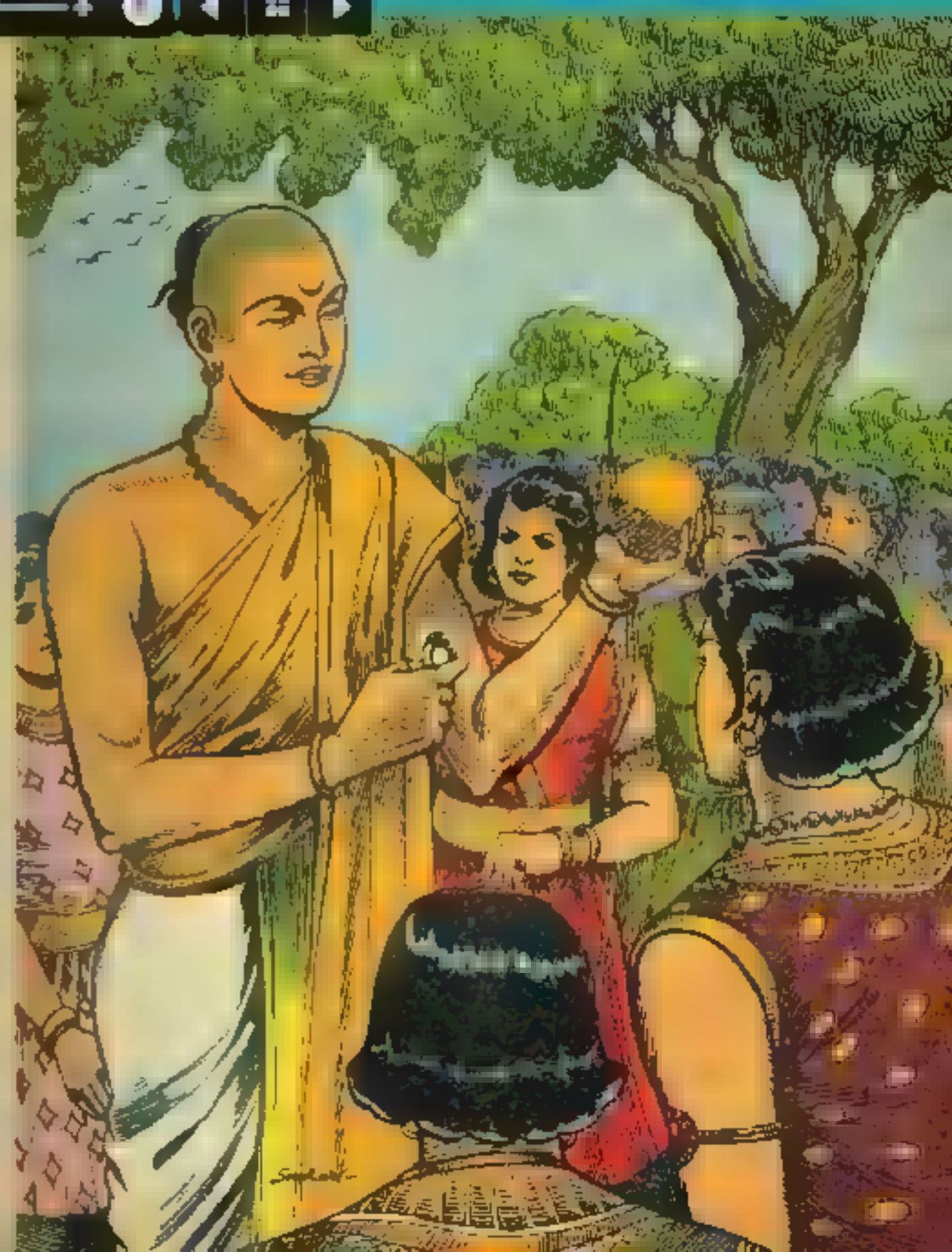
यागन्तर द्रोण आपला सहपाठी द्रुपद याच्याकडे मदत मागण्यासाठी गेले. परंतु राजा अनन्यावर द्रुपद घमंडीसोबत बनला होता. द्रोणांना पाहून त्यांची चेष्टा मस्करा करत ती म्हणाला, "तू कोण आहेस, हे माहीत नाही मला. बस, चालू लाग इथून!"

अपमानित द्रोण तेवून हस्तिनापुरला परत आले अन् मेहुण्याकडे राहून अज्ञात जीवन जगू लागले. कौरवकुमार एक दिवस नगरबाहेर चेंदू सेवून असताना चेंदू एका विहिरीत पडला. तो बाहेर काढणे त्यांना जमेना. त्याच वेळी द्रोण तेवून जात होते. कौरवांनी त्यांना आपला चेंदू काढून देण्यासाठी विनवले.

"मुलांनो, तुम्ही तर भरतवंशज आहात, कृपाचार्याचे शिष्य आहात. एक चेंदू विहिरीतून काढण तुम्हाला झालंय? हे पहा, मी आपली अंगठी विहिरीत टाकतोय. नीट हं, अंगठी अन् दोन्हीही बाहेर काढून दाखवतो," असे द्रोणांनी एक धार विहिरीत डोकावून पाहिले अन् हंसत अंगठी विहिरीत टाकली.

धर्मराज पटकन द्रोणांना म्हणाला, "ब्राह्मणोत्तम, आपण जर हे दाखवलंत, तर कृपाचार्य आजीवन आपल्या भोजनाची सोय करतात."

"पहाच मी ते कितो लोकांना कहेन दाखवतो." असे म्हणून द्रोणांनी धनुष्य व बाण हातात घेतले. एक बाण मारून त्यांनी तो चेंदूत घुसवला, अन् बाणाच्या शेपटीत दुसरा बाण अशा प्रकारे मारला चेंदूपासून विहिरीच्या काठापर्यंत बाणांचा एक मालिका नयान झाली, अन् तिच्यासाह्याने त्यांनी चेंदू दर सेवून घेतला. ते पाहून मुले

आनन्दाने ओरडली अन् टाळवा वाजवत म्हणू लागली, "आता अंगठीही दाखवा ना काढून."

एक मन्त्र म्हणून अंगठीवर नेम धरून त्यांनी बाण सोडला व चेंदूप्रमाणेच अंगठीही काढून दाखवली.

द्रोणांची ही अद्भुत धनुर्विद्या पाहून भुले अवाक होऊन गेली? सर्वांनी एकदम त्यांना नमस्कार करून म्हटले, "स्वामीजी, आजवर आम्ही अशी अद्भुत शक्ति कुठे पाहिलीच नाही. आपण कोण आहात? आम्ही आपली काय सेवा करू?"

"तुम्ही अजून लहान मुलंच आहात. माझी काय सेवा करणार तुम्ही? माझा विषय विसरून

जा अन् आपला खेळ पुन्हा चालू करा. पण हा, ही गोष्ट आपले आजोबा भीष्म यांच्या कार्या मात्र नक्की घाला!" द्रोण म्हणाले.

बालकांकडून भीष्मांना ही गोष्ट समजली. द्रोणांचे सादर स्वागत करून त्यांनी विचारले, "आपण हस्तिनापुरी का आला आहात हे जाणू शकतो काय मी?"

जापला पूर्व वृत्तान्त सांगून द्रोण म्हणाले, "माझ्या पित्याचा आदेश होता की, मी कृपाचार्यांच्या बहिणीशी विवाह करावा. अन् आदेश देऊन त्यांनी परलोक गाठला. मी पित्याची पाठती, अन् अवस्थामाचा पिता बनलो. मुलाने हट्ट धरला की इतर मुलांप्रमाणे मलाही गायीच दुध हवं प्यायता. मी काहीच कमवू शकत नव्हतो, म्हणून मुलाच्या दुधात पीठ मिसळून तेच दुध म्हणून देत राहिलो. मात्र दारिद्र्य पाहून आश्रम कासीपांनी माझा घिकार केला. तेव्हा मला माझा सहाध्यायी दुपद याची आठवण झाली. लहानपणी तो मला म्हणत असे की, "मी राजा झालो, की राज्य तुझ्या स्वाधीन करीन. मी त्याच्याकडून काही मदत मिळवण्यासाठी पांचाल देशी गेलो. मी आपली मैत्री अन् लहानपणच्या दिवसांची दुपदाला आठवण दिली. पण 'हं, एका दरिद्री माणसाची अन् राजाची कसली आलीय मैत्री!' असं म्हणून माझी टर जुडवली. त्याने तर मला खोळख

दाखवायचीही अनिच्छा व्यक्त केली अन् म्हणाला, 'अुपाशी असलास, एक वेळच जेवण जेऊन जा.' अभिमान यामुळे दुखावला गेला आणि आपली पत्नी अन् मुलाला बरोबर घेऊन कुरुदेशी आलो आहे. बोलावलेत म्हणून भेटायला आलोय. मला काय आज्ञा आहे, ती सांगावी."

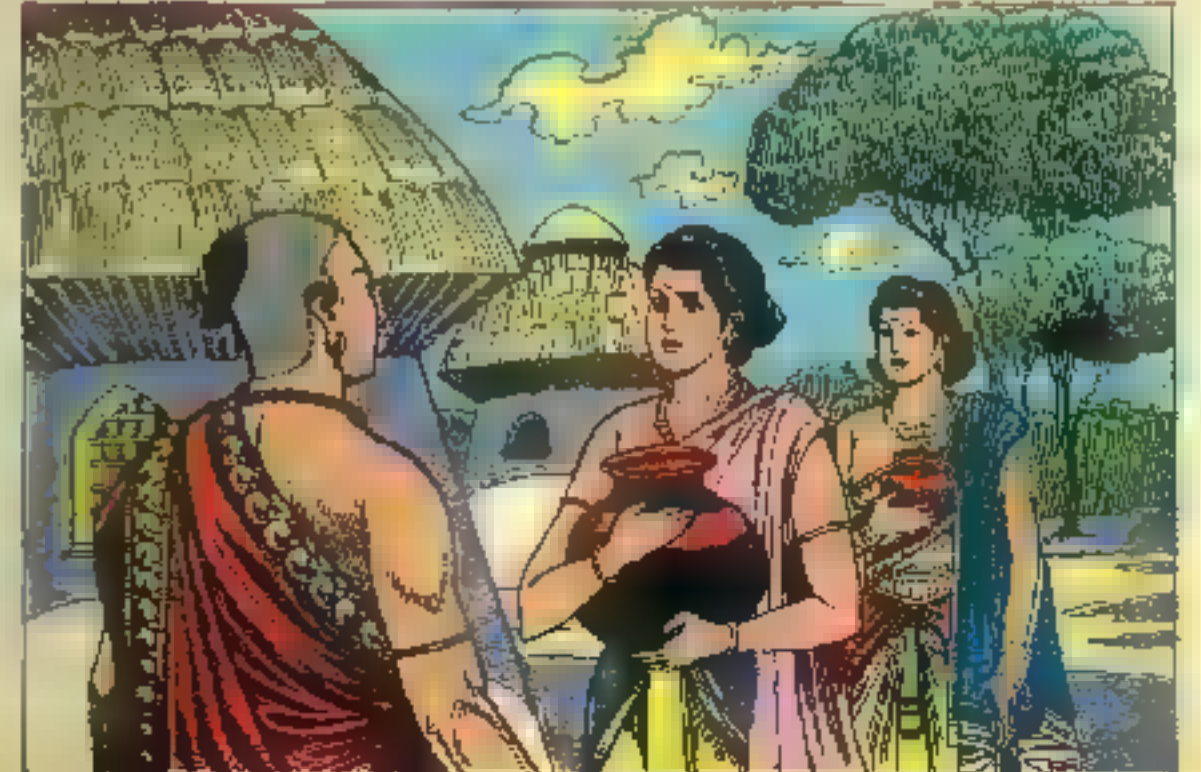
"आपण कुरुदेशात आल्यामुळे माझ्या नातवंदांचं कल्याण झालं आहे. मी तर म्हणेन की हे त्यांचंच अहोभाग्य आहे! आपणासाठी मी सर्व सोयींची व्यवस्था करून. आपणालाच सम्राट मानून आम्ही आपलं आज्ञापालन करू." भीष्म विनयाने म्हणाले. काही दिवसात कौरव-पांडव राजकुमारांना द्रोणांच्या सुपूर्त आले.

सर्व मुलांना समोर बसवून द्रोण म्हणाले, "धनुर्विद्या शिकून झाल्यावर तुम्हाला मात्र एक काम करावं लागेल." यावर कोणी काहीच बोलले नाही. पण पटकन उठून अर्जुन म्हणाला, "गुरुदेव, आपण म्हणाल ते मी करीन."

फार प्रसन्न होऊन द्रोणांनी अर्जुनाला आलिंगन देत त्याच्या मस्तकाचे अनेकदा अवघ्राण केले.

द्रोणांजवळ केवळ कौरव-पांडवच नव्हे, तर हस्तिनापुरातले अन्य यादवही धनुर्विद्या शिकायला येत.

सूतकडे वाढलेला कर्णही द्रोणांचा शिष्य होता. त्यावेळेपासूनच दुर्पोधनाला कर्ण फार आवडू लागला होता. जेव्हा जेव्हा संधी सापडेल, तेव्हा-तेव्हा तो पांडवांची चेष्टांमस्करी करी,

त्यांचा अपमान करी.

शस्त्रविद्येत अर्जुनच सर्वतः श्रेष्ठ असल्याने द्रोणांची सात्री होती, की तोच धनुर्विद्येतही सर्वश्रेष्ठ बनेल.

द्रोण कधीकधी एक काम करीत. सर्व शिष्यांना घट देऊन ते पाणी आणायला सांगत. आपला पुत्र अश्वत्थामा याला मोठ्या तोंडाचा घट देऊन इतरांना मात्र लहान तोंडाचे घट देत. अश्वत्थामाचा घट लवकर भरे व तो सर्वांच्या अमोदर परत येई. तेवढ्या अवघीत ते त्याला धनुर्विद्येचे काही खास पाठ देत.

अर्जुनाने ही गोष्ट ओळखली आणि वरुणास्त्राच्या मदतीने आपला घटही लवकर भरून तो अश्वत्थामा बरोबरच द्रोणाकडे हजेरी लावू लागला. त्यामुळे सास शिकवण्यात येणारी सारी धनुर्विद्या अर्जुनालाही शिकायला मिळाली. यामुळे अश्वत्थामा मनोमन अर्जुनाचा द्वेष करू लागला.

एके दिवशी सर्वजण द्रोणांच्या घरी बसून रात्री भोजन करत होते. जोरदार वाऱ्याच्या

झोताने दिवा विझला. परन्तु भोजन करण्यात काही अडचण आली नाही. अर्जुनाच्या मनात यावरून विचार थोडू लागले. "सवयीमुळेच तर आपण अंधारातही नोट जेवू शकत आहोत. मग अंधारात धनुर्विद्या अभ्यास का होऊ शकणार नाही?"

एके दिवशी रात्री धनुष्याच्या टणत्काराने द्रोणाचार्यांची झोपमोड झाली. झुडून पाहिले, अर्जुन धनुर्विद्येचा अभ्यास होता. आनन्दाने अर्जुनाला मिळीत घेत ते म्हणाले, "बेटा, मी तुला धनुर्विद्येत बनवीन. तुझ्याइतका प्रवीण कोणी होऊच शकणार नाही."

द्रोणांनी आपले पाळले. अर्जुनाला त्यांनी रथ, हत्ती, वगैरेंच्या घेऱ्यात बुभे राहूनही बाण कसे चालवावे शिकवले. गदायुद्ध अन् छद्मयुद्धही त्याला शिकवले. अशाप्रकारे पुढाबद्दलची सारी रहस्ये त्यांनी अर्जुनाला शिकवली व तो त्या सर्व पारंगत.

सुंदर युक्ती

गौरीपुरची गौरी फार भांडसोर बाई होती. पैशाची हावही तिच्यात कल अधिक होती. काही कामावण्याचे चातुर्य तर तिच्यात नव्हतेच, काटकसरीने रहाण्याचेही तिला जमत नसे. पदरी दोन मुले होती. मुले लहान असतानाच तिचा मरून गेला होता. भुरली-सुरली जमीन विकून तिने मुलांना वाढवले. नुकतेच तिने आपली मुलगी लक्ष्मी हिचे लग्नही अटकून घेतले होते. काही अडचण असली, तर ती फक्त मुलगा गोपाळ याच्या लग्नाचीच.

गोपाळ चांगला शिकलासवरलेला असून एका सरकारी कचेरीत कामालाही लागला होता. त्याच्या या नोकरीचे निमित्त पुढे करून वधूपक्षाकडून जास्तीत जास्त हुंडा अकळायचा तिचा बेत होता. तिची इच्छा होती की हुंडा म्हणून मोठीशी रक्कम हाती आली, की पुन्हा पत्त्यावर पाय टाकून बारामात अुरले-सुरले

आयुष्य कंठावे, म्हणून जे सगळे येईल त्याला ती पैशांच्या कसोटीवर जोखून पाही. तिने मागिलेली रक्कम देणं वधूपक्षाला शक्य होत नसल्याने अजून विवाहाचे जमत नव्हते.

असा होता आईचा स्वभाव अन् विचार करायची पद्धत. पण स्वतः गोपाळच्या आशाआकांक्षा मात्र अगदीच निराळ्या होत्या. ज्या गल्लीत त्यांचे घर होते, त्याच गल्लीत थोड्या अंतरावर निर्मला नावाची मुलगी रहात असे. त्याची तिच्याशी विवाह करायची इच्छा होती. निर्मला बुद्धिमान व कुणकुणीत असून मोठी सहनशीलही होती. परन्तु तिच्या घरची आर्थिक स्थिती बेतास बात असल्याने तिच्याशी आपले लग्न होणे कठीण आहे, हे गोपाळ ओळखून होता. शिवाय निर्मलाच्या वडिलांशी गोपाळच्या आईचे-गौरीचे वितुष्ट होते. दोघांच्यात नेहमी भांडण होत असे. दोघे एकमेकांचे कट्टर दुश्मन होते. त्यांचे शत्रुत्व

माझ्याशी लग्न करायची इच्छा असेल, तर तूच एकादा मुपाय शोधून काढ."''

गोपाळ आपल्या आईसारखा खूबचट स्वभावाचा नाहीय. त्याचा शान्त स्वभावतिला आकर्षक वाटला. लग्नाला आपली संमती देत तिने आपले मस्तक झुकवले अन् हळूच म्हणाली, "मुपाय कसाही शोधून काढता येईल, पण तो अंमलात सासूबाईंना थोडा तरी भास होईलच; त्यांचं मन दुसऱ्याकडे सागेल."

गोपाळ हसत म्हणाला, "मला एवढं कळतंय की आजार अडेलतद्दूर असेल तर गोड औषध देऊनच ठीक केला पाहिजे, असा हट्ट अपयोगी नाही. कडू औषधांचा अपयोग करायचा तुला अधिकार आहे."

बोलण्यावरून तो आपल्यावर किती प्रेम करतोय हे पाहून निर्मला सुखावली. मनोमन तिने त्याला धन्यवाद दिले. त्याच्याकडे कुतूहलाने पंहात ती म्हणाली, "असेल तितक्या लवकर काही युक्ती शोधून काढोत अन् तसं कळवोत."

यानंतर दोन तीन दिवसातच निर्मलाने आपल्या वडिलांशी सद्गमसतत करून एक योजना बनवली. गोपाळनेही तिला आपली संमती दर्शवली.

यानंतर एका आठवड्यातच एक विचित्र घटना घडली. एके दिवशी सकाळी निर्मला अंगणात सहा घालायला गेली असतांना एक वृद्ध साधु समोर बेशुद्ध पडलेला तिला दिसला.

ताबडतोब आपल्या बाजूंना बोलावून त्या दोघांनी मिळून साधूला घरात नेले, त्याची सेवा-भूयक्षा केली.

दोन दिवसात साधू बरा झाला अन् हळूहळू त्याची माहितीही मिळत गेली.

साधूचे नाव होते करुणाकर. त्याचे वयही होते चांगले एकशे पंचवीस वर्षांचे! गेली एकशे दहा वर्षे तर तो हिमालयात एकान्त जीवन जगत होता, त्याला खूप शक्तीही अवगत होत्या. दोन वर्षांत तो निर्वाण प्राप्त करणारा असून, गुरुच्या आदेशानुसार या अवधीत तो आपल्या शक्ति पुण्यवान दयाळु लोकांना समर्पित करणार आहे. या कामासाठीच तो पायी निघालेला आहे. दमणुक अन् म्हातारपणामुळेच तो निर्मलाच्या घराच्या अंगणात बेशुद्ध पडला.

गात्रभरात वृद्धावस्थेचे हे वर्णन सर्वांना थोड्याच वेळात समजले. काही गावकरी फळे-फुले घेवून त्याच्या दर्शनाला आले. एक दोन चांगल्या लोकांना त्याच्याशी बोलायचीही संधी मिळाली. त्यांच्यातलाच एक होता गौरीच्या घरासमोरचा माणूस गंगाधर. त्याच्यावर साधूची कृपादृष्टी झाली अन् त्याने गंगाधरला वचन दिले की, "तुम्हा मी एकाद्या शक्तीचं रहस्य सांगोत."

ही गोष्ट गौरीच्या कानी पडली. प्रथम तिला निर्मलाचे वडील राम यांच्या घरी जायचा संकोच वाटला, परंतु साधूचे दर्शन घ्यायची तीव्र इच्छा

असल्याने तिने त्याच्या घरी जायचा निश्चय केला. तिला साधूला विनंती करायची होती की, त्याने आपल्या घरीही यावे. साधू घरी तर त्याची सेवा करून त्याच्याकडून एकादी शक्ती प्राप्त करून घ्यायचा तिचा नेत होता.

ज्यावेळी गौरी रामच्या घरी पोचली, तेव्हा तिला साधूने दर्शन होणार नाही असे कळले. कारण त्यावेळी तो निर्मलेला कोणतासा मन्त्रोपदेश देत होता. तिचा पिता राम याच्याकडून गौरीला कळले की, साधू तिला महालक्ष्मी-मंत्राचा उपदेश देत आहे. या वर्षी एकदाच येणाऱ्या पौर्णिमायुक्त मूल नक्षत्रावर अन् तेही शुक्रवारी त्या मन्त्राचा अुच्चार आठ

राखेतल्या निलाऱ्यासारखे होते; कधी भडकेल नेम? या दोन्ही कारणांमुळे हे लग्न गोपाळला केवळ स्वप्नासारखेच वाटे.

बराच गोपाळ या अडचणीवर मुपाय शोधत राहिला. एक दिवस निर्मलाला एकान्तात भेटून तो तिला म्हणाला, "माझ्या आईचा स्वभाव किती वाईट अन् छोटा का असेना; पण शेवटी ती आईच आहे ना माझी? तिच्यात बदल व्हावा इतकी फक्त देवाजवळ प्रार्थना करू शकतो मी. माझ्या असहाय्य परिस्थितीत तू मदत केलीस तरच आपला विवाह होऊ शकेल. मी तुझ्याशी विवाह करून सुखी व्हावं, अशी तुझी इच्छा असेल, तर मला तुझं सहकार्य हवं. तुझं माझ्यावर खरंच प्रेम असेल अन्

वेढा केला, तर घरातल्या प्रत्येक कोपऱ्यात एकशे आठ सोन्याची नाणीं अपलब्ध होतील, असे त्याचे सामर्थ्य आहे.

हे ऐकल्याबरोबर 'निर्मलेलाच आपली सून करून घ्यावी' असा विचार गौरीच्या मनात आला. इतक्यात घरातला कार्यक्रम संपल्याचे कळल्याने गौरी आत गेली अने तिने साधूला वाकून नमस्कार केला. नंतर तिने विनंती केली की, साधूने आपल्या घरी यावे.

पण साधू हसत म्हणाला, "आता ते शक्य होणार नाही. माझ्या गुरुची आज्ञा आहे की, मी एका जागी आठ दिवसांहून अधिक राहू नये. आता सहा महिन्यांनी, म्हणजेच येत्या श्रावणात निर्मलामहालक्ष्मी मंत्र जपणार आहे.

तिची मला बाबहाची विनंती आहे, की मी तिचा गुरु असल्याने त्यावेळी नक्की हजार असावे, अन् माझ्या अध्यक्षतेमाली पूजेचा कार्यक्रम संपन्न व्हावा. त्यावेळी मी नक्की तुमच्या घरी येईन." पुन्हा एकदा साधूला विनयपूर्वक नमस्कार करत गौरी म्हणाली, "आपली कृपा स्वामी! माझी एक लहानशी इच्छा आहे."

"बोल, काय इच्छा आहे तुझी?" साधूने विचारले.

"आपली प्रिय शिष्या निर्मला, हिच्यावर लहानपणापासून फार प्रेम आहे माझ. तिला आपली सून [ ] घेण्याची फार [ ] आहे माझी. पण तिचा [ ] मला मान देत नाही." गौरी म्हणाली.

गौरीचे बोलणे ऐकून साधू थोडा वेळ डोळे मिटून गप्प राहिला. नंतर तो म्हणाला, "गोपाळ हा तुझा एकुलता एक मुलगा असून हल्ली सरकारी कचेरीत [ ] करतोय, बरोबर ना?"

"होय स्वामी," गौरी आनंदाने उत्तरली. बाहेर कसल्याशा कामात अमलेच्या रामला साधूने आपल्याजवळ बोलावून म्हटले, "राम, या गौरीचा मुलगा फार [ ] अन् सद्गुणों आहे. तुझ्या निर्मलासाठी अगदी योग्य आहे तो."

राम हात जोडून म्हणाला, "आपली आज्ञा मला शिरोधार्य आहे स्वामी!"

एक महिन्याच्या आतच गोपाळ निर्मला यांचा विवाह साजरा झाला. निर्मला आता आपल्यापतीकडे राहायला आली. आल्याबरोबर तिने मजूर लावून घराचे परसू साफ करून घेतले आणि तेथे विविध प्रकारचे भाजीपाल्याचे बी पेरले. परसाच्या एका कोपऱ्यात तिने एक गोठाही बनवून घेतला अन् दोन म्हशी घरेदी करून तेथे बांधल्या आणि ती दुधाचा व्यापारही करू लागली.

अशा प्रकारे चार महिन्यात दूध व भाजीपाल्याच्या विक्रीतून तिला भरपूर पैसे मिळाले. गौरीने त्यातून आपण पूर्वी इकडून - तिकडून घेतलेली कर्जे चुकवली, अन् [ ] तिच्याजवळ थोडेबहुत धनही जमले.

कसलाही मन्त्रविन्य [ ] जपताच आपल्या सुनेने पैसे जमवलेले पाहून गौरी खुश झाली. परन्तु अजून तिला भावण महिन्याची वाट पहायची होती; कारण तेव्हाच निर्मला महालक्ष्मी - मन्त्र जपून सारे घर सोन्याने भरून देणार होती.

भावण महिन्यात एके दिवशी भल्यापहाटेच कळणाकर साधू [ ] व गंगाधर यांना बरोबर घेऊन गौरीच्या घरी आला. [ ] नमस्कार करून तो त्याच्या रहाण्याची व्यवस्था करण्याच्या कामाला लागली. तेव्हा साधू गौरीला म्हणाला, "गौरी, तुझं घर तर भ्राम्याने प्रकाशित झालेलं दिसतयं! तुझ्या सुनेनं मन्त्र न [ ] महालक्ष्मीचं [ ] तुझ्या घरी

भाळ्यासारखं वाटतयं!" अन् असे बोलता बोलताच त्याने आपल्या चेहऱ्यावरच्या नकली दाढी-मिश्रा काढून टाकल्या.

ते पहाताच गौरी तर चक्रावून गेली! ती जोराने किंचाळली, "कसले मी!" अन् पुढे ती काही बोलणार तोच कळणाकरने तिला मध्येच [ ] म्हटले, "मला शिष्या देण्यापूर्वी माझ्याकडे जरा निरखून बघ, अन् जमलं तर मला ओळखायचा प्रयत्न कर."

त्याच्याकडे निरखून पाहून अडखळतच 'आपण?' म्हणत तिने आपली मान झाली घातली.

तेव्हा शांतिपूर्वक तो म्हळारा म्हणाला, "ओळखलंस ना मला?" अन् तिथे अभ्या

असलेल्या गोपाळकडे वळून तो म्हणाला, "काका आहे मी तुझ्या वडलांचा. त्या काळात गोवोगाव फिरून मी नाटकात अभिनय करत असे. माझ्या भावाला, म्हणजेच तुझ्या वडिलांना ते अभिवात पसंत नव्हतं; पण मीही आपली आवड सोडायला तयार नव्हतो. म्हणून घर सोडून मी दुसऱ्या गावी निघून गेलो. आपल्या म्हाताऱ्या सासू-सासऱ्यांना छळून छळून तुझ्या आईनं घराबाहेर काढलं. त्यावेळी त्यांच्याजवळ फुटकी कवडीसुद्धा नव्हती. ते माझ्याकडे आले अतः मी त्यांना मरेपर्यंत आश्रय दिला. मोठ्या मुळात राहिले ते माझ्याजवळ. पण शोयटच्या घटकेपर्यंत पुत्रविरहाच्या दुःखात राहिले ते." बोलताना मध्येच थांबून तो गौरीला विचारला, "माझ्या सांगण्यात कुठे काही चूक तर नाही ना?"

गौरीचा चेहरा आता पांढराफटक पडला! तिने लजेने डोके खाली घातले. नंतर तो पुन्हा गोपाळला म्हणाला, "गंगाधर अन् या रामला सारी हकीकत माहीत आहे. तू निर्मलाशी लग्न करायचा निर्णय घेतल्यावर हे दोघं मला येऊन

बेटले अन् त्यांनी मला ही साधूची भूमिका पार पाडायची विनंती केली. पृढे काय झालं, हे तुला माहीतच आहे. आता मला काही बोलयचं असेल तर तुझ्या आईशीच." तो गौरीला म्हणाला, "तू आपल्या सासू सासऱ्यांना अतिशय छळलं होतंस, पण निर्मलिसारखी सून मिळून तू धन्य झाली आहेस. हे तुझं भाग्यच म्हणायला हवं. तिचे सद्गुण तुला कळावेत म्हणूनच मी हा सहा महिन्यांचा काळ ठरवला होता. आता तरी स्वतःला सुधार. सुधारली नाहीस, ■■■ कदाचित निर्मला तुझ्याशी एके काळीच गौरीसारखी वागेल."

गौरीला आता आपल्या कृत्याचा पश्चात्ताप झाला. अंधू डळत ती म्हणाली, "मी कितो मोठी चूक केली, हे ■■■ मला अमंगलंय. आपण म्हणालात त्याप्रमाणेच निर्मलासारखी सून मिळणं भाग्याचं आहे. या सहा महिन्यातच माझ्या घरात तिनं आमूलाग्र परिवर्तन घडवलय. निर्मला सरोवरी महालक्ष्मीच आहे."

गौरीचे हृदय-परिवर्तन पाहून सर्वांना आनंद वाटला.

अहंकार

खूप प्राचीन काळाची गोष्ट आहे. शेखर नावाचा एक महर्षी विष्णूकडून वरप्राप्तीसाठी गोर तपस्या करत होता. त्याच्या तपस्येने प्रसन्न होऊन विष्णुभगवान लक्ष्मीसह ■■■ झाले. शेखरने दोघांनाही साहांग ■■■ केला. विष्णु ■■■ म्हणाले, "बोत, कसला वर हवा तुला? तुला जे पाहिजे, ते आता आम्ही घालया तयार आहोत?"

परन्तु तपस्येची सुरुवात ■■■ शेखरने बराबद्दल काही ठरवले नव्हते. त्यामुळे विष्णु जेव्हा तो द्यायला तयार झाले, तेव्हा काय मागावे हे त्याला एकदम निश्चित करता येईना. त्याने अमळ विचार केला, पण काय मागावे हे त्याला कळेना.

त्याची गोंधळलेली अवस्था नष्टात घेऊन देवां नक्षत्रां म्हणाली, "वत्सा, तुझ्या भक्तीने आम्ही प्रसन्न आहोत. तू आताच ताबडतोब वर मागितला पाहिजेस, असं काही नाही.

आम्ही एक महिन्याने पुन्हा इथे येऊ. या अवधीत नोट विचार करून ठेव अन् 'तुला काय पाहिजे' तेव्हा सांग."

लक्ष्मीच्या या बोलण्याने शेखरने स्वतःला सावरले. दुसऱ्याच क्षणी विष्णुलक्ष्मी अवृक्ष झाले.

आपली तपस्या सफल ■■■ शेखरला असीम आनंद वाटला. आश्चर्यात परत येऊन त्याने आपल्या शिष्यांना हा शुभ समाचार सांगितला.

गुरुच्या अमोघ तपोशक्तीचे शिष्यांना मोठे आश्चर्य वाटले. साक्षात् महाविष्णू प्रकट होऊनही त्यांनी वर मागितला नाही. या त्यागाची ते खूप प्रशंसा करू लागले. ते म्हणू लागले की, 'या चौदा भुवनांत आपल्या गुरुसारखा त्यागी अन् महाभक्त शोधूनही सापडणार नाही. आपण धन्य आहोत गुरुजी!' या सान्या प्रशंसेमुळे शेखरच्या मनात अहंकार

घरात घेऊन गेला. थोड्याच वेळात त्याच्या बायकोने स्वयंपाक करून सर्वांना भोजन वाढले.

भोजन करण्यासाठी शेखर आसन लावून बसला. काही कारणाने जेवणाचे पदार्थ थंड होते. त्यामुळे तो नाराज झाला अन् व्यंगभरल्या सुरात म्हणाला, "सुधर्म, पदार्थ गरम नाहीत."

सुधर्मने शेखरच्या शब्दातले व्यंग ओळखले. तो म्हणाला, "स्वामी, मी हातानं हे तालवृत्त चालवतो." अन् तो ते चातवू लागला.

काही मिनिटातच पानांवर वाढलेले सारे पदार्थ गरम झाले! शेखरला याचे मोठे आश्चर्य वाटले.

जेवण झाल्यावर तो जेव्हा शिष्यांसह हात धुवायला विहिरीजवळ गेला, तेव्हा आणखी एका घटनेने त्याच्या मनात बळबळ माजली. विहिरीच्या चक्रावर लटकलेली अर्धी दोरी अन् विहिरीत अर्ध्यावर लोंबत असलेली पाण्याने भरलेली वादली त्याला दिसली!

"पाणी काढत होते ना, तेव्हा मध्येच पतीनं मला बोलावलं, म्हणून भरलेली वादली

अर्धवटच लटकता सोडून मी घरात गेले." तेथे आलेल्या सुधर्मच्या बायकोने हसत स्पष्टीकरण केले.

शेखरला तर अहंकार होता की, आपणापेक्षा मोठा तपस्वी कोणी नाहीच. त्याची तर अशी समजूत होती की कौटुंबिक गर्तेत पडलेल्या लोकांचे काही अस्तित्वच नाही. ते तर अगदी नसत्यातच जमा आहेत. पण या घटनेने त्याचा गर्व मग झाला.

हात जोडून तो सुधर्मला म्हणाला- "निर्मळ मनाने कुठेही राहून देवाची पूजा करता येते. अशा पवित्र लोकांना नक्कीच मोक्ष मिळतो. जंगलात राहून, कंदमुळं साळूनच मोक्ष नाही मिळत. मोक्षप्राप्तीसाठी मन निर्मल अन् पवित्र असायला हवं त्याशिवाय सारी व्यर्थ आहे. असल्या तपस्व्यांसाठी मोक्षाचे दरवाजे बुघडले जात नाहीत."

प्रकारे शेखरच्या मनातली शंका दूर झाली अन् त्याचा अहंकारही नष्ट झाला. त्या दिवसापासून तो निर्मळ मनाने देवाचे ध्यान करू लागला व त्याला मोक्षही मिळाला.

बहुरूपा वसुन्धरा

ग्रहशक्ती

"रत्नसिंहा" नावाचा मागला भोवतणः
गर्भान्यानेही आपले पद जोडायला सज्जो,
त्या सत्ताचे खेले आणि नाक वाचवा लगे
मुताबे आणि, त्यामुळे त्यांना अज्ञानाचे
काळ होते. पुण्यात त्यांच्या कंदमुळांमुळे
अज्ञान पडून महत्त्वपूर्ण पद मिळाले.

R. K. S. S. S.

सूप मोठी जंगली मांजरे

शक्तिशाली अमेरिकेच्या जंगलात
तापत्रणाची माणुस ही मांजरे अमेरिकेतील
लगे जंगली मांजरेपेक्षा मोठी असतात.
त्याचे वजन वाढतचकत १०० पाउंड असते.
शिकारपेक्षाही याचे वजन अधिक असते.
याच्या शरीरावर विषले बघतोत कातडीवर
शीलाकार काळे रंग असतात.

प्रथम अर्ध लागलेले कीटक

अर्धी वसुन्धरा अर्धी कीटक जगात प्रथम
कंदमुळं वसुन्धरा १००,०००,००० वर्षांपूर्वी
जन्मले. अनेक मानव जन्मले, या शक्तिशाली
पक्षिण्यांनी मानव वसुन्धरा मुळातून काढी.
काही पक्ष्यांच्या वसावांनाही ३० वे. वेळात
असले.

चांदीवा

चांदोबा

मार्च १९९५

संपादकिय	...७	चांदोबा पुरस्वणी - ७५	...२३
हत्यांग खोल यांचा विजय	...९	निरर्थक स्वार्थ	...२०
नसुली	...१०	चांदोबाच्या वातम्या	...४४
"मी आणि आम्ही!"	...११	महाभारत - ४	...४९
भुवमसुंदरी - ४	...१७	उदार रामचंद्र	...१३
मोनारामची चूक	...२४	असि लोभाचा परिणाम	...१०
बंगोरार	...२५	बहुरुपा वसुंधरा	...६३
ताजी मिठाई	...३१	फोटो जोडनावे चढाओढ	...९५

एक प्रत : ५.००

वार्षिक वर्गणी : ६०.००

विजय - समाचार

हेल्मेट खोल यांचा विजय

मे १९९५ मध्ये जर्मनीच्या राजकीय जमनात मार्चविक निवडणूक झाली. चान्सेलर हेल्मेट खोल चौथ्यादा निवडणुकीत विजयी झाले. त्या वेळच्या पश्चिम जर्मनीत सन १९९० मध्ये ही निवडणूक झाली, ताल पहिल्यांदा ते निवडून आले होते. १९९० सालापूर्वी व पश्चिम जर्मनीत एकत्रीकरणानंतर पहिल्यांदा जी निवडणूक झाली ती ही खोल यांच्या निवडणूक वेळात जय.

सन १९९० मध्ये झालेल्या निवडणुकीत खोल यांच्या सत्तासुद्ध पक्षांना ४९ टक्के गते मिळाली होती, परंतु यावेळा भागीदार पक्षांच्या अपयशामुळे फार थोड्या मताधिक्याने त्यांनी गिनडणूक जिंकली. त्यांना फक्त ४८.२ टक्के मतेच मिळाली, विरोधी पक्षांना मिळालेली मते होत्या ४८.१ टक्के. परिस्थितीत खोल यांची सत्ता भार कपातपर्यंत टिवेस की नाही याबाबत रा जलौतक अस्वास्थतांना शंका वाटले. १९९० वर्षे त्यांची मत्ता टिफली तर घाली धान्यनर कोर्नाट अहिन्वरचा उत्साह ते मोडतील, त्यांनी १९९० १४वर्षे सुये सांभाळली होती.

जर्मनीतील बोकांचो १९९० १९९० १९९० अशी नाही. म्हणून त्यांनी हेल्मेट खोल या 'सिंधवन १९९० पक्ष' व त्यांचे भागीदार 'वेवेरियन सिंधवन पक्ष' व 'लिबरल डेमोक्रेटिक १९९०' यांनाच पृष्ठा निवडले. राजकीय अभ्यासवाना १९९० की याच उद्देशाने जनतेने यांना पुन्हा एकदा निवडले आहे. त्यांचे जयही म्हणणे आहे. जनतेने भाषकांना राज्य कारभाराची भाषाही एकदा संधि दिली, पण अत्यंत अल्प मताधिक्याने ही ही लयात येण्यासारखी गोष्ट आहे.

जस जसोपी पक्ष 'लोथान डेमोक्रेटम'ने यापल्या निवडणुकीच्या जाहिरनाम्यात घोषित केले होते की, जर त्यांना शालम-भार चालविण्याची संधि देण्यात आली तर ते जगातील विचलनशाल देशांना देण्यात येणारे आर्थिक साह्य यासाठीच धट करतील. 'यिनिन्ट्रु ऑफ इकीनामिक को-ऑपरेशन' द्वारा ही आर्थिक मदत दिली जाते, जर्मनीकडून आर्थिक साह्य मिळणान्या देशांना आपला घातल हो एक देश आहे. खोलच्या या विजयामुळे नारनाला भविष्यात ही जर्मनीकडून आर्थिक मदत मिळत राहील.

सन १९९० मध्ये चान्सेलर हेल्मेट खोल यांना प्रतिष्ठापाम पं, जवाहरलाल नेहरू पुरस्कार मिळाला, हा गोष्ट चांदोबाच्या वाचकांना चांगली माहीत आहे. (जातेवरी १९९५ चा अंक)

वसुली

वीरभद्र आणि नारायण गावाच्या मधे असलेल्या वसुलीचावर येतून गप्पा मारत होते. इतक्यात माधव नावाचा एक माणूस धावतच तेथे आला, जग म्हणू लागला, "नारायणराज, माझ्यावर आलेल्या संकटातून तुम्हीच मला वाचवू शकाल, यला आता तांबडलोच हजार रुपये हवे आहेत, दोन-तीन महिन्यात व्याकातह ते परत वरताना मी."

"तुम्हा प्रामाणिकपणाबद्दल मला काहीच शंका नाही, तरीही शेवटी पैसांचा प्रश्न आहे ना, कोणी प्रतिष्ठित माणूस तुम्हा प्रामाणिकपणाबद्दल शिफारस करत असेल, तर पैसांची व्यवस्था मी करू शकेन." असे म्हणत नारायणने वीरभद्रकडे पाहिला.

वीरभद्र नाचडताना म्हणाला, "माधवकडून वायचाला एकदोन दिवस शरीर होईलही कदाचित्, पण दिव्या शब्दाचा तो नक्की जागण घेऊनला रक्कम तो परत नक्कीच करील. असंय समजा, की तुमचा रक्कम तिजोरीत असतो सुरक्षित आहे."

त्याच दिवशी नारायणने माधवला हजार रुपये दिले, दुसऱ्या दिवशी पुन्हा नारायण वीरभद्र गप्पा मेटले असता, वीरभद्र नाशायणला म्हणाला, "त्या माधवच्या काबतीत मी मागवत रहा वरं. त्याच्या मागे फिरता फिरता तुम्हा वाचता दिसतील. महजपणे वेसे परत पाण्याच्यापैकी नव्हे तो!"

"मग काय त्याच्या प्रामाणिकपणाची शिफारस का केलीत?" नारायणने विचारला.

"काय करू मी मग! दोन वर्षांपूर्वी मी त्याला दोनशे रुपये दिले होते ते परत मिळवण्यासाठी दुसरा कोणता माणूस नसला पाळ्यापास. सध्या सध्यासाठी तुम्ही दिलेले पैसे घेऊन त्या असमनासाय पाहू शकतो मी त्याला, अग माझे दोनशे व्याकातून घेऊन केले मी!" असे वीरभद्र तेवतून निघून गेला.

“मी आणि आम्ही!”

रंगपुर मध्ये माधव नावाचा एक धुवक रहात असे. ज्ञानवयातच त्याने अनेक शास्त्र-ग्रंथ व काव्य यांचे अध्ययन केले. लोकांनी कोणताही प्रश्न विचारला तर तो त्याचे उत्तर देई व त्याचा शास्त्रीय आधार सांगे. त्याचे प्रत्येक विधान शास्त्राधिष्ठित असे. हळू हळू माधवच्या मनात गर्व उत्पन्न झाला.

एकदा एक तेजस्वी संन्यासी रंगपुर मध्ये आला. गावकऱ्यांनी त्याचे स्वागत केले. त्याचे उपदेश लोकांनी ध्यानपूर्वक ऐकले.

संन्याशाची प्रशंसा ऐकून माधवच्या मनात ईर्ष्या जागृत झाली. त्याला वाटले की आपले शास्त्रांचे ज्ञान वाच्यापेक्षा सूपच जास्त आहे.

एके दिवशी माधव संन्याशाला भेटला आणि म्हणाला - "स्वामीजी, आपण कोण-कोणत्या ग्रंथांचे कितपत अध्ययन केलेय?"

"माझ्या लहानपणी आई-वडिलांनी खूप प्रयत्न केला, पण मी काही शिकलो नाही, मी कोणत्याही ग्रंथांचे अध्ययन केले नाही." संन्याशाले सत्य सांगून टावले.

"मग आपण लोकांना एवढे उपदेश कोठे शकता?" माधवने व्यंगपूर्वक प्रश्न विचारला.

शांतिपूर्वक संन्यासी म्हणाला - "बेटा, सगळंच काही ग्रंथात लिहिलेले नसतं. मला जे अनुभव मिळाने, तेच मी लोकांना सांगतो."

माधवने विचारले - "आपण आपल्या प्रवचनातून जे सांगता त्याहून ही किती अधिक विषय या ग्रंथात मांडलेले आहेत. तेव्हा हे ग्रंथ वाचून अधिक ज्ञान मिळेल की आपली प्रवचने ऐकून?"

संन्यासी म्हणाला - "केव्हाही ही ग्रंथ वाचूनच अधिक फायदा होईल."

प्रकाशक

“मी हे सारे गंध वाचून, त्यातील आत्मसात आहे. परंतु ज्ञानी असलो, तरी गावकरी आपला आदर करतात, माहा करीत नाहीत.

“तू त्यांच्याकडे दिलेले बरे. सुशिक्षित असणं भाषणचं भाग्य होय तू लक्षात घे.” संन्याशाने आपली भूमिका माधवना समजावली.

अमळ विडून माधव म्हणाला - “आपण मोड्यापेक्षा कमी शिकलेले आहात. म्हणून आपण मला सह्याद्रेयाची जरूर नाही. आपली इच्छा असेल तर माझ्याशी चर्चा करा, वादविवाद करा. मी आपणास हारवीन याबाबत माही खात्री आहे, यामुळे लोकांच्या

मनात माझ्याबद्दल आदर-भावना वाढेल.”

“मी शिकलेलो नाही, तरी पण तुझ्या बाबत एक मोठे माझ्या लक्षात आलेले आहे. शस्त्रांचं अध्ययन करून तू ज्ञान मिळवलेस, ते तू नीट पचवलेलं नाहीस. तू एकाद्या गुरुच्या मार्गदर्शनाखाली बसून बसून बसून, म्हणजे तुझ्या मनात शांति नांदेल.” संन्यासी हसत म्हणाला.

नाराज झाला, तेथे हजर असलेल्या गावकऱ्यांसमोर त्याचा जाला असे त्याला वाटले. दोघांचा वादविवाद चालू होता, तेव्हा काही गावकरी तेथे उपस्थित होते. म्हणून जरा तोन्यात त्याने संन्याशाला विचारले - “आपण अनेक प्रांतात फिरला आहात. माझ्यासारख्या शिष्यांचा गुरुजन्यायोग्य असा कोणी माणूस सुचवू शकाल?”

“अवश्य. मेघनाथ नावाचे एक पंडित आहेत. ते महान् कविही आहेत. ठिकठिकाणी जाऊन ते आपल्या कविता लोकांना ऐकवतात. असे करण्यात त्यांचा उद्देश असतो की आपल्याला आपल्या कवितेतील दोष कळावेत. आजपर्यंत त्यांच्या काव्यातील दोष कोणी दाखवून दिलेले नाहीत. एकाद्या दिवशी ते या गावात ही येतील.” तेव्हापासून माधव मेघनाथांची प्रतीक्षा करू लागला.

एक दिवशी आपली पत्नी व मुलांसह मेघनाथ रंगापुरला आले. मेघनाथांनी गावकऱ्यांना आपल्या काही कविता वाचून दाखविल्या.

ती एका तन्हाशाची गोष्ट होती. लिहिण्या-वाचण्याची आवड नसल्यामुळे राम नावाचा एक तरुण संन्याशांच्या मंडळात ये-जा करू लागला. संन्याशांच्या सहवासात राहून तो सरसकट संन्यासी बनला आणि सामान्य सुशिक्षित लोकांपेक्षा अधिक शिक्षित झाला, पंडित झाला.

मेघनाथने मोठ्या अद्भुत रूपाने काव्य-रचना केली होती. त्यातलं प्रत्येक ओळ मोठी अर्थपूर्ण होती. गावकऱ्यांनी मेघनाथच्या प्रतिभेची प्रशंसा केली. तेव्हा माधव उठून बोलला - “आपल्या जाव्यामुळे मला एक गोळा दिसतोय. काही विशेष अध्ययन न करता कोणी संन्यास जाला झाला तर प्रत्येक माणूस संन्यासी होऊ इच्छील. मग लोकांना अन्न मिळणार नाही, रहायला घर मिळणार नाही. अशी कठिण परिस्थिती निर्माण होईल नाकांना अंगावर धालायला कपडा हां मिळणार नाही.”

मेघनाथ हसून म्हणाले - “मनुष्य पण एक प्राणी आहे. जमतांल प्राणी कोठे कपडे घालतात? घर बांधून राहतात? शेती-वाडी करतात?”

“मग काय तुम्हाला असं काय करायला की मनुष्याने पण इतर प्राण्यांसारखे रहावे?” माधवने प्रश्न केला. यावर सर्व गावकरी खदखदा होऊ लागले.

“मनुष्य हा एक सामाजिक प्राणी आहे. इच्छा असली तरी सामान्य प्राणी-सृष्टीतील

एक प्राणी तो बनू शकणार नाही. म्हणूनच मनुष्याला भोजन, कपडा, घर इत्यादींची गरज असते. मेघनाथांच्या बोलण्यावर खुश होऊन गावकऱ्यांनी टाळ्या वाजविल्या.

माधवचा चेहरा पांढरा पडला, तरी पण आपला पराभव मानायला तो तयार नव्हता. तो म्हणाला - “जर आपण म्हणता त्यावर आपला विश्वास असेल, तर आपण त्याची अंमल-बजावणी करा, तसं प्रत्यक्ष आचरण करा. आपण संन्यासी असून ही आपल्या रचलेल्या काव्याचे मूल्य आपण जाणता असं आपल्याला म्हणावचंय?”

“या विषयावर मी खूप मनन-चिंतन केले आहे. मी संन्यासी आहे म्हणून पत्नी व मुलांना

सोडून गाय अस मला नाही, काही सोडायचं असेल तर अहंकार, कीर्तीची लालसा नि स्वार्थ!" मेघनाथांनी माधवला समजावले.

परंतु माधव म्हणाला - "मग नवीन काव्यांची रचना आपण कशासाठी करता? कविता लिहून आपल्याला प्रसिद्धि मिळावी, सर्वत्र आपले गुण-गान व्हावे, अशी आपली इच्छा असतेच ना? यावरून हे सिद्ध होत नाही की आपण स्वार्थी आहात? आपल्या पूर्वी ही अनेक कवींनी काव्य-रचना केली होती. ठिकठिकाणी जाऊन आपण अन्य कवींच्या कविता लोकांना का ऐकवित नाही? मला वाटतं कीर्तीच्या मागे लानूनच आपण आपल्या काव्याचा हा प्रचार करीत आहात."

मेघनाथांवर वा बोलण्याचा काही हो परिणाम झाला नाही. ते शांतपणे म्हणाले - "मी ज्या कविता करतो, त्यावर कवीचे नाव न लिहिणे हे एक असत्य आहे. श्रीरामचंद्रांनी दुसऱ्या कोणाच्या नावावर राज्य चालविले अथवा कालिदासाने आपल्या काव्यावर कवि म्हणून दुसऱ्या कोणाचे नाव घेतले तर ते असत्यच नाही का? त्यांची गणना अज्ञातोकात झाली असती, ज्यांनी नव्या पिढीला सोपं सांगितलं, सत्यापासून वंचित ठेवलं! इतिहासाबद्दल आम्हाला आस्था आहे, म्हणून आम्ही काव्यात आपल्या नावाचा उल्लेख करतो. आता राहिली प्रचाराची गोष्ट. जर आम्ही कवींनी आपले काव्य एकाद्या राजाला समर्पित केले तर तो आम्हाला एक अमर्यादा पुरस्कार देईल आणि आमचे नाव सर्वत्र गाजेल. आम्हाला प्रसिद्धीची हाय नाही, म्हणून आम्ही ठिक-ठिकाणी जाऊन काव्य-पाठ करतो, आणि जनतेची विवेक-बुद्धि जागृत करतो, त्यांची बुद्धि तोंड्या करतो. केवळ कीर्ती प्राप्त करण्यासाठी गावोगाव सपरिवार हिंडत राहणे हे मोक्षदा कष्टाचे आहे, कारण यात बर्‍य-प्राप्तीची आशा नाहीच, तर मग नवीन कविता करण्याची आवश्यकताच काय असा प्रश्न तु विचारशील! सृष्टीच्या प्रारंभी माणूस नसत होता असे. नंतर त्याने वल्कलांनी आपले शरीर झाकले. आता तर आम्ही रेशमी वस्त्रे ही परिधान करतो, कालमानानुसार जसा वस्त्र

प्रवरणात बदल झाला, त्याच प्रमाणे मनुष्याची अभिरुचि बदलली, जीवनाकडे पाहण्याचा त्याचा दृष्टिकोण बदलला. त्यानुसार नवीन कवींनी नव्या काव्याची रचना केली. नवीन काव्यांची रचना का व्हावी हे जणण्याची तुझी इच्छा असेल तर तुला स्वतःला कवि वनायला हवं, अथवा आमच्या सारख्यांचे काव्य वाचलं पाहिजे."

मेघनाथांचे सारे विवरण ऐकून माधवला मांडे आश्चर्य वाटले. बऱ्याच गोष्टींचे इतके विश्लेषणात्मक अभ्ययन आजपर्यंत त्याने केले नव्हते. एकाद्या विषयाचे इतक्या निरनिराळ्या दृष्टिकोणातून चिंतन करता येते हे त्याला माहीत नव्हते. मेघनाथ निःसंशय एक असामान्य व्यक्ति आहेत हे त्याला पटलं, तरी पण आणखी काही प्रश्न विचारून गावकऱ्यांपुढे आपल्या नुस्खीच प्रदर्शन करण्याची त्याची इच्छा होती.

मेघनाथांनी जेव्हा काही निवेदन केले तेव्हा त्यांनी स्वतःबद्दल 'मीच्या ऐवजी आम्ही' वा उपयोग केला. 'मी'त विनय दिसतो, तर 'आम्ही'त अहंकार! याचा अर्थ की मेघनाथ अहंकारी आहेत. म्हणून माधव बोलू इच्छित होता की, "कदाचित् स्वार्थ व यशाची आकांक्षा आपणास नसेल, पण अहंकार आपणात पुरेपूर भरलेला आहे." पण त्याने आपल्याला ताब्यात ठेवले. त्याला वाटले, आपण असे विधान करणे योग्य होणार नाही. कदाचित् गावकरी आपला धिक्कार करतील.

म्हणून विचारपूर्वक विधान करणे त्याला उचित वाटले, आपल्या चतुर बोलण्याने मेघनाथांची त्याला थट्टा करायची होती. आपले दोन्ही हात जोडून विनयपूर्वक तो मेघनाथांना उद्देशून म्हणाला - "आपण सामान्य व्यक्ति नाही, आपण असामान्य महात्मा आहात! आपल्याला ना स्वार्थीची आकांक्षा ना कीर्तीची! परंतु जेव्हा-जेव्हा आपण काव्याबाबत बोलता तेव्हा-तेव्हा स्वतःला 'आम्ही' असे संबोधता. आपण म्हणता - 'आम्ही' कविता-रचना केली, 'आम्ही' असं सांगतो इ. सामान्य लोक याला आपला अहंकार म्हणू शकतील. मी नाही हं म्हणत तसे. पण माझी एक शंका आहे, आपण एक नाही, दोन वा तीन आहात, म्हणून

शहराकडे पळून गेलं. यानंतर गोंकांनी आपल्या नौका समुद्रतटावरील एका सुरक्षित ठिकाणी थांबून येथल्या आणि द्रौप नगराच्या तटावाहेर वेढा देऊन ते थांबून राहिले. वेढा दहा वर्षे नसाच राहिला. पहिल्या नव्वे वर्षात विशेष अशी लढाई झालीच नाही. परंतु अन्य काही महत्त्वाच्या घटना घडल्या.

द्रौपचा राजा वर्धन थाला दोन राण्या होत्या. मोहनची आई ही त्याची दुसरी पत्नी होती. वर्धनच्या पन्नास पुत्रांपैकी एकोणीस तर तिच्याच पोटी जन्मले होते. त्यांच्यात सर्वात मोठा होता वीरसिंह. त्याच्या पुत्रांच्यात एकाचे नाव इलीय असे होते. ज्योतिष्यांनी असे सांगितले होते की, 'इलीय वीस वर्षांचा

होईपर्यंत नगरावर कोणो विजय मिळवू शकणार नाही.'

वज्रकायने असे ठरवले की, 'काहीही करून या इलीयला मारून टाकायला हवे.' एके दिवशी इलीय मन्दिराच्या प्रांगणात घोड्यावरून फिरत असताना वज्रकायने त्याच्यावर हल्ला करून वर्डी भोसकून त्याला मारून टाकले. इलीयच्या मरणामुळे द्रौपचे नागरिक फार दुःखी झाले.

वर्धनच्या पुत्रांमध्ये एक वृकाश नावाचा पुत्र होता. तो वर्गीच्यातल्या झाडांच्या फांद्यातून त्याच्या चाकांसाठी आवश्यक असे लाकूड तोमने असताना वज्रकायने स्वतःहून पत नगरात गेला अन् वृकाश करत असलेल्या वर्गीच्यात पोचला. वज्रकायने वृकाशला पकडले, अन् शिबिरात घेऊन गेला.

कैद्याचे काय करावे, याबद्दल ग्रीक नेते काही निर्णय घेऊ शकेनात. शेवटी त्यांनी त्याला 'गुलाम' म्हणून एका राजाला विकून टाकले. या राजाच्या दरबान्यांपैकी एकाला त्याच्याबद्दल महानुभूती वाटून त्याने धन देऊन त्याला राजाकडून विकत घेतले अन् त्याला गुलामातून मुक्त केले. वृकाश मुक्त होऊन परत द्रौप शहराकडे जात असता वज्रकायने त्याला पाहिले, अन् जागच्या जागीच मारून टाकले.

वज्रकायने अशा प्रकारची अनेक घातपाती कृत्ये केली. युद्ध तर चालू नव्हतेच. ग्रीक

सैनिकांना काही कामही नव्हते. म्हणून वज्रकायने ग्रीक सैनिकांचा एक तुकडी दरोवर घेऊन आसपासच्या प्रांतात लुटालूट सुरू केली. हे लोक जेव्हा ऐडा पर्वतावर पोचले, तेव्हा त्यांना प्रशंसन नावाचा एक भाणूस भेटला.

प्रशंसन मोहनच्याच वंशातला होता. भुवनसुंदरीला पळवून आणण्यासाठी मोहन सगर्दा शहरात गेला असताना. प्रशंसनही त्याच्याबरोबर होता. त्यावेळी त्याने मोहनला खूपच मदत केली होती. तरीही भुवनसुंदरीवरून ग्रीक द्रौजना मध्ये युद्ध सुरू झाले, तर प्रशंसन तटस्थ राहिला होता. युद्धात स्वतः भाग घेतला नाही.

प्रशंसन या काळात गुराख्यांबरोबर ऐडा पर्वतात रहात असताना वज्रकाय व त्याचे सैनिक तेथे पोचले. वज्रकायच्या सामर्थ्यासमोर ते टिकू शकले नाहीत, त्यामुळे प्रशंसन पर्वत उतरून पळून गेला. पण वज्रकायने त्याचे गुराखी मारून टाकून पशुसंपदा आपल्या ताब्यात घेतली. प्रशंसन हा एक उत्तम योद्धा होता. एरव्ही वज्रकाय कोणाचीही पर्वा करत नसे, पण प्रशंसनचे सामर्थ्य तोही जाणून असल्यामुळे तो प्रशंसनबाबत आगळूक होता. आता राहिला द्रौजन सैनिकांचा विचार. सैनिक आपल्या पक्षाच्या वीरसिंहला जितके मानत असत, तितकेच प्रशंसनलाही मानत असत. त्याच्याबद्दलही त्याच्या तितकाच आदरभाव होता.

शहरही होते. हा सामरा व त्याचे सातही पुत्र युद्धात मारले गेले.

इकडे ग्रीकांच्या शिबिरांतही काही अपमानक घटना घडल्या. त्यातील एक अशी - एकदा ग्रीक मसाटाने रुपधरला बोलावून म्हणले, "काही नौका घेऊन जाऊन त्यात धान्य भरून घेऊन ये." या आज्ञेनुसार रुपधर आपापला गेला, परन्तु रिकाम्या हातांनीच तो आला.

ग्रीक वॉरापेकी एक प्रबोध नावाचा वीर रुपधरला म्हणाला, "तू आळशी अन् भिशा आहेस, म्हणून रिकाम्या हातांनी परत फिरलास."

"माझ्या हातून काहीही चूक झालेली नाहीच. मला कुठेच धान्य मिळू शकलं नाही. माझ्याऐवजी राजाने तुला पाठवलं असतं, तर तूही असाच परत फिरला असतास." रुपधर त्याला म्हणाला.

प्रबोधला राग आला, अन् जणू आग्रहाने स्वीकारत तो तावडतोड एक नौका घेऊन निघाला, अन् खरोखरच ती भरून धान्य घेऊन तो परत आला. रुपधरचा अशा तऱ्हेने पराभव झाल्यामुळे त्याच्या प्रबोधचा मूड वेण्याची भावना जागी झाली. त्याला आपला हा मोठाच अपमान झाल्यासारखे वाटत होते. रुपधरने एक कारस्थान रचले अन् त्याने एक दिवस ग्रीक मसाटाकडे निरोप पाठवला की, "काल रात्री माझ्या स्वप्नात देवाने दर्शन

देऊन असे सांगितले की आपल्या शिबिरात फार मोठ्या प्रमाणात चंड होणार आहे. मावधान करत देवाने असे सांगितले की - एक दिवस आणि एक रात्रीपुरती आपल्याला आपल्या शिबिराची जागा बदलायला हवी."

रुपधरची चेतावणी राजाने अमलात आणली. सर्वच ग्रीकांनी आपापली शिबिरे सोडली अन् पूर्ण एक दिवस एक रात्र ते सारेजण अन्यत्र जाऊन राहिले. शिबिरे जेव्हा अगदी ओस पडली, तेव्हा प्रबोधच्या शिबिरात घुसला व त्याने त्याच्या तंबूत अशफ्याची एक थैली लपवून ठेवली.

नंतर एका युद्धकैद्याला हाताशी धरून रुपधरने जबरदस्तीने त्याच्याकडून असे पत्र लिहवून घेतले की, जणू ते वर्धनने नावे लिहिले आहे. पत्रात असे लिहिलेले होते, "बिछट फितुरी करण्यासाठी तू जे सोने मागितले होतेस, ते मी पाठवत आहे."

ते पत्र प्रबोधकडे पोचवण्याची आज्ञा रुपधरने युद्धकैद्याला दिली. तो कैदी प्रबोधकडे पोचण्यापूर्वी रुपधरने आपल्या माणसांकरवी त्याला मारून टाकले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी आपापल्या पहिल्या शिबिरांकडे परतत असताना ग्रीकांना शिबिराबाहेर पडलेले युद्धकैद्याचे पत्र दिसले. त्याच्याजवळचे पत्रही त्यांच्या हाती लागले. त्यातला मजकूर वाचून विषय बंधीर असल्याचे

त्यानी जाणले. अन् ते परत ससाटाकडे पोचवले.

पत्र वाचून ससाटाने प्रबोधला चौकशीसाठी बोलावून घेतले. त्याने प्रबोधला त्याच्यावरील आरोप सांगून त्याच्याकडे वर्धनचे पत्र कसे पाठवले गेले, याबद्दल विचारणा केली. प्रबोधने आपण देशद्रोही नसल्याचे सांगून वर्धनने किंवा त्याच्या कोणा माणसाने आपल्याला काहीही सोने बगैरे न दिल्याचे शपथेवर सांगितले.

परन्तु रुपधरने मुद्दा काढला की प्रबोधच्या शिबिराची झडती घेतली की सत्य आपोआपच कळून चुकेल.

शिबिराची झडती घेतली असता प्रबोधच्या शिबिरात अशफ्या सापडल्या व त्याला द्रोही ठरवण्यात आले. सर्वच सैनिक ओरडू लागले

ही - 'अशा फितुराला दगडांनी ठेचून नमस्तदनाला पाठवावे,' शेवटी याच पद्धतीने श्रीकांता प्रबोधवर दगडांचा मारा केला. मार जाता खाता प्रबोध ओरडत राहिला की, "हे सत्य, आज माझ्या डोळ्यांसमोर तुझा मृत्यू घडून येत आहे!"

वास्तविक प्रबोधला दिलेली शिक्षा सर्वच दृष्टींनी चुकीची होती. तो स्वतः निर्दोशी तर होताच, पण शिवाय तो अत्यंत गटाग्रामी प्रतिभावान होता. दंग नगनाचा वेढा घालून चतुर्दळा सैनिकांच्या मनोरंजनासाठी त्याने 'फाशाचा खेळ' शोधून काढला. फामे तयार केले, बाणखोही कित्येक नवान्न वस्त्र त्याने स्वतः घनवल्या. दीपस्तंभाची आवश्यकता जाणून त्यानेच दीपस्तंभाचा शोध लावला. सैनिक शिविरे आणि अन्य महत्त्वाच्या ठिकाणी पहारा देण्याच्या पद्धतीचे नियम त्यानेच बनवले. अशा कित्येक गोष्टींसाठी ग्रीक त्याचे खरोखर कर्णी होते.

ग्रंथामध्ये रहस्यान्या प्रबोधच्या पित्याला आपल्या पुत्राची मृत्यु-वार्ता मिळताच तो

द्रीयकडे निघाला अन् तेथे पोचताच त्याने सम्राटाला विचारणा केली की, "माझा पुत्र कशासाठी मारला गेला? तो द्रोही असल्याचे तुम्ही कसे काय सिद्ध केले?"

परन्तु सम्राटाने आपली कैफियत लायचं नाकारले. आतापर्यंत खरे तर त्याला कळून चुकले होते की रूपधरनेच मूळ भुगवण्यासाठी हे कारस्थान रचले होते. परन्तु त्याच्या मनाने रूपधरबद्दल आदर असल्याने त्याने प्रबोधच्या पित्याला अक्षर देण्याचे नाकारले.

प्रबोधचा पिता ज्या कामासाठी द्रीयला गेला होता, तेतर असफल जाले. तो शीसला परतला, पण तेथे त्याने द्रीयला मेलेल्या साच्या श्रीकांता पत्नीला संबोधून मागितले की, "तुमचे मर्ती द्रीयच्या कोणा ना कोणा मुलीशी विवाह करून आपल्या बरोबर त्याला घेऊन येत आहेत. अन् पुढे त्याच मुली त्यांच्या राण्या बनून रहस्यार आहेत." त्याच्या अथतव्यात शक्य भर नव्हतेच; परन्तु अनेक ग्रीक धर्मपत्नींनी ही बातमी अिकून आत्महत्या केली.

कमशा:

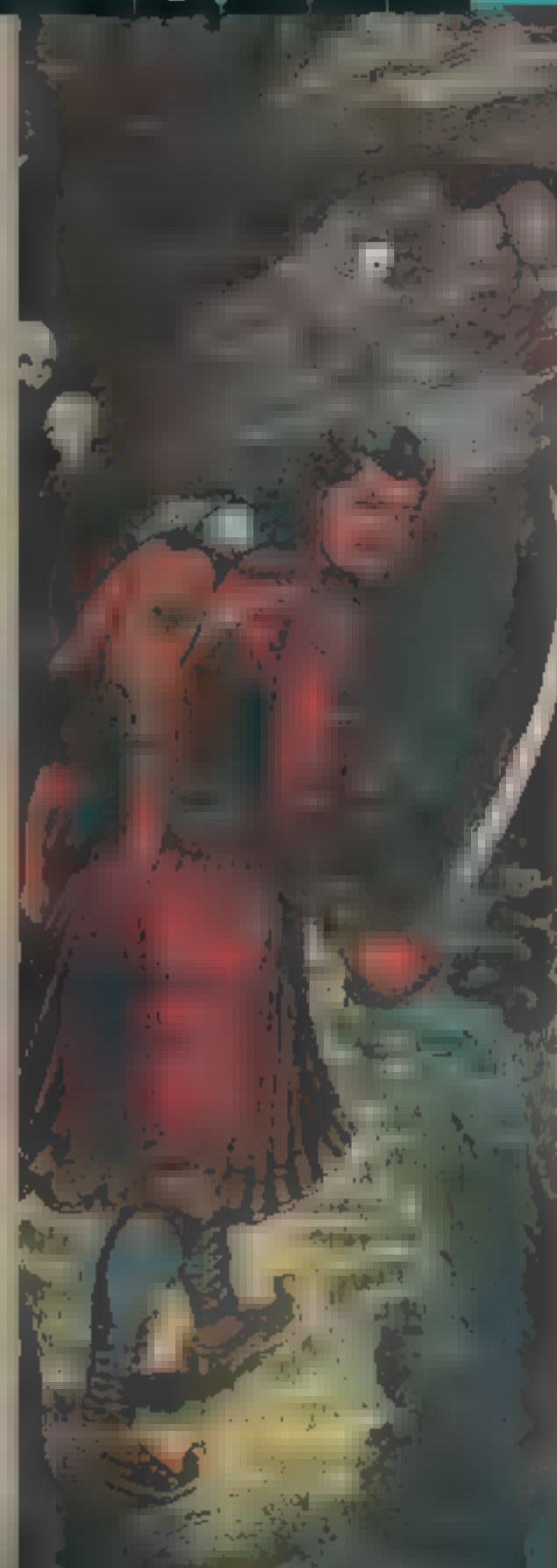
सोनारामची चूक

हे जापुरीचा रहिवासी हा माणूस होता. व्यापार मुतांच्या हाती सोपवून तो आपल्या पार मजली हवेलीत आरामात आपले दिवस घालवू लागला.

एके दिवशी सोनाराम हवेलीच्या दुसऱ्या मजल्याच्या भिंतीवरून खाली पडून जखमी झाला अग वेग घरी येऊन त्याच्यावर इलाज लागला. त्याचा मित्र माधव अपघाताची बातमी कळवली. माधव सोनारामला भेटायला आला, मित्राच्या तब्येतीची चौकशी केल्यावर माधवने विचारले, "इतका कसा झालास? अडीच-तीन फुटी भिंतीवरून खाली पडलासच कसा तू?"

"अरे मांगू माधव" ने काही थडथड, "माधव माधव" यातून मला, "रात्रीच जेवण घाल की रोज पान थानां मी, तुला माहीतच आहे. काही वेळाने भिंतीपलीकडे ने धुकून येऊन बाहेर प्रोफेसो, या तर माझा रोगवाच कार्यक्रम आहे. पण हा अपघात झाला, त्यामुळे अजयवनागं मी बाहेर खुकलो अग प्रोफेसोसाठी क्वाड्याच्या भिंतीवर अग" वेदनेने कर्णहस सोनाराम प्रत्यक्षा.

जेवणुन माधव गोरगोवात हसत सुटला! आपल्या हसण्यावरून मित्राला वाईट वाटेन, याने भागही त्याला राहिल नाही!

वेषांतर

हृदयनिश्चयी विक्रमादित्य पुन्हा जाहाजवळ आला. त्याने खाली काढने, आणि तो स्मशानाची वाट चालू लागला. हा माणूस आहे, अथवा एकादा अलौकिक शक्ति! हेवेलाला समजेना. म्हणून त्याला समजाऊन सांगण्यासाठी म्हणाला - "राजा, तू हे पार परिश्रम कशासाठी करीत आहेस? एकादी दुर्मिळ व अलौकिक शक्ति मिळविण्यासाठी तर कोणी तरी तुला प्रेरित नाही ना? तुला सुखी व शांत पाहून त्याला तुझा हेवा वाटलेला असावा. कधी कधी एकादा सामान्य माणूस सुद्धा दुसऱ्याच्या चांगुलपणाचा अनुचित फायदा घेण्याचा प्रयत्न करतो. कुणाच्या गोष्टी खोलेपणाने न त्याच्या ताब्यात तर नाही ना येनास? उदाहरणादाखल मी तुला चित्रसेन नावाच्या एका राजाची गोष्ट सांगतो." आणि वेताळ आपली गोष्ट सांगू लागला.

चित्रसेन भगध देशाचा राजा होता. तो मोठा मोग-विलासी होता. यामुळे राज्य-

वेताळ कथा

कारभाराची व्यथना मिशिल होत चालली होती. प्रजेला अनेक सहन करावे लागत होते.

मुख्यमंत्री सुबुद्धि दिवस राजाला भेटला आणि एकूण परिस्थितीची राजाला देत म्हणाला - "शासन-व्यवस्था बिघडत चाललेली आहे. कोठे ही शिस्तचे पालन होत नाही. जनतेची दुःखे दिवसें दिवस वाढत आहेत."

मंत्र्याच्या वीक्षणावर थोडे चिडून चित्रसेन - विचारले - "राज्यातील सरकारी अधिकारी आपली जबाबदारी पार पाडीत आहेत की नाही?"

महामंत्री चन्द्रभैरवा म्हणाला - "आपण जर लक्ष घातले नाही, तर सारं राज्य-यंत्रणा

खिळखिळी होऊन जाईल. कोणीही दुसऱ्याची पर्वा करणार नाही. सर्वजण आपल्या स्वार्थामागे लागतील. भांडी सूचना आहे की आपण वेधांतर करून राजधानीत हिंदावं आणि वस्तु-स्थिति जाणून घ्यावी."

राजाला मंत्र्याची सूचना आवडली. त्याच रात्री वेधांतर करून तो तगरात अवलोकन करण्यासाठी गेला. राजकर्मचारी लाचलूच-पतीत मुरकटलेले स्थाने पाहिले. दुसऱ्या दिवशी त्यांना विचारले तेव्हा ते म्हणाले - "महाराज, शत्रूंनी आमच्याकडून काही वाह्यात गोष्टी तिखट-मांड ताबून सांगितलेल्या आहेत!"

राजा म्हणाला - "तुमची काळी कृत्ये मी स्वतः माझ्या डोळ्यांनी पाहिली आहेत. मी वेधांतर असल्यामुळे तुम्ही मला ओळखू शकला नाहीत." राजकर्मचारी चन्द्रसेनच्या पाया पडले आणि त्यांनी मागितली. "सावधान, पुन्हा असं केलं तर नोकरीवरून काढून ठेवीन." असा इशारा देऊन राजाने त्यांना रवाना केले.

आला सगळ्यांना समजलं की राजा वेधांतर राज्यात हिंदावं व राजकर्मचाऱ्यांच्या कामावर लक्ष ठेवतो. यामुळे काही दिवस राज्यातील लाच-लूचपत बंद झाली.

चित्रसेनचे विलासमय जीवन पुन्हा सुरू झाले. महामंत्री त्याला सावध करून तेव्हा राजा म्हणाला - "मी वेधांतर करून

माझे कर्तव्य करीत आहे. आता राज्यकारभार नोंद करायची जबाबदारी तुमची!" महामंत्र्याला दोष देत राजाने त्याला धमकी दिली.

राजकर्मचाऱ्यांमधील लाच-लूचपत थांबली की राज्यकारभार सुरळीत चालत नाही. राजा स्वतः शासन-सूत्रे आपल्या हाती घेत नाही. स्वतः कार्यप्रवण होत नाही. मंत्र्यांचा सल्ला ऐकायला तयार नाही. म्हणून सुबुद्धि जवळच्या जंगलात राहणाऱ्या एका राजर्षीकडे गेला आणि त्याला राजधानीत घेऊन आला. त्या राजर्षीच जंगल जंतकसेन.

जंतकसेन वृद्ध होता. तो मगध राजाच्या वंशातील होता. या लोकार्तास सुखाचे आकर्षण नव्हते. म्हणून अरण्यात जाऊन तो तपश्चर्या करीत होता. मगध राजा त्याची अयज्ञा करून नेले.

चित्रसेनने जंतकसेनचे स्वागत केले. चित्रसेनची प्रशंसा करीत राजर्षी म्हणाला - "पुत्र, तुझ्या राज्यात प्रजा सुखी दिसत नाही. तू याचा कधी विचार केला आहेस का?"

राजर्षीच्या या प्रश्नावर चित्रसेन थोडा चमकला. सरी पण आपल्याला सावरत म्हणाला - "मी वेधानर करून राज्यात मिडतो आणि जनतेची सुख-दुःखे जाणून घेतो. याहून अधिक फळ करतं हे माझ्या लक्षात येत नाही. आपले मंत्री, अधिकारी आणि सेवक-वर्गाच्या कर्तव्य-दक्षतेवरून मला शंका येतेच, आपण स्वतःच

निरीक्षण आणि मला सहा धा."

हा अस्वीकार करीत जंतकसेन म्हणाला - "राजा समर्थ असेल तर प्रजा ही समर्थ वनेल. वेधांतर करून तू जेव्हा राज्यात भ्रमण करतोस जेव्हा 'जनतेचे कल्याण' हा एकच विचार तुझ्या मनात असला पाहिजे. नोकरशाहीच्या अनीतीपेक्षा प्रजेचे कल्याण हे अधिक महत्त्वाचे आहे. एक वर्णानंतर तू जेव्हा अन्य वेधात राज्यात मंचार करीत असशील, तेव्हा मी तुला येऊन भेटेन. केव्हा ही, कोठे ही तुला भेटायचा मला अधिकार आहे."

चित्रसेनने याला स्वीकृति दिली. जंतकसेन परत तपश्चर्येसाठी गेला. चित्रसेनला प्रजेच्या दुःखाची हळू हळू चांगली कल्पना आली.

प्रजेच्या अहचर्णां दूर करण्याचा प्रयत्न होतो तेव्हा नागना, जनतेच्या कल्याणासाठी शक्यतो कार्यवाही त्याने सुरू केली.

इतकं सगळं झालं तरी आपलं विलासभय जीवन चित्रसेन सोडून देऊ शकला नाही, त्याचा बराच काळ गप्पा-गोष्टी, नृत्य व गायनात जाई. महामंत्र्याने याबाबत तक्रार करण्याचे सोडून दिले.

पाहता-पाहता एक वर्ष गेलं, एक दिवशी चित्रसेन आपल्या रंग-महालात पडल्या पडल्या नृत्य पहात होता, गायिका एक राग गात होती. चित्रसेन नृत्य-गायनात तन्मय होऊन गेला होता. मधून मधून दाद घायचा निटाळ्या वाजवायचा. अचानक जनकसेनने महालात

प्रवेश केला.

जनकसेनला पाहताच चित्रसेन बाबरून उठून नसलानि राजर्षीच्या पायापडला, आपली नागजी प्रकट करीत जनकसेन म्हणाला - "या वर्षी हे तुझ्या देशात काही प्रगति झालेली दिसत नाही. ॥ जे सांगितलं होतं, त्याचं यद्वापूर्वक ॥ तू केलंस का?"

चित्रसेन नम्रतापूर्वक म्हणाला - "काळच वेपान्तर करून मी एका गरीब माणसाच्या सोपडीत गेलो होतो. तब्येत ठीक नसल्यामुळे विचारा दुःखी होता. मी त्याच्या औषधोपचाराची व्यवस्था करून आलो."

"ठीक आहे. तू वेपान्तर करून ॥ ॥ करशील तेव्हा प्रजेचं ॥ हा एकच विषय तुझ्या भनात असला पाहिजे. तू सरोक्षर तसेलंसका?" जनकसेनने कठोरपणे विचारले.

अमळसंकोचाने चित्रसेन म्हणाला - "एका सामान्य नागरिकाचे ॥ ठीक नसता, त्याच्या औषधोपचाराची व्यवस्था मी केली, त्याला आवश्यक ती वैद्यकीय मदत मी मिळवून दिली. इतकं सगळं मी केलं तरी आपलं आज-पालन केलं नाही असं आपण का समजता?"

"होय, ते सगळं मला समजतं. मी तुला जे विचारतोय ते तुझ्या वेधाबद्दल." जनकसेनने विचारले.

चित्रसेनला या प्रश्नाचे आश्चर्य वाटते. त्याने सांगितले - "होय तर, मी वेपान्तर करूनच तिकडे गेलो होतो."

"कल्लावेष केला होतास तू?" जनकसेनने प्रश्न केला.

"एकाद्या गरीब शेतकऱ्याच्या वेषात मी तिकडे गेलो होतो!" चित्रसेनने उत्तर दिले.

"गरीब शेतकरी मगधच्या प्रजेतील एक माणूस आहेच. ॥ प्रजेतील एकाचा वेष तू धारण केलास तर याला वेपान्तर कसे बरे म्हणता येईल?" जनकसेनने विचारले.

आश्चर्य करीत चित्रसेन म्हणाला - "मी गरीब शेतकऱ्याचा वेष धारण केला ॥ वेपान्तर नव्हे का? मग आपणच सांगा, या देशाच्या राजाने बहुश्री बनण्यासाठी कोणता वेष धारण करावा?"

जनकसेन हसत म्हणाला - "तू मगधच्या प्रजेतील एक आहेस. आपल्या प्रजेतील एकाचा वेष तू धारण केलास तर त्याला वेपान्तर म्हणता येणार नाही. तू एक गरीब शेतकरी बनलास आणि एक गरीब शेतकरी आजारी असल्याचे तू पाहिलेस, तू त्याच्या उपचाराची ॥ केलंस. सरे म्हणजे राजा म्हणून सर्व गरीबांच्या चिकित्सेची व्यवस्था तू करायला हवी होतीस. तू जर एकेकाच्या बडबडणींचा विचार केलास तर तू राजा कसला? राजाने सर्व प्रजेच्या जडी-अहचर्णांचा विचार करायला नको का? राजाने एकेक व्यक्तीचा नव्हे, संपूर्ण प्रजेचा विचार करायला हवा. आनं तुझ्या लक्षात मी काय म्हणतो ते?"

आपली बक कबूल करीत तत्क्षण चित्रसेन म्हणाला - "येथून पुढे संपूर्ण जनतेच्या कल्याणाचा विचार करूनच मी लोकांच्या अहचर्णां सोडवीत जाईन."

राजा विक्रमादित्याला एवढी गोष्ट ऐकून जाता वेताळाने विचारले - "राजाने राज्यकारभार सुरळीतपणे चालविला पाहिजे, पण चित्रसेन असं न करता विलासात मग्न राहिला. नंतर त्याच्यात जो बदल आला तो निश्चितच प्रशंसनीय आहे. परंतु जनकसेनने ॥ चित्रसेनशी जी बोलणी केली, त्यात त्याचे वाक्-चातुर्यच अधिक दिसते, त्याच्या बोलण्यात कधी कधी विसंगति ही दिसते. कोणताही राजा आपल्या देशाच्या

नागरिकांपैकी एक असतो. आपल्या कार्य-मिठाईसाठी तो कोणताही वेष धारण करू शकतो. त्याने केलेला शेतकऱ्याचा वेष हे वेषांतरच नव्हे असे म्हणणे कितपत योग्य आहे? त्याच्या म्हणण्यानुसार राजाने राक्षस वा देवाचा वेष धारण केला तरच ते वेषांतर होईल, कारण राक्षस व देव हे प्रजेतील कोणी नव्हेत. 'तू जेव्हा वेषांतर करून संचार करीत असशील तेव्हा मी तुला येऊन भेटेन' हे त्याचे म्हणणे तर फारच विचित्र व हास्यास्पद वाटते. माझ्या या शंकांचे निवारण माहीत असून ही तू केले नाहीस, तर तुला माहीतच आहे की तू जे शीर धडावर राहणार नाही."

वेताळाने शंकांचे निरासन करीत विक्रमादित्य म्हणाला - "जनकसेन हा एक राजर्षि आहे. हे विसरू नकोस. त्याची विचारांची एक पातळी आहे. त्या पातळीवरून त्याचे विचार योग्यच म्हटले पाहिजेत. याला वाक्चातुरी म्हणणं ही तुझी चूक आहे. त्यात तुला दिसणारी विसंगति ही ही तुझा घम आहे.

देशात निरनिराळ्या प्रकारचे नागरिक असतात हे चित्रसेनला दाखवून देण्याचा राजर्षीचा निश्चय होता. जो सर्वात अधिक तमय असला, तो राजा बनू शकतो, किंवा असे म्हणू की राजा सर्वगुणसंपन्न असला पाहिजे. 'तू जेव्हा वेषांतर केलेले असेल, तेव्हा मी तुला येऊन भेटेन' असे जनकसेन म्हणाला, तो चित्रसेनला भेटायला आला, तेव्हा तो नृत्य-संगीतात होला. म्हणून जनकसेन त्याला म्हणाला - 'आता तू जे काम करीत आहेस, ते वेषांतरित राजाचे निश्चितच नव्हे.' विवेकसंपन्न व तीक्ष्ण बुद्धीच्या चन्द्रसेनला राजर्षीचा आशय समजला. तो म्हणाला - 'माझी चूक माझ्या लक्षात आली आहे.' म्हणून जनकसेनवर केलेला तुझा दोषारोप निराधार आहे. ती त्याची वाक्-चातुरी नव्हे, नित्याच्या विचारात काही विसंगति ही नाही.

अशा रीतीने राजाचा मोन-बंग आव्यावर वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला.

आधार - वसुंधरेची एक कथा.

ताजी मिठाई

एके दिवशी संध्याकाळी गावचा तलाठी रामचंद्र आणि गावचे अन्य प्रमुख लोक पारावर जमून गप्पा मारत होते. दुसऱ्या कुठल्याशा गावाहून आलेल्या एका माणसाने तेथे पोचून 'रामराम' केला. रामचंद्रने त्याला ओळखले, त्याच्या व्याहाकडे काम करणारा वीर नावाचा नोकर होता तो.

पहिलाच रामचंद्रने ओळखले, की तो काही चांगली बातमी घेऊन आलेला आहे. त्याने धीरला विचारले, "बोल, काही चांगली बातमी आणली आहेस वाटतय?"

"होय, शुभ बातमीच आहे. नातू झालाय तुम्हाला." धीर बातमी सांगत म्हणाला.

रामचंद्रच्या आनन्दात पारावार राहिला नाही. त्याच्या हातात पाचाची नोट कोंबत रामचंद्र म्हणाला "बत्ताच आसच्या घरी जा वनू एक टोपलं मागून घेवन अग्रवालच्या मिठाईच्या दुकानात ये."

रामचंद्रने या आनन्दात सर्व ओळखी-मिठाई वाटायचे ठरवले. तो ताबडतोब अग्रवालच्या दुकानी पोचला.

तलाठी साहेबांना पाहून अग्रवाल म्हणाला, "या तलाठीसाहेब! तुम्ही तर माझ्या दुकानात दोकवतच नाही?"

"पण आता तशी वेळ आलीय नं! मला सर्व प्रकारचे शंभर लाहू वनू दहा किलो जिलबी पाहिजे, पण सारी मिठाई चांगली ताजी हवी."

"वा, वा! अगदी ताजे आहेत सगळे पदार्थ. तिकडे वनले वनू सगळेच इकडे भुचलून आणलेस." अग्रवाल युत्साहाने म्हणाले.

नंतर दोघे मिठायांच्या किंगतीबद्दल बोलू लागले. मध्येच या मिठाया कथा वनवल्या जातात याबद्दलही गप्पा निघाल्या.

तलाठी आश्चर्य प्रकट करत म्हणाला, "अरे अग्रवाल, तुम्ही तर जिलबी वनू लाहूचा डोंगरच भुचा केलाय की! छान गोलाकार रचून ठेवलाय

चान्दावा पुरवणी - ७५

भावा

आपल्या देशातील सुन्दर वृक्षांपैकी एक आहे भावा. या झाडावर पिवळ्या रंगाच्या फुलांचे गुच्छ जडकत असतात. त्यावर एकही पान आढळत नाही. हे पुरोपमधील लॅबर्नम जातीचे झाड आहे. परन्तु याचा फल लॅबर्नमपेक्षा मोठी व सुन्दर असतात. फेब्रुवारी मार्चच्या दरम्यान झाडाची पाने झडू लागून फुलांचे तुरे दिगू लागतात. यानंतर फुले गुलाबसारखे फुलतात. हजेर फुले गळू लागून पुन्हा एप्रिल-मे महिने अंकुरित होऊ लागतात.

साधारणतः समुद्रसपाटीपासून १,५०० मीटर उंचीवरील डोंगरी भागात या झाडे प्रमाणात आढळतात. झाडाची उंची १५-१४ मीटर असते. याची तोंडे बुटकी असून फाट्या चारी विशाला पसरलेल्या असतात. या फाट्या दाट असून याहीभाषपलेल्या असतात. फाट्यांच्या रंग व रंग बदलत असतो. पण त्यांच्या दोन्ही बाजूंना ही पाने जोडीजोडीने विकटलेली असतात.

भावा गोल, काळ्या व लांबचलाब असतात. एकेका झाडाच्या आजूबाजूला या झाडा लटकलेल्या असतात. देखिण्या आतकपे-कपे असून, प्रत्येक वाण्यात अंदाजे १०, २० वाण्या असतात. वाण्याच्या त्रिज्या २-३ सेंटीमीटर असते. याने गोडे पदार्थ असतो. चिरेचन बनवतांना ज्या निरनिराळ्या शिथिल वापरतात त्यान हाही एक पदार्थ असतो. माकडे हा पदार्थ जवळीने घातात. म्हणूनच या झाडांना हिंदीत 'बंदर-भाडी' असेही म्हणतात.

वृक्षावृक्षात या झाडांना 'कशियासिन्दुना' म्हणतात. हिन्दी व बंगालीत हे झाड 'अमलताषा' नावाने ओळखले जाते. मराठीत या झाडाचे नाव 'भावा' तर उभिल भाषि मल्याळीत ते 'कोले' असे आहे. केरळमध्ये एप्रिल महिन्यात येणाऱ्या 'विशु' या सणाला या फुलांचा पूजेसाठी उपयोग केला जातो.

दिल्ली, कलकत्ता, मुंबई, भद्रास यासारख्या महानगरातून एस्याच्या दोन्ही बाजूंना ही झाडे लावलेली आढळतात. यामुळे नगराच्या सौन्दर्यात चांगलीच पडते. मुंबईत 'लॅबर्नम रोड' नावाने एक रस्ता असणे ही विशेष नोंद होय.

माल! यात तर भरपूर वेळ अन् मेहनत खर्च पडत असेल!"

"कसं सांगू तलाठीसाहेब यात किती वेळ अन् मेहनत लागते! खरं तर बनवायला वेळ कमी, अन् सजवायलाच जास्त लागतो!"

त्याला सहानुभूती दाखवत तलाठ्याने विचारले, "अन् हे सारं तुम्हाला एकदयालाच करावं लागतं?"

"सग काय तर! मदतीलाही कोणी नाही माझ्याकडे. हे सर्व सजवायला मला पूर्ण दोन रात्री खर्च घालाव्या लागल्या. जिलन्दा लहानमोठ्या होऊ नयेत, लाडूही एकदयाचे अन् तीट गोलाकार व्हावेत म्हणून एक रात्र जास्तीच शरबी लागली." असवाने आपल्या मेहनतीचे वर्णन केले.

आता मिठायांकडे अधिक जवळून पहात रामचन्द्र तलाठी म्हणाला, "अशोदर तर मला कळलेच नाही, पण आता ओळखले मी!"

"तुम्हाला काय वाटतं, दोन रात्रीत काम संपलं असेल? तसं नाही हं, या

सजवण्यात माझी एक रात्र जास्तच गेली. खूप मेहनत केली; तेव्हाच तर हे सगळं इतकं सुन्दर रचू शकलो मी! तीन रात्री जराही न ओपता सतत काम राहिलो मी. आता असेल ना तुम्हाला, कि हे काम किती मेहनतीचं आहे?"

इतक्यात वीर एक मोठा हारा घेऊन तिथे पोचला. अगदाल लूश होत म्हणाला, "हारा घे इकडे. मोजून, सारी मिठाई देवतो मी त्यात." अन् हारा घेण्यासाठी त्याने हात पुढे पसरले. पण तलाठी जागचा भुळत एकदम म्हणाला, "नाही, नाही अगदाल. तुमच्याकडचं काहीच सरीदायचं नाहीय. तर ताजी मिठाई घ्यायला निघालो होतो!"

आता कुठे आले की, गप्पा मारता मारता आपण तलाठ्याला शरी गोष्ट सांगून टाकलीय. नोनण्यातून मिठाई तीन दिवसांपूर्वीच बनल्याचे स्पष्ट झाले होते!

आपल्या देशातले महान् कवि

राभायण हा महाभारत हे शब्द कोही हजार वर्षांपूर्वी रचले गेले आहेत. कित्येक पिढ्यांपासून ज्ञानलोकाला असेल. शत्रूंनाही ते वाचकांचे मनोरंजन करीतच आणतात. रामायण-महाभारत कथांच्या आधारे विविध भारतीय भाषांतून कित्येक काव्य रचली गेली आहेत. अनेक नाटकेही लिहिली गेली आहेत. संस्कृत भाषेतील अति-प्राचीन नाटककार 'भाल' यानेही रामायण-महाभारतातील कथांच्या आधारे अनेक नाटके रचली आहेत.

या सुप्रसिद्ध प्राचीन नाटककारांच्या ज्ञानाबद्दलचे वर्णन मात्र अपुलक्य नाही. महाकाव्य कालिकासने भाषाच्या अलंकारांमधील आदरपूर्वक केलेला आहे. यावरून असे सिद्ध होते की इतिहासकार हा साहित्यवेत्त्यांनी भाषांना अर्पण केलेले आहे.

अतिप्राचीन नाटककार

काही अन्य प्राचीन ग्रंथांतूनही भाषांच्या त्याने 'स्वप्न वासवदत्त'चा आदरपूर्वक अलंकार केला गेलेला आढळतो. परंतु १९१२ पर्यंत हे नाटक मात्र कोणाही वाचकांचे नव्हते.

१९१२ मध्ये गणपतीभास्करांनी याच्या एका गुप्तसिद्ध करतानाच काही तडपचे शोधून काढली. 'स्वप्न वासवदत्त' हा आणखी मारा नाटके हा अलंकार अतुल्य मानता. त्यांचे रचनाशीतपहाता पंडित न. असे म्हणणे आहे की, ही मारी एका रचनाकाराचे लिहिली आहे. पाहिजेत. ही गोष्ट तर सर्वविदितच आहे. 'स्वप्न वासवदत्त'चा रचनाकार भासच आहे. तेंव्हा, या आधारे ही बाकी मारी नाटके भासनेच लिहिली आहेत असे होते.

मास ई.श.पू. ८-९ हा कवि आहे असे म्हणतात. त्या संपूर्ण देशातील राजे संस्कृत भाषेला मान देत. त्यामुळे संस्कृत भाषेचा नाटककार भास हा कोणत्या प्रांतातला होता हे सांगणे कठीण आहे. भासांचे नाटके देशभर प्रसिद्ध होती. पूर्वी तडपचे मंदिरांतून सुरक्षित ठेवली जात. उत्तर भारतातील मंदिरांवर चारचर हल्ले होत असत. त्यामुळे बऱ्याचशा तडपचांचा नाश झाला असावा. पंडितांचे असे म्हणणे आहे की भासांचे नाटकेही अद्याप नष्ट झाली असावीत.

एका मुळाव्या आधारे लिहिलेल्या 'स्वप्न वासवदत्त'चे संक्षिप्त कथा अशी आहे.

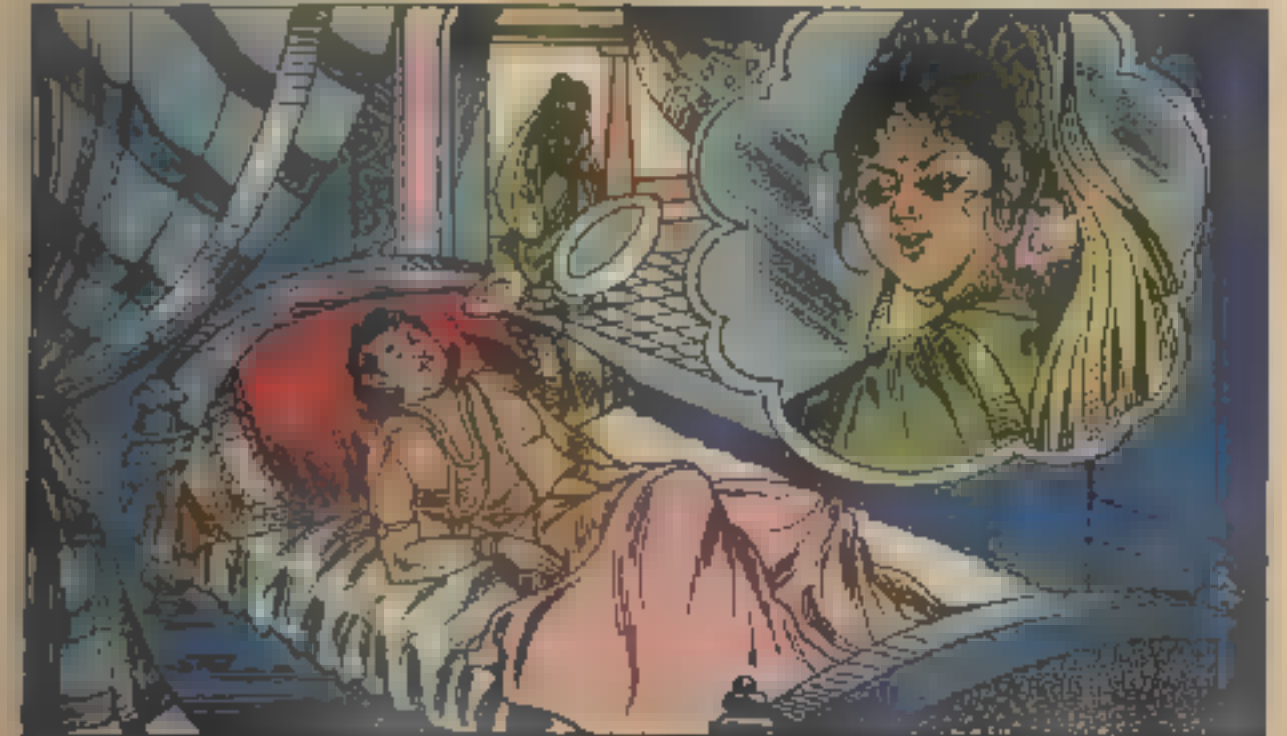
वत्सदेशचा युवराज भुदयन याने श्रुतिर्षिनीची मीनद्वयसप्तांगी वासवदत्ता हिच्याशी विवाह केला. यानंतर तो विलासात राहिला. राज्यकारभाराच्या कामात त्याला राहला नाही. आणि आपल्या जबाबदाऱ्याही तो जणू विसरून गेला. पंडिते तेंव्हा विलासात सुख-सामग्री एकत्र करून घेतले. त्याला वेळ पालवून त्याच्या या वागण्याने राज्य-शासनाची व्यवस्था शिथिल झाली आणि अन्य अधिकारीही आपली कर्तव्ये विसरून जाऊ लागले.

या परिस्थितीचा पंडिते पंडिते शत्रुसैन्याने वत्सदेशावर अचानक हल्ला करून अर्धे राज्य आपल्या ताब्यात घेतले.

प्रधानमंत्र्यांनी यौगंधरायणाच्या अंग लक्षात घेऊन की, राजा हा विलासाला दूर केले, तरच राजा उद्वेगनाट मार्गावर येईल. आपला ही कल्पना अगत्यात आपल्यासाठी त्याने एक कारस्थान रचले. वासवदत्तेला त्याने विभ्रामात घेतले. ती एकदा काही

वाहेर गेलेली असताना, यौगंधरायणाचे अपवाद पसरवली की, 'वासवदत्ता अचानक आगीत मगडून ठार झाली.' या बातमीने राजा भुदयनला मोठाच धक्का बसला. त्याला अमर्याद दुःख झाले. परंतु जसजसा काळ जाऊ लागला, तसतशी त्याने राज्यकारभारात लक्ष घालायला सुरुवात केली. शासनव्यवस्थेत सुधारणा होऊ लागली. शत्रुसैन्याकडून त्याने आपले अर्धे राज्यही परत मिळवले. आपला संपूर्ण देशाची राज्य-व्यवस्था त्याच्या हाती आली.

एक दिवशी राजा भुदयन झोपलेला असताना, वासवदत्ता त्याच्या स्वप्नात आली. त्याने जे उघडून पहातो, तो जराबराच वासवदत्ता समोर अशी दिसली. क्षणभर त्याला हे मारे स्वप्नच वाटले. पण हे स्वप्न असून सत्यच आहे, हे आपल्यावर आपल्या आनंद झाला. स्वप्नायश्वेतुन घेतलास्येत आणणाऱ्या विवेकशील मन्याची मुक्ती पूर्णपणे आपल्यावर त्याला आणलीच नव्हते. पणारे भुदयन या वासवदत्ता पुन्हा एकत्र येतात.

तुम्हाला माहीत आहे काय?

१. एक्झॅक्ट शिखर चतुर्न 'वाण्या'स पहिला विजय कोणां केला, कसा?
२. इसवी सनाच्या पहिल्या अलवान आपल्या देशातील अनेक लोकांना लिखन धर्माचा दंडा देऊन, आपल्याच देशात महान आपत्ती केली काय?
३. आपल्या देशातील मूर्तीस कोणांनी शिंदी संहिता त्याच्यापास कोण ?
४. कायना 'गोष्टी'च्या 'ही' देशांतल्या देशातल्या काय ?
५. टाईपरायटरचा मशाखा कोण ? हे मशाखा कसा आहे ?
६. राम रामाच्या नावा काय आहे ?
७. लक्षावधी 'गड' गावला ना निर्मिता कोण ?
८. १८७५ (ये) मशाखात फावला गसात समजा, मशाच नवी दख्खनच्या मशाखात एक महानपूर्ण घटना घडली, ती कोणांनी ?
९. लोकांच्याने आपल्या मूर्तीला, ती काय मशाखांच्या विचारांनी पयायिता असल्याच्या मशाखातून गेम करी केला दिली, तिचे नाव काय ?
१०. रक्षितल भाषेच्या निपीले नाव काय ?

गोष्टी टिप्पणी जो संयुक्त राष्ट्र-संघाने पहिले प्रमुख लक्षित होते. (सन १९४६ पासून) १९४८ (संघाच्या). त्यांच्या नेतृत्व क्रमशः रवींद्रजी हंग हंगर्भक बोल्ड (१९५३). वर्गाचे मू मी (१९९१). आस्ट्रिया ये फर्स्ट बाल्डोम (१९७२) व गेल्ले भेविचर पेरज वी स्पूलर (१९८२) हे त्या जागे माने. सन १९९२ पासून ईंग्लिशचे बुद्धीस पाली प्रमुख लक्षित भाषेत.

अुत्तरे

१. एक्झॅक्ट शिखर चतुर्न 'वाण्या'स पहिला विजय कोणां केला, कसा?	१. एक्झॅक्ट शिखर चतुर्न 'वाण्या'स पहिला विजय कोणां केला, कसा?	१. एक्झॅक्ट शिखर चतुर्न 'वाण्या'स पहिला विजय कोणां केला, कसा?
२. इसवी सनाच्या पहिल्या अलवान आपल्या देशातील अनेक लोकांना लिखन धर्माचा दंडा देऊन, आपल्याच देशात महान आपत्ती केली काय?	२. इसवी सनाच्या पहिल्या अलवान आपल्या देशातील अनेक लोकांना लिखन धर्माचा दंडा देऊन, आपल्याच देशात महान आपत्ती केली काय?	२. इसवी सनाच्या पहिल्या अलवान आपल्या देशातील अनेक लोकांना लिखन धर्माचा दंडा देऊन, आपल्याच देशात महान आपत्ती केली काय?
३. आपल्या देशातील मूर्तीस कोणांनी शिंदी संहिता त्याच्यापास कोण ?	३. आपल्या देशातील मूर्तीस कोणांनी शिंदी संहिता त्याच्यापास कोण ?	३. आपल्या देशातील मूर्तीस कोणांनी शिंदी संहिता त्याच्यापास कोण ?
४. कायना 'गोष्टी'च्या 'ही' देशांतल्या देशातल्या काय ?	४. कायना 'गोष्टी'च्या 'ही' देशांतल्या देशातल्या काय ?	४. कायना 'गोष्टी'च्या 'ही' देशांतल्या देशातल्या काय ?
५. टाईपरायटरचा मशाखा कोण ? हे मशाखा कसा आहे ?	५. टाईपरायटरचा मशाखा कोण ? हे मशाखा कसा आहे ?	५. टाईपरायटरचा मशाखा कोण ? हे मशाखा कसा आहे ?
६. राम रामाच्या नावा काय आहे ?	६. राम रामाच्या नावा काय आहे ?	६. राम रामाच्या नावा काय आहे ?
७. लक्षावधी 'गड' गावला ना निर्मिता कोण ?	७. लक्षावधी 'गड' गावला ना निर्मिता कोण ?	७. लक्षावधी 'गड' गावला ना निर्मिता कोण ?
८. १८७५ (ये) मशाखात फावला गसात समजा, मशाच नवी दख्खनच्या मशाखातून एक महानपूर्ण घटना घडली, ती कोणांनी ?	८. १८७५ (ये) मशाखात फावला गसात समजा, मशाच नवी दख्खनच्या मशाखातून एक महानपूर्ण घटना घडली, ती कोणांनी ?	८. १८७५ (ये) मशाखात फावला गसात समजा, मशाच नवी दख्खनच्या मशाखातून एक महानपूर्ण घटना घडली, ती कोणांनी ?
९. लोकांच्याने आपल्या मूर्तीला, ती काय मशाखांच्या विचारांनी पयायिता असल्याच्या मशाखातून गेम करी केला दिली, तिचे नाव काय ?	९. लोकांच्याने आपल्या मूर्तीला, ती काय मशाखांच्या विचारांनी पयायिता असल्याच्या मशाखातून गेम करी केला दिली, तिचे नाव काय ?	९. लोकांच्याने आपल्या मूर्तीला, ती काय मशाखांच्या विचारांनी पयायिता असल्याच्या मशाखातून गेम करी केला दिली, तिचे नाव काय ?
१०. रक्षितल भाषेच्या निपीले नाव काय ?	१०. रक्षितल भाषेच्या निपीले नाव काय ?	१०. रक्षितल भाषेच्या निपीले नाव काय ?

निरर्थक स्वार्थ

विदर्भ देशात रामशर्मा नावाचा एक अर्थशास्त्रवेत्ता होता. आणि प्रजेतील लोकही विविध विषयात त्याचा सद्ग्रा विचारत असत, त्यामुळे त्या देशातील दारिद्र्य अजिबात नाहीसे झाले.

इन्द्रपुरी हे विदर्भच्या शेजारचेच राज्य होते. राज्यातल्या साऱ्या सुधारणा इन्द्रपुरी राजाने आपल्या राज्यातही अमलात आणल्या. त्यासाठी त्याने आधी त्यांचा सूप अभ्यास केला. तरांही परिणाम मात्र शून्यच निघाला.

ही इतकित रामशर्मा समजली, ज्या आर्थिक सुधारणा आपल्या राज्यात इतक्या सफल झाल्या, त्याच सुधारणा शेजारच्या राज्यात कशा काय निरूपयोगी ठरल्या, याचे कारण जाणून घेण्यासाठी तो त्या राज्यात गेला.

रामशर्मा जंगलातून जाताना चालता चालता दमून गेला अन् एका शांततेत छग्येत बसला. पण इतक्यात एक भूत

झाडावरून त्याच्या पुढ्यातच भुडी मालून भुडे राहिले.

रामशर्मा थरथर कापू लागला. त्याची ही स्थिती पाहून भूत म्हणाले, "घाबळ नका मला पाहून महाराज! मी इन्द्रपुरी राज्यातला मोठा नागरिक आहे, एका लहानशा गावात रहात असल्यामुळे माझी मिळकत अन् मालमत्ता पांढरुल कुणालाच नाही माहीत नाहीय, इतकेच काय, ही गोष्टी माझ्या स्वतःच्या माणसांनाही माहीत नाही. मी घन सखापासून चोळून इर ठेवलं, ते कुणाच्या कामी आलं नाही, म्हणून मी आता भूत बनून बसलोय. ते एकाद्या चांगल्या कामी लायलं, त्याचा सदुपयोग झाला, तर मला या विशाच्योनीतून मुक्ती मिळेल. मला माहीत आहे, की तुम्ही अर्थशास्त्रवेत्ता रामशर्मा आहात, तेव्हा या कामात मला करा, मला पुण्य मिळेल त्यामुळे अन्या रूपातूनही माझी सुटका होईल."

जनार्दन शिंचाळकर

“अर, ह्यांच्या धुल्लक गोष्टीसाठी इतकी चिन्ता काढाला? ते धन राजाकडे पोचवण्याची आवश्यक ती व्यवस्था मी करीन. राजा धन उपयुक्त अशा जनकल्याणाच्या कामी लावेल.” रामशर्मनि अुपाय सुचवून पाहिला.

“माझं धन तर तो आपल्या विलासासाठीच खर्च करील, असा जर माझ्या पैशांचा दुरुपयोग झाला, तर मला या भूतयोनीतून सुटका नाही मिळणार.” भूत म्हणाले.

“तुमच्या राजानं जनतेच्या हितासाठी अनेक संस्था निर्माण केल्या आहेत. तुझं धन मी त्यांच्या सुपूर्त करीन. प्रजेलाही लाभ होईल.” रामशर्मनि दुसरा अुपाय सुचवला.

“मग तर तुम्हाला आमच्या देशातल्या सेवा-संस्थांबद्दल काहीच माहीत नाही असं म्हणावं लागेल. दहा लाख त्यांच्या हाती पोचले, तर जनतेपर्यंत एक लाखही पोचणार नाहीत!” भुताने पुन्हा अडचण मांडली.

‘मरणानंतर आपलं धन एकाद्या कल्याणकारी कार्यात खर्च व्हावं’ हा भुताचा हेतु निःसंशय प्रशंसनीयच होता. रामशर्माना त्याचा हेतु आवडला. ‘असे परोपकारी नागरिक राज्यात असूनही इन्द्रपुरीत दारिद्र्य का असावं?’ ही गोष्ट रामशर्माला कळेल.

काही विचार करून रामशर्मा भुताला म्हणाला-“ ~~आपला~~ माझा पूर्ण विश्वास आहे. देशातील सेवा-संस्थांवरही विश्वास आहे माझा. सगळं पडून एकूण मला असं वाटतंय की, तुमच्या देशातली परिस्थितीच काहीशी विचित्र आहे. तुला आपल्याच देशातल्या पंडितांची मदत नसती का घेता आली?”

“हं! आमच्या देशच्या पंडितांची द्रव्यस्वी तहान फार जोरदार आहे. विचारलं तर प्रत्येक जण म्हणेल की - धन माझ्या हाती दे! माझा त्याच्याबद्दल काडीइतका विश्वास नाहीय.” भूत अुत्तरले.

रामशर्मनि भुताला मदत करायचे आश्वासन दिले. भूत अदृश्य रूपाने त्याच्या बरोबर चालू लागले. जंगल संपवून ते आता इन्द्रपुरीत पोचले. भुताच्या सल्ल्याने रामशर्मा एका धर्मशाळेत अुतरला.

ही धर्मशाळा गावचा प्रमुख व्यापारी घनसेन यात बसवली होती. ‘दान-धर्म अन् पुण्य-कर्माचावत पहिलं नाव याचंच घ्यावं’ असे मानले जाई.

रामशर्मनि भुताला सांगितले की, “याचे वाडवडील त्रिपूर देशचे होते. सत्य अन् प्रामाणिकपणा यांवर त्यांचा विश्वास असे. यामुळेच आतापर्यंत ज्या ज्या देशांशी त्यांनी व्यापार केला, त्या नवीन ते सफल झाले. घनसेनचा भाऊ गुणसेन याला आमच्या देशात कित्येकदा पुरस्कार मिळाले आहेत. त्यानं आमच्या देशात दोन देवळा, ~~आणि~~ धर्मशाळा अन् चार परिपूर्ण असे दवाखाने बनवले. याशिवाय कित्येक शाळाही त्याने बांधल्या. त्या शाळा उत्तम स्थितीत रहाव्यात म्हणून आजही तो स्वतः ~~आणि~~ घालतो, आपलं धन त्याच्या हवानी कर.”

“तुमचं बोलणं ~~आणि~~ त्याच वाटतंय. ~~आणि~~ इतकं असोम धन एकाद्या स्वदेशी व्यक्तीला न देता विदेशी व्यक्तीला देणं ~~आणि~~ अुचित नाहीय.” भूत म्हणाले.

इतक्यात एक दमिंदी ब्राह्मण रामशर्माजवळ येअून म्हणू लागला, “महाराज, तुम्ही परदेशी वाटतंय, म्हणूनच विचारयचं ~~आणि~~ करतोय. माझं जुनं घर केंव्हाही पडून जाणारलं वाटतंय. माझी आई आजारी असते. माझ्या सगळ्याच गरजा तुम्ही पुन्या करू शकणार नाही, पण जेवढं देता येईल, तेवढं तचं देअून मला मदत

करा. मी या शहरात चाळीस वर्ष रहातोय, पण एकाही महाभागाने एकादी कवडीही देअून मला मदत केली नाहीय. माझ्या या देशातले लोक महास्वार्थी आहेत.”

त्या ब्राह्मणाच्या हातावर एक अशर्फी ठेवत रामशर्मा म्हणाला, “ज्यांनी तुझ्या गरजा पुन्या केल्या नाहीत, त्या सर्वांना स्वार्थी म्हणणं योग्य नाही वाटत मला. परकीयांसमोर आपल्या लोकांची निन्दा म्हणजे ती स्वतःची निन्दा केल्यासारखंच होतं. तुझ्या अडचणी लवकरच दूर होतील, धीर धर.” असा हितबोध करून रामशर्मनि त्याला पाठवून दिले.

तो गेल्यावर रामशर्मा भुताला म्हणाला कि, “तुझं धन या दरिद्री ब्राह्मणाला दे.” भूत

यावर म्हणाले, "ब्राह्मण गरजवन्ता आहे, हे खरंच! पण भाता इश्वर आल्यावर या शहरातल्या माणसाला भी घन झालं? आपल्याच गावच्या एकाद्याला दिलं, मला वाटेल."

धर्मशाळेत थोडी विथ्यान्ती घेतल्यावर रामशर्मा भुतामहपुढे निघाला. रस्त्यात राजाचा एक नोकर समोर आला. त्याच्या बोलण्यातून असे कळले की तो अनेक गरजांनी गासलेला आहे, अन् असेही समजले की तो भुताच्या गावचाच आहे.

"माझ्या गावचा तर मिळाला, पण एकादा माझ्याच गल्लीतलाही मिळून जाईल कदाचित्." भुताने आशा व्यक्त केली.

आतारामशर्मा भुताचा भुद्देशनीट आला. तो ताबडतोब भुताला म्हणाला, "हं, तुझ्या गल्लीतल्या कुणाला न देता, घरातल्याच कुणाला दिले, आणखीनच छान होईल ना? चल, तुझ्या गावाच जाऊ आणण." दोघे भुताच्या गावा गेले. मेलेल्या त्या भाम्यवन्ताच्या घरा ते पोचले. तोच भूत झाला होता ना! आतून नुपच आवाज ऐकू येत होते.

पाहून भूत म्हणाले, "हो! भाता झाली पेहा! आज माझा वाढदिवस. मी जिवन्त असताना माझ्या या घरात मूष छानछोकीनं भुत्सव सज्जरा बायको अन् मुलं मला फुलांने हार पाभून माझी पूजा करत असत. माझ्यासाठी गवई बोलावून सुंदर, मधुर गाणी गायला जाययचे." मोठ्या भुत्साहाने भूत हे सारे सांगत रामशर्माने प्रवेश केला. घरातल्या लोकांना तो "मृत्यु पावलेल्या आपल्या कुटुंब प्रमुखाचा वाढदिवस अजूनही तुम्ही इतक्या भुत्साहानं अन् मोठ्या प्रमाणावर सज्जरा करत आहात! सरोसरच धन्य आहात तुम्ही!"

एक विधवा, दोन मुलगे, सुना इत्यादि सर्वजण त्याचे हे बोलणे ऐकून आश्चर्याने त्याच्याकडे पाहू लागले. दोन सेकंदांनी तो विधवा म्हणाली, "आम्ही तर विसरूनही गेलो त्यांना! जिवन्त असे पर्वन्त शिस्तोज्या नावाखाली आम्हाला कायम गप्प बसवत त्यांनी. आमच्या जगण्यात मौजमजा किंवा

थट्टा-विनोद काही नसेच. त्यांच्या मरणातच सुखी झालो आम्ही. आता कुठे स्वातंत्र्याची गंमत सुखभोगतोय आम्ही. आमची स्वतःची वीस एकरांची शेती आहे. ती खंडानं देवून त्यातून मिळणाऱ्या पैशातून आठवड्यातून एकदाच का होईना, करतो, आनंदानं खायतो."

"मग काय तुम्हाला त्यांचा कटो आठवण नाही येत?" शर्माने विचारले.

"कधी पणार" कधी कधी येतं ना, की आणखी कारण असते, आणखी काही आनंदाचे दिवस मिळाले असत आम्हाला. विचार येणं, जेही त्यांची करणं का' सवतींचा एक भूतगा आहे. पक्का आहे

तो. नेहमीच पिळून कुणाला न कुणाला भरत असतो, ते लोक मग फिरीद घेवून इथं येतात. त्यांना वारंवार सांगत असतो की, त्याचा वाप मेल्यावर आता त्याचं आमचं काहीही नातं अरुजं नाहीय पण तें थोडंच ऐकतात? आम्हाला त्यांच्या तक्रारी ऐकाव्याच लागतात. अशा शिब्या देतानाही त्यांची आठवण येते ना आम्हाला. अन् तुम्ही तर जाणतच असाल की, मेल्या माणसाची आठवण अशाळण्यात काही फायदा होत नसतो." मोठ्या विरक्त भावाने भुताची सांगत होती.

आता एक क्षणभरही तिथे पांढायची भुताची इच्छा नव्हती. रामशर्माच्या कामात ते कुजबुज लागल्यावर जबर्दस्तीने त्याला तेथून निघावेच लागले.

“मसा आत्ता कुठं समजून भुक्तंय. दुसरं लक्ष करून मी आपल्या थोरल्या मुलावर अत्याचर केलाय. तुम्ही त्याला ताबडतोब रोहून, जोला त्याच्याशी, त्याला माझ्या दुर्भाग्याची कहाणी सांगा.” भूत शर्माला म्हणाले.

रामशर्मनि गाववाल्यांना भुताच्या मोठ्या मुलाबद्दल विचारले, तेव्हा एकजण म्हणाला, “तो तर अगदी कुचकामाचा आहे. सावत्र आईनं त्याला परावाहोर काढलं, अन् त्याला कसलीही मदत करायला साफ नकार दिला, तेव्हा आम्ही कोही लोकांनी त्याला मदत करायचं आश्वासन दिलं. आम्ही तर त्याला असंही सांगितलं की, तू सुधारलास तर लहून

झगडून होईना, पण त्याला इस्टेटीतला वाटाही मिळवून देऊ. पण, जाणाच्या मृत्यूमुळे आपलं मानसिक शांतीविचडलीच असा वहाणा करत तो पीतच राहिलाय अमून, ताडाच्या झाडांच्या वनात कुठे तरी पिअून तर झालेल्या अवस्थेत पडलेला सापडेल पहा आताही.”

रामशर्मा त्याला जाभून गेटला अन् त्याने त्याला शुद्धीवर आणला. त्याच्या या अवस्थेचे कारण विचारले असता, तो आपले आई-व्याप, भावडे, मायच लोक, इतकेच नव्हे तर देवालाही शिब्या देऊ लागला.

मधेच रामशर्मा म्हणाला, “तुझ्या पित्यानं खूपस धन कमवून ते एका सुरक्षित ठिकाणी लपवून ठेवलं आहे. ते रहस्य आत्ता तुला मी सांगणार आहे. पण, त्यापूर्वी तू अम सांग, की निळाव्यावर तू काय करशील?”

नशेने गुंगलेल्या आपल्या डोळ्यांचां अुधडझाप करत तो म्हणाला, “हं मोठसं घर घेईन, दास-दासी काढाला ठेवीन, मनरला वाटेल तितकं खार्ईन अन् हवी तेवढी दाह दोशीन! अरामरत राहोईन अन् ज्या ज्या कोणां माझा अपमान केलाय, माझी पर्वा केलेली नाहीय, त्याचा ऐक ऐक अपराध मोजून मूड घेईन, माझ्या वावांची तसवीर हार घालून सजवीन अन् गेज त्यांची पूजा करीन.”

त्याचे हे बोलणे संपल्याबरोबर भूत म्हणाले, “शर्मामहाराज, हाच माझा वारस आहे. माझं

धन चाला मिळालं, तर माझा आत्मा तृप्त होईल. मला तुमचा परवानगी हवीय घासाठी. तुम्हा परवानगी न दिलीत, तर असंतुष्ट राहोईन मी.”

रामशर्मनि त्याला परवानगी दिली अन् भुतानं सांगितलेली हकिकत त्याच्या मुलाला सांगून टाकली. भूत ताबडतोब तेथून अवृश्य झाले अन् रामशर्मा ही स्वदेशी परतला.

नवऱ्याकडून सर्व काही एकून पेतल्यावर रामशर्मांची बायको त्याला विचार लागली. “तुम्ही गेतात कोणत्या कामामाठी, अन् काय करून आलात? काहीच नसताना इन्द्रपुरीला जायचं कारण तरी काय? एका गलायकाना भुताच धन देवून टाकल्यानं कुणाला मोक्ष मिळेलस वाटलं तुम्हाला? मला तर वाही नाहीय, मगळाच मोगळ वाटतोय.”

रामशर्माश्मन भरल्या, “इन्द्रपुरीचाराचा विलासां माणूस आहे. तियाच्या सरकारी विभागांतून सर्वत्र अनारचार वाडलाय. राजाचा

सरकारी विभाग किंवा संस्थांवर मुळीच विश्वास नाही. राज्यातले लोक बल्यन्त संकुचित विचारांचे आहेत. आपलं गाव, आपली गल्ली याबद्दलच ते बोलत असतात अन् त्याच विचारांच्या ओढ्यात कुदत रहातात. जिवन्त असताना अन् मेळ्यावरही तेच ते पुनःपुन्हा बोलत रहातात, असलेलं धन गरजवन्तांच्या अपयोगी पडता भालायकांच्या हातां पडतंय. म्हणतात ना, कि इच्छा पूर्ण न झाल्या, तर माणूस भूत बनतो? निरर्थक स्वार्थामागे लागून त्या भुतानं अयोग्य मुलाला आपलं धन दिलं अन् संतुष्ट झालं.”

हेबोलणं, ही हकिकत त्यापतिपत्नींभरतीन मर्यादित राहिली नाही. अनेक लोकांना ती कळली अन् इन्द्रपुरीपर्यंतही पोचली. इन्द्रपुरीचाराचा प्रजेनेही आपल्या दुस्वरथेचे कारण ओळखले अन् ते फार लज्जित झाले. हळूहळू राज्यात परिवर्तन धडू लागलं अन् विदर्भातील सर्व जनते प्रमाणे ते सारे लोकही सुखी झाले.

चान्दोबाच्या बातम्या

दोरीबरीत उड्यांचा उधाळ

डॉ. जी. रामप्रसादभास्करचे निवासी आहेत. ते हाऊस-सर्जन आहेत. त्यांनी २१ नोव्हेंबर रोजी पाच तासात ४,०१७ वेळा दोरीवर उड्या मारून मिनीजच्या पुस्तकात स्थान मिळाविण्याचा प्रयत्न केला. अशा उड्या मारणारे लोक दर तामाला पाच मिनिटांनी विधाने घेतात. दोन वर्षांपूर्वी त्यांनी एका २५९० उड्यांना काढल्या, आणि ही बातमी मिनीजच्या पुस्तकात दिली. परंतु यापूर्वीच ते सरकारने प्रकाशित झालेले होते. म्हणून यावेळी सावध होऊन त्यांनी योग्य वेळी प्रकाशकांना सूचना दिली. 'लिम्का' याच्यांनी प्रगोदरचे प्रकाशित केले होते की हा, रामप्रसाद भास्करांनी एक तासात दोरीवर

२५९६ उड्या मारल्या. सांगायची गोष्ट म्हणजे डॉ. रामप्रसाद यांना बाल्य-रोम-विक्रिमोफी फार आवडते आहे.

उधाळ करणारा प्रयत्न

कोईलतूरचे एम. पार्थसारथी व्यायामाचे शिक्षक आहेत आणि लवकरच एक नवा उधाळ प्रस्थापित करण्याच्या मार्गावर आहेत. ते दर ताशी केवळ ५ मिनिटे विधाने घेऊन वर २५०० कोलांट्या उड्या मारून गळतात. यासाठी त्यांना २६ कि.मीटर लांबीचा रस्ता पाहिजे. रस्त्यावर वाही मडक्या प्रकृती, म्हणून काही सरकारी अधिकाऱ्यांनी मदत पाहिजे. ते एक फार उत्तम खेळाडू आणि त्यांनी कराटे मध्ये ब्लॅक बेल्ट मिळविला आहे. गेले संपूर्ण वर्ष ४०० कोलांट्या उड्या मारण्याचा मन पूर्वक करीत आहेत. अमेरिकेचे दाशिरा र्मन यांनी साडे दहा

तासात ४३४१ कोलांट्या मारून एक विक्रम स्थापित केला आहे.

अकरा वर्षे पायी चालणारी

स्वोटेनलंडच्या फियोने कॉप्रबेलने वय २७ वर्षाचे आहे. ब्रिटनच्या उत्तरेकडील आपले गाव 'जान ओ गोटस' हून ती वयाच्या सोळाव्या वर्षी निघाली. १००३ कि.मी. पायी चालून देशाच्या दुराच्या सरहद्दीवर पोचण्याचा तिचा अंत होता. तिथे पोचल्यावर न थांबता ती ४ ऑक्टोबर रोजी चालत आपल्या गावी परत आली. अकरा वर्षे ती पायी चालत राहिली आणि ३१,३३५ कि.मी. चे अंतर ती चालली. ती ऑस्ट्रेलियात सिडनी पासून पर्यंत अमेरिकेत न्यूयॉर्क पासून लोस एंजेलिस पर्यंत पायी चालली. आफ्रिकेत एका टोकापासून दुसऱ्या टोकापर्यंत चालायला तिना दोन वर्षे लागली. उधून पुढे जर कधी प्रवास केला तर एवढीच न आता कुणाला तरी बरोबर घेऊन जाईन असे ती म्हणते.

महाभारत - ८

ह गिनीनापर जवळच्याच जंगलात हिरण्यधनु नावाचा एक भिन्न राजा होता. त्याचा पुत्र एकलव्य याचा समजले की, हस्तिनापुरात अनेक राजकुमार गृह द्रोणाचार्याजवळ धनुर्विद्या शिकत आहेत; द्रोणांचे शिष्य बनून ते सर्वच भस्त्रांचे प्रशिक्षण घेत आहेत.

धनुर्विद्येत प्राविण्य मिळवण्याची एकलव्यची फार इच्छा होती. द्रोणाचार्याजवळ जाऊन त्याने 'आपल्यालाही शिष्य बनवून धनुर्विद्या शिकवावी' अशी विनंती केली. परंतु तो भिन्न जातीचा असल्याचे कळल्यावर त्यांनी त्याला धनुर्विद्या शिकवायला साफ नकार दिला.

द्रोणाचार्यांना विनयपूर्वक नमस्कार करून एकलव्य जंगलात परत गेला. आचार्यांची एक

मूर्ती बनवून त्याने तिलाच गुरु मानले आणि त्याने धनुर्विद्येचा अभ्यास सुरू केला. निरंतर अभ्यास व एकाग्रता यांगुळे तो द्रोणांच्या इतर सर्व शिष्यांपेक्षाही धनुर्विद्येत वास्तव प्रवीण झाला.

एकदा सारे द्रोणशिष्य शिकारीसाठी एकलव्य रहात असलेल्या जंगलात गेले. त्यांच्या बरोबरच्या शिकारी कुत्र्यांपैकी एक नेमका एकलव्य धनुर्विद्येचा अभ्यास करत असलेल्या जागी पोचला. एकलव्याला प्रहून तो कुत्रा जोरजोरात भुंकू लागला. आपल्या अध्ययनात व्यत्यय येऊ लागल्याने एकलव्याने त्याचा फक्त आवाजच बन्द करण्यासाठी, त्याच्या तोंडात एकासागून एक अशा वेताने बाण सोडले की,

कुठ्याला जराही इजा न होता त्याचे तोंड माथे उघडेच राहिले; अग त्याला भुंकता येईना!

कथ्याची अवस्था पाहून राजकुमार त्या धनुर्विद्यापिअरदाला शोधत एकलव्यापाशी पोचले. त्यांनी एकलव्याला न ओळखून त्याला विचारले, "तुकोण आहेस? कोणत्या गुरूजवळ तू धनुर्विद्या शिकलास?"

अुत्तरादाखन एकलव्याने त्यांना सांगितले, "मी शिल राजा हिरण्यधनुचा मृतग. असून माझे नाव एकलव्य आहे. द्रोणाचार्यांनी मी आपले गुरू मानले."

तेथून हस्तिनापूरी परत आल्यावर राजपु. रातो ॥ माया युत्तान्त द्रोणाचार्यांच्या काना घेतला. 'एकलव्य हा स्वतःपेक्षाही

धनुर्विद्येत पारंगत ठरणार' या विचाराने अर्जुन दुःखी झाला होता. तो द्रोणाचार्यांना म्हणाला, "धनुर्विद्येत माझ्यापेक्षा कोणीही ग्रेह असणार नाही, असे आपण ॥ वचन दिले होते. पण आपण एकलव्याला माझ्यापेक्षाही जास्त पटार्जित केले आहे."

अर्जुनाचे बोलणे ऐकून द्रोणाचार्य अवाक् झाले! सर्वो गोट जाणून घेण्यासाठी एकट्या अर्जुनालाच बरोबर घेऊन ते एकलव्याकडे गेले.

धनुर्विद्येच्या अध्ययनात मग असलेल्या एकलव्याने पुढे होऊन आचार्यांचे स्वागत केले, माठघा घिन्याने त्यांच्या पायलांना स्पर्श करून नमस्कार केला अन् तो म्हणाला, "मी आपला शिष्य एकलव्य आहे."

"तू ॥ शिष्य आहेस तर बोल, ॥ गुरूदक्षिणा काय देशील?" द्रोणाचार्यांनी एकलव्याला विचारले.

"गुरूदक्षिणा म्हणून माझ्या संबंध शरीरावर आपलाच अधिकार आहे." एकलव्य ताबडतोब अुत्तरला.

"तसे असेल तर दे पाहू तुझ्या भुजव्या हाताचा अंगठा कापून!" द्रोणाचार्यांनी गुरूदक्षिणा मागितली.

जराही विचार न करता एकलव्याने आपल्या भुजव्या हाताचा अंगठा ताबडतोब कापून काढून द्रोणाचार्यांना अर्पण केला.

या घटनेनंतर एकलव्याने डाव्या हाताने धनुष्य पकडून भुजव्या हाताच्या अुरलेल्या

बोटांच्या मदतीने आपला धनुर्विद्येचा अभ्यास चालूच ठेवला. परन्तु त्याला पूर्वोक्त शक्ति प्राप्त होवू शकली नाही.

अशा प्रकारे द्रोणाचार्यांनी अर्जुनाच्या मनार्ताल भय दूर केले अन् आपल्या कथाबद्दल जराही पश्चान्ताप न बाळगता दोघेही तेथून निघून गेले. निस्वार्थी व त्यागो एकलव्याचे त्यांनी जाताना एका शब्दानेही आभार मानले नाहीत.

द्रोणाचार्यांपासून पांडवांना ऋषशा विद्या शिकून घेतल्या, ॥ निमित्ताव्या अन्य विद्यांतही ॥ पारंगत ज्ञान. धर्मराज नारद्व्य करणवत पारंगत झाला, तर भीम गदायुद्धात. धनुर्विद्येत तर अर्जुन अजोड ॥ विद्येत त्याचे बुद्धिचापल्य, ॥ सोडण्यातली त्याची चलावी व वेग, शस्त्राचा प्रयोग करणाऱ्या पद्धतीतले त्याचे अद्वितीय वीरशाल्य इत्यादि स्तुत्य होते. 'त्याच्या तोलाचा अन्य वीर नाही' असं निश्चितपणे म्हटले जाई. परन्तु अशक्त्यामाना पुढावद्दलची जितकी रहस्ये माहोत होती, तितकी अन्य कोणालाही नव्हती.

नकुल-महदेव क्षद्गपुढात प्रवीण झाले.

भीमाचे गदायुद्ध-वीरशाल्य व अर्जुनाची धनुर्विद्येतली पारंगतता पाहून दुर्योधन व त्याचे भाजू या दोघांचा हेवा करत अमत.

आपल्या शिष्यांची परीक्षा घ्यावी असे एकदा द्रोणाचार्यांच्या सनात आले. सर्व राजकुमारांत जास्त जांगल नेमकाच कोण आहे, हे त्यांना पहायचे होते. त्यांना एकमात्राचा परी वनवला

व तो एका झाडावर ठेवला. बाहेलून तो सहजपणे दिसत नव्हता. आपल्या शिष्यांना घेऊन द्रोण त्या झाडाजवळ जाऊन म्हणाले, "झाडावर ठेवलेला पदवी, नोट लक्षपूर्वक पाहिलेत तर पानांच्या मधूनही दिसू शकेल. तुम्ही सर्वांनी ॥ त्याच्यावर नेम धरा अन् मी संगितल्याबरोबर बाण सोडून त्याचं डोकं भुडवा."

प्रथम धर्मराजची पाळी होती. द्रोणांनी त्याला विचारले, "नीट पहा, तुला पक्षी दिसतोय?" धर्मराज अुत्तरला, "होय".

द्रोणांनी नंतर विचारले, "त्या पक्षाबरोबरच मी अन् इथं असलेले सर्वजण दिसत बाहेत?"

धर्मराज म्हणाला, "हो, सर्व विसर्तायत."

द्रोणाचार्य म्हणाले, "तुझी दृष्टी लक्ष्यावर केन्द्रित झालेली नाहीय. तू परत जा."

द्रोणाचार्यांनी एकेक करून सर्व शिष्यांना बोलावून घेऊन तोंच पश्चिम विचारले. त्यांना सर्वांकडून अशीच उत्तरे मिळाली.

शेवटी अर्जुन आला व त्याने सादरपणे पक्षा पाहिला. द्रोणांनी त्याला, "आम्ही सर्वजण तुला दिसून जाहोत ना?" असं विचारताच, "मला पक्ष्याच्या डोक्याशिवाय काहीच दिसत नाहीय?" असे उत्तर त्याने दिले.

द्रोणांनी 'सोडू बाण' असे म्हणायचाच आवकाश! बस, अर्जुनाने आपल्या बाणाने पक्ष्याचे डोके अडवले! आचार्यांच्या आनन्दाला

सीमा राहिली नाही! त्यांनी अर्जुनाची तोंडभर स्तुती केली अन् मनातल्या मनात विचार केला की, दुपदाचा कोणी पराभव करू शकेल, तर तो केवळ अर्जुनच!

एकदा आपल्या शिष्यांसह द्रोणाचार्य यमुनेत स्नान करत होते. अचानक एका मगरीने आचार्यांचा पाय पकडला अन् तो त्यांना सोल पाण्यात ओढू लागला. द्रोण ओरडून आपल्या शिष्यांना बाणांनी मगरीला मारायला सांगू लागले. सर्वांनी बाण चालवले; परन्तु कोणोही मगरीला बरोबर बाण मारू शकला नाही; कारण कदाचित् आपल्या गुरुर्जनांचे कण लागेल अशी त्यांना भीती याटली. परंतु अर्जुनाने बाण चालवला. मगरीला मारून टाकले.

पाच अर्जुनाही बाहवा करत द्रोण म्हणाले, "अर्जुना, तुझं कौशल्य अमोघ आहे. मी तुला मन्यासहित ब्रह्मशिरोनामास्त्राची दीक्षा देईन. याचा प्रयोग मानवजातीवर होऊ शकेलच, परन्तु सामान्य माणसावर तो करण्याने मारा भूलोकच दाख होईल.

अर्जुनाने तावडतोड स्नान करून ब्रह्मशिरोनामास्त्राचा उपदेश घेतला.

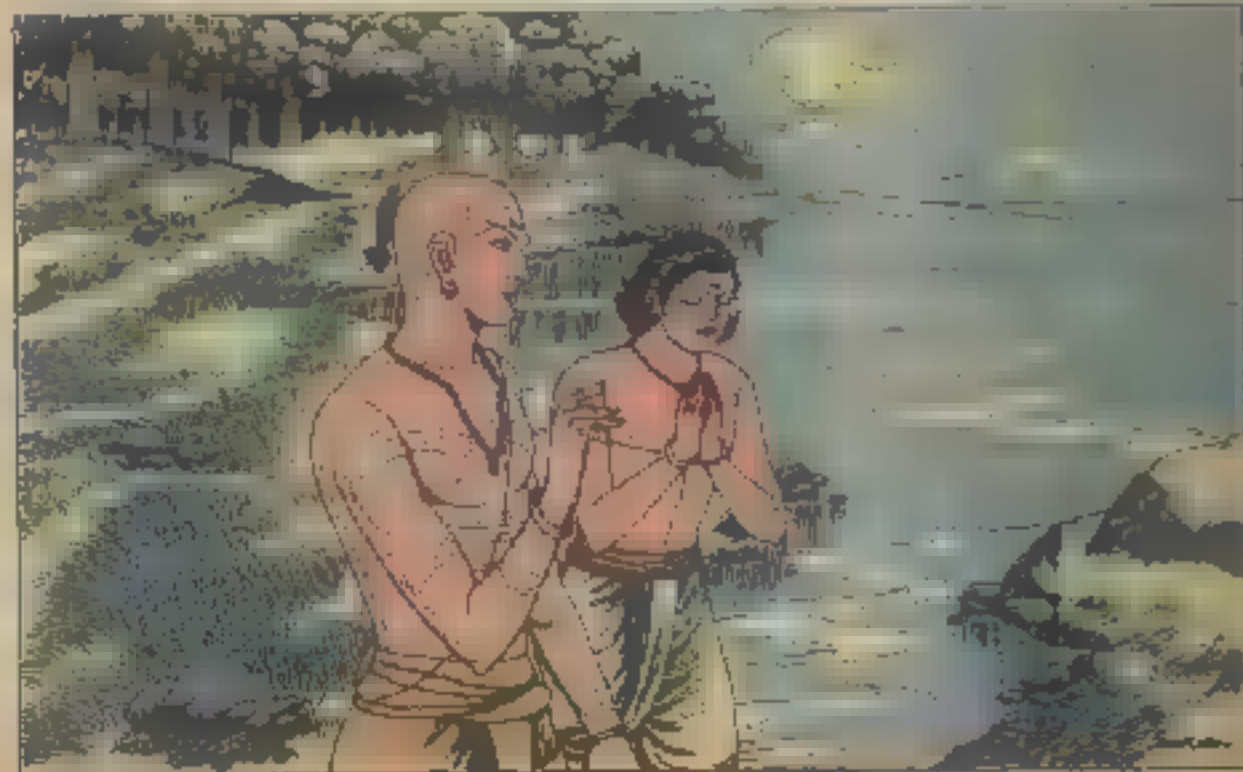
एके दिवशी द्रोण धृतराष्ट्राच्या सभेत गेले असता, तेथे भीष्म, विदुर, कृप, बाल्हिक, सोमदत्त आदि अग्रगण्य व्यक्ती हजर होत्या.

सर्वासमक्ष द्रोण धृतराष्ट्राला म्हणाले, "महाराज, सर्व राजकुमार माझ्याकडून विद्या घ्यायून तयार झालेले आहेत. आपण त्यांच्या

प्राविण्याची परीक्षा घ्यावी."

या विद्याप्रदर्शनाच्या व्यवस्थेचा भार विदुरावर सोपवला गेला. ही तयारी खूप मोठ्या प्रमाणावर केली गेली. अस्त्र-विद्या प्रदर्शनासाठी एक विशाल भूमी मुक्रर करून ती साफ करण्यात आली. तेथील मोठे दगड अडझाडोरा वगैरे हटवून समतल मैदान तयार करण्यात आले. पेक्षाकांना बसण्यासाठी ज्यांच्या त्यांच्या योग्यतेप्रमाणे आसने बनवण्यात आली. कनाती वगैरे लावून सर्व बाजू सुक्षोभित केल्या गेल्या अन् उत्तर बाजूकडे एक भव्य प्रवेशद्वारही बनवले गेले.

एका शुभदिनी मुमुहूर्त निश्चित केला गेला. राजवंशातील सर्वजण हे प्रदर्शन पहायला आले. गांधारी, कृन्ती आदि अंतःपुरातील स्त्रियाही

तथे भाव्या. त्यांच्यामाठी वसण्याची निराळा व्यक्ती होताच, सर्व लोक आपापल्या जागी स्थानापन्न झाल्यावर दोंगाचार्य आपला पुत्र अभ्युत्थामा याला बरोबर घेऊन सभास्थानी आले अन् रम-स्थलाच्या (आखाद्याच्या) मध्यावर बसले. त्यांचे सर्व शिष्य खड्ग, दाल, धनुष्य-बाण आदि आपुघांनी युक्त होते. त्यांच्यात खूप भुत्साह दिसून येत होता. सर्वप्रथम धर्मराज व त्याच्या मागा-माग बाकी सारे राजकुमार मंचावर उपस्थित झाले.

नव. हत्ती व घोड्यांवर बसून होऊन त्यांनी सर्वांनी विविध प्रकारच्या अस्त्रांमधले आपले कौशल्य दाखवले. नन्तर धनुर्विद्येतील

कौशल्यही दाखवले. ते सर्व पहात असताना 'चुकून आपण जखमी तर होणार नाही ना!' अशी भीतीही काही जणांना वाटत होती.

मंचावर जे जे काही घडत होते, ते सर्व विदुर सविस्तर वर्णन करून धृतराष्ट्राला सांगत होता, अन् कुन्ती गांधारी वगैरेही ते ऐकत होत्या.

थोड्या वेळाने भीम व दुर्योधन आपापल्या गदा घेऊन मंचावर आले. दोघांच्यात युद्ध सुरू झाले. केवळ प्रदर्शनासाठीच युद्धाचे आयोजन झाले असले तरी, काहीजण भीमाला, तर काही दुर्योधनाला प्रोत्साहन देत होते. ते नंतर तर त्यांना एकमेकांविरुद्ध भडकावू लागले. दोंगांनी जेव्हा पाहिले की हा प्रकार अनिष्ट वळण घेऊ पळाने आहे, तेव्हा अश्वत्थामाला पाठवून त्यांनी लढत थांबवला.

आता अर्जुन मंचावर आला. त्याला पहाताच लोकांच्या लोंहून हर्षध्वनी निघाले. धृतराष्ट्राने विदुराला विचारले - "अचानक हा गोंधळ कसला चालला?" विदुराने अर्जुन मंचावर आल्याची खबर सांगितली.

अर्जुनाने वर्णनातील कलाकौशल्य दाखवले. दिव्य ~~अस्त्रांचा~~ प्रयोग करून त्याने अग्नि, मेघ इत्यादींची निर्मिती केली. एका शस्त्राचा प्रयोग करून तो स्वतःच अंतर्धान पावला. त्याचा नेम अमोघ होता. डुकराचा एक पुतळा गोलफार हलत ठेवलेला होता. अर्जुनाने एकाच वेळी पाच बाण सोडून पुतळ्याचे तोंडे छिन्नविच्छिन्न केले.

सर्व राजकुमारांची आपापली कौशल्ये दाखवून झाल्यावर जन्मजात कवचकुंडले धारण करणारा कर्ण मंचावर आला. त्याचा चेहरा बालसूर्यासारखा झळाळत होता. त्याच्या हातात धनुष्यबाण होते. द्रोणाचार्य व कृपाचार्य यांना विनयाने नमस्कार करून त्याने गंभीर स्वरात घोषणा केली, "अर्जुना! धनुर्विद्येत एकटा तूच मोठा प्रवीण आहेस, असं समजू नकोस. तू आता जे जे चमत्कार करून दाखवलेस ते सारेच्या सारे मलाही करता येतात, आता करून दाखवतो मी."

कर्णाच्या या क्रोधयुक्त बोलण्याने अर्जुनालाही राग आला. त्याला आपला अपमान झाल्यासारखे वाटले. आता प्रेक्षकांच्यातही कुतूहल निर्माण झाले - पुढे काय होणार?

कणनि छरोखरच अर्जुनाने दाखवलेले सर्व चमत्कार करून दाखवले. त्याच क्षणी दुर्योधन व त्याचे भाऊ मंचावर धावत आले आणि त्यांनी कर्णाला मिठी मारली. त्याचे अभिनन्दन करून अर्जुनाने देत दुर्योधन कर्णाला म्हणाला,

"आजपासून तू ~~आमच्या~~ खास मित्र झाला आहेस. इतकेच नव्हे ~~तु~~ तू माझा अस आहेस. आमच्यातलाच एक आहेस. आमच्या शत्रूचा नाश करण्यात तू आमहाला मदत कर."

कणनित्याची विनंती मान्य केली. अर्जुनाशी द्वंद्वयुद्ध करण्यासाठी कणनि द्रोणाचार्याकडे परवानगी मागितली. अर्जुनाने त्याचे आन्धान सहर्ष स्वीकारले. परन्तु आपल्या स्वतःच्याच पुत्रांमध्ये युद्ध होणार असे पाहून कुन्ती मूर्च्छित झाली. परिचारिका येऊन तिची शुश्रूषा करू लागल्या.

इतक्यात कृपाचार्यांनी कर्णाला विचारले, "मुला, ~~तु~~ कोणत्या जातीचा आहेस? कुठे राहतोस तू? तुझे आईबाप कोण? तू जर शरीर अशरील, तरच अर्जुन तुझ्याशी द्वंद्वयुद्ध करेल."

आपले पालनपोषण करणाऱ्यांचे नाव सांगायची कर्णाला ~~आपली~~ वाटू लागली.

कर्मशः

उदार रामचन्द्र

कीर्तनपुर मध्ये कर्मचंद नावाचा एक सधन शेतकरी रहात असे. तो श्रीमंत असल्यामुळे सर्व लोक त्याला मान देत. ~~आपण~~ संपत्तीच्या अहंकारामुळे कर्मचंद नोकरांशी दिलदारपणे वागत नसे.

कर्मचंदला तीन मुलगे होते. पहिला व दुसरा मुलगा वडिलांच्या इच्छेनुसार शर्व करील राहिले. अशा रीतीने ~~ती~~ वडिलांचे सरे वारस मानले जात, तिसरा मुलगा रामचन्द्र पित्याहून अगदी वेगळ्या स्वभावाचा होता.

तो म्हणायचा - "पोटाची सळगी भरण्यासाठी निचारे नोकर आपल्याकडे ~~आहेत~~ आहेत. आपण पजमान आहोत. म्हणून आपल्यात अहंकार निर्माण होता कामा नये. जर दिवस फिरले तर आपली ही दुर्दशा होईल. दारिद्र्यातील यातना सहन कराव्या लागतील. आपण जर सर्वांना आदराने वागवले, तर आपल्या अडचणीच्या वेळी ते आपल्याला मदत करतील."

त्याचे वडील आणि थोरले भाऊ जेव्हा या सर्व गोष्टी ऐकत, तेव्हा त्याला समजून सांगत - "नोकरांना आपण ताव्यात ठेवले पाहिजे. ~~आपण~~ शोक्यावर घेणं बरं नव्हे, नाहीतर आपणच केव्हा तरी खड्ड्यात पडू." निरनिराळ्या परीने ते त्याला सावध करण्याचा प्रयत्न करीत.

कर्मचंदाकडे गोपी नावाचा एक नोकर ~~आपण~~ करीत असे. त्याचा एक दूरचा नातेवाईक मेला. मरता मरता आपली एक एकर जमीन त्याने गोपीला दिली. कर्मचंदाला ही बातमी देत गोपी म्हणाला - "भालक, आपण माझे वत्तदाते आहात. आपण परवानगी दिलीत तर आपल्या बायको व मुलांसह त्या गावी जाऊन आपली शेती-वाडी करीत."

कर्मचंदला गोपीचा हेवा वाटला. तो म्हणाला - "अरे, तुला तर मिळाली आहे एक एकर जमीन. एवढ्याशा जमिनीतून तुला

मुद्रासिनी नाईक

मिळून मिळून मिळणार ते काय? तू माझ्याकडे नोकऱा आहेस हे विसरू नकोस. ठरलेल्या मुदतीत तुला माझ्याकडे काम केलेच पाहिजे. अजून दोन महिने वाकी आहेत. तुला जर नियमाचं उल्लंघन करून जायचं असेल, तर अगोदरच माझ्याकडून जे धान्य घेतले आहेस ते परत देऊन टाक."

अशा परिस्थितीत गोपी उरलेले दोन महिने कर्मचंदकडे काम करीत राहिना. मुदत संपल्यावर, मालकाची परवानगी घेऊन, बायको व मुलांसह तो आपली जमीन असलेल्या गावी गेला व तेथे शेती-वाडीचे काम त्याने सुरू केले.

गोपी जेव्हा नोकरी करायचा तेव्हा आपल्या मर्यादित प्रार्मत्त काही यत्न करू शकत नसे.

मिळणाऱ्या पैशात कुटुंबाचे पालन-पोषण करणेच त्याला मुश्किल होई, म्हणून शेती करण्यासाठी त्याला थोडे कर्ज घ्यावे लागले. त्याची परिस्थिति पाहून दुसरा एक शेतकरी त्याला म्हणाला - "गोपी, अर्घ्या एकराची तू मशागत कर, बाकी अर्घ्या एकरात मी शेती करतो. मगळा खर्च मी करेन, जो फायदा होईल आपण निम्मा-निम्मा वाटून घेऊ. यामुळे तुला आपल्या शेतीसाठी निराळी रक्कम खर्च करावी लागणार नाही."

गोपीला ही योजना पसंत पडली. आता त्याला आणखी कर्ज घेण्याची आवश्यकता राहिली नाही, आणि त्याचे शेतीचे काम निर्विघ्नपणे सुरू झाले.

गोपीने आपल्या मुलीच्या लग्नाचा विचार केला आणि निश्चित केले. तो स्वतः कर्मचंदकडे गेला आणि त्याला आपल्या मुलीच्या लग्नाचे निमंत्रण दिले. कर्मचंद आणि त्याच्या थोरल्या दोन मुलांनी या निमंत्रणाची यदू केली. पण तिसरा मुलगा रामचंद्र स्वतंत्रपणे येतून म्हणाला - "गोपी, तू अनेक वर्षे आमच्याकडे इमानदारीने नोकरी केली आहेस. मी वडिलांवर अवलंबून आहे हे तू जाणतोसच. तरी पण तुझ्या मुलीच्या लग्नाला मी नक्की हजर राहीन."

वडील आणि भाऊ यांनी रामचंद्राची टिंगल केली, पण तरी ही तो गोपीच्या मुलीच्या लग्नासाठी गेला. त्यावेळी गोपीची भागीदारीत

शेती करणारा शेतकरी जवानक वारता. तुला चावयाचे पैसे मी लग्नाच्या वेळी देईन त्याने चावदा केलेला होता. आकस्मिक मृत्यूमुळे भागीदार शेतकऱ्याचे कुटुंबीय दुःखी-कष्टी झालेले होते. त्यांच्याकडे पैशांची मागणी करणे गोपीला इष्ट वाटले नाही.

लग्नाच्या वेळी नवऱ्या-मुलाकडील मंडळींना हुश्याची मागणी केली. या दयनीय अवस्थेत गोपी रामचंद्राला म्हणाला - "आता माझी स्थिति कशी आहे हे आपण जाणताच, आपण एका प्रतिष्ठित शेतकऱ्याचे चिरंजीव आहात. नवऱ्या-मुलाकडील लोकांना आपण थोडे सांगाल?"

नवरा-मुलाच्या वडिलांना रामचंद्राने गोपीची नाजूक परिस्थिति समजावण्याचा

प्रयत्न केला. पण याचा त्यांच्यावर जराही परिणाम झाला नाही. ते पर्लहपणे म्हणाले - "भागीदाराने पैसे दिले नाहीत, यावर मी कसा विश्वास ठेवू? लग्न करायची इच्छा असेल तर आपण असे करू शकाल - जर्धा एकर जमीन माझ्या मुलाच्या नावे लिहून देववा, जर हे शक्य नसेल, तर हे लग्न मोडलं समजा."

गोपी अर्घ्या एकर जमीन लिहून द्यायला तयार झाला. पण नवरी-मुलगी सुभाषिणीने या प्रस्तावाला विरोध केला. ती म्हणाली - "आपल्या व्याहत्यांच्या म्हणण्यावर ज्यांचा विश्वास नाही, त्यांच्यावर मी कसा विश्वास ठेवू? माझी या लग्नाला तयारी नाही. पैशांच्या मागे लागणारांनी आपल्या मुलासाठी दुसरी एकादी मुलगी पहावी."

मुलीच्या या बोलण्यावर दर-पक्ष भाडकला. मुलाचे वडील म्हणाले - "एका अविवाहित मुलीला इतकी घमंड आंभत नाही. एक दगडी ही न घेणाऱ्या कोणाबरोबर लग्न करतस ते आम्ही ही पाहूच!" असेच आणखी कटु शब्द ऐक्यांत वन्हाडाने ऐकून काढता पाप घेतला.

मुलाकडचे वन्हाड परत निघालेल पाहून गोपी आ वासून पहालच राहिला. तेव्हा रामचन्द्र त्याला म्हणाला - "मी सहानुभूतीपासून माणसाचा चांगुलपणा पहात आलो आहे. श्रीमंत नि गरीब असा फरक मी कधी केला नाही. तुझी मुलगी सुभाषिणी मी सहानुभूतीपासून पहात आलो आहे. तिचा स्वाभिमान मला फार आवडला. तुम्ही हक्कत नमेल तर याच मुहूर्तावर माझी तिच्याशी लग्न

करायची तयारी आहे. यामुळे [REDACTED] ओ संकट येतील, त्यांचा मी सामना करीन."

गोपीला माहीत होतं की रामचन्द्रचे वडील चांगले श्रीमंत आहेत. म्हणून त्याने या लग्नाला स्वीकृती दिली नाही. तेव्हा गोपीला समजाऊन सांगत रामचन्द्र म्हणाला - "ठाक मुहूर्ताच्या वेळी तुज्या मुलीचं लग्न आडून राहिलं आहे, या वेळां तिच्याशी लग्न करायला कोणी सरसावेल असं मना वाटत नाही. माझ्या घरच्या लोकांची तू वाळजी करू नकोस. मी त्यांना समजाऊन सांगेन. तू या लग्नाला संमति दे."

अशा रीतीने उरलेल्या मुहूर्तावर रामचन्द्र आणि सुभाषिणी यांचे [REDACTED] आले. कर्मचन्द सूप रागावला. दोन्ही योरल्या भावांनी त्याची नाचकी केली. बराच विचार [REDACTED] शेवटी कर्मचन्द म्हणाला - "आज [REDACTED] होऊन गेलं. शेवटी [REDACTED] माझा मुलगा आहेस. मी तुला यांचे [REDACTED] देतो. मी या गावात मज - मरातचाने रहावं असं तुला [REDACTED] असेल. [REDACTED] आपल्या बायकोला घेऊन दुसऱ्या एकाद्या गावी जाऊन रहा."

वडिलांनी दिलेले पैसे घेऊन रामचन्द्र आपल्या बायकोच्या गावी आला. तिथे त्याने थोडी जमीन खरेदी केली आणि शेतीवाडी करू लागला. चार वर्षांच्या काळात त्याने पाच एकर जमीन खरेदी केली. आवश्यकतेनुसार तो अन्य शेतकऱ्यांना सहा देऊन त्यांना मदत करू लागला. [REDACTED] परोपकारी स्वभावामुळे त्याने समाजात मानाचे स्थान मिळविले.

एक वर्षी पावसाळ्यात जोराचे वादळ आले. समुद्र खवळला. यामुळे गावातील शेतजमीन [REDACTED] पाण्याने भरून गेली. सर्व पिकांची नासाडी झाली. कर्मचंदाची सारी जमीन निरुपयोगी झाली. निदान चार-पाच वर्षात जमिनीत काही उगवण्याची चिन्हे दिसेनात. गावचा तघन शेतकरी कर्मचन्द आणि त्याचे नोकर यात काही फरक राहिला नाही. ज्या ठिकाणी वादळाचा उपद्रव झाला [REDACTED] अशा गावी लोकांनी [REDACTED] केले.

रामचन्द्रला जेव्हा [REDACTED] समजलं [REDACTED] आपल्या गावातील काही लोकांना त्याने आश्रय दिला. [REDACTED] तेवढी त्यांना [REDACTED] केली. आपले [REDACTED] व भाऊ [REDACTED] सोडून [REDACTED] दूर गेलेले आहेत हे ही त्याला समजले. त्यांना शोधण्यासाठी [REDACTED] निघाला. बरोबर गोपी [REDACTED] त्याची बायको होतीच.

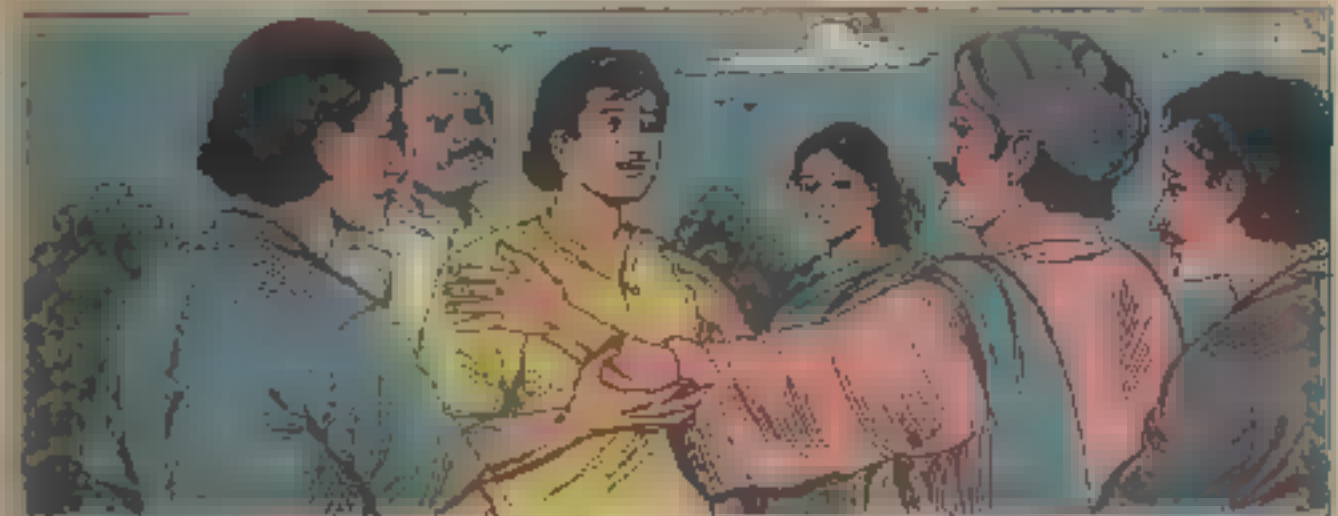
एका गावाच्या सरहद्दीवर त्याने पाहिले की आपले वडील [REDACTED] भाऊ [REDACTED] स्थितीत अग्रास्ताळात डफडत बसलेले आहेत. अंगावरील

कपड्यांशिवाय त्यांच्याजवळ अन्य काही नव्हते. [REDACTED] मुलगा व सून यांना पाहून कर्मचन्दच्या डोळ्यात [REDACTED] भरून आले.

वडिलांचे हात आपल्या हातात घेत रामचन्द्र म्हणाला - "आपण मुळिच काळजी करू नका. जिथं फुलं असतात तिथं काटे ही असणारच. खारे पाणी भरलेल्या आपल्या शेतात आता चार-पाच वर्षे तरी शेती करता येणार नाही, तोपर्यंत आपण सर्व जण मिळून शेती करू. आमच्या इथे कोणी मातक नाही, ना कोणी नोकर!"

बायको व गोपी यांनी ही कर्मचन्दला विनंती केली. "चला, आपण सर्व जण एकत्र काळ्या आईची सेवा करू या."

रामचन्द्रचा चांगुलपणा पाहून वडील व भाऊ आनंदित झाले. त्याचक्षणी त्यांनी आपल्या स्वार्थाचे विचार सोडून दिले. गरीबां बद्दलची त्यांच्या मनातील दुर्भावना नष्ट झाली. रामचन्द्रच्या मदतीने सर्वांनी एका नवीन जीवनाला प्रारंभ केला.

अति लोभाचा परिणाम

तो विचारा अगदीच निर्धन होता. आसपासची गावे फिरून तो भोक मागत असे. गावाबाहेरील शेतात काम करणारी माणसं आपलं खाण खाऊन झालं, की भुरलंसुरलं त्याला देत. पण याशिवाय गावात कोणत्याही घरी त्याला भोक मिळत नसे. एकाद्या घरी भीक मागितली, घरातलं कुडा मागे लागून त्याला फळवून लावी.

त्यावर्षीही भिकाऱ्याही स्थिती तशी हनाखीचीच राहिली. जेव्हा लागोपाठ दोन दिवस त्याला खायला काहीच मिळाले नाही, तेव्हा गाव सोडून तो दुसऱ्या गावात गेला. वाटेत त्याला एक म्हातारा भेटला. तो भिकाऱ्याला म्हणाला, "मला दया येतेय तुझी. हा घे एक चणा." असे म्हणत म्हातार्याने चण्याचा एकच दाणा भिकाऱ्याच्या हातावर ठेवला.

भिकाऱ्याने विचारले, "या एका चण्यानं

माझं पोट भरेल?"

"तो खाऊन तुझा काहीच फायदा नाही होणार; तो तुझ्या जवळ असेल, मात्र कुठेही तुझा पाहणाचार होईल वय." म्हातारा म्हणाला.

नंतर दोघेही आपापल्या दिशेने चालू लागले. अंधार होता होता तो गावात पोचला, अन् एका घरासमोर अुभा राहून ओरडू लागला, "अन्न माई!"

घराचा मालक हाक ऐकून ताबडतोब बाहेर आला. त्याने भिकाऱ्याला पाहिले, तो आपल्या गावचा नाही, अशी खात्री भिकाऱ्याला आपल्या घरात घेऊन गेला. त्याने त्याला पोटभर जेवू घातले. तो भिकाऱ्याला म्हणाला, "आजची रात्र इथेच घराच्या कट्ट्यावर झोप."

भिकारी सुपच सुष झाला. आजपर्वन्त त्याला कोणीच इतक्या आदराने वागवले नव्हते.

त्याच्या मनात आले की, 'हा नक्की त्या चण्याचाच प्रभाव!' त्याने तो चणा आपल्या जुगाडी नोट ठेवला अन् आरामात झोपून गेला. सकाळी त्या घरवाल्याची कोंबडी दाणे टिपत टिपत भिकाऱ्याजवळ आली. तिच्या हातचालीमुळे तो झोपेतून जागा झाला. इतक्यात त्याला असे दिसले की कोंबडीने आपला चण्याचा चोर्चात मूचलून गट्टम केला!

भिकारी ओरडू लागला, "बाप रे, चणा कोंबडीनं खाह्या!"

घरमालक बाहेर आला. त्याला जेव्हा हकिकत फळली, तेव्हा तो म्हणाला, "मी देतो ना तुला हवे तेवढे चणे!"

"मला आस्त चण्यांची गरज नाहीय, मला माझा तोच चणा हवा. त्यातय माझं भाग्य आहे. तो एका निद्रपुण्याने दिलेला चणा आहे." भिकारी जास्तच तक्रार करत म्हणाला.

"पण आता मी तरी काय करू? चणा तर कोंबडीच्या पोट्यात गेला. हवी तर कोंबडीच घेऊन जा." मालकाने उपाय सुचवला.

भिकाऱ्याला वाटले की, शहरात नेहून कोंबडी चिकली, तर चण्यांपैकी रक्कम हाती येईल. पण त्याच दिवशी तो शहरात पोचू शकला नाही. त्यामुळे वाटेतल्या एका गावात त्याने मुक्काम करावचे ठरवले. त्याने एका माणसाला रात्रीपुरता त्याच्या घरात आसरा मागितला. त्या माणसाने दया दाखवून त्याला

जेवणही दिले अन् जोपायला जागाही दिली. कोंबडी आपल्या जवळ ठेवून भिकारी झोपून गेला. तो ओपल्याबरोबर कोंबडी तेथून पळाली अन् घरातल्या इतर कोंबड्यात जाऊन त्यांच्याशी ती भांडू लागली. घरातल्या कोंबड्यांनी एकत्र येऊन तिला चोची मारून बाहेर हाकलायला सुरुवात केली. कोंबडी पावरून गोऱ्यात शिरली अन् एका छोट्या गावीच्या पायाभाली येऊन मरून गेली.

"अरे माझी सोन्याची कोंबडी!" असे म्हणून भिकारी जोरजोरात ओरडू लागला. घराच्या मालकाने त्याला आपल्या दोन कोंबड्या एक बदल्यात द्यावचे कबूल केले, तेव्हा तो म्हणू लागला की, "ज्या गावीच्या पायाभाली

येअून माझा कोबडो मला, ती गायच मला
॥१॥" ती गाय येअून भिकारी पुढे निघाला.

शहरात पोचता पोचताच भिकार्याला
अंधाराने गाठल्याने गाथावाहरच दिसलेल्या
घरात जाअून भिकारी तेथील गृहस्थाला
म्हणाला, "मी खूप दुखून आलोय. या शहरात
माझ्या परिचयाचं कोणीही नाहीय. आजची
रात्र मला इथेच राहू शाल?" त्या सदगृहस्थाने
भिकार्याला पर्यालगी दिली.

त्या दिवशी त्या घरात आही शुभकार्य होते
आणि त्यानिमित्त बरेचसे नातेवाईक तेथे
आलेले होते. भिकार्यालाही सर्वांबरोबर
मिष्टान्न-भोजन मिळाले. मध्यरात्री त्याची
गाय दावे तोडून गेली अन् घरवाल्याच्या

घोड्याजवळ जाअून त्याचे गवत खाअू लागली.
पण आपल्या साण्यात गावीने तोंड घातलेले
घोड्याला आवडले नाही. त्याने तिला इतक्या
लाथा मारल्या की ती बिचारी लहानशी गाय
तिथेच मळून गेली.

दुसऱ्या दिवशी भिकार्याने घरमालकाशी
भाटण मुरू केले. तो गृहस्थ बिचारा गरीब
स्वभावाचा होता. म्हणून त्याने मुकाट्याने
आपला घोडा भिकार्याला देअून टाकला.

भिकारी आता घोड्यावर बसून शहरात
गायला निघाला. त्याने मनाशी विचार केला,
"आता माझे चांगले दिवस आलेले दिसतायत.
माझे ॥२॥ अजळलंय! म्हातार्याने दिलेला
चणा चांगलाच प्रभावी दिसतोय. पण फक्त
घोडा मिळवून ॥३॥ उपयोग? पावेलो तर
चांगलंसं घर, सुन्दरशी बायको अन् थोडीफार
इस्टेटही मिळवीन मी! फार ॥४॥ आता
भटकणं! कुठेतरी कायम वस्ती करून रहावं!"

संध्याकाळपर्यंत तो शहराच्या मध्यवर
पोचला. एका गल्लीतून ॥५॥ असताना त्याला
एक मोठीशी धर्मशाळा दिसली अन् समोरच
एक सुंदरशी मूलगीही. त्याला असे वाटले की,
अशी सुन्दर मूलगी आपली बायको झाली तर
किती छान होईल! म्हणून तो घोड्यावरून
अुतरून धर्मशाळेत शिरला. त्याने तिथल्या
नोकराशी बोलणे केले अन् एक खोली घेतली.

भिकार्याने जी मूलगी पाहिली होती, ती
या नोकराचीच मूलगी होती. अन् ती त्याची

एकलती एक मूलगी होती. त्याने ठरवले की
तिच्याशी लग्न करून या धर्मशाळेतच रहावं.
॥६॥ तऱ्हेने त्याची घराची, बायकोची अन्
भोजनाची सोय आपोआपच होणार होती:
आरामान दिवस काढता येणार होते.

धर्मशाळेच्या खोलीत ॥७॥ करत तो ॥८॥
नोकराला म्हणाला, "हे पहा, माझ्या घोड्याची
नांद व्यवस्था करा. ॥९॥ वेळेवर चारापाणी
द्या. तो फार अुत्तम जातीचा घोडा आहे.
लक्षात ठेवा, तो काही साधासुधा घोडा नव्हे."

गिऱ्हाळकाने घोड्यावद्दल इतके सारं
बजावून सांगितल्यामुळे तो नोकर स्वतःच
घोड्याला पाणी पाज्यायला गेला. घोडा पाणी
पिता पिता नोकराची नजर चुकवून दूर पळून
गेला. नोकराने भिकार्याकडे येअून तो ॥१०॥
देताच, तो कर्कश ॥११॥ ओरडला, "मी
तुला प्रथमच सांगितलं होतं ॥१२॥ घोडा अुत्तम
आहे. पण तू इतकी जेपवाई दाखवलीस! घोडा
किती मूल्यवान् होता, ॥१३॥ तुला काय माहीत!
माझा घोडा आता तावडतोय परत आणून दे.
सकाळीच मला राजाला भेटायला जायच आहे.
माझे काम फार महत्त्वाचं आहे."

"आपण फिकीर करू नका, सकाळी ॥१४॥
घोडा शोधून आणीन. त्यासाठी मला कितीही
त्रास झाला तरी वेहतर!" नोकर याचना करत
म्हणाला.

"होतर! तुझी मूलगी अशी नाहीशी झाली,
तर सकाळपर्यंत वाट पहाशील का? माझा

घोडा तर मला त्यापेक्षा किती-य! पट्टीने
महत्त्वाचा आहे!" भिकारी राग व्यक्त करत
म्हणाला.

"आपण सांगा, अशा मध्यरात्री मी तरी
काय करू?" नोकर आता चिडत म्हणाला.

"तुझ्या जेपवाईनं माझा घोडा गेला. आता
त्या ऐवजी तुझी मूलगी दे मला!" भिकार्याने
मागणी केली.

आता मात्र नोकर चांगलाच एकेकीवर आला.
दोघात 'तू तू', 'मी मी' सुरू झाले. इतक्यात
नोकराची बायको तेथे आली. ती आपल्या
नवऱ्याला म्हणाली, "चक तर आपलीच आहे
ना. तेव्हा आता खूप बसताना जरा, आपल्या
मुलीनं जर मान्य केलं, तर हे म्हणतायत तसंच

बहुरूपा वसुन्धरा

धोकेबाज

मारीन मरीना समुद्र-किनाऱ्यावर एक मत्स्य-शाळा आहे. नुकताच तेथे एक मासा आणण्यात आला. त्याला फुलपाखरासारखे असेत. पारंपार टोकदार काटे आहेत. पंखांमुळे समुद्री प्राणी याच्या जवळ यायना भांतात. 'रजसल्ल त्वोपियन फिश' नावाच्या या माशाचे वर्णन १९३० साली प्रकाशित झालेल्या पुस्तकात तिहिलेले आढळते. हा विपारी आहे. पण व पाठीवरील काट्यांनी अनळ येणाऱ्या प्राण्याला हा पायाळ करतो. म्हणून काळी हा समुद्री माषागेला हा अधिक धोक्याज मानला जात असे आणि त्याला फार भीत. या मासास मारमा समुद्राच्या पाण्यातच मारविन राहू शकतो. म्हणून याला नारंगार समुद्री पाण्यात बुडवावे लागते.

भुंकणारे हरिण

मद्रासच्या जवळील वडनूर येथील प्राणी-संश्रमणालयात एका हरिण बालकाचा जन्म झाला. याचे दोन्ही पांज मुरर आणि चमचमणारे आहेत. त्याच्या जवळ गेल की हे कृत्यापमाणे भुंकते. म्हणून याला भुंकणारे हरिण म्हणतात.

पांढरा

तुम्हां कमी पाठन कावळा पाहिला आहे? उत्तर नक्कीच मिळणार नाही. तर मग तुम्ही मद्रासच्या चिन्डुन्म पार्क मध्ये जा. तेथे तुम्हाला पांढरा कावळा दिसेल. लालगर रंगाचे दोळे आणि दुधासारखे पांढरे नखे असले. हा १० दिवसांचा शिशू आहे. पण तिथे होत नव्हणाऱ्या मागील वडनूरमुळे हा पालन पटान दिसतो.

कोट्टूर येथील शास्त्रीत जेव्हा काळे कावळे याला पळवून लायीत होते, तेव्हा कोणी तरी याला वाचवले आणि पार्कच्या अधिकाऱ्यांकडे सोपविले.

करु आपण. आज ना बुद्धा तिला कुणा परक्या हाती सोपवावेच लागणार आहे ना! आपल्याला शोधूनही असा जावई तापडणार नाही. तिची काय इच्छा आहे, हे पाहून येते मी. तोपर्यंत तुम्ही आपलं भांडण बन्द ठेवा." तिचे बोलणे ऐकून भिकान्याला आपला हेतु सफल होत आहेसे वाटले.

थोड्याच वेळात नोकराची बायको धावतपळत तेथे आली अन् म्हणाली, "माझी मुलगी तुमच्याशी लग्नाला तयार नाहीय. म्हणून मी तिला गुंगवून एवढा पोत्यात बन्द करून ठेवलय. तुम्ही पोत घेऊन ताबडतोब इथून बाहेर पडा. थप दूर गेल्यावर होईल तेव्हा आपण कुठे आहोत, पथे कशा आली, वगैरे काहीच तिला कळणार नाही. तिला घरी भर परत येता येणार नाही. नंतर मग तिला समजवा, धमकी द्या, पण काहीही करू नका तिच्याशी."

असे काही होईल असे भिकान्याला वाटलेही नव्हते. तरीही नोकराच्या बायकोचा सल्ला

त्याला बरोबर वाटला. त्याने ठरवले की, प्रथम त्या मुलीला लग्नाला तयार करावे अन् नंतर पुन्हा परत येऊन या धर्मशाळेत तळ ठोकावा.

पोते वाहून नेत तो मध्यरात्री शहराबाहेर पडला. पोत्याचं बजन काही खास जास्त नव्हते; पण आतल्या हालचालीमुळे ते वाहून नेणे जड जात होते. या शिवाय गंधारच गंधार असल्याने प्रत्येक पावून सावधगिरीने टाकावे लागत होते. तरीही सकाळ बुजाडता बुजाडता तो कसबसा जंगलात पोचला.

मोठ्या आशेने त्याने पोते बुघडले. पोत्यातून एक कुवा बुडी मारून बाहेर आला अन् एकदम भिकान्यावर तुटून पडला. त्याचे नाक जखमी झाले. तो वेगाने तेथून पळून गेला.

चणा जे भाग्य त्याच्यासाठी घेऊन आला होता, ते समाप्त झाले होते. आता पुन्हा भीक मागण्यावाचून गत्यंतर नव्हते. कठणार तरी काय? पुन्हा गावोगाव भीक मागत आपला भुदरनिवाह करणे त्याच्या नशिबी आले.

चांदीवा

VACCINATIONS When and How

Age to Start Vaccination	Name of Vaccine	Name of Disease	How Many Times
Birth	BCG	Tuberculosis	Once
6 weeks	Polio	Polio	Three times with intervals of at least one month
6 weeks	DPT	Diphtheria Pertussis (Whooping Cough) Tetanus	Three times with intervals of at least one month
9 months	Measles	Measles	Once

Babies should receive all vaccinations by the time they are twelve months old.

विज्ञान - समाचार

हजार दिवस चाललेले युद्ध संपले!

३१ डिसेंबर, १९९४ रोजी बोस्निया मध्ये चर्चमय झालेला घटना-नादारेकची लोकांना ऐकले तोफांचे आवाज! गेली काही वर्षे हा कम चालू होता, म्हणून लोकांना त्यात काही नवीन वा विचित्र वाटने नाही. पण जेव्हा तोफांचे बर्जन संपले तेव्हा लोकांना हायसे वाटने, स्लावोनिया, क्रोशिया व बॉस्निया प्रमाणे बोस्निया-हेर्जगोविना युनोस्लाविया फेडरेशन मध्ये घुटून स्वतंत्र झाले. याच मुद्यावर तीन वर्षांपासून या दोन देशात युद्ध सुरू आहे. आता फक्त सेर्बिया व मॉन्टेनिग्रो युनोस्लाविया फेडरेशन मध्ये आहेत.

बॉस्निया सोडून बाकी तिन्ही गणराज्यात हिमात्मक फटना होत आल्या आहेत. युनोस्लाविया फेडरेशनच्या सैन्यात सेर्ब अधिक संख्येने आहेत. विशेषतः बोस्निया-हेर्जगोविना प्रांतात गेले ३३ महिने हा चालू आहे. दुसऱ्या महत्वाच्यांतर म्हणजे १९९१ नंतर दोन्ही देशांमध्ये युद्ध सुरू झाले आहे. युनोस्लाविया फेडरेशन मध्ये युद्ध सुरू झाले आहे.

अधिक संख्येने असलेले मुसलमान बाशिरे अल्पसंख्यक क्रोशियन यांच्याशी सेर्ब युद्ध करीत आहेत. सेर्बानी राजधानी सरातोनेच्या विमान-तळावर त्या मिळविता, तेव्हापासून संयुक्त राष्ट्र-संघाच्या शांति-सेनेला आपली कामगिरी करावयातयस जाले नाही. जेथे घनघोर युद्ध चालू होते, तेथे जीवनसमर्थक वस्तु पाठविणे सुद्धा कष्टाचे झाले.

अमेरिका, रशिया, फ्रान्स, जर्मनी व इंग्लंड या पाच देशांनी एक संयुक्त समिती बनविली आणि तिच्या लक्षात स्वातंत्र्य करणाऱ्या देशांनी अनेक प्रस्ताव मांडले. पण युद्धात मृतलेल्या पक्षांनी त्या सर्वांची हेताळणी केली. शेवटी जस निर्णय झाला की शेवट ४९ टक्के आंत सेर्बानी देशात राहा व बाकीचा इतरांना. पांच देशांनी मांडलेला हा प्रस्ताव सत्तारूढ मुसलमान

शासकांनी स्वीकृत केला. कोट्यावधी प्रजेने ही हा प्रस्ताव मान्य केला.

याच वेळी अमेरिकेने संयुक्त राष्ट्र-संघाचे गतीने पाठविलेल्या शांति-सेनेवर सेर्बानी हल्ला चढविला. या परिस्थितीत बोस्नियाला भ्रष्टाचर पुरवली जातील अशी अमेरिकेने धमकी दिली. तेव्हा सेर्बानी अमेरिकेचे मार्जी अध्यक्ष जिमी कार्टर यांच्याकडे मदतीची याचना केली. जिमी कार्टर यांनी यापूर्वी अमेरिका-कोरिया व हेनोतोल आंतरांतरिक युद्ध संपुष्टात आणण्यासाठी सफल झाले होते.

कार्टर यांनी मुसलमान व सेर्ब नेत्यात बर्फा बघून अमेरिकेच्या संयुक्त राष्ट्र-संघाच्या शांतिता-प्रस्ताव सेर्बानी मध्य कठोर यत्नांनी त्यांनी प्रत्यक्ष केले. एक आठवडा-बरातच या, ३१ डिसेंबर रोजी बोस्नी पक्षांनी निर्णय घेतला की आता भार महिने युद्ध-विराम घ्यावा. मे अखेर पर्यंत समस्या संपूर्णपणे सुटवी यासाठी आवश्यक ती कोलणी नवीच भूक झाली. अशा प्रकारे अवलंबवळ हजार दिवस सुरू झालेला बोस्निया मध्ये शांति स्थापन झाल्याची किन्हे दिसत आहेत.

वीरचे साहस

आपल्याच गावातील एक मुलगी गौरीवर वीरचं प्रेम होतं. तिच्याशी लग्न करायची त्याची इच्छा होती. पण गौरीच्या मनात एका हिऱ्याच्या हाराची इच्छा होती. तो खरेदी करण्यासाठी निदान वहा हजार अशफ्यांची आवश्यकता होती. एवढी मोठी रक्कम बिचारा वीर कोठून आणणार ?

अधिकाधिक पैसे कमवता येतील, असा काही उद्योग-धंधा वीरला माहीत नव्हता. म्हणून तो आचार्याचे काम शिकला. जो बोलावील त्याच्या धरी जाऊन भाज्या चिरणे, वाटण वाटणे व स्वयंपाकात मदत करणे असली कामं तो करू लागला. या कामांतून त्याचा उदर-निर्वाह कसा-बसा होई, पण हजार अशफ्यांशिवाय टाकण फार कठिण काम होतं. काही जालं तरी गौरीशी लग्न करण्याची जबर इच्छा त्याच्या मनात होती.

अशा परिस्थितीत त्या देशाच्या राजाने एक

घोषणा केली, राजाने जाहिर केले की जो कोणी अष्टाद साहस करून दाखवील, त्याला दहा हजार अशफ्यांचे बक्षिस दिले जाईल.

एकादं साहस करायची वीरची इच्छा होती. पण तो भिन्न स्वभावाचा होता. स्वप्नात बेडूक विसला तरी भयाने त्याचा धरकाप होई, म्हणून तो शेतीचे काम ही करीत नसे. त्या राहिल्यासी राम मोठा होता. तो अनेकांना सल्ला देत असे. वीर त्याच्याकडे गेला नि म्हणाला-“राम दादा, माझ्या आत्माक्यातलं एकादं साहस सुचवाल ?”

राम दादाला वीरचा स्वभाव चांगला माहीत होता. तो म्हणाला-“हे बघ वीर, भय हा एक भयंकर रोष आहे. ज्याला साहस करता येत नाही, त्याने औषध घेऊन वा रोगावर उपचार केला पाहिजे. जर मनातील भय नष्ट झालं तर अनेक साहसाची कामे करता येतील. तू चंद्रपूरला जा. तिथे डोंगरावरील एका मुहेत

एक साधु राहतो. भय कमी करण्यासाठी काही जडी-बूटी त्याच्या जवळ आहेत.”

वीर लगेच गौरीला घेऊन आणि म्हणाला-“तुझ्यासाठी मी चंद्रपूरला निघालो आहे. तिथे जाऊन जडी-बूटी खार्चून आणि निभय होईन. तेथून पुढे राजधानीत जाईन, राजाला साहस करून दाखवीन आणि दहा हजार अशफ्यांचं बक्षिस मिळवीन. मग तुझ्यासाठी हिऱ्यांचा हार खरेदी करीन !”

गौरी हसून म्हणाली-“आता तू चंद्रपूरला आणार म्हणतोस. भैरव तर राजधानीकडे गेला सुद्धा, जर तुझ्या अगोदर त्याने मला हिऱ्यांचा हार आणून दिला, तर मी त्याच्याशीच करीन.”

गौरीवर भैरवचं प्रेम होतं. तो वीर मुंदर नव्हता, पण मोठा साहसी होता. तो सापाला सहज पकडून आपल्या हातात घेई. ज्या वडाच्या आसपास भुत वावरतात, त्या झाडाखाली मध्य-रात्री भैरव आरामात सोपी जाई. वीर विचार करू लागला की आपल्याला भैरवची बरोबरी करता येईल का ? तरी पण मनाचा हिऱ्या करून तो चंद्रपूरला गेला. बैराग्याला घेऊन आपल्या मनातील गोष्ट सांगितली. वीरची प्रार्थना ऐकून बैरागी म्हणाला-“जवळच्या गुहेत ती जडी-बूटी आहे. जा आणि घेऊन ये.”

वीर गुहेत प्रवेश करू लागला आणि त्याने जिवडे-तिकडे बेडूकच बेडूक पाहिले. तो चांगलाच घाबरला, घावत-पळत बैराग्याकडे

घेऊन म्हणाला-“स्वामीजी, गुहा तर बेडूकांनी भरलेली आहे. मी जाऊ आत ?”

“साप इसतात, बेडूक काही धजा करीत नाहीत. जा, नि जडी-बूटी घेऊन ये. बेडकांशिवाय तेथे हीं प्राणी नाहीत.” बैराग्याने सुचविले.

वीर नम्रतापूर्वक म्हणाला-“स्वामीजी, दया करा माझ्यावर. आपणच जाऊन ती जडी-बूटी घेऊन या. आपले उपकार मी जन्मभर विसरणार नाही.”

“स्वतः जाऊन आणलीस, तरच त्या जडी-बूटीचा उपयोग होईल.” बैराग्याने वीरला समजाऊन सांगितले.

आपल्या दुर्भाग्याला दोष देत बिचारा वीर परत निघाला. रस्त्यात त्याला एक टांगा

दिसता. टांग्यात त्या भागातील पहिलवान रस्तूम व त्याची मुलगी रागमती बसली होती. वीरला पाहून रागमतीने टांगा थांबवला. ती मोठ्या स्वभावाची व घमेनखोर होती. घामुळेच वीस वर्षांची झाली तरी अजून कोणी तिच्याशी लग्नाला नव्हता. रस्तूमने ही अनेक प्रयत्न केले, पण आपल्या या मुलीचे लग्न करू शकला नाही.

वीर टांग्याजवळ पोचला, तेव्हा रागमती त्याला म्हणाला- "कितली सुंदर आहेस रे तू! मी पहिलवान रस्तूमची मुलगी आहे. तुझ्याशी लग्न करायची माझी इच्छा आहे."

"माझं तर गौरीवर प्रेम आहे. तिला सोडून दुसऱ्या कोणाशी मी लग्न करणार नाही." वीरने स्पष्टपणे सांगून टाकले.

रागमतीने गौरी बाबत पूर्ण माहिती करून घेतली आणि मग म्हणाली- "तू तर मूर्खच आहेस की रे! तो दरिद्रो गौरी कुठे, अन् मी पहिलवान रस्तूमची मुलगी कुठे? मला नकार देऊन तिच्याशी करणार तू?" नाराज होत रागमती म्हणाली.

वीरने मान हालवीत आपला निश्चय असल्याचे दर्शविले. एवढ्यात एक सुरळ त्याच्यावर येऊन पडले. वीर धावतून जोराने ओरडू लागला. रागमतीच्या लक्षात आले की हा तर एक नंबरचा भेकड आहे. तिने वीरला घमकावले- "जर तू माझ्याशी नसलास, तर सुरळांनी भरलेल्या खोलीत तुला कैद करून ठेवीन. समजलं?"

हे ऐकून वीरने तेथून धूम ठोकली. रागमती टांग्यातून पाठलाग करू लागली. त्याच वेळी भैरव तिकडून होता. टांगा थांबवून स्थाने विचारले- "होकायजवळती चाललीय?" रागमतीने भैरवला सारी हकिमत सांगितली.

"बेडूक आणि सुरळांना सुडा मीणारा हा भिगट रस्तूम पहिलवानाच्या मुलीशी लग्न करणार! असला माणूस पहिलवानाचा जावई झाला तर सर्व लोक हसतील नाहीतर काय करतील?" भैरवने प्रश्न विचारला.

"हं, तुझं म्हणणं बरोबर आहे. एकाद्या साहसी माणसाशीच मी लग्न करीन. भिगटाशी नाही. आता राहिली सौंदर्याची बाब, त्याबाबत नंतर विचार करीन." असं म्हणत तिने टांगा

वळवता आणि निघून गेली.

घाबरटवीरने भैरवचे आभार मानले. आणि म्हणाला- "तू आता राजधानीहून परत येत आहेस होय? तिथं कुठलं साहस करून दाखवलेस ते तर सांगशील?"

वीरच्या या प्रश्नावर भैरव आनंदित झाला. सांगू लागला- "दोन मगरींशी एकाच वेळी सामना केला नि यशस्वी होऊन आलो. राजाने खुश होऊन दहा हजार अश्वप्या दिल्या मला. त्या सुवर्णकाराकडे देऊन हिऱ्यांचा हार खरीदता आहे बघ. आता जाऊन गौरीला हा देतो आणि तिच्याशी करतो." बोलत होता, एक जाळे खात्री पडले नि दोघे त्यात चांगलेच मुरफटले.

जाळ्यातून आपली सुटका करून घेण्यासाठी वीर व भैरव यांनी खूप प्रयत्न केले. पण झाडावरून चार चोरांनी उड्या मारल्या, भैरवच्या जबळ असलेला हिऱ्यांच्या हार बळकावून त्यांनी धूम ठोकली.

बोड्या वेळाने भैरव व वीर वसे-बसे जाळ्यातून बाहेर पडले. भैरव वीरला म्हणाला- "झाडावर मोर लपून बसलेत हे तर आपल्याला माहीतच नव्हतं. माझ्याजवळ हिऱ्यांच्या हार आहे हे त्यांनी झाडावरून जाळं टाकलं. मी चोरांना असं-तसं सोडणार नाही. त्यांना पकडीन आणि हार मिळवीन. तोपर्यंत तू गावात जा आणि गौरीला मी येत असल्याची खबर दे."

विशेला चोर पळून गेले, तिकडे भैरव पळत सुटला. वीर गावात आला आणि गौरीला सर्व हकिमत सांगितली.

भैरवची प्रशंसा करीत गौरी म्हणाली- "चार चोरांना पकडण्यासाठी एकटा गेला हं? खरोखरीच बहादुर आहे माझा भैरव!"

गौरीने केलं तर आता ती भैरवशीच निश्चित. योड्या वेळाने हिऱ्यांचा हार घेऊन तो निश्चित येणारच, असा विश्वास करून वीर धाडसाने गौरीला म्हणाला- "हिऱ्यांच्या हाराशी नम्राचा काय संबंध आहे? तुला धन महत्त्वाचं वाटतं की प्रेम? मी तर हिऱ्यांच्या हार तुला देऊ शकणार नाही. पण माझं प्रेम आहे तुझ्यावर! वीरी, तू माझ्याशी लग्न ना."

हसून गौरी म्हणाली- "माझं पण तुझ्यावर

प्रेम आहे. तू ही गोष्ट अगोदरच सांगितली असतोस, तर तेव्हाच मी लक्षाला संभति दिली असती, निदान आता तरी तू हे साहस केलंस हे बरं झालं. मी लग्न तुझ्याशीच करीन."

वीरचा आनंद गगनात मावेना. इतक्यात भैरव हिऱ्यांचा हार घेऊन तेथे येऊन पोचला.

"तू उशीर वेलास. तू जे साहस करू शकला नाहीस, ते वीरने करून दाखविले. म्हणून मी आता वीरशीच लग्न करणार आहे." गौरी भैरवला म्हणाली.

आश्चर्याने भैरवने विचारले - "घामे कुठसं साहस केलं? बेडूक नि झुरळ्यांना भिणारा हा वीर साहस काय करणार? त्याने केलं तरी काय ते सांग."

"साहस करण्यासाठी तलवारींनी लढायला पाहिजे नाही. मनातली गोष्ट साहसपूर्वक सांगणं सर्वांना जमत नाही. वीर धैर्यवान आहे, म्हणून पहिलवानाच्या मुलीशी लग्न करायला त्याने साफ नकार दिला. हिऱ्यांच्या हारासाठी जर मी तुझ्याशी लग्न केले तर हा एक व्यापारच नाही का होणार?" गौरी म्हणाली.

गौरीचं म्हणणं भैरवला ही पटलं. तो म्हणाला - "तुझा विचार योग्य आहे. साहस करण्याची माझी इच्छा होती, म्हणून मी राजधानीला गेलो. पहिलवानाच्या मुलीचं सौंदर्य पाहून मी तिच्यावर मोहित झालो. एकाद्या साहसी माणसाशी लग्न करीन असं जेव्हा ती म्हणाली, तेव्हा तिच्याबद्दल माझ्या मनात आकर्षण निर्माण झालं. पण आपल्या मनातील गोष्ट तिला सांगायचं धाडस मी करू शकलो नाही. आवश्यक अशा वेळी जे साहस करता येत नाही त्याचा काय फायदा? सरोखरीच वीर माझ्याहून अधिक साहसी आहे."

आता वीरचा उत्साह वाढला. तो म्हणाला - "तर मग 'मी साहसी आहे' हे तू मानलंस हं! पल, पहिलवानाच्या मुलीशी तुझं लग्न व्हावं म्हणून मी तुला यथाशक्ति मदत करतो. तुझं साहस एक प्रकारचं आहे, माझं एका वेगळ्या प्रकारचं!"

हसत गौरी म्हणाली - "होय, प्रत्येकाचं साहस आपलं आपलं असतं!"

काही दिवसात साहसी भैरवचे रागमतीशी व साहसी वीरचं गौरीशी थाडभाटात लग्न झाले.

माशांची शिकार

चांद काही कामासाठी शहराकडे निघाला होता. वाटेत किनारी त्याला काही विचित्र दृश्य दिसलं. दोन माणसं हातात आरसे घेऊन जुंभी होती. त्यांनी आरसे प्रकारे धरले होते की सूर्याचे किरण त्यांच्यावर पडून कवडमा तळ्याच्या पाण्यावर पडावा.

चान्द गेला. त्याच्या असं की दोघांपैकी एक माणूस तर त्याच्याच गावातला कृष्ण नावाचा तरुण आहे; अन् दुसऱ्या माणसाच्या पोशाखावरून तो कोणी शहरा बाबू असावा असं वाटत होतं. चांदनं दोघांला विचारलं, "हे तर काही विचित्रच वाटतंय! काय करताय तुम्ही?"

शहरा बाबू म्हणाला, "हं! अडाण्याला सर्व विचित्रच वाटतं. आम्हां इथे तलावाकाठी जुंभे आहेत; अन् खाली दिसतोय, तो आहे तलाव! आम्हां इथं मासे पकडत आहोत."

आपलं आश्चर्य प्रकट करत चान्द म्हणाला,

"पण मी आजपर्यंत तुमच्या प्रकारानं मासे पकडलेले पाहिले नाहीत कधी."

"ही मासे पकडायची एक आहे. ती जाणणाराला आपले हातपाय ओलेही करावे लागत नाहीत की चिखल पाण्यानं बरबदून घ्यावे लागत नाहीत." शहरी बाबू हबाब दाखवत म्हणाला.

बाबू गंभीर आवाजात पुढे म्हणाला, "आमच्या वाडवडलांनी ही कला आम्हाला शिकवलीय. पण तुझ्याकडून फी घेतल्यावाचून मी फुकट का शिकवावी तुला? बघ याच्याकडे. काठी जुंभे राहून चयानंती विद्या शिकून घेतलीय; तुला सुद्धा ही विद्या शिकायची असेल, तर पन्नास रुपये दे अन् ही कला शिकून घे."

चांदनं ताबडतोब विशातनं पैसे काढून त्यातून पन्नास रुपये मोजून बाबूच्या हातावर ठेवले. ते घेऊन तो चान्दला म्हणाला, "सगळं रहस्य तर या आरशातच लपलेलं आहे.

आमच्यासारखा हालचाल न करता आरसा घेऊन बुभारहा इथं. पण एक गोष्ट लक्षात ठेव की, सूर्याचे किरण अरशावर पडून, त्यांचा कवडसा फक्त पाण्यावर एकाच जागी स्थिर राहिला पाहिजे. त्या किरणांची बुष्णता सहन न होऊन मासे घकून पाण्याच्या वर येतील. फक्त ते हातांनी बुचलून घ्यायचं तेवढं आपलं काम आहे."

काही संकय घेऊन चांदनं त्यांना विचारतं, "आतापर्यंत अशा तऱ्हेनं किती मासे मिळाले तुला?"

यावर हसून शहरी बाबू उत्तरला, "तुला धरून हा सहावा मासा गळाला लागला माझ्या!"

आता चान्द "धोका! दगा!" असं ओरडू लागला.

"ओरडून काही उपयोग नाही आता. तुझ्यासारखी आणखी एकाद्या माभाची शिकार मिळत नाही, तोवर तुला इथे आरसा पकडून बुभं रहायला हवं. तू तसं केलंस, तर मी तुझे पंचवीस रुपये भरत करीन. आहे कबूल?" असं म्हणत त्यानं त्यातले पंचवीस रुपये कृष्णाच्या

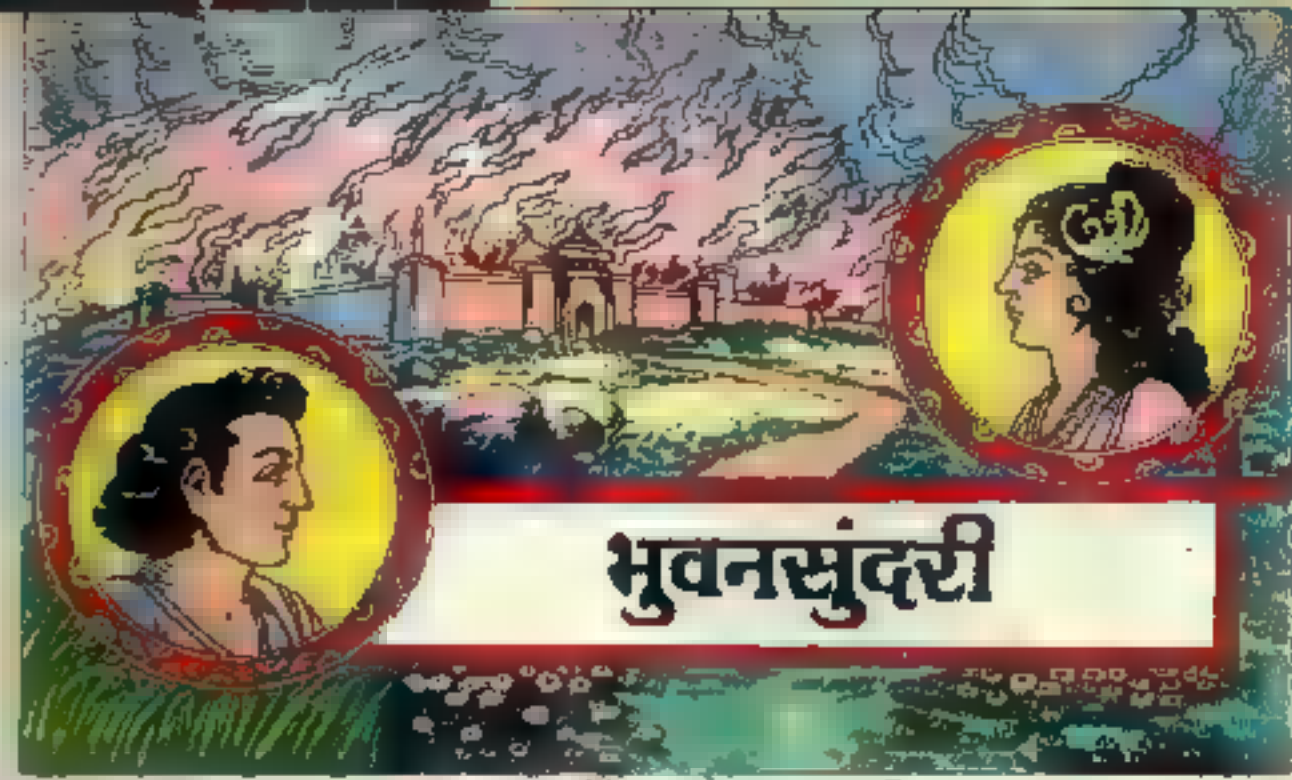
हातावर ठेवले, अन् त्याची सुटका केली.

नंतर वर्षा तास निघून गेला, अन् त्यांना असं दिसलं की, कृष्णा आपल्याबरोबर हातात मजकूर लाट्या पकडलेल्या. माणसांना घेऊन गावातून तळ्याकडेच येत आहे!

त्यांना पाहून शहरी बाबू सूक्ष्म, पण नंतर त्याच्या शंका अत्यंत जाली. तो चान्दला विचारू लागला, "कृष्णा माझ्याकडून विद्या शिकून घेतली. आता तो आणखी चार माणसांना घेऊन येतो आहे, हे तर ठीकच आहे. त्यांनी लाट्या का बाणल्या आहेत, हे नाही समजत मना?"

जोराने हसत चान्द म्हणाला, "लाट्यांनी शिकार करी करावी हे तुला शिकवायला येत आहेत ते! मला तर दयाच घेतेय तुम्ही! हातपाय तुटल्यावर तू शहरात जाऊ शकशील, याची काळजीच वाटतेय मला!"

शहरी बाबूनं लगेच आपल्या विशातले सारे पैसे चान्दच्या हातात कोवले अन् मागे वळूनही न पहाता त्याने शहराच्या दिशेनं पोबारा केला!

भुवनसुंदरी

(द्रोण राजाच्या मुण्या मोडून भुवन सुंदरीला पकडून घेऊन आला. ग्रीकांनी आपली जहाजे आणि सेना तयार करून द्रोण नगरावर हल्ला केला. पहिल्या दिवशी द्रोण सेनेचा पराभव झाला अन् ती आली. पाननार पुन्हा द्रोणला सेना घालता आणि आसपासच्या देशात सुटासुट केलेली द्रोणला वेढा घालून राहिले. नव्हे वर्षात नाहीच, शिबिराच्या आत अन् बाहेर अनेक घटना घडल्या.) सनन्तर -

द्रोण नगराच्या वेढ्याला नव्हे वर्षे झाली. परन्तु ग्रीक लोक युद्ध करू शकले नाहीत. थंडीचे दिवस सुरू झाले. त्या भागात पाकाळात युद्धे होत नसत. त्यामुळे त्या काळात ग्रीकांनी आपल्या शिबिरांचा विस्तार केला. धनुर्विद्येत आपली अधिक प्रमती करत ते दिवस काढत राहिले.

युद्धभूमीपासून थोडाच अंतरावर सूर्यदिवाचे एक मंदिर होते. तो माग तटस्थ राहता आई.

त्या मंदिरात बळी देण्याचा विधी पार पाडण्यासाठी ग्रीक व द्रोणही जातयेत असत. द्रोण प्रमुखही त्या मंदिरात आलेले ग्रीकांना बघूनमधून दिसत.

एक दिवस वज्रकाय बलीविधी पार पाडण्यासाठी त्या मंदिरात गेला असता वर्षनची पत्नी व कन्या यांना त्याने पाहिले. त्या तिघे त्याच कामासाठी आलेल्या होत्या. वर्षनची कन्या प्रमोदिनी ही लावण्यवती होती. तिला

पाहिल्याबरोबर वज्रकायचे तिच्यावर मन बसले. शिबिरात परत आल्याबरोबर त्याने वीरसिंहकडे एक दूत पाठवला. दूताने वीरसिंहला म्हटले, "तुमची भगिनी प्रमोदिनी हिच्याशी विवाह करायची वज्रकायची इच्छा आहे." त्याच वृत्तावर वीरसिंहने वज्रकायला कळवले की, "तू जर आपलं ग्रीक शिबिर सोडून माझे पिता वर्धन यांच्या पक्षाला येऊन मिळालास, तरच तुला माझ्या बहिणीशी विवाह करता येईल. पण आपल्या ग्रीकांशी जर तुला बेइमानी करायची नसेल तर कमीत कमी एक काम कर - आपल्या बाजूच्या वीरांपैकी भूधव व आणसी काहीना ठार मारून टाक. पण हे काम पुरं करण्याची तुला प्रतिज्ञा करावी लागेल

अन् आमची खात्री करून द्यावी लागेल."

वज्रकायला या अटी पाळणे शक्य झाले नाही. आता थंडीचे दिवस संपून वसंतकाल सुरू झाला होता. अन् पुन्हा युद्धाला तोंड लागले. युद्धकाळात वीरसिंहला भेटायचा वज्रकायने अनेकदा प्रयत्न केला. परन्तु तो सफल होऊ शकला नाही. एकदा वीरसिंहला भेटायला जात असताना एका भावाने त्याचा तळहात बाणाने जखमी केला.

युद्धाची स्थिती पाहता, असे स्पष्ट दिसत होते की परमेश्वराची ग्रीकांना सायनसून, भुलत तो त्यांना प्रतिकूल आहे.

प्रथम वज्रकायने जेव्हा द्वायच्या आसपासच्या राज्यात लूटालूट केली, तेव्हा त्याला अनेक स्त्रिया दासी म्हणून मिळाल्या होत्या. त्यांच्यात हेमा व भामिनी या दोन दासी होत्या. ग्रीक वीरांनी मिळालेल्या सर्व स्त्रिया आपसात वाटून घेतल्या, तेव्हा हेमा अन् भामा वज्रकायच्या ताब्यात आली होती.

हेमाच्या पित्याचे नाव हमांबर असून, तो आपल्या मुलीला सम्राटाकडून परत मिळवू इच्छित होता; म्हणून त्याने अनेक मूल्यवान वस्तु सम्राटाला भेट म्हणून अर्पण केल्या अन् 'आपली मुलगी आपल्याला परत द्यावी' अशी सविनय प्रार्थना केली.

सम्राटाने ती मागणी झिडकारली अन् भेटवस्तु परत पाठवल्या. त्याबरोबर त्याने

हमांबरला वृष शिव्याही देऊन हाकलून लावले. हा घटना घडली, तेव्हा ग्रीकांच्या शिबिरांवर बाणाचा वर्षाव होत राहिला. हे बाण कोठून येत आहेत, हेही कोणाला कळले नाही. त्यामुळे अनेक ग्रीक सैनिक प्राणाला मुकले. दहा दिवसांनंतर ग्रीक नौकांचा मार्गदर्शक म्हणून आलेल्या कांशुक नावाच्या व्यक्तीला ते रहस्य अलगडले.

कांशुकने ग्रीक सेनापतींना सांगितले, "हमांबर हा सूर्योपासक असून सूर्याला तो अतिशय प्रिय आहे. तो आपल्या मुलीला परत न्यायला आला. सम्राटाने त्याला अपशम्य बोलून रिकाम्या हातांनी परत पाठवले. त्याने सूर्यदेवाची निष्ठेने पूजा केली अन् फलस्वरूप सूर्यच हे बाण सोडून आपल्याला शिखा देत आहे. या घोव्यातून आपली सुटका हवी असेल तर एकच उपाय आहे; अन् तो म्हणजे हेमाला तिच्या पित्याकडे परत पाठवणे."

यावर विश्वास बसला अन् हेमाला त्याने तिच्या पित्याकडे परत पाठवले. आता त्याने वज्रकायची दासी भामा हिला आपल्या घेतले. त्याला असे वाटले की आपल्या या कृत्याला कोणीही विरोध करणार नाही.

परन्तु राजाच्या कृतीबद्दल वज्रकाय चांगलाच संतापला. त्याने जाहीर केले की, "आता यापुढे यालाईही माझा काहीच संबंध नाही; मो युद्धात मुळीच माग घेणार नाही." त्याचे तर अमोदरच प्रमोदिनीवर प्रेम बसले

होते. तिचा पिता वर्धन कूश करायला त्याला योग्य संधी चालून आली होती. वज्रकायबरोबरच त्याचे सैन्यही युद्धातून मागे सरले.

वज्रकायच्या या प्रतिज्ञेमुळे द्रोजनांच्या आनन्दाला पारावार राहिला नाही. वज्रकायसारख्या महान योद्ध्याचे युद्धातून अंग काढून घेणे म्हणजे त्यांना वरदानच वाटले. मोठ्या भुत्साहाने ते आता ग्रीकांवर लुटून पडले. त्यांच्या हल्ल्याने सम्राट घाबरून गेला अन् त्याने द्रोजनांकडे युद्धसमाप्तीचा संदेश पाठवला.

युद्ध थांबले. ते तर भुवनसुन्दरीसाठी सुरू झाले होते. असा निर्णय घेण्यात आला की तिचा पति प्रताप व तिला पळवून नेणारा मोहन

मांच्यात वृद्धयुद्ध म्हणे, अन् त्यात जिंकणाराना भुवनसुन्दरीचा तावा मिळावा. प्रताप व मोहन मांच्यात तसे युद्ध झालेही. परन्तु ते अनिर्णित राहिले. कारण मोहन मध्येच अदृश्य झाला. नंतर असे सांगितले गेले की भायादेवीने आपल्या भायेने त्याला अदृश्य करून द्रोंव शहरात पोचवले.

वृद्धयुद्ध अनिर्णित राहिल्यामुळे युद्धसमाप्तीत अडचण अुपस्थित झाली. कटक नावाच्या एका द्रोजन वीराने प्रतापवर बाण सोडला. यामुळे राभाकून देवमयने त्याच्या तेथे मारून टाकले. त्याने प्रशंसननाही जसमी केले.

यानंतर वीरसिंहने वज्रकायना वृद्धयुद्धाचे आव्हान दिले. परन्तु वज्रकायने कळवले की,

“मी आता युद्धातून अंग काढून घेतलेले आहे.” मग ग्रीकांनी भूधवची वीरसिंहाशी युद्ध करण्यासाठी निवड केली; वज्रकायनंतर ग्रीकांवडेभूधवहाच नाव घेण्याजोगांमोठ्या होता. वीरसिंह व भूधव मांच्यात सूर्यास्तापर्यंत वृद्ध झाले परन्तु कोणीच हरला किंवा जिंकलाही नाही. दोघेही समान राहिले. सूर्यास्त होताच त्यांनी नियमाप्रमाणे युद्ध थांबवले. दोघांनी युद्धकौशल्याबद्दल एकमेकांची प्रशंसा करून एकमेकांना बक्षिसेही दिली. दोन्ही पक्षांनी युद्धसमाप्तीची घोषणा दिली. ग्रीकांनी युद्धात मेलेल्यांना एका सहवात गाडले अन् त्यावर एक भुचवटा बनवून वर एक भिंत बांधली. भिंतीसमोर एक खोल चर खोदून त्यांनी त्यासमोर एक कुंपण अुभे केले.

काही काळानंतर पुन्हा युद्धाला सुरुवात झाली. या युद्धात ग्रीकांनी फार मोठ्या प्रमाणावर मार काढला. द्रोजनांनी पाठलाग त्यांना दूर हाकलून लावले. त्या रात्री समुद्रतटावर पोचून द्रोजनांनी ग्रीकांच्या जहाजांसमोर आपले तंबू ठोकले.

ग्रीकांचा सरसेनापती सफाट हा परिणाम पाहून फार नाअुमेद झाला. आता काहीही करून वज्रकायना युद्धात लावायचा विचार त्याने केला. तसे न घडले तर आपला पराभव होणार अशी त्याची साथी होती. शेवटी रक्तकर्ष, भूधववरुपसर यांच्याचरोवर आपली दोन वीरांना सफाटाने वज्रकायची समजून

काढण्यासाठी पाठवले. जाताना त्यांच्याबरोबर अनेक अमोल भुपहारही सम्राटाने वज्रकायसाठी पाठवले, अन् त्याला कळवले, "आपली भामिनी परत ये अन् युद्धात भाग घे."

भामिनीला वज्रकायच्या हाती परत सोपवण्याचे आणखीही एक कारण होते. पित्याकडे परत पाठवलेल्या हेमाने आपल्या पित्याला म्हटले होते, "मी इथे तुमच्याकडे रहाणार नाही, मला सम्राटाकडेच परत जायचे आहे, कारण तिथे माझे दिवस फार भजेत जात होते." पित्याचे काही एक न ऐकता, ती सम्राटाकडे परत आली होती.

सम्राटाच्या दूतांशी वज्रकाय फारच चांगला वागला, खूप गोड बोलला त्यांच्याशी; पण

वापला निर्णय बदलायला मात्र त्याने साफ नकारच दिला. वज्रकाय त्या दूतांना म्हणाला, "मी तर बुद्ध्याच वापली जहाजं घेऊन स्वदेशी परत जाणार आहे."

रूपधर व देवमय यांनी त्याच रात्री दोजन शिविरांवर हद्दा करायचा निश्चय केला. ते जेव्हा या कामासाठी निघाले, तेव्हा वाटेत त्यांना दोजनांचा एक हेर भेटला. या दोन्ही ग्रीक वीरांनी त्याला पकडून खूप मारले अन् शत्रूची बरीचशी गुपिते त्याच्या तोंडून वदवून घेतली. नंतर त्यांनी ठार मारले.

त्याने सांगितलेले सर्वात मुख्य रहस्य असे - ट्रेस देशचा राजा विच्छेदन हा थोड्याच दिवसांपूर्वी ट्रॉयला होता. त्याच्या बरोबर त्याचे सैन्यही होते. त्याने आपल्याबरोबर वायुवेगाने घाबणारे, दुधासारखे स्वच्छ पांढरे असे काही थोडेही आणले होते. त्यांच्याबद्दलचे असे भविष्य होते की, 'हे थोडे ट्रॉय भरतात चरले अन् नगराच्या दक्षिणेला वहाणाऱ्या स्कामंदर नदीचे पाणी प्यायले, तर ट्रॉय नगर कोणीही जिंकू शकणार नाही.' विच्छेदनच्या थोड्यांनी अजूनपर्यंत यातील एकही कृत्य केलेले नव्हते. त्याच हेराकडून असेही समजले की विच्छेदन आज रात्री अमूक अमूक तंबूत मुक्कामाला असणार आहे. रूपधर व देवमय हेराला मारल्यानंतर लगेच विच्छेदनच्या तंबूकडे गेले. तेथे गाढ झोपलेल्या विच्छेदन व त्याच्या

बारा सोबत्यांनी त्यांना यमसदनाला पाठवले आणि मोठ्या आनन्दाने विजयोत्सवाच्या उन्मादात थोडे बरोबर घेऊन ते आपल्या शिविरात परतले.

थोड्या वेळाने विच्छेदनच्या अन्य लोकांना आढळले की आपला मालक व त्याची बारा माणसे मारली गेली आहेत अन् थोड्यांचीही चोरी झालेली आहे ! ते घाबरून परत जाऊ लागताच ग्रीकांनी त्यांनाही रस्त्यात पकडून मारून टाकले.

इतके सारे घडल्यानंतर दुसऱ्या दिवशीही लढाईत ग्रीकांचा झाला. असे म्हणावे लागते की आतापर्यंत दोजनांकडून त्यांचा इतका पराभव कधीच नव्हता. स्वतः सम्राट, देवमय, आदि प्रमुख वीर जखमी झाले. त्यांच्या जखमा पाहून बटले की त्यांच्यापैकी कोणी ही आता जिवंत राहणार नाही.

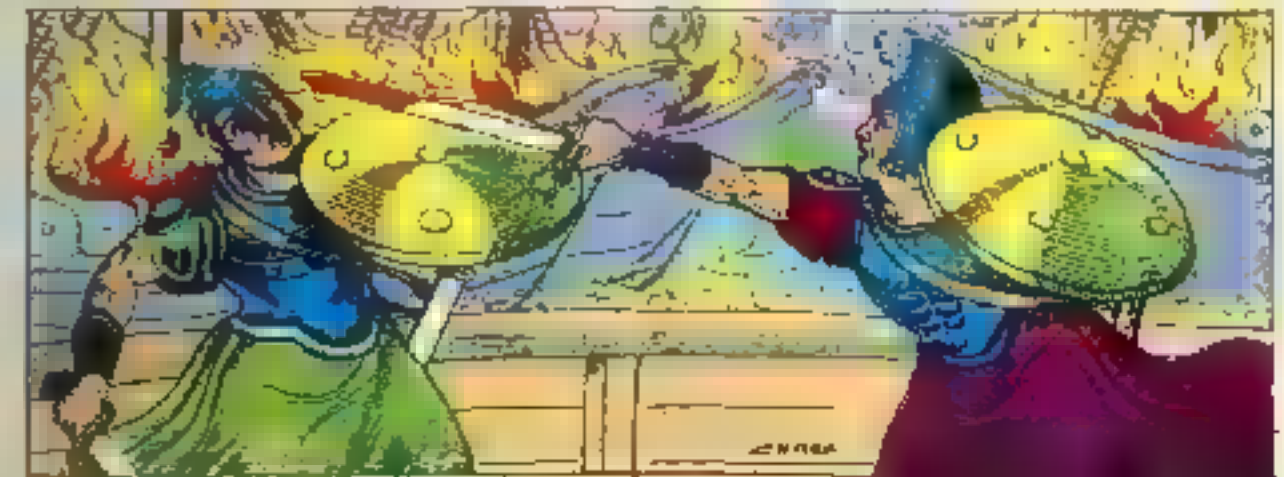
वीरसिंह हा महान् वीर होता. रणांगणावर तो सिंहासारखा गरजत शत्रूवर तुटून पडे. शक्ती व पराक्रमापुढे ग्रीक वीर कधीच

टिकू शकले नाहीत. त्याने ग्रीकांना युद्धभूमीवरून पळवून लावले. नुसत्या त्यांच्या पलायनाने त्याचे समाधान झाले नाही. तो त्यांचा दुरवर पाठलाग करत राहिला. सर्व ग्रीक वीरांनी आपणाकडून खूप प्रयत्न केला, आपली सारी शक्ती पणाला लावली, तरीही वीरसिंहपुढे त्यांची डाळ शिजली नाही. त्यांचे सर्व प्रयत्न विफल झाले.

भूधवने फेकलेला परशू वीरसिंहला लागला. क्षमभर असे वाटले की, तो जणू मूर्च्छित होऊन पडला आहे. परंतु सावध होऊन तो आपल्या सेनेला प्रोत्साहन देऊ लागला. त्याच्यात नवीन वीरधीचा संभार झाला.

पहाता पहाता दोजन ग्रीक नौकांजवळ पोचले; एका नौकेला त्यांनी भाग लावली. ती चन्द्रप्रभूची नौका होती. ग्रीक नौका ट्रॉयच्या समुद्रतटावर पोचल्या, तेव्हा किनाऱ्यावर कुडी घेणारा पहिला साहसी वीर हा चन्द्रप्रभूच होता. अन् सर्वात प्रथम मरणारा ग्रीक वीरही हाच होता.

क्रमशः

चांदोबाच्या चालव्या

आरामात मादी चालवा

माझे आरामात टेकून बसून चालवता येईल अशी एक रिसासारखी मादी नुक्तीच बनवण्यात आली आहे. त्यावर

बसून चालवताना असे वाटेज की जवळ असणारे चांदोबाच्या एकाच घुर्चोवरच बसून आराम करत राहोत. तीन चांदोबाच्या ■ रिसाचे एकएक चाक ६० सें.मी. रुंदीचे असून ते चढउतार ही अमदी महज पणे पार करू शकते. या वाहनाना तेज जोल्लेजची मोटर माससेली असून, हे वाहन वेगाने, हळूहळू व मागे आणि पुढेही चालू शकते. यासाठी याला तीन पुशबटन्स नावलेली असतात. तुम्हाला हवे तर याचे भाग सुटे करून ही चांदी मोटरकारच्या मागे टाकूनही नेता येते. इतक्या सोयींनी युक्त ही गाडी कोणाकरता बनवली गेली आहे, हे माहीत आहे तुम्हाला? हातपाय धडधाकट असणाऱ्या माणसांसाठी नक्कीच नवे ही ती बनवली आहे पंगु लोकांसाठी.

मुंबई

महाराष्ट्राच्या कोलेजातील काही विद्यार्थ्यांनी 'महाम्मद भुति' नावाच्या एका संगीत सभेची स्थापना केलीय. या संस्थे द्वारे सुभम संगीतातील गीते गायली जातात, ■ मुख्यतः हे गायक चित्रपट-गीते गातात जन्मजातच भरपूर मनोरंजन करतात. मागील डिसेंबर १७ रोजी यांनी मतल ३६ तास चित्रपट गीते गातून नवा भुतांक प्रस्थापित केला. त्यांना यापूर्वीच गिनीज बुक ऑफ वर्ल्ड रेकॉर्डच्या अधिकार्यांना आपल्या या अप्रकृमाचा भुक्तेस त्या पुस्तकात नोंदवा, याकडून लिहून पाठवले होते.

वेनच रेन, एन बोळा गाडी

'विन कानसेन' नावाची कुनेट आगगाडी गेली तीस वर्षे जपानमधील टोकियो व जोसाका या दोन शहरांमधून घाबत असते. गाडी २२० कि.मी. वेगाने ती घाबते, परन्तु आजतागायत कोणताही ■ तिना आलेला नाहीय. ही गाडी सुरु झाली १ ऑक्टोबर १९६४ रोजी. जपानमध्ये घाबणाऱ्या सर्व गाड्यांना 'मर्मदर्शन करणारी गाडी' असे तिला म्हणायला ■ नाही. या नंतर जपान माझ्या अस्तित्वात आल्या, ■ काही न काही कारणांने बंद करण्यात आल्या. पण ही आज चालूच राहिली. ताची २७० कि.मी. वेगाने घाबणारी 'नोजोमी' नावाची गाडी १९९२ मध्ये प्रविष्ट झाली. हिच्यामुळे टोकियो-जोसाका या प्रवासाना (५१२ कि.मी.) एकोन्हीस मिनिटे कमी लागतात. परन्तु काही अडथळांमुळे सध्या ती बंद पडलेली आहे.

राक्षसाचे दान

किष्कमादित्य प्रेत सांघावर टाकून स्मशानाची वाट चालू लागला. वेताळ म्हणाला - "हे बघ राखा, अलीकडिक शक्ति असलेला एक मणी मिळवल्यावर तो कुपाची दान करणाऱ्या रक्ततर्पण नावाच्या एका राक्षसाची गोष्ट मी तुला सांगतो, ती ऐकत तुझा थकवा ही थोडा कमी होईल." आणि वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

दंडकारण्यात रक्ततर्पण नावाचा एक राक्षस रहात असे. ■ निवास-स्थानाच्या एका बाजूला होता हिमगिरि, तर दुसऱ्या बाजूला होती सिंहपुरी. वाटसरूंना अंगलातून जावेच सांगे. रक्ततर्पण सर्वांना मिळवून करी.

एकदा चंद्रकांता नावाची एक गंधर्व-कन्या भूलोकीचे सौंदर्य अवलोकन करण्यासाठी भूमीवर उतरली. दंडकारण्यात विहार करत असताना तिच्या गळ्यातील अनुपम माळेचा एक मणी ओघळला, चंद्रकांताने तिकडे फार लक्ष दिले नाही.

वेताळ कथा

रक्ततर्पण वाटसरुंच्या शांतीत हिडत असता चंद्रकांताचा ओघळलेला मणी त्याला दिसला. अद्भुत कांतीने तो चमकत होता. त्याने तो उचलून आपल्या गळ्यात घातला.

तो मणी परिधान करताच रक्ततर्पणाचा कायापालट झाला. त्याच्या मनातील विचार आमूलाग्र बदलले. त्याच्या अत्यंत कठोर हृदयात दया, करुणा आदि सात्विक भाव उत्पन्न झाले.

जंगलातून जाणाऱ्या वाटसरुंकडे त्याचे लक्ष गेले. एक लहान मुलगा आपल्याला कडेवर घेण्यासाठी वडिलांपाशी हट्ट करतो आहे असे त्याने पाहिले. जरा नाराजीने बाप सांगत होता - 'तू पायीच चाल.' रक्ततर्पणच्या मनात सहानुभूति जागृत झाली. त्यांना सामोरे जात

तो म्हणाला - "लहान मुलगा चालू शकत नाही. कडेवर घेतलंस तर काय बिघडेल? बरं, मी तुला मदत करतो. तुम्ही दोघे हो माझ्या सांघावर बसा. तुम्हाला जिथे जायचंय, तिथे मी तुम्हाला पोचवून देतो."

राक्षसाला पाहताच बाप घाबरून गेला. मुलीला उचलून तो पळून जाऊ लागला.

वाटसरु पाहिला की त्याच्यावर झडप घालायची रक्ततर्पणला सवय होती. पण आता त्याला मदत करायची इच्छा त्याला झाली. आपल्या स्वभावात झालेल्या बदल पाहून रक्ततर्पणला मोठे आश्चर्य वाटले. असं झालंय हे त्याला समजेना. तो विचार करीत एका झाडाखाली बसला. तेव्हा धर्मवेद नावाच्या एका मुनीने त्याला पाहिले. मुनीजवळ अद्भुत तपोशक्ति होती.

आपल्या तपोशक्तीच्या साहाय्याने मुनीला रक्ततर्पणच्या मनातील प्रश्न समजला. त्याच्या जवळ येऊन तो मुनीला म्हणाला - "राक्षसा, आपला व्यवहार तुझा तुलाच विचित्र वाटतो आहे ना? कारण आहे - तुझ्या गळ्यात लटकणारा हा मणी! दयाळू स्वभावाची गंधर्वकन्या चंद्रकांताचा हा मणी आहे. मनातील अपूर्ण इच्छा पूर्ण करायची अद्भुत शक्ति या मण्यात आहे. म्हणून तुला जर लोकांना मदत करावीशी वाटत असेल, तर मनुष्य - रूप धारण करून तू सत्कार्य करू शकतोस." एवढं सांगून मुनी अदृश्य झाला.

मुनीचे बोलणे ऐकून रक्ततर्पणच्या मनात मण्याच्या प्रभावाची परीक्षा करण्याची इच्छा निर्माण झाली. त्याने मनातल्या मनात मनुष्य बनण्याची इच्छा केली. आणि हा-हा म्हणता तो माणूस होऊन गेला. त्या दिवसापासून रक्ततर्पण जंगलातून जाणाऱ्या वाटसरुंना मदत करू लागला. त्यांना लुबाडणाऱ्या लुटारुंना त्याने ठार मारून टाकले. वाटसरुंना प्यायला पाणी मिळावे म्हणून त्याने जंगलात काही ठिकाणी विहिरी खोदल्या. रस्त्यावरील काटेरी झाडे - जुडपे उपटून टाकली.

परंतु अनपेक्षितपणे एक संकट आले. मुनी धर्मवेद रक्ततर्पणला जेव्हा मण्याचा महिमा सांगितला होता, तेव्हा तपून बसलेल्या आदित्यने ते ऐकले. आदित्य सिंहपुरीचा हेर होता. सिंहपुरीचा राजा विक्रमभूपति याच्या मनात सम्राट बनण्याची जबरदस्त इच्छा निर्माण झाली. त्याने शेजारच्या हेमगिरी राज्यावर एकदम आक्रमण करून ते जिंकायची एक गुप्त योजना बनविली.

हेमगिरीचा राजा विजयादित्य धार्मिक प्रवृत्तीचा होता. त्याच्या अमलाखाली देश सुसंपन्न होता. प्रजेला कुठल्याही प्रकारचा श्रास नव्हता. लोक आनंदाने सुखात रहात होते.

विक्रमभूपतीच्या आपल्यावर आक्रमणची बातमी जेव्हा विजयादित्याला समजली तेव्हा तो घाबरून गेला. तो मनात अत्यंत दुःखी

झाला. त्याचं कारण होतं हेमगिरीची आर्थिक दुर्बलता आणि आवश्यक सेना - बलाचा अभाव. विजयादित्याने तह करण्याचा संदेश पाठविला, पण त्याचा काही उपयोग झाला नाही. आता युद्ध जटळ होते.

सिंहपुरीचा हेर आदित्य राजधानीत पोचला आणि राजाला सर्ववार्ता सांगितली. तो राजाला म्हणाला - "जर राक्षसाकडून तो मणी आपल्या हाती आला, तरी आसपासच्या सर्व राज्यांना आपण जिंकू शकू."

आदित्यचा सल्ला ऐकून विक्रमभूपतीला वाटले जणू आपण सम्राट झालो आणि आता आपला शत्रु बनण्याचं साहस कोणीही करणार नाही. त्याचा आनंद गगनात मावेना. तो

स्वावर स्वाद होऊन रक्ततर्पणला भेटण्यासाठी जंगलाकडे निघाला.

याच वेळी हेमगिरीचा राजा विजयादित्य वेषांतर करून राज्यात संचार करू लागला. जवळ येऊन ठेपलेल्या युद्धाबाबत जनतेला काय वाटते हे जाणून घ्यायचा त्याचा विचार होता. एका ठिकाणी वृद्धाच्या शीतल स्त्रियेत विधांति घेत असलेला मुनी घर्मवेद त्याला दिसला. मुनीच्या मुख-मंडलावरील अद्भुत तेज पाहून विजयादित्याला थोडे आश्चर्य वाटले. तो मुनीच्या जवळ गेला आणि विनम्रपूर्णकृतमस्कार करून उभा राहिला.

घर्मवेदने राजाला नमस्कारान्त नीट न्याहाळले आणि म्हणाला- "राजा, तुझ्या मनातील दुःख मी जाणते. सिंहपुरीचा राजा

विक्रमभूपतीची सामना करायचा असेल तर एकच एक उपाय मी सुचवितो. तू ताबडतोब दंडकारण्यात जा. तेथे रक्ततर्पण नावाचा एक राक्षस आहे. त्याच्या जवळ असलेल्या मण्यांच्या प्रभावाने हल्ली तो माणसाच्या रूपात वावरत आहे. संकटग्रस्तांना तो सर्व प्रकारे मदत करतो. मळ्यात लटकणारा मणी पाहून तू त्याला सहज ओळखू शकशील. आपली अठचण तू त्याला सांग. आणि तो महिमाशाली मणी मिळविण्याचा प्रयत्न कर."

विजयादित्य ताबडतोब बोड्यावर स्वार होऊन भेटायला निघाला. परंतु सिंहपुरीचा राजा विक्रमभूपति यापूर्वीच मानवरूपधारी रक्ततर्पणला भेटला होता. तो म्हणाला होता- "राक्षसोत्तम, आपली मी रूप ऐकती

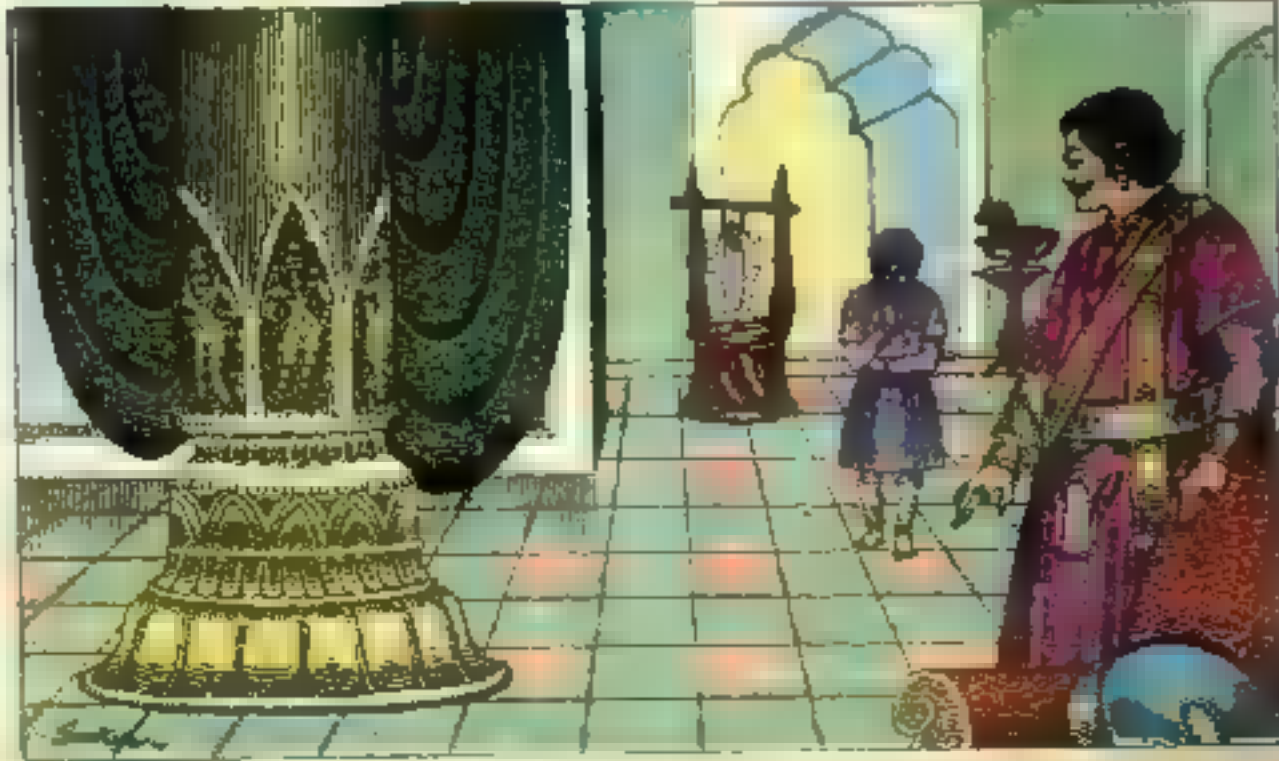
आहे. मी सिंहपुरीचाराजा विक्रमभूपति. अन्य देशांचे राजे आपापसात भांडत आहेत. एकमेकांचा नाश करण्यासाठी रपून बसले आहेत. मी त्या सर्वांना आपल्या ताब्यात आणू इच्छितो. त्या सर्वांचा सम्राट बनण्याची माझी इच्छा आहे. जन-कल्याणाच्या योजना आखून प्रजेला सुखी बनवणे हाच माझा एकमात्र उद्देश आहे. यात माझा स्वतःचा काही स्वार्थ नाही. आपण कृपा केली तरच हे शक्य आहे. म्हणून मी आपल्या भेटीसाठी आलो आहे. आपण आपल्या जवळचा प्रभावशाली मणी मला द्यावा अशा मां प्रार्थना करतो. मण्याच्या साहाय्याने मां जनकल्याणाच्या योजना यशस्वी करून दाखवू शकेन, यामुळे आपल्याला ही पुण्य मिळेल. मां मी

कष्ट दूर करीन, प्रजेला सुखी बनवीन."

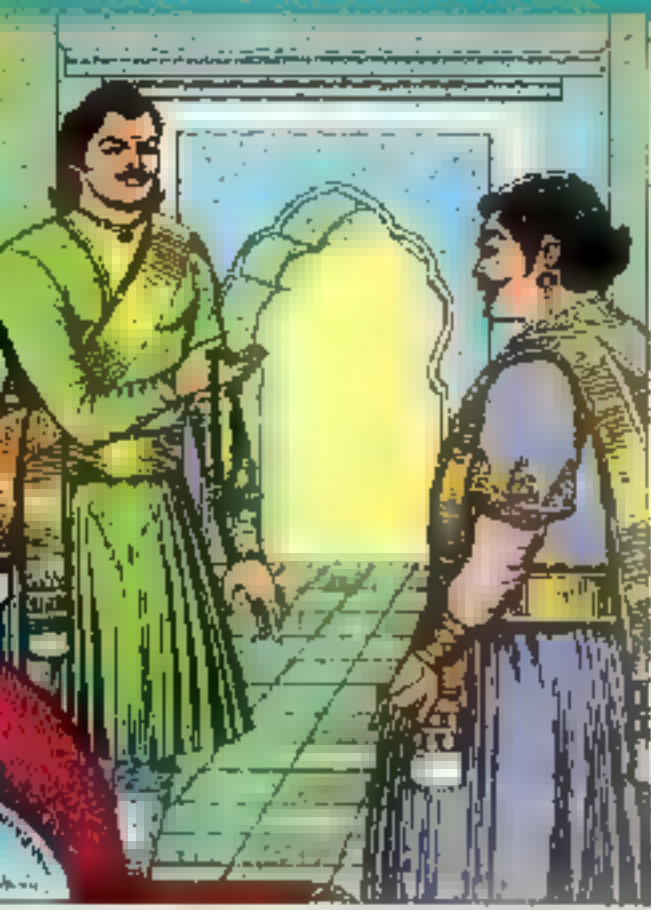
रक्ततर्पणने उत्तर दिले- "तुझी मागणी मान्य करायची असेल, तर मला तुझ्या राज्यात येऊन कसे करतोस हे पाहिले पाहिजे. तुला मणी द्यायचा की नाही याचा निर्णय मी नंतरच घेऊ शकेन."

विक्रमभूपतीने राक्षसाचे आभार मानले आणि आपल्या राजधानीला परत आला.

दुसऱ्या दिवशी विजयादित्य आला. स्वाने राक्षसाला ओळखले आणि म्हणाला- "महाराज, मी हिमगिरी राजा विजयादित्य. सिंहपुरीचा राजा विक्रमभूपति देशावर करणार आहे. तो फार आहे. आपल्या मण्याच्या साहाय्याने त्याला जिंकणे मला केवळ अशक्य

आक्रमणाच्या तयारीत मग आहे. तो तेथून सिंहपुरीला गेला. राजा विक्रमभूपति क्रूर व अत्याचारी आहे हे ही तो समजून चुकला. त्याची प्रजा दुःखी आहे आणि सम्राट बनण्याची त्याची महत्त्वाकांक्षा आहे. अन्य देशांचे आधिपत्य आपल्याकडे यावे यासाठी तो प्रयत्नांची शिकस्त करीत आहे.

आता रक्ततर्पण विचारात पडला की या दोन राजांपैकी आपला मणी कोणाला ? या मण्याचा कस अधिकारी कोण ? तो राजा विक्रमभूपतिला भेटला आणि म्हणाला - "मी तुला हा मणी देतो. याचा स्वीकार कर." मणी देऊन रक्ततर्पण जंगलात निघून गेला.

वेताळाने विक्रमादित्याला एवढी गोष्ट ऐकवली आणि नंतर म्हणाला - "राजन्, रक्ततर्पणाचे हे दान कुपायी आहे. विक्रमभूपति क्रूर आणि अत्याचारी आहे. त्याच्या राज्यात प्रजा सुखी नाही. जनतेवर निरनिराळ्या प्रकारचे अत्याचार होत आहेत. याशिवाय तो शेजार पांजाराच्या राज्यांना गिळंकुत करू चाहतो, त्यांच्यावर आपली सत्ता गाजवू इच्छितो. त्याची सम्राट बनण्याची महत्त्वाकांक्षा आहे आणि रक्ततर्पणला हे सर्व माहीत आहे. अशा महत्त्वाकांक्षी, अयोग्य व अत्याचारी राजाला मणी देण्याचा अर्थ होतो की राजा त्याला उत्तेजन देऊ चाहतो. त्याची अशी इच्छा आहे की त्याने अन्य राजांना आस टाका, त्यांचे देश आपल्या छत्रछायेखाली आणून

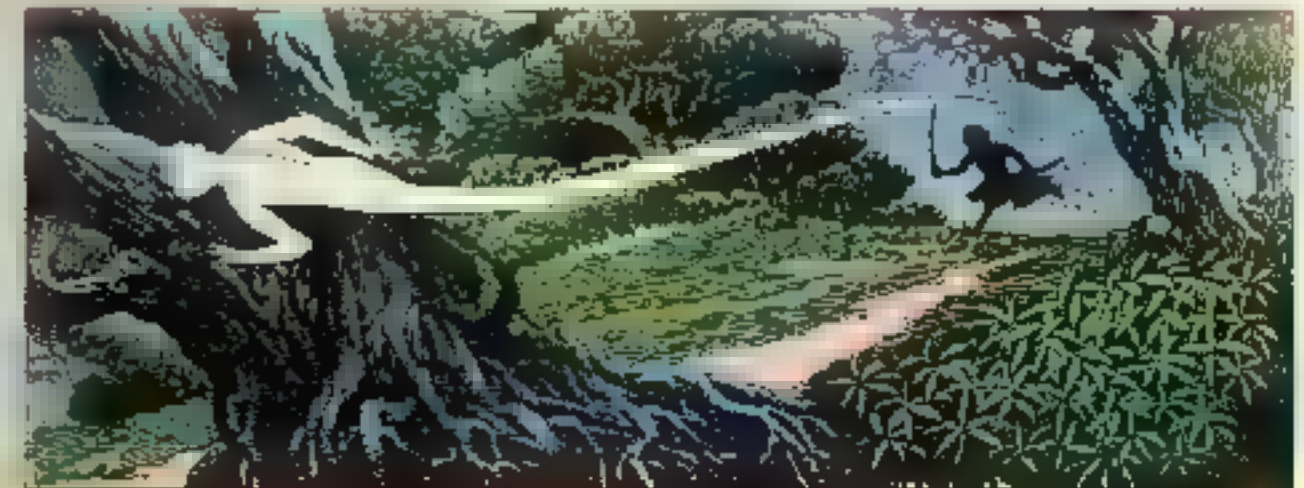
निरंकुश सत्ता चालवावी. अशाराजाच्या हाती मणी सोपविणे अपायदायक आहे. विक्रमभूपतीला मणि देऊन राक्षसाने असम्य अपराध केला आहे. विजयादित्याला मणी देणेच ज्ञाने असते. कारण तो धर्मात्मा आहे. शांत स्वभावाचा आहे. जर त्याला मणी दिला असता तर त्याने विक्रमभूपतीच्या आक्रमणाला यशस्वीपणे तोंड दिले असते, त्याला राजपदावरून हटवून प्रजेला सुखी बनविले असते. धर्म व न्याय यांची स्थापना झाली असती. माहीत असून माझ्या या शंकांचे पूर्ण तू केले नाहीस तर तुझे शिर धडावर राहणार नाही हे तुला माहीतच आहे.

विक्रमादित्याने उत्तर दिले - "तू म्हणतोस त्याप्रमाणे रक्ततर्पणाचा निर्णय बरबर अविवेकाचा वाटणे शक्य आहे. असे वाटते की हे अपायदायक आहे. परंतु रक्ततर्पणाने आपल्या अनुभवांच्या आधारे मोठे विवेकपूर्ण कार्य केले. जंगलातून जाणाऱ्या वाटसरूंना मारून त्यांचा सवय होती. तो मोठा क्रूर होता.

मण्यामुळे त्याच्यात संपूर्ण परिवर्तन झाले. राक्षसाचा तो साधु बनला. त्याच्यातील क्रूरता नाहीशी झाली आणि दया, कृपा वगैरे सात्त्विक भावनांचा त्याच्यात संचार झाला. रक्ततर्पणला वाटले की या मण्यामुळे विक्रमभूपतीच्या प्रवृत्तीत ही बदल होईल. सम्राट बनून दुसऱ्या देशांवर आक्रमण कराने असे त्याला वाटणार नाही. मण्यामुळे तो एक सुयोग्य व समर्थ राजा बनू शकेल. धर्मपरायण, सात्त्विक व शांत स्वभावाच्या विजयादित्यावर अद्भुत मण्याचा काही परिणाम निश्चितच होणार नाही. कारण मूलतःच सगळे सद्गुण त्याच्यात आहेत. म्हणून त्याला मणी देण्याचा उपयोगच ? असा सर्व विचार करूनच रक्ततर्पणाने योग्य व्यक्तीला मण्याचे दान दिले. त्याचा हा निर्णय संपूर्ण सुसंगत व न्यायपूर्ण आहे."

अशा प्रकारे विक्रमादित्याचा मौन-भंग झाल्यावर वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला.

वेताळ - मणिवादी यांची एक कथा.

जन्मपत्रिका

त्याच्या हो छर्मपुरीचा राजा अनेकपाल याची एकुलती एक कन्या होती. तिने मिळलेल्या बनेक शास्त्रात शास्त्राचारही समालोच होता. निजवर झाली, तेव्हा राजा तिच्यासाठी योग्य वर सोडू लागला.

एके दिवशी राजकुमारी नाचण्या पित्याला म्हणाली, "बाबा, माझा जन्मपत्रिका, पती सम्राट होईल असे लिहिलेले आहे. तुम्ही राजकुमारांच्या जन्मकुळ्या मागवा. तो मागवताना सम्राट येईल, त्याच्याशीच मी विवाह करीन."

राजाने कन्येच्या इच्छेप्रमाणे बंधूचा राजकुमारांच्या पत्रिका मागवल्या अन् त्याबरोबरच त्यांच्या तसविराही मागवल्या. त्या सर्वांचे निरीक्षण करून राजकुमारीने निर्णय घेतला की कोणीच सम्राट नाही. मागवलेल्या नाहीत.

तेव्हा राजा तिचा म्हणाला, "बेटी, ही जन्मपत्रिकांची तसविरा नाही. त्यांच्या परत तसविरा नोट घ्या. एकाची निवड कर. नंतर कुठे कुठे ज्योतिषमार्तण्ड तसविरा त्या राजकुमारच्या सहाय्य करून घ्यायला परीक्षा करतील."

दिवशी राजकुमारी मागवलेले शेजारच्या राजकुमारी तसविरा दाखून ती पसंत केली. राजाने धुमधुम हर्ष काढून घेतला. यादने तिचा मागून घेतला.

गुरु ज्योतिषमार्तण्ड यावेळी काहीदावेला बसेला होता. सगळ्या पतीची जन्मपत्रिका घेऊन त्याला द्यायला? राजकुमारीने हा प्रश्न उपस्थित केला. राजा म्हणून उत्तरला, "तुम्हा जन्मकुळ्यात तर लिहिले आहे ना, की तुम्हा पती मागवले? मग झाले की नवदेवाची पहायची गरजच नव्हती?"

देशातील किल्ले - १

पुरातत्व विभागाने १९६० च्या वास्तव्य उत्खननातले कोरड्या पडलेल्या सरस्वती नदीच्या खोऱ्यातील अवशेषांच्या बाबी कुठल्या केले. तेथे सापडलेल्या काळ्या बागदाण्या बाबारे त्यांनी या शहराचे नाव ठेकले - 'काली बंगा' (काली-काली, बंगा-बागडो). हे शहर ई.स.पू. २२०० - १७०० पामधोले काळातले होते. याच्या चारही बाजूंना किल्ल्याच्या भिंती होत्या. असे अनुमान केले गेले, की किल्ला 'सिंधू-कोरे-संस्कृति' काळातला असण्या.

प्राचीन किल्ले

एकल : नील कुल
विभाग : नील कुल

याच काळाची संतड असणारे काही किल्ले मुलगावत कुठराय, रावरावत व हरियाणात सापडले आहेत. किल्ले हे सामान्यतः अक्षमून स्वतःला वाचवणे व आक्रमणांना तोंड देणे या कामांसाठी बांधले जात असत. यांचा बांधणीही एक बांधना अपयोग होत असे. त्या काळात नद्यांनी बापली संस्कृति मिळत ठेकले व त्यांचे पोषण करणे या कामात मुलगावत मुख्य बजावनी आहे. भिवाय जेव्हा या नद्यांना महापूर येई, तेव्हा नागरिक या किल्ल्यात आश्रय घेत. या प्रकारे किल्ले नागरिकांची संरक्षणभित्ति बनत असत. यामुळेच सारे प्रमुख किल्ले मुलगावतीन बांधले गेले आहेत.

किल्लेदार

सिंधू - कोरे - संस्कृति
देशातील काही किल्ले

किल्ल्यांना 'दुर्ग' किंवा 'पुर' म्हटजे गेले आहे. हब्दाचे एक नाव 'पुरंदर' असे आहे. 'पुरंदर' याचा अर्थ आहे - किल्ल्यावर विजय प्राप्त करणारा.

धनुर्वेदातील धनुर्वेद या भागात दुर्ग-

पुरंदर दुर्ग

निर्माणासंबंधी विस्तृत वर्णन आहे. धनुर्वेदात महा प्रकारच्या किल्ल्यांचे वर्णन आहे. पर्वतावर निर्मित असणारा 'गिरिदुर्ग', बांधलेला 'जलदुर्ग', अरण्यात असलेला 'वनदुर्ग', समितीवर बांधलेला 'महिदुर्ग', वाळवंटात असणारा 'धन्या दुर्ग', नद्यांनी असलेला 'नृक्षदुर्ग', या महाही प्रकारात गिरिदुर्ग प्रथम येत मानला जातो. दुर्गशिवाय असणाऱ्या राज्याची तुलना बिषहीन सापाशी केलेली आहे.

आधोऽध्या वलंका नगरात असणाऱ्या किल्ल्यांचे वर्णन रामायणात आहे. अयोध्येच्या किल्ल्याच्या चारी बाजूंना संवक असून तटभूता भुंज अंच

वृक्ष असल्याचा अर्थ आहे. लंकेतील किल्ले आकाशाला स्पर्श करणारे प्राकार, दुर्गम तरणचे, नद्या, दन्त यांनी वेढलेले असल्याने त्यावर चढणे देवांनाही अशक्य असल्याचा अर्थ आहे.

महामावतात हस्तिनापुर, इन्द्रप्रस्थ, मद्रा, राजगृह,

अहिच्छत्र ■ द्वारका या सगरातील किल्ल्यांचे विस्तृत वर्णन आहे. त्यांचे तटीतल वर्णन प्रत्येकासाठी आहे. इन्द्रप्रस्थ दुर्गचे नुसले गोपुरांसारखे होते. संपूर्ण नगराच्या रक्षणाची व्यवस्था देखूनच केली जाई. दुर्गाला महाद्वार नसून गरुडद्वार या नावाने गुप्त द्वार असे.

अलीहाबादजवळ भुवनेश्वर नावाचे आणि फत्तल्लूर नावाचे किल्ल्यांनी नगरातील घरांचे अवशेष मिळाले. परोक्षिताचा नाव किष्किनाथ याने हे नगर वसवले होते, असे मानले जाते.

बुद्ध काळात चंपा, राजगृह, वाराणसी आदि दुर्गयुक्त मुख्य नगरे होती. पश्चिम व उत्तरेकडील भागात तक्षशिला, पुष्कलावती व गाम्धार ही भूपन्नप्रबळ अशी राज्ये होती. शिकंदराने ज्यावेळी त्यांच्यावर हल्ला केला, तेव्हा या राज्यांनी त्याला निघावे तोंड दिले. पुष्कलावतीचा किल्ला छत्र करायला असेवजावरला एक

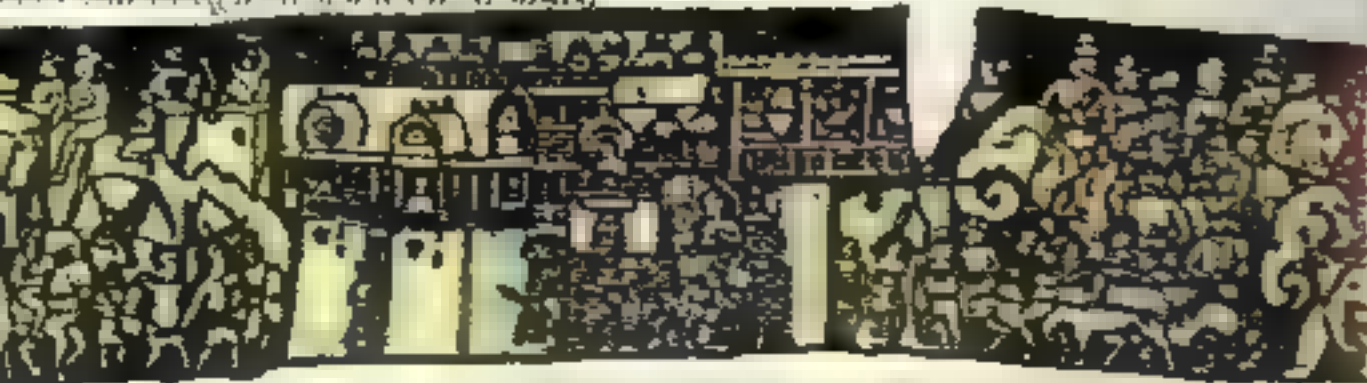
यापेक्षाही अधिक काळ लाबला.
या युद्धात राजा पुरुषोत्तम याने
लांडोरला चांगलेच जेरीस आणले.
पणावर हत्तींनी आपली करामत
त सैन्या बुघळून लाबले. भारतीय
ही आपले धैर्य व साहस दाखवून
सैन्यात बबराट भुत्पक्ष केला. मगध

महाराष्ट्राचे राजाचे

वासक घनानन्दाच्या वीरतेच्या मोही ऐकून श्रीक सेना प्रयत्ने कापू लावली. चन्द्रगुप्त मौर्य हा
मगध देशाचा राजा बनला, तेव्हा श्रीक प्रयास सगळ्यांनीस भारतात आला होता. त्याने मगधची राजधानी
पटलीपुत्र धरून गेलेल्या किल्ल्याचे अद्भुतरम्य, विपुल वर्धन आपल्या ग्रंथात केले होते. किल्ल्याचा तट
कूण ४० कि.मी. पेक्षाही अधिक लांबीचा होता. तटाच्या चारी बाजूंना ३.५ मीटर मोठे व १८० मीटर लांब
सा खंदक होता. खंदकातल्या पाण्यात सगरी पोहत राहत असत. किल्ल्याला एकूण ६४ दरवाजे व १०००
ते.

आपल्या देशाचे दुर्ग-बांधणीच्या कलेत ई.स.पू. ३०० पूर्वीच परिपूर्णता केलेली होती.
शेथे दिलेली सर्व चित्रे, उपलब्ध भाकिलीच्या आधारे, चित्रकारांनी कल्पनेने काढलेली आहेत.
चंद्रचे रेखाचित्र स्तूपाच्या अनावचनाच्या आधारे,

रुद्रचे वेळ घातलेला चित्र

सोन्याची लांडोर

विन्ध्यारण्य प्रदेशात एक सोन्याची लांडोर
फिरत असल्याची बातमी कनकपुरमधे
पसरली. कनकपुरचे महाराज विचित्रसेन यांना
लोकविलक्षण अद्भुत वस्तु जन्म प्राणी
जमवण्याची होती. त्यामुळे ही बातमी
कळताच काही सैनिकांना बरोबर घेऊन राजा
विन्ध्यारण्याकडे निघाला.

विन्ध्यारण्यातील पर्वत पायथ्याशी
आदिवासी लोकांची एक वस्ती होती.
वस्तीच्या प्रमुखाने राजाचे त्याचा मादर पाहुणचार केला. राजाने त्याला,
आपण त्या फिरणाऱ्या सोन्याच्या
लांडोरीला पकडण्यासाठी तेथे आल्याचे
सांगितले.

सोन्याच्या लांडोरीचा राजाच्या तोंडचा
बुद्धे ऐकून प्रमुखाचा चेहरा दुःखी दिसू
लागला. तो म्हणाला, "महाराज, ती सोन्याची
लांडोर काही दिवसांपासून येथे दिसनाशी झाली

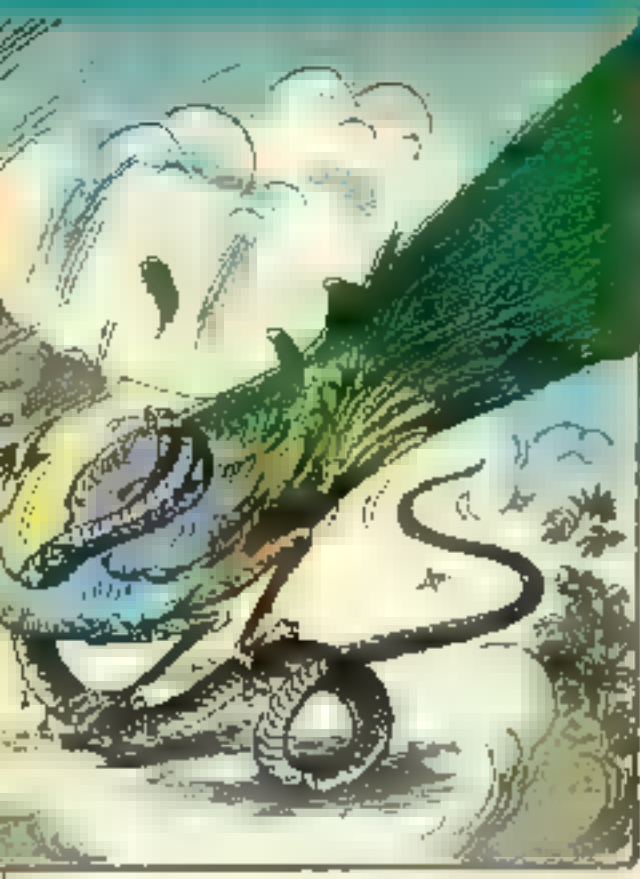
आहे. एक महिन्यापूर्वी तिला पकडून आपणाला
भेट देण्यासाठी माझी मुलगी जंगलात गेली.
पण रात्र झाली, तरी ती परत न फिरल्यामुळे
तिच्या शोधात आम्ही जंगलात गेलो. तिथे एका
ठिकाणी आम्हाला लांडोरीचे एक सोन्याचे पीस
सापडले," अन् हे सांगता सांगता त्याने जवळ
जुम्या असलेल्या एका युवकाकडे पाहिले.

तो युवक लगेच झोपडीत आभून कपड्यात
काळजीपूर्वक गुंडाळून ठेवलेले ते पीस घेऊन
आला. पीस त्याने राजाच्या हाती दिले.

"अद्भुत वस्तु आहे ही! यामुळेच
तुम्ही मुलगी नाहीशी झालीय. त्या सोन्याच्या
लांडोरीबरोबरच मी तुम्हा मुलीलाही शोधायचा
करीन," असे म्हणून राजा जंगलाकडे
निघाला.

त्याने त्या लांडोरीसाठी खूप
शोधाशोध केली, सूर्यास्ताच्या एकादा तास
अगोदरच एक शिपाई धावतपळत येऊन सांगू

लागला, की आपली फणा उभारून फुत्कारत आपल्याला डसायला आलेल्या एका नागाशी ती सोन्याची लांडोर लढत होती. ती नागाला आपल्या पायांनी तुहवत चोचीने मारायचा प्रयत्न करत होती.

आपल्या घोड्यांवर बसलेल्या राजा व त्याच्या सैनिकांनी ताबडतोब तेथे जाऊन लांडोरीला घेरले, तिच्या जेव्हा हे लक्षात आले, तेव्हा नागाचा नाद सोडून ती जवळच्या झाडीपलीकडे अडून गेली व झाडीच्या आधाराने पळू लागली.

राजा लांडोरीचा पाठलाग करत तिच्या बराच जवळ पोचला. हतक्यात ती तेथील सरोवराच्या किनाऱ्यावरील एका झोपडीत

शिरली.

झोपडीतल्या म्हातारीने त्या लांडोरीला आपल्या हातात बучवून घेऊन विचारले, "पुन्हा कसलं संकट आलं?" अन् ती लांडोरीचे पंख मोठ्या प्रेमाने कुरवाळू लागली.

राजा विचित्रसेन झोपडीसमोर घोड्यावरून अतूरून आत शिरला, तो पर्यंत बाहेर काळोख पसरला होता. परंतु त्या दाट काळोखातही लांडोरीच्या लसलसात पंखांच्या प्रकाशामुळे झोपडीत स्वच्छ कुजेड पडलेला होता.

म्हातारीच्या हातात आरामात स्थिरावलेल्या लांडोरीकडे आश्चर्याने पहात राजा, "आजीबाई ■■■ सुवर्ण-लांडोरीला पकडण्याच्या प्रयत्नातच मी इवे आलोय. बरं झालं, ही तुझ्या हाती आली, दे ती माझ्या-कडे अन् ■■■ बक्षिस म्हणून हा माझा हिऱ्याचा हार घे." असे म्हणत आपल्या भक्ष्यातला हार काढू लागला. परंतु राजाकडे नीट निरखून पहात म्हातारी म्हणाली, "हे काय म्हणत आहेस तू? ही ■■■ माझी पाळीन लांडोर आहे. तुझा हट्टच असेल, तर मी हिच एक पीस देते तुला, घेऊन जा ते."

पण राजा काहीसा रागावून, "मी या देशचा राजा आहे. या जगण्यातल्या पैस्यांवर, प्राण्यांवर माझाच अधिकार आहे. मग ही लांडोरही माझीच आहे ना?" असे म्हणत म्हातारीच्या हातून ती लांडोर जबरदस्तीने आपल्या हाती घेऊ लागला.

पण जणू विजेचा धक्का बसल्याप्रमाणे राजा अचानक खाली कोसळला! जरा वेळाने उठून बसणाऱ्या राजाला म्हातारी म्हणाली, "बघ बेटा, ही काही सामान्य लांडोर नव्हे, तिच्यात दैवी अंश आहे. माझ्या परवानगीवाचून तिला कोणोही घेऊन जाऊ शकत नाही. ही बीणा घे, अन् तिच्या तारा छेडत मेघमल्हार रागात एकादं मुन्दर गाणं म्हण, तसं केलंस, तर तुला निदान या लांडोरीचं एक अंड तरी देईन मी." अन् तिने बीणा त्याच्या हाती दिली.

राजा पद्यासन घालून ■■■ गोड आवाजात मेघमल्हार गाऊ लागला. ■■■ एकत लांडोर जूप नाचली अन् तिने एक सोन्याचे अंड दिले. ते अंडे राजाच्या हातगत ठेवत म्हातारी म्हणाली, "मुला, एका आठवड्यात अंडं फुटून त्यातून एका सोन्याच्या लांडोरीचा जन्म होईल, पण नीट ■■■ ठेव की सूर्याच्या किरणांचा यत्न स्पर्श होऊन चालायचं नाही. आणखीही एक गोष्ट लक्षात ठेव की या अंध्यावरून कोणालाच काही कळता कामा नये, कळलं तर याचा प्रभाव नाहीसा होईल." सर्व काही नीट सांगून म्हातारीने त्याला सावधगिरीचा इशारा दिला.

मोठ्या आनन्दाने अंध्याचा स्वीकार करून राजा आपल्या शिपायांसह आपल्या किल्ल्यात परतला. ते अंडे त्याने एका चंदनाच्या छोट्या पेटीत जपून ठेवले अन् पेटी महालाच्या एका विशिष्ट दालनात नीट ठेवली.

सहा दिवस निघून गेले, सातव्या दिवशी

संध्याकाळी राजाची बारा वर्षांची कन्या राजकुमारी दीप्तिरेखा आपल्या सख्यांसह लपंढाव खेळता खेळता त्या दालनात आली अन् चंदनाची पेटी पहाताच तिने भुत्सुकतेने ती भुपडली.

सोन्याचे ते चमकदार अंडे पाहून राजकुमारी धकित झाली अन् ते आपल्या सख्यांना दाखवण्यासाठी बाहेर बुद्यानात गेली. संध्याकाळच्या सूर्याचे किरण त्या अंध्यावर पडून एकदम स्फोट झाल्यासारखा आवाज होऊन ते फुटले. त्यातून चमकमकत्या सोनेरी रंगाचा एक छोटसा साप बाहेर पडला अन् तो राजकुमारीच्या हाव्या पायाला डसला.

त्याबरोबर राजकुमारी सोन्याच्या लांडोरीत

परिवर्तित होवून अडत अडत किल्ल्याबाहेर निघून गेली, राजकुमारीच्या सख्या ओरडा आरडा करू लागल्या व त्यांनी राजा विचित्र-सेनलाही वार्ताकळवली. तांबडतोन घोड्यावर स्वार होवून राजाने त्या लांडोरीचा पाठलाग सुरू केला. पण ती राजाच्या हाती सापडू शकली नाही, अन् तशीच अडत-फळत शेवटी ती त्याच म्हातारीच्या ओपडीत शिरली.

विचारा दुःखी राजाही तिच्या मागोमाग ओपडीत पोचला. त्याला तिचे सोन्याच्या तीन लांडोरी दिसल्या. त्या तिघीही अगदी एकसारख्याच दिसत होत्या. थोडासाही कसला फरक नव्हता त्यांच्यात.

राजाला पाहून म्हातारी म्हणाली, "काय

बेटा, पुन्हा कशासाठी आलास इथे? मी दिलेलं अंठं फुटलं नाही का? आजही एक अंठं हवं का तुला?" ती अशा स्वरात राजाला हे प्रश्न विचारत होती की, मध्यंतरी थडलेली हकिकत जणू तिला माहीतच नव्हती.

राजा एकदम चिडून बोलला, "अज म्हातारे! अजाणपणाचा आव बाणून नाटक करू पहाशील मी तुकडे तुकडे करून टाकीन वघ तुझे! माझी एकुलती एक मुलगी लांडोर बनून इथे आलेली आहे. मुकादमानं तिला तिचं सरं रूप देवून माझ्या हवाली कर; नाहीतर सरं रूप टाकीन मी तुला." असे बोलत त्याने आपली तलवार म्यानानून बाहेर काढली.

म्हातारी दंतविहीन तोंडाचे बोटके भुमडून विकट हास्य करीत म्हणाली, "माहीत आहे तू मोठा तसवार बहादूर आहेस ते! घाल ती तलवार अगोदर! या तोंडही लांडोरीमधून तुझी मुलगी कोणती ते सांगू, तर आपोआपच ती स्वतःच्या रूपात प्रकट होईल. पण तुझी चूक झाली, तर मात्र तूही कायम इथे सोन्याचा मोर बनून रहाशील!"

राजा विचित्रसेनने आपली तलवार म्यानानून घातली अन् सक्षमपूर्वक तो त्या लांडोरीकडे पाहू लागला. त्यांच्यातली एक अभुवल्या होळ्यांनी होके वर भुचलून राजाकडे पाहू लागली. त्यातली दुसरी एक लांडोर अगदी हीन दीन होवून होके झाली घालून बसून होती. तिच्या होळ्यातही अभू होते.

थोडा वेळ काही विचारात राजा मडून गेला अन् मग एकदम म्हातारीला म्हणाला, "धैर्यनं होकं भुचलून माझ्याकडे पहाणारी ही लांडोर माझी दीप्तिरेखा आहे. होकं झाली घालून धरणांकडे दोनतेनं पहाणारी ही वनप्रमुखाची कन्या मोहिनी आहे. दे यांना त्यांचं सरं रूप ! मी आपल्या बरोबर येऊन जाईन. असेन केलेस तर त्याचा परिणाम तुला भोगायला लागेल हे विसरू नकोस."

राजाच्या परीक्षकशैलीची प्रशंसा करत म्हातारी, "मुला, तू आपल्या मुलीला बरोबर ओळखतंस. या सुवर्ण लांडोरीला मी परत तिचं पूर्वरूप देवून टाकते." असे म्हणत पुढे सरकू लागली.

इतक्यात राजा मोरडून म्हणाला, "बाबा अजोबाई! फक्त मुलीला नव्हे, तर त्या वनप्रमुखाच्या मुलीलाही पूर्वरूप द्या."

राजाकडे आश्चर्याने पहात म्हातारी म्हणाली, "त्या आदिवासी लोकांच्या प्रमुखासाठी तू कशाला हैराण होतो आहेस?"

विचित्रसेन उत्तरला, "तो प्रमुख माझीच

प्रजा आहे ना? स्वतःच्या मुलीपेक्षाही त्याच्या मुलीचं रक्षण करणं हा राजधर्म आहे. मी सांगितल्याप्रमाणे करणं तुला पसंत नसेल, तर मलाही सुवर्ण-मोर बनव."

म्हातारीने लगेच राजाच्या सांखावर प्रेमाने आपले हात ठेवले अन् म्हटले, "राजा, तुझी धर्मबुद्धी, न्यायबुद्धी अन् दयेचा गुण पाहून मी फार प्रसन्न झालेय. मीही तुझीच प्रजा आहे, हे ही ध्यानात ठेव. माझी तुला एक विनस्ती आहे. हे प्राणी कोणाला त्रास न देता संचार करत असतात. ते कितीही सुंदर, आकर्षक वाटजे, तरी पकडून बांधून ठेवणं किंवा ठार मारणं ही कृत्ता आहे, अत्याचाराची आहे. हा अभ्याय तू धांवव." इतके बोलून ती त्या लांडोरीजवळ गेली अन् तिने त्यांना त्यांचे पूर्वरूप दिले.

विचित्रसेनने म्हातारीचे आभार मानले अन् आपली कृतज्ञता व्यक्त केली. वनप्रमुखासाठी त्याची मुलगी सोपवून अन् दीप्तिरेखाला बरोबर येऊन तो आपल्या राजधानीकडे निघून गेला.

कलेचा सन्मान

मुगलसराईचा जमीनदार झोपेतून जागा आला नि स्तुति-पाठकांनी पशंसात्मक जिरुदावलि गायला सुरुवात केली. रोज रोज ही गीते ऐकून जमीनदाराचे कान किटले. आपल्या दिवाणाला बोलावून तो म्हणाला - "ही सर्व मंडळी आळशी बनली आहेत. यांना काम करायला नको. आळशांची संख्या दिवसेंदिवस वाढतच चालली आहे. इथून पुढे यांच्यावर सर्व काराया नाही. यांना आपण दरमहा जे वेतन देतो ते बंद करून त्यांना सांगून टाका की त्यांनी आता आळस सोडून शारीरिक मेहनतीची कामे करावीत."

मंदस्मित करीत दिवाण म्हणाला - "महाराज, आपलं अन्न खातो आहे, आपलं कल्याण व्हावं हीच माझी इच्छा. म्हणून माझा विचार आपण सभजून घ्यावा. मनुष्याच्या जीवनात विनोदाची आवश्यकता आहे. स्तुति-पाठकांची गाणी आपल्याला आवडली नाहीत,

म्हणून त्यांना आळशी ठरविणे योग्य नाही. देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी लोकांनी जसे शारीरिक धर्म केले पाहिजेत, तशीच कलेची साधना ही केली पाहिजे."

जमीनदाराने जरा चिडून दिवाणाकडे पाहिले आणि म्हणाला - "देश-रक्षणासाठी व देशाच्या प्रगतीसाठी वीरांना प्रोत्साहन देणे आपले कर्तव्य आहे. मदत करून देशाची स्थिति सुधारली पाहिजे. पोटाची सळगी भरण्यासाठी हास्यविनोद करणाऱ्या या आळशांना प्रोत्साहन देणे मला योग्य वाटत नाही."

यावर दिवाण विचारा काय बोलणार? लोकांच्या हे जलं की जमीनदाराच्या मतानुसार कलाकार आळशी लोक आहेत.

लोक ही कलाकारांना आळशी समजू लागले. यामुळे मुगलसराईच्या जमीनदाराच्या

दरबारी नृत्य-गायनाचे कार्यक्रम बंद झाले. कवींच्या कविता निरुपयोगी ठरल्या. काव्याची राज्यात बूज राहिली नाही. शिल्पकला व चित्रकला यांचा हो न्हास झाला. फिरत्या नाटक-मंडळींचे नाट्य-प्रयोग आता कोठे दिसेनासे झाले.

अशा स्थितीत एकदा जमीनदाराच्या बायकोला एक असाध्य रोग जडला. ती जिवंत राहिल अशी आशा नव्हती. मुगलसराईच्या प्रसिद्ध वैद्याने जमीनदाराला सांगितले - "महाराज, जमीनदारांन बाईना तो सर्व औषधोपचार मी केला आहे. आता त्यांच्या शरीरान कुठला ही रोग नाही. आपण त्यांची नित्य योग्य ती काळजी घ्यावी. त्यांच्या मनोरंजनाची चांगली करावी. यामुळे त्यांची प्रकृति संपादयाने सुधारेल. त्या सतत आनंदी व उत्साही राहिल्या पुन्हा त्यांना रोग शिवणार नाही. आनंद हेच अर्ध बळ असतं असं म्हणतात. मन स्वस्थ असेल तर शरीर स्वस्थ राहिल. लवकरच त्यांची प्रकृति पूर्ववत् होईल."

वैद्यांचा सल्ला ऐकून जमीनदार विचारात पडला. दिवाण भेजारीच उभा होता. योग्य संधि आलेली पाहून त्याने ही जमीनदाराला समजवण्याचा प्रयत्न केला. तो म्हणाला - "ग्रंथू, काम करून थकलं अथवा मनात शांति नसली तर आपले पूर्वज ललित कलांचा आधार घेत. स्वतःसाठी नको असली, तरी निदान

जमीनदार बाईसाठी काही मनोरंजनाची आपण अवश्य करावी. निदान मला तशी अनुमति द्यावी."

घोड्याच दिवसात जमीनदाराच्या दरबारात अनेक कलाकार दिसू लागले. दोन-तीन दिवस जमीनदाराची अवस्था थोडी विचित्र होती, पण हळू हळू रंजन-कार्यक्रम पाहिल्यावाचून त्याच्याच्याने ही रहावेना. हास्यविनोदाचे जीवनातील स्थान त्याच्या चांगले लक्षात आले.

लवकरच जमीनदार बाई मोठ्या उल्हासाने जीवन जगू लागल्या. एक दिवशी दोन आठ तेथे आले. जमीनदार थोडा चिडला. वक्रदृष्टीने त्यांच्याकडे पाहिले. तरी पण त्यांनी

जमीनदाराची खूप प्रशंसा केली. जमीनदाराला जरा बरे वाटू लागले. शेवटी एक भाट दुसऱ्याला म्हणाला - "बाप व मुलगा यांनी एका स्त्रीला एक-एक पुत्र दिला. या दोन मुलात युद्ध झाले. परमेश्वराने एकाला मारून टाकले व दुसऱ्याला सम्राट बनविले. परमेश्वराच्या घरचा न्याय ही काय विचित्र ! महाराज, गाईच्या दुधाने त्या परमेश्वराचा अभिषेक करा. तो प्रसन्न झाला तर आपले सर्व प्रकारे कल्याण होईल. आपली भरभराट होईल. आपणाला कशाची ददात पडणार नाही. रमतेची सर्व दुःख नाहीशी होतील व ती सुखाने नांदू लागेल."

दुसरा म्हणाला - "कोणत्या गाईच्या दुधाने म्हणतोस?" हे ऐकून जमीनदार संतप्त झाला. तावडतावाने म्हणाला - "काय मूर्खसारखी करीत आहात? या दोघांना ही हाकलून लावा. तोंडात येईल ती बकवास करत आहेत लेकांचे!"

तेव्हा दिवाण नम्रतापूर्वक जमीनदाराला म्हणाला - "प्रभु, ही काही निरर्थक बडबड नव्हे. गायीच्या दुधाने श्रीकृष्णाला अभिषेक

करायला ते आपणास सांगत आहेत. सूर्य आणि यम हे पिता-पुत्र होत. दोघांनी कुंतीला वरदान देऊन दोन पुत्र दिले - कर्ण व धर्मराज. कुरुक्षेत्राच्या लढाईत श्रीकृष्णाने धर्मराजाला मदत केली आणि कर्णाला मारून टाकले. वशा श्रीकृष्णाचा गाईच्या दुधाने अभिषेक करायला हे भाट आपणास सांगत आहेत. त्यांची बडबड निरर्थक नाही."

हे सर्व जमनाकर जमीनदार खुश झाला. तो म्हणाला - "तुमचे बोलणे मोठे चमत्कृतिपूर्ण आहे. त्यात गूढार्थ भरलेला आहे. तुम्ही तर कोट्यंश सांगितलं. कोट्यांश उतर सम-जत्यावर तुमच्या बोलण्यातील कौशल्य सखात मालं. तुमचं कौतुक करावंस वाटतंय मला. बगोदर नोट लक्षात आलं नाही"

केवळ भाटांचाच नव्हे, अन्य कला-कारांचाही जमीनदाराने सन्मान केला. पुरस्कार देऊन त्यांचा गौरव केला.

या घटनेनंतर मुगलसराईच्या जमीनदारीत ललित कलांना खूप उत्तेजन मिळू लागले. रम्यत सुभा-समाधानांचे जीवन जगू लागली.

महाभारत

कृपाचार्य कर्णाला म्हणाले - "अर्जुनाशी इंद्रमुठ करापचे असेल, तर नियमाप्रमाणे तुलाही किंवा राजपुत्र असणे आहे." परंतु कर्ण मातापित्यांचे मांगायला संकोचत होता. दुर्योधन पुढे होऊन कृपाचार्याला म्हणाला, "शास्त्रानुसार अर्त्रीय वंशात जन्म झालेल्या आणि ज्याच्याजवळ मोठे सैन्य आहे, अशा माणसाला राजा म्हटले जाऊ शकते, मानले जाऊ शकते. 'तरीही राजा नसणे' हाच जर अर्जुनाशी लढण्यासाठी कर्णाची योग्यता कमी मसुली जात असेल, तर मी जाहीर करत आहे की, या अण्णापासून कर्ण हा अंब-देशाचा राजा आहे."

दुर्योधनाच्या आज्ञेने ताबडतोब त्या मंडपात पुरोहित आणले गेले, सोन्याचे एक सिंहासन मागवले गेले. आणि दुर्योधनाने कर्णाला

सिंहासनावर बसवून त्याला राज्याभिषेक केला. हे कर्मकांड संपल्यावर कर्ण दुर्योधनाला म्हणाला, "महाराज, आपण मला राजा बनवलं आहात. आपणच सांगा कि हे आपलं ऋण मी फेडू?"

दुर्योधन म्हणाला, "मला या बद्दल्यात फक्त तुम्यासारख्या पराक्रमी व्यक्तीची मैत्री हवीय."

कर्णाचे पावनपोषण सूत अधिरथाने केले होते. रथात बसलेल्या अधिरथाने आली अतकत अंगराज कर्णाचे अभिनन्दन केले. कर्णानेही पुत्र-भ्राताने त्याला प्रणाम केला. दोघांच्याही नेत्रांतून आनन्दाश्रु वहात होते.

आता तर सर्वसिद्ध हे प्रघट झाले की, कर्ण सूत अधिरथ याचा पुत्र आहे. तेव्हा भीम त्याला उद्देशून म्हणाला, "सूतपुत्रा, घोड्यांचे लगामच तू हाती ध्यावेस हे बरं! कशाळा उगाच अर्जुनाशी

कोणी योडाही संशय घेऊ नये. मी याला अंगदेशाचा राजा बनवला यानहल कोणाचा काही आक्षेप असेल, तर मीच डंडयुद्धाला आव्हान देत आहे.” जय-पराजयाचा निर्णय द्येच होऊन जाईल.”

दुर्योधनाच्या या बोलण्याने सभेत हाहाकार उठाला. डंडयुद्ध सुरू होण्यापूर्वीच सूर्यास्त झाला. काही लोक अर्जुनाची प्रशंसा करत राहिले, काही दुर्योधनाची, तर अनेक कर्णाचीही भरपूर प्रशंसा करत राहिले. नंतर सर्वजण स्वगृही परतले. परंतु आजचा दिवस दुर्योधनाला मात्र पर्वणीचा दिवस वाटला. आजपर्यंत अर्जुन मार्गातला काटा वाटत होता. पण आज कर्णास मित्र बनवून तो स्वतः निर्भय झाला. त्याने ओळखले की कर्ण अर्जुनाला तोडीस तोड आहे. त्यामुळे आता तो सुखाने झोपू शकणार होता.

असेच दिवस रहिले. एके दिवशी प्रातःकाळी द्रोणाचार्यांनी आपल्या सर्व शिष्यांना बोलावून म्हटले, “आता मला तुमच्याकडून गुरुदक्षिणा हवी,” सर्वांनी प्रणाम करून विचारले, “सांगा, कोणती गुरुदक्षिणा हवी आपल्याला?”

“ऐश्वर्याने मदांध झालेल्या अविवेकी द्रुपद राजाला बांधून आपून माझा हवाली करायचे. - होच ती गुरुदक्षिणा!” अशी त्यांनी मागणी केली.

गुरुआज्ञा पाळायला सगळेच राजकुमार

तयार झाले. द्रुपदाशी युद्धाची पूर्ण तयारी करून आपल्या गुरूसह पुढे निघाले.

पांचालपुरच्या जवळ पोचल्यावर अर्जुन द्रोणाचार्यांना म्हणाला, “यांच्यापैकी कोणीच द्रुपद राजाला पकडून आणू शकणार नाही. ते विफल होऊन परत येईपर्यंत आम्ही पांडव द्येच त्यांची प्रतीक्षा करू. नंतर आम्ही जाऊन द्रुपदाला कैद करून आणू.”

दुर्योधन आपले व कर्ण यांच्यासह पांचाल राजधानीकडे निघाला. हे सर्व बघाया भारत आपल्याला कैद करण्यासाठी येत आहे त हे कळल्यानरोबर द्रुपद राजा आपले सैन्य भावांना बरोबर घेऊन युद्धासाठी निघाला. समोरासमोर आल्यावर कौरवबंधु काही वेळ त्यांच्याशी लढले; परंतु द्रुपद व

सैन्याच्या जबरदस्त हट्ट्यापुढे ते टिकू शकले नाहीत. शेवटी आपले प्राण वाचवण्यासाठी युद्धभूमी सोडून ते पळून परत आले, व पांडव बांबले होते, तेथे पोचले.

यानंतर अर्जुनाने द्रोणाचार्यांना प्रणाम केला अन् धर्मराजाकडून अनुमती व आशिर्वाद घेतला. भीमाला त्याने आपला सेनापती बनवला व नकुल-सहदेवांवर आपल्या रथाची जबाबदारी सोपवली. नंतर द्रुपदाला बांधून आपणायचे वचन देऊन अर्जुन युद्धाला निघाला.

भीम व अर्जुन द्रुपदसेनेला भारी ठरले. त्यांनी ते सैन्य उधळून लावले. द्रुपद-सैन्याचे मनोर्षीय सचून सर्वजण प्राण रक्षणाचा मार्ग शोधू लागले. आपले युद्ध-कौशल्य अर्जुन आता खूप द्रुपदाला भिडला. क्रोधाने पेटलेला द्रुपद

अर्जुनावर धावून गेला व मोठ्या तऱ्हेने त्याच्याशी लढू लागला. युद्धाच्या मध्येच एका एकी द्रुपदराजा दिसेनासा झाल्यावर सैन्यात हाहाकार माजला. अर्जुनाला घनघोर युद्ध कराने लागले, त्याने द्रुपदाचे घोडे व रथ यांचा विध्वंस केला. अन् शेवटी त्याला पकडलेच.

इकडे भीम, नकुल, सहदेव द्रुपदसेनेचा संहार करतच होते. या भावांच्या पराक्रमासमोर पाठ दाखवून ते पळून जात होते. इतक्यात अर्जुनने ओरडून आपल्या बंधूंना म्हटले, "मी द्रुपदाला कैद केले आहे. ज्या कामासाठी आलो, ते तर पूर्ण झालंय; मग आता अनावश्यक सैन्याचा संहार थांबवा."

अर्जुनाने द्रुपदाला बांधले व ते पोटसे त्याने आपल्या गुरुसमोर गुरुदक्षिणा म्हणून अर्पण केले. तेव्हां द्रोण द्रुपदाला म्हणाला, "पांचालराजा, तुझं कांपिल्यनगर आता माझ या हाती आलं. आता तरी मान्य करतोस का, की मी तुझा बालमित्र आहे. धावून नकोस, मी वाह्याण आहे अन् शान्तताप्रिय आहे. आपली मैत्री मी तरी विसरलो नाहीय. तुझ्या मैत्रीसाठीच मी तुला इथे आणायला सांगितलं आपल्याशिष्यांला. राजे लोकांशी मैत्री आवडते मला. आता तू राजा नाहीसेस. तुझं आता बळकावले गेलंय. तेव्हां तुझ्या मैत्रीसाठी मी तुला अर्ध राज्य देतोय. गंगेच्या दक्षिणेकडचं तुझं राज्य, तुमंच राहिल; पण उत्तरेकडचं माझं आहे. इयून पुढे ही शत्रुत्व न ठेवता आपण आपापलं राज्य संभाळू या."

द्रुपदाने द्रोणाच्या या शाश्वत मैत्रीच्या प्रस्तावाला मान्यता दिली. द्रुपदाला सोडून देऊन द्रोणाने सन्मानपूर्वक पाठवून दिले.

तेव्हापासून द्रुपद दक्षिण पांचालचाच फक्त राजा राहिला. भाकंदी कांपिल्य ही राजधानीची शहरे होती. सेनाबलाच्या आधारे द्रोणाला जिंकणे अशक्य आहे, हे द्रुपद समजून चुकला होता. त्याला कोणी मूलबळही नव्हते. या दोन्ही कारणांनी तो साधुसंतांच्या अश्रयाने देशभ्रमण करत राहिला.

द्रोण उत्तर पांचालचा राजा बनला.

अहिच्छत्र ही त्याची राजधानी होती.

एकवर्ष निघून गेले. धृतराष्ट्राने धर्मराजाला यौवराज्याभिषेक करायचं ठरवले. धर्मराज हा माहुनी, सहनशील व सरळ स्वभावाचा होता. आपल्या हाताखालच्या लोकांना तो आदराने शायबत असे. युवराज बनून धर्मराजाने राज्यकारभार व्यवस्थित चालवला, आणि स्वतःचे सामर्थ्य सिद्ध केले. लोक असेही म्हणू लागले की शासनभार तो आपल्या पित्याहूनही अधिक समर्थ आहे.

भीम बलगमाचा शिष्य होता. त्याने गदा सद्गुणयुद्धात प्राविण्य संपादन केले. अर्जुनाने एकदा धनुष्य हाती घेतले, की हाताला जखम झाली तरी तो ते इष्ट साध्य झाल्याशिवाय सोडत नसे. त्याने धनुर्विद्येचा उत्तम अभ्यास

केला. छूप वेगाने तो बाण सोडत असे व त्याचा नेमही अचूक होता. त्याच्या या प्राविण्यावर गुरू द्रोण अतिशय प्रसन्न होते. अन्य सर्व शस्त्रेही तो उत्तम प्रकारे हाताळत असे.

"समोर कोणीही मोठा माणूस युद्धाला उभा राहिला, तरी त्याच्याशी अवश्य लढाई कर. त्याच्या बाबतीतल्या अदृष्टा किंवा भक्तीच्या आहारो जाऊन युद्ध करायचं सोडू नकोस, युद्ध करणं हा तुझा धर्म आहे." इत्यादि उपदेश द्रोणाचार्य अर्जुनाला नेहमीच देत.

अर्जुन हा द्रोणाचा प्रिय शिष्य बनून राहिला. सीपीरचा राजा विमल, दत्तमित्र व त्याचा भाऊ हे कौरवांचे शत्रू होते. त्यांचा पिताही यांनाबलीत त्यांना विरोध शकला नाही. अर्जुनाने त्या तिघांचाही वध केला. या

कामासाठी तो एकटाच रथात बसून गेला. तीन्ही राजे आणि त्यांच्या दहा हजार सैनिकांनाही त्याने मारून टाकले. याशिवाय आसपासच्या अनेक राजांना त्याने हरवून कौरव राज्याचे मांडलीक बनवले. त्यांच्याकडून कराच्या व भेटीच्या रूपात त्याने अगणित संपत्ती वसूल केली व ती सर्व हस्तिनापुराला आणली. नकुल-सहदेवांनीही कौरव राज्याच्या कित्येक शत्रूंना यमसदनास पाठवले. आणि असीम धनराशि आणून त्यांनी राज्याचा कजिना भरला.

पांडवांची ख्याती दशदिशांना दुमदुमू लागली. त्यांच्या या प्रसिद्धीमुळे धृतराष्ट्र मनोमन त्यांचा द्वेष करू लागला. त्याला हे सर्व

सहन होईनासे झाले. पण त्यांची कीर्ती वशीच वाढू घायची की त्यांना दाबून टाकावे हे त्याला ठरवता येईना. त्यांच्या प्रगतीत अदृष्टा आणावा, की असेच पहात चुप रहावे, हेही कळेना. त्याने मग कणक नावाच्या एका धूर्त ब्राह्मणाला सल्ला विचारला. त्याने असा सल्ला दिला की, लबाडी करून का होईना, पण शत्रूचा विनाश जरूर करावा, तो अधर्म होत नाही.

धृतराष्ट्रप्रमाणेच दुर्योधनही द्वेषाच्या अग्नीत जळत होता. तो आता एकसारखा पांडवांच्या विनाशाचा उपाय शोधत राहू लागला. आपला मित्र कर्ण, मामा शकुनी अन् बंधु दुःशासन यांना बोलावून घेऊन त्यांच्याशी तासन्तास पांडवांच्या नाशाकडल चर्चा करू लागला. त्याने धृतराष्ट्राला आपला निर्णय ऐकवला. "तात, पांडवांची कीर्ती चालली आहे. लोक अगदी तोंड फाटे पर्यंत त्यांचीच स्तुती करत आहेत. उत्तम, योग्य आचरणवाले अन् धर्मात्मा म्हणून उदोउदो करत आहेत. शूर म्हणून सर्वांनी त्यांना डोक्यावर चढवून ठेवले आहे. त्यांच्यासमोर तुमची मुलं आम्ही सर्वजण खुद्द वाटत आहोत. आम्हाला कमी मानून आमचा अपमान केला जातोय. असं दिसतंय की भविष्यात तेच सम्राट बनून रहातील, आमचा कुठे मागमूसही रहाणार नाही, असं वाटतंय आम्हाला. लवकरच त्यांचा अन्त करायचं आम्ही ठरवले आहे." मुलांच्या निर्णयाने धृतराष्ट्राला आनन्दच वाटला. त्यानेही

दुर्योधनाला आपली सम्मती दर्शवली, अन् त्यांच्या योजनेचे सहर्ष समर्थन केले.

पांडवांना वारणावतपुर (काशी)ला पाठवून, तेथे त्यांची लाखेने बनवलेल्या घरात रहायची व्यवस्था करून त्यांच्यासकट ते घर जाळून टाकायची योजना बनवण्यात आली.

धृतराष्ट्राच्या आज्ञेवरून त्याचा मन्त्री पांडवांकडे जाऊन वारणावत नगराच्या सौन्दर्याची स्तुती करून त्यांना एकदा त्या नगराला भेट देण्यासाठी सुचवून गेला.

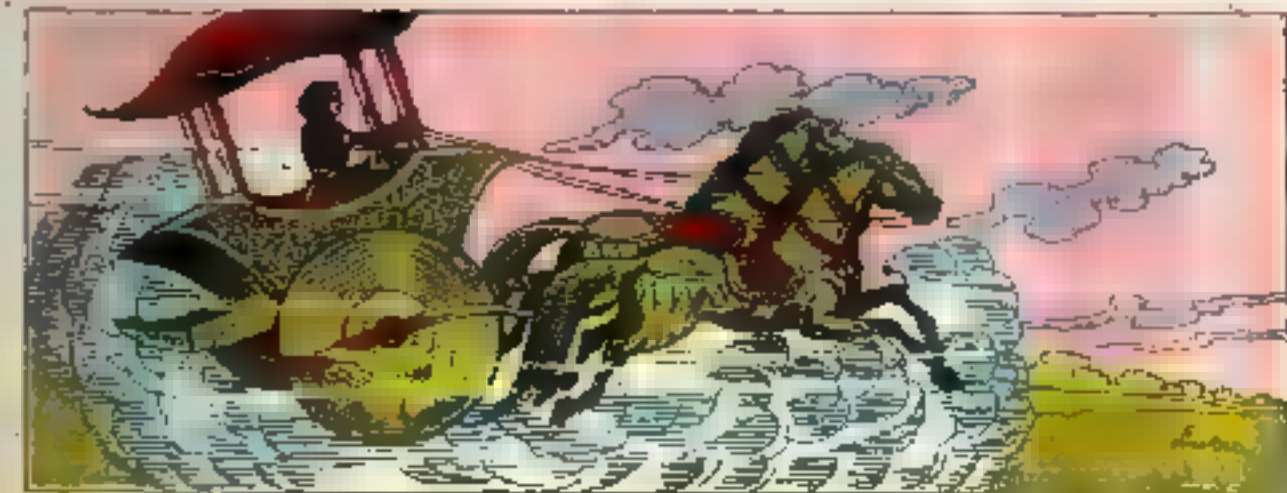
धृतराष्ट्राने स्वतःही एकदा पांडवांना बोलावून घेऊन म्हटले, "मुलांनो, वारणावतपुर पाहून जन्म सार्थकी लागतो असं म्हणतात. तितकं सौन्दर्यही दर्पनातीत आहे. लवकरच तिथे भगवान शिवाचा मोठा उत्सव होणार आहे. वर्षाशी शुद्ध करून अन् पराक्रम गाजवून तुम्ही थकले असाल. थोडा बदलही तुम्हाला आवश्यक आहे. तुम्ही तुमच्या मातेलाही बरोबर घेऊन काही दिवस तेथे जाऊन रहा. तुमची सेवे रहाण्याची छान व्यवस्था केली जाईल."

धर्मराजाला यान काही काळेबेरे असल्याचा

संशय आला. त्याला वाटले की ही आपल्याला एक प्रकारे हद्दपारीच घडणार आहे. या निमित्ताने आपलं काही अहित करण्याचाच यांचा विचार आहे.

इकडे दुर्योधनाने पुरोचन नावाच्या एका शिल्पकाराला बोलावून म्हटले, "आमचे तात पांडवांना वारणावतपुराला पाठवत आहेत, त्यांना रहाण्यासाठी एक उत्तम महाल बांधायला हवा. तू लवकर तेथे पोचून लाख अन् तशाच प्रकारच्या लवकर पेट घेणाऱ्या वस्तु बापरून एक सुंदर महाल बांधून देव. एका रात्री ते गाढ निद्रेत असताना महालाला आग लावून देऊन तू परत ये. ते एकदा त्यात जळून राख झाले म्हणजे मी सुखाचा श्वास घेईन. नंतर मी राजा झालो की नुसत्या उपकारांची उचित फेड करीन. इतकं मूल्य देईन की तू कल्पनाही करू शकणार नाहीस."

पुरोचनाने या बेसाला आपली मान्यता दिली. वायुवेगाने धावणाऱ्या धोड्यांच्या रथावर स्वार होऊन तो वारणावतला पोचला व आपल्या कामाला लागला.

गोपीचा अंदाज

गोपीजी बुद्धी भट्ट जाली, भाणि त्याचा चुकत भावू शमर दानं त्याला वैद्याच्या हवाली केनं. वैद्यानं काही महिने त्याच्यावर भुषाचार केले अन् आता तो ठोक झालाय. सांगून त्याला घरी बसवला सांगितलं.

घरां जेत असतांना गावच्या हद्दीवर चिंचेच्या जागांमाली मुभा असलेला एक [ ] आपल्याबरोबर घेत असलेला गोपोंला दिसना. त्याला पाहून पूर्वी याला [ ] कुठेतरी पाहून आहे असं [ ] [ ]

त्याच्या जवळ जाऊन गोपी म्हणाला, "मी कुठे तरी पाहिलंय तुम्हाला वाटतंय. वाटतं गेल्या नरहदपुरच्या नारायणच्या मुलाच्या लग्नात पाहिलं जसावं. माझा वन्दाज बरोबर आहे ना?"

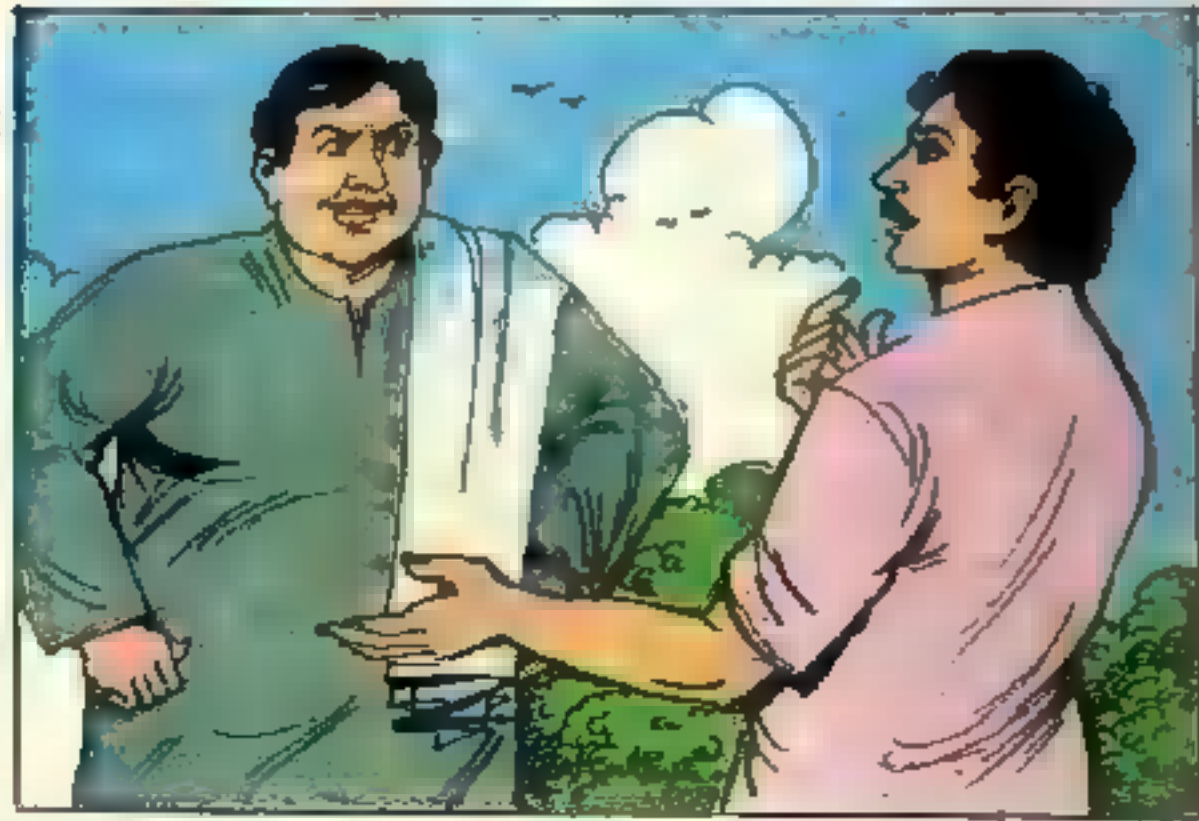
काहीशा नाशजीने गोंयांकडे पहात तो माणूस म्हणाला, "नाहो, नाहो! तिथं नाहो नेट्यो भायल!"

"हो, आसा बरोबर पहा! बरकपुरच्या नुरांच्या बाजारात कोळ्या [ ] आपलो! बरोबर ना?"
गोपीनं विचारलं.

जास्तोच नाराज होत तो माणूस म्हणाना, "मुळीच नाही."

“मम ठाकुर जयसिंगधर मानोभ्या स्वप्नात ज्ञात्वा मापसी भोलव!” गोपी उसूल बीमला.

आता माज तो माणूस सहन न होमूल ओरडला, "बास कर, मूर्ख कुठारा? मी तुला घुलत जाऊ नये, घन आला माझ्या बरोबर. मजूनही तू तसल्यावर आलेली धिशात माझीय." जण फुट्या बरोबर भडरात येऊन जाऊन त्याने बैशाकडे पोचवले.

चान्दोबा
पुरवणी - ७६

बहुसिंघ

एकदली धातुपद्धत एक वैलाकठेवेकून महुमूमाग्लो, "भागे
पती दूर देसो जात जाहेव. त्यांचे [ ] मुळीच पध्दत
नाहोव, बसा काहो गुपाय सांगा की ते सुरक्षित परत येतील."
तिसा गुपय महुत वेताने लागिले, "तु बोधत्या मव-याला
जागता ठिकठिकाणी बिचेच्या झाडवालासो धारम करत जा,
[ ] मांग; अन् [ ] येतला कडुनिंबावाली विमान्ती घ्यायला
साय. [ ] प्रभाणे [ ] पती [ ] बिचेवे
[ ] पाहून त्यावाली विमान्ती [ ] पुढे जात राहिल, परन्तु
मतेच बाजारी पडून स्थाना परत [ ] लागले, परत वेताना
अनेक ठिकाणी तो कडुनिंबावालो [ ] वेत परत भासा,
परी पोकेधर्यन्त तो परत [ ] आला होता,
निकाच्या (कडुनिंबाच्या) झाडाचो महतो तांगजारी हो बोट
मधु बुनो जाहे. निबरत [ ] गुण [ ] ही [ ] समर [ ]
तरीच बाले. [ ] बोटीकडून [ ] की पिच [ ] सायमी व
हवा बासलो [ ] वनिबाच्या झाडामुळे सीसुवारते,
न्याच्यामुळे अरीरमा नाथय नाथ होतो,

निवात [ ] बुभ मसयात, मुष्कतः [ ]
 कर्षेद मारण्याको क्षस्त्रि आहे, सामान्य व दुष्पेष्ट मनमण्यासाठी
 [ ] सेतान्न बाधर [ ] बातो, बाजही सेडेभापातली
 मानने निवाचो काको [ ] त्याने [ ] दात मस्क करतात,
 निवाची हवा आरोग्यदायी असल्याने [ ] लाभीत धरलः
 निवाच्या दहलक्य बाधून ठेवावची [ ] आहे, मक्कई दिनी
 (चैत्र पाठन्यासा) निवाच्या पुतांना रस काढून प्यायला असता
 कर्षेद आरोग्य वांगले रहाते अशी समजूत आहे, या लाभापेधून
 मिळवाच्या [ ] सेकन वेतयात [ ] वाळते, [ ] जमूद
 मन्वुत मळते, ते कडू असल्याने [ ] कीड [ ] नाही, हे
 लाकूड विशेषतः गहाने, बोटी बांधण्यासाठी वापरले जाते.

मिनाचे झार पांभने जुंभ बसते घान्त चारी बाकुंन फंवा
जसतात, याची छोटी छोटी मळ रंगाची पाने टोचदार बसतात.
तशीं तर घाना वर्षभर पाने फुलतु विसोवतः मार्च
एप्रिल मध्ये पाने झुपच फाटार बसतात. नहान नहान पांभ्या
फुलांना मध्याचा सुगंध येतो, वर्षाकून दोनव्या श्रवणाचा फुलांच्या मंभिन्या फुटतात. याची छोटी फळे ताज करून टोंकत
टाकल्यास गोड न.

हिन्दोत यालो नीम, बंगालीत नीमवाळ, कानडीत नेनु, तमिळनाधे नेनु, मल्याळी व केरळभूत येप, मराठीत कजुसिंव च द्रव्यहीत मार्गोस्त म्हेळतात.

कालिदास

चौथ्या शतकातला आहे.

आपल्या देशाच्या इतिहासात विक्रमादित्य नावाचे अनेक राजे आहेत. यांच्यात दोन विक्रमादित्य विशेष प्रसिद्ध आहेत. विक्रमशतक सुरू करणारा राजा पहिला विक्रमादित्य होय. तो ई.स.पू. पहिल्या शतकातला होता. दुसरा राजा होता द्वितीय चन्द्रगुप्त. शासन- म्हणजे चौथ्या व पाचव्या शतकाचा मध्यकाल. बऱ्याच इतिहासकारांचा असा विश्वास आहे की कालिदास हा याच विक्रमादित्याचा दरबारी कवी होता. परन्तु यालाही अगदी नाममात्रच आधार आहेत.

विक्रमादित्याच्या कालिदास 'नवरत्न' नावाने प्रसिद्ध नवू पंडित होते. ते म्हणजे - कालिदास, घनवन्तरी, क्षणिक, अमरसिंह, शंकु, वेतालभट्ट, घटकर्पर, वराहमिहिर व वररुचि. परन्तु यालाही संपूर्ण आधार अपलब्ध नाही, की ही 'नवरत्ने' द्वितीय चन्द्रगुप्ताच्याच दरबारातली होती. त्यामुळे ही नवरत्ने या पूर्वीच्या विक्रमादित्याच्या काळातीलही असू शकतील.

काहीही असो, कालिदास बुद्धविनी नगरवासी होता. मात्र काही शंका नाही. प्राचीन काळाच्या सुप्रसिद्ध नगरांपैकीच कुझयिनीही एक गणले जाते.

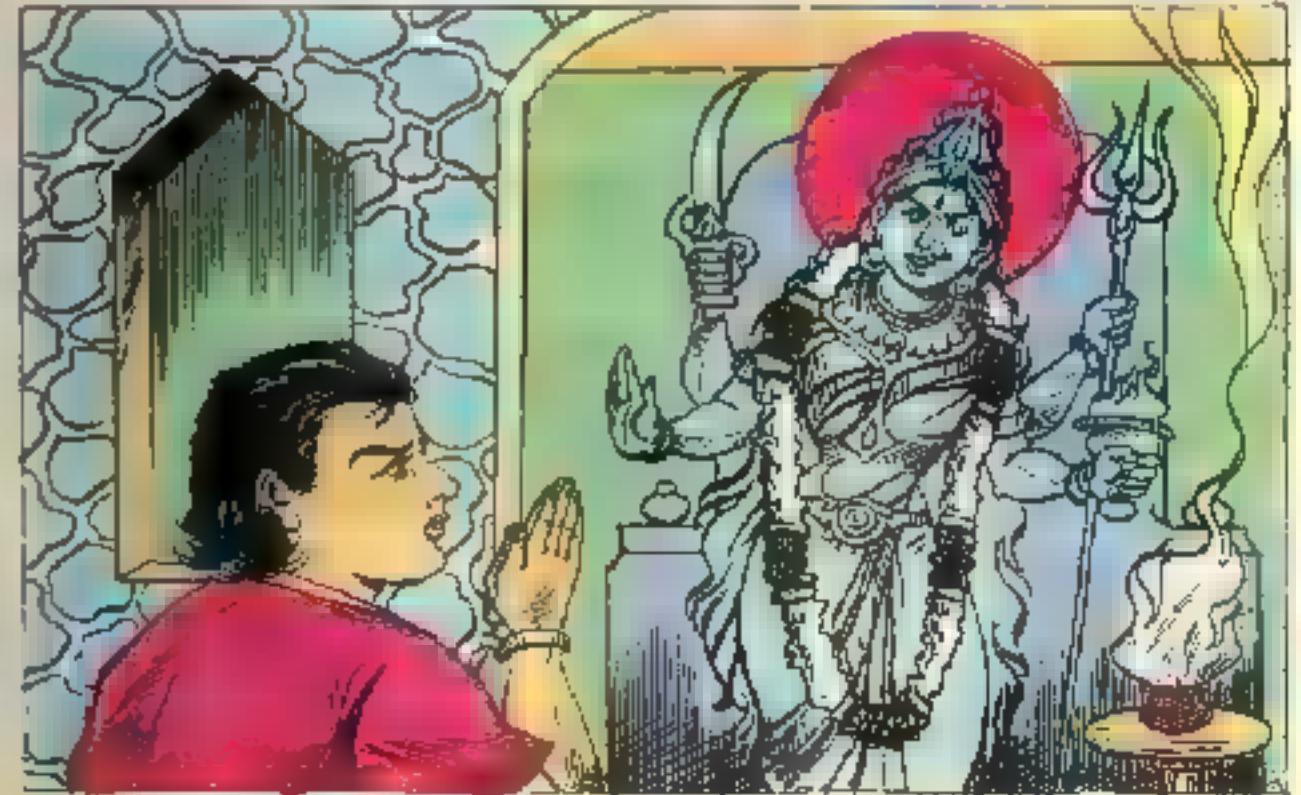
कालिदासासंबंधी एक विचित्र गोष्टही

प्रचलित आहे. युवक कालिदास हा अडाणी होता. अगदीच निरक्षर होता तो. आपल्या विद्येबद्दल गर्व असणाऱ्या एका राजकन्येने काही पंडितांचा घोर अपमान केला. त्यांनी तिचा सूड घेण्याची एक योजना बनवली. अडाणी व निरक्षर कालिदासाला त्यांनी एका महान पंडिताच्या रूपात अपस्थित करून त्याचा राजकन्येशी विवाह लावून दिला. परन्तु आपली फसवणूक झाली आहे, हे राजकन्येच्या लवकरच लक्षात आले. अन् अत्यन्त क्रोधित होऊन तिने आपल्या नवऱ्याला राजवाड्यातून हाकलून दिले. कालिदास हा कालीमातेचा भुपासक होता. तो दुःखी होऊन कालीमातेच्या मूर्तीसमोर भुजा राहिला, आणि तिथल्या

त्रिशूलाने त्याने आपला अन्त करायचे ठरवले. त्यावेळी कालीमाता प्रकट झाली व तिने त्याला महाकवि बनण्याचा वर दिला. तेव्हा शुद्ध निरक्षर असणारा हा कालिदास या वरदानाने, कालीमातेच्या कृपेने 'महाकवि कालिदास' बनला व जगभर प्रसिद्ध झाला.

कालिदासाने रघुवंश व कुमारसंभव ही दोन काव्ये रचली. विक्रमोर्वशीयम्, मालविकाग्निमित्रम्, अभिज्ञानशाकुन्तलम् नावाची तीन नाटके व मेघदूत ■ ऋतुसंहार नावाची दोन बंधकाव्येही लिहिली.

केवळ संस्कृत वाङ्मयावरच नव्हे, तर भारताच्या विविध भाषांच्या साहित्यावर पडलेला कालिदासाचा प्रभाव वर्णनातीत आहे.

कालिदास अन् त्याचा आज्ञादाता विक्रमादित्य ही जोडी माहीत नसणारा कोण असेल? सर्वांना हे ही माहीत आहे की, दर महिन्याला आपण ज्या वेताळकथा वाचतो, त्यांच्याशीही याच विक्रमादित्याचा संबंध आहे.

महाकवी कालिदास रचित काव्ये व नाटके प्राचीन भारतीय साहित्यात अत्युच्च स्थानी आहेत, ही गोष्ट निर्विवाद खरी आहे. परन्तु त्याच्या जीवन-कालाबद्दल पंडितांचे एकमत नाहीय. त्यांची गळे भिन्न-भिन्न आहेत. काही पंडितांच्या मताप्रमाणे कालिदास ई.स.पू. आठव्या शतकाच्या काळातला आहे; तर काहीजण त्याला ई.स.पू. दुसऱ्या शतकातला मानतात. काही पंडित असेही म्हणतात की तो ई.स.पू.

तुम्हाला माहीत आहे काय?

१. आपल्या देशात त्वरित झालेल्या अंतरिक्ष प्रक्षेपणाच्याने काय आहे? त्याचा प्रयोग कोठे करण्यात आला?
२. साप किती प्रकारचे असतात?
३. गुजरायमधील पौरनंदर कसासाठी प्रसिद्ध आहे?
४. इंग्लंडचे पहिले प्रधानमन्त्री कोण होते?
५. आपल्या देशातला सर्वात अधिक लांबीचा मंदिर मंडप कोठे आहे?
६. दुर्बिणीचा शोध कोणी लावला? केव्हा?
७. आपल्या देशाचे वृक्षदायक परिशोधनासाठी आठ भागात विभागले गेले आहे. ते वाठ वाग कोणते?
८. 'मेर्विळा कथ' कोणत्या क्षेत्राशी संबंधित आहे?
९. आपल्या देशात पहिली 'पंचवार्षिक योजना' कसली झाली?
१०. आपल्या देशातला पहिला विमिती चित्रपट कोणता? तो केव्हा बनला?
११. भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी लढणाऱ्या भारतीय महिलांचे नाव काय?
१२. आपल्या देशात 'हवाई डाक' केव्हा सुरू झाली?
१३. 'फ्लायंग सिख' नावाने प्रसिद्ध कोण?
१४. लोकसभेचे पहिले अध्यक्ष कोण होते?
१५. 'बहुतो समाजा'चे संस्थापक कोण?
१६. वर्तमान खासामुक्तीपैकी सर्वात कोणत्या कोणता?
१७. 'खोशाल स्वच्छ' या नावाच्या आपल्या देशातील प्रसिद्ध राष्ट्रीय पर्यटनोद्दीष्टाची कुठलीचे कुठल्या कोणी केले?
१८. कोणती वनस्पती आपल्या पायात आपला माहुर सुरक्षित ठेवते?

उत्तरे

१. आपल्या देशात त्वरित झालेल्या अंतरिक्ष प्रक्षेपणाच्याने काय आहे? त्याचा प्रयोग कोठे करण्यात आला?
२. साप किती प्रकारचे असतात?
३. गुजरायमधील पौरनंदर कसासाठी प्रसिद्ध आहे?
४. इंग्लंडचे पहिले प्रधानमन्त्री कोण होते?
५. आपल्या देशातला सर्वात अधिक लांबीचा मंदिर मंडप कोठे आहे?
६. दुर्बिणीचा शोध कोणी लावला? केव्हा?
७. आपल्या देशाचे वृक्षदायक परिशोधनासाठी आठ भागात विभागले गेले आहे. ते वाठ वाग कोणते?
८. 'मेर्विळा कथ' कोणत्या क्षेत्राशी संबंधित आहे?
९. आपल्या देशात पहिली 'पंचवार्षिक योजना' कसली झाली?
१०. आपल्या देशातला पहिला विमिती चित्रपट कोणता? तो केव्हा बनला?
११. भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी लढणाऱ्या भारतीय महिलांचे नाव काय?
१२. आपल्या देशात 'हवाई डाक' केव्हा सुरू झाली?
१३. 'फ्लायंग सिख' नावाने प्रसिद्ध कोण?
१४. लोकसभेचे पहिले अध्यक्ष कोण होते?
१५. 'बहुतो समाजा'चे संस्थापक कोण?
१६. वर्तमान खासामुक्तीपैकी सर्वात कोणत्या कोणता?
१७. 'खोशाल स्वच्छ' या नावाच्या आपल्या देशातील प्रसिद्ध राष्ट्रीय पर्यटनोद्दीष्टाची कुठलीचे कुठल्या कोणी केले?
१८. कोणती वनस्पती आपल्या पायात आपला माहुर सुरक्षित ठेवते?

निरुपयोगी मैत्री

प्र. वर्षाचा होता. घरातील सर्व कामात तो आपल्या आई-वडिलांना मदत करी. शेजार-पाजारच्या लोकांना ही कधी लागली, तर तो जाई. आपल्या चांगुलपणाने त्याने सर्वांचे मन जिंकले. नरेन्द्र नावाच्या एका त्याच्या कयाच्या मुसावर त्याचे फार प्रेम होते.

नरेन्द्रचे त्याच्या जवळचे होते. तो श्रीमंत मुलगा होता. त्याला घरातील कामे मुळीच करावी लागत नसत, वेळ मिळाला की तो प्रतापकडे येई. प्रतापच्या घरात तो बराच वेळ असायचा. आपल्या घरी मात्र प्रतापला त्याने कधी बोलावले नाही.

एके दिवशी संध्याकाळी बावातील काही मुले त्या बाहेरच्या मैदानावर हुतूतू खेळत होती. खेळून-खेळून दमल्यावर सर्व मुले एका जागी बसून गप्पा-मोही करू लागली. इतक्यात एक व्यापारी मिठाई विकण्यासाठी तेथे आला.

आज त्याने एक नवीन प्रकारची मिठाई आपली होती. सर्वांनाच मिठाई खूप आवडली. प्रतापने थोडी मिठाई खरेदी केली. पण जवळ नरेन्द्र मुकाट्याने बसलेला होता. प्रतापने नरेन्द्रला विचारले - "का रे? तुझ्याजवळ पैसे नाहीत वाटत?"

नरेन्द्रने उत्तर दिले - "पैसे केव्हा लागतील सांगता येत नाही, म्हणून पैसे खर्च न करता मी शिल्लक ठेवतो. शिवाय आईने सूचना दिलीय की बाहेरच्या वस्तु कधी खरेदी करून आऊ नयेत."

"पण तू मिठाई खरेदी केलीस हे लोकांना कसे कळेल? माझं म्हणणं ऐक. तू ही थोडी मिठाई खरेदी कर आणि मजेने आपल्या बरोबर खा." प्रतापने सूचवले.

नरेन्द्र म्हणाला - "माझ्याजवळ किती पैसे आहेत हे आई मोजून पाहिल आणि कमी असले तर लगेच विचारील की कशासाठी पैसे खर्च

केले ?”

“भिका-माला दान दिले म्हणून सांग. नाहीतर सांग की कुठे तरी हरवले, आता तू काही लहान मुलगा नाहीस, घरातल्या लोकांचा तुझ्यावर एवढा विश्वास नाही ?” आश्वयनि प्रतापने विचारले.

थोडा वेळ नरेन्द्र गप्प बसला, मग म्हणाला- “त्यांच्या माझ्यावर विश्वास आहेच, पण माझी आजी नेहमी सांगते- ‘सोट बोलणं हे पाप आहे,’ आजीची शिकवण नेहमी बरोबरच असते असं मला वाटतं !”

अमळ दुःख प्रकट करीत प्रताप म्हणाला- “हे बंधू, माझ्यापाशी थोडे पैसे आहेत. मी तुला मिठाई खरेदी करून देतो, पण ती तू खाणार

नाहीस. कारण बाहेरचं काही खाऊ नये असं आईने तुला शिकवलंय !”

“तू खरेदी केलीस तर मी खाईन. कारण माझ्या पैशातून काही पैसे कमी होणार नाहीत, तर आई ही काही म्हणणार नाही. तिने काही विचारलं नाही तर सोटं बोलावं लागणार नाही.” नरेन्द्रने आपली अकल पाजळली.

प्रतापने मिठाई खरेदी करून नरेन्द्रला दिली. मिठाई खाऊन संतुष्ट झालेला नरेन्द्र म्हणाला- “तुझ्यामुळेच असली सुरेख मिठाई मला खावला मिळाली. पण ही गोष्ट तू आपल्या आईला सांगू नकोस, ती धुकून [ ] आईला मागेल.”

प्रतापने हे कबूल केले. एकदा नरेन्द्रचे आई-वडील बाहेर जाता-जाता प्रतापला म्हणाले- “बेटा, नरेन्द्र [ ] एकटाच आहे. आम्ही दोन तासात परत येऊ. तोपर्यंत तू नरेन्द्र जवळ रहा !”

आजपर्यंत प्रतापने एकदा सुद्धा नरेन्द्रचे घर आतून पाहिलेले नव्हते. तो धर पहायला आतुर होताच.

नरेन्द्र म्हणाला- “माझ्या घरात इतक्या वस्तु भरलेल्या आहेत, त्यात वेळ कसा जातो कळत नाही. तरी पण तुझ्याशी गप्पा-गोष्टी करीत बसायला मला फार आवडतं. मजेत जातो माझा वेळ !”

या बोलण्यावर खुश होऊन प्रताप म्हणाला- “तुझ्या कपाटातून जी खेळणी नि पुस्तके आहेत ती मला एकदा पहावीशी वाटतात, जरा कपाट

उघडू ?”

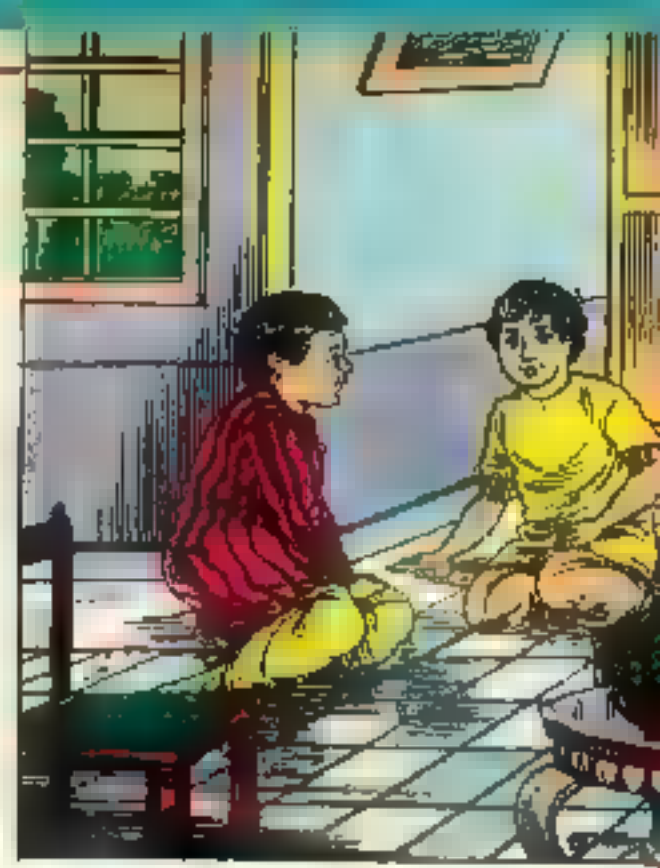
पण नरेन्द्रने त्याला कशाला ही हात लावू दिला नाही. तो म्हणाला- “बाहेरच्या कोणी या वस्तु हाताळल्या तर खराब होतील असं घरातील मोठी माणसं सांगतात.”

“तू जेव्हा आमच्या घरी येतोस तेव्हा घरातल्या सर्व वस्तु हातात घेऊन पाहतोस की नाही ?” प्रतापने विचारले.

“तुझ्या घरातील मोठी माणसं तसं [ ] देतात, म्हणून !” नरेन्द्र म्हणाला. मग खूप वेळ दोघे बसले नि एकमेकांना गोष्टी ऐकवीत राहिले. पण [ ] मनात मात्र एक गोष्ट खटकत राहिली.

एकदा गावातील मुले गावाबाहेर आडासाली बसून गप्पा-गोष्टी करीत होती, तेव्हा एक बासरीवाला बासऱ्या विकत तेथे आला. [ ] बासरीतून मधुर ध्वनि निघत होते. एक बासरीची किंमत होती दोन रुपये. नरेन्द्रने एक बासरी विकत घेतली. प्रताप पाशी एकच रुपया होता. म्हणून त्याने नरेन्द्रला एक रुपया मागितला. नरेन्द्र फटदिशी म्हणाला- “माझे आजोबा सांगतात की मित्राला कधी कर्ज देऊ नये. कर्ज दिलं [ ] मैत्री बिघडते !”

प्रताप मनातल्या मनात नाराज झाला. निदान तीन-चारदा तरी त्याने नरेन्द्रला मिठाई खरेदी करून दिली होती. हिशोब केला तर कोस रुपयांहून जास्त खर्च केला होता. आता मी एक रुपया मामतोब तर लागला मला

शिकवायला. हा कसला मित्र ? मी पुष्कळ मदत केली याला. पण [ ] मात्र काही घायची पाखी [ ] नाही !

तो रागाने नरेन्द्रला म्हणाला- “कर्ज दिलं की दोस्ती बिघडते असं तू म्हणाला होतास. ते नीट लक्षात ठेव. तू कर्ज दिलं नाहीस नि आता आपली दोस्ती बिघडू घातलीय. मी जर बासरी खरेदी करू शकलो नाही तर समज आपली मैत्री संपली !”

नरेन्द्र म्हणाला- “असं नको म्हणूंस प्रताप. तुझ्यासारखा मित्र मी कधी ही गमावणार नाही.” असं म्हणून ही त्याने शिक्षातून रुपया मात्र काढला नाही.

एवढ्यात रामेश नावाच्या एका मुलाने एक

बासरी सरेदी केली आणि तो प्रतापला दिली. तो म्हणाला- "तू मला किती तरी वेळा मदत केलेली आहेस, मी तुला आणखी अनेक बासऱ्या सरेदी करून दिल्या तरी तुझ्या उपकारांचो परतफेड होणार नाही."

आनंदित होऊन प्रताप म्हणाला- "मी तुला दिलेल्या कर्जबिंदू पुन्हा कधी बोलू नकोस. हा घे एक रुपया, आणखी एक रुपया उद्या देईन." असे म्हणत रुपया त्याने रामेशच्या क्लिशात घातला आणि म्हणाला- "पाहिलंस? याला म्हणतात मैत्री! मित्र असावा तर असा."

नरेन्द्रचा चेहरा पाहण्यासारखा झाला, पण दुसऱ्याच क्षणी आनंदाने म्हणाला- "आजपासून रामेश पण माझा मित्र झाला,

कारण त्याच्यामुळे तुला बासरी मिळाली. हे काम करून त्याने आमची दोस्ती आज पक्की केली. तू म्हणाला होतास ■ मी जर तुला बासरी सरेदी करून दिली नाही, तर आपली दोस्ती संपली. तुला माहीत नाही मला फार वाईट वाटलं. रामेशमुळे माझे दुःख दूर झाले." नरेन्द्रने आपली बाजू मांडली.

त्या दिवसापासून ■ नरेन्द्रपासून दूर-दूरच राहू लागला. नरेन्द्रने खूप प्रयत्न करून पाहिला, पण प्रताप त्याच्याशी बोलायचेसतत टाळत राहिला. नरेन्द्रने प्रतापच्या आजोबांना आपल्या मनातील दुःख सांगितले. प्रतापच्या आजोबांनी नरेन्द्रला आपल्या ■ बोनावणे पाठविले आणि मग म्हणाले- "मी तर ■ होतो की तूच नरेन्द्रचा जिवलग मित्र आहेस. तू तर मोठा स्वार्थी निघालास!"

प्रताप पासून म्हणाला- "स्वार्थी कोण? मी का तो?"

आजोबांनी आपला विचार सांगितला- "नरेन्द्र तुझा मित्र आहे. आवश्यकतेनुसार तू त्याला मदत केलीस. हा सरोसरीच तुझा सद्गुण आहे. फळाची आशा बाळगणं हा ही एक स्वार्थच आहे. इतक्या लहान वयात स्वार्थी होणं बरं नव्हे."

बोद्ध्या नाराजीने म्हणाला- "पण आवश्यक असेल तेव्हा त्याने ही मला मदत करायला नको का?"

"त्याला वाटलं तर तो मदत करील. अवघा

काही वस्तु सरेदी करून दिल्यामुळे मैत्री दृढ होत नाही. एकमेकांचे विचार जाणून घेतले पाहिजेत. यामुळे आपली बुद्धि व सहृदयता यांचा विकास होतो. यामाठी मैत्री निभावली पाहिजे. देवाण-घेवाण ही तर व्यापारी वृत्ति जाली! जवचा मैत्रीचे रहस्य तू नीट समजून घेण्याचा प्रयत्न कर." आजोबांनी नातू प्रतापला समजाऊन सांगितलं.

आजोबांचे म्हणणं प्रतापला पटलं, तरी पण मनात एक शंका राहून गेली. तिचे निरसन करावे असे त्याला वाटले. म्हणून त्याने आजोबांना ■ केली- "तर मग नरेन्द्रची काहीच चूक नाही ■ म्हणायचंय आपल्याला?"

"चूक त्याची नाही, तुझी आहे. कारण ■ जे काही केलेस ते नरेन्द्रला खुश करण्यासाठी केलेस. त्याला पसंत नसलेलं काम करायची त्याची ■ नाही. ते जबर्दस्तीने ■ घ्यायचा प्रयत्न ही तुझी चूक आहे. नीट विचार कर, म्हणजे तुला पटेल." ■ आणखी ■ सांगितलं.

"होय, आपण म्हणता ते ठीक आहे

आजोबा! पण योग्य वेळ आल्यावर सुद्धा ज्या मैत्रीचा काही उपयोग होत नाही, तो कसली मैत्री?" प्रतापने सोचक प्रश्न विचारला.

"असं का बरं म्हणतोस? फळाची अपेक्षा न करणारी मित्रता कशी असते हे आपल्या प्रत्यक्ष व्यवहाराने नरेन्द्रने तुला शिकवले की नाही? जर नरेन्द्रला तुझ्याकडून काही शिकता आले नाही, तर त्याच्या दृष्टीने तुझ्याशी मैत्री निरुपयोगीच नाही का? माझा दृष्टिकोण तू समजून घे." आजोबांनी प्रतापला ■ विचार करायला लावला.

आजोबांचा संदेश आता प्रतापच्या लक्षात आला. त्याच्या म्हणण्याचा हेतु त्याला चांगला समजला. नंतर ■ फळाची आशा मनात ठेवून कोणाशी ही मैत्री केली नाही. आजोबांनी प्रतापला जी शिकवण दिली ती नंतर नरेन्द्रला ही समजली. आपण जे काही केलं त्याची त्याला लाज वाटली आणि त्याने आपल्यात सुधारणा घडवून आणली. आवश्यकतेनुसार तो आपल्या मित्रांना मदत करू लागला. प्रतापच्या मैत्रीमुळे नंतर त्याचा पुष्कळ फायदा झाला.

इस्टेटीची वाटणी

कपिलेश्वरजवळच्या एका गावात एक जमीनदार होता. गावच्या भासपासच्या नवू गावातल्या बऱ्याचशा जमिनी जमीनदाराच्या असून तोच ग्रामाधिकारी व न्यायाधीश होता. तो खूप धनवान असून त्याला चार मुलगे होते. सर्वात थोरला धान्य व्यापाराची वेसरेस करी, दुसरा मुलगा गुरादोरांची व्यवस्था पाही अन् तिसरा शेतीविषयक कामे संभाळी. सर्वात धाकट्याला मात्र शिक्षण, परमेश्वर-संक्लीची कार्ये व दानधर्म वगैरेची विशेष होती.

वय वाढता वाढता जमीनदाराची शक्ती क्षीण होत गेली व तो अंधरुणाला मिळला. आपल्या मुलांना जवळ बोलावून घेऊन तो त्यांना म्हणाला, "मुलांनो, आजपर्यंत आपण दुसऱ्यांच्या झगड्यांचा न्यायनिवाडा केला. पण आपल्याला आपला न्यायनिवाडा करून घेण्यासाठी दुसऱ्यांकडे जायची वेळ आली नाही. असं वाटतंय की, मी आता थोड्याच दिवसांचा

सोबतो आहे. यमदूत दाराशी भुंभे आहेत. कोणत्याही क्षणी त्यांचा फासा माझ्या गळ्यात पडेल. तेव्हा तुम्ही चौघंजण माझ्या साटेच्या चार सुरांजवळ भुंभे रहा. मी मेल्यावर तुम्ही या आपापल्या सुरांच्या ठिकाणी पण हौ, इस्टेटीबाबत एकमेकांशी भांडूनका."

चारही भाबू साटेच्या पायांशी भुंभे राहिले व त्यांनी आपापला खूर निश्चित करून घेतला. पित्याने त्यांना विचारले, "आता मी तुमच्यासाठी आणखी काही करणं आहे काय?"

आणखी काही करायची गरज नसल्याचे चौघांनीही एकमुखाने सांगितले. 'नारायण, नारायण' म्हणत निश्चित मनाने जमीनदाराने देह ठेवला.

पित्याच्या अंत्यसंस्कारांनंतर चौघाही भावांनी कुदळी घेऊन आपापल्या सुरांसाठी खणून पाहिले.

थोरल्याने सणल्या जाणां त्याला भुस्सा मिळाला. दुसऱ्याला मिळाले शेण अन् तिसऱ्याच्या हातो नुसतोच माती लागली. चौथ्या मुलाला मात्र सोनं-चांदी ठेवलेली धैली मिळाली. ते पाहून बाकीच्या तिघांना फारच राग आला.

तिघांना वाटले, "पहा, धाकट्या वरच जास्त प्रेम होतं. खरं तर तो नुसताच निरुद्योगी होता. त्याच्याच वाट्याला सोनं चांदी आली; अन् आम्ही मात्र नुसते भुस्सा, शेण अन् मातीचे घनी!"

"पण खाटेचा जो जो खूर करा वाटला, तो तो तुम्ही प्रथम निवडलात. मी बापडा मुरलेल्या घुराशी भुमा राहिलो होतो. आता माझी बरं चूक?" चौथा भावडेपणाने बोलला.

परन्तु रागाने धुमसत बाकी तिघेजण म्हणाले, "वाही. आम्हाला मुळीच नाही. आपण कपिलेश्वरच्या न्यायालयात जाऊन याचं निराकरण करून घेभू."

त्यांचे सर्व बोलणे न्यायाधीशाने ऐकून घेतले

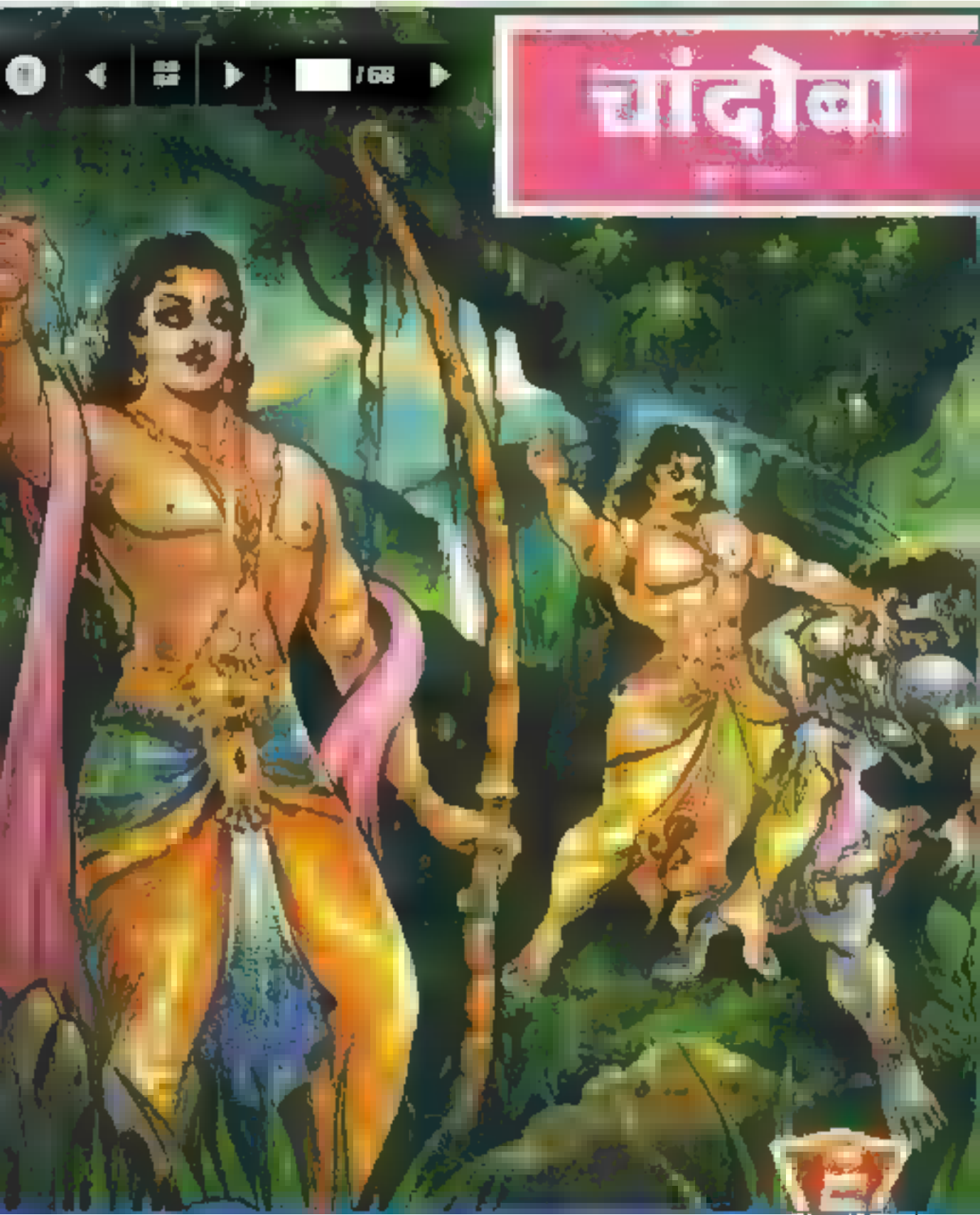
व थोडा विचार करून त्याने विचारले, "नीट सर्व विचार करून आपल्या पित्याची एकूण इस्टेट काय काय आहे, हे मला सांगा बरं?"

जमीनदाराची चारही मुले म्हणाली, "आमचे वडील जमीनदार होते. गुरं, धान्य, व्यापार, सोनं चांदी वगैरे सर्वकाही त्यांच्याजवळ होतं."

"तर मग त्यांनी योग्यच वाटणी केलेली आहे. धान्याचा व्यापार घोरला करत होता, गुरांची देखरेख दुसरा करत होता, शेती-वाडी तिसऱ्याच्या ताब्यात अन् सोनं चांदी धाकट्याची. आता याप्रमाणे आपापल्या वस्तूंचा घ्या अन् आरामात रहा."

निवाडा तिघा बरोबर वाटला, त्यांचे समाधान झाले. लक्षात आले की, 'बावांनी धाकट्याच्या बाबतीत मुळीच पक्षपात केला नाहीय, त्याच्यावरच जास्त प्रेम केलेलं नाहीय. कोणाच्याच बाबतीत त्यांनी अन्याय केलेला नाहीय.' चौथेही आपल्या गावी परतले व गुण्यागोविन्दाने राहू लागले.

चांदोबा

भारत

आलोक आइनस्टाइनला

पठककाई टुलु इरात
अवि लुगणी
अपेक्षा कमात मंडली मंडली लुगणी
मंडली लुगणी मंडली लुगणी

अपेक्षा कमात मंडली मंडली लुगणी
अपेक्षा कमात मंडली मंडली लुगणी
अपेक्षा कमात मंडली मंडली लुगणी
अपेक्षा कमात मंडली मंडली लुगणी

अपेक्षा कमात मंडली मंडली लुगणी

कोरस सकसेस जॉमेट्री सेट
आपल्या गणिते साधना

कोरस सकसेस जॉमेट्री सेट

कोरस सकसेस जॉमेट्री सेट

विज्ञान -

सांघिक अभिवृद्धि

हेनरिख राबधाना कोपनहेगन मध्ये ता. ६ ते १२ मार्च पर्यंत 'सांघिक अभिवृद्धि' बाबत विचार-विनिमय करण्यासाठी जागतिक स्तराभा आयोजित करण्यात आली. संयोजकांनी १८५ देशांना महासभेत भाग घेण्यासाठी पाचारण केले होते. एक आठवडाभर चाललेल्या या महासभेत १२१ राष्ट्रांनी निदान एक **सांघिक** का होईना भाग घेतला. एका अपूर्व विषयावर येथे विचार-मंथन **सांघिक**. १८० देशांच्या ६००० हून अधिक प्रतिनिधींनी परिषदेत **सांघिक** घेतला. एक हजाराहून अधिक व्याजमी संस्थांचे प्रतिनिधि परिषदेत सामिल झाले होते. यावरून ही परिषद किती महत्त्वाची होती हे **सांघिक**.

सांघिक चर्चितेला प्रमुख विषय होता - सांघिक अभिवृद्धि. म्हणजे ग्रामीण **सांघिक** कुशल-क्षेम व विकास. जगातील लोकसंख्येत बहुसंख्य लोक दरिद्र्यात पिडलेले आहेत. साक्षरतेचा अभाव ही शून्य जाणवतो. काही देशात बेकारीचा प्रश्न सर्वांना भेडसावतो आहे. काही लोक सरकारी मदतीची अपेक्षा करीत आहेत, तर कोणत्याही मदतीच्या अभावी अनेक लोक नाना घातना सहन करीत आहेत. विश्वशांति आणि गरिबी यांचा निकटचा **सांघिक** आहे हे तयारीने अनेक उपस्थित नेत्यांनी मान्य केले. भारताचे प्रधानमंत्री श्री. पी. व्ही. नरसिंह राव आपल्या भाषणात म्हणाले - "दुःख आणि दारिद्र्य जगातील कोणत्याही देशाच्या कोपण्यात असो, ते जगातील शांतीचा भंग करतो. सांघिक अभिवृद्धीसाठी, मानवाच्या सर्वांगीण विकासासाठी दारिद्र्याचा विनाश करण्याची शक्ति प्रजेत असली

पाहिजे." या विचाराचे जोरदार समर्थन करीत त्यांनी सर्वांना सावध केले.

विश्व - शांतीला बाधक ठरणार्या अनेक प्रयत्नकार समस्यांबाबत विश्व-नेते यापूर्वी ही अनेक वेळा बोललेले आहेत; ही काही पाहिणीच वेळ नव्हती. परंतु यापूर्वी झालेल्या परिषदांतून केवळ याबाबत चिन्तार झाला **सांघिक** विश्व-शांतीसाठी सरकारांनी काय करावे? पण कोपनहेगनच्या या संमेलनात सरकारांनी काय करावे याबाबत चर्चा व विचार-विनिमय झाला नाही. या परिषदेत नेत्यांनी घोषित केले की दारिद्र्य, निरक्षरता, बेकारी इत्यादि समस्या सोडविण्याचे उपाय अन्वेषणेच शोधून काढले पाहिजेत. **सांघिक** कामी अन्वेषणे सक्रिय सहकार्य महत्त्वाचे आहे.

शासकीय संस्थांनी या कामात जो उत्साह दाखविला, तो पाहून जगातील नेत्यांचा उत्साह तिगुणित झाला. त्यांच्यात शासकीय संस्थांबाबत विश्वास उत्पन्न झाला. म्हणून या समस्या कसा समूळ उधटून टाकता येतील याचे उपाय शोधण्यावर त्यांनी भर दिला.

आज विस्फोटक आयुधे मानव-जातीचा विनाश करायला टपलेले आहेत. या आयुधांचा नाश करण्यासाठी विसाव्या शतकात शून्य प्रयत्न केले गेले. शतकाच्या शेवटी मनुष्य आपल्या या प्रयत्नांना रचतात्मक वृत्तान्त देऊन जगाच्या शून्य-चिन्हे दिसत आहेत. आपले प्रधानमंत्री श्री. पी. व्ही. नरसिंह राव म्हणाले - "जगात सर्व राष्ट्रांनी एकमेकांना मदत केली पाहिजे. दारिद्र्य, निरक्षरता यादी रोगांचे निर्मूलन करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय सहकार्य अत्यंत महत्त्वाचे आहे."

परमेश्वर प्रकटला

धर्मपूरीत राहणारा मोहन मोठा चिक्क होता, आजारी असले तरी त्याने त्यांना औषधोपचार केला नाही. त्यामुळे वडिलांना मृत्यु आला. नवरा मेल्यामुळे आईला फार दुःख झाले. पण मोहनला त्याची काही पर्वा नव्हती. निचारी आई पण काही दिवसात स्वर्गवासी झाली. मोहनची बायको आणि मुले कशीबशी जगत होती. त्यांना खायला पुरेसे अन्न मिळत नव्हते. आपल्या जवळचे पैसे व्यक्ती लावून मोहनने लालो रुपये कमवले.

मोहनच्या समोरच्या घरात सुधाम रहात असे. तो मोठा देवभक्त होता. तो परोपकारी स्वभावाचा होता. त्याने मोहनला अनेक वेळा समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला, पण सर्व धड्यांवर पाणी!

मोहनची बायको होती रुक्मिणी. ती मोठी पतिव्रता स्त्री होती. नवऱ्याचा शत्रु कधी झाली पट्ट देत नसे. त्यांना दोन मुलगे होते. ते आई-

वडिलांच्या आज्ञेत असत. रुक्मिणी व मुलांना मोहन विरुद्ध बंड करण्यासाठी प्रवृत्त करण्याचा सुधामने अनेकदा केला, पण कशाचा काही उपयोग नाही.

कर्ज घेण्यासाठी मोहनकडे जे लोक येत सुधाम करीत असे, तरी बिचारे करणार? गरजवंताला नसते. ते म्हणत - "मोहन पैसे संभाळून ठेवतो, आपली संपत्ति वाढवतो. त्यात त्याची काय चूक आहे बरं?"

हे सर्व सुधामला असह्य झाले. मोहनच्या मन्यायाला कसा लगाम घालावा हे काही त्याला सुचेना. त्याने मोहनला माकन टाकायचा निश्चय केला.

सुधामने आपल्याशीच तर्क-वितर्क केला - "मोहनने माझे काहीच नुकसान केलेले नाही. त्याला मारलं तर मला काहीच फायदा होणार नाही. झाला तर लोकांना होणार !

म्हणजे मोहनला माकन टाकणं परोपकाराचं काम आहे."

सुधामला एक सवय होती. कोणतंही काम करण्यापूर्वी तो रामाच्या मंदिरात जाई, रामाच्या मूर्तीला नमस्कार करून तो आशीर्वाद मागे. आणि मगच तो सुरु करी.

यावेळी ही सुधाम रामाच्या देवळात गेला. देवळात पुजारी नव्हता. त्याने प्रार्थना करून होळे उघडले तर काय चमत्कार - समोर सोळा वर्षांचा एक देखणा युवक उभा! तो तरुण सुधामला म्हणाला - "मी परमेश्वर आहे. चल मी आज तुझ्या बरोबर तुझ्या घरी येतो."

सुधाम आश्चर्याने म्हणाला - "तू आणि परमेश्वर ! मी यावर विश्वास ठेवू?"

परमेश्वर म्हणाला - "तुझ्याच्याने होणे नाही. काम तू निघाला. म्हणून मी दिव्य लोकातून भूतली उतरलो आहे. मी तुला मदत करायला आलो आहे. मोहनला माकन टाकणे तुला शक्य होणार नाही. पापी माणसात पाप-बन असायला हवं. तुला युक्तीने काम करायला हवं, शक्तीने नाही !"

मोहनला मारण्याचा सुधामचा विचार दुसऱ्या कोणाला माहीत असण्याची शक्यताच नव्हती. म्हणून हा युवक भगवान आहे यावर सुधामला विश्वास ठेवावाच लागला. त्याने परमेश्वरपुढे लोटगण घातले.

त्याला उठवीत परमेश्वर म्हणाला - "मोहन

शिवाय अन्य कोणालाही 'मी परमेश्वर आहे' हे समजता कामा नये. आणि मग जे होईल ते तू पहात रहा."

दोघे सुधामच्या घरी आले. त्या दिवशी घरात छान-छान पक्काघे बनविण्यात आली. दोघांनी यथेष्ट भोजन केले. काही स्वादिष्ट पक्काघे घेऊन सुधाम मोहनच्या घरी आला. पक्काघांवर ताव मारीत मोहनने विचारले - "तू आणलेली पक्काघे फारच छान आहेत! आज कशासाठी ही सर्व बनविली?"

सुधामने उत्तर दिले - "प्रत्यक्ष परमेश्वर आज माझ्या घरी आला. तुला सोडून अन्य कोणालाही हे रहस्य मी सांगू नये अशी परमेश्वराने मला आज्ञा दिली आहे. चुकून

कोणाला हे सांगू नकोस, समजलं ?”

मोहन म्हणाला - “परमेश्वर कसा असतो हे पाहण्याची माझी इच्छा आहे. माझ्या घरी घेऊन ये न परमेश्वराला.” सुधाम घरी गेला आणि आपल्या बरोबर परमेश्वराला घेऊन आला. मोहनने परमेश्वराकडे त्याहाळूम पाहिले आणि विचारले - “तू परमेश्वर आहेस? उतरायला सुधामचं घर सोडून अन्य एकादे घर सापडले नाही तुला ?”

“सुधाम भक्त आहे, म्हणून मी त्याच्याच घरी आलो.” परमेश्वर उत्तरला.

“तू परमेश्वर आहेस यावर मी कसा विश्वास ठेवावा?” मोहनने अमळ घट्टेच्या सुरात विचारले.

परमेश्वराने समजाऊन सांगितले - “ते सर्व लवकरच तुला कळेल. लिहून न मिता रोज एक हजार रुपये तू सुधामला देत जा. असं तू दहा दिवस करीत रहा. तुझी रक्कम शंभरपटीने वाढेल. ही सर्व रक्कम सुधाम तुला देईल. त्यातून फक्त दहा हजार रुपये तू सुधामला द्यायचेस.”

मोहनने विचारले - “तुम्ही दोघांनी संगनमत करून हे सर्व नाटक रचले आहे. ऋण-पत्र लिहून न घेता मी सुधामला रक्कम दिली आणि शेवटी तो नाही म्हणाला म्हणजे मी काय करू ?”

“परमेश्वर स्वतः साक्षी आहे, ऋण-पत्राची जरूरच काय?” परमेश्वराने हसत विचारले.

गंभीरपणे मोहन म्हणाला - “तू भगवान आहेस मुळी विश्वासच नाही.”

त्यावेळी त्या गावातील भूषण नावाचा एक माणूस तेथे आला. त्याची दहा एकर जमीन होती. मातकीचं एक मोठं घर होतं. तो परोपकारी नि दानशूर होता, म्हणून हाती पैसा टिकत नसे.

त्याचा नोकर रामू मुलीचं लग्न ठरलं, त्याला शंभर रुपयांची आवश्यकता होती. म्हणून भूषणला तेवढे कर्ज पाहिजे होते. मोहनला त्याने असोदरच सूचना देऊन ठेवली होती. म्हणून मोहनने ऋण-पत्र तयार करून ठेवले होते.

परमेश्वर भूषणला म्हणाला - “तू मोठा परोपकारी आणि उदार दिसतोयस. ऋण-पत्र

व साक्षीवाचून तू रोज एक हजार रुपये या सुधामला दहा दिवस देत रहा. दहा दिवसांनी तुझी रक्कम शंभर पट होईल. ते सारं तुझंच. त्यातून फक्त दहा हजार रुपये तू सुधामला द्यायचे.”

“तू म्हणतोस, तसंच मी करीत. पण रोज हजार रुपये मी कुठून आणू ?” भूषणने दैवतान्या स्वरात विचारले.

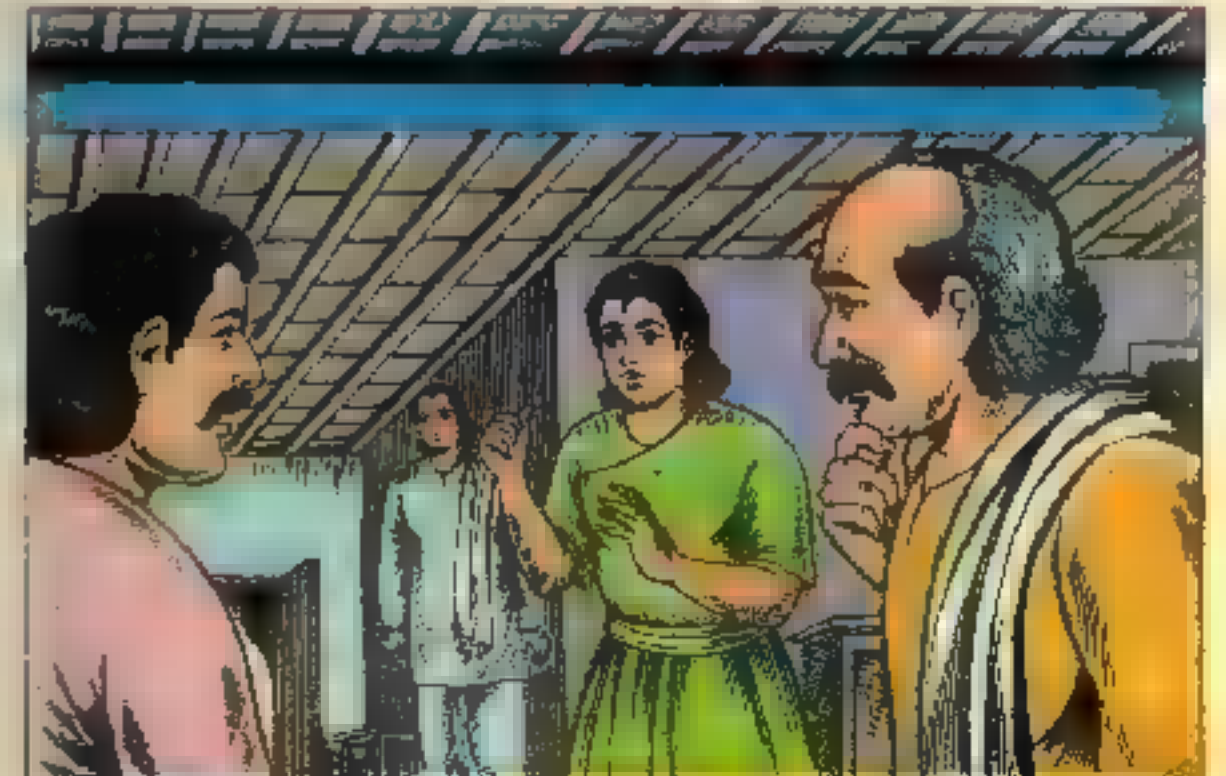
भगवान म्हणाला - “मोहन तुसा कर्ज देईल.”

मोहन सगेच भूषणला म्हणाला - “साक्षीवाचून कर्ज तर मी कधीच देणार नाही. आपलं घर नि शेत गहाण ठेवत असलास तर घेऊन जा एकदम दहा हजार रुपये. रोज एकेक हजार कशाता ?”

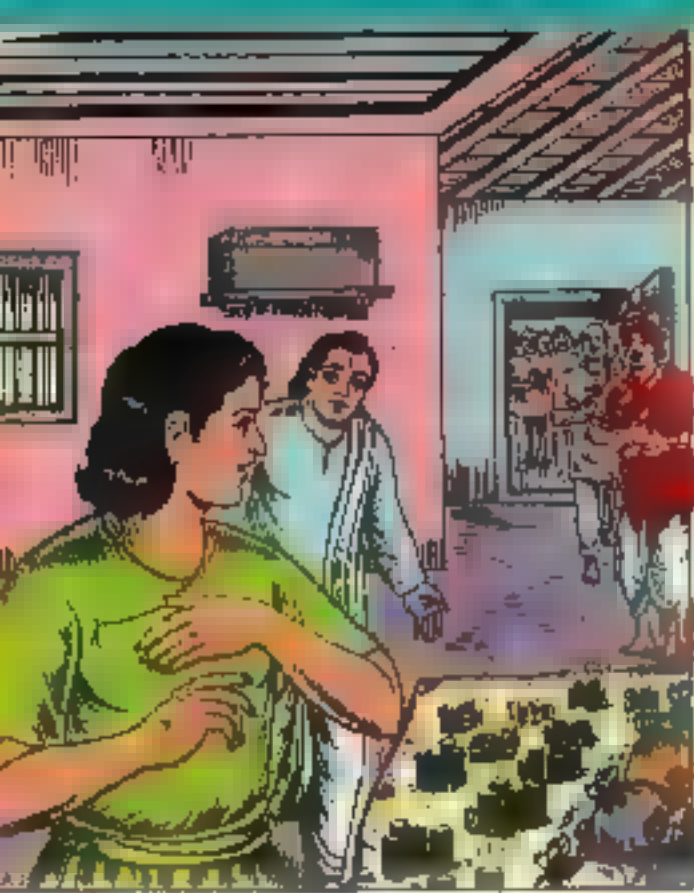
“कर्ज तू एका हप्त्यात घेऊ शकतोस, पण परत एका हप्त्यात नाही करायचं. तसं केलंस तर तुझं भान्य तुला मदत नाही करणार ! समजलं ?” परमेश्वराने भूषणला सावध केले.

मोहनच्या नियमानुसार भूषणने ऋण-पत्र लिहून दिले आणि दहा हजार रुपये कर्जाक घेतले. रोज सुधामला एक हजार रुपये द्यायचं त्याने ठरवलं. परमेश्वराने भूषणला सांगितले - “गावातील तुम्हा सर्व परिक्रिताना हे सर्व सांग. रोज कमीत कमी एक हजार रुपये दिले पाहिजेत असं नाही. एक रुपया विलास तरी घालेल. त्याचे रुपये होतील. तू जे काही वेसील त्याच्या शंभर पट रक्कम तुला मिळेल तसात ठेव.”

“ठीक आहे.” म्हणून भूषण तेथून

निघाला.

मोहन म्हणाला - "तुम्ही लोकांनी अधिकारी बनवायचा फट रचला आहे असं वाटतंय. जर तू सरा परमेश्वर असशील तर काही चमत्कार करून दाखव पाहू."

"तर मग पहाच. मी आपले दाही अवतार तुला दाखवतो!" भगवान म्हणाला.

मोहन परमेश्वराकडे पहात राहिला. त्याला परमेश्वरात काहीच बदल झालेला दिसला नाही. सुधाम मात्र परमेश्वराचे दहा अवतार पाहण्यात रंगून गेला. तो आनंदाने डोलत होता. परमेश्वराची प्रशंसा करीत तो भक्ति-गीत गाऊ लागला.

नाराज होऊन मोहन ओरडला - "हो सर्व

धोकावाजी आहे. तुम्ही मला मूर्ख बनवित आहात. चालते व्हा इथून!" परमेश्वर आणि सुधाम तेथून निघाले.

त्या दिवशी संध्याकाळी मोहनच्या घरापुढे सूपचगर्दी जमा झाली. सर्व लोक आपली जमीन अथवा घर गहाण ठेवून त्याच्याकडून कर्ज घेत होते व ती रक्कम सुधामला देत होते. सुधामच्या घरी अलोट संपत्ति जमा झाली.

हे सर्व पाहून सुधाम आणि तो परमेश्वराला म्हणाला - "मला काही समजत नाही. मी अगदी वस्त होऊन गेलो आहे. एक चिक्कू मारण्यासाठी गोघळ? तुझ्यामुळे मोहन आहे पाहून अधिक श्रीमान् होईल. त्याचं कल्याण होईल. ज्या लोकांनी जन्मत कधी कर्ज घेतलं नाही, ते कर्जासाठी रांगेत उभे आहेत. ते मोहनच्या जाळ्यात अडकत आहेत. तुझ्या लोलांचा गूढार्थ माझ्या काही नाही. मोहनला घडा शिकवण्याची तुझी योजना सफल झालेली दिसत नाही!" सुधामने आपली चिंता केली.

स्मित हास्य करीत परमेश्वर म्हणाला - "मोहनला धोका देण्याची माझी इच्छा नाही. मी त्याला जे अरं तेच सांगितलं. रुपमांचे दहा कोटी रुपये बनविण्याची संधि मी त्याला दिली. आता दहा दिवसांचा अवधि आहे. या दहा दिवसात त्याच्यात काही बदल होतो का हे पाहू या."

दहा दिवस झाले. परमेश्वर सुधामला

म्हणाला - "आता थोड्याच वेळात सर्वांचं घन शंभर पटीने वाढेल. ठरल्या प्रमाणे त्यांची रक्कम शिल्लक राहील, तेवढ्यात तुझी मुले नि त्यांची मुले सुखाने जीवन जगतो. माझं आता थोडंच काम शिल्लक राहिलं आहे. ते संपलं की मी निघून जाईन." असे म्हणून परमेश्वर मोहनकडे जायना निघाला.

परमेश्वराकडे हसत पाहून मोहन म्हणाला - "दहा दिवस झाले. आता तू इथून पळून जा. नाहीतर फसलेले सगळे लोक तुझ्यावर दगड फेकतील. पुन्हा एकदा आपल्या करंगळीवर गोवर्धन पर्वत उचलायला इथे जवळपास डोंगर सुद्धा नाही."

"मी परमेश्वर आहे. मोनवीन पर्वत निर्माण शकतो. असेल, तर पहा हा कृष्णावतार!" असे म्हणत परमेश्वराने आपले गोवर्धन गिरिधारीचे रूप धारण केले.

अत्यंत आश्चर्यचकित होत मोहन म्हणाला - "तर तू सरोसर परमेश्वर आहेस?" आणि एक शब्दही न बोलता परमेश्वर अंतर्धान पावला.

मोहन चांगलाच घाबरला. काय करावं हे त्याच्या लक्षात येईना. ऋणकरी एक-एक करीत आत घेऊ लागले. सुधामला दिलेली रक्कम शंभर पटीने त्यांना परत मिळाली. कर्ज परत देण्यासाठी आलेले लोक मोहनला आपले पैसे परत घेण्यासाठी आग्रह करू लागले.

रडत रडत मोहनने सर्वांचा हिशोब केला. मुद्दल व व्याजाच्या सर्व रकमा त्याने वसूल केल्या. लोक गेल्यावर त्याच्या मनात पश्चात्तापाची भावना निर्माण झाली.

आपल्याला सन्मार्ग दाखविण्यासाठी प्रत्यक्ष परमेश्वर आला होता हे आता त्याला समजले. आपण अगोवरच परमेश्वरावर विश्वास ठेवला असता किती असं वाटू लागलं.

पश्चात्तापाच्या आगीत घुमसत मोहन आजारी पडला. आता या गावात राहू नये असं त्याला वाटलं. म्हणून तो एका दूरच्या गावी जाऊन राहू लागला. तेथे तो गरीबांना मदत करू लागला. दान-धर्म करीत अतिशय संतोषाने त्याने आपले आयुष्य घालविण्याचा निश्चय केला.

तोटा काव्या

हनुव्यानीत युवराजाच्या वाढविकासात महोत्सव साकार करण्यात वेक्टर होता. तो पहल्यासाठी व रुढ नावाने दोन लक्ष जवळच्या सेवकातून निघाले. दोघेही अवदी भोळे-भाबडे असल्याने लोकांनी त्यांना तावदाने वा हत्तरा देत तावितले की, - "राजधानीत नवाड माणसे लुप्त असतात. त्यांच्यापासून तावच राहू."

दोघेही राजधानीच्या कनरात पोचले अन् मोठ्या बाटागाटने सरक्या होवाच्या अन्मोहवातीत कपटी पल्ल्यात गुंथून गेले. काटेत त्यांना राणीचा महालही दिसला. फारच सुंदर अन् विभाजत वसा महाल होता तो. त्यांच्या चारही जांजूना कापेची रंगीबेरंगी ठाकवने असलेल्या विडक्या होत्या. महाराज्य सौन्दर्याची तारीफ करत दोघे त्यांच्या भोवती फिरू लागले.

चालता चालता भास्कर विडक्या मोडू - एक, दोन, तीन, ...सहा.... लोळा - एकवीस, कवीस.....

बघून विडक्या मोडून लंग्या काही दसकत एक मावस कपटी घेत कावता म्हणता, "किती विडक्या मोडल्यास?"

विचारा बाबत गुस्तरला, "लोळा."

"अस लोळा कपडे पाहू मुकादयने" तो मावस कावली मिळी करतला.

भास्करने पैसीतून लोळा कपडे कावून त्याच्या ठेकताच, तो मावस तेंपून निघून गेलीत नालीला जाला. हा वेडटा पाहत म्हणाला, "पाहिजेस ! कसे कसकसे आपल्याक !"

भास्कर म्हणाला, "अरे कसे कुठं पसकसे? मीच तर जाला मी तर कवीस विडक्या मोडल्या होत्या; पण त्यांना कोटंन सावितले की, लोळाच मोडल्या, मग मावसान सहा कपडांचा कावडा जाला की नाही?"

- जयश्री कवरी

भुवनसुंदरी - ७

(द्वितीय अकराव्या विविधता आपसात जगणे माजले. श्रीकांच्या अष्टगण्य वीराने - वज्रकायने कसदून सुवर्ण-संधीचा वेभूत होऊन तुटून पडले व त्यांनी श्रीकांचे अतोनात नुकसान आरंभले. श्रीकांच्या एका जहाजालाही त्यांनी आग लावली. आता माघ स्वस्थ राहून हे वज्रकायला पहावेना. तो पुन्हा युद्धभूमीत भुतरला, अन् त्याने द्रोऊन-वीर वीरसिंह घाला ठार केले. तत्पर भुवनसुंदरीना पडकून आपल्याचा मोहने सुवर्णचिरित वज्रकायच्या शब्दात पायाच्या तळ्यात निक्षिप्त जाण साकून त्याची मुखा केली.) - मानतर -

वज्रकायच्या मृत्यूनंतर रिवाजाप्रमाणे स्पर्धा घेण्यात आल्या. धावण्याची स्पर्धा देवमयने जिंकली, तर चक्र फेकण्यात भूधव पहिला आला.

उरलेल्या ग्रीक योद्ध्यांपैकी सर्वात कुतम योद्ध्याला आपल्या पुत्राची अस्व-शस्त्रे व चिलखत कपडे देण्याची वज्रकायच्या आईची इच्छा होती. शत्रूच्या शिविरातून वज्रकायचे प्रेत मोठ्या घाडसाने व शौर्याने

भुजलून आणण्याचे भूधव व रूपधर यांनी केले होते; म्हणून वज्रकायच्या या साऱ्या वस्तू मिळवण्याचा आपलाच हक्क आहे असा या दोघांचा दावा होता. अन् त्यांच्या विरुद्ध बोलण्याचे सामर्थ्य ही कोणात नव्हते.

पण या दोघात महान् कोण याचा निर्णय सघाट ही घेवू शकेना, म्हणून वयोवृद्ध व ज्ञानवृद्ध असणाऱ्या नवसोतकडे त्याने याकियी सहा मागितला.

“आपल्या पराक्रमाबद्दल आपल्यापेक्षा आपल्या शत्रूंचेच मत जास्त योग्य असते, तेव्हा ते जाणून घेण्यासाठी आपल्या गुप्तचरांना रात्रीच्या केळी किल्ल्याच्या तटाजवळ पाठव. आत असणाऱ्या द्रोजनांच्या बोलण्यावरून या दोघात श्रेष्ठ कोण हे गुप्तचरांना आपोआप समजून येईल.” असा सल्ला नवद्योतने सम्राटाला दिला.

ग्रीकांचे गुप्तचर याप्रमाणे रात्रीच्या केळी किल्ल्याच्या तटाशी पोचले. तटाच्या दुसऱ्या बाजूला काही द्रोजन तरुणी आपसात बोलत असल्याचे त्यांच्या ध्यानी आले.

या तरुणी आपसात ग्रीक वीरांनी वज्रकायचे प्रेत कसे पळवून नेले, याबद्दलच बोलत होत्या. त्यांचे बोलणे गुप्तचरांना स्पष्ट ऐकू येत होते.

एक द्रोजन युवती म्हणत होती, “आपले वीर [ ] वर्षाव करत होते; तरीही भूधवने त्याची काहीही पर्वा केली नाही. मोठ्या निर्भयपणे तो वज्रकायचं प्रेत खांद्यावर टाकून निघून गेला. त्याची वीरता खरोखरच फार स्तुत्य आहे.”

दुसरी एक तरुणी तिला [ ] नगेच म्हणाली, “है! प्रेत खांद्यावर टाकून नेणं, म्हणजे फार मोठी गोष्ट नव्हे [ ]! स्वतःचं अन् त्याबरोबरच भूधवचंही रक्षण करत निघून जाण्यात [ ] कमालीचं शौर्य दाखवलय. तो आपल्याकडच्या वीरांशी लढत राहिला. त्याने मोठ्या निष्ठेने शत्रूला तोंड दिलं अन् वज्रकायचं प्रेत सुरक्षित घेऊन गेला. वीर असावा, तर असाच!”

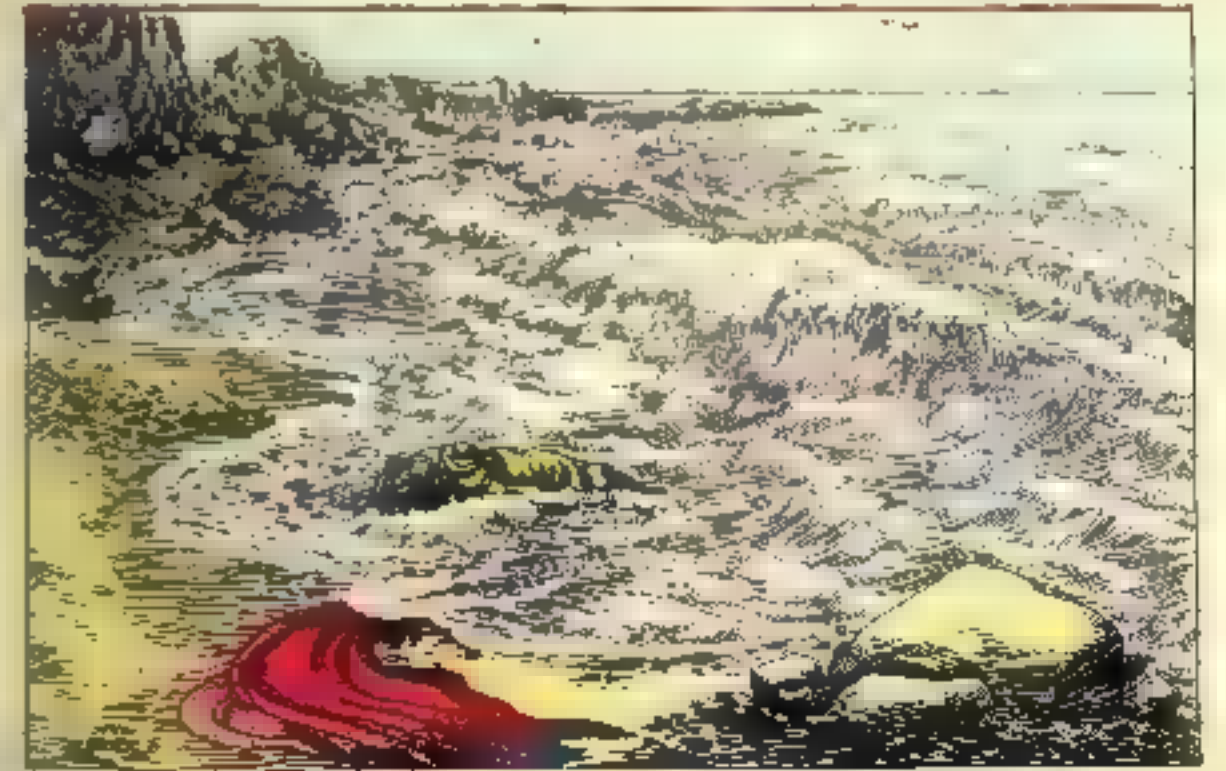
बाकी साऱ्या तरुणींनीही या दुसऱ्या तरुणीलाच दुजोरा दिला.

गुप्तचरांनी ही वार्ता सम्राटाला सांगितली. नंतर त्याने वज्रकायची सामग्री रूपधरच्या हवाली केली.

परन्तु भूधवला हा आपला अपमान वाटला. त्याला असे वाटले [ ] वज्रकाय स्वतः जिवन्त [ ] तर त्याने आपल्यावर असा अन्याय कधीच होऊ दिला नमता. त्याने ताबडतोब रूपधर व सम्राटाचा सूड घेतला असता, तो आता जिवन्त नसल्यामुळेच सम्राटाने रूपधरला मोठ्या योद्ध्यांवरून अन् त्यालाच पुरस्कार दिला. रागाने भूधवची बुद्धीच [ ] झाली. [ ] स्वतःवर ताबा राहिला नाही. द्राविड्या [ ] प्रदेशात ग्रीकांनी त्याचे पशुधन

लुटले होते. ते सारे पशु एकाच ठिकाणी होते. भुन्मादाच्या अवस्थेत भूधव तेथे पोचला, अन् त्यांना धडाधड मारून टाकू लागला. दोन पाय पांढरे असलेली एक बकरी त्याला सम्राट वाटली, अन् त्याने ताबडतोब तिचे डोके भुडवले; तर दुसरी एक बकरी त्याला रूपधर वाटली. त्याने त्या बकरीला खुंटाला बांधले अन् तो तिला चाबकाने मारू लागला. इतके सर्व केल्यानंतर त्याचा आवेश थंड पडला. यानंतर तो समुद्रकिनारी गेला व स्वतःला चाकूने भोसफून घेऊन त्याने आत्महत्या केली.

‘भूधवचा अन्त्यसंस्कार वीरोचित पद्धतीने न करता त्याचे फक्त दफन करावे’ असा प्रतापचा आग्रह होता, परंतु रूपधरने त्याला विरोध करून भूधवचा अन्त्यसंस्कार वीरोचित पद्धतीनेच

करायला लावला.

वज्रकायच्या मृत्युमुळे ग्रीक शिबिरात नैराध्य पसरले. त्यांचा सारा अत्साह नाहीसा झाला. अशा परिस्थितीत ग्रीक ज्योतिषी कांशुक याने भविष्यवाणी वर्तवली. तो म्हणाला, "धनधव हा लिम्नोस द्वीपाचा शासक आहे. त्याच्याजवळ देवाने दिलेले धनुष्य व बाण आहेत. या वस्तु मिळवल्या, तरच ग्रीकांना विजय मिळू शकेल."

हे कार्य साधण्यासाठी सम्राटाने रूपधर व देवमय या दोघांना एका जहाजातून पाठवले. लिम्नोस द्वीप ग्रीकांच्या शिबिरापासून चाळीस मैल अंतरावर होते. ग्रीक तेथे पोचले, तेव्हा धनधव व्रण झाल्यामुळे वस्त झालेला होता.

रूपधर हा आपल्या कपटी स्वभावाबद्दल प्रसिद्ध होता. त्याने गोड बोलण्याचे जाळे पसरून घनधवला त्यात अडकवण्याचा विचार केला. कपटाने धनुष्य बाण मिळवायचा त्याचा जपाय देवमयला मुळीच पसन्त नव्हता. त्याने असे धडू दिले नाही.

घनधवला देवाने स्वप्नात येऊन सांगितले, "तू द्रौपद्या जा. त्या युद्धामुळे तुला कीर्ती प्राप्त होईल अन् अधिक लाभही होईल. तू जाणि वज्रकायचा मुलगा नवयोध द्रौपद्यचं पतन घडवून आणण्यात मोठा वाटा मिळवाल. पण तुम्हा दोघांपैकी एक जण जर तेथे गेला नाही, तर हे कार्य सिद्ध होणार नाही."

देवाच्या आदेशानुसार धनधव आपले धनुष्यबाण घेऊन ग्रीक लोकांजवळ राणक्षेत्रात पोचला. ग्रीक शिबिरात कुशल चिकित्सक होते. त्यांनी धनधवला घातले अन् झोपवले. नंतर त्यांनी त्या व्रणावर शल्यचिकित्सा केली.

धनधवचा व्रण ठीक झाला, ज्या दिवशी तो नीट मुभा राहू शकला, त्याच दिवशी त्याने मोहनला धनुष्यबाणासाठी आवाहन दिले. या युद्धात धनधवचा पहिला बाण मोहनला लागला नाही. पण दुसरा बाण मात्र मोहनच्या धनुष्य पकडलेल्या डाव्या हाताला लागला. तिसऱ्या बाणाने मोहनचा खुजवा डोळा फुटला. पायाच्या तळव्याला जाऊन लागला.

मोहनची कठीण अवस्था पाहून प्रतापला

वाटले की आता ताबडतोब त्याला मारून टाकले जावे. परंतु मोहन संगडत, संगडत तेथून पळून गेला. तो प्रतापच्या हाती लागला नाही. कसातराी तो किल्ल्याच्या आत पोचला. मोहनला औषधोपचार करण्यासाठी टोपलोभर औषधां ऐडा पर्वतातून मांगवल्या गेल्या. पण त्या पोचण्यापूर्वीच त्याचा प्राण निघून गेला.

मोहनचा मृत्यु झाल्याबरोबर त्याचे दोन भाऊ चन्द्र व अरिभयंकर यांच्यात, 'आता भुवनसुंदरी माझी पत्नी होणार' असे म्हणत झगडा सुरू झाला. अरिभयंकरने लढाईत जास्त दाखवल्यामुळे पिता वर्धन याने त्याचेच समर्थन केले. परंतु इकडे 'आपण स्पार्टाची राणी व मोहनची पत्नी आहोत' ही गोष्ट भुवनसुंदरी विसरू शकत नव्हती. पळून

जाऊन ग्रीकांना मिळण्यासाठी ती एका रात्री किल्ल्याच्या भिंतीवर चढली व तिने एक दोर खाली सोडला. परंतु एका पहारेकऱ्याने हे पाहिले व तिला पकडून तो राजमहालात घेऊन गेला. अरिभयंकरने जबरदस्तीने तिच्याशी विवाह केला.

घटनेमुळे चन्द्र विरक्त बनून द्रौपद्य शहर सोडून ऐडा पर्वतावर निवास करायला निघाला. कांशुकने सम्राटाला सांगितले की, कसेही वळून चन्द्रला पकडावे अन् त्याच्या लोंडून द्रौपद्य शहराची गुप्त रहस्ये वदवून घ्यावी. असे झाले की द्रौपद्य शहरावर विजय मिळवणे शक्य होईल. ऐकून सम्राटाने चन्द्रला पकडून आणण्यासाठी रूपधरला प्रोत्साहन दिले.

चन्द्र यावेळी हेयाच्या पित्याचा अतिथि

बनून सूर्य मन्दिरात रहात होता. रूपधर त्याला शोधत बरोबर मन्दिरात पोचला.

“मी भीती वाटल्यामुळे इथे आलेलो नाहीय. याच मन्दिरात मोहननं वज्रकायला कपटानं मारलं होतं. त्या पापाचं अजूनही काही प्रायश्चित्त न घडल्याचं मला दुःख आहे. एकाद्या दूरच्या प्रांतात माझ्या सुरक्षित रहाण्याची व्यवस्था होत असेल, तर द्रौपदी गुप्त रहस्यं तुम्हाला सांगायला मी तयार आहे.” चन्द्रने रूपधरला स्पष्टच सांगून टाकले.

रूपधरने मोठ्या खुशीने त्याचा हा प्रस्ताव मान्य केला.

“येत्या अन्हाळ्याच्या दिवसात द्रौपदीचं पतन

नक्कीच होणार आहे. पण त्यापूर्वी तीन गोष्टी घडणं आवश्यक आहे. पहिली म्हणजे, पिसामधे असलेलं भूम्भमुखच्या मणक्याचं हाड तुम्ही आपल्या शिबिरात आणायला हवं. दुसरं काम - नवयोधला युद्धभूमीवर आणणं आवश्यक आहे, अन् तिसरं म्हणजे, बुद्धिमतीदेवीची मूर्ती किल्ल्यातून चोरून आणायला हवी. ती मूर्ती जोपर्यंत किल्ल्यात आहे, तोपर्यंत किल्ल्याला तर तुम्ही फोडू शकणार नाही.” चन्द्रने द्रौपदी संबंधीची रहस्ये रूपधरला सांगितली.

ही रहस्ये कळल्याबरोबर सम्राटाने भूम्भमुखच्या मणक्याचे हाड आणण्यासाठी काही वीरांना पिसाकडे रवाना केले. वज्रकायचा पुत्र नवयोध अजून बाराच वर्षांचा कुमार होता. तो स्कंटासमधे रहात होता. त्याला येऊन येण्यासाठी रूपधर, रक्तवर्ण व देवमय असे तिघे नावेतून निघाले. नवयोधने रणक्षेत्रात पाभूल ठेवल्याबरोबर त्याला आपल्या पित्याचा आत्मा तेथे श्रटकत असलेला दिसला. रूपधरने वज्रकायची अस्त्रे नवयोधला दिली. वय कमी असूनही नवयोधने रणक्षेत्रात आपल्या पित्याची कीर्ती वाढवली. याशिवाय त्याने शोकांना रणनीतीबद्दल अमूल्य अशा सूचनाही दिल्या.

आता फक्त बुद्धिमतीची मूर्ती मिळवण्याचे काम तेवढे अुरले. रूपधर व देवमय यांनी हे काम अुरकण्याचा विडा बुचलला. रूपधरने मुद्दामच देवमय कडून स्वतःला खूप मारवले, त्याच्या बंगातून रक्त ही वाहू लागले.

आश्रयाला आलेल्या दासा प्रमाणे त्याने शहरात प्रवेश केला. केवळ भूवनसुंदरीनेच ओळखले व शहरात येण्याचे कारण विचारले, परन्तु रूपधरने तिच्या प्रश्नांना समाधानकारक उत्तर दिले नाही. ती त्याला आपल्या घरी घेऊन गेली. तिने त्याचे यथेच्छ स्वागत केले. तिने त्याला एका स्वच्छ आसनावर बसविले व गरम दुधाचा एक पेला त्याच्या पुढे ठेवला. त्याचे स्नान झाल्यावर तिने त्याला जेवणही दिले व म्हणाली, “मी इथे एकाद्या कैद्यासारखी जगत आहे. मी आपल्या देशात जाऊ इच्छित आहे. हे रहस्य केवळ माझ्या मासूला माहीत असून तिची मला पूर्ण सहानुभूती आहे. आता बोल, तुझा बेत आहे? मला काही करण्याची तुझी इच्छा असल्यास तसा काही विचार कर.” भूवनसुंदरीने सारे सविस्तर सांगितले; इतक्याच वर्षांची पत्नी तेथे पोचली. रूपधर भयाने कापू लागला अन् तिच्या पायावर लोळण घेऊन याचना करू लागला, “माझ्या इयल्या अुपस्थितीबद्दल

कृपा करून कोणाजवळ बोलू नका.” राणीनेही हे रहस्य कोणाला सांगितले नाही. अुलट त्याच्या सुरक्षित परत जाण्याची जबर ती व्यवस्थाही केली.

परत फिरताना रूपधरने बुद्धिमतीदेवीची मूर्ती चोरली अन् तिच्याच प्रतीक्षेत भिंतीपलिकडे अुभ्या असलेल्या देवमयच्या हवाली केली. चांदणी रात्र होती, सर्वत्र शुध्द चांदणे पसरले होते. दोघेही स्वच्छ चन्द्र प्रकाशातून चालू लागले. वाटेत रूपधरच्या डोक्यात एक कपटकारस्थान भिजले. मूर्ती आणण्याचे सारे श्रेय स्वतःलाच मिळावे म्हणून एक पाभूल मागे राहून त्याने आपली तलवार देवमयवर अुगारली. पण देवमयला सावलीत तलवार दिसताच, तो गरकन मागे अन् त्याने रूपधरच्या हातशी तलवार हिसकून घेतली. रूपधरचा हात पिरगाळून मागे प्रकळून ठेवून, मारत मारत देवमय त्याला शिबिराकडे घेऊन गेला. रूपधरने प्रतिकार करण्याचा काही ही प्रयत्न केला नाही.

क्रमशः

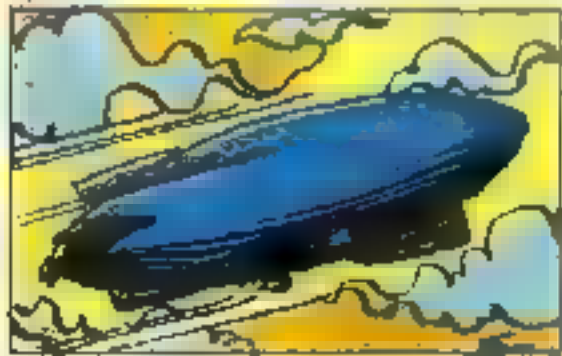
चान्दोबाच्या वातम्या

तीन, फक्त तीनच

फेब्रुवारी आणि मार्च मध्ये ज्या चार प्रांतात निवडणुका झाल्या, त्यात अरुणाचल प्रदेश एक आहे. त्यातल्या कामेंग जिल्ह्यातील त्रिशिनो बुरागोनच्या निवृत्त जवानात चकूनावाचे एक गाव आहे. जंगलातून वाट काढत या गावात पोचायला तीन दिवस लागतात. चकू गावासाठी निवडणूक अधिकार्यांनी मत-पत्रिका, शार्ड इत्यादि आवश्यक साहित्याची व्यवस्थित सोय केली. परंतु या गावात केवळ तीनच मतदाता आहेत! आपल्या वेशाच्या लोकतंत्र राज्यप्रणालीचे हे त्रास अदाहरण होय.

विमान चालकाशिवाय विमानाची भरारी

फेब्रुवारी २६ रोजी अमेरिकेतील हॉवर्ड येथून एक विमान झुडाले. ते सत्तर मीटर अंचीवर पोचले अन् हृदयदिकाराचा झटका येअून विमान-चालकाचा जागच्या जागीच अंत झाला. परंतु विमान चालूच

राहिले. ते तसेच दोन तास उडत राहून उत्तर कॅलिफोर्नियाच्या निर्जन प्रदेशात अंतरले. लोकांना ते आपल्या घरावर पडेल अशी भीती वाटत होती. पण तसे घडले नाही.

वैलीत मांजर

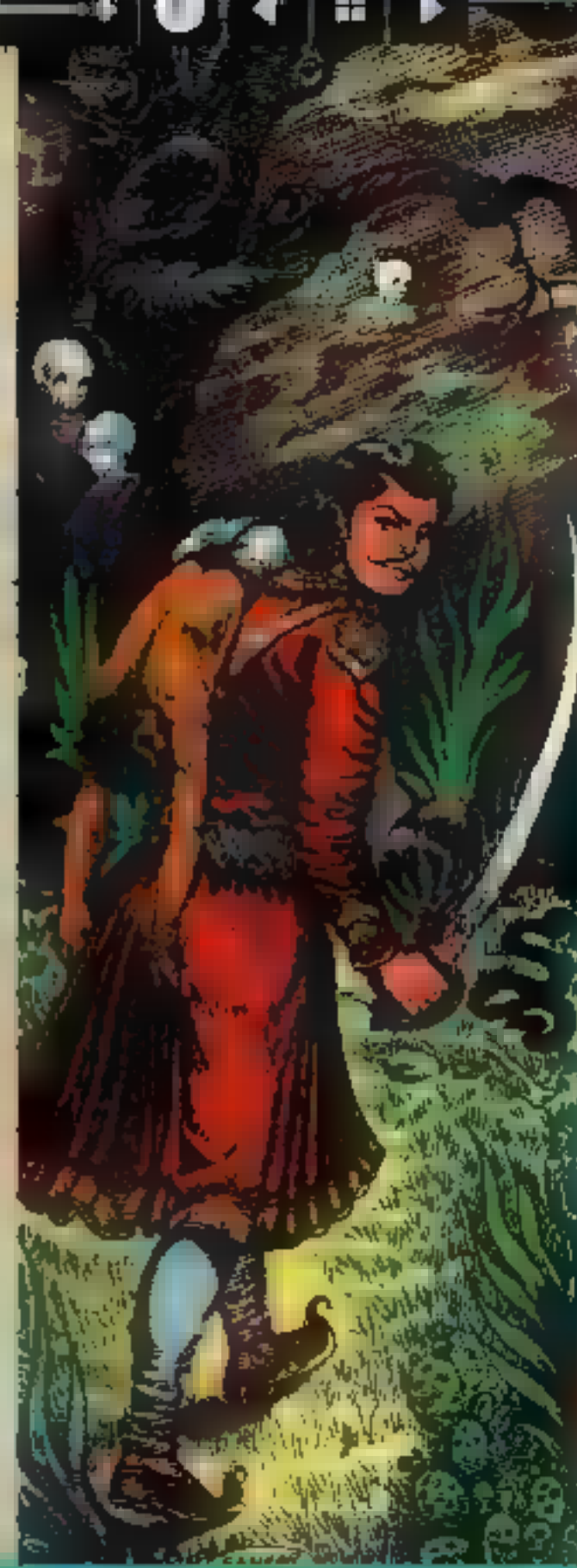
बांगला देशातील चांदपुर हे राजधानी डक्क्याहून ६५ कि.मी. अंतरावर आहे. डाकेचा पैलीतून पन्नाबरोबर एका मांजराने ही हा प्रवास केला. मांजराच्या पत्ता तिहितेला कागद नव्हता. डाकघरात पैली अडकल्या बरोबर म्याच करत हे बाहेर पडले अन् पळून गेले! ही पैली रेहवेच्या

बोगीत टाकताना, किंवा स्थानी बाहेर फेकली गेली, या मांजराने जरा रुद्धा भावाज केला नव्हता. फेब्रुवारी ५ ला ही घटना पडली. डाक अधिकार्यांना ही गोष्ट कळली नाही की हे मांजर पैलीत गेलेच कसे?

स्वच्छता

'अंटार्क्टिका' येथेच आपल्या डोक्यासमोर बर्फचबर्फ दिसतामते. एकमुडोनावाचे एक शहर आहे. अन्हाळ्याच्या दिवसात इथली लोकसंख्या ९,२०० अन् हिवाळ्यात ती केवळ २०० इतकीच बसते. इथनी जनता केरकचरा गावा बाहेरील सहळ्यात जाळून टाकत असे. भोजन झाल्यावर अुरले सुरले पदार्थ ते याच सहळ्यात फेकत. ते साण्यासाठी समुद्र पड्यांमारखे काही पदार्थ तेथे येत. एकूण हा एक फार कलुषित असा भाग असे. पर्यावरण संरक्षकांनी तेथील लोकांना स्वच्छतेबाबत समजावून सांगितल्यावर असावा स्थिति काहीशी सुधारली आहे.

चंद्ररेखेचे स्वयंवर

दृढनिश्चयी विक्रमादित्य पुन्हा हाडापाशी आसा प्रेत आपल्या खांद्यावर लादून ती नेहमीप्रमाणे स्मशानाची वाट चालू लागला. तेव्हा प्रेतातील येताळ बोलू लागला - "राजा, तुझ्यासारखे साहसी कश्चितच सापडतील हे मी मानतो. कधी कधी असं ही होतं की नालायक व असमर्थ लोकांना केवळ त्यांच्या बलबत्तर भाग्यामुळे सगळं काही मिळतं. मी तुला एका अपूर्व सुंदरीची गोष्ट सांगतो. तिने आपल्या खी-सुलभ करणेने एका अयोग्य तरुणाशी विवाह करून त्याला जंज शिखरावर नेऊन ठेवले. गोष्ट ऐकता-ऐकता तुझा शरम-परिहार ही होईल." आणि येताळ गोष्ट सांगू लागला.

कलकपुर राज्याचा राजा होता जयकेतन. त्याची मुलगी चंद्ररेखा अपूर्व सुंदरी होती. बुद्धिबळे खेळण्यात ती फार निपुण होती. स्वतः राजा जयकेतन ही बुद्धिबळे खेळ

वेताळ कथा

खेळायचा, म्हणून त्याने आपल्या मुलीला या खेळाचे चांगलेच प्रशिक्षण दिले होते.

एक दिवशी चंद्रसेखेच्या लग्नाची गोष्ट निघाली. तेव्हा ती आपल्या वडिलांना म्हणाली - "पिताजी बुद्धिबळात मला जो हरवील, त्यांच्याशीच मी लग्न करीन. माझ्याशी खेळताना जो पहिल्यांदा हारेल, त्याला चाबकाचे शंभर फटके सहन करावे लागतील. दुसऱ्या वेळी जो हारेल, त्याला आपल्या कुल-देवतेची शपथ घेऊन जीवनभर अविवाहित रहावे लागेल, जर तिसऱ्या वेळी हो तो हारला तर त्याला फाशी दिले जाईल. माझ्या या अटी आपण जाहिर करा, आणि ज्या राजकुमारांना माझ्या या अटी मान्य

माहेत, त्यांनाच माझ्या बरोबर बुद्धिबळे खेळण्याची परवानगी द्या."

आपल्या मुलीच्या या विचित्र इच्छेचे जयकेतनाला मोठे आश्चर्य वाटले. आपल्या मुलीचा हट्टी स्वभाव त्याला माहीत होता. म्हणून त्याने तिच्या इच्छेनुसार विवाहाच्या अटीची घोषणा केली.

अद्भुत व अद्वितीय सुंदरी चंद्रसेखाशी लग्न करण्याच्या उद्देशाने काही राजकुमार तिच्या बरोबर बुद्धिबळे खेळले. बुद्धिबळे खेळण्याचे थोडे-फार शिक्षण या सर्वांनी घेतलेले होते, पण चंद्रसेखेच्या चानुर्यापुढे त्यांचा काही टिकाव लागला नाही. त्यांनी स्पर्धेत भाग घेतला आणि विचारे पराभूत झाले. त्यांनी चाबकाचे शंभर फटके सहन केले. दुसऱ्या वेळी खेळायला कोणी ही साहसा नाही.

चारुशीला नगराचा राजकुमार सूर्यतेज याच्यापर्यंत या विचित्र स्वयंवराची वार्ता पोचली. तो अजून अविवाहित होता.

सूर्यतेजला आतापर्यंत बुद्धिबळाच्या खेळाचे काहीही ज्ञान नव्हते. म्हणून या खेळाचे प्रशिक्षण घेण्याचा त्याने निश्चय केला. विश्वनाथ नावाचा एक खेळाडू बुद्धिबळपटु होता. बुद्धिबळाच्या अनेक स्पर्धांति त्याने प्रथम क्रमांक पटकावला होता. सूर्यतेजाने त्याच्याकडून खेळाचे बरेच बारकावे शिकून घेतले. सहा महिने तो विश्वनाथकडून शिक्षण घेत राहिला.

एक दिवशी विश्वनाथ सूर्यतेजला म्हणाला - "बस, तुझा शिक्षण संपलं. तू आता बुद्धि-बळे खेळण्यात पूर्णतः प्रवीण झाला आहेस."

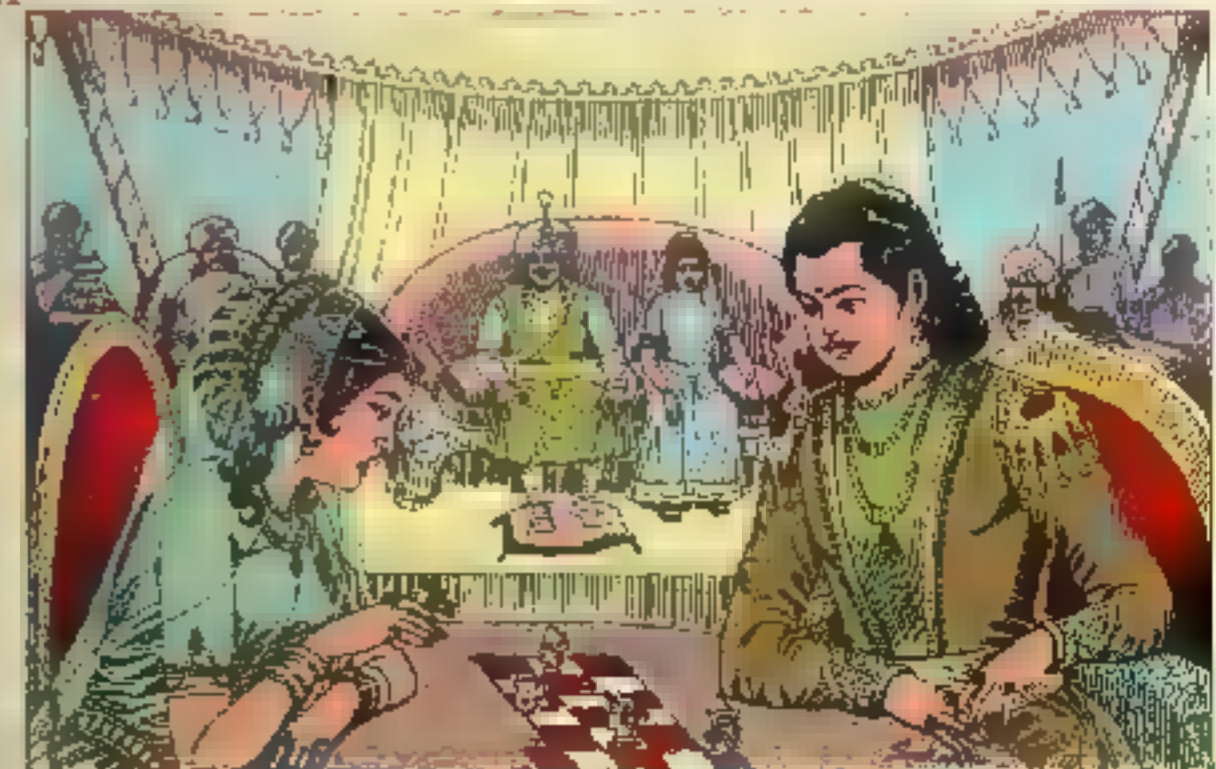
सूर्यतेजाने विश्वनाथला बहुमूल्य भेटाई देऊन त्याचा निरोप घेतला. आणि चंद्रसेखेशी बुद्धिबळाचे डाव खेळायला निघाला.

प्रमुख राज्य-कर्मचारी आणि चंद्रसेखेचे आई-वडोळ यांच्या उपस्थितीत स्पर्धा सुरू झाली.

मोठ्या उत्साहाच्या वातावरणात स्पर्धा सुरू झाली. दोघेही मोठ्या चानुर्याने बुद्धिबळाची प्यादी हालवीत राहिले. सूर्यतेज सुद्धा सर्व बुद्धिबळातून खेळत होता, पण चंद्रसेखेच्या चानुर्यापुढे तो फिका पडत

होता. दुपार पर्यंत खेळ खेळून झाल्यावर चंद्रसेखेने सूर्यतेजाच्या राजाला बंदी बनवलं. राजकुमारीचा जय झाल्यावर सर्वांनी आनंदाने टाळ्या वाजवल्या आणि तिचे अभिनंदन केले. चाबुकी हाती घेऊन दोन सैनिक जेव्हा सूर्यतेजाकडे येऊ लागले, तेव्हा त्याने त्यांच्याकडे दोनदाणेपणाने पाहिले. सर्वांना वाटतं की सूर्यतेज आता आपल्या राज्यात परत जाणार. पण तमं घडलं नाही. तो चंद्रसेखेशी दुसऱ्या वेळी खेळायला तयार झाला.

कनकपुरचे महामंत्री आदित्य यांनी सूर्यतेजला सावध करीत म्हटले - "दुसऱ्या वेळी राजकुमारीने हारवले तर शिक्षा भोगावी लागेल. माहीत आहे ना तुला?

आपल्या कुल-देवतेची शपथ घेऊन तुला निश्चय करावा लागेल की आजन्म अविवाहित राहीन."

"हे मला पुन्हा सांगण्याची आवश्यकता नाही, कारण दुसऱ्या कुटुंब्या मुलीशी लग्न करण्याचा प्रश्नच नाही. केवळ तुमच्या समाधानासाठी मी ही शपथ घेत आहे. समजले?" असे म्हणून सूर्यतेजने आपले कुलदेवत शिव भगवानची शपथ घेतली.

दुसऱ्यांदा बुद्धि-वळांचा खेळ सुरू झाला, यावेळी सूर्यतेज आपले सर्व कौशल्य घाला लावून प्यादी हालवू लागला. परंतु चंद्ररेखा जरा ही विचलित न होता शांतिपूर्वक खेळू लागली, जणू आपल्या प्रतिस्पर्ध्याची तिला

काही पर्वाच नव्हती. ती मोठ्या कुशलतेने आपली प्यादी हालवीत होती. तिची गति नि निपुणता पाहून सूर्यतेज आश्चर्यचकित झाला. खेळ चालू असताना मध्येच तो एकदा चंद्ररेखेचं सौंदर्य पहात राहिला. यामुळे त्याच्या चित्ताची एकाग्रता तुटली. मध्याच प्यादं पुढे सरकवण्याऐवजी त्याने हताचं प्यादं पुढे सरकवले. तो मध्याचं प्यादं पुढे सरकावू इच्छित होता, परंतु त्याचं विभागलं गेल्यामुळे त्याच्या हातून चूक झाली. त्या परिस्थितीत ती थोडकूक होती. चंद्ररेखेने त्या चूकीचा फायदा घेऊन सूर्यतेजला पराभूत केले. पुन्हा एकदा सर्वांनी जोरजोरात टाळ्या वाजवून चंद्ररेखेचे अभिनंदन केले.

आता सूर्यतेज निश्चित आपल्या राज्यात परत असे सर्वांना वाटले. पण आश्चर्य असे की तो तिसऱ्यांदा ही खेळायला तयार झाला. त्याचा हा हट्ट पाहून सर्वांना मोठे आश्चर्य वाटले. त्याच्या खांद्यावर हाल ठेवीत राजा जयकेतन म्हणाला - "राजकुमार सूर्यतेज, मोनेरी भविष्य तुझ्या पुढ्यात ठाकले आहे. एक राजा बनून बनेक जबाबदाऱ्या तुला पार पाडायच्या आहेत. ते सर्व विसरून तू आपल्या प्राणांची बाजी कशासाठी लावीत आहेस? आता तू खेळ संपवावास हे बरे असे मला वाटते. माझा सह्या आहे की तू परत जावेस."

हसत सूर्यतेज म्हणाला - "आपल्या सल्ल्याबरोबर मी आपला आभारी आहे. जय-पराजय दैवाधीन आहे असे वडीलघरांनी माणसं म्हणतं. यावेळी माझा होणे ही शक्य आहे."

सूर्यतेजचे म्हणणे राजकुमारी लक्षपूर्वक ऐकत होती. त्याची जिद्द पाहून तिला ही मोठे आश्चर्य वाटले. प्राण लावून खेळामाठी सिद्ध झालेल्या राजकुमाराचे व्यक्तित्व निश्चित अपूर्व असले पाहिजे असे तिला वाटले. क्षणभर लावून तिने त्याच्याकडे पाहिले आणि ती वडिलांना म्हणाली - "पिताजी, मी मान्य करते." आणि तिने लाजून खाली घातली. तिथे हजार असलेल्या लोकांना

राजकुमारीच्या या निर्णयाचं फार आश्चर्य वाटलं. ज्या राजकुमारीने दोन वेळा अगदी सहज राजकुमाराला हारवले, ती आता यावेळी का पराजय स्वीकारित आहे हे कोणाला समजेना.

राजा जयकेतनच्या लक्षात सर्व परिस्थिती आली. आपल्या मुलीचे अभिनंदन करीत तो म्हणाला - "बेटा, योग्य वेळी तू योग्य निर्णय घेतला आहेस!"

एवढी गोष्ट ऐकून आता वेताळ म्हणाला - "राजा, या सूर्यतेजाला चंद्ररेखेने जेव्हा पहिल्यांदा हारवले, तेव्हाच त्याला कळून चुकले असेल की चंद्ररेखेला बुद्धि-वळात जिंकणे त्याला होणार नाही, असे

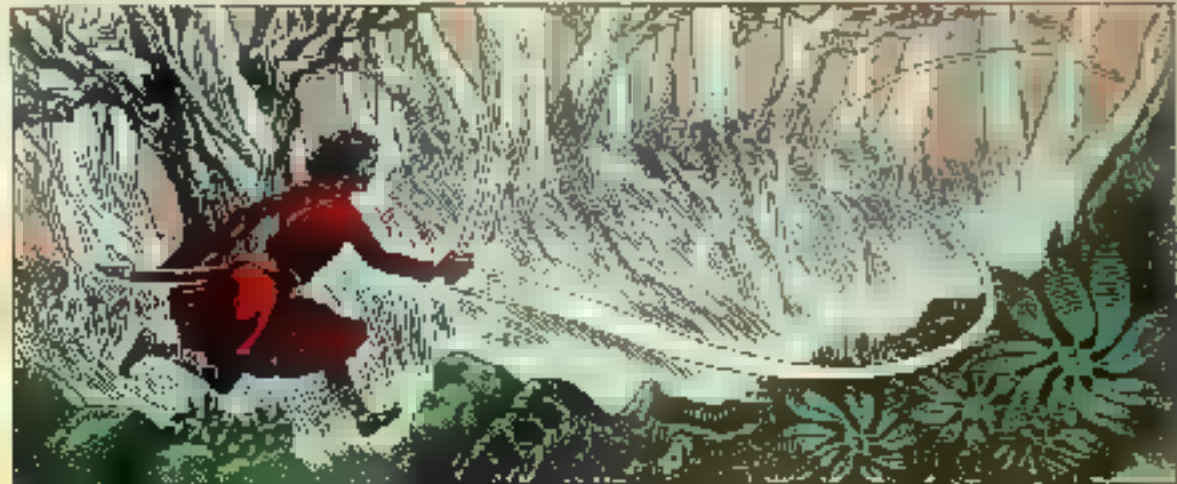

खेळायला तयार आला ही सूर्यतेजच्या मूर्खपणाची पराकाष्ठाच नव्हे का? सौ-मूलभूद्वेने तिने आपला पराभव मान्य केला हे ठीकच झाले. नाहीतर बिचाऱ्या सूर्यतेजला फाशीची शिक्षा भोगावी लागली असती. 'तू योग्य वेळी योग्य निर्णय घेतलास' हे राजा जयकेतनचे म्हणणे ही अनुचित व असंगत नाही वाटत? मुलीची प्रशंसा करीत त्याने काढलेले हे उद्गार अर्थहीन वाटतात. माझ्या या शंकांचे उत्तर माहीत असून ही तू दिले नाहीस तर तुझे शिर धडावर राहणार नाही हे लक्षात ठेव."

राजा विक्रमादित्याने उत्तर दिले - "चंद्रेखा आपला निश्चित पराभव करणार हे न समजण्याइतका सूर्यतेज काही मूर्ख नव्हता. कारण तो पहिल्या प्रथम जेव्हा चंद्रेखेशी खेळला, तेव्हाच ती बुद्धिबळात किती प्रवीण आहे हे तो समजून चुकला. दुसऱ्या व तिसऱ्या वेळी तो तिच्याशी खेळायला तयार झाला, याचे कारण असे की त्याच्या मनात तिच्याविषयी आकर्षण निर्माण

झाले. तिचे रूप व तिची तीक्ष्ण बुद्धि यांनी त्याला भुरळ पाडली. हे रहस्य चंद्रेखेच्या ही लक्षात आल्याशिवाय राहिले नाही. स्वयंवर तर केवळ एक बहाणा होतार. कोणता राजकुमार आपल्या प्राणांची बाजी लावायला तयार होतोय, हे चंद्रेखेला पहायचे होते! हारल्यावरही आपला पराभव मान्य न करणारा एकच एक राजकुमार निघाला - सूर्यतेज. त्याने तीन वेळा स्पर्धेत भाग घेतला. चंद्रेखा अशाच सुयोग्य शोधात होती. जेव्हा तिला राजकुमार तेव्हा पराजित न होताच तिने पराजय स्वीकार केला, तिची तीक्ष्ण बुद्धि दिमून येते. तिला दया आली असे मूर्ख काही नाही. राजा जयकेतनने आपल्या मुलीच्या मनातील विचार बरोबर जाणला आणि तिचे मनःपूर्वक अभिनंदन केले."

अशा रीतीने वेताळ राजा विक्रमादित्याचा मीन-भंग करण्यात यशस्वी झाला. तो प्रेतामह अदृश्य झाला आणि पुन्हा आडावर जाऊन बसला.

हुशारी

जांभुळगावच्या प्रसादचा मुलगा आठ वर्षांचा होता. सर्वात लहान मुल, म्हणून ताडाकोडाने वाडवले गेले होते. सगळे नातेवाईक कौतुकाने म्हणत की - मोठा हुशार व मुलगा आहे.

परन्तु फार बुद्धिमान मानला जाणारा हा माधव एका बाबतीत मात्र फार मूर्खपणाने वागे. एकदा त्याचा एक नातेवाईक काही कामासाठी प्रसादच्या घरी आला होता. परत निघण्यापूर्वी त्याने सिंहातून एक चांदीचे व एक तांब्याचे अशी दोन नाणी काढून माधवपुढे धरली. अन् त्यातील एक त्याला घ्यायला सांगितले. माधवने पटकन तांब्याचे नाणे अचलले.

माधवच्या या निवडीचे नातेवाईकाला मोठे आश्चर्य वाटले. हुशार मानल्या गेलेल्या माधवने चांदीचे सोडून तांब्याचे नाणे घेतले. असे त्याने का केले हे काही कळेलना. तो त्याच्या मूर्खपणाला हसत चांदीचे नाणे छिशात टाकून

आपल्या घरी निघून गेला.

पण ही घटना लपून राहिली नाही, सर्वांना ते समजले. गावभर ती वार्ता पसरली. सर्वजण समजत होते की माधव आपल्या पित्यापेक्षा हुशार आहे, अन् मोठा आल्यावर आपल्या बुद्धिमत्तेच्या जोरावर व्यापारात लाखो रुपये कमवील. पण या घटनेनंतर मात्र लोक समजू लागले की तो मूर्ख व आवळट आहे.

तेव्हापासून त्याची गंमत करण्यासाठी, त्याची टिंगल जुडवण्यासाठी स्वतःची करमणूक करण्यासाठी गावचे लोक मुद्दाम प्रसादच्या घरी येऊन चांदीचे व तांब्याची नाणी माधवसमोर ठेवून त्याला निवडायला सांगत. माधव प्रत्येक वेळी तांब्याचे नाणेच अचलत असे; अन् गावचे लोक मात्र टवाळी करायचा आपला अंदेश सफल झाल्याचे पाहून हसत सुटत.

एक दिवशी प्रसादच्या घरी विनोद नावाचा त्याचा एक नातेवाईक त्याला भेटायला आला.

तसा तो माधवचा मामाच लागत असे. माधवच्या बाबतीतली गावकऱ्यांची टीका त्याच्या कानावर आलेली होतीच. विनोदला याबद्दल फार वाईट वाटले. त्याला असेही वाटू लागले की माधवची बौद्धिक फातळी इतकी घसरलेली असेल, तर मोठा झाल्यावर पुढे तो आपल्या पित्याचा व्यवसाय संभाळू शकणार नाही. इतर लोक त्याची सगळी इस्टेट लुबाडतील अन् सारे कुटुम्ब देशोधडीला लागेल.

जांभुळगावातले आपले काम संपल्यावर विनोदला ज्या दिवशी आपल्या मायी परतायचे होते, त्या दिवशी त्याने माधवला आपल्याजवळ बोलावून घेतले. नंतर त्यानेही चांदीची व तांब्याची काही नाणी त्याच्यासमोर ठेवून म्हटले, "माधव, याला तुला हवी ती नाणी घे तुला."

माधवने ताबडतोब तांब्याची नाणीच भुचलली ! पण त्याच्या या मूर्खपणाबद्दल विनोदला इतर लोकांप्रमाणे हसू आले नाही. भुलट त्याला माधवबद्दल सहानुभूती वाटली. त्याने माधवला विचारले, "माधव, बाळा तू चांदीची चांगली किंमती नाणी सोडून नेहमी

तांब्याची नाणी भुचलणे का पसंत करतोस ? तू काय इतका जडाणो आहेस की तुला या दोहोतला फरक कळत नाही ? तांबे आणि चांदी या दोन धातूत चांदी अधिक मूल्यवान आहे हे तुला माहीत आहे ना ? मग तांब्याऐवजी चांदीच ताणं तू का घेत नाहीस ?"

आता माधव हळूच भुतरला, "मामा, अहो मी चांदीची नाणी प्रथम भुचलली असती, तर गावचा कोणीही माणूस आपली करमणूक करून घेण्यासाठी माझ्याशी असा खेळायला आला नसता, अन् त्या परिस्थितीत तांब्याची नाणीही कधी मिळाली नसती. अशी नेहमी तांब्याची नाणी भुचलत राहिल्यामुळे माझ्याजवळ ङिगांनी तांब्याची नाणी झालीयत पहा !" अन् विनोदला बरोबर आपल्या खोलीत घेऊन जाऊन त्याने तांब्याच्या नाण्यांचा ढोंग दाखवला.

इतकी सगळी नाणी पाहून आता विनोद अवाकब झाला ! तो काही बोलणार, इतक्यात त्याला टोकत माधव म्हणाला, "पण मामा, माझी ही संमत कुणाला सांगू नका वरं का !"

आपल्या देशातील किल्ले - ३

रजपूतांचे किल्ले - ■

चिचंगद मोरीने सातव्या शतकात चित्रकूट गड बांधला होता. शंभर वर्षानंतर मुहल प्रमुख राजा राजा याने किल्ल्याचे नाव 'चितोड' असे ठेवून तेच आपले निवासस्थान बनवले.

राजपूतांच्या सिसोदिया वंशांनी चितोडवर ८०० वर्षे शासन केले. किल्ल्याच्या प्रांगणात ही एक विजयस्तंभ दिसतो. राणा कुंभाने १४९८ मध्ये मुलतानाला जिंकले या घटनेच्या स्मरणार्थ त्याने हा स्तंभ बांधला. ३३ नभः मजली स्तंभाची भुजी १६ मीटर असून तो जवळजवळ दहा वर्षे लागली.

दृष्टीने आपल्या देशातील सर्वात विशाल गड होय.

किल्ल्याच्या आवारात अनेक बिहरी व पायऱ्या असलेल्या यावट्या आहेत. यांचे पाणी पिण्यासाठी व शेतीसाठी वापरले जाई. त्यामुळे सलग दोन शतकांचा वेडा पडला, तरी किल्ल्यातील लोकांचा साण्यापिण्याची दहात आणवत नसे.

जवळच ब्रह्महत्याचे नेतृत्वाखाली १५६७ मध्ये योगल भिनेनेया किल्ल्याला वेडा दिला. राणा भुदयसिंहने किल्ल्याच्या संरक्षणाचा भार आपले विश्वासू लेनापती जयमल गड

'सवाल' च्या संरक्षणासाठी चितोड येथे करणारी बोगल सेना संरक्षक गड

रावपाळ शार, चित्तोडगढ

विचारापासून हे लोहार आपापल्या बेलगाडील राहून भटकेजीवन जगू लागले. त्यांना 'गाडिया-लोहार' असे म्हणले जाई. १९५५ मध्ये समाविष्टपूर्वक त्यांना किल्ल्यात घेऊन जाईपर्यंत ४०० वर्षे ते असेच भटके जीवन जगत राहिले, अन् आपली प्रतिज्ञा पार पाडत राहिले.

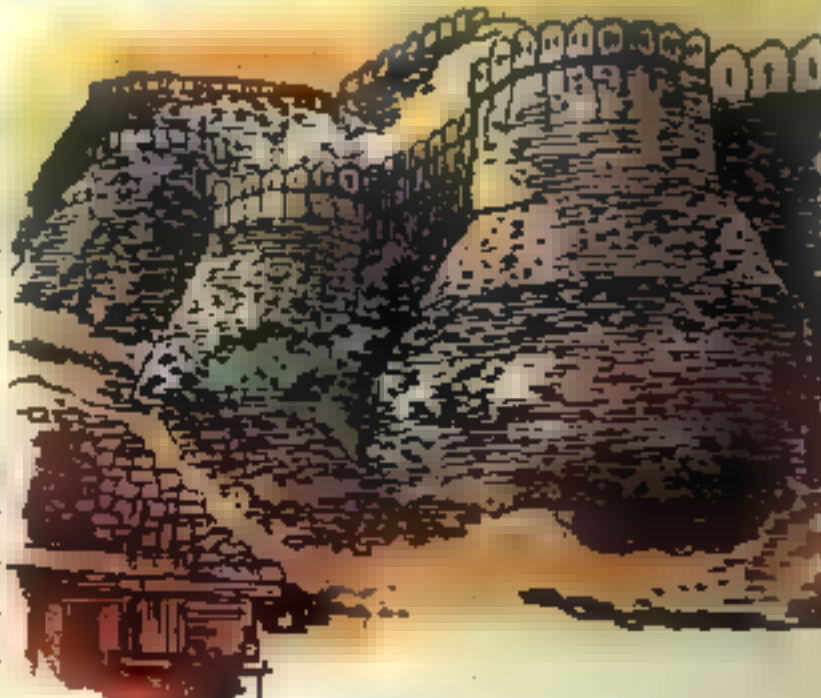
अुदयपुरच्या जवळच राणा कुंभाने १४८५ मध्ये कुंभलगड बांधला, याचा भक्कम तट आसपासच्या अनेक टेकड्यांवरून गेलेला आहे. सात मीटर रुंदीच्या तटाच्या भिंतीवरून एकाच वेळी आठ घोडेस्वार आपले घोडे दौडत नेवू शकतात. या किल्ल्यावर अनेकदा हल्ले झाले. परन्तु फक्त अजवरच तो केवळ काही काळापुरताच

माच्यावर सोपवला व तो स्वतः अरबली पर्वत भाषयाने राहू लागला.

जयमलच्या नेतृत्वाखाली त्याचे सैनिक मोठ्या वीर लढले. मोगल सेना त्यामुळे पुढे सरकू शकली नाही. महिन्यांच्या वेदधानंतर अद्यापक एक दिवस न बुडालेल्या तोफेच्या गोळ्यामुळे जयमल जबर ज झाला. त्याच्या मृत्युमुळे रजपूत निराश झाले. त्यांच स्थिताचा कायदा घेऊन मोगल सेनेने किहू जिंक

किहू तर घडला; परन्तु अुदयमिड माणलाना नशिली नफार नव्हता. त्याचा पुत्र राणा पुराण व त्या साथीदारांनी तर अर्धा इंदोर प्रतिज्ञा केली की, 'बि पन्हा जिंकून घेईपर्यंत आम्ही कोणत्याही प्रकारचे अुपभागणार नाही.'

अशी संतज्ञा करणाऱ्याच्यान काही लोहानही त्यांनी अशी भाष्य घेतली की, 'किल्ल्यावर पुन्हा ठेवापर्यंत आम्ही मायच्या मादयानाच राहू.'

कुंभलगडचा तट

(हत्तीकडील) रणतंभोरकर (मुजनीकडे) तालपुरच्या कांबसेरुवा तटाबाबून हत्ता करपारे नोवस सैनिक

हमीरदेवच्या काळात बडोअुद्देन खिलजीच्या एका सेनापतीच्या विनंतीवरून त्याला येथे आश्रय दिला गेला होयाने खिलजीविरुद्ध बंड केले असल्याने अहमजुद्देन खिलजीच्या सैन्याने किल्ल्याला वेढा दिला, परन्तु तो कि ताब्यात घेवू शकला नाही. नन्तर तेथून तो पळून गेला.

१३०९ मध्ये मुघल ब्रह्मा हल्ला झाला, तेव्हा खिलजीने स्वतः जबाबदारी अंगावर घेतली. यावेळी हमीर देव सल्यानां फितुरी केली. त्यांच्या कारस्थानामुळे खिलजीने लढाई जिंकली. युद्धात हमीरचा मृत्यु झाला. त्या

जिंकू शकला.

रणतंभोर किहू ११९२ मध्ये बांगण्ड झाला, या किल्ल्याने ही सात टेकड्या जोडून आहेत. भरतपुर, आग्रा, जयपुर, चित्तो ग्वान्हेर या सर्व प्रमुख किल्ल्यापासून सारख्याच अंतरावर असून दऱ्या, घळी आ दार अरणयाने वेढला असल्यामुळे हल्लेसोड तेथे पोचायलाच फार पांम होई.

१२०९ व १५६९ च्या दरम्यान किल्ल्यावर एकूण लेग वेळा हल्ले केले गे

शूर व साहसी सेनापतीला महत्त्वकांक्षा भावने पकडले व त्याचा वध केला.

१९६८ मध्ये अकबरने या किल्ल्यावर हल्ला केला. किल्ल्याचा लट फोडण्यासाठी दोनशे बैलांनी मोठमोठ्या तोफा ओढून आणल्या. हल्ला बरेच थिबत चालू राहिला. पण किल्ला हाती येण्याचे चिन्ह दिसेना. शेवटी अकबरने अंबरना राजा भगवान् दाम घाला रणतंभोरचा राजा राव सुरजन हाहा याच्याकडे तहाची बोनगी करण्यासाठी पाठवले. तहाच्या अटी ठरून त्यावर अक्षयपक्षांनी शिकामोर्तब केले व पुन्हा त्या प्रदेशात शांती नाव लागली.

किल्ल्याभोवतीचे अरण्य भाता वाघांसाठी अभयारण्य बनवले गेले आहे.

मारवाडची राजधानी मंडेर ही होती. परन्तु पंधराव्या शतकात राठोड प्रमुख राव जोधा याने ती नमू मैत पुढे अमरावत्या टेकडीवर न्यायचे ठरवले. त्याने स्वतःच्या नावे 'जोधपुर' नावाच्या एका शहराची स्थापना करून तेथे मेहरनगड नावाचा किल्ला बांधला.

प्रान्तातल्या इतर किल्ल्यांप्रमाणे या किल्ल्यावर मोगल व अफगाणांनी हल्ले केलेच; पण त्याहीपेक्षा अन्य राजपूत राजे व सेनापती यांनीच केले.

या किल्ल्यात किलकिला, शंभूबाण व राजाजीखान नावाचा तोफा अंत्तम स्थितीत सुरक्षित ठेवलेल्या आहेत.

मेहरनगड, जोधपुर

सोमची बडबड

सोमची स्वतःची अशी काही मालमत्ता नव्हती. पण गावात त्याचे नातेवाईक होते. याच आधारे तो स्वतःला 'मोठा माणूस' समजे. जे तोंडी येईल, तो बोलेल. मेहुणा त्याला खूप सांगे, पालक्या घड्यावर पाणी!

सोमच्या घरामागे एक विहीर होती. एकदा पाय आत पडता पडता, पेरुच्या घरल्यामुळे तो कसाबसा वाचला. पण प्रवल्तात त्याचा पाय लचकलाच. त्याची जायको सावित्री हे सारे पहात होती. तिला एकदम हसू फुटले.

जायकोचे हसणे पाहून सोम एकदम गुसडलाच. "इकडे तुझा नवरा दुःखानं विव्ळतोय, अन तू खुशाल हसते आहेस? असं जगण्यापेक्षा एकाद्या विहिरीत बुडी मारून जीव दे ना!"

यावर काहीही न बोलता सावित्री हसतच

तेथून निघून गेली.

पाय लचकल्यामुळे सोमला चालायला होत होता. कसा तरी लंगडत तो दरवाजापर्यंत पोचला. इतक्यात पाठीमागून येणारा त्याचा मेहुणा रामू म्हणाला, "काय जीजाजी! विहिरीपासून दरवाजापर्यंत पोचायला वेळ लावतात?"

"ओहो! म्हणजे इथेच इतका वेळ अभा राहून तू माझी गंमत बघत होतास? जरा मदलीला तरी पायचं होतंस!" सोम म्हणाला.

"पण तुमचं उचकत उचकत बालणं छान वाटत होतं मला! ते पहाता पहाता स्वतःलाच विसरून गेलो मी." रामू हसत अंत्तरला.

"मी तुझ्याहून मोठा आहे याचं काही भान आहे का तुला? असलं जिणं जगण्यापेक्षा एकाद्या विहिरीत जीव दे ना!" सोम बोलला.

रामूही हसत हसत तेथून निघून गेला.

सोम हळुहळू घरात शिरला अन् त्याने बोळान्या बाजूचा दरवाजा बुघडला. इतक्यात एक भिकारी लंगडत तेथे आला, अन् "साहेब, लंगडा आहे मी, चार पैसे भीक द्या ना!" असे म्हणत भीक मागू लागला.

मोठ्या कष्टाने पुढे येत सोम त्याला म्हणाला, "मी सुद्धा लंगडतोय बघ! पण मी काय भीक मागलोय तुझ्यासारखा?"

"तुम्हाला गरज नाही, म्हणून भीक मागत नाही आहात, पण आता लंगडे झाला आहात, तेव्हा दोन-चार घरी मागून पहा न भीक. किती त्रास असतो त्यात, हे तरी कळेल!" भिकारी बोलला.

आता मात्र रागाने लाल होत सोम

गरजला, "बदमाश कुठला! एकाद्या घाणेरड्या विहिरीत पडून मर ना!" हे ऐकून भिकारी हसत निघून गेला.

सोम बाहेर येऊन लंगडत लंगडत समोरच्या पारावर जाऊन बसला. तेथे चार-पाच खोडकर पोरे खेळत होती. दिवसातून एकदा तरी ■ पोरानेची गोटी सोमला ■ असे अन् तो ■ असे. रोजच चाले असे.

पण त्या दिवशी मात्र ती भुले एक नवाच खेळ खेळत होती. ■ पाहिले, तेव्हा लक्षात आले की, एक मुलगा ■ मिटून येऊन आंधळ्याचे सोम करत होता; दुसरा ■ हात ठेवून बहिरा बनला होता; तिसरा एकदम मुका बनून विचित्रसे आवाज काढत होता. आणखी एकजण ■ असल्यासारखा ■ भुचलून भुचलून टाकत होता, अन् तो म्हणाला, "तुमची ■ काय काय आहेत ते मला माहीत नाही, पण माझं नाव आहे सोम."

ते ऐकल्याबरोबर बाकी सारेजण खो खो हसू लागले. तो खरोखरीच अगदी हुबेहूब सोमसारखाच लंगडत होती. इतक्यात आंधळा बनलेल्या मुलाने डोळे बुघडले.

आता मात्र सोमला हे सहन होईना. त्याने मुलांना शिव्या द्यायला सुरुवात केली. त्याबरोबर ती तेथून पळून गेली.

इतक्यात तेथे एक अनोळखी माणूस

आला. त्याला काही विचारण्यापूर्वी तो सांगू लागला, "मी सातारामपंतांकडे नव्यानेच नोकरीला लागलोय. सोम म्हणून कोणी इथे रहातात, त्यांना काही सांगायला आलोय मी."

"मोच तो सोम, बोल करय काम आहे?" सोमने विचारले.

"हं! नुसत तुम्ही सांगून मी थोडाच विश्वास ठेवून ■ जरा चालून दाखवा बरं! चार मुलं ■ सांगत होती की, सोम लंगडत चालतात. मला ■ काही सांगायचंय, ते सोमशिवाय ■ कुणाला सांगू नको, असं मालकांनी ■ मला." नोकर अुत्तरला.

"मी, अन् चालून दाखवू तुला? ■ " असे म्हणत

सोमने त्याला शिव्यांची लाखेली वाहिली.

शिव्यांचा वर्धाव थांबल्यावर नोकर म्हणाला, "या गावात शिव्या देण्यात तुमचा नंबर पहिला आहे, असं मालक सांगत होते. तुम्हीच सोम आहात, असा आता माझा विश्वास बसलाय. चालून दाखवायची गरज नाही. मालकांनी ताबडतोब तुम्हाला नव्या घरी बोलवलंय."

कुरकुरत सोमने विचारले, "हे नवं घर कुठे आहे?"

"इथून चार घर टाकली, की एक गल्ली येईल. ■ गल्लीत एक सोम नावाचा कुत्रा आहे; त्याला ओलांडलं, की अजवीकडे एक बोळ आहे. तिथे एक बैल सोम रहातो. तिथे लिंबाचं ■ असलेलं ■ घर आहे. ■

घराच्या बाजूला एक गल्ली आहे. या गल्लीत एक सोम नावाचा रेडा आहे. या सोम रेड्याला जिथे बांधून ठेवलेच, त्याच्याच बरोबर समोर हे नव घर आहे." नोकराने सगळी माहिती दिली.

हे ऐकल्यावर तर सोमचा स्वतःवर ताबाच राहिला नाही. गरजत तो म्हणाला, "धोपुटवाल्या माकडा, बटवाघळाचे डोळेवाल्या, गाढवाचे लांब कानवाल्या, तुझं इतकं धाडस? इतका गर्व झालाय तुला? स्वतःला समजतोयस काय तू? जनावरांबरोबर माझं नाव जोडतोयस तू? इतकी हिंमत तुझी?" अन् मग पुन्हा तो शिब्या बरसत राहिला.

जेव्हा हा वर्षाव थांबला, तेव्हा नोकर म्हणाला, "मी काहीच चुकीचं सांगितलं नाही सोमसाहेब! मी जाता ज्या ज्या प्राण्यांची नावं घेतली, त्या सर्वांचा एक पाय लंगडा आहे पहा!" अन् तो निघून गेला.

सोमला सीतारामबद्दल फार वाटे, म्हणून चालायला कष्ट पडले, तरी तो सीतारामच्या घरी पोचला. रस्त्यात कुत्रा, लंगडा बैल, अन् लंगडा रेडा पाहून त्याला मनातल्या मनात फार राग आला.

नव्या घरात पाय ठेवल्याबरोबर सीतारामने सोमचे मोठ्या प्रेमाने केले. सोमने त्याला विचारले, "तुझे घरत कमा? हे तर नारायणचं घर आहे ना?"

सीताराम म्हणाला, "हो, घर तर नारायणचंच आहे. पण तो कुठे दूरगावी गेलाय; अन् जाता आता किही मला देअून म्हणाला की, गरज पडली तर माझं घर वापर. कालच माझे महकुटुम्ब इथे आलेत, म्हणून त्यांना या मुक्कामाला ठेवलेय. माझ्या काकांच्या नातीला-गौरीला-अचानक काय झालंय कुणास ठाऊक? कशालाशी घाबरलीय ती; अन् तेव्हापासून नुसती डोळे फाडफाडून एकटक पहात राहिलीय. आम्हाला कोणाला ओळखत नाहीय, अन् काही बोललं, तर ऐकूनही घेत नाहीय ती! वैद्य म्हणाला की, ती एकदा चांगली हसली तर एकदम बरी होअून जाईल

ती. आम्ही खूप प्रयत्न केले, पण तिला कोणी हमवू अकलो नाही. या कामासाठीच मी बोलावून घेतलंय तुला."

"तुम्हा लोकांना जमलं नाही, ते काम मला तरी कसं जमेल?" आश्चर्य प्रकट करत सोमने विचारले.

"का बरं नाही जमणार? मी ऐकलंय की आज तू लंगडतो आहेस. अन् लचकत चालतोयस. तुझं चालणं बघून सगळे जण आपोआप हसू लागलेयत. सारं गाव बोलतंय अमं. मग एकदा या गौरीसमोर चालून नं!" सीतारामने विनंती केली.

सीतारामच्या या बोलण्याने सोमची चीड वाढलीच. त्याने सीतारामला पोटभर शिब्या देअून घेतल्या. तरी मन हलकं न आल्याने त्याने गौरीला हातात अुचलले आणि म्हणू लागला, "काय ग माकडतोडे! टिचभरही वाढली नाहीयेस अन् तुला चेष्टा करायला सुचतेय होय? माझं गंमत करू पहाते आहेस? जा जाअून माकडांच्या टोळीत बस!" जराही मधे न थांबता तो बडबडतच राहिला.

आले गौरीला एकदम हसू फुटले! हसणे थांबता थांबता ती नेहमीच्या स्थितीतही आली. या बदललेल्या गौरीला पाहून सोमही आश्चर्यचकित झाला. सुधारलेल्या अन् तव्येत ठीक झालेल्या गौरीला पाहून सर्वजण सोमचीही स्तुती करू लागले.

सोम म्हणाला, "म्हणजे पोरीच्या आजाराची गोष्ट खरीच? मला तर वाटलं होतं की माझी चेष्टा करण्यासाठी तुम्ही माझ्याशी खेळत आहात! अरे, मी तर आपला पाय लचकत्यमुळे लंगडत होतो. अन् माझं हे चालणंच तुम्हाला विनोदाचा विषय झाला होय?"

सीताराम हसून म्हणाला, "या स्थितीबद्दल तर सर्वांना सहानुभूती वाटेल तुझ्याबद्दल! पण तुझ्या या शिब्या आहेत नं, त्यामुळेच हसू येतं सर्वांना! गौरीचंच पहा नं, तुझ्या शिब्या ऐकूनच हसू आलं तिला!"

आपली निरर्थक बडबड दुसऱ्यांच्या विनोदाचा विषय बनली, हे पाहून सोमला लाज वाटली, अन् त्या त्रिवसापासून तो शान्त झाला.

वैद्याची निवड

लक्ष्मीपूरचा जमीनदार सूर्यभूपती हा फार दयाळू व श्रमात्मा होता. आसपासच्या जवळजवळ धांभर गावांवर त्याचेच आधिपत्य होते. त्या सर्व गावात लक्ष्मीपूरच सर्वांत मोठे होते. सूर्यभूपतीच्या पणजोबांच्या पित्याने (खापर पणजोबांनी) त्या गावात एक रुग्णालय बांधले होते. सूर्यभूपतीच्या काळापर्यंत आसपासच्या गावचे लोक ही रोगचिकित्सेसाठी तेथे येऊ लागले होते. याचे कारण म्हणजे या रुग्णालयाचे वैद्य नीलकण्ठशास्त्री.

असे हे सुप्रसिद्ध नीलकण्ठशास्त्री वृद्धावस्थेमुळे दिवंगत झाले. जनतेला व भूपतीला ही त्यामुळे फार दुःख झाले. काही लोकांनी भूपतीला असा सल्ला दिला की, शास्त्रींच्या चार प्रमुख शिष्यांपैकी एकाची त्यांच्या जागी निवड करावी. सूर्यभूपतीने ही कामगिरी आपला निकटवर्ती मित्र चन्द्रवर्मा याच्यावर सोपवली अन् म्हटले, "तू स्वतः ही

समस्या सोडव."

चन्द्रवर्मा म्हणाला, "ठाक आहे. मग त्या चारही शिष्यांना बुत्ता सकाळी बरोबर आठ वाजता कचेरीत हजर रहाण्यासाठी निरोप पाठव. त्यांच्यात जो जास्त हुशार असेल त्याची निवड करायची जबाबदारी भुचलतो मी." या बरोबरच तो भूपतीला आणखीही एक गुप्त सूचना दिली.

सूर्यभूपतीने मित्राच्या सांगण्यानुसार चारोजणांना निरोप पाठवला. तेही अशा निरोपाची वाटच पहात होते, त्यामुळे दुसऱ्या दिवशी आठ वाजण्यापूर्वीच ते कचेरीत हजर झाले.

तेथील नोकरांनी त्यांना आदरपूर्वक असवून घेऊन म्हटले, "काही अत्यावश्यक कामात गुंतले आहेत जमीनदार. तुम्हाला त्यांची जरा वाट पहावी लागेल."

परन्तु जमीनदार बराच वेळपर्यंत आलेच

नाहोत. अकरा वाजल्यानंतर सूर्यभूपती आणि चन्द्रवर्मा दोघे मिळूनच तेथे पोचले. ते आल्याबरोबर हे चार शिष्य ताबडतोब भुठून कुमे राहिले. त्यांनी दोघांना नमस्कार केला. दोघांनी चारोजणांकडे एकदा निरखून पाहिले अन् त्यांना सांगितले. नंतर सूर्यभूपति व चन्द्रवर्माही समोर बसले.

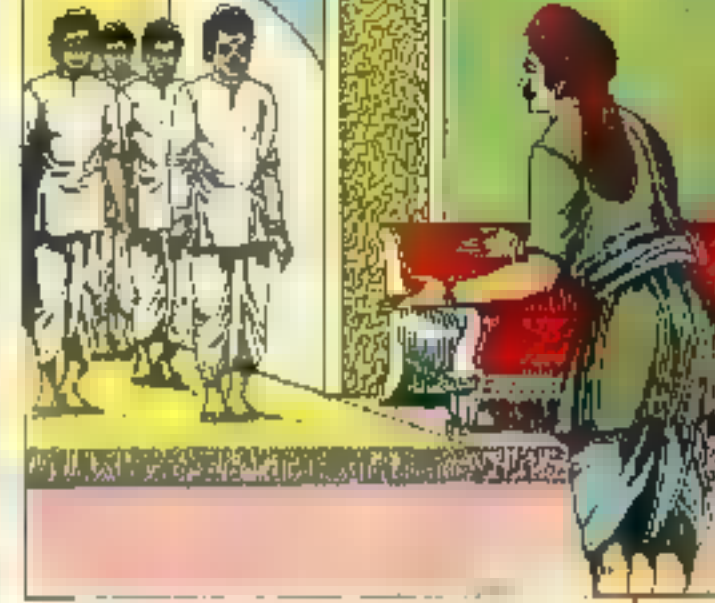
दोघांपैकी कोणालाही वैद्यकशास्त्राबद्दल थोडो मुद्दामाहिती नव्हती. परीक्षा कधी थ्यावी हे ही त्यांना काही नव्हते. इतक्यात एक नोकर पाण्याने अर्धो भरलेला एक काचेची सुरई घेऊन तेथे आला. त्याने सुरई जमोददारासमोर ठेवली.

नोकर गेल्याबरोबर चन्द्रवर्मा म्हणाला, "मी तुम्हाला तीन विचारणार आहे. एकेकाने भुत्ते द्यावी." अन् जयन्त शिष्याला खूण करून जवळ ओलवले.

जयन्त आल्याबरोबर सुरईकडे निर्देश करत चन्द्रवर्माने त्याला विचारले, "जयन्त याच्याबद्दल एका वस्त्रात काय सांगशील?"

जयन्तला वाटले होते की प्रश्न वैद्यकशास्त्रासंबंधी विचारला जाईल. या असल्या प्रश्नाची त्याला अपेक्षा नव्हती. तरीही तो म्हणाला, "या सुरईत अर्ध पाणी आहे." आपली नाराजी झाकत चन्द्रवर्माने पाने झडलेला एक वृक्ष दाखवत त्याला म्हटले, "या झाडाबद्दलही एक वाक्य बोल."

चिह्मत जयन्त सुत्तरला, "ऋतुमाना प्रमाणे

याची पान आहेत."

यावर चन्द्रवर्मा म्हणाला, "आता मामा तिसरा प्रश्न असा की, हे तीन प्रश्न मी तुला का विचारले?"

हा प्रश्न ऐकून जयन्त दचकलाच. त्याने काहीतरी गुळमुळीत उत्तर तर दिले. पण ते कोणाला ऐकूही गेले नाही.

आता चन्द्रवर्मा हसला अन् त्याने जयन्तला बसायला सांगितले. अन् नंतर बाकीच्या तिघांना एकएक करून बोलावले. नरेन्द्र आणि मोहनने जवळजवळ जयन्तसारखीच उत्तरे दिली; शब्दात काय थोडा फरक असेल तेवढाच. शेवटी ललितची पाळी आली. तो उत्तरला, "ही सुरई अर्धीच भरलीय ती पूर्ण भरणं सोपं

आहे." त्याच्या अतुरावर खुश झालेल्या सूर्यभूपतीच्या तोंडून 'शाबास' शब्द आपोआपच बाहेर पडला. त्याने त्याच्या पाठीवर हात ठेवला.

नंतर वृक्षाकडे पाहून ललित म्हणाला, "शिशिर ऋतु चालू असल्याने आत्ता याचो पानं झडली आहेत सरी; पण हेमन्त सुरू होताच तो पुन्हा नव्या पालवीने झाकून जाईल, अन् सुंदर दिसू लागेल." तेव्हा चन्द्रवर्मा त्याला म्हणाला, "आमच्या शेवटच्या प्रश्नाचंही अन्तर दे अन् आपल्या मित्रांनाही ऐकव."

ललित नम्रतापूर्वक म्हणाला, "वैद्यकशास्त्रातला मनोविज्ञान हा एक श्रेष्ठ भाग आहे. माणसाला जेव्हा एकादा रोग होतो, तेव्हा त्याचं मनोबल कमी झालेलं असतं. अशा वेळी आशादायक गोड शब्दात बोलून त्याचं मनोबल पूर्वस्थितीत आणणं, हे वैद्याचं कर्तव्य असतं. मगच वैद्यानं दिलेली औषध अमृतासारखी काम करतात, व रोगी बरा होतो. अन्यथा चांगल्या चांगल्या औषधांचा ही रोग्यावर काही परिणाम होत

नाही. कुशलवैद्याला रोग्याचं मन चाखणं फार महत्वाचं आहे. हा मनोविज्ञानाचा भाग लक्षात घेऊनच तुम्ही आम्हाला सुरई आणि वृक्षाबद्दलचे प्रश्न केलेत."

चन्द्रवर्मा हसत म्हणाला, "ललित, तू नीलकंठशास्त्रींचा योग्य शिष्य आहेस, हे सिद्ध केलंस बघ. हां, पण एक गोष्ट सांगतो - वैद्याकडे जे रोगी येतात, त्यांच्याशी वैद्यानं जसं गोड बोलून धीर देणं असतं, त्याहीपेक्षा वैद्याला स्वतः जवळ सहनशक्ती असणं आवश्यक असतं."

ललितच्या लक्षात आले चन्द्रवर्मनि आपले अुदाहरण समोर ठेवूनच ही गोष्ट काढलीय; चार तास वाट पहाताना इतर तिघांबरोबर तो स्वतःही नाराज झाला होता. आपली चूक लक्षात घेऊन तो म्हणाला, "रोगचिकित्सा करता करता मी आपलो सहनशक्तीही वाढवीन." चन्द्रवर्माची निवड जमीनदार सूर्यभूपतीलाही खूप पसल पडली. तो वैद्य ललित व मित्र चन्द्रवर्मा यांच्याकडे समाधानाने पाहू लागला.

महाभारत

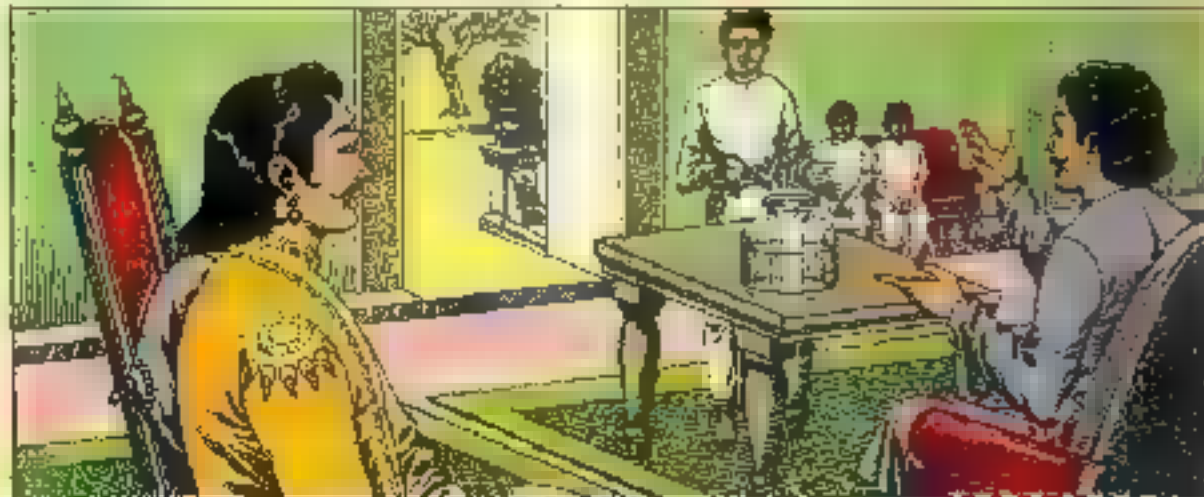
माझे तुझ्यावर मन बसले असून तुझ्याशी विवाह करायची माझी इच्छा आहे - असे हिडिंबेने सांगितल्यावर भीम तिला म्हणाला, "हे कसं शक्य आहे? तुझ्याशी विवाह मां या सर्वांचा बळी देऊ की काय?" यावर हिडिंबा म्हणाली, "मी तुझी आई अन् भावांचं माझ्या भावांपासून रक्षण करीन. तू या सर्वांना जामं कर."

"हे तर सगळेजण शान्त झोपले आहेत, त्यांना अुठवणं नाही वाटत मला. राहता राहिलो तुझ्या भावांची गोष्ट. मी कोणत्याही राक्षसाला भीत नाही. कोणालाही मारून टाकायची शक्ति आहे माझ्या अंगात." भीम आत्मविश्वासाने म्हणाला.

"बराच वेळ झाला तरी आपली बहीण

माणसांना पकडून घेऊन आली नाही' असे पाहून, इकडे हिडिंबा अुतरला अन् पांढवांच्या दिशेने येऊ लागला, आपल्या रागावलेल्या भावाला पाहून हिडिंबा भीमाला म्हणाली, "माझा भाऊ यमासारखा इकडे पायला निघाला आहे. आता तुम्हा लोकांचं इथं असणं योग्य नव्हे. मी तुम्हा सर्वांना आकाशमार्गानं एकाद्या सुरक्षित ठिकाणी पोचवते, चला."

"राक्षसी, याला भ्यायचं काही कारण नाही. तुझ्या भावाचं मरण जवळ आलेलं दिसतय; म्हणूनच तो इकडे यायचं धाडस करतो आहे. एकटा हाच काय, पण याचे सारे बंधू चालून आले तरी मी एकटा त्या सर्वांना यमसदनास पाठवीन. तूही पहात रहा, मी ते

काम कसं सहज करून टाकतो ते!" भीम तिला म्हणाला.

"पण मला तर भीतीच वाटतेय, माझ्या भावांना आजपर्यंत कित्येक बलवानांना मारून टाकलेलं आहे. म्हणूनच मी तुला सावधगिरीची सूचना देत आहे. पुढे तुझी मर्जी!" हिडिंबेने तरीही भय व्यक्त करत म्हटले.

आता हिडिंब अगदीच जवळ आला. सुंदर वस्त्रे नेसून सजलेली आपली बहीण पाहून त्याच्या मनात आले, "बाई साहेबांना प्रेमरोग झालेला दिसतोय!" रामाने डोळे लान करत अन् विकट हसत तो तिला म्हणाला, "अग ए हिडिंबे! मी तिकडे भुकेन मरतो आहे, अन् तू? तू कोणाला तरी आपल्या मोहपाशात

गुंतवण्याच्या विचारात दिभतेयस? ग? आपला राक्षस वंश सोडून तू मनुष्य प्राण्याशी संबंध जोडू पहाते आहेस? माझ्याच विरुद्ध जाऊ पहातेस? याच, या लोकांना मारून मी तुला ही मारून टाकतो बघ!" अन् असे बोलत तो भीमाकडे वळला.

भीम त्याला म्हणाला, "अरे अधम राक्षसा! तुलाच मारून टाकून मी या वनातला यास दूर करतो बघ."

हिडिंब हात पसरून भीमाच्या जवळ गेला. भीमाने माझ्या हृशरीने चपळाईने प्रकडले अन् धरून तो दूर घेऊन गेला. इतक्यात स्वतःला सोडवून घेऊन हिडिंब राक्षसाने लातरीशी तो जोराने ओरडला.

त्याच्या ओरडण्याने आपले भाऊ जागे होऊ नवेत, म्हणून त्याच्या आलिंगनातून आपली सुटका करून भीम त्याला आणखी दूर घेऊन गेला. हिडिंब राक्षसाने जाता ओळखले, की भीम काही कोणी सामान्य माणूस नव्हे; चांगलाच बलिष्ठ अन् मजबूत शरीराचा आहे. त्याने आपले बळ द्विगुणित केले अन् तो भीमाशी मिडला.

दोघांनी युद्धाला सुस्वान केली, तेव्हा भूमी कापू लागली. झाडे-झुडुपे, लता-वेसी तुटून पडल्या. कुर्ता व अन्य पांडवही जागे झाले. धुंगार केलेल्या, सजलेल्या, जवळच अश्या असलेल्या हिडिंबेला पाहून कुर्ताने हळूच विचारले, "मुली, तू कोणी अप्सरा असलीस

असंवाटनंय, कोण आहेस तू? कुठे जात होतीस? इथे कशे आलीस? आपली माहिती सांग बर!"

हिडिंबेने सर्व काही खरेखुरे सांगून टाकले. ती म्हणाली, "माते, मी अन् माझा हा राक्षस भाऊ हिडिंब याच अरण्यात रहात असतो, त्याला तुम्हा सर्वांना हाबूत टाकायचं मनात होतं. त्यानं मला तुम्हाला घेऊन यायला परमावलं होतं. पण इथे पोचल्यावर मी तुमच्या पुत्रावर मोहित झाले. म्हणून मी आपल्या भावाचा आज्ञा मानली नाही. मी आपल्या मनची इच्छा तुमच्या मुलाजवळही प्रकट केली, आणि इतक्यात भाझा भाऊही इथे येऊन पोचला. तुमचा मुलगा त्याला दूर घेऊन घेऊन गेला आहे. आता दोघात घनघोर युद्ध जुंपलं आहे."

हिडिंबेचे बोलणे ऐकून धर्मराज, अर्जुन,

नकुल व सहदेव अठले व युद्ध चालू असलेल्या ठिकाणी पोचले. भीम व हिडिंब हे दोघेही दोन सिंहांसारखे गरजत होते व एकमेकांशी लढत होते. दोघेही धुळीने माखले होते, अर्जुनाच्या लढात आले की हिडिंबची सरशी होत आहे. तेव्हा तो म्हणाला, "भीमसेन, तू दमला असशील तर थोडा वेळ मी याच्याशी युद्ध करतो."

"अर्जुना, तू मुळीच गडबड करू नकोस. हा मला शरण आणील, अशी चुकीची कल्पना करून घेऊ नकोस. एकदा आता तो माझ्या तावडीत सापडलाच आहे, तेव्हा आता तो कसा सुटेल हे पहातोच ना मी!" भीम त्याला माझ्यामन देत म्हणाला.

"तर मग लवकर संपवून त्याला,

आपण इथे अधिक वेळ घालवणं अचित नव्हे. आता सूर्यास्त ही होईल, संध्याकाळ होता होता राक्षसांचं बळ वाढेल. याच्याशी वेळाप्यात जास्त वेळ घालवू नकोस. जरूर तर मीच आपल्या बाणानं याचं मस्तक धडावेगळं टाकतो." अर्जुनाने पुन्हा एक इशारा दिला.

अर्जुनाच्या या बोलण्याने भीमाला अधिकच चेव आला अन् त्याने हिडिंबला मुचलून गरगरा खूप फिरवले अन् एकदम जमिनीवर आपटून त्याची कंबर मोडून टाकली. नंतर तो त्याच्या एकेका अवयवाला पीडा देऊ लागला. शेवटी जोराने हाहाकार करत हिडिंबने प्राण सोडला.

कुन्ती व अन्य बंधूंनी भीमाचे अभिनन्दन केले. अर्जुन त्याची सूप प्रशंसा करून म्हणाला,

"दूर एक गाव दिसतंय. आपण सता नवकर तिथे पोचणं बरं. दुर्योधनाच्या मुम हेरांना आपला पत्ता लागायला नको."

कुन्तीला घेऊन सर्वजण तेथून वेगाने निघाले. हिडिंबाही त्यांच्या बरोबरच निघाली, "या मोहिनी रूपात येऊन आपल्या भावाच्या वधाचा सूड घ्यायचा विचार आहे काय तुझा? वासाठोच तू आमच्याबरोबर निघाली का? चल चालती हो. नाहीतर तुलाही मृत्युनोकात पाठवीन बघ." भीम

धर्मराजाने भीमाचा हा रोख पाहून, "भीमा, अरे काय बोलतोस? एका स्त्रीला मारायची वेतोस? तिचा राग असला, तरी असू दे. ही आपलं शकेल? हिडिंबला मारून कृत्य केलंयस. पण ही केवळ त्याची बहीण आहे, या कारणासाठी तू तिलाही मारणार? असं अनुचित आहे."

हिडिंबेने धर्मराज व कुन्तीला पदस्पर्श करून नमस्कार केला व म्हटले, "राक्षसधर्म अन् प्रवृत्ती सोडून मी मनापासून मोठ्या आशेन यांच्यावर प्रेम केलंय. ते जर त्यांनी ठोकरलं, तर मी आत्महत्या करीन. आपण माझं करून आपला धर्म पाळावा. तुमच्यावर काही संकट आलं, तर मला फक्त इशारा करा. मी पळभरात तुम्हा सर्वांना हे जंगल पार करून पोचवीन."

धर्मराज तिला म्हणाला, "माझा तुझ्या

नोलण्यावर विश्वास असलाय. हा भीम तुझा नकी स्वीकार करील, तुम्ही दोघं विवस भर हवे तसे एकत्र रहा, पण रात्री मात्र त्याला आम्ही असल्या ठिकाणी पोचवत जा.”

हिडिंबेने ते मोठ्या आनन्दाने कबूल केले, ती माता बनेपर्यंत या प्रकारे तिच्याबरोबर पती बनून रहाण्याचे भीमाने ही कबूल केले. हिडिंबा भीमाला आकाशमागनि बुडत दूर घेऊन गेली व यानंतर दोघे पर्वत शिखरांवर, पहाडी गुहांमध्ये, नदीतटावर व सुंदर झाडीत आनन्दाने जीवन घालवत राहिले. आपल्या ऐहिक इच्छा पूर्ण करून कालक्रमानुसार हिडिंबा गर्भवती झाली. तिने एका पुत्राला जन्म दिला, जन्मतानेच मोठा होऊन हा पुत्र आपल्या मातापित्यांना

नमस्कार करून अडून अुभा राहिला. त्याच्या डोक्यावर एक ही केस नव्हता; डोके एकाद्या घटामारबे तुळतुळीत होते. हिडिंबेला याचे फार आश्चर्य वाटले, अन् तिने त्याचे नाव ठेवले 'घटोत्कच'! (अुत्कच घट = केशरहित घट)

आपल्या मातापित्यांसमोर गुडघे टेकून बसत घटोत्कच म्हणाला, “माझी जरूर भासेल तेव्हा माझं नुसतं स्मरण करा. मी ताबडतोब तुमच्या समोर हजर होईन.” अन् तो अुत्तरेकडे निघून गेला. हिडिंबाही ठरलेल्या अटीप्रमाणे भीमाचा निरोप घेऊन निघून गेली.

पांडव बल्कलेनेसले अन् बाह्यकुमारांच्या वेषात ते त्रिगति, व कीचक असे देश फिरत रूपा दूर निघून गेले.

ही यात्रा करत अमरनाथ एका ठिकाणी व्यास भेटले, सर्वांनी त्यांना सविनय नमस्कार केला अन् ईशवदनाने त्यांच्या समोर ते अुभे राहिले. व्यास म्हणाले, “तुम्ही पांडव व कौरव सर्वजण माझ्या दृष्टीने समानच आहात. परन्तु लोकांनी तुमच्याशी अन्याय केलेला आहे. इतक्या लहान वयात तुम्हाला या स्थितीत पाहून मला तुमची फार दया येत आहे. पण या कष्टांमुळे तुम्ही दुःखी होऊ नका. इथून स्वच्छ एकचक्रपुर नावाची नगरी आहे. ती मोठा सुंदर व आरोग्यसम्यन्न प्रदेश आहे. आपले खरे स्वरूप लपवून काही काळासाठी तुम्ही तिथेच राह. तुम्ही पांडव आहात, हे मात्र कोणाला कळू देऊ नका.”

व्यास स्वतःच त्यांना एकचक्रपुरात घेऊन

गेले अन् एका बाह्यणाच्या घरात त्यांची रहायची सोय करून दिली. कुन्तीला ते म्हणाले, “मुलीं, एक महिना तुम्ही सर्वजण इथेच रहा. मी पुन्हा येऊन तुम्हाला भेटेन.” नंतर ते तेथून निघून गेले.

कुन्ती व पांडव त्या बाह्यणाच्या घरात राहून दिवस घालवू लागले. ते सर्वांशी मिळून मिसळून वागत आणि भिक्षा मागून जे मिळे त्यातून आपला अुदरनिर्वाह करत. पाचीजणांनी आणलेल्या भोजन पदार्थांचे कुन्ती दोन भाग करी. एक भाग भीमाला खायला देऊन बाकीचा भाग पाचजण मिळून खात. याच भागातून काही पदार्थ ती अतिथींनाही देई. भिक्षा मागून पोट पोट पांडव वेदाध्ययनही करीत. तलावात पोहून सावलीत करत. तऱ्हेने ते आपले जीवन सुखमय करत असत.

एके दिवशी धर्मराज, अर्जुन, नकुल व सहदेव भिक्षा मागण्यासाठी गेले होते. भीम कुन्ती घरीच होते. त्यावेळी त्या बाह्यणाच्या घरातून रुदनझती ऐकू येऊ लागली. कुन्ती

भीमाला म्हणाली, “या घरातल्या लोकांवर काही आपत्ती आली असावी. इथे रहायला जागा देऊन या लोकांनी आपल्यावर मोठे अुपकार केलेले आहेत. आपण ही बरेच दिवस इथे रहात आहोत. त्यांच्यावर कसले संकट आले आहे; ते का दुःखी आहेत ही माहिती करून घेणं हे आपलं कर्तव्य आहे. आपल्याला जमेल ते आपण त्यांच्यासाठी करू या. प्रथम मी चौकशी करून येते.” अन् ती बाह्यण परिवार रहात असलेल्या भागात गेली.

तेथे पोचल्यावर कुन्तीला असे दिसले की, ते पतिपत्नी व मुलगी एकत्र बसून कळवळून आहेत. मुलगा तर इतका लहान होता की, हे सारेजण का रडत आहेत, हे ही त्याला कळत नव्हते. इतर रडतात म्हणून तो ही अधून-मधून रडत होता व आलटून-पालटून आपल्या आई-बापांच्या गळ्यात मिठी मारत होता. कुन्तीही त्यांच्याजवळ जाऊन बसली. त्यांच्यावर आपत्ती कोसळली आहे, हे जाणून घ्यायला ती आतुर होती.

क्रमशः

सारे बच

को दब हा एका खेड्यातला शेतकरी होता. त्याला एका मुराक्याची गरज होता. गावातला कामगार पुरवणारा दलाल दशरथ याला बोलावून घेऊन तो म्हणाला, "मुन्हात अन् पाचसातही मुरांना गावापासून दूर चरायला न्यावे लागेल; तेव्हा किडीच्या आतला एकादा मुराळी माझ्याकडे पाठव." "

कोदण्डने दशरथला दहा रुपये अनामत दिले. ते घेऊन दशरथ म्हणाला, "हो, हो! समजलं मना. पंधरा - सतरा वर्षांना एकादा सपळ मुलगा घेऊन येईन मी तुमच्याकडे."

दुसऱ्या दिवशी एकजण कोदंडकडे घेऊन त्याला नमस्कर करत म्हणाला, "मालक, माझं बाहे पिलू, दशरथरावजींनी मला तुमच्याकडे पाठवतंय."

पिलूकडे पायापासून डोक्यापर्यंत पंढार कोदण्ड म्हणाला, "मी दशरथला एकादा किडीच्या पोरगा पाठवायला सांगितलं होतं. तू तर चांगला पंचवीसव्या पुढचाच दाटतोयस? मुरांच्या मासे शेनोवाडोतून अन् जावाडुडुपासून कसा धावू शकशीस तू? त्यांना काबूल ठेवणं जमणार नाही तुला."

पिलू लाबकलोल म्हणाला, "नका म्हणू मालक? मी बारीकराव आहे ना, म्हणून वसं वाटलं माझं. पण मी फक्त सतरा वर्षांचाच आहे."

क्षणभर विचार करून कोदण्ड म्हणाला, "जा समोरच्या झोपडीत जावून. हं? तिथे मिळची पोती आहेत. अन्हीर जातील मीठ एकाचे बेळी!"

आश्चर्याने पिलू म्हणाला, "असं कसं होईल मालक? 'अन्हीर मीठ सत्तात' असं माझ्या तीस वर्षांच्या आयुष्यात कधीच ऐकलं नाही मी!"

‘अन्हीर’
परिचित - ७४

आपल्या देशाची सुकरीपस

मोहाची साठ

अस्वलाला नव बावडतो हे सर्वांना माहीतच आहे. गुतर भारतातील असले मोहाची फुले मोठ्या आवडीने कधी कधी ती ही फुले वास्तू सातात अन् एकाद्या दाह्या सारसी झिंगून सुतत गुतर मोहाची झाडे खूप जंगलतील लोकांना मेव्हा तांबूळ मिळत नाही, तेव्हा ते फुले बावून आपले पोट भरतात. संवयाकाळी हे लोक झाडापालणी जाता करतात. रात्री फुले कुमलतात अन् सकाळीच रहतात. फुलांचा रंग पिवळा असतो. ही फुले मोठ्या ते मीठ ठेवून घेतात व जकर पकेल तेव्हा कधी किंवा कुकूनही जातात. असे म्हटले जाते की, अत्याचारी भाविवासींना कठिनीवर आजण्यासोटी काही मरठा शासक तेवीस मोहाची कापून टाकत असत.

मोहाच्या संस्कृतमध्ये मधूक, मुकरावीत मधुवा, हिन्वीत मधुमा, लज्जितमधे इन्पु, मम्पाळीत इन्पु, तेनमूत इन्पा इन्जीत 'इन्पिन कटर' बंजीर साधू सारख्या वित्तवाचा या मोहाच्या कुंची २० मीटर पर्यंत असते. फांद्यांच्या शेवटाला मोल बाकाराची दाट, कोमल पाने असतात. फुलेही बहाल्यांच्या टोकालाच येतात. गरजे भरलेली बंद्याच्या बाकाराची याची फळे हिरव्या रंगाची असतात. याचे लांकूड चांगले मजबूत असते, तरी सहसा ही झाडे कोणी तोडत नाही; त्याची फुले व फळे अप्रयुक्त व मौल्यवान मोहाच्या जियांपासून तेज काढले जाते व त्यापासून साबण व औषधे बनवतात. मोहाची फुले, झाडातून गळणारा दिक, वगैरे औषधे बनवण्याच्या कायी येतात.

आपल्या देशातील आवि-मुनि : २

विश्वामित्र

विश्वामित्राने राज्यत्याग केलाच तो तपस्येतीलून झाला. तरीही अजून त्याच्या मनातला वसिष्ठांबद्दलचा द्वेष संपला नव्हता. तो त्यांच्यावर विजय मिळवू शकला नाही. मागील अंकात वसिष्ठमुनीबद्दल वाचताना आपल्याला हे कळले आहे. हळुहळू विश्वामित्राने आपल्या या कमजोरीवरच विजय मिळवला. वसिष्ठानीच त्याला 'ब्रह्मर्षि' म्हणून संबोधित केले.

राजकुमार सत्यव्रत याला वाईट सवयी जडल्या होत्या. अत्यंत आगेरड्या व्यसनांनी तो होता. आपल्या पुत्राच्या या अधोगतीमुळे निवून जाऊन त्याच्या पित्याने त्याला हद्दपार केले. राज्यातून निघून तो जंगलात पोचला. विश्वामित्र याच भरण्यात पत्नी व मुलांसह राहून तपस्या करत होता. एकदा विश्वामित्र तेथे भुपस्थित नसल्या काळात तेथे मोठा दुष्काळ पडला. त्यावेळी सत्यव्रतने त्याच्या बायकांमुलांना खाऊ घालून वाचवले. एके दिवशी खायला काही मिळाले नाही, म्हणून त्याने वसिष्ठांच्या आश्रमातला एक प्राणी मारला. त्याचे थोडे मांस त्याने स्वतः खावे अन् बाकीचे विश्वामित्राच्या कुटुंबाला देऊन टाकले. ही माहिती कळल्यावर क्रोधाने वसिष्ठमुनींनी सत्यव्रतला शाप दिला.

विश्वामित्र आश्रमात परतल्यावर त्यांना 'सत्यव्रतने आपल्या कुटुंबासाठी केलेल्या कष्टा' बद्दल कळले. त्यांना फार संतोष वाटला अन् दिवसेंदिवस सत्यव्रतबद्दल त्यांचा आदरही वाढू लागला.

सत्यव्रतला क्षमा करून काही काळाने त्याच्या पित्याने त्याला परत बोलावून घेतले. पित्याच्या

मृत्यूनंतर तो झाला. नंतर 'आपण सशरीर स्वर्गाला जावे' अशी इच्छा सत्यव्रतच्या मनात निर्माण झाली, अन् आपले कुलगुरु वसिष्ठ यांना त्याने यासाठी आवश्यक तो यज्ञ करायची विनंती केली. ते असेही म्हणाले की, "सशरीर स्वर्गा जाणे ही अशक्य गोष्ट आहे." सत्यव्रतला ते पटेना. क्रोधात संघर्ष इतका वाढला की, "तू 'त्रिशंकु' होशील" असा शाप वसिष्ठांनी त्याला दिला. (त्रिशंकु = ज्याच्या हातून तीन पांथे घडली, असा.)

त्रिशंकु नंतर विश्वामित्राकडे गेला व त्याने त्यांच्याजवळ आपली केली. 'आपण वसिष्ठापेला हो बेट आहोत' हे दाखवून देण्याची विश्वामित्राची इच्छा असल्याने त्याने ताबडतोब एक यज्ञसुरू केला. त्या प्रभावामुळे त्रिशंकु स्वर्गद्वारपर्यंत जाऊ शकला. पण देवांनी त्याला अंत प्रवेश न देता परत खाली ढकलले. जमिनी- कडे कोसळता कोसळता सत्यव्रतने विश्वामित्राला मारल्या. विश्वामित्र एकदम ओरडला, "तू आहेस तिथेच थांब." पण यामुळे त्रिशंकु अघातरी लटकू लागला. विश्वामित्राने आपल्या तपोबलाने अवकाशातच प्रतिसृष्टि निर्माण केली. या स्वर्गचे त्रिशंकु स्वर्ग असे पडले. यावरून आपल्या तज्ञात येईल, की तपःसमाप्तीत काहीही मिळवता येते.

विश्वामित्राची तपस्या भंग करण्यासाठी इन्द्राने मेनका नावाच्या अप्सरेला पाठवले. तिने पाहून विश्वामित्राचे तपस्येतील लक्ष डळले. मेनकेच्या सौन्दर्यावर भावून त्यांनी तिच्याशी विवाह केला व काही दिवस तिच्यासह गृहस्थजीवन व्यतीत

केले. त्यांना एक मुलगी झाली. या बालिकेचेच नाव शकुंतला. थोडी झाल्यावर तिचा दुष्पिताशी विवाह झाला. तिने नावाच्या पुत्राला जन्म दिला. देशाचे 'भारत' हे पडले.

हरिश्चन्द्राने आपल्या जीवनात अनेक यातना सोसल्या, अगणित कष्टांना तोंड दिले. परन्तु दाही दिशांना त्याची कीर्ती पसरली. सत्य व वचनपालन या गुणांसाठी आजही त्याचे नाव आहे. एक प्रकारे विश्वामित्रच या कीर्तीला कारण बनला. एके दिवशी देवलोकात वसिष्ठांनी, "हरिश्चन्द्र हा आपल्या वचनाभा असून, कोणत्याही स्थितीत आपले वचन मोडत नाही." असा शपथ केला. विश्वामित्राने लगेच या विधानावर आक्षेप घेवून "हं! तो शेवटी एक माणूसच आहेना! मी त्याच्याच तोंडून असत्य वदकून दाखवोन." असे वसिष्ठांना आव्हान दिले. नंतर

एक निश्चित योजना आखून विश्वामित्र हरिश्चन्द्राकडे गेला अन् त्याला म्हणाला की, "तू माझा कर्जदार आहेस." ते वसूल करण्यासाठी त्याने आपला एक शिष्य ही पाठवला व हरिश्चन्द्राला अतिशय वास दिला. वचनबद्ध हरिश्चन्द्राने आपले वचन पाळण्यासाठी आपले सारे काही त्याला देऊन टाकले. काशीला त्याने आपली पत्नी पुत्र एका ब्राह्मणाला विकून टाकले व स्वतः शोब म्हणून स्मशानात देखरेख करू लागला. हे काम करत असताना त्याने पुत्राचे शव आळण्यासाठी आपल्या परनीक हेही वर्गीचीही भागणी केली. त्याच्या या सत्यवचनामुळे प्रसन्न होऊन देवांनी त्याला त्याचे राज्य, पत्नी व सजीव पुत्र ही परत दिली.

सत्यवचनामुळे हरिश्चन्द्राला तीन्ही लोक प्राप्त झाले; त्याची कीर्ती चिरस्थायी झाली. अन् या सर्वांचा कारण झाला विश्वामित्र.

तुम्हाला माहित आहे काय?

१. 'सात बहिणी' म्हणून ओळखले जाणारे आपल्या देशातले प्रान्त कोणते?
२. बायलोमाचा शोध कोणी लावला?
३. प्रथम श्रेणी क्रिकेटमधून सुनील गावसकर केंव्हा निवृत्त झाला?
४. आफ्रिका खंडातील सर्वात मोठे शहर कोणते?
५. 'तुलू' ही भाषा आपल्या देशातल्या कोणत्या प्रान्तात अधिक बोलली जाते?
६. 'सामुराई' कर्नाचे प्रसिद्ध साहसी सैनिक कोणत्या देशातील आहेत?
७. आपल्या देशात प्रकाशित झालेले सर्वात प्राचीन वर्तमानपत्र कोणते?
८. जगातील सर्वात मोठी घंटा कोणती?
९. 'मोर्व' रंगभाषा संस्थापक कोण?
१०. 'दुनिशिपा' ॥ जुने नाव काय?
११. ॥ कोणत्या नदीकिनार्यावर आहे?
१२. रामाने लंकेला पोचण्यासाठी एक सेतु बांधला असे म्हटले जाते. त्या सेतूचे नाव काय?
१३. जगातील सर्वात मोठी बावी कोणती?
१४. 'मुत्कल' नावाने प्रख्यात असलेल्या प्रान्ताचे नाव काय?
१५. 'टेस्ट मॅच' मध्ये प्रथम वेगारा पहिला भारतीय खेळाडू कोण?
१६. टेलेविजनचा शोध कोणी लावला?

जुल्ले

१. जगातील सर्वात मोठी बावी	२. 'मुत्कल' नावाने प्रख्यात असलेल्या प्रान्ताचे नाव काय?	३. 'टेस्ट मॅच' मध्ये प्रथम वेगारा पहिला भारतीय खेळाडू कोण?
४. आफ्रिका खंडातील सर्वात मोठे शहर कोणते?	५. 'दुनिशिपा' ॥ जुने नाव काय?	६. 'मोर्व' रंगभाषा संस्थापक कोण?
७. बायलोमाचा शोध कोणी लावला?	८. 'सात बहिणी' म्हणून ओळखले जाणारे आपल्या देशातले प्रान्त कोणते?	९. 'सामुराई' कर्नाचे प्रसिद्ध साहसी सैनिक कोणत्या देशातील आहेत?
१०. 'तुलू' ही भाषा आपल्या देशातल्या कोणत्या प्रान्तात अधिक बोलली जाते?	११. ॥ कोणत्या नदीकिनार्यावर आहे?	१२. रामाने लंकेला पोचण्यासाठी एक सेतु बांधला असे म्हटले जाते. त्या सेतूचे नाव काय?
१३. जगातील सर्वात मोठी घंटा कोणती?	१४. 'मुत्कल' नावाने प्रख्यात असलेल्या प्रान्ताचे नाव काय?	१५. 'टेस्ट मॅच' मध्ये प्रथम वेगारा पहिला भारतीय खेळाडू कोण?
१६. टेलेविजनचा शोध कोणी लावला?	१७. 'दुनिशिपा' ॥ जुने नाव काय?	१८. 'मोर्व' रंगभाषा संस्थापक कोण?

सुप्रतीकचे तीन प्रश्न

रत्नचिरीचा ॥ सत्याकर मोठा साहित्य-प्रेमी होता. अनेक पंडितांना आपल्या दरबारात त्याने ॥ दिने होते. त्यांना ॥ देऊन त्यांच्या पालन-पोषणाचा भार ही त्याने आपल्यावर घेतला होता. त्याला कोठेही एकावा प्रतिभा-संपन्न माणूस दिसला की तो त्याचा वाद-सम्मान करी.

एकदा त्याने आपल्या राजधानीत एक कला-संमेलन आयोजित केले. या संमेलनात आम येण्यासाठी निरनिराळ्या देशातून प्रसिद्ध साहित्यिक आले होते. दरबारी पंडितांनी बाहेरून आलेल्या पंडितांना चांगलेच नामोहरम केले. राजा सत्याकरच्या दरबारातील पंडित अन्य पंडिताहून श्रेष्ठ आहेत हे त्यांनी सिद्ध करून दाखविले. आपले पंडित आणि कवि यांच्या विद्वत्तेवर राजा सत्याकर अतिशय खुश झाला.

सत्याकरने आपल्या पंडितांचे विजय-विजय

म्हणून उत्तम शिल्पकारांकडून पंच-धातूंची एक सुरेख घंटा बनवून घेतली. ती दरबारात ॥ स्थानी ॥ आली. त्याने घोषणा केली - "ही घंटा ॥ दरबारच्या प्रतिष्ठेचे प्रतीक आहे. या दरबारातील पंडितांचा पांडित्यात जो पराभव करील ॥ ही ॥ पुरस्कार म्हणून दिली जाईल. शिवाय एक लाख मोहरा देऊन त्या विजेत्या पंडिताचा गौरव करण्यात येईल." हा पुरस्कार प्राप्त करण्यासाठी अनेक महापंडित आले, पण दरबारी पंडितांना कोणी तिकू शकले नाहीत. कंकण नावाच्या एका पंडिताला हे सर्व वर्तमान समजले. तो स्वतः बहुभाषाकाविद व प्रचंड बुद्धिमान होता.

॥ आणि दरबारी पंडित यांच्यासत सतत दोन दिवस वाद-विवाद झाले. पण ते तुल्यबल ठरले. कोणीच जिंकले नाही, नि कोणी हारला नाही. तिसऱ्या दिवशी मात्र कंकणच्या जायची

चिन्हे दिसू लागली. सर्व प्रजाजन निर्णय काय होतोय, तो जाणण्यासाठी आतुर झाले होते. लोकांना आपापसात बोलण्यासाठी अन्य विषयच उरला नाही.

चवथ्या दिवशी कंकणचा विजय घोषित करण्यात आला. दरबारी पंडितांनी आपला पराभव स्वीकृत केला. या पराजयामुळे राजाला फार दुःख आले. घोषणेनुसार राजाने कंकणला घंटा पुरस्कार म्हणून समर्पण केली आणि त्याचा मज्ज सत्कार केला. एक लाख मोहरांनी भरलेली पैली ही त्याला अर्पण केली.

विजयोत्साहात पालवीत बसून कंकण जेव्हा रत्नगिरीच्या सरहद्दीपर्यंत आला तेव्हा एका धनगराने त्याला अडवले. तो कंकणवर रागावलेला विसला. तसा तो मोठा कला-प्रेमी

होता. दरबारी पंडितांबद्दल त्याच्या मनात नितांत आदर होता. त्यांच्या पराजयाने तो ही दुःखी झाला होता.

कंकणच्या समोर येत तो म्हणाला - "महाराज, आमचे राजे सत्यावर प्रजाजनांना आपली संतति समजतात. ते आम्हाला परमेश्वरासारखे आहेत. आपल्या दरबाराची प्रतिष्ठा त्यांना श्वासासारखी वाटते. ही घंटा म्हणजे त्या प्रतिष्ठेचं चिन्ह होय. ही घंटा राज्याच्या सरहद्दीपर जाऊ नये, यासाठी मी काही प्रयत्न करू का?"

कंकणने पाहिले आणि संमतिदर्शक स्मित हास्य केले. हास्यामुळे सुप्रतीकच्या पारा आजखी उच्च स्वरात तो म्हणाला - "असे हनु

नका. महापंडित आहात, नि मी एक धनगर हे मी जाणतो, जे काही थोडंसं ज्ञान आहे, त्याच्या आधारेने मी आपल्याला तीन प्रश्न विचारतो. माझ्या तिन्ही प्रश्नांची आपण द्यायची आहेत. कोणत्याही एका उत्तर आपण देऊ शकला नाहीत ही आपल्याला इथेच सोडून जावी लागेल. आपल्याला दिलेल्या लाख मोहरा ही परत लागतील. आपणास उतरावे लागेल व स्वतः पर्यंत घंटा लागेल. आपणास अट मान्य आहे?"

सुप्रतीककडे तुच्छतेने पहात म्हणाला - "हं, विचार तुझे प्रश्न!" सुप्रतीकने पहिला प्रश्न विचारला -

"माहीत असल्याशिवाय सांगता येत नाही, सांगितल्याशिवाय माहीत होत नाही, विचार केल्यावरच जाणता येत; ते काय?"

खदखदा हसत कंकण म्हणाला - "माणसाचं नाव!"

सुप्रतीक म्हणाला - "नाही. हे एक कोड आहे. माणसाचं नाव काय आहे हे त्याने स्वतः सांगितलं तरच माहीत होऊ शकतं. विचार करून नाही. ते जर कोणते तर काही चिंतन करून उत्तर देता येईल."

कंकणचा चेहरा पाहण्यासारखा. "आता मामा दुसरा प्रश्न! एक भाड आहे. त्याला दोन फांद्या आहेत. प्रत्येक फांदीवर पाच-पाच जण बसले आहेत. पाचांचे गळे कापले, पण एक रक्त बाहेर पडले नाही.

कुणमचा ही प्राण गेला नाही. हा सर्व काय चमत्कार आहे?" सुप्रतीकने विचारले.

कंकणने बराच विचार केला. आपल्या वेदांताच्या ज्ञानावर आधारित काही उत्तरे दिली. सुप्रतीक म्हणाला - "ही सर्व उत्तरे चुकीची आहेत." कंकणने जेव्हा आपला पराजय कबूल केला तेव्हा सुप्रतीकने आपल्या प्रश्नाचे उत्तर दिले - "हे झाड म्हणजे मनुष्य. दोन फांद्या म्हणजे त्याचे दोन हात. गळे म्हणजे माणसाची नखे. नखे कापली तर रक्त येत नाही, किंवा काही वेवना ही झोत नाहीत."

कंकणने विचारले - "आता तुम्हा तिसरा प्रश्न कोणता आहे?"

सुप्रतीकने तिसरा प्रश्न विचारला - "सुविशाल सौशील्य देशावर सुशील पासून आताच्या राजभूपाल पर्यंत अनेक राजे राज्य करित आले. या परंपरेत सर्वोत्तमच्या मृत्यूपूर्वी सौशील्यचा राजा कोण होता?"

कंकणने ताबडतोब उत्तर दिले - "हासिच्या, हा तर अगदीच सोपा प्रश्न आहे! सर्वोत्तमच्या पूर्वी राजा होता, राजवर्धन."

"आपण घाला फार सोपा प्रश्न समजला, हीच तर आपली मोठी चूक! सर्वोत्तम राजाच्या मृत्यूपूर्वीचा राजा सर्वोत्तमच. दुसरा कोणी होऊच कसा शकेल?" जोरजोरुत हसत सुप्रतीकने कंकणला हारवले.

आपली चूक कंकणच्या लक्षात आली. त्याने आपला पराजय मान्य केला. सुप्रतीकने घातलेल्या अटीनुसार तो पावसीतून उतरला. पालसीत घंटा ठेवून तो राजाकडे परत आला व घंटा राजाला देऊन टाकली. राजा सत्याकरचा आनंद गगनात मावेना. त्याने सुप्रतीककडून सर्व हकिगत जाणून घेतली.

"महाराज, मी विद्वानांच्या परिवारातील आहे. माझे आई-वडील लहानपणाच वारले. म्हणून मी हा धनगराचा पेशा पत्करला!" सुप्रतीकने राजाला निवेदन केले.

दरबाराची प्रतिष्ठा सुप्रतीकने सुरक्षित ठेवली. प्रतिष्ठेचे चिन्ह असलेली घंटा राज्याच्या बाहेर जाऊ दिली नाही. म्हणून राजाने त्याचा भव्य सत्कार केला आणि त्याला आपल्या दरबारात स्थान दिले.

मंगलेची समस्या

तुकाराम हा एक धनवान शेतावाला होता. त्याच्या घराजवळच झोपडी होती. कंकणने विचारले तरीही झोपडीत घोडेयाशा मोकळ्या जागेत तिने फुलझाडे लावली होती. ती फुले मातून वर्षाच्या नातवांसह ती सुधी-समाधानाने रहात असे. तिचा मुलगा व सुधी केवळ गेले होते.

मंगलाची जागाही हडपून आपल्या जागेला जोडून घ्यावी असा विचार बरेच दिवस तुकारामच्या मनात घोळत असे. एके दिवशी मंगलाला बोनवून तो म्हणाला, "हे पहा मंगला, तुझी जागा माझ्या जागेत मिळवून घ्यावी असा माझा विचार आहे, तेव्हा ही जागा दे. मी तुला त्याने घोडेफार पैसे देईन."

परंतु मंगलाने गोष्टीला साफ नकार दिला. ती तुकारामला म्हणाली, "ही

झोपडीच काय ती माझा अन्न माझ्या नातवाचा आधार आहे. त्याशिवाय आमच्या गवळ आणखी काहीच नाही. झोपडीत आम्ही कुठे जायच? कसे राहायच? तीच तर आमचा सर्वस्व आहे. माझा नवरा, माझा मुलगा, सुधी यांनी याच झोपडीत तर आपले प्राण सोडले. मीही तिथेच मैले तर माझ्या आत्म्याला भाल्ले लाभेल."

गोड बोलून मंगला वाकणार नाही हे ओळखून आता तुकारामने तिला धमकी दिली, "तुला भुत्तापर्यंत झोपडी खाली करायलाच हवी."

मंगला ही गरजू विचारू लागली, "मी का खाली करीन? अन्तसं करायला लाबायचा तुम्हाला काय अधिकार?"

मंगला आता बघत नाही असे पाहून तुकारामने जबरदस्ती करायचे ठरवले. त्याने आपल्या नोकरांकरवी तिचे सामान झोपडीतून

बाहेर फेकले अन् शेवटी झोपडीही अखडून टाकली.

मंगला विचारी हमसून हमसून रडत राहिली, तिने आपले दुःख सांगून गावप्रमुखाकडे तक्रार नोन्दली. गावप्रमुखाने पंचायत बोलावली अन् तुकारामला जाब विचारला.

“या म्हातारीचा मुलगा जिवन्त असताना स्थान माझ्या कडून शंभर रुपये कर्जाभू घेतले अन् तसा कागद ही लिहून दिला, ते पत्र आज ही माझ्याजवळ सुरक्षित ठेयलेलं आहे. हिच्या नवऱ्यानं किंवा मुलानं कर्ज चुकवणं तर दूरच, पण कधी एका पैच व्याजही दिलं नाही. मी तरी किती दिवस गण रहावं? मला जी मुद्दल अन् व्याज मिळून रकम यायला हवी, तिच्या बदल्यात मी झोपडी घेतली तर

चुकलं?” जरा ही मंकोच न करता तुकाराम सारं खोटे बोलला अन् त्यानं एक पत्र ही दाखवलं. त्यावर कुणाचासा अंगठ अठवलेला होता.

गावप्रमुखाने त्या कागदावर विश्वास ठेवून तुकारामच्या बाजूनेच जाहीर केला. मंगला विचारी काय करणार? तुकारामच्या विरुद्ध आणखी कारवाई करायची तिची वैयत नव्हती. अगदीच असहाय्य होती विचारी!

सोड्या कष्टाने मंगलाने आणखी एका जागी झोपडी बनवली. तिथेही तिने तऱ्हेतऱ्हेची फुलझाटे लायली. अन् आपले अुदरभरण कळ लायली.

काही दिवस गेले, अन् तुकाराम मंगलाच्या जागेवर एका नव्या दमरतीची पायाभरणी

कळ लागला. एके दिवशी मंगला आपल्या नातवाला बरोबर घेऊन त्या ठिकाणी आली. तेथे जर्मोन सोदायचे काम सुरू होते. कामकऱ्यांवरतेवरच तुकारामही तेथे हजर होता.

व्यंगभरल्या सुरात तुकारामने मंगलेला विचारले, “इथेकशाला आली आहेस आता?”

“आपण तर धनवान आहात, अन् मी एक गरीब बाई. फुलं बेचून कसंबसं पोट भरते. माझ्यावर थोडी दया करा, मला फार काही नको आहे, लहानशी मदत करा मला.” मंगला गरीबीने म्हणाली

“बोल, हवंय?” तुकारामने काहीशा आदराने विचारले.

“माझा नातू रोज हट्ट करतो की, मला आपली जुनी दाखव. पोराला ही जागा दाखविण्यासाठी मी येथे आली आहे.” मंगला बोलली.

“मग दाखवलीस ना? चालती हो आता.” तुकाराम म्हणाला.

“जातेच आहे. पण मला फक्त माझ्या

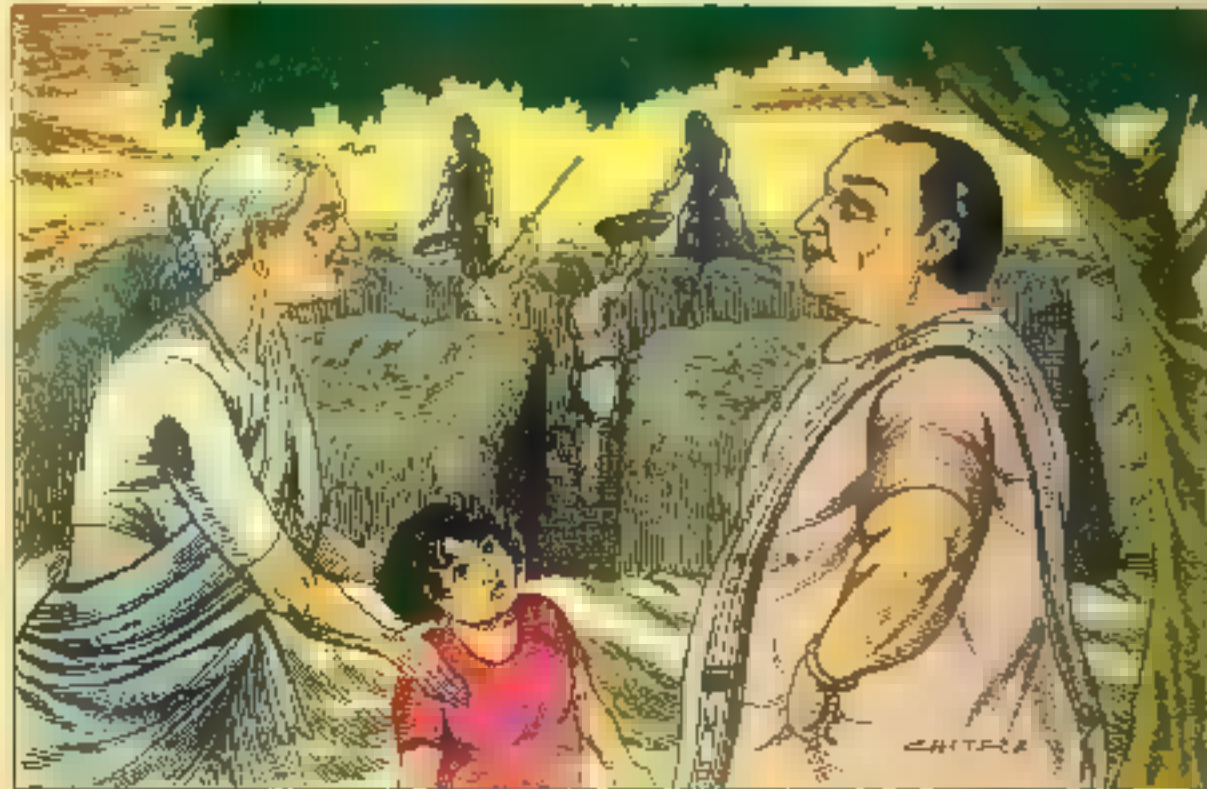
जुन्या झोपडीची एक टोपली भर माती हवीय. चूल बनवीन मी त्या मातीची, अन् त्यावर स्वयंपाक करत जाईन.”

तिची ती वेडी इच्छा ऐकून तुकाराम जोरजोरात हसू लागला. ती म्हणाली, “कृपा करून ही आपली स्वतःच्या हातांनी अुचलून माझ्या डोक्यावर ठेवा ना; पुण्य होईल मोठं! मी आपले उपकार जन्मभर विसरणार नाही.”

तुकाराम ती टोपली अुचलू लागला, पण त्याला ती अुचलवेचला! त्याने पुनःपुन्हा प्रयत्न केला; धामाने तो चिंब भिजून गेला, पण टोपली मात्र जडशोळ झाल्यामारखी जागेवरच राहिली.

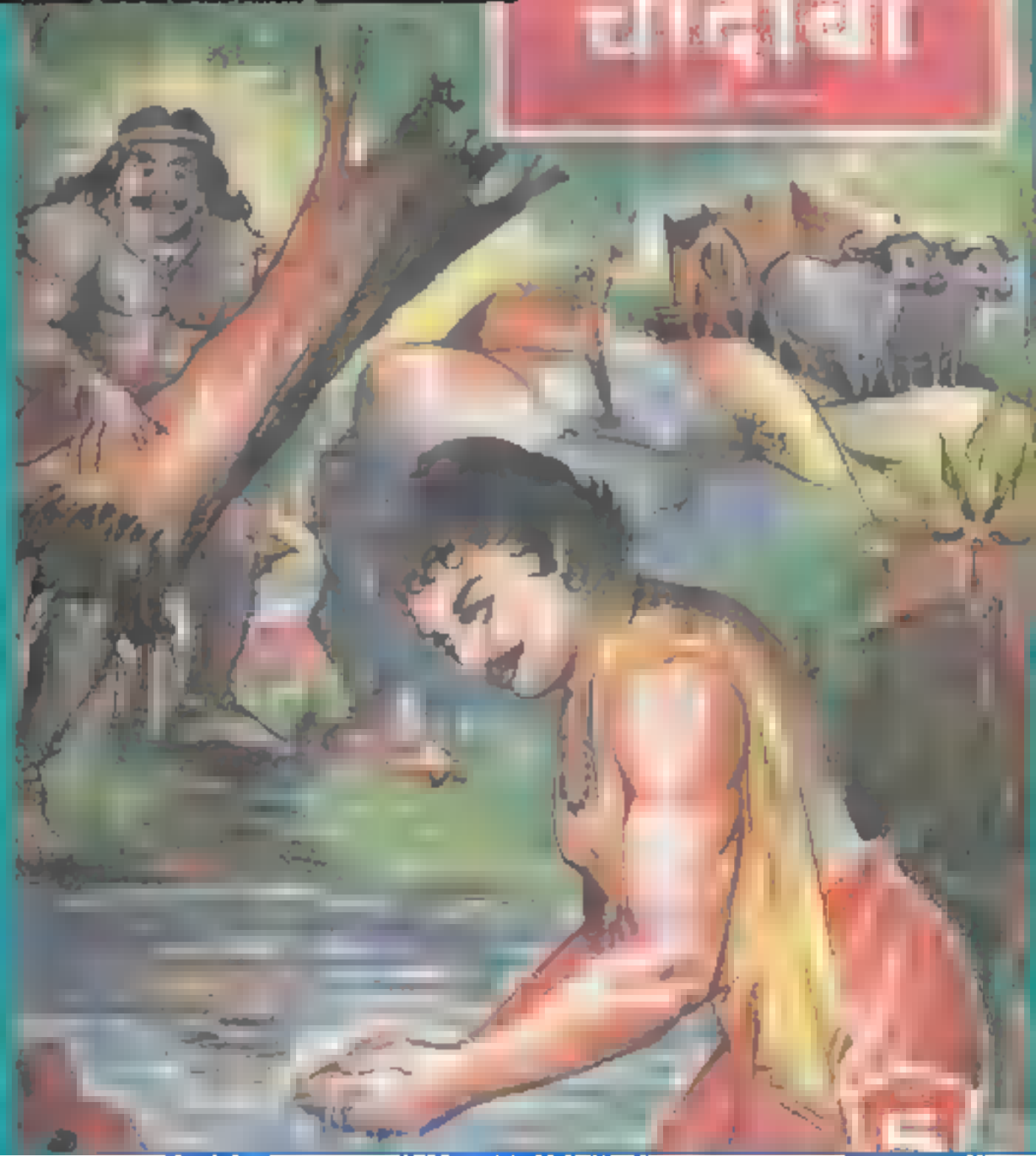
आता जोराने हसून मंगला म्हणाली, “अरे तुला एवढी टोपलीभर माती अुचलवेना, मग सगळोच्या सगळी झोपडी कशी रे अुचललीस?”

तिच्या बोलण्याचा गर्भितार्थ ध्यानी घेऊन तुकाराम लज्जित झाला. त्याला आपल्या करणीचा पश्चात्ताप वाटला अन् त्याने त्याच जागी म्हाताऱ्या मंगलेला एक घर बांधून दिले.

राजीव

व्यर्थ बोलणे

सुशान्त ॥ सुव्रतचे शिक्षण एकाच सुकुलारा पूर्ण झाले. सुकुलाने सुशान्तला व्यापार करायला सुचवला अन् अध्ययन-अध्यापन करून मेहनतीने जीवन सुव्रतला सांगितले. सुकुलाने आदेशाप्रमाणे सुव्रत आपल्या मागीर जाऊन ज्ञानाच्या सर्व शाखांच्या अभ्यासाला लागला. सुशान्तने शहरात जाऊन व्यापार केला व लाखो रुपये मिळवले. तो घनवान बनल्यामुळे त्याचे नातेवाईक व कित्येक मित्रमंडळी त्याच्या आश्रयाने राहू लागली.

काही कालानंतर सुशान्तकडे एक साधू आला. सुशान्तने त्याचे सांगले आशयस्वगत केले. साधूने त्याला म्हटले, "बोव वेटा, तुला काय देऊ मी?"

सुशान्त हसून उत्तरला, "स्वामीजी, मुलट आपलीच काही इच्छा असले तर बोला; मी पुरी करीन तो."

त्याच्या या गर्वोक्तीवर हसून साधू म्हणाला,

"माझी एकच इच्छा आहे, ती तुला ज्ञान करवावंत."

"पण मी ज्ञानापर्यंत काही कमवलं, ते आपल्या ज्ञानामुळेच गंध झालाय!" सुशान्त हसताने म्हणाला.

"ज्ञानी माणस भुलावे व्यर्थ बोलत नमतात, ते एक अज्ञानी आहेत, याची तू कल्पनाही करू शकणार नाहीस. ही गोष्ट समजून घ्यावंत तू ज्ञानार्जन करत रहायस." साधूने आग्रह धरला.

सुशान्त साधूच्या बोलण्याने नाराज होत म्हणाला, "व्यर्थ न बोलणारा, असा कोणी ज्ञानी आपल्या माहितीत असेल, तर सांगा. मी त्याच्याकडे जाऊन मिळवीन."

"हां मग तू शकरापुरला जा. तिथे सुव्रत नावाचा एक महाज्ञानी पुरुष आहे. तू जाऊन त्याची सेवा कर." असे म्हणून साधू तेथून निघून गेला.

सुव्रतचे नाव ऐकताच सुशान्त विचाराने पडला. "हा आपला सहाय्याचा सुव्रत तर नाही?"

सुशान्तला तर खात्री होती, की आपल्या त्या सुकुलाने शिकलेल्या सर्व शिष्यांमध्ये आपणच काय ते एकटे थोडे घनवान बनला. पण साधूची बोलाणे ऐवढ त्याच्या मनाने मजबूत अत्यंत अन् त्याबरोबरच सुव्रतचा हवाला वाटू लागला. मोठ्यांनी भजवलेल्या पालवीत बसून बराच दाम-दासींचा सवाजगा मिळत, तार दिवसांचा तो शंकरापुरला पोचला.

तेथे पोचल्यावर सुशान्तने सुव्रतचा पत्ता विचारला. पण 'सुव्रतचे घर समूह आहे' असे सांगणारा कोणीही

सुव्रतचा एक शिष्य वाढत गेला व त्याच्याकडून सुशान्तला पत्ता कळला.

सुव्रतचे घर तेथे मोठे, मोठेदेखे होते. पण ते सुद्धे छोटे ते कोणते घरच होते. सुशान्तला मनातल्या मनाने सतोष आला. शहरात त्याची स्वतःची सर मात-सात लाख होती.

सुव्रत त्यावेळी घरात नव्हता. जमीन त्याचे निरोप आल्यावरून, तो एका रीडत मभन घेण्यासाठी गेलेला होता. अन् दुसऱ्या दिवशी तो तेथेच होता. ही बातमी सांगून सुव्रतचे वापकी पोता हिने मोठ्या आदराने स्वागत केले. त्या घराने सुव्रतचे चार भावंडे होते. त्यांच्याशी सगळा मारता मारता त्या

सुव्रतच्या आर्थिक स्थितीचा अंदाज घ्यायचा पणतून होता. "आम्ही सांगण्याप्रकार करवा. म्हणून मज्जाच आम्हाला पालनपोषण करतात. असे आम्हाला शिकवतातही. सगळ्या अवल किती पण आहे. जेव्हा आम्हाला काहीच माहीत नाही."

सुशान्त बराच पण त्या माणसाचे ज्ञान होती. सुशान्तने सांगले ज्ञानाचे माहिती व ज्ञानाचे

सध्याकाळी शिष्यांना ज्ञान देऊन सुशान्त म्हणाला, "तुमची गुरु हा माझा मित्र आहे. मी त्याच्या भेटायला आलो आहे. त्याने ज्ञान देण्याप्रकारच ज्ञान देणे, ज्ञानाचे ज्ञान-ज्ञानाचे ज्ञान विचारा! त्याचे असे नुकसान करू, पण

मला वाटत नाहीय. तेव्हा सार वाणसामान गरीब तुम्ही कोणत्या दुकानातून अधारीनं आणला ते सांगा, म्हणजे मी सारी उधारी भागवून टाकीन.

“त्याबद्दल आम्हाला काहीच माहीत नाही. गुरुजी परत आले की त्यांचाच विचारा ना!” शिष्य म्हणाले.

सुव्रत दुसऱ्या दिवशी परत आला. त्याने मोठ्या प्रेमाने आपल्या मित्राला मिठी मारली अन् त्याची नीट वास्तपुस्त केली. मित्र सुशान्त खूप मंथन व श्रमकाम आहे, हे जाणून त्याला फार आनंद वाटला.

पण असन्तुष्ट असलेला सुशान्त म्हणाला, “हे बंधू सुव्रतः, केवळ स्वतःच्या मोठेपणावर

संतुष्ट नाहीय. तुम्हा जेव्हा माझ्या आर्थिक पानळावर पावसाळ, मला चर आनंद वाटेल, तस जावतमान मला चर वाटत नाहीय. इथे तू कसलीही प्रसिद्धी नसलेलं आयुष्य कळत आहेस. किती नहानशा यशात राहतो आहेस तू! आपल्या वायकोमाठी चार दागिनेही घडवू शकला नाहीयेस, अन् चर आपल्या चार शिष्यांच्या उदर-निर्वाहाची जबाबदारी आपल्या घेतली आहेस. तू जानी आहेस मूर्ख, हेच कळत नाहीय! माझं ऐक, दरोवर शहरात चल तू. मी तुला तिथे व्यापार शिकवीन.”

खरे तर सुशान्तला सुव्रतचढल काहीभरही सहानुभूती नव्हती. केवळ आपला मोठेपणा दाखवण्यासाठीच बड्या होता. पण मग आपल्या मित्राची शान्तपणे ऐकून घेतली अन् तो उत्तरला, “गाव सोडून जायचं अमेव तर अगोदर इथली सगली कर्ज चुकवायला हवीत, तेव्हा केवळ नाही, तर ते सगळेजण मला इथून जाऊ देणार नाहीत.”

सुशान्तने मग सर्व कर्जदारांना बोलावून आणायला सांगितले. शिष्यांनी त्या सर्वांना बोलावून आणले. ते एकूण पाचजण होते. त्यातला एक होता व्याजाने पैसे देणारा सावकार. दुसऱ्याचे स्वतःचे किराणा दुकान होते. तिसरा होता मित्तो, तर चौथा प्यावरळी विकत असे. पाचवा होता गाडीवाला. सर्वच मिळून सुव्रत चार हजार रुपये देणे लागत होता.

“मी तुम्हा सर्वांचे देण देऊन शकतो. पण सुव्रतला झुता शहरात रहायला जायना अजून नका.” सुशान्त आपला एंट दाखवत म्हणाला.

सावर सावकार दुःखां स्वरात म्हणाला, “पण महाराज, आमचा पूर्ण विश्वास आहे, जून कर्ज परत पूर्वीही नवे लायला आम्ही तयार आहोत. कारण आमची खात्री आहे की गाव सोडून गेल्यावरही सुव्रत गुरुजी आमचं देण ना केव्हा देऊन टाकतील. त्यामुळे जायना त्यांना प्रश्नच कुठ येतो?”

तरी हो सुशान्त पुन्हा म्हणाला - “मीच तुमचे नारे देऊन टाकतो.” तेव्हा ते पाचजण सुव्रतला म्हणाले, “गुरुजी, आम्ही कधी कर्ज चुकवण्याबाबत तुम्हाला

तगादा केला का? कधी कमला दबाव बगैरे आणायचा प्रयत्न केला? मग आताच दुसऱ्या कोणी कर्ज देणायची गोष्ट का केला जातेय? काही आवश्यकता आहे का असं करायची? अशी काही तजवीज करायची कल्पना तुमच्या डोक्यात का बसली?”

तेव्हा त्यांचे मानवून करत सुव्रत म्हणाला, “माझ्या मित्रांचं माझ्यावर किती प्रेम आहे हे पहायचं होत मला. म्हणूनच फक्त मी ही परीक्षा घेतलो त्यांची. मी आपलं कर्ज दुसऱ्या कोणाला नकीच फेड देणार नाही; तुम्हा सगळेजण निश्चिन्त असा यावायत.”

ऐकून चकित होत सुशान्त म्हणाला, “त परीक्षा घेतलास माझी? का चर?”

कारण अम, ती मू प्रथमच आहेस

न म्हाज्याकडचे हे तेंव्हा अशा ठराव येथे आले म्हाज्याकडचे, हे आणखी कळविलेच तेव्हा तेव्हा पूर्ण करण. तेव्हा अशा ठराव आला. म्हाज्याकडचे असेल.

म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल. म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल.

म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल. म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल.

म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल. म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल.

म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल. म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल.

म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल. म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल.

म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल. म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल.

म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल. म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल.

म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल. म्हाज्याकडचे आणखी म्हाज्याकडचे, म्हाज्याकडचे असेल.

जगात कोणतीच गोष्ट आम्हाला महत्त्वाची नाही. आपल्या मित्राच्या मागणीइतके पैसे आम्ही आपापल्या घरीन आणून द्यावे का ?” शिष्यांचे खोलजे ऐकून नाराज आलेला सुशान्त म्हणाला. “हं! आले मोठे पैसे देणारे! परात एक वेळच्या! अन्नाची ही प्दान्त असलेले तुम्ही, वीस लाख रुपये कुठून रे आणून वेणार ?”

अन्ना भुवत हसून म्हणाला, “अरे, त्यांना शिकारी नको समजूस. ही तर करोडपतींची मूल आहेत. केवळ शानार्जनासाठीच म्हाज्याकडचे आहेत. घनामुळे मनुष्याला लोकांकडून जनावट भादर मिळू शकतो. आपण किती घनवान आहोत, हे इतरांना समजू द्यायची याची इच्छा नाहीच. म्हणूनच आम्ही ही गोष्ट मुस ठेवतो भाज्यपर्यंत. अन्ना नाबतीत म्हणशील, तर माझी स्थितीही जमदो अशीच आहे. मी जेव्हा जेव्हा पंडित सभांसाठी जातो, तेव्हा तेव्हा कित्येक राजे, जमीनदार अन् करोडपती लोक मला भेटादाखल अमोल मोठी, हिरे अन् दमदामिने वगैरे देत असतात. ही सारं काही आजही माझ्या घरात सुरक्षित ठेवलेलं

आहे. हे रहस्य रहस्यच रहावं अशी माझी धडपड असते. पण आज तुझ्या हट्टीपणामुळे अन् नृत्तपणामुळे मला सगळं जाहीर करावं लागलं. तुझ्या वीस लाखांची मागणी पुरी करायला म्हाज्याकडचा एक हिराही पुरेसा आहे.” असे म्हणून सुवत घरात जाऊन एक हिरा हातस मळून आला.

हिरा पाहिल्याबरोबर सुशान्त एकदम गडबडलाच! तो हळू आवाजात म्हणाला, “तु व्यर्थ मगा मारतोस, अस सिध्द करायचा माझा विचार होता. पण आता माझं जिव वसं व्यर्थ आहे हे मी समजून चुकलोय. पंडित अन् शास्त्री माणसं कधी आपलं अवडंबर माजवीत नसतात. पण हे सत्य नजारा न घेताच मी तुला बाली पहायला लावायचा प्रयत्न केला. मना क्षमा वर अन् शान्तिचा घाल.”

यानंतर काही दिवसपर्यंत सुवतने सुशान्तला अप्रतिषदक्षि सार मांभून त्याचा अर्कवर बू केला, अन् त्याला मप्र बनवले. सुशान्तने दुर्गुण हळूहळू कमी होत गेले. त्याला घनाची गरज नमणारा शाश्वत असा गौरव प्राप्त झाला.

नगरातून बुद्धिमतीच्या मूर्तीचे अणुहरण झालेले होते. दूधच्या पतनासाठी आवश्यक भशी परिस्थिती झालेली होती. आता कवळ गीकांनी नगरात प्रवेश करणेच बाकी होते. त्यासाठी त्यांनी एक प्रदुभुत अन् विशालकाय लाकडी घाडा बनवायला सुरुवात केली.

गीकांकडून लढण्यासाठी दोघड नावाचा एक अतिस शिल्पकार बरोबर तोंस नौकर धाडून आला होता. महयुद्धातही हा चांगला प्रवीण होता. स्वभावतः तो मोठा भिशा होता. यानेच हा लाकडी घाडा बनवला. या घोड्याला एका बाजूला, बाहेरून सवज न दिसेल, असा दरवाजा बनवलेला होता.

घोड्याच्या पाटात जाण्यायेण्यासाठी एका दोरीच्या शिंद्याची व्यवस्था करण्यात आली होती.

गीकांकडे ज साक्षरी वीर होते त्या सर्वांना घोड्याच्या अंतराबाबत त्यांनी दोराची शिंदीही जात भाडून घेतली व दरवाजा बन्द केला.

धुरलेला मारा कार्यक्रम रूपांतराच्या आज्ञेप्रमाणे पडला. सर्वो अंधार झाल्यावर गीकांनी शिंद्यांना आग लावली आणि घोड्याच्या पाटात लपलेल्या गीक वीरांशपाय बाकी सर्वजण मसष्टासह जहाजावर चढून येथून निघून गेले. रेनेडोस दीपापासून अंतरावर पोचल्यानंतर त्यांनी नागर टाकले. पण एक गीक घोड्या मात्र घोड्याबरोबर टाकल्या किनाऱ्यावर राहिला. हा घोड्या म्हाजे लपछरचा पुत्रच होता. त्याचे नाव होते वीरबाबू. गीक वीरांनी परत केल्या यावे याचा पेटल्या मशालीने संदेग देण्याच्या कागासाठी तो किनाऱ्यावर सपून राहिला.

सकाळ आल्यावर ट्रीजन् नुसते गीकांच्या शिंद्यांकडे, तेथे काय चालले आहे हे पहाण्यासाठी आले. त्यांना परत नगरात जाऊन सांगितले की गीकांची सर्वची सर्व शिंदीरे

जखून वाक झाली असेून ते हलत. एक व्यक्ती अवाढव्य असा लाकडी घोडाच घेत आहे. वर्धन सतःच आपल्या पुत्रावर तो घेत पहाण्यासाठी येत राहत.

जेव्हा सर्वजण त्या किनाऱ्यापाशी पोचले ते त्याकडे जाचयान पाहू लागले. तेव्हा त्यांच्यातला एक म्हणाला. 'हा जण बुद्धिमती देवीला जेव्हा घेत आहे, तो तो नगरात घेऊन जाऊन दवाच्या वादरासमोर आभा वाढून ठेवायला आहे.'

पण दुसरा एक जण म्हणाला, 'पण बुद्धिमती देवान तो घेताना आपल्याकडे शकुपसालाच साय किती आहे. आपण या घाड्याला घेत घेऊन येऊ. या किंवा हा घाडा घेतल्यापासून काय करू, तोच तो घेत

वा.

राजा वर्धनने मात्र या घोड्याबद्दल तडन बरत म्हणजे, 'देवीला अर्पण केलेल्या वस्तूचा असा नाश करणे महापाप होईल. आपण हा घोडा बाकांवर चढवून नगरात नेऊन जाऊ'.

वर्धनच्या आज्ञेनुसार घोडा बाकाच्या नावावर चढवून त्याला किल्ल्याच्या दारापर्यंत नेण्यात आले. पण लहान पडल्यामते दाराच्या एका बाजूची भिंत परक्षा पाडत टाकत विशाल घोडा नगरात गेला. घोडा आल्याबरोबर भिंत धावत वाधून टाकली. घोडा नगरमध्यापर्यंत नेण्यात आला.

आता या घोड्यावरून ट्रीजन्सची सार

पुत्र माझ्याकडे चोंट दाखवून, मला तावडतोव पकडण्यात आले. ते माझा वळी देणार इतक्यात हवा योग्य दिशेने वाह लागली. वातावरणात फरक पडला. मला विसरून जाऊन सर्वत्र आपल्या प्रेमाच्या कामात मग्न आले. त्या गडबडीत मी आपला जीव वाचवून पाळून आलो.

वीरनाथच्या या बोलण्यावर वर्धनचा पण विश्वास बसला. त्याने वीरनाथला विचारले, "घोड्याबाबले तू काय वाटतय?"

"हा माझ खरीच की, बुद्धिमती संध्या आम्हाला अनुवृत्त होती. पण ह्याप्रकार दुर्घटनेचा नाही. मला त्या मूर्तीची चोर केली. मला पामन माथ ती आणण्यावर माराने मला, ती मूर्ती आम्हाच्या शिविरात नथ्यात आली. मला

निघ्यातून तीन वेळा अग्निज्वाला बाहेर पडल्या. मूर्तीचे पाय घामान चिजून गेले. पावहून स्पष्ट आले की देवी प्रीति आहे. ग्रीकांनी उरवले की आता आपण मुख्य म्हणून स्वदेशी परत जाणेच योग्य आहे. पण निघताना देवीला एकाद्री नस्त अर्पण म्हणून मगब निघावे. मला मला सध्याला मला दिना आपण आता तावडतोव पकड ममाम म्हणून परत फिराव वन पकडताच मला मुहूर्त पाहून पुन्हा पुढील निघावे." वीरनाथ माठ्या कुरागी ते मग बालक. अनेक बहून विश्वास निर्माण प्रत्येक वेला. आपल्या बुद्धिमत्तामध्यनि एक कलाणी बनवून मागितली.

"पण इतका माठा वाडा कशासाठी

बनवला आहे? वर्धनने विचारले.

"आता मला विश्वास बसल्याने तुम्ही तो अहारात नेणार नाही अशी ग्रीकांची कल्पना होती. त्यांना वाटले की आपल्याला अर्पण केलेली वस्तू तुम्ही लोकांनी तिच्या देवळापर्यंत नेली नाही. की देवी बुद्धिमती नक्कीच तुमच्यावर नाराज होईल. पण त्यांची ही कल्पना आता चुकीची ठरलीच. घोडा तर तुम्ही अहारात आणलातही. आता तुमचा पराजय होण्याचा धडनच नाही. तुमचा साम्राज्य आता चारहा दिशांना विस्तारेल. असे काही न म्हणूनच ग्रीकांनी इतका मोठा घोडा घडवला." वीरनाथ उत्तरला.

"हे अगदी मला मला आहे. मला यान ग्रीकांचे काही कारस्थान. दोनप्यावर विश्वास ठेवून तुम्ही स्वतःच्या पायावर घोडा पाडून घेऊ नका." तीक्ष्णदृष्टी गोड्याने ओरडला. तो पुढे असे हा म्हणाला की, "मी आताच आपली इच्छावाला वळी हिला प्रकट करायला लावता असे हा घोडा कसा मालून टाकावा याबद्दल मला घेतो."

पण तीक्ष्णदृष्टी असे काही करून नेमा वाचवू शकला नाही. कारण तो आपल्या घरी पोचताच त्याच्या दोन मुलांना डसून, दोन महासर्पांनी मारून टाकले. आपल्या मुलांना वाचवण्याच्या प्रयत्नात तो स्वतःही सर्पदंशात मरून गेला. लाकडी घोडा नष्ट करण्याचा त्याचा प्रयत्नही यामुळे विफल झाला.

या अपशकुनामुळे वीरनाथने मागितलेल्या त्या गोष्टीवर होऊन लोकांचा विश्वास जास्त वाढलाच. वर्धनला तर असे वाटले की बुद्धिमतीदेवीवर माला फकण्याच्या त्याच्या अपराधासाठीच तिने त्याला योग्य शिक्षा केलीय. नंतर योग्य मनोकारण करवून त्याने घोडा देवीला अर्पण केला. होऊन संध्या स्नान करी त्याच्या मुलांनी घोड्याला फुलांच्या मालांनी सजवले. त्याच्या चारी पायावर फुले ठेवली. होऊन त्याच्या विजयोत्सवाची तयारी सुरू केली. पावसाला प्रभजन माच चपचाप आपल्या भैरवांसमोर पंडा पर्वतावर निघून गेला.

क्रमशः

पोहोण्यात अग्रगण्य

मद्रासचा कट्टालाश्वरन व त्याचे समकक्षक विलेक-
वार्लिका पाण्यात धूप दुकान पोहोचो म्हणजे अगदी
हातचा मळ आहे. हे मिळत नसेल वाढता. पण
फाल्गाचा जो, विलेक या जलतरणयुक्त अटलाटिक
गमुद्र एकदमने पोहून निघण्याचे नव्हे. पण
मेव्या १६ दिसेंबरला: वार्लिकेच: वेडी चान्दोवा
दोघापासून पोहून निघून गेल. महिन्याना जो
नार्चोसमन्य चित्रगणन पणे पाचरा पोहून
जो जेपर्सचा अपमान करी व सार सार चान्दोवा
जो जेपर्सचा अपमान करी व सार सार चान्दोवा
जो जेपर्सचा अपमान करी व सार सार चान्दोवा
जो जेपर्सचा अपमान करी व सार सार चान्दोवा

होळ्यांची

मेशदाताचासत आपल्या मयसो मारहीत भावने
मानधलचय: कलशापासाठी कल्या गाथाच्या
अंतर अशा कायों नव्हेदाता जो गण-राकेलो तान.
परंतु मन्नापण्डा

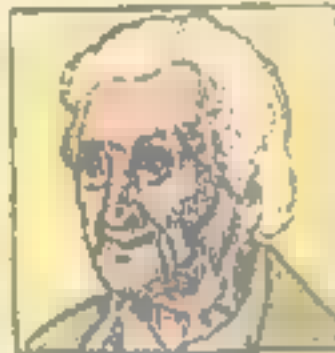
प्रमाणे शाळ्याचा
पिकी तान वाही,
आम्ही सावा
न्या होळ्याच्या
धिवीबाबलजिर्दान
आहोत हे होळ
सर्वसामान्य माण
साचे नव्हत. डॉ.

हेन्री अन्नाइस पाच्याजवळ सुप्रसिद्ध भौतिक शास्त्रज्ञ
आइन्स्टाईन यांचे दोळे मुराडन ठेवलेले आहेत. ते

जाल्मजो विकसित होत आहे. पण
अहमदाबादचा पाच जोड मद्रासचा पाच जोड
जेवून हात जोड: चूकांपकी एक १९२०
मये जाल्मजो मूळ पाचपासून १९२० मध्ये
मारी गेल. 'मारी' हात जोडत पाच जोड
फाम हा. धामन हावे पाचो व १९२० भावहो
न्याच्याजवळ आइन्स्टाईन यांचा मंड मरुसित आहे.
जाल्मजो पाच १९२० मध्ये, जाल्मजो पाचो
तेव्हा दोळे काढून घेतले गेले नव्हते. सध्याचा विषयावर
मतभेद जाल्मजो हावेत. पाच जोड काही निष्कर्ष
निघालेला नाही.

सर्वात म्हातारी स्त्री कोण ?

मिनोतबुक और वल्ल
रेकार्डच्या आधारे
जगातील सर्वात
म्हातारी स्त्री १९२०
१९२० मध्ये तयारी
जन्म गृहकाचिने
आपला १२० वा

वाढदिवस साजरा केला. परंतु वृद्धीत वेतानिगा
नावाच्या १२० वर्षांच्या स्त्री १९२० मध्ये आहे की,
नो न्या १९२० पेशारी ओथुव नवस्क आहे! होमथ
कल्याणाच्या विषय ब्रयल कल्याणाच्या विषय, पण
जन्म करीत की जन्म जन्म १९२० मध्ये जन्म
मुलज कुलुवात जन्म, जन्मजन्म मन्नाच्या विषय
गृहकाचिने जन्म जन्म जन्म १९२० मध्ये जन्म
मन्म नवकाचिने जन्म जन्म जन्म, डॉक्टराच म्हणजे
जन्म की जन्म जन्म जन्म जन्म जन्म जन्म जन्म
म्हातारपण जन्म जन्म, आता मिनोतबुकचे जन्म
आपला नोव वदजन्म काय हे पहायचे आहे.

तीन त्यागी

दु:खीनश्चया विकसित होत आहे. पण
जाल्मजो पाच जोड मद्रासचा पाच जोड
जेवून हात जोड: चूकांपकी एक १९२०
मये जाल्मजो मूळ पाचपासून १९२० मध्ये
मारी गेल. 'मारी' हात जोडत पाच जोड
फाम हा. धामन हावे पाचो व १९२० भावहो
न्याच्याजवळ आइन्स्टाईन यांचा मंड मरुसित आहे.
जाल्मजो पाच १९२० मध्ये, जाल्मजो पाचो
तेव्हा दोळे काढून घेतले गेले नव्हते. सध्याचा विषयावर
मतभेद जाल्मजो हावेत. पाच जोड काही निष्कर्ष
निघालेला नाही.

१२ वर्षांपूर्वीची माष्ट आहे. अरश्चान्दिका
नावाच्या राज्याचा राजा चंद्रसेन याच्या
द्वारात शिवदत्त नावाचा एक तरुण भूमिचराचे
काम करीत अस. राजा याच्यावर रूप प्रेम
होते. शिवदत्ताची राजभक्ति वाखाणण्यासारखी

ना? तो जेव्हा माझ्या कायावर होता आहे. त्याला प्रथम घेतलास म्हणून त्याच्या संरक्षणाची जबाबदारी माझी आहे. आता तू त्याला सोडून दे आणि मला खाऊन टाक."

शिवदत्त म्हणाला "महाराज, हे आपण काय बोलता आहात? आपल्या सारखा राजा कोण पावला, तर सर्व प्रजा दुःखसागरात बुडून जाईल."

"शिवदत्त, राज्याची कोणती चिंता नाही, तू राजधानीत गेल्यास की संवोगण तुला राज्याभिषेक करतील. यासाठी मी योग्य तो सर्व व्यवस्था करून आलो आहे. तुमच्यासारख्या राज्याच्या भासनात्यांना प्रजासुखी व शांत राहणे याबद्दल मला काही संशय नाही." राजा

चन्द्रसेनाने शिवदत्ताला नमस्कार केला.

राजाचे शिक्क्याच्या आतून हा संवाद ऐकून राक्षस आनंदाने म्हणाला- "मला पाहताच पळून जाणारी माणसेच मी आजपर्यंत पाहिली आहेत. मुत्सुकाच्या म्हासतामाठी तयार असलेली तुमच्यासारखी माणसे विरळाच! आता तुम्ही दोघ मिळून मला एक गोष्ट मागा. तुम्हाला अशी शक्ती देत नाही का एकाद्या वेळी मी तुम्हा दोघांना ही खाऊन टाकीन?"

भावनेर हसन राजा म्हणाला- "शिवदत्तावर विश्वासून त्याला माडन दिलंस, यावरून न्याय व न्याय ही गोष्टी आहे. मला यागत म्हणून मी एकटाच तुला गामोरा जाला. अन्यथा मी आपली असमर्थतेना उरोवर आपली ती नि त्याची लडली असतो."

"मी कोणाला आता हे तुम्हीच ठरवा आता. मला तर स्वयं भूक लागली आहे." राजाची प्रशंसा करीत राक्षस म्हणाला.

शिवदत्त लावडतांब राजाला म्हणाला- "महाराज, राज्य-कारभार संभालण्याची माझी योग्यता नाही. कृपा करून आपण राजधानीत परत जावे."

राक्षस निघार करून राजा राक्षसाला म्हणाला- "आजच्यावेळी कोणाला तू खावचं राचा निर्णय मी घेईन. पण यासाठी तुला थोडा धीर धरला पाहिजे."

"ठीक आहे, मी यांबली थोडा वेळ. पण तुम्ही अडचण काय आणते तर मांग." राक्षसाने

विचारले.

"राक्षस ऐक. शिवदत्त राजधानीत जाईल. त्याच्या नेतृत्वाखाली सेना प्रचंडवर आक्रमण करील. जर शिवदत्तने प्रचंडता पराभूत केली तर तोच माझ्या राज्याचा खर्च वनेल. मग तू मला खाऊन टाक. जर प्रचंडता जय आला तर तू शिवदत्तला खावचं!" राजाने आपली योजना मांगितली.

राक्षस शिवदत्तला म्हणाला- "शिवदत्त, तू लगेच इथून नीघ. तू परत येईपर्यंत कैदी वनून राहील."

आदेशानुसार शिवदत्त राजधानीत परतला. आपले सर्व सैन्य एकवटून त्याने प्रचंडवर आक्रमण केले. आठवडा भर धनधोर युद्ध झाले, आणि शेवटी त्याने प्रचंडला पराभूत केले.

यानंतर शिवदत्त राक्षसाकडे आला. त्याच्या उरोवर एक सुंदरी होती. तिच्याकडे पहात राक्षसाने विचारले- "ही सुंदर कन्या कोण?"

"सद्दाईत मी प्रचंडला हारवने. ही त्याची सुकन्या मंदाकिनी! हिचे आमच्या महाराजांवर प्रेम आहे. विवाह करीत तर शरश्चन्द्रिका राज्याच्या राजाशीच करीत अशी हिने प्रतिज्ञा केली आहे." शिवदत्तने निवेदन केले.

आश्चर्यचकित होऊन राक्षस शिवदत्तला म्हणाला- "आता या परिस्थितीत मी काय बरे करू?"

"या सुंदरीचे आपल्या महाराजावर अतिशय

प्रेम आहे. हिला तू आनंदनयन न्यायसंगत होणार नाही म्हणून तू महाराजाना सोडून दे नि मला आपले भक्ष्य बनव." शिवदत्तने प्रार्थना केली.

"राजा, आता तूच मांग, शिवदत्तच्या प्रस्तावावर तूच काय म्हणणं आहे?" राक्षसाने चन्द्रसेनला विचारले.

चन्द्रसेनाने अनिच्छेने म्हणाला- "या सुंदरीचे माझ्यावर प्रेम आहे हे ठीक तर. मी हिच्यावर प्रेम करता की नाही याचा तर विचार कर. मी तर हिला कधी पाहिलं सुद्धा नाही. शिवदत्तने ज्या क्षणी प्रचंडता पराजय केला, त्या क्षणी तोच शरश्चन्द्रिकेच्या राज्याचा राजा झाला. बघ करावचं तर शरश्चन्द्रिका राज्याच्या राजाशीच अशी मंदाकिनीची प्रतिज्ञा आहे.

म्हणून मीने शिवदत्ताला मदत केले की सर्व समस्या आपोआप सुटेल!"

मंदाकिनी तावडतांत्र राक्षसाना म्हणाली "राक्षसवर, मला शरश्चन्द्रिकाच्या राजाशी विवाह करायचा नाहीय, मला विवाह करायचाय शरश्चन्द्रिकाचा राजा चन्द्रसेनशी. माझी प्रतिज्ञा पण तशीच होती, महाराज मला दिलेले वचन कधीही मोडणार नाहीत, ते मागत आहेन, त्यानुसार तू शिवदत्तला सोडून दे आणि आम्हा दोघांना बाळून टाक. महाराजा बरोबर निवत राहू राहिले नाही, तर निदान मला तसे शक्येन निश्चित! तेच माह अहोभाग्य!"

राजकुमारो मंदाकिनीचे बोलणे ऐकून राजस आश्चर्यचकित झाला. तिघांकडे एकदा

बारेकाईने पहात तो म्हणाला- "मनुष्य केवळ शरीरानेच नव्हे, तर मनाने हा दुबळा असतो, असे मी आजतागायत समजत होतो. मनुष्य म्याही असतो, दुःखांना दुःख देण्यात त्याला मध्य वाटते, त्याच्या मनात ईश्या असते, तो अल्पजीवी व तुच्छ असतो असे मला वाटत असे. पण माणसाने अद्भुत मदगुण असतात हे तुम्हा तिघांकडे पाहून लक्षात आले, मनुष्यात राजनिष्ठा असते, आपल्या सेवकाबद्दल आदर, श्रद्धा व प्रेम असते, हे गुण त्याला इतरांच्या शिस्तारवर चढवतात. मनुष्यात ईश्या अंश असतो, हे सत्य जाणव्यावर आता तुमच्यापैकी कोणत्याही कोणाचेही ज्ञान आपल्या राजासाठी आत्मसमर्पण केले त्या शिवदत्ताला द्या" तिघां प्रापल्या सेवकासाठी प्राण पणाला लावणाऱ्या या राजाला बाळू" की आपल्या इच्छांनुसार निवत आपल्या पसत हरणाऱ्या या कल्पना साक! तुम्हा तिघांपैकी कोणाकडे एकाला मी माह तर ते एक निष्ठ व तुच्छ काम होऊन, मी माह तर मनात राहिले तिघांनाही माह देऊ इच्छितो, आणि मी मंगल सोडून दूर कोठे तरी निघून गेलो." असे म्हणत राक्षस उठला नि कणाघाते अद्भुत झाला.

एवढी गोष्टी कळतच मंदाकिनी व राजकुमार विचारले "राजा, शिवदत्ताच्या मदत व्यवहाराबद्दल माहसत मनात काही काळ आहत. जर स्वयंसेवाच तो रातभक्त असेल, तर प्रचंडशी केलेल्या लढाईत त्याने पराजित

व्हायला हवं होतं. मग तो राजा चन्द्रसेनच्या अटीनुसार राक्षसाचे भक्ष्य बन जाऊन असता. पण त्याने असे केले नाही. आपले सर्व वृद्ध कौशल्य पणाला लावून त्याने उचलून लढात पराभूत केले. परिस्थितीत राजालाच राक्षसाचे भक्ष्य बनण्याबाबत गन्धत राहिले नाही. यतनेत मंदाकिनींना न होता, तर शिवदत्त राजा झाला असता आणि - क्षमते राजाला बाळून टाकले असत. माहीत असून ही माह या शंकांचे निवारण न केले नाही म, तर तुझे शिर छडाथर राहणार नाही हे न जाणतोसच."

विक्रमादित्याने निवेदन कर - "राजा - चौर, राजभवते कधीही स्वार्थ-परायण नसतात, त्यांचे लक्ष नेहमी राज्याच्या क्षेमकल्याणाकडे असत. प्रचंडशी केलेल्या लढाईत जर शिवदत्त हारला असता, तर राज्याची प्रतिष्ठा धुळीस मिळानी गमती. आपल्या राजाची अशा माहसत जाण घ्याय कधीच भावडाने नसत. म्हणून शिवदत्तने आपली सर्व शक्ति पणाला लावून लढाईत

प्रचंडशी पराभूत केले, यामध्ये एव शक्यता होती. राक्षस राजाला बाळून टाकणार अशी भीति होती. परतु आतापर्यंतचा राक्षसाना सदव्यवहार पाहून शिवदत्तला पूर्ण विश्वास होता की राक्षस दयाळू आहे. उचित व अनुचित यातील फरक तो जाणतो, तो स्वभावाने क्रूर नाही. अशा स्वभावाचा राक्षस केवळ आपली भूक भागाविण्यासाठी काही पैशाचिक वपार निश्चित करणार नाही. म्हणून शिवदत्तने प्रचंडशी लढण्यात आपली सर्व शक्ति पणाला लावली. शिवदत्तला स्वातःसाठी राज्य मिळवण्याचा माह नक्कीच नाही. तो स्वरा स्वामीनिष्ठ आहे. त्याच्या बहल राक्षा वणाच आहे. या सर्व गोष्टी लक्षात घेवल्या तर सहज मिळत होत की राजा चन्द्रसेन आपल्या एकनिष्ठ सेवकाशी कामला ही दुर्दैवहार करणार नाही."

अशा गोष्टी राजाचा मीन-भग झाल्यावर वेनात अनासत अद्भुत झाला व पुन्हा आडाथर जावन बसला.

आधार - अमानी प्रगाद यांची एक कथा

लाकडी ■ चामड्याच्या

[illegible]

तेषां पांचल्यावर्ग वंशजस्य समजाय कीं आपन्या फ्य नातेवाइकात् नानाभावाः भवन्त्यस्य तान् इति चेन्न कथं
आपश्यन्ति जाते स्वामिने तां तेषां नृणां धर्मात्वात् भवन्त्याः शत्रुभिश्च वसन्त्याः माणसाणां गम्या भवन्त्याः सावता वंशजस्य
आपल्या नातेवाइकात् आगच्छन्ति कस्मै भित्तये कस्यै सङ्गुतत्वा माणसाणां भवन्त्याः नान्ता एव कोणासातो ज्ञाता भवन्ति ॥”

नो मयमिदृशायाः, "नो ह्यलं व्याजं ज्ञेयमात्रं नो मेने वाचं यमं हिने यथ येन अमते, दौष्टरासे भृगुगं आते
नो यादृशं, इव फिल अमायाचा यद्वत्, ॥३॥"

[illegible][illegible]

येन इ सुतरता, 'महाही काठरी भाषायाः प्रमाणम्.'

“गंगा तुम्हो त्या अकडून भाता की कळुन ?” त्या माणसाच्या अंतःकरणाला एक चमत्कार घुट्याळलेला होता, त्याच्या प्रश्नामार्फत केवळ त्या ~~माणसाच्या~~ वाटलेले मान-सन्मानाचा अर्थ शब्दकला.

आपल्या देशातील किल्ले - ४

प्रोवतालन्या बाल्यदत्तान्न वमन्त्य
बाहुतुल्यवर श्रान्पातरावा दिग्गन्धा जैरजोर
विस्माच्छापित्तया गुणधरी भक्त्या स्तिर्गघर
हो रते गयेरे विष्णुपदाय नमः ॥ १ ॥
नमः ॥ २ ॥

[illegible]

आहेत. नर्तक भारत काळव्यज्जगतिनाये

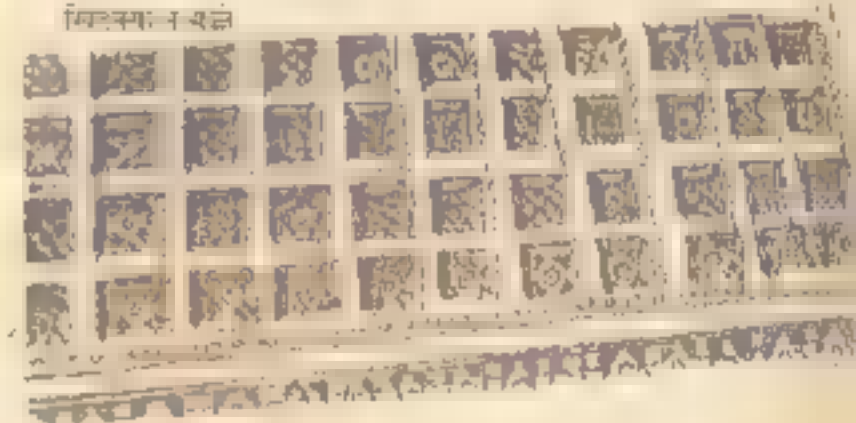
औद्योगिक विकास

रजपुतांचे किल्ले - २

संस्करण : मांगी भुषा. चित्रकार : मुलथा आकृष

[illegible][illegible]

मि.स्यः ५२३

• Anika Sharif,
Bharatiya Vidya Bhavan.

A stylized illustration of a traditional Indian building, possibly a temple or a palace. The building features a central arched doorway (prabhavali) and a balcony above it. The architecture is characterized by intricate carvings and a warm, orange-toned color palette. The background is a solid, warm orange color, and the overall style is reminiscent of traditional Indian art.

पाहणी फार भुकेल असल्यामुळे ती भावणावर तटन पडत होती.

अंतर्कथात गहोतली कथा अकायला नागली. गहोत पांचव्यावरावर प्रीतमने आपल्या हातातल्या लुडोने एका कुन्याला तोंडाने मारलं, अन तो ओरडला, "या प्रीतमची भतावरची मन्व-अक्ती गावच्या या कुन्यांना काय माहीत!"

इतक्या पाहण्यांचे जेवण संपत आलं होतं, निडक्या भराभर बन्द करून अन्नपूर्णा त्यांना म्हणाली, "मुद्दा लावू नवकर लवकर खाऊन घ्या, माझा नवरा पोचेलच इतक्यात. तो कसल्या स्वभावानचा आहे, हे मला, त्याच्या गाववाल्यांना अन भुताना माहीतच आहे.

तुम्हाला जेवणाने त्यात पाहिलं, तर तुमची अन माझीच नाही, मी आता परतदारी करीन. माझ्या नवऱ्याला दरवाजा ठोठावला, तरी बुधडू मूळीच! तुमच जेवण संपल्यानंतर ओरडू दे त्याला, नंतर हा दिवा विझवून टाका अन दरवाजा बुघवून एकदम मसंडी माहून अंधारात नाहिसे व्हा!" आणि ती परमात निघून गेली.

प्रीतम दरवाजा ठोठावत राहिला तरीही कोणी तो बुघडला, रावटो तो ओरडला, "अन्नपूर्णा! अन्नपूर्णा! बुघडला!" अन पत्नी डोकत राहिला.

एक मिनिटातच दरवाजा बुघडला, थरात मिट काळाने होता, त्या अकृत्या अन अन्नपूर्णा यांना घातमला थानो पाडत गावावाली गुरवण बाहेर पडत गेली.

"अरे मला मला!" म्हणत प्रीतम ओरडत राहिला अन स्वतःशीच बडबड लागला, "ही माणसं आहेत ही मूर्त?" अन्नांमुळे त्याला बटवून बुठलाहोयत नव्हतं, आपल्या पत्नीच हावेवीड मोडणं तर नाही ना अशी संकाही त्याला येत लागली, पन्हा तो ओरडू लागला, "अन्नपूर्णा! आयको आहम की कोण? कुठे मलायन?"

"आले, आले!" म्हणत अन्नपूर्णा परमानून थरात आली. तिने थरात दिवा लावला आणि शोकमजवळ घेत म्हणाली,

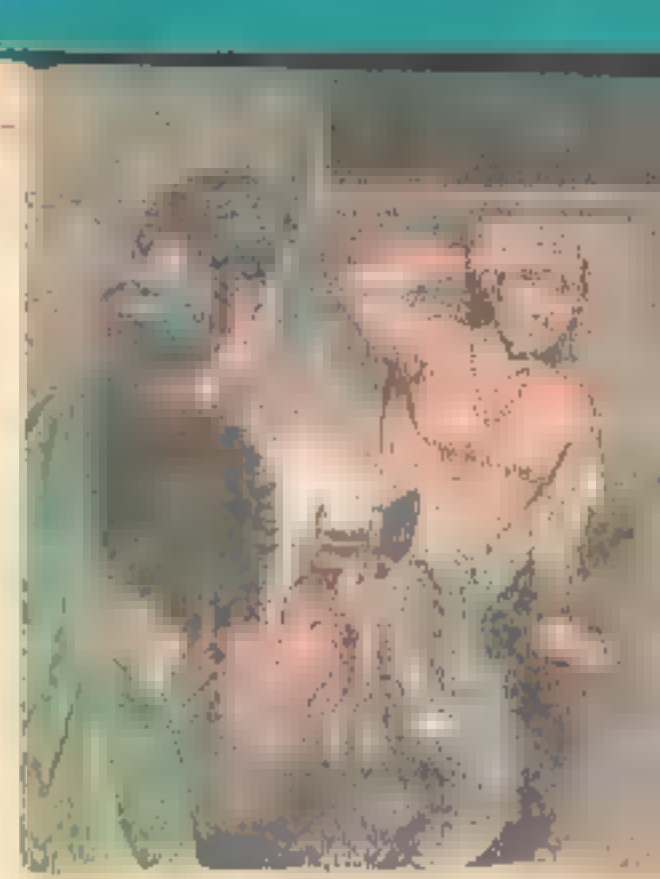
"अरे अरे! काय झालं! असा काय झाला! करून घेतला आहान आपल्या! काय झाला! माझाचें डोंग? अकृत्या पन्हावली! मलाचें अरे हो!" नक्कल त्याचच काम दिवनेतर वेदनेन कणहन प्रीतम कसाबसत आला, यतो यतो विचार लागला, "कुणाचें काम? काय म्हणत आहम?" अन थरात थानो हक्के-तिकडे मांडून अन पाहून गुरगुरत तो म्हणत, "तुम्हाला अनुपस्थितीत काणा माझ्या-माझ्यांना अकायला होतार होय?"

अन्नपूर्णा आपल्या हाताला दिवा ठाणवईवर ठेवत म्हणाली, "तोदाला भिल ते बालत सुटलात! सपळळी मला मल्या माणसाचें अकृत्या, माझा माझा नहांमलायत राहिलं पहा!"

"काय नावलायन? ती काय विचारलीय, अन तुम्हाला जीवलेयस!" रामान तो दोनला बस, पण त्यातून पत्नीचें आनं सभय येवून त्यात आवाज थाला आणला.

डोळ्यातलं पाणी पदराने टिपत अन्नपूर्णा म्हणाली, "थाना पन्हाताप करून काय होणार? तुम्ही ही भतविद्या न शिकता शेतां किंवा काही व्यापार करीत असनात, तर नहांमलं नसायत आपलें?"

तिने म्हणून थोडक्या शोकमजवळ घेत म्हणाली, "काय अकृत्या नावलायन ती कोणा भुत

दोन तर नाही सचारलं मो अंगात!" अन अन्नपूर्णाकडे ती संशयी पडतले पाहून नागली.

"असं तर एव ना एक दिवस हाणारच पण आज काय घडलं ते पहा ना! (म्ही मला अकृत्यायला अन्नपूर्णा गावी गेलान, तुम्ही तिच त्या भुताना पाळवून लाविलत, पण ती मलाचें डोंग आनी, थानो मला सपळा विवळ दिव्या अन म्हणत, 'म मुलायन राना पोचलो अकृत्या' आरवी आपल्या आपल्या चच्छा पन्हा वरायला एकाद्या-या अंगात मन्वच करतो, काही पोटभर खाण्यासाठीचो अंग करतो आम्ही, पण तुम्हा नवरा ती आम्हां-यावर मन्वप्रयोग करतो, अन आम्हाला पळवून लावतो, आम्हाच्या इच्छा पुन्या करून

घण्यात ती विचरू लागली. आता तूही पहात रहा, मडक्या पत्रावळी अन् किड्यानी भरलेली कट्टीलाची पान त्यात खाली देवरी, की अगदी आग्याहून जाऊन टाक त्यांनी आपल्या गळ्यात टांग घेतली.

प्रीतमन आपली हात धुवताली अन् ती म्हणू लागला, "कुठं आहेत ती मांग कर" अन्नपूर्णा म्हणाली. "थांबा, थांबा! मला परत मरळं सांगूद्या. त्या भूतांकडे पाहूनच मला अक्ष वाटल की, ती भुकमंच तडफडत आहेत मी एक तपेलंशर भात अन् टोपलीभर भाज्या शिजवल्या अन् त्याच्या समोर ओतलं सार भक्ष, तेंव्हा ती भतं त्यावर तुटून पडून आश्वाशासारखा आश्वा लागला, मा त्यांना विनवले की आता तुम्ही माझ्या सवण्याला असा करा, सर्वांना पाला देऊन शेकी हसवून कवली तर दिली, पण त्याच्यातल पण लागत आणि तिरळं भत म्हणाल. "तुझ्या नवऱ्याला मी तरी मुलीच सोडणार नाही त्याला आगीत भाजूनच तुकाडे तुकाडे करून टाकणार आहे मी! न केवळ तर रंगापुरचा

रंगा नव्हच मी अस म्हणत ती एकाच मायकड आला राहिला अन् रंगानं थथथकाट करू लागला. ते पाहून मी तर भौतीनं कापू लागले. अन् मनातल्या मनात तुमच्या सुरक्षिततेसाठी प्रार्थना करायला लागले. अन्तर्गत नम्र्या आलातच, त्यांना कदाचित् माझी दया आली असावी, किंवा त्यांना तुमचं हळू तरी असाव, वस, गळून गेली ती."

प्रीतमही आता कापत म्हणाला, "असं ? त्या भुताच्यात रंगाही होता होय? म्हणजे तर मी थोडक्यात वाचलो म्हणायचं मी त्याच्या ताकडीत सापडलो असतो, तर त्यांना तूकड तुकडे काढले असत." बोलत तो मत्थाधार लागला. याने जाऊन दार उघडत बोल.

नवरा वैष्णवान शिरवतान अन्नपूर्णाने समजावताना जवळ साड्या अन् भात भुतांची मनामन क्षमा मागितली. थोड्या वेळापूर्वी त्यांना तिने भुतांचेच शिष्य दिल्या होत्या!

नोकराची अकल

हून मरपूरच्या भैरवला एका नोकराची गरज होती. पावडल मित्र केशव याच्याजवळ बोलला.

केशव म्हणाला, "माझ्याजवळ दोन माणस आहेत: चांगली विश्वासपावही आहेत. त्यातला एक चांगला बुद्धिमान आहे. पण पगार मात्र भरपूर हवाय त्याला. दुसरा जो आहे, अगदी बुद्ध आहे, पण मन लावून काम करतो जास्त पगाराचीही अपेक्षा नाही त्याची. आता यांच्यापैकी कुणाला तुझ्याकडे पाठव, ते तुझं मार्ग."

"मानक बुद्धिमान असेल तर बुद्ध नोकराकडूनही काम करून घेऊन शकतो. तू त्यादुमन्या माणसानाच पाठव माझ्याकडे," भैरव म्हणाला.

अशा प्रकारे शंकर नोकर म्हणून भैरवकडे काम करू लागला. त्याच्याकडून महिनाभर काम

कालाने घेतल्यावर भैरव शुभ भैरवची मुलगी जयंतच्या शहरात रहात असे. तिने एकदा आपल्या पित्याकडे चिठ्ठी पाठवली "माझ्यामणवेचं लग्न ठरलं आहे. बराकडल्याना आमच्याकडून आपल्या गावी मिळतात दैवणी साड्या आहेत. येत्या शनिवारपर्यंत मला त्या मिळायला द्यावात."

चिठ्ठी आणणारा माणूस भैरवला म्हणाला, "मी जातच माझ्याकडे शहरात परतणार आहे. त्यापूर्वी आपण साड्या आणून ठेवल्यात तर मीच घेऊन जाईन."

भैरवने लगेच रमावाला निरोप पाठवला. कळले की दैवणी रंगाच्या साड्या त्याच्याजवळ तयार तर नाहीत, पण दोन दिवसात खेवून मिळू शकतील. त्या दिवशी बुधवार होता. भैरवने चिठ्ठी आणणाऱ्या बराचर निरोप दिला की, शनिवारपर्यंत साड्या पोचवायची व्यवस्था होईल. नंतर शंकरला बोलावून त्याला

सगळी हाकिकत सांगून भैरव म्हणाला, "शनिवारी शहरात जाऊन तुला माझ्या भुलीला भेटायला आहे. तीट लक्षात ठेव."

"मग शुक्रवारी रात्रीच मला झुन निघायला हवं. आपण काही काळजी करू नका, मी शनिवारी नक्की पोचेल गिरे." शंकर अस्तरला.

शुक्रवारी पाऊस पडायला लागला. सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत अगदी मुसळधार पाऊस पडला. पाऊस थांबल्यावर रंगोबाने भैरवकडे साड्या आपून दिल्या, वन तो म्हणाला, "रंग अजून पक्का झालेला नाही. मोठ्या काळजीपूर्वक मी त्या बांधल्या आहेत. आणखी एक दिवस थांब्यावर पाणी पडायला नकोय." नंतर रंगोबा निघून गेला.

भैरव ताबडतोब शंकरला हाक मारून म्हणाला, "कामाच्यावर पाणी पडू देऊन कोस, पाणी खर रंग विवडून जाईल."

माडवा हाता घेत शंकर म्हणाला, "मी थेंबभर मद्धा पाणी पडू देणार नाही थांब्यावर. मी वचनाचा पक्का आहे. जेवण करून नागनीच निघताच मी."

नंतर भैरव अन् त्याची बायको आपसात बोलू लागली. बायका भैरवला म्हणाली, "नणदेच्या सामरकडच्यांनी मागितल्या तशाच साड्या आपली मुलगी त्यांना देत आहे. त्यामुळे तिच्या सामरचा मायाम आपल्या मुलीच छुप कौतुक करताले."

"जर आस, पोस्य वेळी आपल्याला शंकर सारखा विश्वास नोंकर मिळाला, तो नसता तर शनिवारी सकाळी निघावे लागलं असतं, हल्ली प्रथम करण फार जिकिरीचं वाटतं मला. रैताय नमस्ता!" भैरव झोलला.

शेजारच्या घरालास काही गडबड ऐकू आल्याने ते दोघेही तय्ये गेले. भैरवचा मित्र राजाराम काच्या वडिलांना अचानक हृदयविकाराचा झटका आला होता. वैद्याने नफासून असे सांगितले की, "गाड्याजवळ बसून योग्य ती औषधं नाहीत. तुम्ही नी ताबडतोब शहरातून मागवा. किंवा घालाच जमलं तर बरोबर घेऊन जा. मी नाट्यरुत ओपटविल्या."

शहरात भैरवच्या जोळ्यांची दरीच माणस होती. शिवाय त्याची मुलगीही तिथेच होती.

भैरव नजरेतली सारी घा थोड्यावेळीच जायला तयार झाला. ताबडतोब गाडीची व्यवस्था करण्यात आली. राजारामच्या परिवारातला इतर माणसेही निघाला. भैरव त्यांच्या गाडीतून निघाला. घालाना वाटेत त्याने शंकरच्या घराशी गडो बसवली. त्याला असे कळले की, शंकर अगोदरच शहराकडे रवाना झालेला आहे. त्याने मनात विचार केला: "आपण स्वतः शहराकडे निघालो आहोतच. शंकरला निघायला अजून जरा अंशोर दाला असता तर आस असतं."

पण आता शंकर वाटेतही भेटण्याची काही शक्यता नव्हती. कारण शहराकडे जाणारी पाम्पट निराळी होती. भैरवने शहराकडे वडिलांची एका भुजम डॉक्टरकडे तपासणी करवली. डॉक्टर आपला हात ठेवून म्हणाला, "तसे घाबरण्यासारखे काही नाहीय. पण निरीक्षणासाठी घाला दान घ्यायला द्यावा. त्याच्या डोक्यात ठेवलेत तर बरे जाईल." मग तो सर्व व्यवस्था करून भैरव भुलीच्या घरात गेला.

आपल्या वडिलांना पाहून बसून बसून मुलीने विचारले, "बाबा, प्रचान आपण नाही, तर इतके काय कथाना घेतलेत? माड्यांसोडी एकादा नोकरही पाठवता आला असणाना!"

इतक्यात लामरे म्हणाले, "अग मुनवाडे, अस काय बोलतेस आपल्या बाबांना? इतक्या शुभमूर्त वर ते आलेत हे भाग्यच नसे का आपलं? आले, ते चायलेच झाल की!"

भैरवने मुलीला सर्व हकिबत सांगितली अन् म्हणाला, "म्हणजे बायल अजूनही इथे पाचवला जातंय? चालत निघाला? ना, येईल थोड्या वेळात. आता आताच आहे. तर लक्षात घ्यायला हजर राहील म्हणतो."

वेळाने शंकर आलाच, तो पाचसात सप भिजलेला होता. भैरव त्याला म्हणाला, "पाऊस पडत होता ना, थोडा वेळ थांबला असनास, तर साड्या मी स्वतःच घेऊन आली असता."

"मालक, पण मी म्हटलं नव्हतं का, की मी वचनाचा अगदी पक्का आहे. आपल्या आज्ञेनुसार शनिवारी शहरात पोचून छोदवा मालकियाला भेटायचं होत ना? मग पाऊस पडो नाहीतर

नादळ हावा; मी आल्याशिवाय कसा राहीन ?" शंकर अभिमानाने म्हणाला.

सशयभरल्या आवाजात भैरवने त्याला विचारले, "आलाम ते चांगल ज्ञान रे." पण रंगोबानं साड्या भिजू देतको, असं बजावलेलं आठवणीत आते तं ?"

"आपण सांगिलंत, अन मी ऐकणार नाही ते." मी बरा साड्या भिजू देईन ? एक धेवभरही पाणी पडलं नाहीय त्यांच्यावर, मोठी सावधानी बाळगलीय मी!" शंकर बोलला.

आश्चर्य प्रकट करत भैरवने विचारले, "ते कसं शक्य आहे ?"

"हो, अक्षल असेल डोक्यात, तर नाही शक्य होणार ? मी निघालो, तेव्हा पाऊस टपटपाट होतच. मी दोन्ही साड्या एका टुंकेत ठेवल्या." शंकर बोलला.

"मग आहं कुठेही टुंक ?" भैरवने तावडतोड विचारले.

"पल्यान्या कुठेत एकाद्या शोकातून पावसाचं पाणी शिरेल म्हणून मी मी घरीच पलंगालाठी ठेवून आलोय !" आपली बुद्धिमानी दाखवत

शंकर म्हणाला.

त्याचे बोलणे ऐकून घरातली सर्व माणसे एकदम हसू लागली, भैरवला स्वरुप संकोचल्यासारखे वाटले, तो तावडतोड गाडीने गावाकडे. अन साड्या नेतून कसाबसा त्या मुहूर्ताच्या अगोदर परत आला.

गावाला परत पोचल्याबरोबर केशवला बालाकृत घेऊन भैरव म्हणाला, "तू तर मला प्रथमच सावध करत होतंस, की शंकर मला लावून, प्रमाणिकरणे काम करतो, पण तो अगदीच ब्रध्द आहे, तरीही त्याला कामावरून काढून टाकायची इच्छा नाहीय माझी, त्याला कामाची अशी इच्छा देईन की, ज्यात बुद्धीची फारशी गरज नसेल, पुरांची देखरेख करणं, आडाना पाणी देणं, वगैरे सोपवांन मी त्याच्यावर, पण तू आता त्या बुद्धिमान नाकराला पाठव, त्यान फार अस्स मागितल्या तरां घालेल, पण असली बुद्धिमान माणसं काम चांगलं समजून घेऊन घेऊन येतात."

केशवने नंतर भैरवने मागितल्याप्रमाणे तो समग गोळा पाठवून दिला.

महाभारत

ब्राह्मण आपल्या बायकोला म्हणत होता - "या जगात आपल्या बायकोमुलांसह सध्याने दिवस घालवण्याच्या मार्गच चुटला आहे. आता आपण वरणार तरी काय? तुमच्यापैकी कुणाला मी राक्षसाच्या हवाली करू ? तुम्हासारख्या साड्याला काय मी राक्षसाच्या नोंडा देऊ? की आपला वंश पुढे चालवू अकणाच्या या अयाण पोरचा बळी देऊ? की विवाह करून छायची जबाबदारी माझ्यावर आहे त्या आपल्या मुलीला राक्षसाच्या हवाली करू ? आता मला एकच मार्ग दिसतोय; मी स्वतः साच राक्षसाचं अस्त्र बनवतो."

परंतु ब्राह्मणचनी या गोष्टीला समती देईना. ती म्हणाली, "तुमच्या मृत्युमुळे माझ अन सगळ्या अण कुणाला कोणी अणणार नाही.

माझ्यात इतकी ही योग्यता नाही, की मी एकाही मुलाच पालनपोषण करीन, त्याच भविष्य नोंद घडवून, तेव्हा मीच राक्षसाचं अस्त्र बनवून हव ठोक होईन.

हे बोलणे ऐकून ब्राह्मणाने बायकोला मिठी मारली व ते दोघे ही रडू लागले. त्यांना शांत करायचा प्रयत्न करत मुलगी म्हणू लागली, "तुम्ही दोघं भुर्गाचच का रडत आहात? मला पाठवा मी राक्षसाकडे! शेवटी एक दिवस मला हे धर सोडून तुमच्यापासून तर व्हावंच लागणार.

त्यांचा चार-पाच वर्षांचा मुलगा त्यावेळी मजेने इकडे- तिकडे वागडत होता, आपल्या बोटबड्या भाषेत तो बोलू लागला, "मी लाक्षाला मालून ताकीन, तुम्ही कोणी आता नवूनका." त्याचे हे शोषण ऐकून वंश स्थिती

नाही राखता त्या आज.

कुन्ती त्यांनी ती दुःखभरली श्रविकेत नमळच बसून ऐकत होती, ती आपणगी नवळ सरकून म्हणाली, "ब्राह्मणदेवता, तुमच्यावर कसल संकट कासललेल न साया तरी, मला नाट सावस्तर संगितलंत, तर माझ्याकडून होईल ती मदत करीन मी तुम्हाला."

ब्राह्मण कुन्तीला म्हणाला, "देव, तुम्ही फार दयाळू आहात, म्हणूनच असे वातत आहात, पण आमच्यावर कासललेल संकट दूर करणं कोणत्याही मानवी व्यक्तीला अशक्यच आहे. या नगरा जवळच व्रकासुर नावाचा राक्षस रहातो, तो नरभक्षक असून, तो नरसांस खातो. अत्यन्त बलवान आहे तो, तो नगररक्षक

असल्यान, त्याच्या अटीप्रमाणे रोड वोल पोती तादुळाचा मान, दोन बैल आणि एक माणूस असा आहार गाववाल्यांनी आळापळीने त्याला मानवायचा असतो. त्यावायत कोणी दुर्नक्ष केले किंवा वेपवाई क्षलवली तर तो गावावर हल्ला करून गावकऱ्यांना हर तऱ्हेनं सतावेल. इथला राजा नेवकीय नगर नावाच्या ठिकाणी रहातो. गावाचं धा संकटापासून रक्षण करायचा तो जराही प्रयत्न करत नाही; कारण तो असमर्थ पण शक्तिहीन आहे. असल्या अयोग्य राजाच्या प्रजेला अशी मकर संनारीच नामतात. आज आमच्यावर ही पाळी आली आहे. आम्ही राजाचे आश्रित असता, किंवा धनवान असतो, तर आम्ही एकाद्या खरेदी केला असता. अने त्याला राक्षसाच्या भोजनासाठी पाठवलं असत. आमची स्थिती तर तुम्ही पहालच आहात. धा संकटातून वाचण्याचा काही मार्गच नाहीय. एकमकाना सोडून आम्ही राहून शकणार नाही; म्हणून आम्ही असा निर्णय घेतला आहे की, आम्ही सर्वजण खरोखरच किंवा नवळून सापडायचं संकट घटू."

कुन्ती परतत म्हणाली, "मग तर तुम्ही अगदी निश्चित रहा. आज मला राक्षसाचं भक्ष्य म्हणून जाईल. राक्षस त्याला मारून शकणार नाही; कुलट तोच राक्षसाचा वध करील. साझा हा मुलगा महाबली आहे. त्याला काही मन्त्रतन्त्र अक्तीही अवगत आहेत; म्हणूनच मी अतः साहस करायला घेयायत आहे.

नाहंस्तर शम्भर पुत्र असुतही कोणती आई आपल्या मुलाला मृत्युमुक्तात लोटून का निव्हा माझं म्हणणं ऐका अन् माझ्या बाघोजनेचा स्वीकार करा. पण एक मात्र लक्षान देवा. यातलं एक अवाशरही गाववाल्याच्या कार्ना जाता अपयगाच नाही. त्याच्या गृहजंता हे कळलं अन् त्यांनी परवानगी दिली नाही तर राक्षसाच्या मंत्रा हातचा जाईल. सगळंच मुसळ केरण जाईल."

कुन्तीच्या बोलण्यावर ब्राह्मणाचा वि-भास वसला. आपण सहकुटुम्ब वाचू शकतोय. गोष्टींचा त्याला फारच आनंद वाटला. कुन्तीच्या अपकाराबद्दल त्यान तिचं नाभार मानले. कुन्तीने कत्तर भीमाला मारा श्रविकेत नागितली. कर्हातरी पराक्रम करायला मिळणार व आपल्याला श्राधर देणाऱ्या कुटुंबाला मदत ही हाणार या कुन्तीच्या योजनमुळे त्याला फारच शर्ष आला

इतक्यात बाकीचे चार पोट्यांभिक्षाप्रभून परत आले. भीमाला विशेष आनन्दात पाहून धर्मराजने कुन्ती मातेला त्याचं कारण विचारलं. तिने त्याला सगळीं अट्टाणां सामन म्हटलं. "इतक्या दिवसांनी का हाडना, पण आपल्या आश्रयदात्या ब्राह्मणा कुटुंबांना भरण करायचं भाग्य लाभन की सारी आपल्याला"

कुन्तीचे बोलणे ऐकून धर्मराजने दुःख वाटले. त्याला असे वाटलं. "कुन्तीने हा निर्णय वेण्यान घाईकेली आहे. तिना न माहीन आहे की आपणा पंडिताच्या सब आज्ञा भीमाच्या

नगरातली वलवचन वातन, जीनां सल शौरवाचन विजय मिलवून राक्षस परत मिलवायचं असलं. तर भीमार्शनाय व ताम शक्य होईल. योधनानं आपल्या सर्वांना नक्षत्रहात माळून भागयच कारख्यान केन, तन्हा मामाच्या बलामुळेच आपण वाचलो. ते अभूतपूर्वकार्यवाचक कामाजवळ रावय जालं. परत आपण नगर कुन्तीजवळ आतल व्यक्त केन. परत कुन्तीनं आपल्या निर्णयाचेच समर्थन करून म्हटलं, "धा संकटात ब्राह्मण कुटुम्बाला मदत न करण हें खोर पाप होईल. तुलांतज जाले ते एक प्रकार. नकी सभस की भीमावर कमलही सकट येणार नाही. त्याच्याबद्दल काळजी करायचं कारण नाही, तो कोणत्याही

राक्षसाला सहजपणं माह अवल. मृदुलान्व
मां हा निर्णय घेतला आहे. ब्राह्मण कुटुंब्याला
वाचवण्याच पुण्य भविष्यात आपलं रक्षाण
करील, भुलट शक्य असूनही आपण त्यांना
वाचवलं नाही, तर माव आपण पापाचं धनी
होऊ.

धर्मशास्त्राचा आता भारतचे व बाहेरचे पटले
अन् त्याने भीमाना राक्षसवधामादी जाण्याची
सम्मती दिली.

गृध्रदिवाच्या समायास श्रीम ब्राह्मण्याला
 म्हणाला, "ब्राह्मणदेवा, मला जर रात्रभर
 गमती होय आली नाही, मला शुभ ~~आय~~
 लागली आहे. घांगले पौष्टिक पदार्थ मला खाऊ
 घातलेत, ~~मी~~ मी राक्षसाशी युध्द झालेला आहे
 लंकेत." ब्राह्मणाने ~~म्हणजे~~ सतांखाने ~~म्हणजे~~

मराठी वरुं केंद्र

अंभानें नव्वर गाडोला दोन वेल जोडले, ती
अन्नानें भरली आणी ब्रकामूर रहात अमलेल्या
नगनाच्या दक्षिण दिशेकडे तो निघाला.
राक्षसाच्या ठिकाणापासून बऱ्याच दूर, यमुना
किनारी त्याने गाडी थांबवली, अन् तेथून तो
जोरजोराने ब्रकामूराना त्राका माह लागला.
पण तो ~~आता~~ इतपर्यन्त पोचला ~~आता~~ निघेना
गाडीत भरलेले पदार्थ तेथेच असून त्याने सायला
मुरुवात केली.

एका मयसामान्य माणसाने आपने नाव
 'गोप' ठाक्या माराव्या, ही गोष्ट
 ब्रह्मात्मना ~~...~~ आवडली नाही. तूच चिडून
 धावतच तो भोगाजवळ आला. एकचकपूरहून
~~...~~ आपल्यासाठी पाठवलेले भद्र एक

माणूसमजेलें खात वसलेला त्याने पाहिला. त्याने विचारले, "आहेस का कोण तुला ह्या तोंडात शुभा आहेस, काय नाही? मजेलें नाव वसला आहेस?"

[illegible]

राहिले, त्या काही वेळा वेचत राहिले.
 त्यांनी शीमाने जोराने बघासुराला. जमिनीवर
 आपटले, पण स्वता; त्याच्या स्पर्शानेच लक्ष्मण
 च्याला आपल्या गूडघ्यांनी व हातांनी बुकतून
 काढू लागला. त्याची मान, ~~हात~~ व पाठही
 त्याने आपल्या हातांनी व गूडघ्यांनी पकडी
 केली; वगैरे हाडिहो मोंडून काढला. शेवटी रक्त
~~हात~~ बघासुराने पाषाण साडला.

व्याख्या: जीवसंख्यानि व सहाकारान त्याचे
बांधव तेथे धावतच अपस्थित झाले, मीमाने
च्यानाहो द्रष्टवून सांगितले की "इतः पर
तुम्हापेकी जणां माणसाना मारून आयच्या
प्रयत्न केला, तर तुमचीही गय केला जाणार
नाही, तुमचीही या जकासरा सारखीच

गोमयाने होईल हे लक्षात ठेवा नाट

ते सारे राक्षस विचारे मरले. राक्षस नाला नाहिसे झाले, भीमाने नंतर वकाभुराचे अचेतन शरीर खेचून आपून गावच्या वेशीजवळ वस्वत नदीत त्यान कल्ल घरी परतला. त्यान नगरातून राक्षसराज व आपल्या वधूना घेतले.

नगरातील लोकांनी वकाभुराचे मृत शरीर पाहिले अन् तां वातमोसाच्या आहारापर पसरली. आत्माकरीत राक्षसराजाची कुलकर्णी होणाऱ्याच कळले नाही, त्यांनी त्या अज्ञान पुण्यात्म्याची रूप केली व आपल्या दहदेवतांची पूजाही केली. ज्या काणा ब्राह्मणाची दिवशी पाळी होती त्याला शोधून लोक त्याच्या घरी आले व राक्षसाचा कोणा मारले याविषयी त्यांनी चौकशी केली.

कुन्तीची भट ब्राह्मणाच्या जालेली व राक्षस रहस्य गुप्त ठेवणे हे कर्तव्य मानले. लोकांना तो म्हणाला, "होय, काल आमच्या घराची पाळी होती खरी" मी फार वाळजाल होतो, इतक्यात कोणी एक गिः दारुण मारला

घरा आला. त्या पुण्यात्म्यानेच बहुधा वकाभुराचा वध कला असावा."

नगराच्या लोकांनी या राक्षस मंकर दहत्यावरून माठा उत्सव साजरा केला. कुन्ती आणि गावच्या त्या भूतकात सामिल झाले. तसेही त्या ब्राह्मणाच्याच पराजयाने व माराने भिक्षा मागून व आपले दिवस व्यतीत करीत राहिले.

एक दिवशी या ब्राह्मणाकडे देशभर भ्रमण करीत रहाणारा दुभंग एक ब्राह्मण आला. या ब्राह्मणाचे आतिथ्य स्वीकारून त्यान आपल्या घमंतीचा वृत्तान्त सांगितला. अनेक राजे व कार्यकलापांवरून बरीच माहितीही त्याने कथन केली. त्याच आघात त्याने पांचाल देशाचा राजा दुष्य वाना अहोस्व कल्ल सांगितले की शिवडों, ब्रह्मन् व दौपदी ही त्याची अपत्ये आहेत. द्रौपदी स्वयंवराच्या योजनेवरूनही त्याने मजोपान सांगितले. कुन्ती व पांचाली यावरून सविस्तर जाणायची असल्याने त्याने कल्यावरून तो ब्राह्मण सांगू लागला.

कथनाः

एकी

जवळच्याच गावी राजाणाच्या आपल्या मित्राला-रामेशला-भेटायला जमदोश आपल्या गावाहून निघाला, वाटेत रस्त्यावर लागलेल्या एका बाजारात त्याने दोन चित्रे खरेदी केली. एक होते भिवाचे अन् दुसरे होते विष्णूचे.

मित्राला घरी पोचल्यावरच रामेशाने "अरे रामेश, तुला भेट द्यायला ही दोन चित्रे आणलीत बघ मां!" असे म्हणत दोन्ही चित्रे रामेशच्या हाती दिली.

रामेशाने ती पाठ्या आनन्दाने स्वीकारली. छिडकीतले क्षण विले हाताने अन् मन तो आपल्या दहा वर्षांच्या मुलाना हाक मारून म्हणाला, "अरे रामेश, शेजारच्या घरी आम्हीन हातोडी घेऊन ये वर! आपण यितीवर ही चित्रे दागू या."

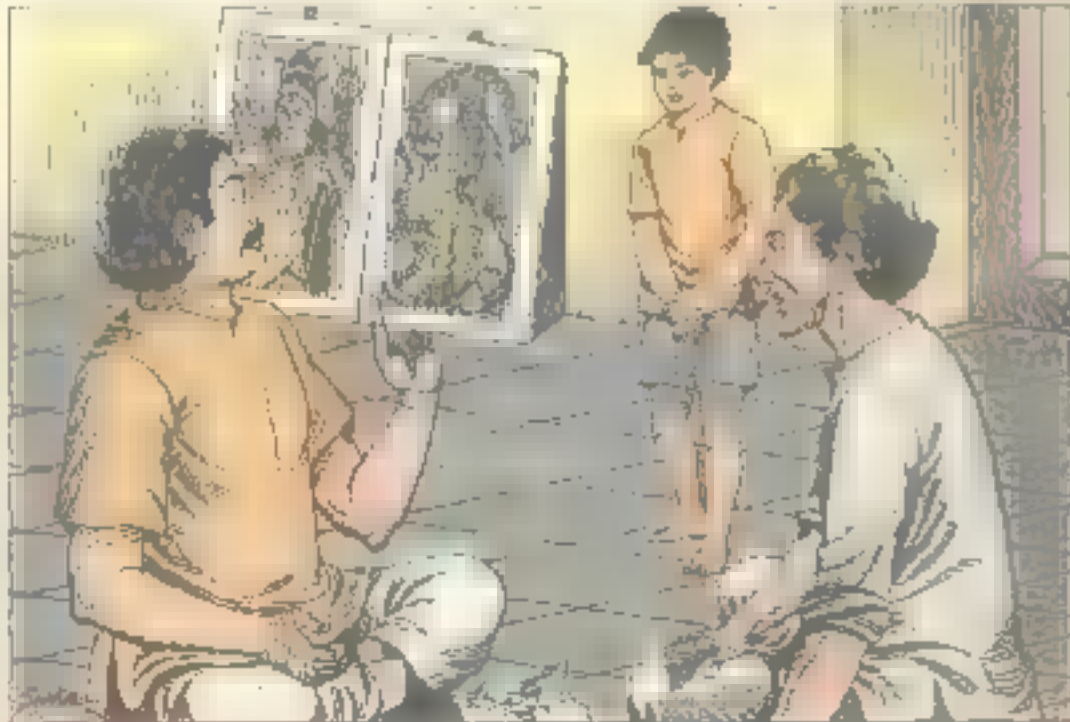
सर्लाश नागनाच गला वरा, पण 'त्यांच्याकडे हातोडी नाहीय' असे म्हणत परत आला. रामेश त्याला म्हणाला, "गग असं कर! समोर नागावराच्या घरी जाऊन त्यांना विचारून घेऊन ये, 'मातोश' तुला तिका मरा हातामेच परत ये. त्यांच्या घरीही हातोडी नसल्याचे मांगू लागला. पण रामेशने निराश न होता मुलाला आपणही दोन-तीन ठिकाणी पाठवले. पण प्रत्येकाने नकारघंटातून वाजवली.

आता मात्र नाराज होऊन रामेश दोनला म्हणाला, "पाहिमीस भायच्या गाववाल्यांची नियत? या मर्काकडे हातोडी नसली नसेलच, पण देणार नाहीतच! अशी माणसं गावात असतील, तिथे एकी कशी गाजेल?"

जमदोश गावर डोक्यातून गप्प राहिला. रामेश सर्लाशीस म्हणाला, "कोणी द्यायला तयार नाही, मग काय करणार? दोनलाच्या मुलाने त्या पेटीतली आपली हातोडी आण घ्या."

हे मर्का नगा तेजना नपरा माय पालाससरस आला

रुस्तु

'चांदोबा'

परिशिष्ट - ७९

आपल्या देशाची

वृक्ष मंपदा

वडाचे (वटवृक्ष)

वडाने जाह नाही, असे भारतात एकही गाव नाही, असे आपण खात्रीने म्हणू शक. गावाच्या बाहेर असलेल्या वटवृक्षाच्या छायेत गाणस व गुरांही आपला थकवा दूर करण्यासाठी निविथान्ति घेतात. झाडाच्या फांद्यांना फुटणाऱ्या मुळ्या कंसासारख्या लढकत असतात, पर्शियन समुद्रापाशी जो विशाल वृक्ष आहे, त्याच्या छायेत पूर्वी इथून जाणारे (बर्नीये) बरेच दिवस मुक्काम करीत. म्हणूनच पागों भाषेत या झाडाचे नावच 'बर्नियान' असे पडले, हिन्दीत याला 'बरगव', तमिलमध्ये 'आल', मल्याळीत 'पेरल' बठेलगूत 'मर्दि' असे म्हणतात, इंग्रजीत या झाडाला 'इंडियन फिन' असे म्हणतात.

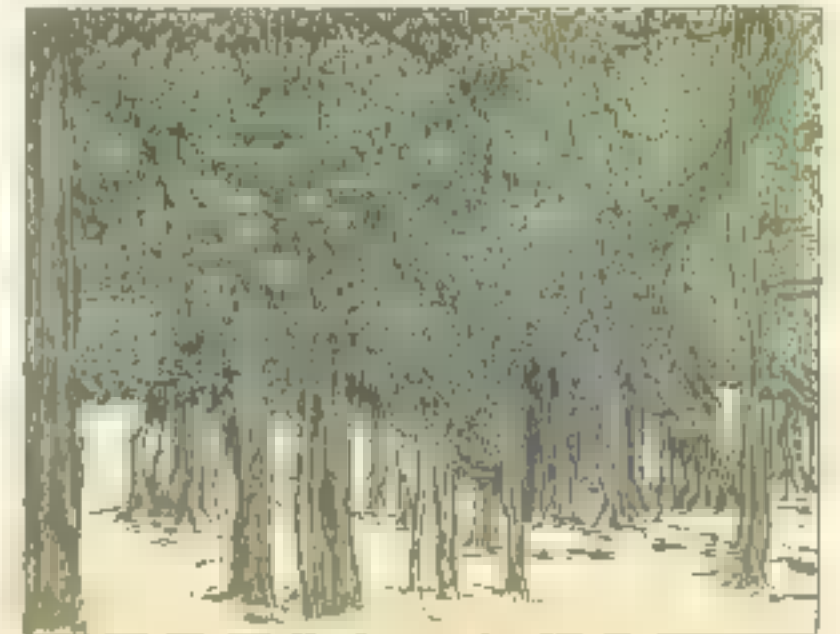
पूर्वीच्या काळी आपल्याकडे ज्येष्ठ महिन्याच्या अमावास्येला वटवृक्षाची पुजा करत असत. असे म्हणतात की आपला तत्ववान याच्या प्राणरक्षणासाठी सर्ती सावित्रीदेवी वडाची पुजा करी होती. मुष्टीच्या अंती गंधा प्रलय होत होता. विष्णू शिशुरूपात वडाच्या पानावर पडून पाण्यात तरंगत रक्षातोल अशी एक समजूत आहे. जवळपास पायाचा अंगठा तोडत घालून वटपत्रावर शयन करणाऱ्या वानकृष्णाच्या चित्राची बाजारात खूप विक्री होते.

कलकत्याच्या 'शिवपूर बोटनिक्कल मार्केट' मधील वट, भद्रासच्या अक्षयार येथील थिडीसाफिकल सोसायटीच्या आवारातील राज्यातील गोपीपुराच्या कृत्रीसरदा दिसणारा वट हे सुप्रसिद्ध वटवृक्ष होत. याच वटाच्या छायेत अनेक एकर ममी स्थापना व वटवृक्षाची खूप प्रसिद्ध आहे.

जाडाची वडाका

पाने मोठी व जाड असतात, फेदुवारी व माच महिन्यात अंजून फुटून झाडाला छोटी-छोटी फळे येतात. थोडी मोठी झाडावर बेंव्हा ती पिकून लाल होऊन वडा ती वाण्यामाडी अनेक प्रकारचे फसो वा झाडाकडे आकृष्ट होतात.

वटवृक्ष शेकडो वर्षे जिवन्त रहातो.

आपल्या देशातील ऋषि-मुनि : ३

नारद

ऋषिगुरुवर्य नारद दांता भगवन्तवत्पार्श्वनिर्माणकैजैत्या
सृष्टीचे भारी प्रेम वादे. नारद हे गृहदेवाचे पुत्र असून
महाविष्णूचे मोठे भक्त होते. 'महर्षि' नामक अपत्यो
वीणा संवृत वादन व 'नारायण, नारायण' नाव मोठे
प्रेमवत हे ऋषियेष्ठ नारद सर्वत्र सचांग करीत,

माणसाच्या सुदृष्ट्यवहाराचे समर्थन करणाऱ्यांत ते असाण्य होते. विष्णूकडून त्यांना ज्ञान मिळाली, तिचा ते मृत्युलोकत प्रसार करीत. 'नारायण' नामान् जप घरीत ते तिन्ही लोकां संचार करून तेथील सर्वांचर यथार्थत अपकार करत.

एकदा बाल्यांकीनी तमसेज्या तीरात असून
'रामायण' गावाचे मझाकव्य रचले.

पाटवर्नी जेव्हा एक सवीन नगर निर्माण करायचे

[illegible][illegible]

गणेशजीसाहें एक प्रकार नारदच कोरणीभूत
 दाने, एकदारावणाने नारदाला दिवारने की, ओंकार
 शब्दाचा अर्थ काय, रावणाला तोंकळावा अशी त्याची
 योग्यता नाही, हे जाणून नारदाने त्याला नकार दिला.
 अतिक्रोधाने रावणाने नारदाची ओंभव कापून
 टाकायचा प्रयत्न केला, तेव्हा नारदानेच त्याला शाप
 दिला की, "भविष्यात तुझी माया जिभांसह तुझी
 दहाही मस्तके अचूत दिली जातील."

गच्छत्यात् ज्ञानमिमांसा अपच अधिक होती
 त्पानी एकदिवसो नष्टतपस्यान विचारते. "मायाया
 नृष्टेना बाधाय मायाच आहे, असे म्हणत असत. ही
 'माया' काय आहे? विष्णू सांगत आहे. "न ज्ञान
 त्प्राप्य एक दिवस कळत.

एवं दिवसो नारद मेहर्षीप्रमाणं मूर्तिवत् सत्यं
 कृत्य एका गावात् नरत अस्तदा, अथत्सात् जोगदा
 पाज्जो कोसल्लुलायना, स्वयं च्या वक्षणात् त्वां
 एषां दशवज्रा छेदयन्ता, एता मत्त नक्षत्रान् दशवज्रा
 मृदुदुर्ग्यानां भानयन्तं त्वा युवतोच्य आर्द्रवापाच्य
 विनतोदकन नारदना विनतां विनतां
 तेष्वेव रहन्त्याने, स्वान् काहं, एतां नारा
 सांसाग्निसृतेत्यां अपभायनां गदा, एता
 महापूर अस्ता आग्नि, एता प्रयाहात् नारदांती, एता
 मृते वाहः गेली, हा, एता हाजन् नारद, एता
 अमिनोय नक्षत्र, एता नारद, एता नारद, एता
 मृतांती नावे येत रुत्तायमेः अस्ता अथ, एता हाथा

અમેહી ક્ષણે રાહિને, ચિલાય કરત ન, નારાયણ,
આતા નવ માણે નક્ષણ કર, અને તે મુઠ્ઠાલે.

दुसऱ्याच क्षणी नारायण प्रकट होऊन वारदान्ता
अप्पान, "तू तर पिळोक-सचारी नाहस, हो बापको
एवढ्यात आतांच कोठून"

आता नारद समजून चुकले की, 'माया' वाचाच
नंतर अतून दोन्ही हात जाड्या राती
श्रीविष्णूना तमसकार कला व त्वाची स्तुति गायला,
सावित्री व तिचा पिता श्रवणाने यांना नारदांनीच
सांगिलेले श्लोकांची, "विवाहानंतर बरोबर एकाचपति
मन्यवना पुढे पाश्चात्तर आहे" नारदांच्या या
कथनामृतच सावित्रीने शमाला सहसा श्रोतवणे नसू
नसल्याने आपणही पतीचे प्राण वाचवून, नारदामृतच
सावित्रीने मनाचून घातले होते.

महा प्रहार आपत्ता कित्तेव पराजय पाव-
नामनां संद्वेष पाव आपत्ता भक्ति-साहित्या-
नारदच्या भक्तिसूत्राचे स्थान द्वाच अक्ष-आक्ष.

तुम्हाला माहित आहे काय?

१. 'गंगोत्री' नदीच्या किती नदीसोबत ती एकठाी जुळणाली होती?
२. 'ईडिवाग शेवनपियर' नावाने प्रसिद्ध नाटककार कोण?
३. 'गोम नॅण्ड' हा कोणत्या देशाचा भाग आहे?
४. निबेद मध्ये अणुम पावून, हिमालयातून वहात शेवटी समुद्राला मिळण्यापूर्वी गंगेला गिळ्यारी नदी कोणती?
५. 'गवत' जातीचे सर्वात मोठे रोप कोणते?
६. आपल्या देशातील कोणते शहर 'मान वेटांचे शहर' म्हणून ओळखले जाते?
७. रेडियोचे संशोधक कोण?
८. 'रामचरित मानस'चे रचनाकार कोण?
९. 'अर्थशास्त्राचे पिता' कोणाला म्हटले जाते?
१०. कोणत्या राजपूत राजकुमारीशी अकबराचा विवाह झाला?
११. मलेरियावर औषध म्हणून उपयोगात येणारे त्रिनाइट्र कोणत्या देशातून सापडलेले आहे?
१२. कोणत्या व्यक्तीला एका ताराना पुढी 'विद्योत्त' आणि 'पद्म' पुरस्कार देण्यात आला?
१३. इंग्लंडेथियाचे एक बोट आहे सुमारा. त्याचे प्रसिद्ध स्थानीय नाव काय?
१४. 'फिफ्ट डेन्ड मेन्स'चे भाग घेणाऱ्या सर्वात अधिक वयस्कर मेळाव्याचे नाव काय?
१५. कोण ओम गुरुजीपेला बळसार धालून १४९२ मध्ये भारताचा मार्ग ओघून काढणाऱ्या कप्तानाचे नाव काय?
१६. रामायणातील लक्ष्मणाच्या पत्नीचे नाव काय?
१७. 'वॉलिन' कोणत्या नदीतटावर वसले आहे?
१८. तुम्हाला माहित आहे काय १९९९ मध्ये भारताचा पहिला अंतराळ यान काय?

उत्तरे

१. गंगोत्री	२०	११. लक्ष्मणा	१०
२. ईडिवाग शेवनपियर	१०	१२. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम	१०
३. गोम नॅण्ड	१०	१३. फिफ्ट डेन्ड मेन्स	१०
४. निबेद मध्ये अणुम पावून, हिमालयातून वहात शेवटी समुद्राला मिळण्यापूर्वी गंगेला गिळ्यारी नदी कोणती?	१०	१४. फिफ्ट डेन्ड मेन्स	१०
५. 'गवत' जातीचे सर्वात मोठे रोप कोणते?	१०	१५. कोम गुरुजी	१०
६. आपल्या देशातील कोणते शहर 'मान वेटांचे शहर' म्हणून ओळखले जाते?	१०	१६. लक्ष्मणा	१०
७. रेडियोचे संशोधक कोण?	१०	१७. वॉलिन	१०
८. 'रामचरित मानस'चे रचनाकार कोण?	१०	१८. अंतराळ यान	१०
९. 'अर्थशास्त्राचे पिता' कोणाला म्हटले जाते?	१०		
१०. कोणत्या राजपूत राजकुमारीशी अकबराचा विवाह झाला?	१०		
११. मलेरियावर औषध म्हणून उपयोगात येणारे त्रिनाइट्र कोणत्या देशातून सापडलेले आहे?	१०		
१२. कोणत्या व्यक्तीला एका ताराना पुढी 'विद्योत्त' आणि 'पद्म' पुरस्कार देण्यात आला?	१०		
१३. इंग्लंडेथियाचे एक बोट आहे सुमारा. त्याचे प्रसिद्ध स्थानीय नाव काय?	१०		
१४. 'फिफ्ट डेन्ड मेन्स'चे भाग घेणाऱ्या सर्वात अधिक वयस्कर मेळाव्याचे नाव काय?	१०		
१५. कोण ओम गुरुजीपेला बळसार धालून १४९२ मध्ये भारताचा मार्ग ओघून काढणाऱ्या कप्तानाचे नाव काय?	१०		
१६. रामायणातील लक्ष्मणाच्या पत्नीचे नाव काय?	१०		
१७. 'वॉलिन' कोणत्या नदीतटावर वसले आहे?	१०		
१८. तुम्हाला माहित आहे काय १९९९ मध्ये भारताचा पहिला अंतराळ यान काय?	१०		

भरतची चिंता

भरत एक १५ चांगला माणूस होता. शंजाच्या पाजाच्याना मदत करण्यात आनंद वाटे, पण ते कोणी ही त्याच्याशी रादव्यवहार करीत नसत. म्हणून नेहमी चिंतेत असे.

भरतची चायको चाणां सुखभावां म्हा होतां. ती नेहमी भरतला सांगे - "लोकांना मदत करून तुम्हाला जो आनंद मिळतो, त्याहून अधिक चिंताच तुमच्या पदरात पडते, आता येथून पुढे तरी आपल्या पुरत पहात चला."

चारचार चायकोचा उपदेश ऐकून आता भरतने निर्णय केला की इथून पुढे दुसऱ्या कोणांना मदत करायची नाही. भरतच्या समोरच्या घरात शिव रस्त्यात असे, गाव सोडून तो जेव्हा शहरात रहायला जायला निघाला, तेव्हा आपल्या घराचा सोडा करण्याची जबाबदारी त्याने भरतवर सोपवली.

तेव्हा भरतने त्याला सांगितले - "मी ज्या कोणाला मदत करतो, शेवटी माझे व त्याचे

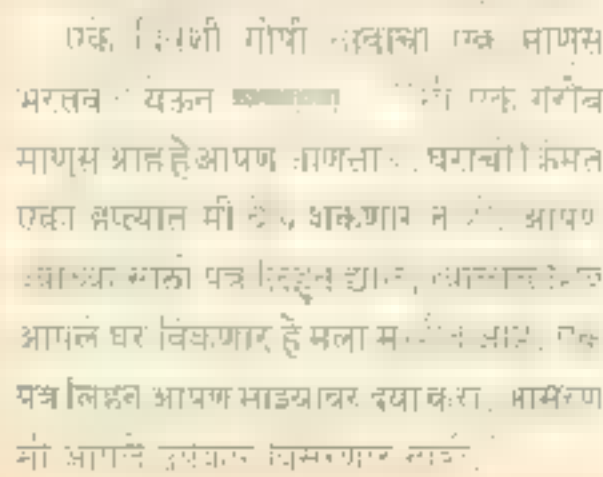
मांडण होते, ही जबाबदारी तू दुसऱ्या कोणावर तरी सोपव."

हमत शिव म्हणाला - "ठीक आहे, मी घराला कुलूप लावून जातो, माझ्या घराचा सोडा करायला कोणी आलं तर माझा पत्ता दे, तुज्याच्याचहून पत्र लिहिशील त्यालाच मी आपले घर विकीन."

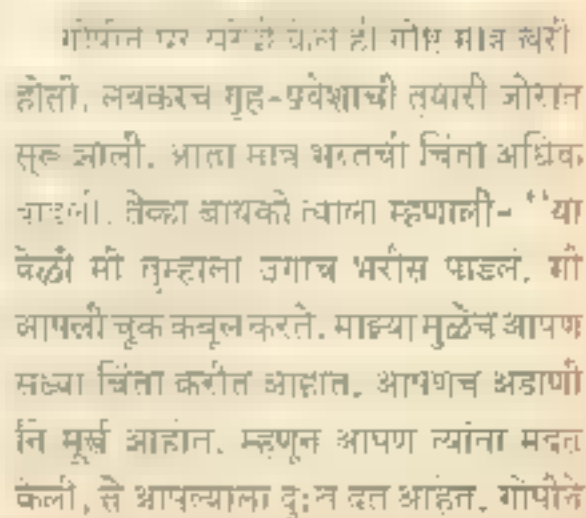
धीम भरतचा मेहुणा होता. शिवचे घर त्वरेदी करण्याचा त्याचा विचार होता, परंतु धीम साठो पत्र लिहिण्यास भरतने नकार दिला. आपल्या नानेवाईकाबद्दल शिफारस केली तर शिव मौरसमन करून घेईल अशी त्याला भीति होती.

पत्र लिहायला नकार देत भरत म्हणाला - "तू माझ्या चायकोचा सख्या भाऊ आहेस. माझं घर इतकं मोठं आहे की यात एका वेळी चार कुटुंबे राहू शकतील. तुला निराळं राहण्याची जरूरच मुळी काय? मी तुला वेगळं

[illegible]

पण आपण घर सरेदी केत्याची वास्तु गोपीने
आपल्याला का सांगितली नाही याचे भरतला
आश्चर्य वाटले, आपण काय चुक केले हे
जाणून घेण्याची त्याची इच्छा होती. सर्व काही
जाणून घेण्यासाठी त्याने एक दिवस गोपीला

गोपीनी भवत घेतली आणि आपल्यासारख्या वागता आहे. अकारण आपणास दुःख झाले. गरज पडली म्हणजे लोक आपल्याकडे येतात, ति कामे घालून की बोलायचे ही शक्यतात, जलट आपल्याकडूनच नकार करतात. अशा विश्वासघाती लोकांशी कसं वागव, त्यांना कसा धडा शिकवावा हे माझा भाऊ भीम चांगले जाणतो, आपण त्याला काही दिवस आपल्याकडे राहायला बोलवा!"

"मी तुम पूर्वीच त्याला आपल्याकडे राहण्यासाठी बोलविले होते. त्याने ऐकल न ऐकल्यासारखे केले." भरत म्हणाला.

"आपण त्याच्यावर दया करून त्याला बोलवले तर तो थोडाच येणार आहे? आपली

अडचण त्याला आदराने विनवले तर तो जर येईल." गोपीने मज्जा दिली.

भरतने हे मान्य केले. तबराचायको दोघांच्या विनंतीनुसार भीम आपल्या कुटुंबासह भरतकडे गेले. घराची सर्व जबाबदारी त्याने घ्यावी लागली. भीमच्या देखरेखाखाली घरात नववे काम होऊ लागली. एक दिवशी गोपीनी भरतकडे आली. भीमने त्याला दरवाजावरून थांबवले. तिने ऐण्याचे कारण विचारले. गोपी म्हणाला - "महा गृह-प्रवेश झाले. मी आपला निमंत्रण आलो आहे."

भीम म्हणाला - "तुम्ही तय्यार नाही. मी त्यांना नमूदा निरोप सांगेन." आणि गोपी निघून गेली.

दुसऱ्या दिवशी भरतच्या घरी गृह-प्रवेशासमिती त्याकाळी सूप गर्दो जमली. गावातले सूप लाक आले. भरतच्या घरचे भाऊ त्यात कोणी नव्हते. याचवेळी लोक आपापसात कजकजत होते. दुसऱ्या दिवशी परमस्वरूप ज्ञाताना कोणी तरा भीमला विचारले - "गोपीच्या गृह-प्रवेशाच्या समारंभात भरतकडील कोणा कसे दिसले नाही?" भीम म्हणाला - "गोपीने भरतला निमंत्रण दिले नाही."

तिकडून चाललेल्या गोपीने हे श्रोतणे ऐकले. तो जोराने म्हणाला - "बोटाह्या! मी निमंत्रण देण्यासाठी नव्हून घरी आलो होतो, तेव्हा तुम्ही

तर सांगितले ना कि भरतची तय्यार होऊ नव्हती म्हणून? आणि मी निमंत्रण असे तुम्ही नव्हता म्हणालास?"

भीम म्हणाला - "माझ्या मेहुण्यांची तय्यार होऊ नसल्याचे मी जर सांगितले होते. मला वाटले ते आज येऊन त्यांच्या प्रकृती बघून चौकशी करतील, पण तस काही न करता तुम्ही परत गेलास. मला वाटले ते भरतच्या विशेष नलगतला. पण फेमाने तुला निमंत्रण देताना मला दिसले नाही. दुसऱ्या दिवशी ही मेहुण्यांची तय्यार होऊ नव्हतीच."

"मेहुण्यांच्या बदलीतु २५ शकला असताम की!" गोपीने विचारले.

जोरजोरात भरत भीम म्हणाला - "तुम्ही भरतला निमंत्रण आला होतास. तुम्ही थोडेच बोलवले होतस?"

गोपी निवृत्तर होऊन मात खाली घालून निघून गेला.

घरी आल्यावर भीमने भरतला सर्व वार्ता समजाऊन सांगितली. चिंतित होऊन भरत

म्हणाला - "आपण कशाला त्याच्या मागे लागलास? जर त्याने चूक केली असेल तर त्याच फळ त्याला भाग्यालाच लागेल."

भीम म्हणाला - "मी कशाला त्याच्या मागे पडले? त्याचा आणि माझा संबंधच काय मळी? अडचणीच्या वेळी आपल्या मित्रांना मदत केली पाहिजे. सुखाचे दिवस असतील तर गुण्या गोपबंदाने बरोबर रहाव. शत्रूंना दोन हात द्यावे. गोपी आपला मित्र ही गोष्ट विस्मृत होत नाही. काही मागितली तर जमवून देव ते जमवता. अधिक कोणाच्या फळात आपल्याच कारण नाही. मूढ लाव असंख्य सांगत जाले आहेत ति मी पण तेच केले."

आता आपला भरतच्याच हात आली. जो माणस भवत सायण्यासाठी आपल्याकडे आले. त्या सर्वांना तो आपली सममत राहिला. त्याच्या गृह-प्रवेशात भागीदार होऊ लागला आणि त्यामळेच त्याच्या भिन्न वादत गेल्या. पण दुःखी-काही होत राहिला. भीमच्या सल्ल्यानुसार वागणक गोपीने न विनाकारण विनंती करून घेतल्या जाण्याची नाही.

कोल्हा आणि ससा

जंगलातल्या मर्ब जनावरांनी कोल्ह्या नमिनीवर नागर फिरवायचे. तथ त्यांचा शेती करायचा विचार होता. वरच दिवस त्यांचे हे काम चालू होते. तरीच गमीन नागरून आली. एके दिवशी अन्य जनावरांवर कोल्हा ससाही कुदळ कावडी घेऊन कामाला लागले.

भूष कडक भुन्ह होते. त्यामुळे कोल्ह्याच वेळान ससा वसून गेला. तरीही विधान्ती ध्यायला ती घाबरत होता. कारण कोल्हा भीती घाटत होती. ही इतर जनावर आपल्याना रागावतात. त्यामुळे त्याने आणखी काही वेळ काम केले.

परन्तु त्याच्याने अगदीच काम करवेनासे आले. 'आता काहीवेळ एकाद्या जाडाखाली थोडा वेळ आराम केला नाही, तर आपला जीव जाईल' असे त्याला वाटू लागले; म्हणून पायात काटा घुसला असल्याचे

माटक करीत. लगडत तो हळूच तेथून निसटला अत झुडूपामधून काढत विहिरीजवळ पोचला.

ती विहिर एका जाडाखाली होती. फांदीवर एका हप्पी (पुती) बसवलेली त्यावरून एक दाकलला. दाराच्या दोन्ही टोकांना दोन बांधलेल्या होत्या.

विहिर व जाडाचो तावलो पाहून ससा फारच खुश आला. एक भुडी मारून तो पटकन एका बांदलीत बसला. दुसऱ्याच सणी वजनामुळे ती बांदली विहिरीत जाऊ लागली. मयाने सशाचा थरकाप आला. पण 'आता होईल ने होईल' या विचाराने ससा जराशीही चालचाल न करता बसून राहिला. पाण्याचा स्पर्श होताच बांदली आणखी खाली जायची आंझली. घाबरून ससाने हालचाल केली असती, तर तो

नकीच कुडाला असता.

इकडे कोल्हा सशाच्या दाव्याला सकपूर्वक न्याहाळत होता. काही बहाणा करून ससा पळून गेलेला दिसताच कोल्हाही त्याच्या भागावर राहिला. नाबून सशाना बांदलीत नाही त्याने पाहिले त्याने विचार केला, 'सशाचा या प्रकाराने नकीच काहीतरी चाल असली पाहिजे. खाण्याचा पदार्थ त्याने आज लपवला असावा.' हळूच कोल्हा विहिरीजवळ आला अत आत होकावन लागला.

विहिर खोल असल्याने त्याला आतून काहीच दिसना. कोल्ह्याने गोर भावांसारक मारली. 'ससाभाऊ! अर तिथे बसून काय करतोयस' कोल्ह्याने विचारले.

'माझे अकडतोय माझे' हवे खपच मागे आहेत. तुम्हाला हवे असतील तर दुसऱ्या बांदलीत बसून या ताली! असल माझे दुसरीकडे कोठे मिळायचे नाहीत.' ससा भुत्तरला.

यावर कोल्ह्याने लगेच बांदलीत भुडी मारली. कोल्हा सशापेक्षा जड असल्याने आता त्याचा बांदली खाली जाऊ लागून सशाचा गोर येऊ लागला.

वाटेत जेव्हा दोघे समोरासमोर आले, तेव्हा ससा म्हणाला, 'तुम्ही माझे पकडत रहा. मी येताच लगेच एकट्यानेच सगळे माझे खाऊन टाकायचे नाही ह. मी आल्यावर आपण दोघे मिळून सहभाज करू.'

ससा पटकन वर आला अत नाबडताच बांदलीबाहेर भुडी मारून आपल्या घरी पळाला.

त्या दिवशीचे काम पुरे करून सारी जनावरे जेव्हा विहिरीवर हातपाय घेतायला आली. तेव्हा आत कोल्हा आगडाआंगः करून जमल्या. माना बांदलला. या सर्वांनी कोल्ह्याला बाहेर काढले, जेव्हा वर त्याच्या जिवात जीव आला.

सशाचा चाल त्याला वरावर समजून चकली!

चांदोबा

तडफड

कसलेही कठीण काम असले तरी सुशील करू शकतो, असे गावच्या लोकांचे म्हणणे होते. वेळ पडली की ते सुशीलची मागायला जात.

सुशील आता पन्नास वर्षांचा असला तरी त्याला वाटे की, या वयातही आपला भुत्साह, शक्ती व सहनशक्ती यांत काहीही फरक पडलेला नाही. परंतु गावचे लोक मात्र हल्ली गावात नव्यानेच आलेल्या नागराजकडे जाऊन त्याची मदत मागू लागले होते.

या गोष्टीचे सुशीलला फार वाईट वाटले. त्याची बायको मृया सुशीलला म्हणाली, "गावच्या लोकांच्या मनात तुमच्याबद्दल फार आदर आहे. तुम्ही म्हतारे होत चालले असल्यामुळे ते तुम्हाला त्रास देऊ इच्छित नाहीत, म्हणूनच ते आजकाल आपल्या गरजा तरुण वयाच्या नागराजकडून भागवून घेत असावेत."

यावर काहीसा नाराज होत सुशील म्हणाला, "लायकीचा वयाभो संघ? नागराज तरुण असेलही; पण तो जी काम करतोय, ती माझ्यासारखी व्यवस्थित नाही करत."

केव्हातरी तिने आपल्या नवऱ्याच्या तक्रारी सांगितल्या. ते लोक म्हणाले, "अरे, आश्चर्यच आहे! सुशील प्रथम कधी असल्या गोष्टीत धानत नसे! आम्ही तर तेव्हाही मारीच कामत्याला नव्हतो' माझ्याचकडे सगळ्या कामांसाठी लोक का येत नाहीत, या विचारानं तो पूर्वी कधी असा हैराण होत नसे. आता वय वाढत आहे ना!"

लोकांचे हे विचार सुशीलला कळले, तेव्हा तर त्याला जास्तच दुःख वाटले. अखेर त्याला हे शाबित करायची एक संघी मिळाली.

त्या दिवशी सुशील पाटलाच्या घरासमोरच्या कट्ट्यावर काही लोकांशी गप्पा

मारत बसला होता; नागराजही तिथेच होता. त्यावेळी जवळच्या गावच्या जमीनदाराच्या खजिन्याचा एक अधिकारी तेथे येऊन पोचला. त्याला पहानाचे 'रामराम' करत पाटील म्हणाला, "अरे, इकडे कसे बळताल तुम्ही?"

सर्वांसमक्ष एकवार नजर फिरवून अधिकारी पाटलाला म्हणाला, "अलिकडल्या काळात महिन्यात मी जमीनदाराच्या गावची लोकसंख्या गावच्या सरहद्दी, तिथले तलाव, नाले इत्यादी परिस्थितीबद्दल नोंदी केल्या. जमीनदार नुकसंच अहवाल घेले आहेत, अमु अद्याय ते परत येणार आहेत. ज्या ज्या गोष्टींवर मी अक्षी पकड आहे. पानी ग्रंथ झालाय. संवभगत तुमच्या मदतीसाठी आलोय मी तुमच्याकडे."

पाटील आश्चर्य प्रकट करीत म्हणाला, "आं, सांगा वरं, काय हवंय आमच्याकडून?"

"मी ऐकलंय की तुमच्या गावात चांगली सुशिक्षित माणस आहेत. मी ज्या ज्या विषयांबद्दल लिहिलंय, त्यात काही चुका अमणं शक्य आहे. पुन्हा त्या शोधून सुधारण्यापेक्षा दुसऱ्या कोणा चांगल्या सुशिक्षित माणसानं ते काम करणं बरं होईल न? यासाठीच मला एका माणसाची गरज आहे," अधिकारी म्हणाला.

"कदाचित यासाठी योग्य असा केवळ नागराजच ठरेल. नागराज, यांना कर ना मदत, जमीनदाराला कधीही गरज पडली, तर हा मदत करू शकेल," पाटील बोलला. पण आपण

जवळच असूनही पाटलाने आपल्याकडे दुर्लक्ष केले, हे पाहून सुशीलला खूपच वाईट वाटले. यापूर्वी आपण या सूप काम सहज केलीयतं, पण अलिकडे लोकांना आपला विसर पडतोय, आपली मदत मागितली जात नाहीय?

नागराज पाटलाला म्हणाला, "यांनी मंगलित केलेल्या विषयांचा अभ्यास करून त्यातल्या चुका शोधायला कमीत कमी दहा दिवस तर लागतीलच. कारण यांच्या नोंदीच तीनशे पानांच्या आहेत, इतकं मोठं काम एकाच दिवसात कसं करता येईल?"

त्याच्या या बोलण्याने पाटील काहीसा निराश झालेला पाहून सुशील म्हणाला, "तुमची हरकत नसेल ना पाटीलदादा,

तर मी हे करू शकेन."

सुशीलच्या हाती आपला गन्ध देत तो अधिकारी म्हणाला, "मी तुमच्याबद्दल ऐकलं आहे. तुम्ही हे काम नक्कीच उत्तम प्रकारे करू शकाल, आता वृद्ध झाला असल्यामुळे तुम्हाला हे काम सांगायला मला संकोच वाटत होता. तुम्ही ते केलेत, तर मला फारच आनंद वाटेल."

सुशीलने खूप मेहनत करून त्या गंधातील चुका सुधारल्या आणि एकाच दिवसात तो अधिकाऱ्याच्या हाती सोपवला.

दुसऱ्या दिवशी अधिकाऱ्याने गंध जमीनदाराला दिला, जमीनदाराने तो लक्षापूर्वक वाचला, अन् त्यात कुठेही त्रुटी नसल्याबद्दल अधिकाऱ्याची प्रशंसाही केली. जमीनदार

याबद्दल आणखीही चार दोन लोकांजवळ बोलला.

"एक दिवस ! केवळ एकाच दिवसात तो पूर्ण गन्ध वाचून त्यातल्या चुका मी सुधारल्या; पण मला त्यामुळे जराही यक्या काय आला नाही." सुशील गावच्या लोकांजवळ बोलत राहिला.

यानंतरही आपली योग्यता जाबित करायची संधी सुशीलला तीन-चारदा मिळाली.

एकदा पाटील आजारी पडला. वैद्याला निराळ्या प्रकारच्या काष्ठौषधींची आवश्यकता होती. वरुणनगरच्या व्यासानंदाशिवाय दुसऱ्या कोणाकडेही त्रुटी नसल्याबद्दल. वैद्याने मांगितलेली रोगलक्षणं व्यासानंदाला सांगून त्याच्याकडून

त्या औषधी आणायला हव्या होत्या. पण अडचण अशी होती की व्यासानंदाला फक्त संस्कृत भाषाच समजे अन् तोही संस्कृतच बोलत असे. नागराजला त्याच्याकडे पाठवावे, असे वैद्याच्या मनात होते. वरुणनगरला जायचे, म्हणजे एका सप्तत्या पाण्याच्या नात्यातून रस्ता ओलांडणे आवश्यक होते. नागराजच्या तब्येतीला सारे पाणी सोसत नसे. अशा पाण्यातून जायचे असेल, तर आठवडा अगोदर पासून त्याला औषध घेणे आवश्यक असे, पथ्य पाणी संभाळणे शक्य नसे. पण आता तेवढा वेळही नव्हता.

सुशीलला तेथे जाण्यात कसलीच अडचण नव्हती. सारे पाणी किंवा हवेचा त्याच्या तब्येतीवर काही परिणाम होत नसे, म्हणून

औषधी आणायचे काम त्याने स्वतःवर घेतले अन् ते यशस्वीपणे पूर्ण ही केले.

गावातल्या लोकांनी धावणीची कालीमातेची पूजा विशेष थाटामाटात करायचे ठरवले. जुलैच्या दिवशी गावच्या सर्व पुरुषांनी देवीच्या मूर्तीसमोर दिवस भर नाचणे आवश्यक असे. कोणीही खाली बसायचे नाही असा नियम असे. गावकऱ्यांची अशी समजूत असे की, असे केल्याने गावचे भले होते; नियम न ठेवता तर सर्व गावावर काही संकट कोसळते.

गावच्या जवळच्या जंगलात एक विशेष झाड असून त्याची पाने एकाच आकाराची नसत. काही पानांवर विश्वाची आकृति असे. अशी एकशे सोळा पाने तोडून आणून त्यांची माळ

येवीच्या गळ्यात घालायची असे अस्मद संपल्याबरोबर, 'गाने तोडून आणणारानेच ती पुन्हा त्या झाडाच्या फांदीला बटकावायची असाही एक नियम होता.

जंगलाची ही मोठी कष्टाची असे. इतकी लांब वाट तुडवून येऊन अस्मदात नाचणे व पुन्हा ती माळ परत घेऊन जाणे हे मोठे दुष्कर कर्म होते. जंगलातले ते झाड शोधून त्यावरील फक्त त्रिशूळवालीच पानं तोडणं, माळ बनवणं वगैरे सर्वांनाच शक्य नसे. येरागळाच्या कामे नव्हते ते ! 'आपण काम करू शकू' असे नागराज म्हणाला तर होता, पण 'इतकी मेहनत माझ्याच्याने होणार नाही' असेही तो म्हणाला, तो म्हणाला, "अस्मदात दिवसभर नाचायचे

असेल, अस्मद रहायचे असेल तर अगोबर आठवडाभर आराम करायला हवा; अन् तो मिळणार नसेल, तर हे काम करणं मला शक्य नाही."

सुशीलने आपली चार पाच वेळा तरी हे सर्व केले होते. ती पुन्हा ते करायला तयार झाला, तो जंगलाने गेला, आणली, दिवसभर नाचल्यावर माळ पुन्हा लटकवलीही. ही सारे कामे त्याने बरोबर क्रमाने व्यवस्थित पूर्ण केली. सर्वजण म्हणालेही की - इतके कठोर परिश्रम ही सुशील जरासुद्धा दमला नाही. सूर्याही आपल्या नवऱ्याच्या एकूण सहन-शक्तीबद्दल भूतसाहाय्य ही सुश्राली.

अशा सुशीलने मिट्ट केले की, अनेक जवळीक आपणच नागराजपेक्षा अधिक योग्य जातो, तरीही अनेक लोक अजूनही प्रमुख कामांसाठी नागराजच्याच आध्याला जात. अन् वामुळे सुशीलच्या ठेच लागे.

एके दिवशी सूर्या सुशीलला म्हणाली, "आरामात घरात बसून तुम्ही पौराणिक गन्ध वाचत जा ना ! प्रत्येकी त्यांच्या अर्थ समजावून सांगत जा. दोघं मिळून मुळात राहू या. दुसरी माणसं तुम्हाला आपली कामं सांगत नाहीत, तर तुम्हाला चास होण्यापेक्षा आनंद वाटायला हवा."

"हं! सर्वजण समजतात की मी आता म्हणारा झालोय. काही लोक तर तसे मला

तोंडवर खुशाल सांगतात, मी काय साटेवर पडून आहे का? आजारी आहे मी? अशक्त झालोय? जी कामं तरणीतांठी पोरं करू शकत नाहीत, ती सुद्धा मी करतो, करून दाखवली ही आहेत पण हे मानायला लोक तयार नाहीत!" सुशीलने आपल्या मनचे दुःख प्रकट केले.

एके दिवशी जवळच्या सुशीलला ओळखणारा घरी आला. त्याच्या गावागेली दोत वरें पात्रस पडत नव्हता. विहिरी, वगैरे छोटावे यासाठी सर्वजण बंमल होते. पाटील मुळाच घालत नव्हता. राजाकडे तक्रार करावी, तर त्यातही अनेक अडचणी होत्या.

तक्रार करायला जो कोणी राजधानीला जाईल, त्याने राजवाड्यामोर असे रहावचे आपणाकडे वेधून घेण्यासाठी अवघड काम दाखवायचे! मग म्हणे राजा त्याला बोलावून घेऊन कारण विचारणार अन् तसे झाल्यावर आपल्या राजाला सांगायचे.

"साधारणतः सर्वजण राजधानीतल्या त्या मैदानात येतात अन् त्याच्या मध्यवर न थांबता तीन वेळा हातांवर झुकत्या तुलट्या बुड्या मारतात. असं करून दाखवण्यासारखी माणसं आमच्या गावात बरेच आहेत, पण राजाला नोटपणे आपला हेतु सांगता तर आला पाहिजे! अशी योग्यता आमणारा कोणी नाही आमच्या

गावात. त्यासाठीच मी इथे आलोय या गावात. अमा लायक माणूस तुझ्या ओळखीत कोणी आहे का? अशाच एकाद्या माणसाच्या शोधात आलोय मी." वसुदेवने सुशीलला विचारले.

सुशीलची योग्यता वसुदेवला चांगली माहीत होती, तरीही त्याने आपल्याकडे सरळ मदत न मागता मनची गोष्ट अलट-सुलट फिरवून सांगितल्याबद्दल आता सुशीलला रागच आला, अन् त्याने अशा माणसासाठी गावपाटलाकडेच चौकशी करायला वसुदेवला सांगितले.

वसुदेव पाटलाकडे गेला. त्याला भेटून परत आल्यावर वसुदेव सुशीलला म्हणाला, "पाटलाने नागराज गावाच्या कोणा तरुणाचं नाव सुचवलंय. त्यानं असंही सुचवलंय

की नागराजला या कामासाठी तूच तयार करू शकशील."

या बोलण्याने सुशील जास्तच नाराज होवून म्हणाला, "हं! अजिन्त्याच्या अधिकाऱ्याने लिहिलेलं तीनशे पानी पुस्तक मी एका दिवसात वाचून त्याच दिवशी त्यातल्या चुकाही सुधारून दिल्या. अचानक काहीषधींची पाटलाला गरज पडली, तेव्हा मीच जाऊन एका दिवसात त्या घेऊन परतही आलो. कार्तीमातेच्या भुत्सवात कसलाही बदलाण न करता, न थकता, ओळीने तीन दिवस न थांबता कष्ट करत राहून गावची इज्जत मीच राखली. पण आता मी इथे समोर असतांना मुद्दाम मला बगळून नागराजलाच घेऊन जायचंय नं तुला? मग जा की घेऊन. मी त्याची मनधरणी करायलाच काय, पण नुसतं त्याच्याशी बोलायलाही मुळीच तयार नाही."

"मग तुमचा गावपाटील बोलला ते खरंच तर!" वसुदेव आश्चर्य प्रकट करत म्हणाला.

आता अधीर होत सुशीलने विचारले, "बोल, काय म्हणाला गावपाटील माझ्या नाबतीत?"

"तू पूर्वी जेव्हा एकादं खूप अवघड काम करत होतास, तेव्हा लोक तुझी वाहवा करत असत. पण तू म्हणायचास की, अरे! हे काही विशेष कठीण थोडंच आहे? पण अलिकडे मात्र कोणतंही काम करशील, ते 'फार कठीण' आहे, पण तरीही मी करू शकलोय, मलाच फक्त ते 'आलंय' असं म्हणायला लागतोस. पाटील म्हणाला की, तू म्हणतारपणात पदार्पण केलयस, तेच बरोबर आहे. या बयात तुला विधान्तीच घ्यायला हवी." वसुदेवाने त्याला सल्ला दिला.

कुठे सुशीलच्या आले की, आपल्यात खरोखरच बदल झालाच. नागराज या गोष्टींनी नाही. आपली शक्ती योग्यता सिद्ध करायची तडफड त्याच्या मनात नाही. ज्यांचे वाढते ही तडफडही वाढते.

सत्य ओळखल्यानंतर सुशीलने आपला जीवनक्रमच बदलून टाकला, दुसऱ्याकडून प्रथमा व्हावी ही त्याने सोडून दिली, अन् आपले जीवन सुखाने घालवू लागला.

(भुवनसुंदरीतार्क श्रौक ३ टोउन पुढे अन् आता त्याचा शेवट जवळ आला, दोन्ही पक्षांकडील मोठेमोठे मारले गेले. टोम हस्तगत करण्यासाठी रम्यधरने एककारस्थान रचले. त्यानुसार एका कारागिराने लाकडाचा एक प्रपंड घोडा बनवला. त्याच्या पुढे सगळाने आणि बोर्यनाथ नाथाना एक गुप्तहेर समुद्रतटावरच राहू दिने आणि आपण जहाजातून आपल्या देशाकडे निघून जात असल्याचे नाटक केले. टोमन तो घोडा नगरात घेऊन आले. गोर्या भुत्सवाला आपला विजयीस्वर माजरा करण्यात मग्न झाले.)

बाहेर सर्वत्र कोलाहल माजलेला होता. अन् घोड्याच्या पोटात बसलेले शीक वीर मात्र भयाने कापत होते. त्यांना इतके पक्के आवूक होते की आपल्या इथल्या वास्तव्याचा संकेत मिळायचा अवकाश, की आपले प्राण गेलेच म्हणून मसजवे. दोघड शिल्लेसारखा गंभीरपणे असून होता. तीव्र दृष्टीने फेकलेला संजीर घोड्याच्या आत घुसून त्याच्या अगदी डोक्याजवळच पडला, तरीही तो जरा मुद्धा हलका नाही. तो तर बाहेर

पडून शत्रूवर तुटून पडण्यासाठी अगदी अघोर झालेला होता. संधीच्या प्रतीक्षेत तो तलवारीची मूठ घट्ट धरून राहून पुन्हापुन्हा रूपधरकडे पहात होता. कारण या हल्ल्याचा पुढारी रूपधरच होता, बाहेर पडायचा आदेश योग्य वेळी तोच देणार होता.

भुवनसुंदरी संध्याकाळी आपला पती अरिभयंकर याच्यासमवेत घोडा पहायला आली. नवऱ्याचे मन रात्राचचे नाटक करत,

हा एक संकेत है।

मध्यरात्र आली. आता चन्द्रोदयाची वेळ झाली होती. याच वेळी श्रीरामाच हस्तच मंजरपाचलांनी भगवाद्वाहिने पडला अन् त्याने धनुर्कायिच्या समाधीपाशी दिवा लावला. त्याच वेळी प्रत्याम्नासही एक पेटलेली मशाल हलवत होता. समुद्रात नागरलेल्या जहाजातील समादाला तो संकेत होता.

सम्राट्ठाच्या नौकायघले दिवे ही आता
पेटवण्यात आले अन् श्रीक नौका।
समुद्रकिनाऱ्याकडे निघाल्या.

नाकडी घोंड्याजवळ जाऊन हळूच बोलला,
 "सर्व जघ्यत तयारी झालेली आहे."
 त्याबरोबर रुपधरने दोर्घडला दरवाजा
 खुघडण्याची आज्ञा दिली.

घोड्याचा दरवाजा भुघडला । शिडी लावण्यापूर्वीच एका योद्ध्याने अतिशुद्धाहाने बाहेर भुडी मारली. त्या जखमीच योद्धे चुपचाप एकेक करून बाहेर अंतरले. समुद्रातून येणाऱ्या सैनिकांसाठी दरवाजा उघडायला त्यांच्यापैकी काही सिंहद्वाराकडे धावले. काही राजप्रासादाकडे पळाले व तेथील पहारेकऱ्यांना त्यांनी जेपेतच कापून काढले.

प्रताप केवल भुवनसुंदरीचाच विचार करत होता. त्याचे सारे नक्ष तिच्याचकडे लागून राहिलेले होते. ती आता तिच्या महालाकडे वेड्यासारखा धावत सुटला.

सुरा सुपसला आणि त्याचा वध केला.

आतापर्यंत तर प्रतापचा असा विचार होता की, भुवनसुन्दरी हाती लागलाच तिला मारून टाकावे. परन्तु तिचे मनमोहक रूप पहाताने त्याने आपला विचार बदलला. हातातली नलद्वार फेकून देऊन त्याने भुवनसुन्दरीचा हात पकडला अन् तिला घेऊन तो आपल्या नांकांकडे गेला.

रात्र दोन अतूनही प्रत्याम्नासने ग्रीकांना सहाय्य केले. पण हे विसरून ग्रीकांनी एका मुलाला जखमी केले. दुसऱ्या मुलाला मारण्यासाठी ग्रीक सैनिक रस्त्यात त्याचा पाठनाग करत असताना लपधरने ऐन वेळी तेथे पोचून निकांता बघवले. नन्तर त्याने स्वतःच प्रत्याम्नासच्या घराच्या दरवाजावर एक व्याघ्रचर्म लटकावून ठेवले. 'या घरातील कोणावरही अत्याचार होऊ नये' या गोष्टीचा तो संकेत मानला जाई. अशाच प्रकारे प्रभञ्जनचे ही ग्रीक आक्रमणापासून वाचले.

द्वयमध्ये हत्याकांड सुरू होताच वर्धनची मोठी मुलगी जालिनी बुद्धिमती देवीच्या मंदिरात जाऊन लपली होती. परन्तु ग्रीकांनी तिला पकडून आपल्याबरोबर नेले. ज्या दूजन स्त्रिया वाचल्या होत्या त्या सगळ्या ग्रीक सैनिकांच्या अधीन झाल्या. सम्राटाने जालिनीवर आपला हक्क प्रस्थापित केला.

हत्याकांडाच्या समाप्तीनंतर ग्रीकांनी द्वय

नगर लुटले, भिंती पाडल्या, घरे जाळली, बळी दिले, अन् केलेली लूट आपसात वाटून घेतली.

वीरसिंहाच्या पत्नीला नवयोधने आपलीशी केली. तिचा जो एक लहान मुलगा होता, त्याला ग्रीकांनी कारस्थान करून मारून टाकले.

वज्रकायची प्रेयसी प्रमोदिनी हिच्या भविष्याबद्दल ग्रीकांच्यात बरेच वादविवाद झाले, दीर्घ चर्चा झाल्या. वज्रकायने मरताना मित्रांना सांगितले होते की, द्वायचे पतन झाल्यावर प्रमोदिनीला आपल्या समाधीवर बळी द्यावे. नुकताच तो आपला मुलगा व काही ग्रीक सैनिकांच्या स्वप्नात आला व त्याने या गोष्टीचा पुनरुच्चार केला. त्याने अशी धमकीही दिली की, 'तिचा बळी

दिला नाही तर ग्रीक सेना सुरक्षित स्वदेशी परतू शकणार नाही, मी स्वतःच अडचण अनुस्थित करून ग्रीकांचा विध्वंस करीन!"

कांशुक म्हणाला, "वज्रकायने तनमनाने प्रमोदिनीवर प्रेम केलं, पण तिनं मात्र त्याला धोका देवून त्याचा विनाश करवला, अशा स्थितीत वज्रकायची इच्छा पुरी न करणं म्हणजे अधर्म होईल." परंतु सम्राटाने या गोष्टीला विरोध केला. तो म्हणाला, "आत्तापर्यंत खूप रक्तपात झालेला आहे. शिवाय मेलेल्या माणसाच्या अधिकाराचा एका जिवंत स्त्रीशी संबंध जोडणे अनुचित आहे. मला तर हे अंगदी असंगत वाटतंय."

"जालिनी तुमच्या वाढत्याला आलेली आहे.

तिला खुश करण्यासाठी तुम्ही तिच्या बहिणीला वाचवायचा प्रयत्न करत आहात." असा काही ग्रीकांनी सम्राटावर आरोपही केला. वादविवादने तीव्र झगडारण केले, आता हा प्रकार आपली वाढायला नको, म्हणून मध्येच हस्तक्षेप करत रूपधरने आपला निर्णय दिला की, प्रमोदिनीला बळी दिले जावे, त्याने सम्राटालाही आग्रह केला की, इतरांच्या इच्छेप्रमाणेच कार्याई करायला हवी.

प्रमोदिनीला बळी द्यायचा निर्णय झाला. तिला घेवून येण्याचे काम रूपधरवर सोपवले गेले. पुढे नवयोध स्वतःच मारेकरी बनला, आणि ग्रीक सैनिकांच्या उपस्थितीत वज्रकायच्या समाधीजवळ प्रमोदिनीला बळी देण्यात आले. नंतर ग्रीकांनी तिचे अंतिम संस्कार शास्त्रोक्त पद्धतीने केले.

प्रमोदिनीचा मृत्यू होताच ग्रीकांच्या परतीसाठी अनुकूल वारे वाहू लागले. 'प्रमोदिनीच्या बळीमुळेच वज्रकायचा आत्मा शान्त होवून त्यानेच अनुकूल हवेची योजना करून आपल्याला मदत केलीच' अशी ग्रीकांची समजूत झाली. यानंतर जराही विलंब न करता ते आपापल्या जहाजात बसून स्वदेशी जायला निघाले.

वर्धनची पत्नी रूपधरच्या तर आली, परंतु ग्रीकांचे अत्याचार, अनांति वगैरे प्रकारांमुळे रगावून ती त्यांना शिव्याशाप देत राहिली. तोंडी येईल ते बोलू लागली. तिचे तोंड

बंद करण्यात असफल झालेल्या सैनिकांनी शेवटी तिला मारून समुद्रात फेकून दिले.

या एकूण युद्धावेत ग्रीक प्रमुखांचे अतोनात नुकसान झाले, त्यातले कित्येक तर आपल्या राज्यात परत पोचूही नाहीत. ते कोठे गेले, त्यांचे काय झाले याचा पत्ता ही कोणाला लागला नाही.

द्वीयहून निघण्यापूर्वी सम्राट त्याचा भाऊ प्रताप या दोघात भांडण आले. प्रतापचे म्हणणे असे की, "आता हवा अनुकूल आहे, तर परतीची तयारी ताबडतोब करावी." पण सम्राट म्हणाला, "बुद्धिमतीदेवीला भेटा अर्पण केल्यावाचून निघणे अचित होईल का?" प्रताप म्हणाला, "बुद्धिमतीदेवीने अशी मदत केली, तिला आपण भेटा अर्पण कराव्या? बळी द्यावे? तिनं तर शत्रुपक्षालाच मदत केली. जिने आपल्याला कोही मदत केली नाही, तिला आपण काही भेटा देण्याची निंदाल मला तरी आवश्यकता वाटत नाही." याबोवळून वादविवाद झाला, दोघेही नाराज होवून

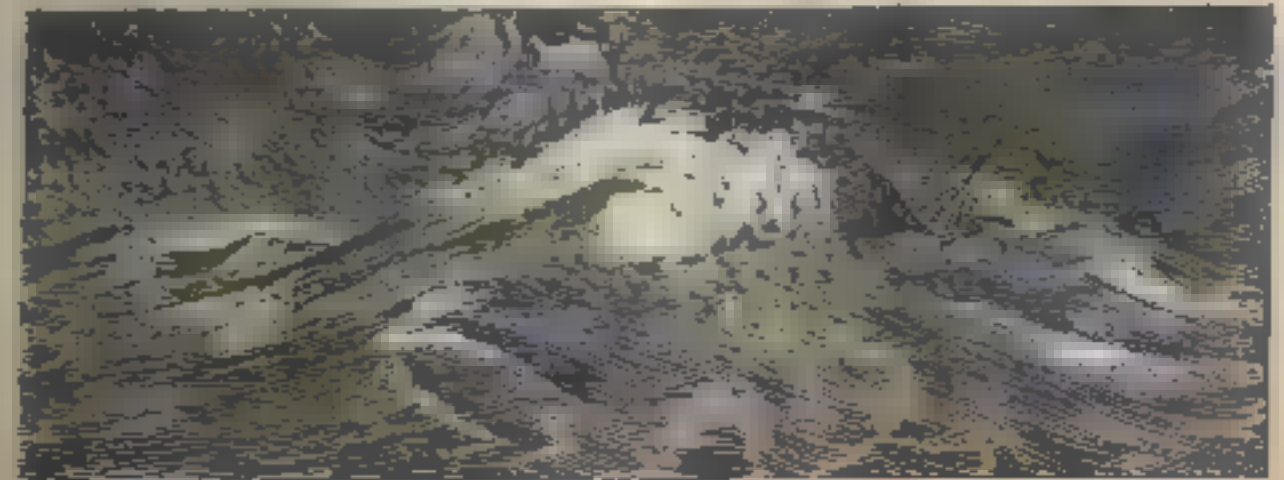
एकमेकांवासून दूर झाले. पुढे आयुष्यभर ते भेटले नाहीत.

सम्राट, नवयोध, वृद्ध नवयोध सरळ आपापल्या घरी गेले, पण हवेने योग्य साथ न दिल्याने प्रतापची बरीचशी जहाजे बुडाली. तो स्वतः इजिप्तला पोचला. तेथून तो घरी पोचण्यापूर्वीच कोणी तरी सम्राटाची हत्या केली.

द्वीय युद्धाच्या शेवटच्या भागात लाकडी घोड्याची योजना बळून सफलता प्राप्त करून घ्यायचे श्रेय रूपधरकडेच जाते. द्वीयचा पराभव करण्यात तोच प्रमुख होता, अशा या रूपधरला घरी पोचायला तब्बल वर्षे लागली! त्याचा फारच विचित्रपणे झाला.

अशा प्रकारे द्वीयचे पतन झाले. ग्रीकांनी विध्वंस करण्यापूर्वी ते जगातल्या सुंदर नगरांपैकी एक होते. नाशानंतर कित्येक राजे व प्रभंजनच्या वंशजांनी त्याची पुनर्निर्मिती केली, परंतु त्याला आपले पूर्ववैभव कधीच प्राप्त झाले नाही.

(समाप्त)

चांदोबाच्या बातम्या

चीदा वर्षे दुधाकी

ताहेंर मद्रासवाला हा अहमदाबादवा रहिल्यासी. १९८१ मध्ये त्याच्या आईवडनांनी त्याला महा महिने

मायकन प्रवास करण्याची परवानगी दिली. त्यावेळी ताहेंरचे वय अठरा वर्षांचे होते. पण ती महा महिन्यानंतर घरी नाही. त्याने चांदोबा वर्षे चालूच.

१९६,००० कि.मी. इतका हा प्रवास त्याने मायकनवरच केला. या दरम्यान त्याने तोंड देशात भेटी दिल्या. त्याने केवळ सायकलप्रवासच केला असे नाही, तर या सान्या देशाची वैशिष्ट्ये जाणून घेतली, केला. निरनिराळे फोटोही काढले, ज्या ज्या देशात तो गेला तेथल्या लोकांबरोबरच्या भेटीचा व्हिडिओही तयार केला. यामध्ये त्याचे सारे प्रवासवर्णन समाविष्ट आहे. आपले अनुभव इतरांना सांगायचे किंवा पुस्तकरूपाने प्रसिद्ध करायचे झाले, तर या व्हिडिओ चित्रांचा त्याला उत्तम उपयोग होऊ शकेल.

चांदीचे

स्टॉकहोम मधील गुप्ताला विश्वविद्यालयाच्या संपत्तिसमान असलेल्या वापबल ग्रंथाची दोन पाने व वरील मुखपृष्ठ गेल्या पाच एप्रिलपामून नाहीशी आली होती. एक महिन्यानंतर ती पाने स्टॉकहोमच्या प्रमुख

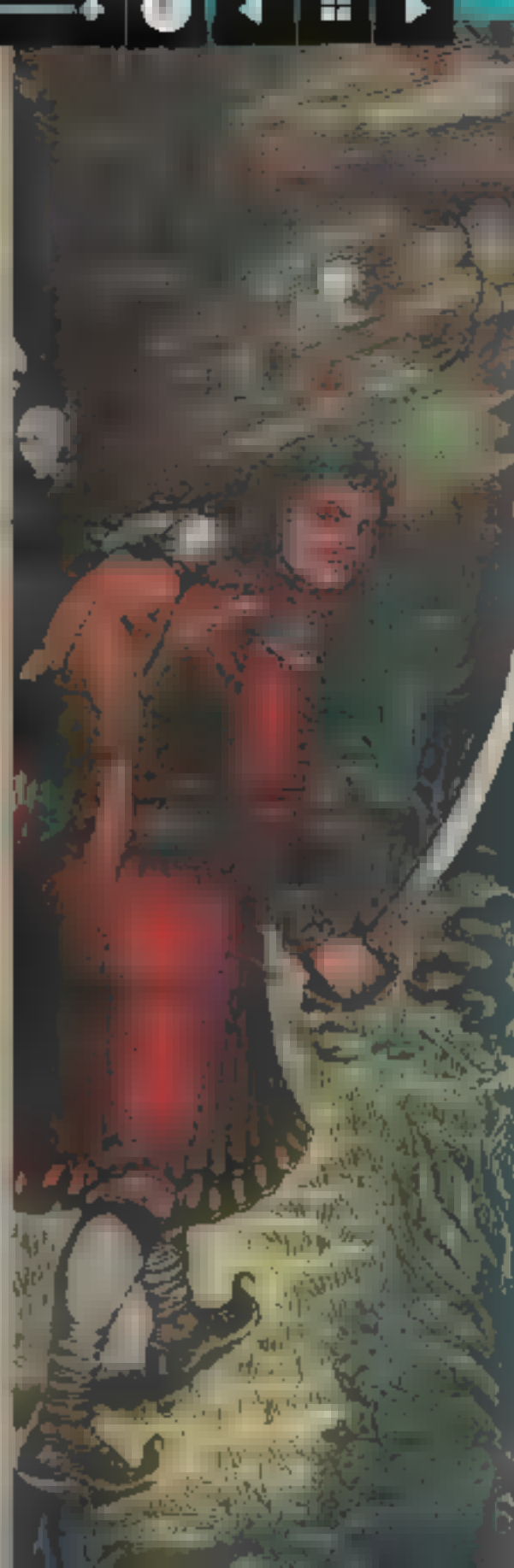
रेल्वे स्टेशनच्या डॉकमेंट्स मंडळाने असल्याबद्दल कोणामे रेलिकॉनवमन प्रकृतीने, या यंत्रणेने आपले मूद्रागिद्ध चांदीच्या आश्रयममतीने असेल. महाका शतकाच्याया पत्रिकेनकार्तोस अक्षरे चांदीच्या शार्दि लिहिलेली असून काही अक्षरे व पानांच्या कोपऱ्यासाठी सोन्याचाही उपयोग केला गेलेला आहे. असे म्हणून जाते की, स्वीडनच्या सैनिकांनी महाका शतकात हा यंत्रण पान (इंकोस्लोव्हाकिया) हून बोस्न आणला. याभिरु आपण लिहिलेला हा जवळुत यथ आत्र ही स्वीडनमधूनच आहे.

वर्षाच्या बालकाचे माहस

मे १२ ला सर्वा वज्रोबिया याने मुंबईतील गल्ली मंहीतून कार चालवून दाखवली. यापूर्वी त्याने कलकत्त्याला कार चालवली होती. अन् त्याने पूर्वी अहमदाबाद, गोवाटी, गुरत इत्यादी शहरांतील कार चालवून लोकांना अचभित केले होते. अजूनही नर्सरी धर्मात शिकत असून तो केवळ नारन आहे. हेदाबादच्या जुही अग्रवालने घर अमृतानाच चालवली होती. ही गोष्टची माता

पिढवा की तयारी सांगितली. तेव्हा त्याने विचारले. "हे मलाही शक्य होणार नाही का?"

अन् हट्ट करून त्याने आपल्या पिढ्याकडून ड्रायव्हिंग शिकून घेतले. अनेक नगरांतून कार चालवून त्याने तबान रेकॉर्ड प्रस्थापित केले. त्याचे नाव मिनी रेकॉर्ड बुकमध्ये दाखल होणार आहे.

योग्य अभिलाषा

विक्रमादित्य हट्टी होता. पुन्हा झाडावर चढून त्याने प्रेत खाली उतरवले. प्रेत आपल्या खांद्यावर टाकून विक्रमादित्य चालू लागला तेव्हा वेताळ बोळू लागला.

"राजर, एकाद्या मांत्रिकावाला भेटून त्याच्याकडून अद्भुत शक्ति प्राप्त करून घेण्यासाठी जर तू हे कठोर परिश्रम करीत असशील, तर मात्र शेवटी निराशाच तुझ्या पदरी पडेल. तुला सावध करण्यासाठी वेताळ मुनींची गोष्ट मी तुला सांगतो," आणि वेताळ राजाला मतंग मुनींची कथा सांगू लागला.

एका गावां एक धीमान् माणूस रहात होता. त्याचे नाव होतं नवनीत. हळुहळू त्याची सर्व संपत्ति संपुष्टात आली. नवनीतचा मुलगा सीताराम एकवीस वर्षांचा होईपर्यंत केवळ घर तेवढं शिल्पक राहिलं. खाटेवर पडल्या पडल्या त्याने आपल्या मुलाला जवळ

वेताळा-कथा

बोलवलं नि म्हणाला - "सीताराम, आपली परिस्थिती बिकट झाली आहे. सप्तर्षीच्या दिवशी मी तुला एक रहस्य सांगणार आहे, जा, स्नान करून स्वच्छ होऊन माझ्यापाशी ये."

सीताराम स्नान करायला निघाला. मध्यंतरीच्या काळात नवनीतला मृत्यु आला.

नवनीतने ज्यांच्याकडून कर्जे घेतली होती. त्या सर्वांची दुसऱ्याच दिवशी सीतारामकडे गर्दी जमली. ते म्हणाले की रथ-सप्तर्षीच्या दुसऱ्या दिवशी मुलगा कर्ज चुकविले असे नवनीतने त्यांना आश्वासन दिले होते. सर्वांनी सीतारामकडे आपापले मुद्दल व व्याजाच्या पैशांची जोरदार मागणी केली.

सीताराम त्या सर्वांना म्हणाला की कर्जे चुकवण्याची काही योजना बघील मला मागणार होतं, पण त्यापूर्वीच त्यांचा अंत झाला. कर्जदारांनी काही न ऐकता सूपच तमाशा केला.

कर्जदारांमध्ये एक माणूस होता रमण. नवनीतने त्याच्याकडे आपले घर गहाण ठेवले होते. त्याने सर्वांना सांगितले - "तुमच्या रकमा फार लहान आहेत. मी आतांल सामानासह या घराचा घेईन आणि तुमच्या रकमा देऊन टाकीन."

रमण सीतारामला - "मी तुला एक दिवसाची मदत देतो. मकाळी तुला नि आईला हे घर सोडायला हवे."

सर्व लोक गेल्यावर सीतारामची आई रजनी म्हणाली - "सध्या आपली गृहदशा काही ठीक नाही. घराच्या माळ्यावर आपल्या बाडबडिलांपासून मिळालेली एक जुनी लाकडी पेटी आहे, ती तेवढी आपण बरोबर धेऊन जाऊ."

सीताराम माळ्यावर चढला. एका छोट्याशा पुस्तकाशिवाय त्या पेटीत काही सापडलं नाही.

अत्यंत छोट्यानी त्या पुस्तकात त्याच्या वंशाचा इतिहास होता. सीतारामच्या जन्मापर्यंतचं विवरण त्यात होतं. त्यानंतरच्या एका पानावर लिहिलं होतं - "बादरायण, बादरायण, बादरायण नाम-मंत्राचा तीन

वेळा जप केला की ममोर उभा असलेला शत्रु हो मित्र बनतो. या परिवारातील प्रत्येकाला या मंत्राचा फायदा होईल."

याशिवाय या पुस्तकात काही लिहिलेलं नव्हतं. पण एक सावधगिरीची सूचना होती की या बादरायण मंत्राबाबत मृत्यूच्या वेळेपर्यंत कोणत्या काही सांगू नये. मृत्यु समयी वडील काय सांगू इच्छित होते ते आता सीतारामला कळले. तो माळ्यावरून खाली उतरला नि मोठ्या उत्साहाने घरा गेला. त्याच्या अवळ जाण्यापूर्वी त्याने मनातल्या मनात तीन वेळा बादरायण मंत्राचा जप केला.

रमण मोठ्या प्रेमाने भेटला आणि म्हणाला - "तुझे वडील खरोखरीच सत्पुरुष होते. माझ्याकडून जमेल ती मदत मी तुला करीन."

सीतारामने विनंती केली - "या कर्जदारांनी मला सळी पळी करून सोडलं आहे. माझी कर्जे तेवढी फेडून टाका."

"परमेश्वर-कृपेने माझ्यापाशी सूप घेत आहे. म्हणून माझं कर्ज तुला इतक्यात देण्याची जरूर नाही. तुझी लहान-महान कर्जे मी फेडून टाकतो." रमणने आश्वासन दिले.

आणि दिलेल्या शब्दाला तो जागला ही. रजनीच्या लक्षात आले नाही की रमण मध्ये अकस्मात असा बदल कसा घडून आला? सीतारामने आईला यामागील रहस्य काही

सांगितले नाही.

आता सीतारामचं घर सुरक्षित राहिलं. देणेकऱ्यांच्या ससेमिन्यांतून तो मुक्त झाला. सीताराम दुकानदार मदनकडे गेला. तीन वेळा त्याने बादरायण मंत्राचा जप केला. तुला पाहिजे तो सर्व माल मी फुकट पाठवीन असे मदनने त्याला वचन दिले.

आणि दिलेल्या शब्दाला तो जागला ही. अशा रीतीने काही दिवस गेले. एक दिवशी रात्री चोरांनी सीतारामच्या घरात प्रवेश केला. त्यांची चाहूल लागताच आई नि मुलगा दोघे ही जागे झाले. चोरांनी सुच्या दाखवून दोघांना धाबरवून सोडलं. सीतारामने मनातल्या मनात बादरायण मंत्राचा जप

केला.

त्याच वेळी चोराने निवेदन केले - "या जगात असे कोणी नाही, आजपासून मी चोरी करण्याचे काम सोडून दिले. काही तरी काम करून आपले पोट भरीन," आणि चोर निघून गेले.

रजनीने सीतारामला विचारले - "सगळेच काही विचित्र घडतंय नाही? सगळे लोक आपल्याला मदत कशासाठी करताहेत? तुला एकादा वशीकरण मंत्र तर सापडला नाही ना?"

"नाही आई, माझ्याजवळ तर असा काही मंत्र-बिंत्र नाही, माझ्या स्वर्गीय पिताचा आत्मा मदत करीत असावा असे

मला वाटतंय." सीतारामने आईला समजाऊन सांगण्याचा प्रयत्न केला.

सीताराम व त्याच्या आईचे दिवस आरामाने जाऊ. कोणाकडून मदत पाहिजे असलां की सीताराम चांदराचण मंत्राचा जप करी, आणि आपले काम साधून घेई. आश्चर्य करीत सर्व लोक म्हणत की आजकाल पाटलापेक्षा लोक सीतारामलाच अधिक मान देतात.

एक दिवशी एक तांत्रिक गावात आला. त्याच्या जवळ मोठ्या महिमावान भक्ति होत्या. गावातील कित्येक लोकांचे रोग त्याने बरे केले. काही लोकांनी त्याच्याकडून मागितले, तांत्रिक सर्व काही आहे, कोणते ही असे काम नाही, जे त्याला आहे - गावचे लोक म्हणू लागले.

सीतारामला मतंगच्या अद्भुत शक्तीबाबत समजले. चांदराचण मंत्राचा जप करून जर तांत्रिकाला करून घेतले, तर मला ही असाध्य असे काही राहणार नाही असा सीतारामने विचार केला. म्हणून एक दिवशी तो मुनि मतंगला भेटला व त्याने चांदराचण मंत्र जपला.

मतंगाने प्रसन्न अंतःकरणाने सीतारामकडे पाहिले आणि म्हणाला - "तू तर मोठा भाग्यवान आहेस, माझ्या मदतीची तुला काय आवश्यकता?"

"स्वामीजी, अनेक सामान्य माणसं मला मदत करीत आहेत. माझ्या सर्व आवश्यकतांची सहज पूर्ति होत आहे. सामान्य इच्छा तर पूर्ण होतात. आपण माझ्यावर कृपा केली तर माझ्या असाधारण इच्छा सुद्धा पुऱ्या होतील!" सीताराम दोन्ही हात जोडून नम्रपणे म्हणाला.

हसत म्हणाला - "माझी गोष्ट पण ऐकून घे वेटा." आणि तो आपली गोष्ट सांगू लागला.

"मी विश्व-सम्राट वनू इच्छित होतो. हिमात्म्य पर्वतावर जाऊन मी थोर तपस्या केली, काही वर्षांनी परमेश्वर माझ्यावर आला. मी आपली त्याच्यापुढे व्यक्त केली.

परमेश्वर म्हणाला - "सध्या असलेला सम्राट फार चांगला माणूस आहे, तो आपल्या पदाला निःसंशय योग्य आहे. होण्याची इच्छा करणे मला त्याबोचित वाटत नाही."

"मी पण एक चांगला माणूस आहे, सम्राट वनण्याची योग्यता माझ्यात ही आहे!" मी आपला विचार संक्षिप्तला.

"तू चांगला माणूस आहेस हे कशावरून? सम्राट वनण्यासाठी तू केलीस, करणे हा सम्राट वनण्याचा मार्ग नाही. आपल्या शक्ति-सामर्थ्याच्या जकडवरून कोणत्या पदाला योग्य वनू शकतो, तपश्चर्या करून

वनण्याचा तुझा मार्ग चुकीचा आहे." परमेश्वराने मला सावधगिरीची सूचना दिली.

तेव्हा मी विचारले - "मग माझ्या या तपस्थेने फल काय?"

"या तपश्चर्येमुळेच तुला किती तरी अद्भुत शक्ति प्राप्त झालेल्या आहेत!" परमेश्वर म्हणाला.

"तर मग या अद्भुत शक्तीचा उपयोग करून मी सम्राट होऊ शकेन!" मी आपला तर्क सादर केला.

"माणसाने आपल्या शक्तीचा उपयोग आपल्या आवश्यकता पूर्ण करण्या इतकाच करावा. त्याहून जास्त या शक्तीचा उपयोग केल्यास केव्हा ना केव्हा तरी त्याला एकाचे

वहा फेडावे लागतील कोणी आपल्या उपयोगी पद्व्या तर आपण त्याला मदत अवश्य करावी. असे न केले, तर आपल्याला जे मिळाले, त्याच्या दस पट परत द्यावे लागेल, आपलंच नुकसान होईल. मी ज्या ज्या कष्टांना धर दिले ते सर्व महान बनले. राक्षसांनी अन्याय व अत्याचार करून आपला सर्वनाश करून घेतला. तपस्या स्वार्थासाठी करायची नसते, तर परमेश्वर प्राप्तीसाठी, ही महत्त्वाची गोष्ट तू कधी ही विसरू नकोस." परमेश्वराने मला उपदेश केला.

परमेश्वराच्या या उपदेशामुळे माझे डोळे उघडले. परमेश्वराने मला आपल्यात सामावून घ्यावं अशी मी त्याला प्रार्थना केली.

"प्रत्येक माणसाच्या जन्माचा काही ना काही ठरा उद्देश असतो. तू आतापर्यंत काहीच सत्कार्य केले नाहीस, तू जेव्हा काही सत्कार्य करशील, तुझ्या जीवनाचा उद्देश सफल करशील. तेव्हा मी आपल्यात समाविष्ट करून घेईन." असे सांगून परमेश्वर अंतर्धान पावला.

त्या दिवसापासून मी गावो-गाव हिंडून मानव-सेवा करीत आहे.

आपण किती चुका केल्या आहेत हे मतंगची गोष्ट ऐकून आता सीतारामच्या लक्षात आले. आपल्या मंत्राच्या करून त्याने कित्येक लोकांकडून मदत मिळविली होती. याप्रमाणेच त्याच्या वडिलांनी ही या मंत्राच्या साहाय्याने पुष्कळ काही मिळविले होते. अधिक लोभाला बळी पडून आवश्यकतेहून अधिक बरच मिळविण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला होता. मिळवलेले सर्व करण्याची वेळ आली, तेव्हा वार्धक्याने त्यांना घासले. जवळ असलेले सर्व संपुष्टात आले. म्हणून मरते वेळी त्यांनी मला सांगितले - "अति लोभामुळे माझी जशी दुर्गति झाली, मी लोकांकडून आवश्यकतेहून अधिक मदत घेतली." सीताराम विचार करू लागला - "मी असेच करीत राहिलो, तर माझी ही परिस्थिति वडिलांसारखी व्हायला वेळ लागणार नाही. मरण्याच्या वेळी मी आपल्या

मुलाला 'वादरायण' मंत्र देऊ शकणार नाही आणि त्याला सावध ही करू शकणार नाही." विचारात पडलेल्या सीतारामकडे मतंगने तीव्र दृष्टीने पाहिले नि म्हणाला - "बेटा, तुझ्यात वशीकरणाची शक्ति आहे. माझ्याकडून काही मदत माग. तूला काही तरी दिल्याशिवाय मी इथून जाऊ शकणार नाही. तुझी काही इच्छा असली तर सांग. मी ती पूर्ण करीन."

मनातल्या सीतारामने विचार वेला आणि म्हणाला - "मुनिवर, सम्राट बनण्याची इच्छा ठेवून तपस्या केजाल. त्या तपस्येच्या वज्रावर आपल्याला काही अद्भुत शक्ति मिळाल्या व त्यांच्या साहाय्याने आपण मानव-सेवा करीत आहात, आपण जी सेवा करीत आलात, त्यामुळे आपणास सम्राट बनण्याची प्रोग्यता प्राप्त झाली. आणि आता आपली सम्राट बनण्याची इच्छा नाहीशी झाली."

मतंग म्हणाला - "होय!"

"मुनिवर, माझी सम्राट बनण्याची महत्त्वाकांक्षा नाही. मला फक्त या देशाचा राजा बनवा, बस!" सीतारामने आपली इच्छा प्रदर्शित केली.

"परमेश्वराने तुला सावधगिरीची सूचना दिली होती. ती विसरलास वाटतं?" मतंगने विचारले.

"नाही स्वामी, राजाला पदच्युत

करण्याची मात्ती इच्छा नाही. राजाला मुलगा नाही. राजाला एकुलती एक मुलगी आहे. राजा तिच्यासाठी सुयोग्य वर शोधत आहे. राजकुमाराशी विवाह करण्याची पात्रता माझ्यात यावी आणि स्वयंवरात तिने मला पसंत करावे असा मला वर द्या." सीतारामने निवेदन केले.

"तथास्तु ! आता तुझे एकच ध्येय आहे. राजा बनण्याचे ! तुझ्या इच्छा पूर्ण करून मी आता परमेश्वरात लीन होऊ शकतो." मतंग म्हणाला.

विक्रमादित्याला एवढी गोष्ट ऐकून आता वेताळ म्हणाला - "राजा, मतंग मुनीने तपस्या ज्या अद्भुत शक्ति मिळविल्या,

त्यांचा उपयोग करून सीतारामला राजा बनण्याचा दिवा दिला. मला वाटते हा मतंगचा निर्णय अयोग्य व विवेकशून्य होय. सीताराम आपल्या आदरायुक्त मंत्राच्या साहाय्याने आपल्या सर्व इच्छा पूर्ण करीत आहे. असा स्वार्थी माणूस राजा बनून देशाचे काय कल्याण करणार? राज्यात अजबजपुर्वी भाजणार, जनता दुःख सामरात बडून जाणार! तपोधन मुनि मतंगच्या लक्षात ही गोष्ट कशी आली नाही? परमेश्वरात लीन व्हायला निघालेल्या मुनि मतंगला मनुष्याच्या स्वार्थी स्वभावाचा कसा विचार पडला? सीतारामचं जीवन दुसऱ्या दिव्यवर अवलंबून होतं, तो काही परिश्रम करीत नव्हता, तो आळशी होता, स्वार्थी होता, तरी सुद्धा मुनीने घर देण्याची चूक कशी केली? याचे कारण काय असू शकेल? माहीत असून ही शिष्ट शिष्टावर राहणार नाही हे तू जाणतोसच!"

राजा विक्रमादित्याने निवेदन केले -

"सीताराम स्वतः काही काम करीत नाही, तो मंत्राच्या मोकांकडून माहेर मिळवतो हे मतंगला माहीत होतं, असे करणं हे आहे हे सीतारामला समजावं म्हणूनच त्याने त्याला आपली ऐकवली. मृत्यु-समयी आपल्या बडिलांची दुरवस्था का झाली, तसेच मतंगच्या अनुभवांचे माणून सीताराम मध्ये योग्य तो बदल आता पर्यंत ज्या ज्या लोकांकडून त्याने घेतली होती, जी सर्व परत करण्यासाठी अवळ पुरेसे धन अमणे आवश्यक होते. सीताराम हे मतंग हे मतंगचे मतंग होते. म्हणूनच त्याची राजा बनण्याची होती. मतंगने सीतारामची वरदान जाणूनच वरदान दिले. म्हणून मी असे निश्चितपणे म्हणतो की मतंगने वरदान योग्यच आहे. यात अविवेक नाही."

अशा राजाचा मौन-भंग अदृश्य झाला व पुनः आडावर जाऊन बसला.

आधार- सत्यभामा ताईची एक कहा

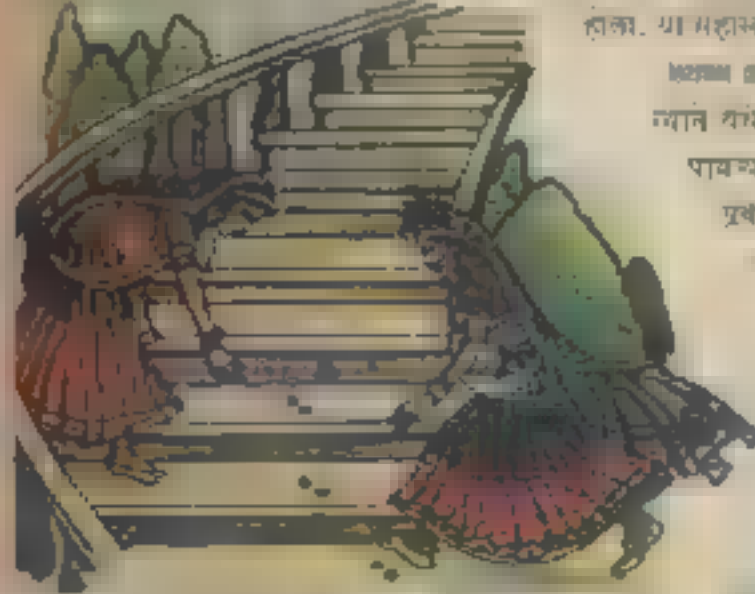

देशातील किल्ले - मध्यभातीय किल्ले

मध्यभातीय किल्ले : मीरा

मध्यभातीय किल्ले अजबजपुर्वी भाजणार, जनता दुःख सामरात बडून जाणार! तपोधन मुनि मतंगच्या लक्षात ही गोष्ट कशी आली नाही? परमेश्वरात लीन व्हायला निघालेल्या मुनि मतंगला मनुष्याच्या स्वार्थी स्वभावाचा कसा विचार पडला? सीतारामचं जीवन दुसऱ्या दिव्यवर अवलंबून होतं, तो काही परिश्रम करीत नव्हता, तो आळशी होता, स्वार्थी होता, तरी सुद्धा मुनीने घर देण्याची चूक कशी केली? याचे कारण काय असू शकेल? माहीत असून ही शिष्ट शिष्टावर राहणार नाही हे तू जाणतोसच!"

राजा विक्रमादित्याने निवेदन केले -

राजा विक्रमादित्याने निवेदन केले -

मध्यभातीय किल्ले अजबजपुर्वी भाजणार, जनता दुःख सामरात बडून जाणार! तपोधन मुनि मतंगच्या लक्षात ही गोष्ट कशी आली नाही? परमेश्वरात लीन व्हायला निघालेल्या मुनि मतंगला मनुष्याच्या स्वार्थी स्वभावाचा कसा विचार पडला? सीतारामचं जीवन दुसऱ्या दिव्यवर अवलंबून होतं, तो काही परिश्रम करीत नव्हता, तो आळशी होता, स्वार्थी होता, तरी सुद्धा मुनीने घर देण्याची चूक कशी केली? याचे कारण काय असू शकेल? माहीत असून ही शिष्ट शिष्टावर राहणार नाही हे तू जाणतोसच!"

राजा विक्रमादित्याने निवेदन केले -

मध्यभातीय किल्ले अजबजपुर्वी भाजणार, जनता दुःख सामरात बडून जाणार! तपोधन मुनि मतंगच्या लक्षात ही गोष्ट कशी आली नाही? परमेश्वरात लीन व्हायला निघालेल्या मुनि मतंगला मनुष्याच्या स्वार्थी स्वभावाचा कसा विचार पडला? सीतारामचं जीवन दुसऱ्या दिव्यवर अवलंबून होतं, तो काही परिश्रम करीत नव्हता, तो आळशी होता, स्वार्थी होता, तरी सुद्धा मुनीने घर देण्याची चूक कशी केली? याचे कारण काय असू शकेल? माहीत असून ही शिष्ट शिष्टावर राहणार नाही हे तू जाणतोसच!"

राजा विक्रमादित्याने निवेदन केले -

कविग्राम किला

आख्यात यण्यांचे चित्र न विसरव्याने स्वतः या कामावर उभारून कवण्यासाठी नेधे जाला.

स २१, १५४५ शेती अफगाणी सैन्याने एक गोळा किल्ल्याच्या दरवाजावर ओढून पडत आला, व गोळाह्या विमानाचे जेणे गोफगोळे व्यावस्थित (चुन टोफगोळे हात, राधेन येवून जावळता. वामन स्काट हाजूत आम जागलो य स्थल: शेरशाहाच जबर जाग्रमी आला, परगुळे सुटभाबनेने पदूम त्याच्या सैन्याने किल्ल्याची घिंत कोटून त्यावर ताबा मिळवला. किर्तिमिहला कथन त्यानी मारुन टाकले, परन्तु जाग्रमी शेरशाहा स्वतःही पळून येता ज त्याचा हा जय थापव नेसा!

अजाशाहाकथा किल्ला पर्यायभवा समुनेच्या संगमाजवळ आहे, मोमन अजाशाहा याने ही बांधला. १५८६ मध्ये लीमशो मीथो येवून अकरावे तये पोचला. ४५०० 'इलहाबात' (इलहा-भावान) 'देशनिजम' नावाच्या ज्ञ किल्ल्याची पायाभरणी त्याने केली, जूपच खालून बहाणारी यमुना व रागच्या वेगवाने वागुळे किल्ला बांधायला अतिशय भाग झाला, किल्ला बांधायला बांगला एका वर्गाहूनही अधिक काळ लागला, वर्षही सहा कोटीरुपय काढून घेता.

१६८० पासून पेंसरेली अबाची पटून असलेला कौशाबीचा अशोकस्तंभ किल्ल्यानी १८३८ मध्ये किल्ल्यात आणला व येथेच त्यानी त्याची प्रतिष्ठापना केली.

मलाहाबाद किला

साहसपूर्ण, नेमांवकरी कवड्या निहिल्या. वूनस ये रोहतामगडात पडलेल्या घटनांचीच या लेखनासाठी त्याला सूत्रां - प्रेरणा दिली.

विजयपर्वतावरील कलिबर किल्ला भाषण्या दशाताने पाचवेत किल्ल्या पेकी एक हाय, यांक इतिहासकार टोलेमो याने या किल्ल्याचा 'संगोर' भाग झुल्लेसवेलेला आहे.

१५४५ मध्ये शेरशाहाने या किल्ल्यावर हल्ला केला, तेव्हा कोर्निसिंह चंदेला त्यावर भागून उरत होता, वेदुवानवर एक वर्ष पर्यंत किल्ला

राज-सम्मान

भास्कर कवि होता. त्याची फार होती की राजाने त्याला सन्मान म्हणून त्याने देशाचा राजा चन्द्रभानु याच्यावर प्रशसात्मक एका महाकाव्याची रचना केली. राजाला हे काव्य कसं ऐकवावं हे काही लक्षात येईना. म्हणून तो आपल्या गावाच्या ग्रामाधिकार्याकडे सल्ला-मसलतीसाठी गेला. ग्रामाधिकारी - "की तेव्हा काही कामासाठी राजघानीत जातो, तेव्हा तुम्हा राजाला भेटायची वेळच येत नाही. दरबारातील एकाद्या कवीच्या मदतीने तुम्हे काम होऊ शकेल."

भास्कर आपले पेळत तावडतोव राजघानीकडे निघाला. जंगलात एक खुटारुने त्याला थांबवत आणि दरडावत - "तुज्यापाशी जे काही आहे, सगळं मला देऊन टाक."

भास्कर गयावया करीत म्हणाला - "माझ्या जवळ आला काहीच नाही. गावा काव्य ऐकून राजा प्रमद झाला व खुशीने मला काही दिलं, त्यातला काही मी तुला नकर देईन!"

आश्चर्यचकित होऊन चोर म्हणाला - "तू कवि आहेस? मग तर आमच्या गुरूला तुला भेटलंच पाहिजे. ते कवीवर फार प्रेम करतात, चल." असं म्हणत त्याने भास्करच्या डोळ्यावर एक पट्टी बांधली. एका ठिकाणी पोचल्यावर त्याने पट्टी सोडून टाकली.

डोळे उघडताच भास्करच्या लक्षात आले की आपण पर्वताने वेढलेल्या एका महालात आहोत. कित्येक चोर आणि कसाई आपल्या कामात तिथे होते. त्यांच्या गुरूने सफेद रेशमी कपडे परिधान केलेले होते. चोराने त्यांना भास्कर बाबत सांगितले.

गुरूजी भास्करला म्हणाले - "माझं नाव

विद्याधर, मला कविता फार आवडते. कविता करण्यासाठी या जंगलातील वातावरण फार अनुकूल आहे. येथील निसर्गरम्य वातावरणात तू रमून जाशील, येथील निसर्गाच्या साक्षिण्यात स्फुरलेली कविता सहजच प्रभावशाली बनते, म्हणून मी म्हणतो तू इथेच रहा माझ्याजवळ !"

"राजाने माझा सन्मान करावा अशी माझी महत्वाकांक्षा आहे." भास्कर म्हणाला.

विद्याधर गंभीर होऊन म्हणाला - "राजाकडून सन्मान ? कवीला असली इच्छा शोभत नाही. राजे लोक कवींकडून कोण जाणे कोणकोणती कामे करून घेतात !"

"आपण स्वतः तर चोर-तुटेऱ्यांमध्ये राहाता आणि राजांची अलोचना करता ! हे तर अगदीच हास्यास्पद आहे." भास्करने आपला विचार निर्दयपणे सांगितला.

विद्याधर म्हणाला - "माझ्या बरोबर जे लोक राहतात, त्यांच्याबद्दल तुला काही माहीत नाही, असें दिसतय. लवकरच वस्तुस्थिति तुझ्या लक्षात येईल."

अंधार पडल्यावर विद्याधरने तेथील सर्व लोकांना काही भाग वाचून मधून मधून त्याने भाष्य हो केले. ज्यांनी काही शंका विचारल्या, त्यांचे समाधान केले.

भास्कर सर्व पहात राहिला. तेथील लोकांत 'विशेष' असो त्याला काही दिसले नाही. त्यांच्यात विद्याधर म्हणजे वामराज लंगडी गाय ! म्हणूनच तिथे त्याचा दबदबा होता. म्हणूनच तो आपल्या निवास-स्थानात स्वर्ग समजत होता.

त्या रात्री भास्कर खूप झोपला आणि दुसऱ्या दिवशी राजधानीकडे निघाला. विद्याधर समजावणीच्या मुरात म्हणाला - "मी तुला पुन्हा सांगतो - असे श्रोते तुला अन्यत्र मिळणार नाहीत. राजाकडे जाऊन शेवटी तुला काय मिळणार आहे?"

काही असले तरी विद्याधरच्या घरी राहण्याची भास्करची इच्छा नव्हती. तेव्हा विद्याधरने त्याला सांगितले - "या जंगला-

पलीकडे एक नादपुर नावाचे गाव आहे. तिथे माझा शिष्य बहुभ राहतो. तो महाकवि आहे. त्याला भेटलास तर तो तुला काही सुचवेल."

भास्कर नादपुरला पोचला. बऱ्याच लोकांना त्याने बहुभ बद्दल विचारले. शेवटी त्याने एका धनगराला बहुभ बाबत विचारले.

"माझंच नाव बहुभ ! तुझे माझ्याशी काय काम ?" धनगराने विचारले.

"विद्याधरने तुम्हाला पाठवलेय ? ते काय काय आहेत ? त्यांनी अलीकडे कुठल्या नवीन काव्याची रचना केलीय ?" बहुभने अस्तुरतेने विचारले.

"विद्याधर काव्य-रचना करतात नाही हे मला माहीत नाही, अडाणी ते प्राचीन काव्य वाचून दाखवतात. तू त्यांचा शिष्य कसा झालास ? केव्हा ?" भास्करने बहुभला विचारले.

तेव्हा बहुभ स्वतःबद्दल सांगू लागला - "एका गरीब शेतकऱ्याच्या कुटुंबात माझा जन्म झाला. लहानपणापासून मला कविता खूप आवडे. जे मनात येईल ते लिहून मी पशु-पक्षांना ऐकवी. एकदा विद्याधर आमच्या गावी आले. रात्री मंदिरात जमलेल्या लोकांना त्यांनी व्यास-रचित महाभारताचा काही भाग ऐकवला व त्यावर सुरस भाष्य केले. या त्यांच्या शंकांचे समाधान. त्यांचे ज्ञान व वक्तृत्व यावर मी मुग्ध होऊन गेलो. जेव्हा

मी विचारले - "गुरुजी, सौंदर्य आणि चांगुलपणा पाहिला की मला कविता स्फुरते. मग मी गीतांची रचना करतो. पण माझ्या गीतांचा अर्थ मलाच समजत नाही. आपण माझ्या काही कविता ऐका नि मला आपला अभिप्राय सांगा." असे म्हणून मी आपली काही गीते त्यांना ऐकवली.

माझी कविता ऐकून विद्याधर म्हणाले - "बेटा, तू सहज कवि आहेस. एक वर्ष भारता मी तुला महाकवि बनवीन."

मी त्यांच्या बरोबर गेलो. भाषेचे अध्ययन केले. एक नवरचित कविता मी गुरुजींना ऐकवली, तेव्हा त्यांनी माझी खूप प्रशंसा केली आणि म्हणाले - "जर नित्य अशी

काव्यरचना करण्याची तुझी इच्छा असेल ? राजाच्या आश्रयाला कधी जाऊ नकोस !"

मी गरीब होतो. काही गुरुची सेवा-सुश्रूषा करून मी जेव्हा घरी परतलो, जेव्हा वडील आजारी असल्याचे पाहिले. घरातील सर्व जबाबदारी माझ्यावर येऊन पडली. जाता मला कविता करायला वेळच मिळणार नाही अशी मला भीति वाटली. मी राजधानीत गेलो. पण तेथील निराशाजनक परिस्थिती पाहून परत गावाकडे आलो. त्याच वेळी माझ्या गावातील एक श्रीमंत गृहस्थ रत्नाकर यांनी मला बोलविले. ते मला म्हणाले - "माझा वरजावई बनून तू माझ्याच घरी महिलांस तर तुझ्या वडिलांची सर्व व्यवस्था

मी करीन. तू कुठल्याही व्यापात न पडता कविता करीत बस."

मी रत्नाकरजींचा प्रस्ताव मान्य केला आणि त्यांची मुलगी मंजरी हिच्याशी लग्न केले. मंजरी मोठी हट्टी स्वभावाची बाई होती. कडून निरनिराळी व्यर्थ कामे करून घेई. जनावरांना चरयला घेऊन जायचं कामही ती करायची.

सहानुभूति भास्कर म्हणाला - "अरे, तुझं जीवन मोठं कष्टप्रद आहे."

"आता तर मी अगदी निश्चित आहे. काव्यता करायला भरपूर वेळ मिळतो. याहून अधिक मला काय पाहिजे?" बल्लभ संतोषपूर्वक म्हणाला.

बल्लभचं बोलणं रुचलं नाही. वाटलं याच्या कवितेत काव्यगुण नसतील, म्हणूनच राजाने आश्रय दिला नसावा. तो राजधानीकडे निवाला.

तेव्हा बल्लभ त्याला म्हणाला - "राजधानीत वेदाचार्य नावाचे एक महान् कवि आहेत. त्यांना भेटलास तर ते तुला मदत करतील."

भास्कर राजधानीत चला. तेथे वेदाचार्याबाबत चौकशी करता समजले की गावान्राहेर एका आश्रमात ते रोम्यांची सेवा करीत असतात. त्याला मोठे आश्चर्य वाटले. त्याच्या दृष्टीने एका कवीला रोम्यांची सेवा करण्याची काय आवश्यकता ? तरी पण त्याने

आश्रम शोधून काढला नि तो वेदाचार्यांना भेटला.

भास्कर विषयां सर्व माहिती मिळाल्यावर वेदाचार्य त्याला म्हणाले - "वेदा, राजाश्रम मिळाला की कवीला थोड्याच काळात प्रसिद्धि मिळते. पण राजाची सेवा म्हणजे एक प्रकारचा तरकवास असतो. हे सत्य जाणूनच विद्याधर गुरुजी जंगलात रहायला गेले. जावई बनला. मी इथे रोम्यांना सेवा-सुश्रूषा करीत असलोय. वरं, मंगळ जाऊ दे. तर जरा बघू दे."

भास्करने वेदाचार्यांना आपलं काव्य दाखवले. योदेसे काव्य वाचून वेदाचार्य म्हणाले - "आता थोडा ही संशय राहिला नाही. आपल्या आश्रयाला आलेल्या कवींकडून पेतो याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे ही तुझी कविता बघ. तू तर आता पासून ते काम सुरू केलं आहेस. तुला राजाश्रम अवश्य होईल."

वेदाचार्यांच्या बोलण्याचा भास्करला खूप राग आला. त्याने विचारले - "मी काय बरे

चूक केली माझ्या काव्यात?"

वेदाचार्य निःसंकोचपणे म्हणाले - "आपल्या काव्यात तू राजा चन्द्रभामूची वारंवार स्तुति केली आहेस. ते या प्रशंसेला मुळीच योग्य नाहीत. आपली योग्यता नसताना राजे कवींकडून आपली प्रशंसा करून घेतात. आपल्या अपेक्षेतेवर पाघळण घालतात. त्यांची कार्यपद्धति मला मुळीच आवडत नाही. अशी खोटी स्तुति वारंवार आणि करवणारा दोष ही दुसरी गोष्ट आहेत."

आता भास्करचे डोळे तो दोन दिवस राजधानीत राहिला. तेथील ग्रंथालयात विद्याधर, बल्लभ आणि वेदाचार्य यांच्या मारण्या कवींच्या काव्याचे त्याने अध्ययन केले.

यानंतर राजाना भेटलाच तो आपल्या गावी परत आला. शांतपणे जीवन घालवीत त्याने नवनवील काव्याची रचना केली. राजा-कडून आपला सन्मान व्हावा असा त्याने कधी प्रयत्नच केला नाही.

शंकरचे वैराग्य

शंकरला गृहस्थ-जीवन नकोसे वाटू लागले. आई आणि बायको यांना सोडून तो देशभर संचार करायला निघाला. हिंदूत हिंडत तो सकलपुर नावाच्या एका गावी पोचला. येथील वातावरणाने शंकरला भुरळ पाडली. गावाबाहेर विद्यानंदस्वामींचा आश्रम आहे असे समजले. स्वामीजींच्या दर्शनार्थी शंकर आश्रमात गेला.

त्याला पाहून विद्यानंदस्वामींनी मोठ्या प्रेमाने विचारले - "बेटा, इकडे कसा आलास ? काय हवय तुला ?"

"आपला शिष्य म्हणून माझा स्वीकार कराल स्वामीजी ? आपली सेवा करीत इथंच राहीन मी." शंकरने निवेदन केले.

स्वामीजींनी शंकरकडे आपादमस्तक पाहिले आणि म्हणाले - "विद्यार्जन करण्यासाठी जे ब्रह्मचारी इथे येतात, त्यांना मी आपले शिष्य बनवतो. पण तू ब्रह्मचारी

वाटत नाहीस, तू विद्यार्जनासाठी आहेस असे दिसत नाही."

नम्रतापूर्वक शंकर म्हणाला - "स्वामीजी, आपण तर आहात. आपणापासून मी काही नयय इच्छित नाही. मी ब्रह्मचारी नाही. आपले अनुमान बरोबर आहे. बायको आहे, तीन मुले आहेत, घरात म्हातारी आई आहे. माझी बायको मोठी कजाग आणि भांडकोर आहे. माझ्या आईशी सतत भांडत राहिले. दोघी जणी कधी शांतपणे बसत नाहीत. सासू मून भांडणात जीव नकोसा झाला. माझी परिस्थिती मोठी केविलवाणी झाली. दोघींच्या पैकी कुणालाच मी म्हणू शकत नाही - 'चूक तुझी आहे !' कधी चुकून मी असं म्हणालो तर माझी नाही मग. घरात राहणं मला मुश्किल झालं. माझी मनःशांति नष्ट होऊन गेली. म्हणून कुटुंबाच्या बंधनातून मुक्त होऊन

शांतीच्या शोधात मी आपणाकडे आलो आहे. कृपा करून आपण मला आपला शिष्य बनवा. मानसिक शांति मिळवण्याचा उपाय मला सांगा."

विद्यानंदानी शंकरला स्पष्ट सांगितले - "गृहस्थांना स्थान नाही. तरी पण शंकर हट्ट घेऊन बसला. हाता पाया पडला नि म्हणाले - "काही दिवस इथं रहायचा परवानगी मी तुला देतो. मग गंभीरपणे विचार घ्या. निर्णय मी तुला मांगेन."

एक आठवड्यातच शंकरला आश्रमीय जीवनाचा कंटाळा आश्रमातील कठोर नियमांचे पालन आपल्याला शक्य नाही असे त्याला लागू लागले. आश्रमातील

सात्त्विक आहार त्याला आवडतनासा झाला. त्याला वाटले यापेक्षा श्रमंति चांगली.

एक दिवशी रात्री शंकर अंगणात झोपला होता. स्वामीजींनी त्याला उठवले. घाबरत शंकरने प्रश्न केला - "काय झालं स्वामीजी, काय कशासाठी आपण उठवले?"

"तसे काही विशेष नाही शंकर ! मला जप करण्याची इच्छा झाली. खूप शोधला, पण जपमाना मापडत नाही बघ. ऊठ, आणि ती शोधायला मला मदत कर पाहू." असे म्हणत स्वामीजी त्याला आश्रमाच्या बाहेर घेऊन गेले.

शंकरने विचारले - "स्वामीजी, ओपण्यापूर्वी आपण जपमाला कुठे ठेवली ? आठवतंय आपल्यासाठी?"

“खोलीच्या कोपऱ्यातील पाटावर ठेवली असावी असे वाटतंय. आत तर सर्वत्र अंधारी अंधार आहे, पण बाहेर कसं पिठामारख बांदणं पसरलंय!” स्वामीजी म्हणाले.

शंकरला हंसू आले. पण वरवर ते दाखवता तो म्हणला - “स्वामीजी, जिथे वस्तु हरवली तिथेच ती शोधावला नको का? बाहेर शोधून ती कशी सापडेल?”

त्याच्या प्रश्नावर विद्यानंद स्वामी अमळ हंसले आणि म्हणाले - “तू योग्यच म्हणालास. पण तू सुद्धा तेच करत आहेस. कुटुंबात जी सुख-शांति गमावलीस, ती देशभर भटकून शोधीत बसला आहेस. घर सोडून इतक्या दूर पर्यंत आलास! तुझ्याच प्रमाणे मला खोलीच्या कोपऱ्यात ठेवलेली वस्तु, शोधली तर बाहेर ही सापडेल कदाचित!”

स्वामीजींच्या या बोलण्यामागील गूढार्थ आला शंकरच्या लक्षात आला. स्वामीजींच्या पायांवर डोके ठेवून तो म्हणाला - “आपण माझे डोळे उघडलेत. मी आता आपल्या कुटुंबाबरोबर राहीन आणि जे आहे त्यात

संतुष्ट राहण्याचा प्रयत्न करीन.”

शंकरला आशीर्वाद देऊन विद्यानंद स्वामी म्हणाले - “अरे, एवढी घाई कशाला करतोस? रात्री इथे आरामात झोप. सकाळी आपल्या बायकोला बरोबर घेऊन घरी जा.”

स्वामीजींच्या बोलण्याचे शंकरला मोठे आश्चर्य वाटले. आपली बायको आश्रमात आलेली आहे हे माहीतच नव्हतं. सरां गोष्ट अशी होती - आपला नवरा विद्यानंदांच्या आश्रमात आहे हे बायकोला समजलं, ती रात्री आश्रमात आली. ती स्वामीजींच्या पाया पडली आणि तिने घेतली की पुढे ती कधी ही सामुशी नाही, ती स्वामीजींना म्हणाली - “आता मी सानूशी प्रेमाने वागेन. शंकरला दुःख होणार नाही असा प्रयत्न करीन. आपण शंकरला उपदेश करा नि त्याला बरोबर घरी पाठवा.”

सकाळ उजळताच नवरा-बायकोने स्वामीजींची अनुमति घेतली आणि आपल्या गावाकडे जायला निघाले.

महाभारत

फिरत फिरत एकचक्रनगरीत आलेला आपली शमण-गाथा सांगत होता, व आपल्या आश्रयदात्या ब्राह्मणकुटुंबासह पांडव ते वर्णन लक्षपूर्वक ऐकत होते. पांचाल देशाचा राजा द्रुपद यांच्याबद्दल बोलता बोलता ब्राह्मण सांगत होता.

“संतानप्राप्तीच्या इच्छेने द्रुपदाने कित्येक आश्रमात जाऊन अनेक ऋषिमुनींची सेवा केली. आपल्याला एक पुत्र व एक कन्या असावी अशी त्याची तीव्र इच्छा होती. पुत्राच्या हस्ते द्रोण-वधकरायची त्याची आकांक्षा होती आणि अर्जुनाची पत्नी व्हावी, अशी आशा घेऊन तो सर्वत्र संचार करत राहिला; निरनिराळ्या ऋषि-मुनींना भेटत राहिला. फिरता फिरता गंगाकिनारीच्या एका आश्रमात तो पोचला.

तेथे याज व उपयाज या नावांचे दोन भाऊ वेदपारायण व सूर्योपासना करत असत. ते काश्यप गोत्रीय होते. द्रुपदाला वाटले की त्यातला उपयाज अधिक तपोबलसंपन्न आहे, त्यामुळे तो त्याच्याजवळ राहून वृष व भक्तीने त्याची सेवा करू लागला.

एकेदिवशी एकान्तात उपयाजचे पांथ दाबत असताना द्रुपद त्याला म्हणाला, “मुनिवर, द्रोणाने माझा घोर अपमान केलाय. आपण प्रिय शिष्य अर्जुन याच्याकरवी युद्धात माझा पराभव करवून त्याने मला बांधून स्वतः समोर आणवले. नंतर त्याने स्वतःच्या पसंतीने माझ्या राज्याचे दोन भाग करून, मोठा कुदारपणा दाखवत त्यातला एक भाग मला परत दिला. तेंजहापासून मी अपमानाने आतल्या आत जळतोय. पण

द्रुपदाची अपत्ये

माझ्यात किंवा अन्य कोणत्याही राजात त्याचा वध करण्याची शक्ती नाहीय, तेंव्हा एकाद्या यज्ञाद्वारे असा एक पुत्र अत्पन्न करून द्या, की जो या द्रोणाला मारण्या इतका बलसंपन्न असेल, त्यासाठी मी तुम्हाला असंख्य पशुघन अन् अगणित अुपहार देईल. तुम्ही मागाल ते द्यायची माझी तयारी आहे. माझ्यावर इतकी कृपा कराच. माझा जन्म सार्धक होईल. आपलं ध्येय पूर्ण करून मी कृतकृत्य होईन."

आपले मस्तक नकारात्मक हलवत अुपयाज म्हणाला, "या कामात मी तुला मदत करू शकणार नाही. असल्या कामात मी कोणालाच महाय्य देणार नाही." या त्रिषयावर द्रुपदाने अधिक काहीच बोलू नये, असे सुचवण्याइतके

ठाशोवपणे अुपयाज हे बोलला होता.

द्रुपद या बोलण्याने जराही निराश झाला नाही. बुलट तो डास्त श्रद्धापूर्वक अुपयाजच्या सेवेला लागला. एके दिवशी तो द्रुपदाला म्हणाला, "राजा, तू मोठ्या श्रद्धेनं माझी सेवा करतो आहेस. पण तुझी इच्छा मुळातच अनुचित आहे. मी कोणत्याही स्थितीत पूर्ण करणार नाही. तरीही मी तुला एक अुपाय सांगतो. तू माझा ज्येष्ठ वधू याज याच्या आश्रयाला जा. ~~आश्रयाला~~ सेवेन तू त्याला संतुष्ट कर. ~~आश्रयाला~~ गायीं वगैरे देण्याची लालूच दाखव; तुझी ~~आश्रयाला~~ पुरी होण्याची शक्यता आहे. तो पहिल्या पासूनच लोभी आहे. एकदा त्यानं घाणीत पडलेलं फळ अुचलून घातं. आम्ही दोघं गुरुकुलात विद्याभ्यास करत असतानाही तो शुद्धता अन् ~~आश्रयाला~~ नसे; जिभेला रुचकर लागेल मी घात असे, मग मी कुठे हो मिळालेलं असो. यावरून स्पष्टच दिसतं, की तो ऐहिक सुखांना प्राधान्य देतो."

अुपयाजने सुचवल्याप्रमाणे द्रुपद याजच्या आश्रमात गेला. त्याला सविनय प्रणाम करून ऐंशी हजार गायीं अर्पण केल्या आणि नंतर आपली इच्छा प्रकट केली.

याजने द्रुपदाची इच्छा पूर्ण करण्याचे कबूल केले. अुपयाजला त्याने आपला सहायक बनवला अन् आवश्यक सामग्री गोळा करून पुत्रकामेष्टी यज्ञ सुरू केला. होमानंतर आहुती आपल्या हाती नेऊन याजने द्रुपदपत्नी कोकिलादेवी

हिला बोलावून घेतले. तो तिला म्हणाला, "राणा, हां आहुती दे. यामुळे तुझ्या पोटी एक पुत्र व एक कन्या जन्म घेईल."

कोकिलादेवी म्हणाली, "मुनिवर, मी आता शुद्ध नाहीय. थोडा वेळ थांबा. मी स्नान करून येऊन आहुती स्वीकारते."

"कटोर वीजा घेऊन मी जां आहुती प्राप्त केली, तिच्यायोगाने तुझी इच्छा पूर्ण होणार नाही, अशी शंका तुझ्या मनात आलीच कशी? तुला हवी तर घे, नाही तर दे सोडून." असे रागाने म्हणून त्याने ती आहुती अग्नीत फेकून दिली.

तत्क्षण त्या अग्निकुंडातून एक ~~आहुती~~ ~~आहुती~~ कोरवाहेर आला. त्याच्या एका हातात चमकाती तलवार म दुसऱ्यात धनुष्य असून डोक्यावर हिरेजडित मुकुटही होता. सिंहनाद करत तो

तेथून निघून गेला. त्या अग्निकुंडातून यानन्तर एक पुत्र व एक कन्या असा अपत्यलाभ झाला. सारी पांचाल - जनता यामुळे आनन्दित झाली.

इतक्यात कोकिलादेवी सुस्नात होऊन तेथे येऊन पोचली. "अग्निकुंडातून अुत्पन्न झालेल्या या दोन्ही अपत्यांची आपण माता वतावे," असा वर तिने याज व अुपयाज यांच्या कडून मिळवला.

ब्राह्मणांनी द्रुपदपुत्राचे नाव धृष्टद्युम्न असे ठेवले. कन्या रंगाने सावळी असल्याने तिचे नाव ठेवले कृष्णा. द्रुपदाने तंतर याजला असंख्य गायी व ब्राह्मणांना विपुल धन दान दिले. आपली ध्येयसिद्धी ~~आपली~~ तो कापिल्य नगरात परत आला.

काही दिवसांनी द्रुपदाने धृष्टद्युम्नाला

“माधव धनुर्विद्या शिकण्यासाठी पाठवले. आपली कोणत्याही प्रकारे बदनामी होऊ नये म्हणून द्रोणानेही त्याचा शिष्य म्हणून स्वीकार केला. गुरु द्रोणांनी या तरुणाला संपूर्ण धनुर्विद्या शिकवली.

द्रुपदाची कन्याही आता विवाहयोग्य झाली होती. प्रथम पासूनच द्रौपदीचा विवाह अर्जुनाशी व्हावा अशी द्रुपदाची इच्छा होती. परंतु पांडव लाक्षागृहात जळून गेल्याची बातमी कळल्यावर तो फार निराश झाला. आता काय करावे याबद्दल त्याने आपल्या मन्त्र्यांचा सल्ला मागितला.

तेव्हा द्रुपदाचा शुभचिंतक एक पुरोहित म्हणाला, “महाराज, मला तर असं वाटतंय की पांडव मेले नाहीत. अनेक शुभशकुनांवरून

असे म्हणणे की जिवन्तच आहेत, अन् सुद्धा आहेत. त्यांच्या वाचत आपण निश्चिंत असावं. आपण आपल्या कन्येच्या स्वयंवराची घोषणा करावी. माझी खात्री आहे की त्यावेळी पांडव नक्की ज्ये येतील. तसं तर एकाद्या राजकन्येचं स्वयंवर माडणं, हे परंपरेला धरूनच आहे.”

स्वयंवरासाठी तीन महिन्यांनंतरचा मुहूर्त निश्चित केला गेला. त्यासाठी एक असे धनुष्य मुद्दाम बनवण्यात आले. की प्रत्येका लावणेच कुणालाही अशक्य असावे. एका जागो चक्राकार फिरणारे सुवर्णचे लटकवण्यात आले.

एकचक्रापुरतल्या पांडवांना वरीलप्रमाणे सर्व विवरण देत अतिथि ब्राह्मण म्हणाला, “अनेक राज्यांचे राजे राजकुमार या स्वयंवरासाठी कांपित्य नगरीकडे रवाना झाले आहेत.”

आपले गुरु द्रोणाचार्य यांचा वध करणारा कोणो युवक जन्माला आलेला आहे. हे कळल्यावर, वाईट वाटले. ‘जेव्हायचे असेन ते होईल’ असा विचार करून आनंत राहिले. ही द्रौपदी-स्वयंवराला जावेसे वाटू लागले.

त्यांची इच्छा कुन्तीने ओळखली व ती धर्मराजाला म्हणवली, “पुत्रा, आपण फार दिवस या एकचक्रापुरत रहात आहोत. इथेच आणखी काही दिवस राहलो, तर कदाचित् इथे मिसा मिळणं वन्द होईल. मला

वाटतं, की आता आपण पांचाल राज्यात जावं. तो मोठा सुसंपन्न देश असून, असे म्हणतात की राजधानी कांपित्य ही मोठी सुन्दर नगरी आहे. राजा द्रुपदाची ब्राह्मणांवर मोठी वृत्तबुद्धी असते, असंही ऐकिलं आहे.”

धर्मराजाने आपल्या वधूशी सहामसलत केली अन् मातेच्या प्रस्तावाला मान्यता देत त्यांनी आपला हर्ष प्रकट केला. धर्मराज ब्राह्मणांचा निरोप घेऊन ते तेथून बाहेर पडले.

राजदिवस पवास करत एक दिवशी मध्यरात्री ते गंगेतटाची पोचले. ते असलेल्या सोमश्रव नावाच्या तीर्थस्थानावर ते गेले. अंधार दाटलेला होता. अर्जुन हातां पेटती मशाल घेऊन पुढे चालू लागला. नदीच्या पात्रात स्नान करून आपला थकवा त्यांचा होता.

ते गंगेतटे पोचून गेले. त्याच वेळी अंगारपर्ण नावाचा एक गंधर्व आपल्या पत्नी-परिवारासह जलक्रीडेसाठी तेथे आलेला होता. माणसांची चाकून लागून तो पाण्याबाहेर येऊन ओरडला, “कोण बाह्यत तुम्ही ? इथून दूर निथून जा कसे ! इथलं आमपामचं मारं माझ्या मालकीचं आहे. मी अंगारपर्ण नावाचा गंधर्व असून ही आणि गंधर्वांची संचारवेला आहे. मानवाच्या संचार यावेळी निषिद्ध आहे.”

त्याच्या बोलण्याने नाराज होत अर्जुन म्हणाला, “अरे दुष्टा, हिमालय आणि गंगा नदी ही काही कोणांची पेटुक संपत्ति नव्हे ! या दोन्ही वस्तू सर्वांच्याच आहेत. मध्यरात्र असो वा भोजनोपरांत समय असो, गंगा नदी दिसली की त्यात नरोच स्नान करणं अत्यावश्यक असतं,

ते एक पृथ्वीकर्म आहे. तेव्हा आता स्नान न करतो परंतु फिरण्याचा प्रयत्नच नाही.”

अंगारपर्ण फक्तच रागावला आणि घोषीचा वस्त्रांचे वस्त्र लावला, तेव्हा त्याच्या मंडलांनीने अर्जुन अर्जुन म्हणाला, “अरे गंधर्वा, आपल्या या कुचकामी वाणांनी आम्हाला धमकावायला, तू आम्हाला समजनायस कोण! तुझे मन्त्र तत्त्व आमचं काहीही वाकड करू शकणार नाहीत.” अन् असे तेव्हा त्याने अंगारपर्णाचा प्रयोग केला, त्यावर तो गंधर्वाचा रथ पूर्णतः जळून झाला, गंधर्व जाली पडून मूर्च्छित झाला.

अशा परिस्थितीत गंधर्व कंभोवमो धर्मराजाकडे जाऊन पतिपाणांची भिक्षा मागू लागला.

धर्मराज अर्जुनाला म्हणाला, “ही आपल्याला शरण आलेली आहे. तिच्या पतीला मारणे हा अधर्म होईल, तू गंधर्वाला सोडून देणेच योग्य !”

ज्येष्ठ बंधूचे बोलणे मानून अर्जुनाने गंधर्वाला सोडून दिले. तेव्हा गंधर्व अर्जुनाला म्हणाला, “मी तुझ्या हातून पराजित झालो आहे. इथून पुढे माझं नाव अंगारपर्ण रहाणार नाही. तू जाळलेल्या रथाच्या जागी नवा रथ निर्माण करून मी चित्ररथ असे नाव घारण करीन, तू महान वीर आहेस. मी तुला प्रमाद म्हणून चाक्षुषी नावाची विद्या देतो. तिच्या साहाय्याने खोन्ही लोकात चाललेल्या घटना

पाहू शकतील आमच्या हातून ही विद्या असल्यामुळे प्रत्यक्ष देव ही आमचं काहीही नुकसान करू शकत नाहीत. चाक्षुषी विद्येवर तोवरच मी तुला हाही दिव्य प्रदान करीन अन् तुझ्या बंधूंनाही प्रत्येकी शंभर शंभर अश्व देईन.”

अर्जुन त्याला म्हणाला, “मी तर अगदी जवळच्या मित्राकडूनही कधी कशाचा स्वीकार करत नाही.”

वावर गंधर्व म्हणाला, “ठीक आहे; तर तू आपली एकादी वस्तु मला देऊन बदल्यात याचा स्वीकार कर.”

गंधर्वाला अंगारपर्ण देऊन अर्जुनाने त्याच्या भेटाचा स्वीकार केला.

गंधर्व अर्जुनाला म्हणाला, "तू अत्रिय आहेस. तेव्हा एकाद्या योग्य वशा पुरोहिताची निवड कर. त्याच्या सल्ल्याप्रमाणे चालण्यानेच तुझे कल्याण होईल. तसेच केलंस, तर तुझे शुभ होणार नाही."

अग्नेयास्त्राचा प्रयोग समंत्र समजवून देऊन अर्जुन गंधर्वाला म्हणाला, "आपले हे अश्व तात्पुरते स्वतः जवळच ठेव. आवश्यकता पडेल, तेव्हा ते मी मागवून घेईन." आणि त्याचा निरोप घेऊन कुन्तीसह पांडव पुनः आपल्या प्रवासाला निघाले.

गंगातटावरून निघून पांडव अल्कोच तीर्थावर पोचले. धौम्य ऋषी दृष्टेच तपस्या करत होते. पांडवांनी त्यांना सविनय प्रणाम केला. त्यांनी मुनींना आपले पुरोहित बनण्याबद्दल प्रार्थना केली. पांडवांची घोरता, साहस, अत्साह य प्रज्ञा हे गुण आपल्या दिव्य दृष्टीने जाणून ते आपल्या पुरोहिताला योग्य असल्याचे त्यांनी ओळखले, अलिप्ति सत्कार करून धौम्य ऋषींनी पांडवांचे पुरोहित बनायला आपली सहर्ष स्वीकृती दिली. त्यांची स्वीकृती मिळताच

पांडवांना असे वाटले की, ~~आता~~ आता संपूर्ण भूमंडळाचे राजेच बनले आहेत ! त्यांना अत्यंत आनंद झाला.

त्याच वेळी द्रौपदी स्वयंवरासाठी निघालेले काही लोक धौम्य ऋषींच्या आश्रमात आले. ते भेटताच पांडवांनीही आपली माता व पुरोहित धौम्य त्यांच्याबरोबर जाण्याची इच्छा प्रकट केली. ब्राह्मणवेषातल्या पांडवांना पाहून एका ब्राह्मणाने त्यांना ते कोण व कोठून आले असल्याबद्दल विचारले.

"आम्ही एकचक्रापुरीहून कांपिल्य नगराकडे जात आहोत." धर्मराज थुत्तरला.

"आम्हीही तिकडेच निघालो आहोत. तिथे द्रुपदपुत्री द्रौपदीच स्वयंवर होणार आहे. ती अद्भुत सुंदर आहे असा ऐकलेला. बरेच राजे आपलं भाग्य आजमावयला अतृप्त आहेत. जे ब्राह्मण तिथे हजेरी लावतील त्यांना राजा गोदान, सुवर्णदान देणार आहे. आम्हीही जात आहोत तिकडे." ब्राह्मण म्हणाले.

सर्व मिळून दक्षिण पांचाल मध्ये असलेल्या कांपिल्यनगरीकडे निघाले.

'चान्दोवा' पुरवणी - ८०

आपल्या देशाची वृक्षसंपदा

क्षीर चाफा

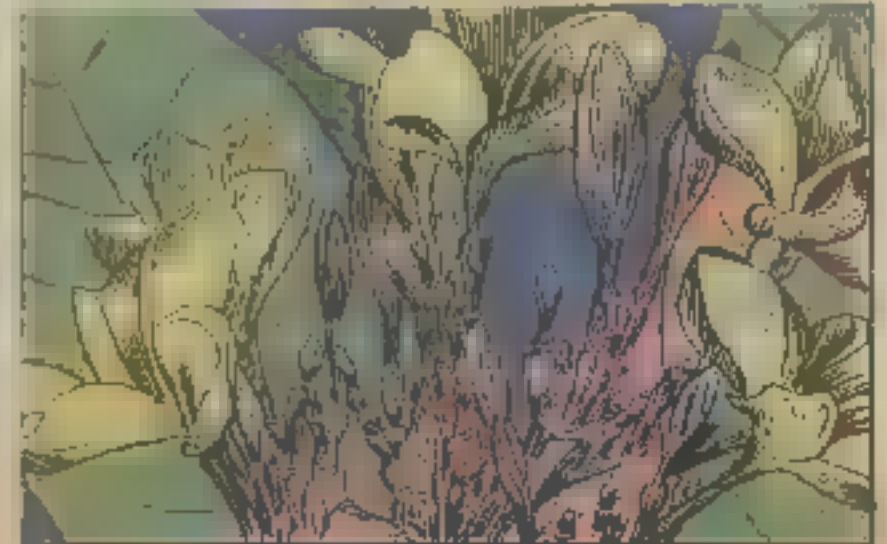
आपण इकडे तिकडे जात असताना काही विशेष लक्ष न देता ही आपल्या रंगीबेरंगी फुलांनी काही झाडे आपले लक्ष वेधून घेतात. अशातीलच एक झाड म्हणजे क्षीर चाफा. ही झाडे अधिकतर मंदिरांतून आढळतात; म्हणून यांना मंदिरवृक्ष ही म्हणतात. हिंदू ही फुले पूजेसाठी वापरतात. ही झाडे सर्वत्र वाडतात, आढळतात. म्हणून बौद्ध लोक याला अमर मानतात. ते अविनाशाचे चिन्ह समजतात. ही झाडे स्मशानातही लावली जातात.

ही झाडे फारशी भुंज ~~नाहीत~~ नाहीत. यांच्या फांद्या जमिनीकडे झुकलेल्या असून मुख्य खोडही वाकडेच असते. झाडाचे पान किंवा फांदीला छोटीशी चौर पावली तर लगेच त्यातून दाट, दुधासारखा बीक बाहेर येतो. या झाडाला वृक्षशास्त्रान वनस्पतीशास्त्रात 'फ्रोगी पानी' म्हणतात. याचे असे नाव का पडले याबद्दल निरनिराळ्या गोष्टी सांगितल्या जातात. झाडातून वृक्ष निघत रहात असल्यामुळे फ्रेंच लोकांनी ~~हो~~ हे नाव दिले असे म्हणतात. असे ही म्हणतात की इटलीतील एका माणसाने ~~हा~~ फुलाच्या मुधासापासून मुराची तेल बनवले, म्हणून त्याच माणसाचे नाव ~~हा~~ झाडाला देण्यात आले. हिंदीत याला 'दाम्नी' किंवा 'भुलचिन', अरामीमध्ये 'गोलंबी', तमिळमध्ये 'कल्लिमदरी', कन्नडोत 'काडुसंपंग', ओरिया भाषेत 'गोलुची', बंगालीत 'गोखर चंपा', तेलगूत 'पालसंपंग' व संस्कृतमध्ये याला 'क्षीर चंपा' असे म्हणतात.

याची पाने रुट असून दोन्ही टोकाला निमुळती व टोकदार असतात. झाडांना फुले येतात तेव्हा ती फार शोभिवंत दिसतात.

या झाडाची पाने, फुले व फांद्यांमधून निघणाऱ्या चिकट्या निरनिराळ्या खोषणांसाठी ~~हा~~ तेलसाठी वापर केला जातो. याच्या सालींमळे काही त्वचारोग बरे होतात.

ओझेसाठीही ही झाडे लावली जातात.

आपल्या देशातील ऋषि-मुनि - ४

भुद्दालक

शिकावी, जाणावी प्रयत्नात असत, एक दिवशी रात्री जोराचा पाभूस पडत होता. तलावाजवळच आश्रमाचे शेत असून त्यात हिरवेगार पोफ होवत होते. पाचसाने गंभीर रूप धारण केले. तर तलावाचा बांध फुटून शेतातल्या भुम्बा पिकाची वासाई होईल भयाने धौम्य गुरुजी काळजीत होते. अरुणी त्यांना म्हणाला, "गुरुजी, जाऊ ना तिथे ! मी तिथे जाऊन जहर ती सोय करीन अन् शेत वाचवीन."

पाभूस कमी होत होता, म्हणून गुरुजींनी अरुणीला शेताकडे परवानगी दिली.

अरुणी शेतात पोचला. तलावाच्या बांधाला भेग पडलेली त्याला दिसली. त्यातून थोडे थोडे पाणी शेतात झिरपत होते. भेग लक्षपूर्वक पाहून त्याने ती चिखलाने लिपून बंद करायचा केला, परंतु सतत बाहेर येत रहाणाऱ्या पाण्यामुळे तेथे माती टिकेना. हळूहळू न्यातून जास्तजास्त पाणी बाहेर येऊ लागले. अरुणीच्या लक्षात आले की परिस्थिती जास्तच गंभीर व कठीण होऊ लागली आहे. तो स्वतः ताबडतोब त्या भेगेवरील भागावर भाडवा पडला. त्याच्या शरीराच्या

दाबामुळे बांधालून पाणी येणे बंद झाले, परंतु नंतर हवेतील गरवा वादला जाणि पावसही अधिक जोराने पडू लागला. तरीही अरुणी जागच्या जागी, अजिबात हालचाल न करता पडून राहिला. थोड्याच वेळात तो वेशुद्ध झाला.

इकडे अरुणीला परतायला भुशार झाल्याने धौम्य ऋषी काळजीत पडले. मोठ्या आतुरतेने ते आपल्या इतर शिष्यांना वरोवर वेअन शेताकडे निघाले.

पहाट होता होता बांधाजवळ पोचले. भेगेच्या वरील भागावर वेशुद्धावस्थेत असलेला अरुणी त्यांना दिसला. अन् ते आश्चर्यचकित झाले. बाकी शिष्य ती भेग बुजवायच्या कामाला लागले अन् धौम्य अरुणीला आपल्या हातात उचलून आश्रमात घेऊन आले. त्याला त्यांनी

अरुणीच्या जवळ ठेवले. थोड्या वेळाने त्या अुष्णतेमुळे अरुणी शुद्धीवर आला.

मोठ्या प्रेमाने गुरुजी त्याला म्हणाले, "अरुणी, आज तुझा विद्याभ्यास पूर्ण झाल्याचं तू सिद्ध केला आहेस."

अरुणी वेदवेदांगांचा प्रकांड पंडित असूनही वेळ पडल्यास शारीरिक श्रम करायलाही कचरत नसत. इतरांच्या कल्याणासाठी त्यांनी देहत्यागाचीही तयारी दाखवली. पण त्यांना याबद्दल जराही गर्व न वाटता, मुलट ती आपली जवाबदारीच वाटली. आपल्या शिष्यांच्या कर्तव्य परायणतेबद्दल गुरुजींना धन्यता वाटली.

पुढे अरुणी भुद्दालक नावाने प्रसिद्ध झाले व ते सर्वथेह गुरू बनले. शिष्यांच्या प्रेमादराचा विषय असले. त्याचा कीर्तिध्वज फडकत गेलेला.

वेदमंत्र आपल्या शिष्यांना सुयोग्य स्पर्ष्टीकरणांसह शिकवणाऱ्या ऋषिगुंघांमध्ये प्रमुख होते भुद्दालक मुनी. अरुणाचे पुत्र असल्यामुळे त्यांना अरुणी असेही म्हणत.

अरुणीला झाल्यावस्थेतच विद्येची गोडी होती, गुरुजनांबद्दल मनात थळा-भक्ती होती. विद्याभ्यासासाठी ते धौम्य ऋषींच्या आश्रमात जाऊन राहिले, त्यांचे शिष्य बनले. आश्रमाजवळ एक असून एक शेत ही होते. धौम्यांजवळ राहून ते उत्तम शिष्यांपैकी एक गणले गेले. गुरुजी सेवा त्यांनी खूप श्रद्धेने केली. सदासर्वदा ते वेदवेदांगे संपूर्ण रूपात

तुम्हाला माहीत आहे काय?

१. वजुराहो गंदिर आपल्या देशाच्या कोणत्या भागात आहे?
२. पाणबुडीचा शोध प्रथम कोणी लावला?
३. मलई व दूध यात जास्त वजनदार काय?
४. शिलांच्या पवित्र ग्रन्थाचे नाव काय?
५. नोबेल पारितोषिक मिळवणाऱ्या व्यक्तींमध्ये सर्वात कमी वयाचे कोण?
६. 'शॉर्ट लेक' नावाने ओळखला जाणारा स्टेडियम कोठे आहे?
७. पिराळलेला कुत्रा चावल्यावर दलासाठी लागणारी अन्न कोणी ओढतो?
८. गाजलेल्या कुटुंबातील पध्ता आपली नखे लपवण्याची सोय अपुल्या असते. पण त्यातील केवळ एकाचे पाण्याला ती अपुल्या नाही. तो प्राणी कोण?
९. क्लेण्डर पद्धत प्रथम कोणत्या देशात सुरू झाली?
१०. आपल्या देशातील कोणत्या प्रांतात दर वर्षी 'नवोदय स्पर्धा' होतते?
११. एका नगराची निर्मिती १३ बेटांवर झालेली आहे, ते नगर कोणते?
१२. पहिल्या पेशव्याचे काय?
१३. रोम नगर कोणत्या नदीतीरावर वसले आहे?
१४. पहिल्या अंतरिक्षयानाचे नाव काय? त्याचा प्रयोग कोणत्या देशात केला गेला?
१५. दहा वर्षांपूर्वी बुद्धिबळातील विश्वविजेता कोण होता?
१६. कठ्याभुल किती वेगाने भुडू शकते?
१७. 'वायलंड' ने पाचवी नवीन शोध काय?
१८. मादी 'ब्लॅकबर्ड'चा रंग गिराळा असतो तो कोणता?
१९. हवेसाठी पृथ्वीमागवर न येता देवमासा पाण्याच्या आत किती वेळ राहू शकतो?
२०. 'बोन' ची करन्सी कोणती?

अुत्तर

१. वजुराहो	१०. क्लेण्डर	१९. हवेसाठी	२८. मादी
२. पाणबुडी	११. एका	२०. 'बोन'	२९. हवेसाठी
३. मलई	१२. पहिल्या		
४. शिलांच्या	१३. रोम		
५. नोबेल	१४. पहिल्या		
६. 'शॉर्ट लेक'	१५. दहा वर्षांपूर्वी		
७. पिराळलेला	१६. कठ्याभुल		
८. गाजलेल्या	१७. 'वायलंड'		
९. क्लेण्डर	१८. मादी		
१०. क्लेण्डर	१९. हवेसाठी		
११. एका	२०. 'बोन'		
१२. पहिल्या			
१३. रोम			
१४. पहिल्या			
१५. दहा वर्षांपूर्वी			
१६. कठ्याभुल			
१७. 'वायलंड'			
१८. मादी			
१९. हवेसाठी			
२०. 'बोन'			

सभ्य माणसांचा विनोद

गर्मधामन्त प्रफुल्ल वक्रबुद्धीचा अन् विचित्र होता. सुखी-समाधानी विनाकारण देवून दुःखी त्याला आनन्दवाटे. त्याच्या काईट सवयीमुळे त्याची बायको भुमिना नेहमीच दुःखी-कष्टी असे.

भुमिनाचा भाऊ भूषण ही हकीकत समजली आणि त्याने मेहुण्याला घठणीवर आणायचे ठरवले. नंतर एक दिवस तो प्रफुल्लच्या घरी मला. प्रफुल्लने त्याचे स्वागत केले आणि नंतर आपण कोणकोणांना अन् कसकसे सतावले याबद्दलच्या गोष्टी सांगितल्या. त्या सांगताना तो स्वतः जोरजोरात हसतहा होता.

भूषण त्याला म्हणाला, "तुम्ही ने काही मला सांगत होता, ते ऐकून हम् नर मुळीच आलं नाही; अन्त दुःखच वाटलं! तुम्हाला इतकं कशाचं हम् येत कळत नाहीय

मला !"

"विनोद करणे ही एक कला आहे. प्रत्येकालाच नाही जमत ते! तू बुद्ध्या आमच्या बैठकीत ये, अन् बघ. मी तुला आता सांगितलेल्या सगळ्या गोष्टी ऐकून ते कसे पोट धरघलून हसतील ते पहाच." प्रफुल्ल म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी खरोखरच बैठकीतले लोक प्रफुल्लच्या बोलण्यावर हसत राहिले.

घरी आल्यावर भूषणने भुमिनेला कारण विचारले. ती म्हणाली, "हसतील नाहीतर काय करतील? न हसतील त्यांना चाबकाचा लागेल."

"आं? तुझा नवरा काय कोणी राजा लागून गेलाय की काय? चाबकानं मारलं तर सभासद गप्प रहातील होय?" आश्चर्य प्रकट करत भूषणने विचारले.

"गरीब आहेत ते विचारे! शिव्या खाण्यासाठी, काहीही सहन करण्यासाठी तुझे

मेहुणे त्यांना पैसे देतात, म्हणूनच ते जे काही मागतील ते त्यांना ऐकावंच लागत, त्यांना मान्य असेल, त्यांनाच फक्त बैठकीत प्रवेश मिळतो, पैसा बोलतोय !"

प्रफुल्लला एकांतात गावून भूषण म्हणाला, "विनोद काय असतो, हेच बहुधा तुम्हाला माहीत नसावं, तुमच्यासारख्या माणसा बरोबर रहावं लागल्यामुळेच तुमची आणि नोकर बहुधा दुःखी दिसतात."

"सोब त्यांचा विषय ! त्यांचे चेहरेच तसे रडके आहेत ! तू तर स्वतःच बैठकीत येऊन भाशा विनोद सभासदांना कसा हसवतो, हे पाहिलं आहेस," भूषण बोलला.

"विनोदाचा असा अर्थ नव्हे, की पैसे देऊन

इतरांना हसवावं' विनोद तर कसा जसावा की जा ऐकून लोकांना आपली दुःखही विसरून हसायला लागावं," भूषण बोलला.

जे ऐकून प्रफुल्लचा चेहराच पडला ! तो म्हणाला, "अच्छा, तुला कळली होय सरी बात ! पण काय रे, तू वन देऊन तरी हसवू शकशील लोकांना ?" प्रफुल्लचे हे आव्हानच होते.

"अह ! पण गावात चतुर एक तरुण आहे, तो बोलू लागतो, तेव्हा कोणाच्याही डोळ्यातून आनन्दाचू झरू लागतात," भूषण म्हणाला.

"मग कोलाय तर त्याला सयकर," प्रफुल्ल म्हणाला.

भूषणचा निरोप मिळाल्यावर दुसऱ्याच दिवशी चतुर तेथे आला. प्रफुल्ल त्याला म्हणाला, "माझ्या मेहुण्याचं म्हणणं आहे, की लोकांना हसवण्यात तुझा हात घरणारा कोणी नाहीय, तुझी परीक्षा घेण्यासाठीच मी तुला इथे बोलवलय. हो, पण परीक्षा माय थोडीफार कठीण आहे, सहन करू शकशील ?"

चतुर एकदम हसला, अन् हसतच राहिला. "का ? हसत का राहिलास ?" प्रफुल्लने चिडून विचारले.

"भूषणनं सांगितलं होतं की आपल्या प्रत्येक बोलण्यात हसू फुटतं, मला वाटलं की हाही विनोद असेल, म्हणून हसलो मी," चतुरने सांगितले.

"'जसेल' म्हणून हसतोम होय ? विनोद ही काय तुझ्या आकलनाबाहेरची गोष्ट आहे ?" प्रफुल्लने विचारले.

"आकलनाबाहेर थोडाच आहे ? पण जो परीक्षा घेणार असतो, त्याच्याकडून चांगलं नावही मिळवायला हवं ना ? म्हणून हसलो मी," चतुर उत्तरला.

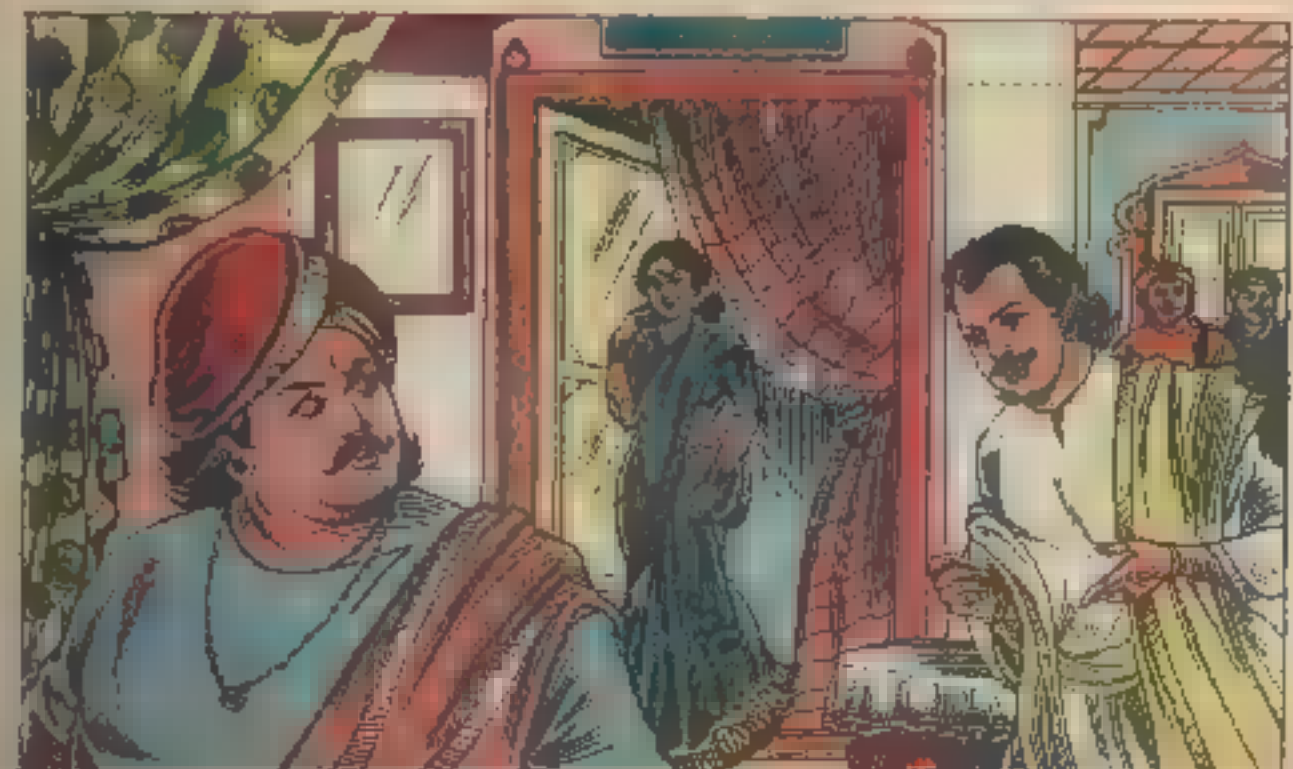
चिडून प्रफुल्ल म्हणाला, "निरर्थक गोष्टींवर हसण्यास तर चाबूक जसेल पाठीवर."

भूषण म्हणाला, "मेहुणेमहाराज, तुमची बैठक बोलवा जाहीर ! भूषणच्या बोलण्याने जे जे हसणार नाहीत, त्यांना रोख रक्कम दिली जाईल, अन् हे ही की, जे हसतील त्यांच्या पाठीवर चाबूक ओढला जाईल."

प्रफुल्लने हे मान्य केले. मग चतुर म्हणाला, "पण महाराज, हसवण्यासाठी मी तिथे काहीही बडबडेन, मी काहीही बोललो, तरी तुम्ही आपलं तोंड बुघडायचं नाही."

प्रफुल्लने अट कबूल केली, दुसऱ्या दिवशी सभा भरवण्यात आली, अट माहीत झाल्यामुळे लोक नेहमीपेक्षा खूप अधिक संख्येने उपस्थित झाले होते.

सभासदांसमोर भूषा राहून चतुर त्यांना म्हणाला, "बंधूनी ! देवानं मला इतरांना हसवायची शक्ती दिलेली आहे, आनंदामुळे हसू येतं म्हणे, पण असंही म्हटलं जातं की हसण्यामुळे कधी संकटं कोसळतात, नुकसान होतं, मी तुम्हाला हसवल्यामुळे तुम्हा सर्वांचा दोन तऱ्हेचा तोटा होणार आहे. एक म्हणजे,

व्यर्थ गेलेले वर

जंगला जवळील एका गावात एक लाकुडतोड्या ओपडीत आपल्या बायको बरोबर रहात असे. तो गरीब होता, खूप आपले पोट भरायचा. तरी पण सुखा-समाधानाने तो जीवन जगत असे.

काही श्रामंत लोकांनी त्याच्या ओपडीजवळ आपली घरे बांधली, त्यांचे ऐव-आरामी जीवन पाहून लाकुडतोड्या आणि त्याच्या बायकोला त्यांचा हेवा वाटू लागला.

एक दिवशी घरात बसून नवरा-बायको यासंबंधीच बोलत बसले होते. बायको म्हणाली - "आपले नशीबच फुटकं ! जर आपल्या जवळ पुष्कळ पैसा असता, तर आपण ही असेच आरामात राहिलो असतो."

नवरा म्हणाला - "मी म्हणून की हे लोक काही सुखी नाहीत. जर माझ्या पाशी धन असतं, तर मी यांच्यापेक्षा सुखाने राहिलो असतो."

"एकाद्या देवाने आपल्याला ही काही वर दिला तर काय छान होईल नाही !" बायको म्हणाली.

तिचं बोलणं संपतच होतं एवढ्यात ओपडीत अकस्मात एक रयी प्रकट झाली. तिच्याकडे पाहताच दोघांना वाटले की ही कोणा सामान्य रयी नाही, तर एखादी आहे.

"मी एक देयता आहे. मला माहीत आहे की तुम्ही एकादा वर प्राप्त करण्यासाठी फार आतुर आहात. मी तुम्हाला तीन वर देते. पाहून अधिक कशाची माझ्याकडून अपेक्षा करू नका. जे मिळाले त्यात संतुष्ट रहा." असे म्हणून देवी अंतर्धान पावली.

या अकस्मात घटनेचे दोघांना ही फार माझ्चर्य वाटले. काय वर मागावा हे दोघांना ही समजेना.

बायको उत्साहाने म्हणाली - "आपण असा एक वर मागू या की आपण ही श्रामंत लोकांसारखे आयुष्य घालवू शकू."

"जवळ पैसा म्हणजे काय होईल माहीत आहे? चोर आपल्या घरात शिरतील आणि आपली सर्व संपत्ति लुटून नेतील. मला वाटतं दोघांमधून मिळालेला वर आपण मागू या."

"दोघांमधून मिळाले तर त्यापासून कायदा? दारिद्र्यात खितपत पडायचं दिवसें दिवस !" बायको नाराजीने म्हणाली.

नवरा म्हणाला - "तुजं म्हणणं पटलं मला. घिसाडघाईत काही निर्णय घेणे बरे नव्हे."

बायको स्वयंपाक करायला निघाली. चूल पेटवीत असता म्हणाली - "आज जेवणात मासे मिळाले तर काय मजा येईल नाही !" तिने असे म्हणताच मासे खाली टपकले.

तीन वरांपैकी एक मिळाला ! नवऱ्याच्या लक्षात आलं. तो बायकोला म्हणाला - "अग बावळटे, तू हे काय केलंस? एक वर तर तू फुकटच नुसतं मासे मागण्याच्या ऐवजी 'माशांचा एक हार' आपल्या गळ्यात पडायचा' असा वर नाही मागितलास ?"

दुसऱ्याच जणी ने सर्व मासे एका हारांत

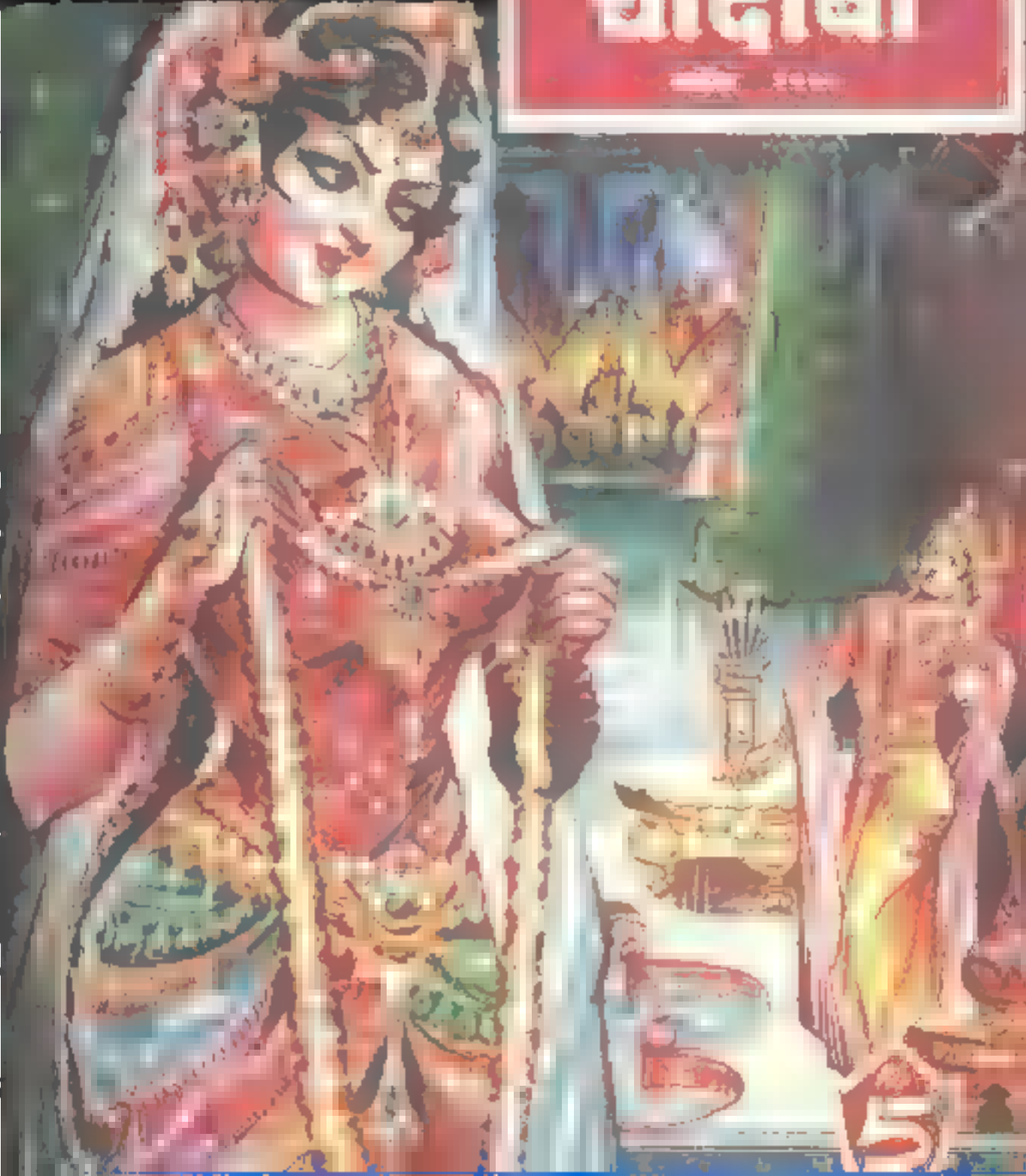
गुंफसे गेले. आता बायकोच्या गळ्यात माशांचा हार चमकू लागला.

"बघा, दुसरा वर तुम्ही व्यर्थ घालवलात. आपण दोघांनी दोन वर फुकट घालवले. दोघे ही आयण चुकली." असे म्हणत ती आपल्या गळ्यातून माशांचा हार काढू लागली. पण हार अंगाला चांगलाच चिकटून बसलेला होता. तो गळ्यातून निघतच नव्हता. नवऱ्याने खूप प्रयत्न केला, पण व्यर्थ !

बायको रडत म्हणाली - "छाः, हे काय झालं ! आपल्याला तर काहीच मिळाले नाही. आता हे मासे शिजवता ही येणार नाहीत. हा हार गळ्यातून निघाला नाही, तर मी आत्महत्या करीन. काय हा अपमान !"

लाकुडतोड्या करणार? एकच उपाय दिसत होता, तिसरा एक वर जो शिल्लक होता तो मागून हार गळ्यातून बाहेर काढायचा ! त्याने तिसरा वर मागितला. आता हार सहजपणे गळ्यातून बाहेर पडला. नवरा-बायकोच्या मूर्खपणामुळे मिळालेले तिन्ही वर व्यर्थ गेले !

मिळवायला जाणारा गोपनीय गोपनीय गोपनीय
गुणकारी होमिओपॅथिक औषध

ब्रायो-पिल्स

‘होमिओचे’ दर्जेदार औषध

★ सर्व वयोगटांसाठी उपयुक्त ★

थोड्या थंडीवात्यात हिडल्याबरोबर पडसे, खोकला
होण्याची शरीराची प्रवृत्तीच ब्रायो-पिल्स नष्ट करते.

होमिओपॅथी गोपनीय गोपनीय गोपनीय
गोपनीय गोपनीय गोपनीय गोपनीय गोपनीय

विदर्भ

अटलांटिक महासागरातील छोटासा भारत

भारताचे अध्यक्ष डॉ. ~~प्रणब मुखर्जी~~ शर्मा नुकतंच
कॅरिबियन देशातील ट्रिनिदाद व टोबॅगो ३३ ब्रतावर
प्रमुख पाहुणे म्हणून ~~हजेरा~~ आले. भारताम नोकाना
तिचे जाग्रूत एकशे पन्नास शेंपेपुर्ण ~~जन्म~~ निर्मितीने
साजल्या. केव्हा गेलेल्या समारंभात माग नेण्यासाठी
भारताच्या अध्यक्षाना निमन्वण ~~होते~~ गेलं होतं. अगदी
प्रथम ~~हो~~ भारतीय तेथे पोचले, त्यांनी २० व १८४९
रोजी त्या भूमोवर ~~हजेरा~~ होतं.

इतिहास अस सायतो की ~~हजेरा~~ कॉलवस
माने अमेरिकेचा आंध्र ~~हजेरा~~. ~~हजेरा~~ पूर्व
फिनायवरोस ट्रिनिदाद या बेटावर ~~हजेरा~~
१८२८ ~~हजेरा~~ प्रवेश ~~हजेरा~~ होना. ~~हजेरा~~ ती प्रदेश
स्पेनची बसावून ~~हजेरा~~ होना. १८०२ ~~हजेरा~~ ती
ब्रिटिशांच्या ताब्यात आला. ट्रिनिदादच्या ~~हजेरा~~
इसणारे दोन्ही व बेटही नंतर ~~हजेरा~~
पेताले. १८०९ मध्ये त्यानी या बेटाना आपलो एक
बसावून बनवले.

या दोन्ही द्वीपांत वसाचे भुत्पादन वांगले ~~हजेरा~~
असे तेथे काम करण्यमातां ब्रिटिशांना
मजुरांची गरज प्राप्त नागली. त्यावेळी
~~हजेरा~~ ब्रिटिशांचेच अधिकार होत.
त्यामुळे ~~हजेरा~~ कळकळा, छोटा नागपूर
वगैरे भागातून २२० भारतांच मजूर
‘फॉटलरोजक’ नावाच्या ~~हजेरा~~
विकडे पाठवले. सध्याची राजधानी पोर्ट
ऑफ स्पेनपासून काही अंतरावर असलेल्या

नेक्सन बेटावर त्याना अंतरवण्यात आले. यानंतरही
सतर ~~हजेरा~~ पर्यंत उत्तर प्रदेश, बिहार व दक्षिण
भारतातून सतत मजूर विकडे पाठवले जात राहिले.
त्याचप्रमाणे ~~हजेरा~~ ब्रिटिश आर्थिकेतील आपल्या
बसावूनतातही मजूर पाठवत राहिले.

ट्रिनिदाद व ~~हजेरा~~ यातील एकूण जनसंख्या
२२,०००,००० इतकी आहे. त्यात भारतांच व आफ्रिका
नोकाची ~~हजेरा~~ जयज्वलंत वागवलीच आहे.

तेथील भारतांच आपल्या पूर्वजांची जन्मभूमी
अगत विसरलेले नाहीत. कारण ~~हजेरा~~ गातानाच ~~हजेरा~~
~~हजेरा~~ आपना पाशावपद्धतच नव्ह, तर नागा,
आहारपद्धति अने धर्मसंप्रदायही बरोबर भजून गेले.
तेथे हिन्दी, बंगाली, पंजाबी व दक्षिणेकडील चार को
भाषा बोलणारे भारतांच आहेत. याशिवाय भोजपुरी,
मैथिली, सयाली व नेपाळी भाषिका ही तेथे आहेत.
तेथील काही भाषाधी ~~हजेरा~~ ही त्यांनी मयुरा, नगवळ,
कानपुर, चंदरनागूर, मद्रास, ~~हजेरा~~ लेस, दिवंगीर,
~~हजेरा~~ ठेवली ~~हजेरा~~.

मुर हमन जयी ~~हजेरा~~ तपून ~~हजेरा~~ गालेले
भारतीय ~~हजेरा~~ ते ~~हजेरा~~ कणतात की, “समृद्धीची
आम्हाला एकमेकांपासून तोडले असले. ~~हजेरा~~ आमची
हृदये एकमेकांशी जुळलेली आहेत.” अध्यक्ष डॉ.
मकरंदराव शर्माही असे म्हणताले की, “ट्रिनिदाद -
टोबॅगोशी भारताचे संबंध ~~हजेरा~~ निकटचे आहेत; कारण
यांची ~~हजेरा~~ जुळलेली आहेत.”

शान्त सासू

गौ रांपुरचा काशीराम चांगला धनवान होता. त्याला केशव माधव नावाचे दोन मुलगे होते. दोघेही चांगले मेहनती आणि बुद्धिमान होते. तरीही काशीरामच्या मनाला शान्ती लाभत नव्हती, विचारा सदैव वेचून असे; अन् याचा कारण होता त्याच्या बायकोचा भांडखोर स्वभाव. तिचे नाव 'शान्ति' असले तरी प्रकार अगदी भुलट होता. तिचा स्वभाव फार लहरी असून तिची वडवडही फार ममविचाहेर घाले.

आपल्या तीक्ष्ण वाक्याणांनी इतरांच्या मनाला घायाळ करत राही ती. आपल्या बायकोचा हा स्वभाव चांगला माहीत असल्यामुळे काशीरामने केशवचे लग्न आपला लांबचा नातेवाईक घर्मा याच्या मुलीशी - कमलाशी लावून दिले. असे करण्याचे असे ही एक कारण होते की, त्याला वाटले दोन्ही कुटुंबे एकमेकांना ओळखत असल्याने कमलालाही

सासूचा स्वभाव अगोदरपासूनच नोंट माहीत असेल. परन्तु घडले मात्र अगदी भुलट! शान्ता शब्दाशब्दावर कमलावर नाराज होवून तिला खूप टाकून बोले, कमलाही मुळीच चुप राहू शकत नसे. तिने आपल्या नयन्याला केशवला स्पष्टच सांगून टाकले की, "मी माहेरी परत जाते. आपलं निराळे विन्हाड करायची केलीत, म्हणजे मगच मी परत येईन."

यानंतर थोड्या दिवसांनी दोन व्याहारांनी आपमात चर्चा ठरवते की, केशव-कमलाचे निराळे विन्हाड करून देण्यातच सर्वना सुखलाभेल. अशा प्रकारे थोरल्या मुलाने गावातच आपले निराळे विन्हाड धाटले अन् नंतर त्याला आता एक वर्षाचा मुलगाही होता.

अशा परिस्थितीत आता आपल्या दुसऱ्या मुलाचे-माधवचे लग्न करून द्यायलाही त्याला भय वाटू लागले.

एकदा काशीराम शेजारच्या नावात असलेल्या नारायण नावाच्या आपल्या मित्राला घेटायला गेला.

वऱ्याच दिवसांनी आयल्या मित्राला पाहून नारायण फारच खूश आला. दोघे जोपाक्यावर बसून मंद झोके घेत मजेने गप्पा माहू लागले.

थोड्या वेळाने खोद्यावर मोठेसे गाठोडे घेतलेला एक माणूस तेथे आला. आल्याबरोबर तो नारायणला म्हणाला, "रामराम शवजी, आपल्या विमलावेटीने जरीच्या आपणयला सांगितल्या होत्या मागच्या वेळी. आता तिच्यासाठीच सासू सुंदर कलाकुसरीच्या रंगीत साड्या घेऊन आलोय पहा."

नारायणने आपल्या मुलीला हाक मारली.

विमला घरातून बाहेर आल्यावर दोघे व्यापारी म्हणाला, "छोटी मानकीणवाई! मागच्या वेळी वितभर हंड जरीकाठाच्या साड्यांचडल बोलला होतात. कशा सुरेख साड्या आणल्या आहेत तमच्यासाठी?" अन् तो नेकराला गाठोडे सोडायला सांगू लागला.

इतक्यात व्यापाऱ्याला "अजूनपागाठोडे मोतीरामजी! आलेचमी." असे म्हणत विमला लज्जगीने पुन्हा घरात गेली.

काही मिनिटातच एक विरलेली, जुती दिसणारी साडी आणून ती मोतीरामसमोर टाकत म्हणाली, "जरा ही साडी नोंट पहा वर."

साडी पाहिल्याबरोबर मोतीरामचा चेहरा पडला. तरी क्षण भरात स्वतःला सावरत म्हणाला, "हं! कुणाकडून घेतली होती?"

विमला म्हणाली, "तुमच्याकडूनच तर घेतली होती. का? विश्वास नाही नसत?"

पण तिचे बोलणे अजून लाकल्यासारखे करत तो म्हणाला, "हा मोतीराम असल्या हलक्याचलक्या साड्या विकत नसतो कधी."

तरीही विमला पुन्हा गंभीरपणे म्हणाली, "मोतीरामजी, मागल्या वेळी अगदी आग्रह करून 'चांगली साडी' म्हणत तुम्हीच तर माझ्या गळ्यात मारली होती ही साडी! अन चांगली भकम किंमतही वसूल केलीत बाबांकडून. पण पहिल्यानेच पाण्यात टाकली,

तर रंग पार बिदून गेला. लक्षात ठेवा तुम्हां, ~~काशीरांम हा सारा प्रकार लक्षपूर्वक घट्टात~~ फसवण्यात ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ यथा मिळू शकता, पण प्रामाणिकपणा मात्र कायम अप्रयोगी पडतो! आता जाय शकता तुम्हां!"

तिच्या या अकस्मात वाक्यातूनही काशीरांम हा सारा प्रकार लक्षपूर्वक घट्टात होता. त्याने विमलाच्या विचारले, "एका मोठ्या माणसाशी कमलाही संकोचन वाळगता असे पणभट्टा वोलताना कमली भीति नाही वाटली कुण?"

विमला हातच भुतरली, "भाषण जर कमली चूक केली नसेल, तर संकोच किंवा भीतीचा प्रश्नच कुठे येतो काका? निर्दोषमाणसं अशी भुगीच ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ लगला, तर दोघां माणूस त्याच्या ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ येऊन ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ मर्यादा जास्तच आत्मा न्यायस की नाही?"

तिचे हे बोलणे ऐकता ऐकता काशीरांमच्या मनात काही निराळाच विचार येऊ लागला. संध्याकाळपर्यंत तो नारायणशी गप्पा तर मारत होता, पण त्याचे मन पुनःपुनः आपल्याच विचाराभोवती रुंजी धालत होते.

शेवटी आपल्या गावी ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ निघण्यापूर्वी मनात काही निर्णय घेऊन तो आपल्या मित्राला म्हणाला, "हे बघ ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ मला तुझ्याकडे काही मागायचं."

आश्चर्याने नारायण म्हणाला, "अरे भाग न निःसंकोचपणे."

"अं! तुझ्या मुलीला आपली सून बनवावी, असं वाटतय मला." काशीरांमने मनातली गोष्ट सांगून टाकली.

मागणी ऐकताच काशीरांमला आनंदाने मिठी मारत नारायण म्हणाला, "अरे, हे तर वरदानच ज्ञान की मला! तू म्हणतोयस काही

मागायचय मला? माझी विमला तुझी सून बनवणं यासारखी आग्याची गोष्ट दुसरी कोणती असणार तिच्यासाठी? माझ्या पोरनेचं भाग्यच फळफळलं की!"

काशीरांम नंतर म्हणाला, "बरं तर, ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ घरी पोचताच मी आपल्या बायको अन् मुलाशी बोलून थांबावत. नंतर मुहूर्तही पाहून ठेवीन. त्यापूर्वी तुही आपल्या बायको व मुलाशी बोलून ठेव."

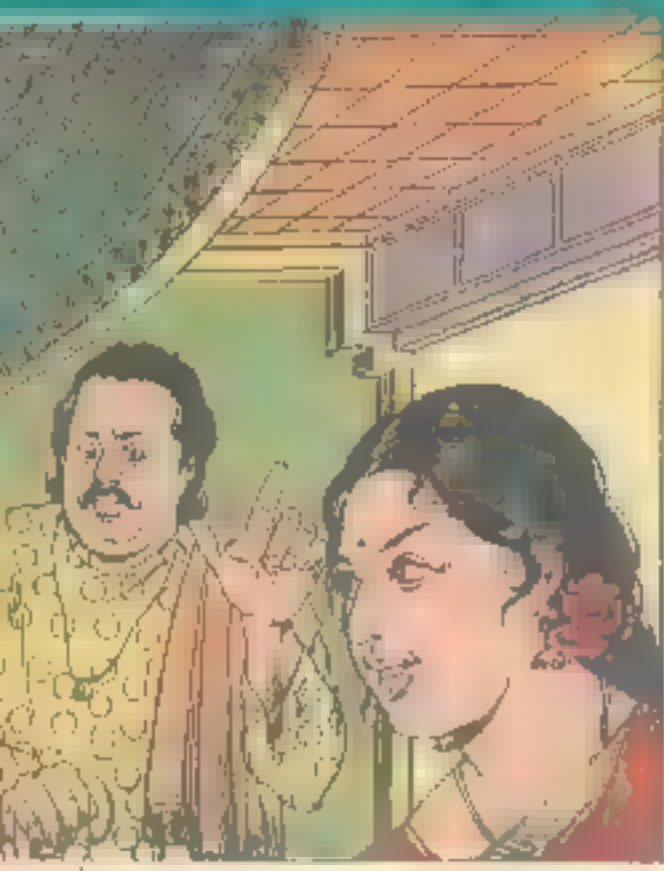
घरी पोचल्याबरोबर काशीरांमने आपला ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ मुलगा माधव ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ सारी हकिकत सांगून म्हटले, "माधव, तुझी बहिनी जरा मज स्वभावाची असल्यामुळे घरजत तुझ्या आईचं वर्चस्व राहिलं. शेवटी सुनवाईन ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ निरालं विव्हाद घाटलं. पण आता तुझी होणारी बायको मोठी गुणगुणीत अन् हुशार आहे. ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ आशा आहे की ती तुझ्या आईला सुधारेल. विमलाच्या वागणुकीनं माझ्या या आशाळ्पी रोपाला ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ छतपाणी घातलंय. मला तर वाटतय की तुझा दादा अन् बहिनीही पुन्हा डोबेच रहायला येतील."

नंतर सर्वजण जेव्हा 'मुलगी पहायला' नारायणच्या घरी गेले, तेव्हा हुंडा म्हणून आपण कायकाय आणि किती देणार वगैरे सर्वकाही त्याने ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ होयनूच सांगून टाकले. शांतीही कबूल झाली. त्यामुळे लग्नमारम लवकरच पार पडून विमला सासरी रहायला आली सुद्धा.

विमला सासरी आल्यानंतर घरच्या कुठ्यामाजरावर ही बरसणाऱ्या सासूचा स्वभाव तिला ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ कळून चुकला. परन्तु आपली काही चूक नसतानाही आणणावर तिच्याकडून सूटणारे वागवाण ही मुकाट्याने सहन करीत राहिली. तोंडातून तिने कधी 'न' ही काढला नाही. इतकेच नव्हे, तर तिने आपल्या वागणुकीत कमला बदलही केला नाही. काशीरांमला विमलाच्या या वर्तणुकीचे मोठेच आश्चर्य वाटले. त्याला वाटले, की सून नवीनच आलेली आहे, जुनी जाला की मग दासवील आपली चुणूक! तो यासाठी वर्षभर वाट पहात राहिला. ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ शांती ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ राहिली अन् विमला ओठ घट्ट मिटून राहिली! एकदा बायको

तर रंग पार बिदून गेला. लक्षात ठेवा तुम्हां, ~~काशीरांम हा सारा प्रकार लक्षपूर्वक घट्टात~~ फसवण्यात ~~आता जाय शकता तुम्हां!~~ यथा मिळू शकता, पण प्रामाणिकपणा मात्र कायम अप्रयोगी पडतो! आता जाय शकता तुम्हां!"

देवळात गेल्याची संधी साधून काशीरामने विमलाशी वाकतात बोलणे काढले.

तो आपल्या सुनेला म्हणाला, "सुनवाई, तू इथे आज्ञा दिवसापासून मी पहातो आहे. तुझी सासूतुला भुगोचच वास देत असते. तरीही तू कसं आपलं भिवून बसली आहेस? तर शंका यायला लागली आहे की, त्या दिवशी साध्यांच्या व्यापाऱ्याला रोखठोक बोलणारी मुलगी तूच की जाणली कोणी!"

सासऱ्याच्या या बोलण्यावर हसत हसत विमला म्हणाली, "त्या दिवशी त्या व्यापाऱ्याला मी कसलाही संकोच न बाळगता अशासाठी बोलले की, त्याचं आमचं काही नातं नव्हतं; आमच्या कुटुंबाचा तो कोणी मित्रही

नव्हता. इथे साध्यावर अधिकार गाजवणारी बाई ही नवऱ्याची प्रत्यक्ष आई आहे; सासू आहे माझी! त्यांच्याशी असणारे मास हे नातं शाश्वत आहे. काही बुलटमुलट बोलायला हे नातंच मला अडकत आहे. आपल्याला जिये प्रेमाचो अपेक्षा असते, आपले मज्जम सुरळित रहावे असं वाटत, तिचे शान्तता अन् सहनशक्ती असणं आवश्यक आहे. भांडणतंटा कदापीही नसावा."

सुनेचे सद्गुण पाहून काशीरामचे ओठे भरून आले. मोठ्या प्रेमाने तो म्हणाला, "मुली, तुझं वय तर खूपच लहान आहे, पण भल्याभल्या माणसांनाही लाजवेल असं तू 'तुझं बोलणं' म्हणजे त्यांना एक आदर्श भुदाहरण आहे. मला अशी भीती पडलीय तुझा चांगुलपणा, तुझ्या सासूच्या दुष्टेने तुझा भिवेपणा बसावा, यामुळे तिला जास्तच प्रोत्साहन मिळून ती तुला नेपवाई दाखवेल, अन् कदाचित तुझ्या सहनशक्तीचा अंत होईल. मला वाटतं होतं की तू आपल्या सासूला चांगला घडा शिकवशील, तिला नीट तळ्यावर भाणशील, पण आता कळून चुकलंय की मूर्खपणा इतरांना सहजपणे वास देऊ शकेल, पण विवेक शिकवू शकणार नाही. जे कामच, ते होऊनच राहील. आम्ही आपल्या भाग्यालाच दोष देतोय. इतक्या सुशील सुनेचे हाल पाहून मन दुखतं आमचं. आम्हाला गप्प बसावं लागतं."

त्याला पुढे बोलवेनासे होऊन तो बाहेर निघून गेला.

बाहेर देवळातून परत आलेली शान्ती त्याला आपल्या पुढ्यातच दिसली, पण काशीरामने एक शब्द अच्चारला नाही, जणू त्याला तिचा चेहराही पहाने नको वाटत होते.

त्या दिवशी रात्रीच्या जेवणाचे वेळी शान्ती बतिशाय होती. ती सुनेशी एक ही रागाचा शब्द बोलली नाही. काशीरामला म्हणाला, "भुदा दिवस आहे. तुम्हाला आह का थोडा?"

काशीरामने धुश्यानच विचारले, "का?"

मान खाली घालत शान्ती गुत्तरली, "भुदा आपण दोघेही जाऊन आपला थोरला मुलगा, सून आणि नातवाला इथे आपल्या घरी घेऊन येतू."

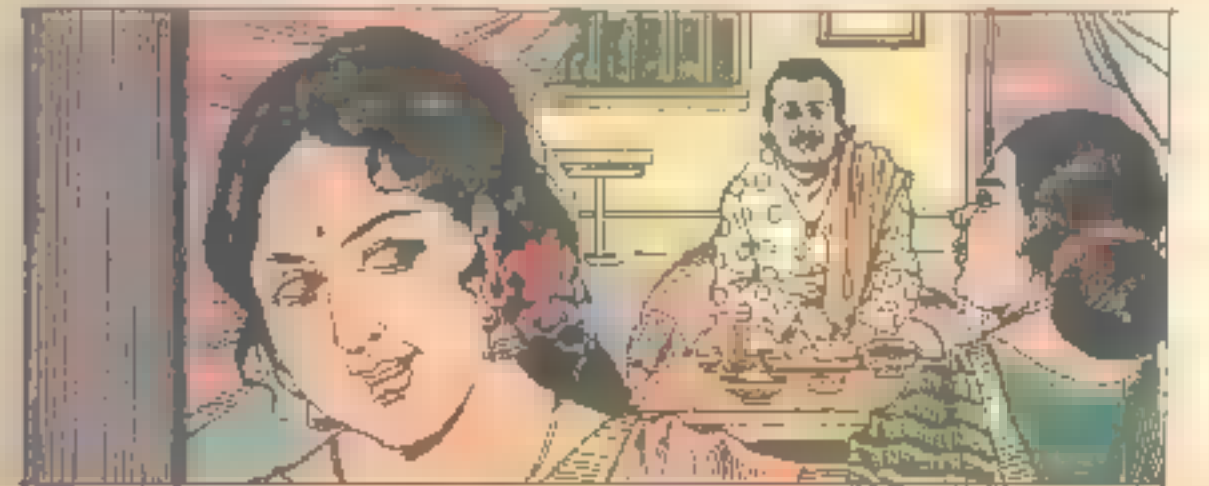
बायकोच्या या बोलण्याचे आश्चर्य वाटून काशीराम एकदम ओरडला, "काय म्हणालीस? पुन्हा एकदा बोल!"

रडत रडत शान्ती म्हणाली, "आज

देवळात भजन नव्हतं म्हणून मी लवकर परत आले, तुमचं दोघांचं सगळं बोलणं मी ऐकलं. आजपर्यंत आपला मूर्खपणा न जाणून, तुम्हा सर्वांना मी किती वास दिला ते माझ्या लक्षात आलं. माझ्या वद्दल तुमच्या मनात किती कटुता अत्यंत आलीय हे अभंगलं मला. अन् बंधन हवंस वाटत असेल, तर बागणं आत्मीयतेचं हवं - विमलाचं बोलणं अगदी आणं पडलं."

आपल्या बायकोत अचानक इतका फरक पडेल अशी काशीरामला कल्पनाच नव्हती. आनन्दाने तो म्हणाला, "इतक्या शान्त जीवनाचं मुख्य सूत्र तुझ्या लक्षात आलं. सासूचा शान्त हाच तर कुटुंबाच्या सुखशान्तीचा पाया आहे. देवानं दिलेलं ते एक आहे."

"इतकी छोटीसी गोष्ट तुम्ही आपली थोरली सून घरात आली, तेंव्हाच सांगितली असतोंत, तर मी स्वतःचा सुधारणं नसतं का? आत्तापर्यंत गप्प का राहिलात?" शान्ती हसत बोलली.

हुश.....हुश

अमानक ~~.....~~ त्यांची ~~.....~~ वृद्ध होती. त्याने तिचेही प्रवासी ~~.....~~ एका लाकडी कुठोचा वापर घेऊन कसे तरी एका निर्जंक बेटावर पोचले. या तिघांशिवाय कोणताही प्राणी नव्हता तेथे. फळांनी भरलेले नुपसे वृक्ष तेथे होते. एक लहानशी नदी होती अन् त्या पाण्यात जगभिन मान होते. फळे व माने खाऊन लाकडीचा दिवस जगार खेळत ते आपले दिवस पालवू लागले.

त्या निघातला एक होला गावपाटीन, दुसरा शेतकरी अन् तिसरा तोंडा ~~.....~~ रिकामेदेकड्याने दिवस घालवताना भरकवा सापूरा.

एक दिवस रामुद्रकिनाचावर हिदरा ~~.....~~ पानी नव्हेता देतीत ~~.....~~ बाटली विसली. शेतकऱ्याने भुचकुन हातात घेरागी आणि रिकामेदेकड्याने तिचे जाकण काढले. मूष फाळापासून बाटलीत बंड भरलेले ~~.....~~ वाळवलेच जोर-जोरान हसन जुशी मारून ~~.....~~ आले

भुत पाहून तिचेही पळून गम ~~.....~~ पण ~~.....~~ घनामाती गागून भूत म्हणाने, "अरे, फारा वरानो तुम्ही मठा मठा घेऊन, तेंव्हा गा. तुम्हा तिघांचोही एकदक हक्क पूरी करीन. ~~.....~~ विचार करून काम मागवच ते ठरवा नीट." गावपाटीस विचार ~~.....~~ लागला, "गावच्या नोकांचे तडे मिटवण्यासाठी मना तानवलेन आपल्या गावी गावपाप." भूताने तानवलेन आपल्या तोंडागे 'हुश' असा ~~.....~~ केला, अन् पाटीन ~~.....~~ दुसऱ्याने ~~.....~~ भूताने शेतकऱ्याने विचार केला, "पोक काडण्या ~~.....~~ शेतोप, मनी जर जगा भाकल्या अंदाज ~~.....~~ हण." भूताने पुन्हा 'हुश' ~~.....~~ अन् शेतकरी ~~.....~~ जाला. रिकामेदेकड्याने विचार केला "जगार ~~.....~~ ते वाढवू असा ~~.....~~ माया घेऊ कुत्रा मान आईत!" झाले! भूताने ~~.....~~ केला 'हुश हुश' ~~.....~~ अन् ते ~~.....~~ पुन्हा बेटावर दवर जाले. ~~.....~~ भूतच गागव झाले होते.

(नोहून हा द्रोण्याचा ~~.....~~ ~~.....~~ गाक ~~.....~~ प्रताप गाव्या पत्तोपे. भुवनासुंदरीने - अपहरण झाले. तिन्ना परत ~~.....~~ गाव ~~.....~~ त्यांनी द्रोण्या नदी किना ~~.....~~ रीत राहिले शेवटी एका विशाल लाकडी ~~.....~~ लघुम धोक्यांनी द्रोण नगरात प्रवेश केला. आणि ~~.....~~ विशय मिळवता. नंतर त्यांनी ~~.....~~ 'भुवनासुंदरी' ~~.....~~ गाव. पोगभिय. ~~.....~~ हे ~~.....~~ गावचा वाचनेच आहे. द्रोण्या ~~.....~~ कठिनाच्या गाक ~~.....~~ रूपधरही ~~.....~~ झाला. भूताना निघण्यापूर्वी ज्योतिष्यांनी त्याला सांगितले होते की, "तुला योग वर्षेपर्यंत ~~.....~~ परतल्याना योग नाहीच," त्या विरतपैकी वना ~~.....~~ तर प्रत्यक्ष भूतानेच खर्च लावली. भूतलेच्या दहा ~~.....~~ रूपधरच्या. जीननात फारच विचित्र घटना ~~.....~~ त्या घटनांच ~~.....~~ नदियापासून चिबित करीत आहेत.)

ग्रीकांनी द्रोण नगर जिंकले. मिळालेली संपत्ती वचायकाही त्यांनी वाटून घेतल्या. प्रत्यक्ष राजा वर्धन याची वायको रूपधरच्या वाटयाला आली. ~~.....~~ ती त्यांना लाभली नाही. तिने केलेल्या अतिबडबडीमुळे व शिब्याशापांमुळे कंटाळून तिला मारून समुद्रात फेकून दिले. नगर जिंकल्यानंतर तेथील प्रमुख देवी

बुद्धिमती देवी हिलाही त्यांनी पुरेसा आदर दिला नाही. त्याचा परिणाम म्हणून की काय, परतीच्या वाटेवर सर्वच ग्रीक योद्ध्यांना अनेक संकटांना तोंड द्यावे लागले.

रूपधरच्या नौका द्रोण्या किनारा सोडून निघाल्यापासूनच अलंटे वारे वाहू लागले होते. वास्तविक त्यांना दक्षिणेकडे जायचे होते. परन्तु

गौचः माघं भुत्तारंकाई वृक्षलव्या जाल राहित्या,
शेवटी तथा स्पिरोस किनाऱ्याला लागल्या.
किकोनियनांच्या रहाण्याची ~~जग~~ होती.

रूपधरच्या सेना त्या नगरावर तुटून पडल्या
अन त्यांनी नगराच्या विश्वंस केला. सैनिकांनी
सापडलेल्या स्त्रिया, पशुधन व अन्य संपत्ती
आपसात वाटून घेतली. रूपधर त्यांना म्हणाला,
"आपल्याला जमेल तितक्या लवकर इथून
निघायला हवं," पण सैनिकांच्यावेष्ट्णणे ऐकून
त्यावर विचार करण्याच्या मनस्थितीत नव्हते.
नगरात त्यांना एका विचित्र व स्वादिष्ट पेय
मिळाले. सर्वजण ते पेय लूप घ्यायले आणि
जनाबदांना समुद्रतटावर भाजून घायला त्यांनी
सुद्धात केले. यातच ते मग राहू लागले. या

अवधान नगरांतून पळून गेलेत किकोनियन दुसऱ्या गावांत गेले. त्या गावातील सर्व पुरुष युद्धकला अत्तम जाणत. त्याच्या जवळ अत्तम शास्त्रास्त्रे होती, अनेक धनविद्येत प्रवीण होते, तर काही भावफेकीत, काही अत्तम तलवारस्वहादुर होते. नगरातून पळून गेलेल्या लोकांना गावानल्या लोकांनी त्यांच्यावर हल्ला करणाऱ्या लोकांवद्दलची सर्व माहिती विचारली. हल्ला करणारे लोक शूर आहेत हे कळल्यावर ते फारच सूक्ष्म झाले, आज दऱ्याज काळानन्तर आपल्या अस्त्राचा योग्य उपयोग करायची संधी त्यांना प्राप्त झाली होती. माऱ्या योद्ध्यांनी किकोनियन लोकांना करायचे अनन्याने माऱ्या केले. किकोनियन तथून असलेल्या योद्ध्यांना घेऊन आले. त्यांच्यात रथारुढ असलेल्या लढणारेही अनेकजण होते, वेळ पडल्यास जमिनीवर भूमे राहूनही लढू शकत.

अगदी सकाळी सकाळीच हे किकोनियन
 बोद्धे टोळ्याही मारले वधून रुपधरच्या
 लोकांवर तूटून पडले. घनघोर युद्ध जाले.
 किकोनियनांची संख्या अधिक होती अन्
 जमजमा वेळ जाल राहिला, तशी रुपधरची
 सैनिक संख्या कमी होवू लागली. बरेच जण
 मारले गेले. बाकीचे विनाविलंब बुड्यामारून
 आपापल्या लोकांवर नडले अन् तेथून पळून
 गेले.

समृद्धात थोडे दूर गेल्यावर पूर्वकडून जोरदार

बारे वाहू लागले. समुद्र व आकाश दोन्ही एक
होऊन धूसर दिसू लागले. अंधार पडला.
वाऱ्याच्या वेगामुळे महाप्रांच्या शिडेत हवा
भरली जाऊन ती वेगाने भरकटत जाऊ लागली.

पहातापहाता त्या हवेमुळे गड्याजोची शिडे
फाटू लागली.

'आता आपल्या प्राणांची खैर नाही'. असे
 रुग्णघरात वाटू लागले. त्याने शिंदे साली
 करण्याची आज्ञा आपल्या सैनिकांना दिली. ~~आता~~
 करून मोठ्या कहानेच ते आपली जद्दोज
 किलान्याला लावू ~~आता~~. दोन ~~आता~~ त्यांनी
~~आता~~ यांबाबची प्रतीक्षा केली. ~~आता~~ दिवस
 त्यांना सूर्यदर्शनही घडले नाही.

तिसऱ्या दिवशी सकाळी त्यांना अरुणोदय दिसला. तेव्हाच त्यांच्या जिवात जीव आला. त्यांनी पुन्हा साबाणा बांधली जराही प्रयत्न न करता जहाजे योग्य दिशेने जाऊ लागली.

चार दिवसांच्या प्रवासानंतर नौका पोचल्या तेथून भुतरेकडे गेल्यावर रुपधर स्वदेशी इथाकाला पोचू शकणार होता.

हवेचा जोर कमी झाला अन् ह्मणघरने नावा पृढे नेण्याची आज्ञा दिली. पण इतक्यात पुन्हा वादळी वारे वाहू लागले अन् त्या नावाइयांच्या ताब्यात राहतीनाशा झाल्या. त्या किन्नाऱ्याकडे जाऊ लागल्या. यापेक्षा 'मागच्या वेळचे वादळ वारे' असे म्हणायची वेळ आली, कारण यावेळी समुद्रात प्रचंड अंचीच्या लाटा असतत होत्या.

जहाज ~~मला~~ क्षणी ~~मला~~ मुच मुचले जाई,
तर दुसऱ्या क्षणी कडेलेट झाल्यासारखे एकदम
खोल जाई. मरीत भर म्हणून आस्पताल
अग्नातविकृत आकाराचे मासे ~~ह~~ मगरी सुसरी
दिसू लागल्या. परंतु सुदैवाने या प्राण्यांना
वादळामुळे आपल्याच जीवनाची चिंता
पडल्याने त्यांनी रूपधरच्या लोकांना जरासुद्धा
त्रास दिला नाही. पुरे नज् दिवस ~~१~~ नज् रात्री
वारा त्याच्या लोकांना वेंडूसारखा झकडून तिकडे
टोलवत राहिला. दहाव्या दिवशी सर्वजण एका
किनाऱ्याला लागले. परन्तु तेथे ते जास्त दिवस
राहू शकले नाहीत.

या किनाऱ्यावर रहाणारे लोक एक प्रकारची गोड फळे खात असत, ती अगदी मधासारखी

गोष्ट असत, त्यांच्यात विषा किंवा कोपी सगरेही नसत, पण ती क्षालक्यामुळे माणसे ~~आपले~~ भूतकाळ विसरून जात. अफू सेवन केलेल्या माणसासारखी ती गुंगीत रहात.

ही गोष्ट रूपधरला माहीत नव्हती. त्याने ~~आपले~~ अनुयायांनी मिळून तेथेच तटावर स्वयंपाक करून भोजन केले आणि नंतर त्याने तीन सैनिकांना बोलावून तेथील स्थानिक लोकां-संबंधी माहिती काढून आणायला सांगितले.

स्थानिक लोकांनी या शीकांना कसलाही त्रास दिला नाही; मुलट त्यांनी ~~आपले~~ सैनिकांना फळे खायला दिली, ती खाल्ल्यावर 'आपण कोणत्या कामासाठी इथे आलो' हेच ते विसरून गेले अन् फळेच खात राहिले.

जरुबवेळ गेली तरी सैनिक परत न आल्याचे पाहून रूपधर स्वतःच काही सैनिक बरोबर घेवून त्यांना शोधत गावात पोचला. तेथेच खरी गोष्ट त्याच्या डगमगात आली. त्या लोकांना रूपधरलाही फळे देऊ देऊ पण त्याने ती खाई नाहीत, ~~आपले~~ शंका आली की या फळांमुळेच आपले सैनिक गुंगले आहेत. त्याला जबरदस्तीनेच त्या सैनिकांना आपल्या नौकापर्यंत घेवून आणावे लागले, वाटभर ते ~~आपले~~ होते की, "आपल्या तुमच्याबरोबर पायबंद नाही. मोडून रा आमहाला, इथेच छान वाटतंय."

दोन्यांनी झाडूनच रूपधरने ~~आपले~~ सैनिकांना ~~आपले~~ जास्त रहाणे घोक्याचे आहे. हे तो समजून चुकला अन् आपल्या सैनिकांसह त्याने तेथून कूच केले. थोडे दिवस प्रवास केल्यानंतर जहाजे आणखी एका किनाऱ्याला लागली. आपण कोठे आलो आहोत हे त्या शीकांना ठावूक नव्हते कारण त्यावेळी, रात्र असून आकाशात चंद्र अनंता तऱ्हे तो ढगांनी आवळलेला होता. स्पष्टपणे काहीच दिसत नव्हते, तरीही 'शुद्धा काय ते पाहू' असे ठरवून विन्नाऱ्यावरील रेतोंतच ते आरामात झोपून गेले.

सकाळी जुठल्यावर आपण एका बेटावर आहोत, असे त्यांना वाटू लागले. तेथील सौंदर्याचा आस्वाद घेत ~~आपले~~ वृष फिरत राहिले.

~~आपले~~ बेटावर तऱ्हेतऱ्हेची फळांमाडे असत

द्राक्षांचे वेलही सर्वथ अमर्याद वाढलेले होते. तेथील जमीन चांगलीच सुपीक होती. पण कोठेही कोणी शेती ~~आपले~~ असल्याचे आढळले नाही. पाणीही सुबलक असल्याने नांगर न चालवताच हरतऱ्हेचे ~~आपले~~ अुत्पन्न होवू शकले असते.

आपल्या नौका सोडून ~~आपले~~ दूर जाण्यापूर्वीच या शीकांना जंगली बकऱ्या आढळल्या. ताबडतोब आपल्या नौकावर चढून सैनिक आपले धनुष्यबाण, ~~आपले~~ तऱ्हे जायुधे घेवून आले. काही ~~आपले~~ मारून ~~आपले~~ शिजवून ते दिवसभर खात राहिले. रूपधरबरोबर एकूण बारा नौका होत्या. प्रत्येक नौकेला तब्बू-नबू-~~आपले~~ हिशोबाने ~~आपले~~ वाटवाला आल्या.

~~आपले~~ दिवशी ते आपल्या नौका सोडून कोठेही ~~आपले~~ नाहीत. ~~आपले~~ तेथूनच दिसले की, दूरवर माणसांची वस्ती आहे. संध्याकाळी तेथील परांच्या स्वयंपाकघरातून धूर बाहेर पडत असल्याचेही त्यांना दिसले. शेळ्या-मेंढ्यांचे आवाजही ~~आपले~~ ऐकू येत होते.

सकाळ होताच रूपधर आपल्या माणसांना बोलावून म्हणाला, 'मी स्वतः या नौकेत बसून बेटावर जातो, अन् इथली माणसे जंगली आहेत ~~आपले~~ सभ्य आहेत ~~आपले~~ पाहून घेतो. त्यानन्तरच पुढे काय करायचं हे ठरवू आपण. ~~आपले~~ परत येईपर्यंत तुम्ही ~~आपले~~ नौका सोडून कुठे जाऊ नका. नोट रक्षण ~~आपले~~ नौकांचं."

~~आपले~~ दूर गेल्यावर रूपधरला बऱ्याच ~~आपले~~ एका टेकडीवर एक गुहा दिसली.

त्यावर धेली पसरलेल्या झोत्या. गुहेला पेहन कुंपणासारखी एक भिंत होती. भिंतीत मोठमोठे स्वस्तक व झाडांची खोडेही मधून मधून विसत होती.

रुपधर आपल्या नौकेतून येत गुहेपर्यंत गेला व त्याने नौका तेथे समोर थांबवली. थैलीत विविध पेय भरून घेऊन व नौकेतील साइसी वीर अरोबर घेऊन तो गुहेकडे निघाला.

रुपधरने जेव्हा इस्मरोजवर हल्ला केला होता, तेव्हा त्याने तेथील एक पुजारी, त्याची बायको व मुलेयांना न मारता सोडून दिले होते. त्यावेळी पुजान्याने ज्या अद्भुत पेयाच्या बऱ्याचशा थैल्या रुपधरला भेट दिल्या होत्या.

त्यापैकीच एक ही थैली होती. ज्याने रुपधरला त्यावेळी सोने-चांदीही दिली होती. पुजान्याने त्याला सांगितले होते की, त्या पेयात वासपट प्राणी मिसळले म्हणजेच त्या पेयाचा मृगध व माधुरी चावता येते.

रुपधर व त्याचे साथी नवकरच गुहेजवळ पोचले. परन्तु गुहेत कोणीच नव्हते, तो एक क्षण विशाल गुहा होती. तेथेही बऱ्याच शेळ्या होत्या. मोठमोठी मांडी दुधाने भरून ठंबलेली होती. रुपधरची माणसे म्हणाली, "आपण ये दूध अन् मलई घेऊन जाओ." दुसरी म्हणाला, "अरे अडवणारा तरी कोण आहे इथे?" तर या शेळ्यांनी बरोबर.

पण रुपधर नव्हता, त्याने असे करापला मनाई केली, त्यांनी सर्वांनी तेथेच पोटाभर मलई खाही, अन् नंतर ते गुहेतल्या लोकांची वाट पाहू लागले.

धोवटी त्या गुहेत रहाणारा माणूस तेथे आलाच. ग्रीक सैनिकांना प्रथम तो दिसलाच नाही. मोठा आवाज करत कसलीशी वस्तु थोडर गुहेत येवून पडली. ती होती वाळलेल्या लाकडांची एक मोठी. नंतर तो माणूस वाकून गुहेत शिरला. मांजराला पाहून अुदीर पळावेत, तसे ते सैनिक मिरपिरा घावू लागले.

जो माणूस आत अडला होता, तो ताडामाडासारखा अच असून त्याच्या कप्पाळावर एकच डोळा होता. तो डोळा अग्नीसारखा

चमकत होता.

त्या माणसाने थेंब्यांचा एक मोठा कळप गुहेत हाकून आणला. नंतर गुहेचे तोंड एका मोठ्या दगडाने झाडून घेतले. तो पत्थर इतका मोठा होता की चाळीस बैल मिळूनही तो ढकलू शकले नसते. नंतर त्या माणसाने बकऱ्यांचे दूध काढले.

हा माणूस फाललोचन जातोचा होता. या जातीचे घरेच लोक त्या भावात होत. त्या लोकांना समाजजीवन नसूच. त्यांची मुल दुःखे आपापल्यापरतीच गरादित असत. इतरांचा विचारही न कधी करत नसत.

ही फाललोचन माणसं शेत करत नसत. जमीन सुपीक असल्याने न करताच मृपसे पदार्थ त्यांना मिळत.

राक्षसी माणसे वर्णानुसार पीक कापून आणत असत. वेळात शेळ्या मेंढ्यांना चरायला मैदानात घेवून जात. पौष्टिक गवत खाऊन ती जनावरे चांगली धष्टपुष्ट होत, अन् भरपूर दूध देत असत. त्यांना चरायला नेण्याचाच लोकांना अन्य कोणतेच काम

येत नसे.

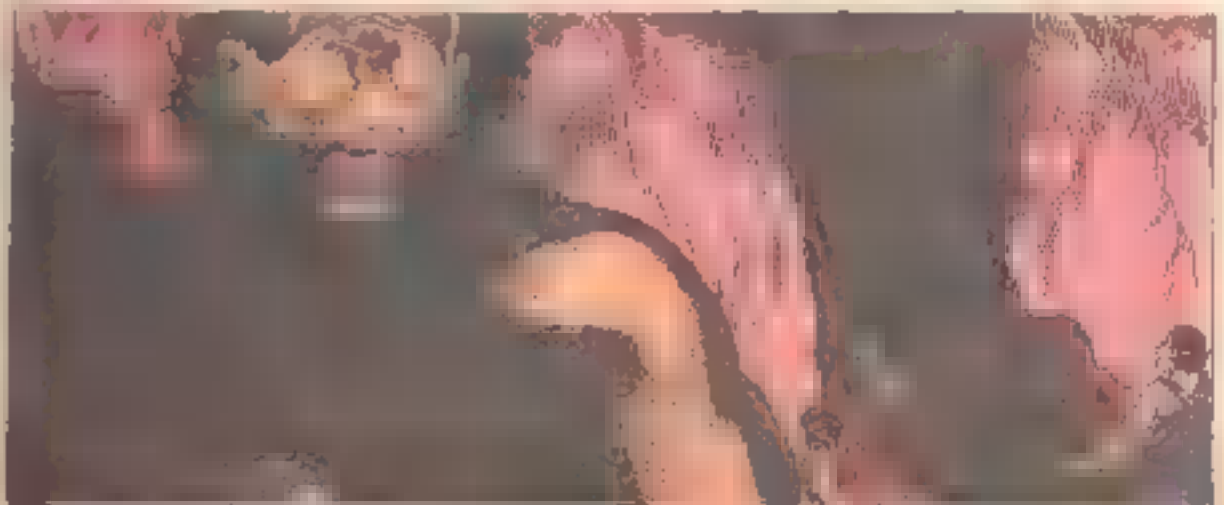
ही राक्षसी माणसे पिढ्यान पिढ्या समुद्रकिनारी रहात असूनही त्यांना बारीक-सारीक होड्याही बनवायला येत नसत. आपले निवासस्थान सोडून समुद्री यात्रा करणे त्यांना माहीतच नव्हते. त्यामुळे नागरिकता कशी ती त्यांना ठाबूकच नव्हती. अन् अशा तऱ्हेचे विचित्र जीवन न जगत असत.

श्रीकांती ज्या गृहंत प्रवेश केला होता, त्यातल्या फाललोचन माणसाने थार काढलेल्या दुधापैकी निम्म्याची मलई काढली. एका टांपल्यासारख्या मांड्यात ठेवली. बाकीचे दूध त्याने बहुधा पिण्यासाठीच मांड्यांतून ओतून काढले.

यानंतर त्याने चून पेटवली. त्या अुजेडात त्याला गुहेतले सैनिक दिसले.

आपला एकच दकडून तिकडे गरगर फिरवत तो राक्षस मागे वळून ओरडला, "कोण आहात तुम्ही लोक?" त्याच्या आवाजाचे प्रतिध्वनी त्या गुहेत अुमटले.

(क्रमशः)

चान्दोवाच्या वास्तव्या

तिळ्या मुलांचा पराक्रम

केरळ प्रांतातील एर्नाकुलममध्ये एका कुटुंबात एकाच वेळी तीन मुले (तिळी) जन्माला आली. त्यांची नावे **एल.एस.एल.सी.** - महिषी, मनोज व माया. **एल.एस.एल.सी.** ज्या एस्.एस्.एल्.सी. ज्या परीक्षा झाल्या,

त्यात तीनही मुले पहिल्या श्रेणीत अतीर्ण झाली. दोन मुलांना **एल.एस.एल.सी.** योग्यताही मिळाली. मुलांची आई प्रोफेसर आहे, **एल.एस.एल.सी.** वडील **एल.एस.एल.सी.** ऑफिसर.

अंतराळातले अमेरिकेचे रेकॉर्ड

८५ दिवस अंतरिक्षात राहून अंतरिक्षयात्री नॉर्मन थार्गाई याने ६ जून रोजी एक **एल.एस.एल.सी.** प्रस्थापित केला. या अगोदर जो अंतरिक्ष प्रवासी अंतरिक्षात राहिला होता, तो ८४ दिवस, १ तास, ३ सोळा मिनिटेपर्यंत राहिला होता. **एल.एस.एल.सी.** अमे अंतरिक्षात रहायचे असते, त्यांना तेथे राहिल्याने स्थापन केलेल्या 'स्पेसस्टेशन' मध्येच रहावे लागते. नॉर्मन थार्गाई तेथे जुलैपर्यंत राहील, जेव्हा दुसरा अंतरिक्ष यात्री तेथे पोचेल, तेव्हा तो परत पेट्रॉन. कोणीही जावो, पण रशियाच्या व्हॅलेरी पोल्यावाचा बुद्धांक मोठेपणे कडीलच वाटते. तो तेथे ४३८ दिवस राहून मार्चमध्येच परत आला.

अणकुचीदार पांघ

जापल्या अणकुचीदार नोचोने झाडांच्या सानान टोचून टोचून सुतार पसो आळ्या किडे खातो. साडांना **एल.एस.एल.सी.** प्रकारे टोचत रहाण्यामुळेच त्याचे **एल.एस.एल.सी.** 'सुतार' पडले आहे. इंग्रजीत याला 'वूड पेकर' म्हणतात, सामान्यतः **एल.एस.एल.सी.** पक्षी इतर वस्तूंना शिवत नाहीत, पण **एल.एस.एल.सी.** अमेरिकेत शेन सुतार पक्षांनी केनेडी अंतरिक्ष केंद्रातील अंतरिक्षांनाच्या छताला १० सें.मी. व्यासाचे भोक पाडले. त्यामुळे **एल.एस.एल.सी.** अधिकाऱ्यांनी पानाचे भुक्षण **एल.एस.एल.सी.** केले; **एल.एस.एल.सी.** नंतर तपासणी केली, **एल.एस.एल.सी.** असे जावळले की या दोन्ही सुतारांनी 'संपद पद' **एल.एस.एल.सी.** आपसे घरे **एल.एस.एल.सी.** आहे!

सुपरमॅन

आपल्या 'कॉमिक्स'च्या पुस्तकात छापून येणाऱ्या सुपरमॅनच्या फोटोमाहिती नसणारा मुलगा विरळाच. सुपरमॅनच्या **एल.एस.एल.सी.** मुलेमुनी मोठ्या अत्साहाने वाचत असतात. अशाच अजेंड सुपरमॅनचा अभिनय क्रिस्टोफर रिनसिवेमात करत असतो. गेल्या मॅच्या शेवटच्या आठवड्यात घोड **एल.एस.एल.सी.** रात असताना अपघात होऊन तो जखमी झाला. **एल.एस.एल.सी.** अपघातात त्याची **एल.एस.एल.सी.** गोवनी. आता तो धक्कातून वाचला आहे. डॉक्टरांचे म्हणणे आहे की, आता तो अगदी स्वस्थ झालेला बरा होईल.

कवि चंद्रशेखर

तुडनिश्चयी विक्रमादित्याने पुन्हा आढाकडे जाऊन प्रेत खाली अंतरवून ते आपल्या खांद्यावर टाकले आणि भौन **एल.एस.एल.सी.** करून तो **एल.एस.एल.सी.** स्मशानाची वाट चालू लागला. तेव्हा प्रतात वस्ती **एल.एस.एल.सी.** वेताळ नोलू लागला. "राजा, **एल.एस.एल.सी.** तर **एल.एस.एल.सी.** आपल्या अन्तःपुरात सुखोपभोग घेत आराम करत असायला हवंस, पण **एल.एस.एल.सी.** तर या विराण स्मशानात काढू अधस्त राहिला आहेस. याला मी तुझी महानता समजू, की अविवेक? मी तर **एल.एस.एल.सी.** कोणत्याच निर्णयाप्रत पोचू **एल.एस.एल.सी.** नाहीय. तुझी समजूत काढता काढता मी दमून गेलोय ! पण **एल.एस.एल.सी.** तर दमायच नावच काढत नाहीयेस. सामान्य प्रजेच्या दृष्टीने महान दिसणारा माणूसही कधीकधी अविवेकपूर्ण **एल.एस.एल.सी.** करतो; मूर्खपणाने वागतो. बुद्धाहरणादाखल **एल.एस.एल.सी.** तुला एक राजा आणि एक कवी यांची गोष्ट सांगतो. आपला **एल.एस.एल.सी.**

वेताळ

घालयत ती लक्षपूर्वक ऐक." आणि वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

रूप पूर्वी कौशांबी देशाच्या एका अप्रसिद्ध गावात चन्द्रशेखर नावाचा तरुण रहात असे. त्याने सर्व शास्त्रांचा अभ्यास नव्हता केला; पण तो एक शीघ्रकवी असून सुंदर सुंदर कविता रचून लोकांना त्या ऐकवत असे.

चन्द्रशेखर एका गरीब बाह्याणाच्या मुलगा होता, जे जे त्याची कविता ऐकत, ते सारे त्याला सुचवू लागले की, "तू कौशांबी महाराज विजयभूपती यांच्याकडे जाऊन त्यांना आपल्या कविता ऐकव. फार होतील ते तुझ्यावर; अन् तुला नक्की राजाभय देतील."

परन्तु कौशांबी राज्यात एक रीत होती. राज्यातला प्रत्येक कलाकार प्रथम आपल्या असापासच्या एकाद्या जमीनदाराच्या आध्याला जाई, या जमीनदाराच्या संस्थानात काही दिवस घालवल्यावर योग्यतेप्रमाणे जमीनदार स्वतःच त्या कलाकाराला शिफारसपत्र देऊन राजाकडे पाठवत असे.

ही परंपरागत रीत मोडायची चन्द्रशेखरची इच्छा नव्हती. म्हणून त्याने जवळच्या चक्रधरपुरच्या जमीनदाराच्या आध्याला जायचे ठरवले. पित्याने पंचागतातून काढून दिलेल्या सुमुहूर्तावर तो जमीनदाराकडे निघाला.

जमीनदार वीरवर्धनच्या घराशी चन्द्रशेखर पोचला, तेव्हा ते एवढे विशाल भवन अगदी पाहून त्याने ओळखले, की इथे काही गंभीर घडलेली असणार. तिथल्याच एका माणसाला विचारल्यावर त्याला अशी हकीकत कळली -

वीरवर्धनच्या एकुलत्या एका कन्येचा विवाह जेमतेम एका महिन्यापूर्वीच झाला होता. मुलीची अजून सासरी पाठवणी ही झालेली नव्हती. जावईही अजून सासऱ्याचाच पाहुणचार घेत होता. त्या सकाळी आगेत फिरत असताना अचानक एक विषारी माप डसून जावयाचा मृत्यु ओढवला. या दुःखद घटनेमुळेच सर्वत्र शांतता होती.

चन्द्रशेखर शुभमुहूर्त पाहून निघाला होता,

पण तोच मुहूर्त जमीनदाराच्या जावयाला मान अशुभ ठरला होता. चन्द्रशेखरला यामुळे विषाद वाटला. वन् तो आपल्या गावी परतला.

वडोल म्हणाले, "मी काढलेला मुहूर्त तुला लाभकारक ठरला नाही. यावेळी तू समीरपुरचे जमीनदार वल्लभ याच्याकडे जा. मी आपला मित्र सुनील शर्मा याच्याकडून मुहूर्त काढून आणतां."

चन्द्रशेखर समीरपुरला गला. त्याला कळले की जमीनदार कमल्याशा तोंच रोगाने ग्रस्त झालेले आहेत. राग कमला आहे, हे ही वैद्यांना अजून कळलेले नाही. सार गोघळात पडलेले आहेत.

याही वेळी विफल झाल्यामुळे चन्द्रशेखर फार गिराश झाला. त्याला कमलाच भुत्सार ना धराकडे परत निघानार. वाटेत त्याने एका मलावाच पाणी पिशून तडान घेऊन घेऊन घालवण्यासाठी किनाऱ्यावरच्या एका वटवृक्षाला वसला. थोड्या वेळान त्याच रस्त्याने येणारा एक प्रवासीही येऊ लागला. त्याने तलावाचे पाणी प्यायला. तोही झाडाखाली आला. गडनेल्या चन्द्रशेखरचे त्याच्याकडे लक्ष होऊन राहिले.

चिन्तित व दुःखी दिव्याला चन्द्रशेखरला पाहून प्रवाशाने सांगण होऊनच त्याला विचारले. "महाशय, गायण कोण आहात

कळल का मला?" आवाजारा होते.

विचाराने गडनेल्या चन्द्रशेखरने एकदम दनकन घटले. "माझी माहिती जाणून घ्यावी, असा कोणी मोठा गायन नव्हे, मी आपला एक साधामधा अभाग्यी जीव आहे."

प्रवाशाला चन्द्रशेखरच्या कानण्याने आश्चर्य वाटले. पण एकदा त्याने चन्द्रशेखरकडे त्याहातून पाहिले वन तो म्हणाला, "विर, तुम्ही तर सरस्वतीचे मानसपुत्र आहात! तुमच्या भाग्याला पोषण्याई रिस्वितत दुर्भाग्य नाही म्हणता वणार. जरा तुमचा भुजवा हात धरवा बरे." असे म्हणत नवळ वसून प्रवाशाने चन्द्रशेखरचा

भुजवा हात आपल्या घेतला व तो त्याच्या हस्तरेखा निरखून पाहू लागला.

ज्ञान पहात असताना प्रवाशाने मधून मधून चन्द्रशेखरला काही प्रश्नही विचारले. शेवटी मोठ्या प्रेमाने तो म्हणाला, "अजून तीन महिने कुठेही न जाता तुम्ही आपल्या गावीच रहा, येत्या माघ शुद्ध पंचमीला तुम्ही आपल्या गावाच्या पूर्वेकडे मुरू करा अन पहिल्या प्रथम जो जमीनदार आढळेल त्याचाच आश्रय घ्या. यानंतर तमचं सगळं काही शुभच शुभ होईल!" इतके बोलून प्रवासी आपल्या वाटेने निघून गेला. आश्चर्यात बुडालेला चन्द्रशेखर लहूच नेथून भुठना आणि प्रवाशाने सांगितलेल्या ज्योतिषावाक्यत विचार करत

करत आपली वाट चालू लागला.

शेखरच्या गावच्या पूर्वेकडे गाव्याजवळचा होता नरसिंहवर्मा. शेखरचा गावही त्याच्याच जमीनदारीत येत असे. नरसिंहवर्मा अमुन पाच वायका होत्या. त्याच्या वडावृद्धीबद्दल निरनिराळ्या कथा प्रसिद्ध होत्या. कवि लोक त्याला ज्या कविता ऐकवत, त्याचा आनन्द तर तो लुटत असे, पण पळभरातच त्याची वृत्ती बदले अन् कवीला एक दमही देऊन तो परत पाठवी. शेखरनेही या घटना ऐकल्या होत्याच. नरसिंहवर्मा कुटिल वृद्धीचा होताच, पण त्याचरोबर त्याचे शास्त्रांचे ज्ञानही फार मर्यादित होत.

घरी पांचव्यावर चन्द्रशेखरने आपल्या पित्याला ज्योतिषाने दिलेला सहा सांगितला. त्याच्या म्हणण्यानुसार तीन महिने तो घराबाहेर कुठे गेला नाही. नंतर परमेश्वरावर भार टाकून तो ज्योतिषाच्या म्हणण्यानुसार नरसिंहवर्मालाच भेटायला गेला.

शेखरच्या येण्याचे कारण जाणून घेतल्यावर दिवाण त्याला म्हणाला, "आज नरसिंहवर्माच्या वडिलांचं श्राद्ध आहे. श्राद्धकर्मात गुंतलेले असल्यामुळे संध्याकाळपर्यंत तू तें तुला भेटू शकणार नाहीत."

हे ऐकून शेखर निराश झालाच, पण त्याचरोबरच 'काहीही ज्ञानं, तरी जमीनदाराला भेटायचा' त्याचा निग्रहही दृढ

झाला.

तो दिवाणाला म्हणाला, "मग मी संध्याकाळपर्यंत तयार आहे. पण आपण कृपा इतकी व्यवस्था करा की संध्याकाळी तें माझी कविता ऐकतील."

शेखरच्या चेहऱ्यावरचा दीन भाव दिवाणाने पाहिला अन त्याच्या हातोंत आले की राखेत बघलेल्या एकाद्या हिऱ्यासारखा हा चेहरा प्रकाशमान आहे!" "मी नक्की जरूर ती सोय करीन", असे वचन दिवाणाने ताबडतोब देऊन टाकलं; अन त्याची अतिथिगृहात रहायची व्यवस्था करून दिली.

पण झाली, तरी शेखरचो जमीनदाराशी भेट होऊ शकला नाही. सर्वपंधार झाल्यावर शेवटी दिवाण घाईघाईने घेऊन म्हणू लागला, "हे पहा, मी तुमच्याबद्दल मालकांशी बोललो. आज त्याच्या वडिलांचा धाटूदिवस अन् वडिलांना काव्य फार आवडे, म्हणून मला म्हणाने की, आज स्वतःला 'कवि' म्हणवत जो कोणी माझ्या आवडतो आहे, तो कोणी अगदी नालायक कवि असला तरी त्याला अमं सांगा की, आजपासून तो माझ्या संस्थानचा कवि आहे. तेंव्हा एक हजार एकदा एक मोहोरा, रेशमी अन् अन्नासाला देऊन, घोडागाडीतून त्याला उबळे घेऊन या. त्याला बसही सगळी त्यान गेज संध्याकाळी

हजेरी लावून आपल्याला काव्यानन्दाना लाभ करून द्यावा. या सगळ्याची व्यवस्था करता करता भुशीर झाला. हे ध्या धन, वरजं, तुम्हाला घेऊन जाण्यासाठी बाहेर फोड्या गाडी ही तयार आहे."

हे सारे ऐकल्यावर शेखरला हसाचे की रडाचे हेच कळेनासे आले! पण बिचारा करणार तरी काय? त्याने मुकाट्याने त्या भेटवस्तू स्वीकारल्या अन दिवाणाचा निरोप घेऊन तो निघाला. निघताना जमीनदाराजवळ आपली कृतज्ञता व्यक्त करायची विमंतीही त्याने दिवाणाला केली.

यानंतर चन्द्रशेखर एक वर्षभर जमीनदाराकडे त्याचा संस्थानी-कवि म्हणून

राहिला, त्या जमीनदाराकडे खूपसे इतरही धोटे, नकली कवी घगलोभामुळे रहात होते. त्यांच्या संगतीमुळे शेखरची मनःशान्तीच नाहीशी झाली; अन शेखरही कवितेवरूनही त्याचे मन अडाले.

अशा परिस्थितीत सांगून डेवून ही गाडीचाला न आल्यामुळे शेखर पायीच एक दिवस पदनाथपूराकडे निघाला, कडक अन्ध वाटसरून भाजून काढत होते. शेखरला खूप तहानही लागली होती. वाटेत एक तलाव दिसल्यावर तो तेथे थांबला.

किनाऱ्यावर पगडी आतलेला एक प्रवासी अगोदरच एका झाडाखाली विश्रान्ती घेत बसलेला होता. त्याच्यापासून थोड्याच

अंतरावर त्याचा पांढरा घोडा चरत होता.

तहान भगवून शेखर जेव्हा झाडामाली आला, तेव्हा पचारी त्याच्याकडे पाहून हमला, शेखरही हमत त्याच्या जवळ जाऊन बसला.

प्रवाशाने शेखरला विचारले, "तुम्ही कोण आहात ? कळेल मला?"

हा प्रश्न ऐकताच शेखरला पूर्वीच्या प्रवाशाची स्मरण झाली. त्याने प्रश्नाला, "मी एक अभाग्य माणूस आहे" असे उत्तर दिल्याचेही त्याला स्मरले.

आता यावेळी तो उत्तरला, "मी एक माणूस आहे. भग्यदेवी ही माझी माता असून, दुर्भाग्य हा माझा पिता."

त्याचे उत्तर ऐकून प्रवाशाने आश्चर्याने विचारले, "म्हणजे काय?" शेखर हळूच म्हणाला, "माफ करा. काहीतरांचे वेढ्यासारखे झोजणे मी. आता आपल्या भुतरादाखल एक कविता ऐकवतो मी. ह ऐका तर." असे म्हणून त्याने एक भावपूर्ण शीघकविता प्रवाशाला ऐकवली.

कवितेचा सांगण असा होता-स्वच्छ भुमललेल्या त्रामेतली फुल आपला सुगन्ध फसरवीत आहेत. सुगंधामुळे आकृष्ट झालेले भुगे फुलानला तुझीने पीत आहेत. याच वेळी एक अद्भुत सुंदरी या फुलझाडांच्या मधोमध दृग्गोचर झाली. तिच्या स्निग्धकृपेने त्याने जेवून फुलांनी विचारले.

"अशा सुंदर झुन्हासमय वानावरणात, एकाच दिवसात तुकून जाणारी आमची फुलही आनन्द लुटत आहेत. पुलाप्रमाणे सुंदरशा तुझ्या मुखकमलावर हा विषाद का?"

तो पुढती उत्तरली, "होय, मी काही सुकणार फुल नव्हे; पण भुग्यांनी वेढले आहे, ते मला देणारे प्राणी नव्हेत, तर हवेत टोलत असला बोचणारे काटे आहेत काटे !"

पुढे शेखर प्रवाशाला म्हणाला, "ही युवती म्हणजे माझ्या हृदयातली कवितारूपी कन्या आहे. आपण दुर्भाग्य स्थितः पुरतःच मर्यादित डेवून आपल्या परिवाराचा सांभाळ शकणारा भग्यदान माणूस आहे मी" आता कृपा आणतों काही विचार नका मला, फार भुशोर झालाय, निरोप द्या मला." असे म्हणून तो निघून गेला.

यानंतर एका दोन घोंट जोडलेला एक गाडी शेखरच्या पराममोर येऊन थांबली. गाडीवरील आलेले दोन घोडेस्वारही आपापल्या घोड्यांवरून उतरून शेखरला भेटले. त्यांनी विजय भूषतांचे आज्ञापत्र त्याला दाखवले. आज्ञापत्रात राजमर्यादामह शेखरला वेळून येण्याची सूचना होती.

चन्द्रशेखरला तबडतोब कळत वकले की तलावापाशी आपल्याला भेटलेला प्रवासी म्हणजे खुद्द महाराजच होते.

राजप्रासादात पोचल्यावरोंवर राजाने

शेखरला पमाने आनंदाने दिले. तो म्हणाले, "पुढकवी, आजपासून दररोज आपल्या मधुर कविता ऐकवण्याची जबाबदारी आहे आपणावर"

"यापेक्षा माझ आणखी सद्भाग्य ते काय प्रभू! पण एक ऐकवें महाराजांनी ! मी नरसिंहवर्माचा संस्थानी-कवी आहे. त्यांनी मला जीवन दिलेय. तेव्हा त्यांची परवानगी घेऊनच मी आपल्या सेवेत हजर होऊ शकेन."

शेखरचे बोलणे ऐकून अपार हषाने विजयभूपती म्हणाले, "मधुर कविता चातुर्यविरोचरच तुमच्याजवळ जन्मजात मृदु सस्कार ही आहेत. मी त्याच दिवशी तुमचे सामर्थ्य जाणले होते."

इच्छेनुसारच काय ने करा ! महाराजांनी दाखवलेल्या आदरामुळे शेखरचे दोळे भरून आले. - इतकी गोष्ट सांगून बेलाले विक्रमराजाला म्हणाला, "समर्थ कवी चन्द्रशेखर याला सुखा भाला जीवन विजयभूपतीने प्रदान केले. तरसिंहवर्मजिवला याचे जीवन काटभरल्या गुलाबाप्रमाणे व्यतांत होत होते. जीवनदाता तर राजा विजयभूपतीच ना ! त्याने प्रशसा राजाची पाठयला द्या.

पण शेखरना यागण तर अलटच आला. अन् त्याच्या गी अंधिकेकीपणाचे मूर्खपणाचे 'तसे अन्मजात सत्कार ग्राम आहेत' म्हणत महाराजांनी कौतुक केल. मला त्यांच्या सोलण्यात मोठ्या स्त्रांचा वास पेटोय त्याच्या त्यायहीन पाटलेय. भाषात असूनही ते भुलर शायच टाळलंम तर मस्तकाच्या चिंध्या होतील."

राजा विक्रम बोवला, "माणसाचे जीवन कवितेपेक्षाही युक्तीशी गोडनेल आहे. त्यामुळेच शेखरच्या परिवाराचा पहिला

अन्मदाता तरसिंहवर्मच आहे. हा. शेखरचा मस्तक मज्जा, काळसरमात पुरेशी रुचि नव्हती, पण त्याच्या या दोघांदर वोट रेवण चुक आहे. शेखरने तसना चुक केली नाही, यागण तो चांगल्या संमदानान पाटलेय आहे. आपल्या मस्तक मज्जा शक्तिशाली असून, पण तरसिंहवर्मचि नाच मान केल. कधीही अन्मदान नाही, मस्तक 'नुड्याच चांगले सत्कार घडलेले आहेत' अशी महाराजांनी त्याची स्तुती केली. महाराजांनी याला आदर दाखवला, तेव्हा शेखरच भरून आले. त्या भरल्या शेखराने आपली कृतज्ञता अन्म प्रकार व्यक्त करू शकला नसला. यायगण सिद्ध होत की, चन्द्रशेखर अन् विजयभूपति दोघेही चांगले बुद्धिमान आहेत, अन्म व्यक्ती. ते अन्म तर नाहीत."

राजाच मीन अन्म अन्म अन्म प्रकारे विजयी आलेला बेलाल पुन्हा शवासह अदृश्य झाला अन्म लटक लागला.

अथवा : सुनिपाती एक कथा

शिवाजीचे किल्ले

नेलिदा : मुळा • चित्रकार :

मोठ्या किल्ला

रावगडावरील वृक्ष

आपल्या देशातील किल्ले - ६

भारतातील मिहो

महाराष्ट्राचे वड वंग प्रियाजीमहाजन याच्या वंगणाचे अविभाज्य हा.

आपल्या देशातील किल्ला

शिवाजी महाराज यांचे वंगणाचे, १६२० रोजी झाले.

जिल्ह्याच्या पहिल्या किल्ला मधुन

मोठ्या, १६४६ मध्ये हा किल्ला कोणाचे

जमासही करू न सारता (आली जिल्ह्याचे)

पायेली पावसाळ्यामुळे विजापुराची

मरणाक सैन्या पिल्ला सोडून रावणेची

निपून गेली होती. या किल्ल्यात शिवाजी

महाराजांनी १६२० मध्ये उभारला हा

जिल्ह्याच्या वंगणात, तराव्या-

पायेली वेळी नव्ही वि.सी. हा

मराठ्यांनी हा किल्ला त्यांनी

घनगुन बांधला. यांतराची वीस वर्षे

त्यांनी येथूनच राज्यकारभार सभाळला.

१६४७ मध्ये कोरणा किल्ला

जिल्ह्यात घेतला. पण परदेशाच्या

लक्षाच्या अटीनुसार त्यांना तो

मोगलांच्या सत्त्यान

जागला.

नानाजन्त मांशुकरे

[illegible]

प्रियाजीवमहात्म्यं नाम सप्त्याध्यायिकं

ना ज्ञानं ज्ञातव्यं वा तदा ज्ञानं एव सत्त्वम इत्येता वाच्यं न भवेत् क्व क्व प्रमाणं अत्र। इत्यादि।

संस्कृत शिल्प - 'चौर श्रवणा' संस्कृत पद्यों में प्रचलित गाथाओं की विशेषता

तथा शर्वांगं मन्त्रं च ॥ अथोक्तं ब्रह्मसंहितायां ॥

महाराष्ट्रच्या राज्याने एकाच वेळात जवळपास संपूर्ण

장교: 31, 사관: 21, 부관: 2, 하사: 1, 상사: 1, 하위: 1

^१इति। अथवाऽपि यत्। च मन्त्रो नैव। अर्थात्।

गुल्मी नवद्वय संन्यासगार्हपत्यं

निष्कर्षात् निरुद्धार्थो एव।

महासिंहका निम्न संख्यादर्शक

अनन्त गंगा प्रकल्प

सावित्री साधना संस्था

[illegible]

महाराष्ट्र, उद्योग विभाग, मुंबई ४०० ००१

शाहना येताले, ह्या गंगी

शय. बृहद् बांधना त

१९७५-७६ | मिले 'हिरण्यगोपी' बहना

। शिवश्रीमत्साराजीको गणार्थी या गणगष्ट

१३ - २००१ : अग्रिमार्गदर्शक आदि, व्याख्या, निवेदन, गीता, भाष्य, तीर्थ दर्शन, व्याख्या

नाकाच्या कुण्याही मराठाला हसोखं भाई

जंजिरा किंवा

आपल्या आयुष्यात प्रवाण कॅम्पनही शिवाजी महाराज जिंकून घेतले. किंवा म्हणजे १५११ मध्ये मलिक अंबरने बरीघरेला जंजिरा 'विजये मिधुपुर्ण'. पोर्तुगीज व इंग्रजांना ही ही किंवा मर घेतले नाही, हा किंवामुळेच प्रोव्हाहून येथून शिवाजीमहाराजांनी असे काही जंजिरा बांधले. समुद्रकिनार्यावरील 'सिधुपुर्ण' किंवा किंवा तीन वर्षे नागला आणि एक छोटी शेन गर्भ झाले. हा जंजिरा किंवा कामावर महाराजांनी पोर्तुगीज कामगारांचीही नेमकू केला. त्यांनी अशाच किंवा 'पद्मगद' नावाचा जंजिरा बांधून किंवा बांधण्यासाठी उपयोग केला.

जंजिरापासून जेमतेम ५६ कि.मी. दूर आणखी एक किंवा येथून महाराजांनी किंवा. त्याची लांबाई करून किंवा 'शुक्लपुर्ण'. हा किंवाहून त्यांनी किंवा हाजारांवर कायम कर किंवा व्यवस्था केला. १६८० साली मृत्युसमयी शिवाजी महाराजांच्या ताब्यात २४० किंवा होते.

शुक्लपुर्ण

इन्दुमतीचा विवाह

धर्मपाल हा भद्रावली राज्याचा धर्मराज होता. गुरुकुलगत विद्याभ्यास करून तो राजधानीत परत आला होता. आता पित्यावरोवर राहून त्याने राजनीती व शासन-पद्धती नोंद जाणून घेवून प्राविण्य संपादणे आवश्यक. धर्म शिकवरोचाच फार होता, तो मारा वेळ डोंगरकुतरणीवरसल जंगले तुडवणे आणि नदीतटाकी आराम करणे यातच घालवी. स्वभावतः तो चंचल होता; अचिवेकाने गढबंद-घाईत तो आपले निर्णय घेई.

आपल्या पुत्राच्या या वागणुकीने राजा चिंत्तित असे. त्याला राजनीती व शासन-प्रणालीचे छंदे कसे द्यावेत हे राजाला कळेनासे झाले. अशातच अचानक त्याचा मृत्यु ओढवला आणि धर्मपाल राजा बसला. आता त्याचे वय एकवीस वर्षाचे होते. अल्प वयातच

तो मोगल जहायदारी व्याख्यात येऊन पळवी. तो पेलण्याची खरे म्हणजे त्याची योग्यता नव्हती.

राजा दनत्यावरही धर्मपालच्या स्वभावात कसला नाही. पूर्वी प्रमाणेच तो अकटा शिकारीला जाई. तरीही राज्यकारभार मुरळीत चालू होता, कारण मन्त्री सुबुद्धी अनुभवो, विश्वासू अन् समर्थ होता. सेनापती वीरवर्मा अत्तम देशभक्तही असल्याने ते दोघे मिळून शासनाचा व्यवस्थित हाकत.

एके दिवशी सूर्योदय होताच धर्मपाल एकदाच शिकारीला निघाला. जंगलात तो वराच वेळ शिकार करत राहिला आणि दुपार होता होता दमून गेला. तहान लागल्यामुळे तो पाण्याच्या शोधात निघाला. शेवटी घनदाट झाडीने वेढलेले एक सरोवर त्याला दिसले.

घोड्यावरून उतरून धर्मपालने आपला

स्वागत असो !"

पोपटाच्या बोलण्याने चमकून तिने मागे वळून पाहिले. त्याला पाहून आश्चर्याने तो जागीच स्थिरावून राहिला.

इतके अदभुत नाकपुष्प पाहून तोही भुभाचा भुभाच राहिला.

स्वतःला मावरत तो पुवती म्हणाली, "दुपारच्या अन्हातून आला आहात. आपणाम खूपच लग्नसोयी असेल. थंड पाणी आणत मी." अन् ती ओपडीत जायला निघाली.

तिला थांबवत तो म्हणाला, "हे कष्ट करायची काही आवश्यकता नाही. सरोवराचे पाणी पिऊनच आलोय मी. तुम्ही कोण हे माझी एकदया तर नाही रहात ना या जंगलात? आतापर्यंत किती राजकन्या पाहिल्या आहेत मी, पण सौन्दर्याच्या दृष्टीने, तुमच्यापुढे त्या कोणीच नव्हत.

आपली स्तुती ऐकून ती काहीशी लाजली आणि हसत म्हणाली, "मी एकटी नाही रहात इथे. लहानपणीच माझी आई वारली. पाच वर्षांपूर्वी सर्पदशाने माझे पिताजीही गेले. त्यांनी मला आपल्या एका मित्राच्या हातां सोपवले होते. तो माझा दालीसारखा संरक्षक. एक शिकारी आहे. या ओपडीत आम्ही दोघं रहात असतो. या भागात रहाणाऱ्या घन जातीच्या लोकांना जाड-

पात्यांची औषधं देऊन त्यांच्या व्याधीवर इलाज करायचं काम वगळे मी. माझ्या वडिलांनी मला ही विद्या शिकवली आहे. माझे इन्दुमती !"

"माझे नाव धर्मपाल. देशचा राजा आहे मी." धर्मपाल बोलला. त्याचा गर्वयुक्त होता.

इन्दुमतीला बोलण्याचे काही आश्चर्य वाटले नाही अन् भरही नाही. ती म्हणाली, "आपणाला पहाताच मला वाटत होतं, की कोणी राजा आपले नर ऐकून होतंच मी. दर्शन प्रथमच होत आहे."

धर्मपाल जाणतो काही बोलणार, इतक्यात इन्दुमती म्हणाली,

"माफी असावी! या वस्तीचा प्रमुख आजारी आहे. मी त्यावर इलाज करते आहे. आता ताबडतोब जाऊन त्याला काही औषधं द्यायची आहेत मला, तिघते मी ! औषधोपचाराला उशीर होणं योग्य नाही."

तिला थांबवत धर्मपाल म्हणाला, "इन्दुमती, तू असामान्य सुन्दर आहेस. तुझ्यासारख्या नाकपुष्पवतीं जंगलात रहाणं नाही वाटत. इथे वारं जनावरांच्या सान्निध्यात राहून या जंगलां जातीच्या लोकांची सेवाशुभूषा करत तुझ्यासारख्यांना आपले जावड व्यतीत करण मलाच लाजिरवाण वाटतंय. तू माझ्याबरोबर चल, राजधानीला पोचल्याबरोबर तुला आपली राणी बनवोय मी."

एकवार धर्मपालकडे तिरस्काराच्या दुष्टीने पहात इन्दुमती तशीच आपल्या ओपडीकडे निघाली, तेंव्हा पुन्हा तिला याबबत धर्मपाल म्हणाला, "होअून तूला बोलवत असतांना, एका राजाचा तिरस्कार करते आहेस तू? केव्हा तरी तूला याचा पश्चानाप झाल्याशिवाय नाही." अन् त्याने तिचा एकदून आपल्या घोड्याकडे तिला खेचून नेण्याचा प्रयत्न चालवला.

धर्मपालच्या पकडीतून आपला हात सोडवून घेण्याचा प्रयत्न करत, "शो! स्वर्ग करू !!" असे इन्दुमती ओरडली.

तरीही धर्मपाल अवरदस्ताने तिला आपल्या घोड्यावर बसवायच्या प्रयत्नाला

मजगती, स्वतःच एक वेगाने वळून त्याच्या दंडाने धसला.

वेदनेने विचकून धर्मपालने दुसऱ्याच क्षणी इन्दुमतीच्या मागून निघे, बाण आल्या दिशेकडे इन्दुमतीने कळून पाहिले; तो दूर वर रक्षक एका बाइखाली श्रुभा असलेला तिला विमना. नेहगा रागाने हाता. हाळ हात; जणू ओकत हात त.

इन्दुमतीने ताबडतोब धर्मपालला आधार देवून त्याला आपल्या ओपडीकडे नेले. भात गळ्यावर त्याला बसवून दंडातला बाण अपसून काढला. जखमेवर रसाचा लेप लावत ती बाधून राकली.

एवढ्यात तो रक्षकही तेंवे आला, येताच त्याने विचारले, "कोण आहे हा मध्यम राजा? किती अहंकार आहे याला!"

धर्मपाल त्याला म्हणाला, "माफ करा, चूक झाली माझ्या हातून! त्यावेळी माझ्या डोळ्यांवर जशी काही चरवी चढली होती !"

त्याच्या पुतराने मरक्षक काहीमा भाल झाला. संकेत करून इन्दुमतीने त्याला बाहेर जायला सांगितले.

थोड्या वेळान ओपडीबाहेर येवून धर्मपाल आपल्या बाइयावरून राजधानीकडे निघून गेला.

एक आठवड्याने मन्त्री सुवर्दी वऱ्याचशा भेटवस्तु घेवून इन्दुमतीच्या ओपडीत आला. तो म्हणाला, "मुली, या भेटा बापल्या राजाने पाठवल्या आहेत. लहानपणापासूनच त्यांचा स्वभाव चंचल आणि भुतावळा आहे. आठवड्यापूर्वी इथे जे काही घडले, तेंव्हापासून त्यांच्या आमूलाय बदल. त्यांना प्रतिज्ञा केलीय की, 'प्रायश्चित्त म्हणून आपण कधीही विवाह नाही.'

मन्त्र्याचे बोलणे ऐकून इन्दुमतीचे मन दवेने विरघळले. अथुवर ठेवत, मन्त्र्या-भुभ्या असलेल्या आपल्या ती म्हणाली, "काका, यावणमाम सुरू होतच महाराजाना इथे येवून, माझ्याशी विवाह मला घेवून कळवा."

एका महिन्यातच धर्मपाल-इन्दुमती विवाह मोठ्या थाटात साजरा

विवाहाच्या दुसऱ्याच दिवशी दोघेजण मंघ्याकाळी गडोवर तिंडत थंड हवेचा आस्वाद घेत होते, तेंव्हा हसून

इन्दुमती म्हणाली, "पाहिलेत मी तुमचा प्रतिज्ञाभंग केला ते?"

ताबडतोब अर्थबोध न झाल्यामुळे थोड्याच क्षणात स्वतःला सावरत तिच्याकडे पाहून धर्मपाल म्हणाला, "हं, केलाम खरा! पण शेवटी तू निर्णय कसा फिरवलास तें सांग. प्रथम तर तू अक्केर केला होतास; पण मग स्वतःच विवाहाचा निरोप कसा काय पाठवलास?"

"क्षमा करा महाराज, पण तुमच्या अुतावलेपणामुळे अन् मर्यादा ओलांडणाऱ्या अहंकारामुळे मी तुमचा अक्केर केला खरा; पण मी घेवून मन्त्र्याचे बोलणे ऐकून अन् तुमचा प्रतिज्ञा जाणून तुम्ही मनापासून प्रेम करताय अन् तुमच्यात पूर्ण बदल झाला आहे, हे सार जाणलं मी. यामुळेच स्वतः विवाहात अनुमति असल्याचा निरोप पाठवला." स्मितहास्य करत इन्दुमती उत्तरली.

तिच्या बोलण्याने धर्मपालही फार प्रसन्न झाला.

शंकानिरसन

सौ शिल्प देशचा राजा सर्वोत्तम कवळ उत्तम शासन कर्तृत्व नव्हते, तर एक चांगला कलौपासकही होता. आपल्या राज्यातल्या प्रत्येक कलाकाराचा तो भावर करी. हरत-हेच्या कलांमध्ये प्रवीण असणारांना राजाथर देऊन त्यांना आपली ही अभिरुची सिद्ध केली होती.

सर्वोत्तम आपली पट्टराणी निर्मला देवी हिच्यासह अद्यापत हिंडत ग्रामता बरबारातील प्रमुख कस्बे मंजय काही दिवसातच राजा 'सर्वकला' संमेलना' नावाचा उत्सव साजरा करणार होता. या संमेलनात प्रतिभाशाली कलाकारांचा एक जंगी स्थागत समारंभ करायचा असे त्याने ठरवले होते. या संबंधातच चर्चा करण्यामागून मंजय तेथे आला होता.

दोघांचे सभाषण लक्षापूर्वक ऐकत राणी निर्मलादेवी राजाना म्हणाला, "मला तर अस

वाटतय की हमसमेलन भरवून तुम्ही जनतेचा पैसा वाया घालवणार आहात, कारण माणसाना मुख्य आवश्यक वस्तू म्हणजे अन्न, पाणी आणि निवारा. हे सर्व जनतेला भरपूर मिळावं, या दिशेने तुम्ही काही कराय तर छान होईल."

राणीचे बोलणे ऐकून संजयचा चेहरा खिन्न आला. सर्वोत्तमला वाटले की, कोणी आपले शक्य असले तरी आणखी काहीही न घेतता राजांनी अन्नाची निवून संजय तेथून निघून गेला.

राणीचे पहात सर्वोत्तम समजावणीच्या सरात बसला. "देवी, भगवंताच्या कृपेने आपल्या पुत्राला कलायुक्ती कमतरना नाहीय." अशी गुरुकण अन्नाच्या कलाकारांची प्रशिक्षणे. मानवाला त्यांची अन्नपदार्थाची गरज होती तिला सांगू लागला. या निष्पत्तीने आपण वाटले आला. शेवटी राणी आपल्यानं देवा अन्नपदार्थाच्या गरजेची

काहीही म्हणा, पण माणसाना हवेखरी अन्न, पाणी अन् निवारा याच वस्तू आवश्यक आहेत."

"होय, तुझ म्हणणं बरोबरच आहे. जगण्यासाठी माणसाना अन्न हवेच. फक्त तेवढं मिळाल्याने माणूस संतुष्ट राहू शकत नाही." म्हणून पुन्हा म्हणाला.

इतक्यात विदुषक तेथे आला. त्याने दोघांचे म्हणणे ऐकून घेतले. ते जेव्हा शक्यतेला निर्णयावर अडून राहू लागले, तेव्हा त्या दोघांनी विदुषक धरहास आपल्या वादतला सत्य व असत्य पक्ष ठरवायची जबाबदारी सोपवली.

धरहास थोडावेळ विचारात पडला. नंतर त्याने ठरवून घेतले असलेल्या

पहारेक्याला आपल्या जवळ बोलवून त्या दोघांच्या मतांवरून सांगितले व त्याचा अभिप्राय विचारला. तो हसत म्हणाला, "माणसाना अन्नच तर महत्वाचं आहे. त्यानंतरच इतर वस्तूंची पाळी."

"असं तको म्हणूत. फक्त अन्न मिळाल्यानेच माणूस जिवंत राहू शकेल का?" धरहासने विचारले.

"का नाही रहाणार? राहिल की जिवंत!" पहारेकरी पटकन बोलला.

आता राणी निर्मलादेवीकडे पहात विदुषक तिला म्हणाला, "राणीसारकार, आपण मला पंधरा दिवसांची मुदत द्या. याच पहारेकऱ्याच्या तोंडून मी आपले शंकानिरसन करवीन."

राणीने हसतच कबुली दिली.

नंतर धरहासने त्या पहारेकऱ्याला कैद करून एका खोलीत कोहून ठेवले. अन् त्याच्या खाण्यापिण्याची नीट व्यवस्था करवली. एका आठवड्यानंतर बाहेर खोलावून धरहास त्याला राजाकडे घेऊन गेला. तेथे त्याने विचारले. "कायरे, तुम्हे हे मात दिवस काय गेले?"

"महाराज, फार वास झाला मला. कधी ना कधी तरी आपण मला सोडवाल, मा आशेवरच मी दिवस घालवले कसेतरी. आशा नसती, तर आत्महत्याच असती मी." पहारेकरी उत्तरला.

धरहास महाराणीला म्हणाला, "ऐकलंत ना महाराणी? माणसाला जगण्यासाठी अन्नाची गरज आहे, ही गोष्ट पूर्णतः मान्य आहे मला. पण केवळ अन्न मिळूनच तो सुखाने राहू शकतो. अन्न केवळ त्याच प्राणरक्षण करू शकतं, पण माणसाला सुख अन् तुमीही हवी असतेच ना! त्यासाठी आनन्द, आह्लाद, विचार, आवेश या सगळ्यांचीच असते. निसर्गाने सुन्दर फूल पाहून आपल्याला छुप आनन्द वाटतो, त्यामुळे दोळ्यांना आनन्द

मिळतो. तयबद्ध मधुर स्वर कान मृप्त करतो. प्रकारे आपल्या सर्व ज्ञानेन्द्रियांना संतोष देणारे कित्येक विषय पृथ्वीतलावर आहेत. या सर्वांशिवाय जीवन कसे रसहीन, कंटाळवाणे होईल याचा विचार करा. थोर लोकांनी, वाडवडलांनी सांगितलं आहे की जिवन्त रहाण्यासाठी अन्न हवं, केवळ अन्नच जगण्यासाठी पुरेसं नव्हे, योशमोठ्यांच्या शब्दांची मी आपणाला आठवण देऊ इच्छितो."

सर्वांसमने टाळ्या वाजवल्या अन् राणीकडे तिरक्या नजरेने पाहून घेतले. राणीने मान झाली घातली, जणू तिला आपली चूक पटली.

राजा राणीला म्हणाला, "बरं झालं, तुम्हां शंकांनिरसन झाल. पण त्यासाठी विचाऱ्या वा पहारेकऱ्याला मात्र एक आठवडा तुलंगवास घडला!"

राणीने त्याची भरपाई करण्यासाठी तावडतोत्र आपल्या गळ्यातली मोल्यांची माळ काढून पहारेकऱ्याच्या स्वाधीन केली.

महाभारत

द्रौपदीच्या स्वयंवरासाठी कित्येक राजे कांपिल्यनेगरात झाले. त्या सर्वांची निरनिराळ्या रहाण्याची व्यवस्था करण्यात होती. पांडव ब्राह्मणवेषातच तेथील एका कुमाराच्या घरी राहून भिक्षा मागून पोट भरू लागले.

पुत्रीचा विवाह अर्जुनाशी इच्छितो, ही गोष्ट दुपदाने होवू दिली नव्हती. परन्तु त्याने एका धनुष्याची योजना केली; व त्यावर बरण चढवून वर अघांतरी लोचत चक्राकार फिरणाऱ्या मत्स्यवन्दातलं डोळा भेदणाऱ्या शूर व कुशल वीराच्याच गळ्यात द्रौपदी माळ घालीत, असा पण जम्हीर केला.

स्वयंवरात माग घेण्यासाठी कौरव-

राजकुमार कर्ण आले होते. पाशिवाय केवळ पहायना भुत्सुक असणारे इतर खूपसे राजे, ब्राह्मण, ऋषी इत्यादीही आले होते. दुपदराजाने त्या सर्वांचे सादर स्वागत केले.

नगराच्या पूर्व दिशेला स्वयंवर-मंडप बनवण्यात आला होता व तो उत्तम प्रकारे सजवला होता. क्षत्रीय ब्राह्मण आपापल्या योग्यतेप्रमाणे स्थानग्रहण कराले. दुपदाचे वैभव पाहून ते फार अग्नान्दित झाले होते. अचस्थित सर्वांच्या मनोरंजनासाठी नृत्य गायनादि कार्यक्रम प्रस्तुत करण्यात आले होते. हे कार्यक्रम पाहणे जमावला सुरुवात होण्यापूर्वीच आयोजित झाले होते.

शेवटच्या दिवशी - स्वयंवराच्या दिवशी

म्हणाली, "मी एका सूतपुत्राला कदापीही वरणार नाही." या वक्तव्यामुळे कर्ण फार क्रोधित झाला. परन्तु सूर्यबिंबाकडे पहात, स्वतःवर ठेवत तो आपल्या आसनाकडे परतला. कर्णानंतर शिशुपाल, जरासंध, इत्यादीही पराभूतच झाले.

आता जाणखी कोणीही राजा पुढे होईना व अपस्थितांच्यात कुजबुज सुरू झाली. ब्रह्मवृन्दात बसलेला अर्जुन भुटून पुढे आला. त्याने धनुष्य जुचलून आपल्या हातात घेतले, ते पाहून सारे ब्राह्मण आश्चर्यात पडले, व म्हणू लागले, "एवढे महापराक्रमी शल्य, जरासंध, शिशुपाल यांच्यासारख्या राजांनाही जे जमले नाही, ते हा ब्राह्मण

शकणार? हा नक्कीच आम्हा ब्राह्मणांना खाली पहायला लावणार!" काहीजण तर असेही म्हणू लागले की, "हा बलशाली असेलच, विद्यानिपुणही असला पाहिजे. नाहीतर असलं माहेस कसं करू धजेले?"

अर्जुन धनुष्याजवळ आला. त्याने सर्वांना नम्रतेने कैला, आपल्या गुरूंचे मनोमन केले. नंतर श्रीकृष्णाचेही स्मरण केले आणि अगदी नेहमीच्या सहजतेने तो स्वतःचे धनुष्य पेलत असे, त्याप्रमाणे ते धनुष्यही पेलून त्याने पाचही बाण त्यातून सोडून मत्स्ययंत्राचा भेद केला, काय घडतंय हे कळून सर्वजण अवाक झाले. अन् लगेच त्याच्या हर्षध्वनी टाळ्यांच्या आवाजाने आकाश गुमदुमले. ब्राह्मणांनी अति हषनि आपले वर उचलले. आनंद व हषनि गदगद होभून दुपदराजाही काही वेळ अर्जुनाकडे एकटक पहात राहिला.

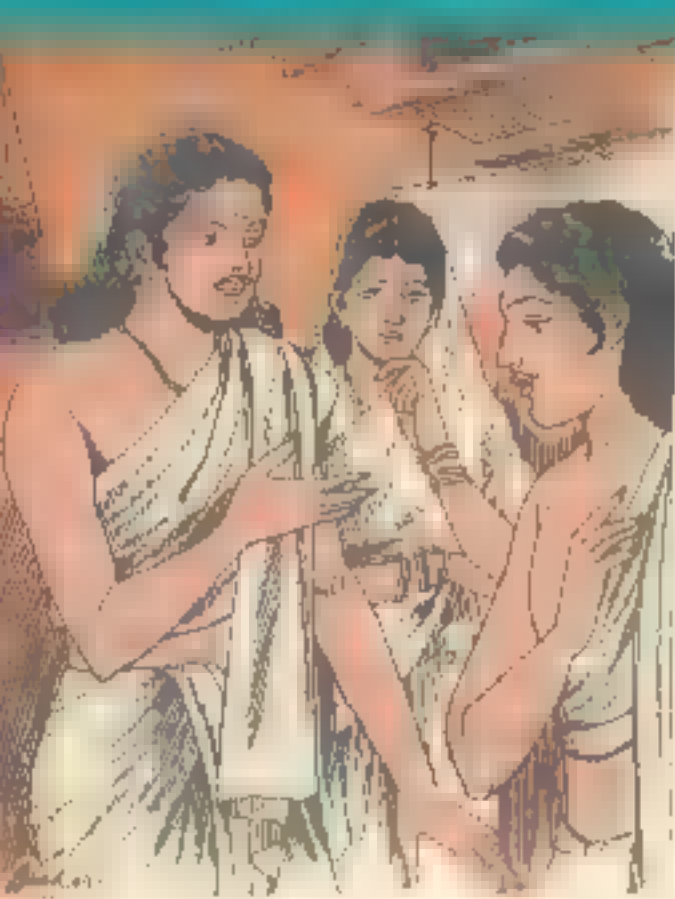
स्वयंवरासाठी आलेल्या सर्व राजांना हा आपला अपमान वाटला. ते म्हणू लागले, "या दुपदाने आम्हाला झाडावर चढवले, पण फळ तोडण्यापूर्वीच त्याने आम्हाला सारो पाडले. आपल्या कन्येचा विवाह हा एकाद्या क्षत्रियाशी करता ब्राह्मणाशी करून देणार? ब्राह्मणांच्यात स्वयंवराची रीत तरी आहे का? एका ब्राह्मणाशी तो कशी विवाह करील? आमचा अपमान केल्याबद्दल याला शिक्षा व्हायलाच हवी. द्रौपदीने अजूनही एकाद्या

क्षत्रियाला वरले तर ठीक आहे. नाहोतर तिच्या आपण या अग्नीत परत फेकून देवू. तरुण ब्राह्मण आपण घाला कमली शिक्षा नाही शकणार." त्यांनी आपापल्या तलवारी म्यानावाहेर अपसत्या आणि दुपदाला घेरायचा प्रयत्न केला. दुपद घाबरून ब्रह्मवृन्दात जाभून नपला. भीम-अर्जुन यांनी आक्रमकांना अडवले. तेव्हा ते या दोघांवर वणांचा वर्षाव करू लागले. तेव्हा जवळचा एक वृक्ष अपटून हातात भीम बाण अडवू लागला. अर्जुन त्याच्याजवळच अभा राहिला. दुपदाला वाचवण्यासाठी ब्राह्मण त्या हल्लेखोरांना फेकून लागले. अर्जुनाने त्यांना तसे वरण्यापासून परावृत्त केले. आणि ज्या धनुष्याने त्याने जिंकला होता, तेच भुचलून तो बाण सोडू लागला. शल्य व कर्ण यांनी ठरवले की, हा ब्राह्मण असला तरी वक्ता मारायला काही हरकत नाही. अर्जुन व कर्ण समोरासमोर येऊन युद्ध करू लागले. अर्जुनाचे कौशल्य पाहून चकित होऊन कर्ण त्याला विचारू लागला, "अरे ब्राह्मणा, तुझ्या हस्तकौशल्याचं कौतुक वाटतय मला. महत्वाशी लढायचं समर्थ फक्त अर्जुनातच होतं, तू आहेस तरी कोण?" परन्तु त्याला काहीही उत्तर न देता, अर्जुनाने आपले काम चासूच ठेवले. कर्णाने ओळखले की, या ब्रह्मतेजापुढे आपण फिके आहोत; म्हणून त्याने लहणे सोडून दिले.

या अवधीत शल्य भीम यांची लढाई जुंपली होती. शल्याला मारायची इच्छा होती. भीमने त्याला भुचलून दूर फेकून दिले. पाहून ब्राह्मण शल्याला हसू लागले. इतर राजकुमारांमध्ये पुढं होऊन दोघांशी लढण्याचे धाडस नव्हते.

एव्हाना सर्वांनीच ओळखले, की हे कोणी सामान्य ब्राह्मण नव्हेत. ते कोण आहेत हे जाणायची त्यांची अतुल्यता दाखू लागली. कृष्ण सर्व राजांना सुदेशून बोलला, "या ब्राह्मणाने न्यायपूर्वकच द्रौपदीला जिंकले आहे, अन् राजांशी घर्मयुद्ध केले आहे. तेव्हा आता सर्वांनी त्याच्यापासून दूर रहावं हेच बरं!" कृष्णाचा सहा मानून आता कोणत्याही राजाने

भीमार्जुनांजवळ जायचे दुस्साहस केले नाही.

इकडे कुंभाराच्या घरात कुन्ती एकटीच होती. वेळापसून ती आपल्या पुत्रांची भाव पहात होती. त्यांना अशौर आल्याने ती घाबरली होती. दुर्योधनाने त्यांच्याविरुद्ध काही नवी कारवाई तर केलेली नसले ना, ते कुठल्या अडचणीत तर सापडले नसतील ना, असे विचार तिच्या मनात येऊ लागले. नकुल-सहदेवांसह युधिष्ठिर तेथे येऊन पोचला. अन् थोड्याच वेळाला द्रौपदीला घेऊन भीमार्जुनही पोचले. बाहेरूनच ते कुन्तीला म्हणाले, "आम्ही भिक्षा घेऊन परत आलोय माते!" "बरं मग ती आपसात सारखी सारखी वाटून घ्या!" असे म्हणत कुन्ती बाहेर

आली आणि असामान्य मावण्यवनां द्रौपदीला पाहून स्तब्धित झाली.

चितित आवाजात कुन्ती धर्मराजाला म्हणाली, "माझ्या हातून चूक झाली रे पुत्रा! 'भिक्षा आपलीय' असे भीमार्जुन म्हणाल्यामुळे 'आपसात वाटून घ्या' हे शब्द सहजच माझ्या तोंडून निघाले. तुला तर माहीतच आहे की तोंडचे शब्द व्यर्थ जात नाहीत. पण कस्येचा तुम्ही सर्वांनी स्वीकार हा अधर्म होईल. तसे करण्यामुळे माझे शब्द अभत्य ठरतील. तेव्हा धर्ममार्गी काय, तो तूच ठरव."

थोडा विचार धर्मराज कुन्तीला मान्यना देऊन अर्जुनाला म्हणाला, "अर्जुन, अप्रीला साक्षी ठेवून तू कस्येशी विवाह कर."

अर्जुन यावर म्हणाला, "ते कसे आहे? तुम्ही जन्म भीम माझ्यापेक्षा वडील आहात. तुम्हा दोघांमोदर मी विवाह करणं हा अनाचार होईल."

कुन्तीमाता व बन्धू अर्जुन यांचे बोलणे लक्षात घेऊन धर्मराजाने खूप विचार केला व शेवटी आपला निर्णय सांगितला, "या कस्येशी आपण पाचही विवाह करू. ही आपणा सर्वांचाच फली आहे."

इतक्यात पांडवांना शोधत श्रीकृष्ण बलरामासह तेथे आला. एकमेकांना प्रणाम केल्यावर धर्मराज कृष्णाला म्हणाला, "आम्ही तर ब्राह्मणवेष धारण करून अज्ञात जीवन

जगत आहोत. तुम्हा आम्हांना आच्छन्नलत तरो कसे? अन् आता इथे कसे काय आलात?"

कृष्ण हसत म्हणाला, "राजा, अप्री कधी लपवता येतो का? आज स्वयंवर समयी जे बलप्रदर्शन झालं ते पांडव सोडता, कोणाला शक्य तरां आहे वा? त्या कुटिल दुर्योधनाची भ्रमफल झाली हे छन्नच झालं. तुम्ही आपल सत्यरूप अजून काही दिवस रहावं हेच बरं!" आणि पांडवांचा निरोप घेऊन तो तेथून निघून गेला.

या अवघोत धृष्टद्युम्नाने एक केले. द्रौपदीला जिंकणारा ब्राह्मण कोण अन् तो कोठे रहातो वगैरे कोणालाच माहीत नसल्याने, तो तिला कोठे घेऊन जात आहे, हे पत्ताप्यासाठी तो ब्राह्मणांचरोबर बाहेर पडला व लपूनछपून राहिला. कुंभाराच्या घरापर्यंत येऊन ता एका कोपऱ्यात लपून त्यांच्या झलचाली पहात राहिला.

कृष्ण-बलराम निघून गेल्यानंतर भीम, अर्जुन, नकुल, सहदेव यांनी गावातून भिक्षा मागून आणली. कुन्तीने भाग

अतिथीसाठी काढून ठेवला व वाकीच्या भिखेतला अर्धा भाग भीमासाठी काढून ठेवला. वाकीचा अर्धा द्रौपदीच्या नवाली करून तिने तो चारजणांना वाढायला सांगितले. द्रौपदीने आज्ञापालन केले.

भोजनानंतर महदेवाने हरिणाजिने पसरली व त्यावर ते सारे जण झोपले. नंतर द्रौपदीही पांडवांच्या पायांशी आडली झाली.

आडवे पडल्यापडल्या पांडवांनी काही वेळ युद्धातील निमिराज्या व्यूहचरणा विविध अस्त्रशस्त्रांचे प्रयोग थांबवून आपसात चर्चा केली. धृष्टद्युम्न ते सर्व लपून ऐकत राहिला. सर्वजण झोपल्यावर तो परत आपल्या पित्याकडे गेला व त्याने सांगितले की, "स्वयंवरासाठी आलेले ब्राह्मण नमून प्रत्रीय आहेत, अन् माझ अनुमान आहे की पांडवच आहेत."

ही वार्ता ऐकून दुपदाला अपार आनंद झाला. आपली इच्छा पूरी झाली, असे त्याला वाटले. नोट सारी माहिती घेण्यासाठी त्याने आपल्या पुरोहिताला कुंभाराच्या घरी पाठवले.

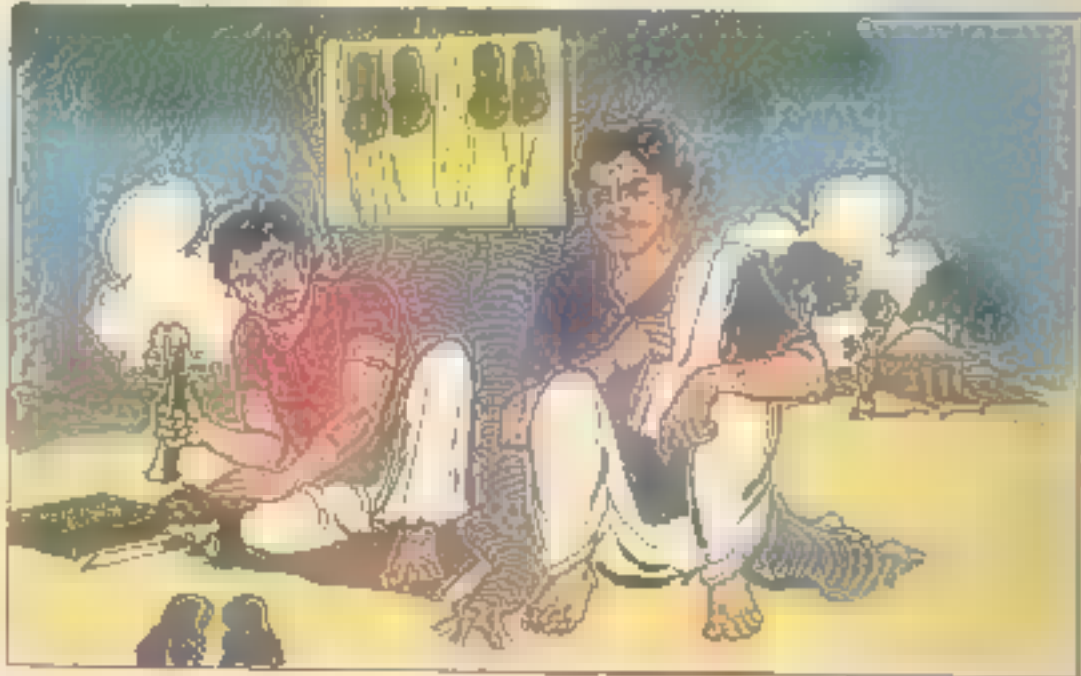

कंजूष माणसाचे समर्थन

जपूरमध्ये नावाचा एक व्यापारी होता. व्याजावर व्याज घेऊन त्याने सूप घन गमवले. गावचे लोक त्याला 'महाकंजूष' म्हणत. पण कनक त्याच्या टोकेकडे दुर्लक्ष नसत. त्याला त्याद्वल कोणाचा रागही येत नसे. तो म्हणत असे, "ज्याच्याजवळ नसतंच, त्याच्या कंजूष असण्याचा प्रश्नच येत नाही, पण पैसेवाला असेल, त्याने थोडेफार कंजूष असले, तर विघडले कुठे? एक प्रकारे कंजूष माणसाचे अस्तित्व समाजाला आवश्यक कारण गरजवन्तांना व्याजाने का होईना, पण पैसे देऊन ते त्यांना मदतच असतात ना? त्यांच्या गरजा भागतात ना?"

एवढ्या जमाच कनक शेतातून परत येत असताना चप्पल चांभाराकडे गेला. चांभार नारायण त्याला एक चप्पल गोडी दाखवत म्हणाला, "पट्टा सारंहेक, कशा अंतिम कामग्याच्या चपला आहेत या. भड्यात गीत छपापेला नक्कीच नाही मिळायचा असला, पण मी दहा रुपयात देतो, घ्या."

चिडून चप्पलांकडे पट्टात कनक म्हणाला, "आहाहा! कधीही मिळून न जाणाऱ्या पायांवर या मिळणाऱ्या कामग्याच्या चपला भड्यायच्याच मी काही चप्पल खरेदी नाही आली आहे. घाटेत एका दोस्ताने चिस्ट दिलाय मला. त्याच्याजवळची काडेपेटी रिकामी झालेली होती, ती चिस्ट ओढताना दिसलाय म्हणून आलो मी ना जरा तुजी!"

चान्दोबा

पुरणी - ८१

चान्दोबा

पुरणी - ८१

तमन

ओस्कर जमिनीवर. मद्याच्या किनारी, झाडाझुडपांमधेच जुगवलेल्या झाडांवर उत्तम प्रकारे फुललेली फुले आपल्याला आकृष्टतात. या फुलांना 'राणीची फुले' म्हणतात. स्वीडनचे वृक्ष-शारबज ही. जाजस्टामने यांना प्लास-रेजिनी (राणी पुष्प) अशी सजा दिलेली आहे. नावाने वनस्पती-शास्त्रात याचे नाव पडले - लाजर क्रोमिया प्लास रेजिनी. ही फुले गोडी आकर्षक दिसतात. ही फुलतात तेव्हा त्यांची रंग फिका जांभळट गुलाबी असतो. फुलाचे कधीकधी दोड फूटपर्यंत उंचीचे झुबकेदार तुरे असून, पाकळ्या सुरकुतल्यासारख्या दिसतात. वर्षातून दोनदाच एप्रिल-मे व जुलै -ऑगस्टच्या सुमारांना झाडांना बहर येतो. या झाडांची पाने वराम वाजूने गर्व हिरव्या रंगाची असून, खालील बाजूचा रंग काहीसा फिकट असतो. बाजूला रेपांचे बाले असते. यांची फळे हिरवी असून पिकल्यावर काली. फळे जवळ गळून पडत नाहीत. कधी कधी पुडला वहर येऊ लागला, तरी फळे झाडामाच चिकटून असतात.

मजदूतीच्या वावरीत मद्यवाने संतर या लाकडाचाच नंदर मागला जातो. त्याचा श्रुपयोग बोटी बांधण्यासाठी या भाड्या वनवण्यासाठी करण्यात येतो. पाण्याने कृत नसल्याने बंदरे बांधताना या लाकडाचे कांद पाण्यात पुरतात. देशोदेशी या लाकडाचा श्रुपयोग केला जातो; म्हणूनच याला 'प्राईड इंडिया' असे म्हणतात.

आठाला हिंदीत 'जाल्ल', बंगालीत 'बजार', झुरियात 'पटोली', तमिळमध्ये 'कडली', मल्याळीत 'आटपू', कानडीत 'चहा' व तेलगूत 'वरगो' असे म्हणतात.

मार्कंडेय

मृकुंड मुनी हिमालयात रहात असत. बरीच वर्षे अपत्यप्राप्ती न झाल्याने त्यांनी त्यासाठी शिवाजी पूजाअर्चा केली. मुनि ध्यानमग्न असताना समोर महादेव प्रकट झाले व त्यांनी विचारले, "तुला केवळ सोळाच वर्षे जगेल असा बुद्धिमान पुत्र हवा, की निर्बुद्ध असा चिरंजीव पुत्र हवा?"

मृकुंडला विद्येचे अतिशय प्रेम होते, म्हणून त्याने अल्पायुधी, पण बुद्धिमान पुत्र मागितला.

त्यांच्या इच्छेप्रमाणे त्यांना पुत्रप्राप्ती झाली. त्याचे **मार्कंडेय** असे ठेवण्यात आले. मार्कंडेय दहाच वर्षांचे असताना, खूप दूरवरून

पंडित व जिज्ञासू लोक आपले शंकांनिरसन करून घेण्यासाठी त्यांच्याकडे येत. बारा वर्षांचे असतानाच लोक त्यांना सद्गुरु अन् निष्ठावान मानू लागले.

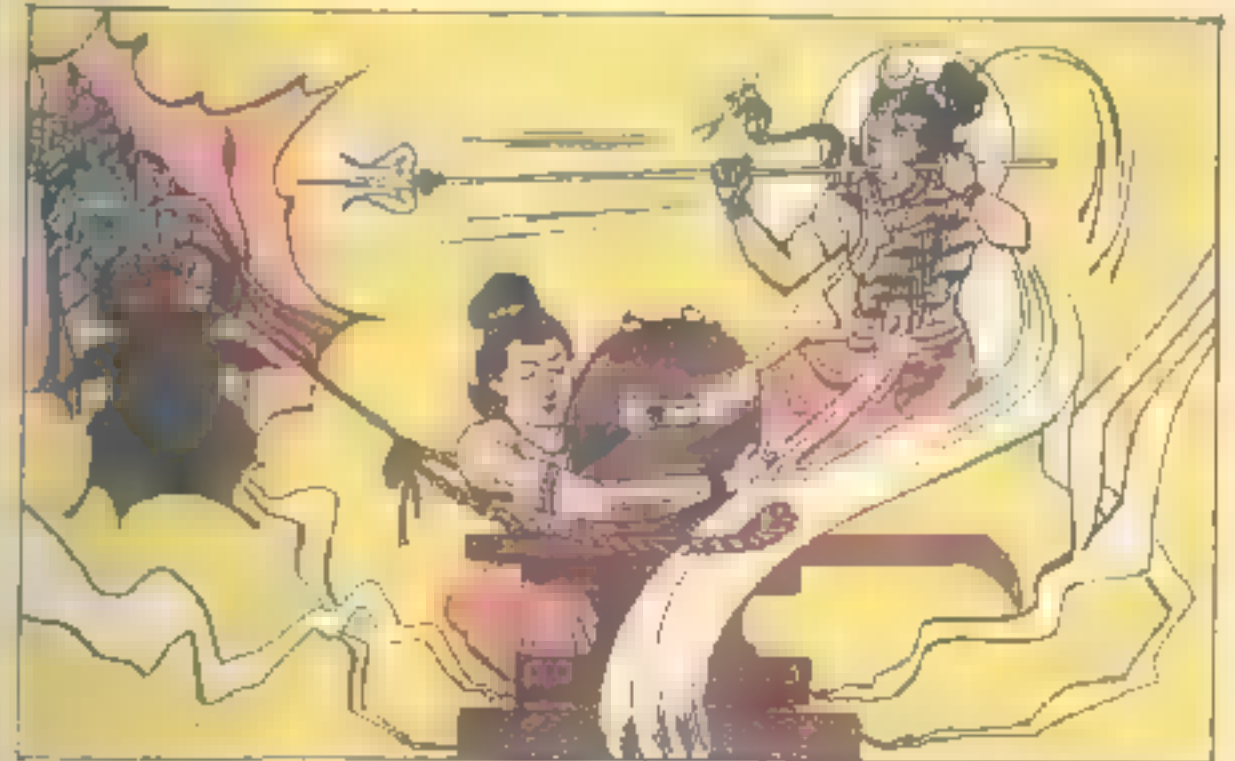
त्यांचे वय जसजसे वाढू लागले, तसतसे त्यांचे माता-पिता काळजीने व्याकुळ होऊ लागले. परंतु आपली चिन्ता त्यांनी पुत्राबद्दल कधीही नीलून दाखवली नाही. मार्कंडेयांनी सोळाव्या वर्षात पदार्पण केल्यानंतर मात्र ते आपले भय आणू शकेनात. मार्कंडेयांना आश्चर्य वाटून त्यांनी याचे कारण विचारले. तेव्हा पुत्राचा मृत्यु जवळ आल्याची शर्त त्यांना त्याला सांगावीच लागली. परंतु हा, एक दुसरा पर्याय होता. मातापिता स्वतः प्राणत्यागाला तयार झाले, तर पुत्र चिरंजीव होऊ शकत होता. मार्कंडेयांनी आपल्या शान्त वाणीने दुःखी मातापित्यांना घैर्य दिले. नंतर ते निर्जन प्रदेशात जाऊन ध्यानमग्न होऊन, शिवस्मरणाला मग्न झाले. त्यांचे आयुष्य समाप्त होण्याची वेळ येवून ठेपली, तेव्हा यमदूत त्यांना घेऊन जाण्यासाठी तेथे पोचले. परंतु मार्कंडेयांच्या भोवती प्रकाशवलय अनलेले

पाहून ते त्यांच्या जवळ जावू शकेनात. तेव्हा स्वतः यमराज तेथे पोचले व त्यांनी आपला पाश मार्कंडेयांवर फेकला. पण मार्कंडेय ज्या शिवलिंगाला मिठी मारून बसले होते, त्या लिंगालाच **अडकला**. त्याच क्षणी क्रोधित शिवशंकर तेथे प्रकट झाले. त्यांच्या तृतीय नेत्राच्या धर्मीत यमराज जळून मरून गेले. या घटनेमुळे शिवाचे 'मृत्युंजय' असे नाव पडले.

शान्त झाल्यावर शंकराने यमाला पुनर्जीवन दिले, **या** या अवधीत **ही** ! ही एक प्रकारची आध्यात्मिक मार्कंडेयांची मृत्युघडी हुकली. शिवाने अनुमती होय.

त्यांना वर दिला की ते चिरंजीव वतून सदा सोळा वर्षांचेच रहातील.

या पुराणकथेत एक सयितार्थही आहे. मार्कण्डेय आपले विशिष्ट असे व्यक्तित्व त्यागून ईश्वरचरणी लीन झाले. कारण हे व्यक्तित्व शाश्वत, अमर आहे. त्यामुळे काळ आला तरी ते जिवंतच राहिले अन् कायम सोळा वर्षांचेच राहिले. त्यांना भूत, भविष्य वर्तमान काहीच नाही, कालातीत आद्वैत ते. त्यांच्याजवळ आहे, तो केवळ अनंत ! ही एक प्रकारची आध्यात्मिक अनुमती होय.

तुम्हाला माहीत आहे काय?

१. बुद्धाने आपला धर्मप्रसार कोणत्या ठिकाणी सुरू केला?
२. इटलरने १९३८ मध्ये एक [ ] आपल्या देशात सामील करून घेतला. १९४९ मध्ये पुन्हा सोडून दिला. तो देश कोणता?
३. जमिनीवर तरपटणाऱ्या [ ] सर्वात मोठा प्राणी कोणता?
४. 'अर्जुन अॅवोर्ड' मिळवणारा पहिला भारतीय खेळाडू कोण?
५. 'घाना'चे जुने नाव काय?
६. कन्नकता शहराची स्थापना कोणी केली?
७. हत्तीचे साधारण आयुर्मान किती?
८. इजिप्तचे अधिकृत नागरिक कोणता [ ] बोलतात?
९. 'अॅडमिनिव्हा'चे वर्तमान नाव काय?
१०. 'क्योंका क्यौ' मानला जाणारा सुप्रसिद्ध देशाची कवी कोण?
११. इटलीत अणुयोगात [ ] करन्सीचे [ ] काय?
१२. आपल्या पुराणातला 'ऐरावत' हत्ती हा कोणत्या देशाचा?
१३. अंतरिक्षात प्रथम वास्तव्यास मानवाचे नाव काय?
१४. जमिनीवर [ ] अणुने सर्वात जास्त असण्याचा प्राणी कोणता?
१५. पारशी लोकांच्या पवित्र ग्रंथाचे [ ] काय?
१६. 'एजल फोर्स' [ ] व्यवस्था कोणत्या देशात आहे?
१७. 'गोटलू' लढाईत नेपोलियनला हरवणारा कोण?
१८. पाकिस्तानचे पहिले [ ] कोण?
१९. वैनगमघोष सर्वात जास्त लांबीच्या नदीचे [ ] काय?

अन्तर

१. बुद्धाने आपला धर्मप्रसार कोणत्या ठिकाणी सुरू केला?	२. इटलरने १९३८ मध्ये एक [ ] आपल्या देशात सामील करून घेतला. १९४९ मध्ये पुन्हा सोडून दिला. तो देश कोणता?	३. जमिनीवर तरपटणाऱ्या [ ] सर्वात मोठा प्राणी कोणता?	४. 'अर्जुन अॅवोर्ड' मिळवणारा पहिला भारतीय खेळाडू कोण?
५. 'घाना'चे जुने नाव काय?	६. कन्नकता शहराची स्थापना कोणी केली?	७. हत्तीचे साधारण आयुर्मान किती?	८. इजिप्तचे अधिकृत नागरिक कोणता [ ] बोलतात?
९. 'अॅडमिनिव्हा'चे वर्तमान नाव काय?	१०. 'क्योंका क्यौ' मानला जाणारा सुप्रसिद्ध देशाची कवी कोण?	११. इटलीत अणुयोगात [ ] करन्सीचे [ ] काय?	१२. आपल्या पुराणातला 'ऐरावत' हत्ती हा कोणत्या देशाचा?
१३. अंतरिक्षात प्रथम वास्तव्यास मानवाचे नाव काय?	१४. जमिनीवर [ ] अणुने सर्वात जास्त असण्याचा प्राणी कोणता?	१५. पारशी लोकांच्या पवित्र ग्रंथाचे [ ] काय?	१६. 'एजल फोर्स' [ ] व्यवस्था कोणत्या देशात आहे?
१७. 'गोटलू' लढाईत नेपोलियनला हरवणारा कोण?	१८. पाकिस्तानचे पहिले [ ] कोण?	१९. वैनगमघोष सर्वात जास्त लांबीच्या नदीचे [ ] काय?	

अनुपस्थितीत

सीतारामची अरुणा ही एकुलती एक मुलगी. खूप सुस्वभावी अन् सुन्दर होती. जयलच्या गावच्या वीरदासकडून बातमी मिळाली की, आपला मुलगा जयंत याच्यासाठी त्याला अरुणा पसन्त आहे. [ ] तो [ ] आहे, त्याचा परिस्थिती कशी आहे, इत्यादी जाणण्यासाठी सीताराम वीरदासच्या गावी गेला.

वीरदाससुसंपन्न असून चांगला सुशिक्षितही असल्याचे सीतारामने जाणले. गावात त्याला चांगला मानही होता. त्याने सीतारामचे वृत्तम स्वागत केले व तो म्हणाला, "माझ्या ओळखीतल्या बऱ्याच लोकांकडून तुमची अरुणा फार चांगली असल्याचे ऐकलं. मला हुंडाबिंडा काहीही नको. फक्त शास्त्रोक्त विवाह करून देऊन सूनवाईला माझ्या घरी पाठवा म्हणजे पुरे मला."

जयन्तही दिसायला भुमदा वाटला. सीतारामला हे सगळं खूप आवडले, गावी परत

येऊन त्याने सर्व काही वरच्यांना सांगितले.

अशातच [ ] नावाचा एक माणूस सांगू लागला, "वीरदास म्हणे कोणाशी बोलताना म्हणाला की, सीतारामचं घराणं दरिद्री आहे. त्याच्या मुलीचा शुद्धार व्हावा म्हणूनच केवळ, हुंडाही न घेता मी तिला सून करून घ्यायला तयार झालोय. भिकाऱ्याकडून कधी कोणी पैसं घेतं का?" सीतारामच्या घराण्याबद्दल बोलताना तो वारंवार त्याची टिंगलही करत होता म्हणे।

शान्तारामचे बोलणे ऐकून सीतारामला फार वगईट वाटले. त्याचे वडील रघुराम मध्ये पडून म्हणाले, "जुगोच कुणाच्या बोलण्यावर विश्वास ठेवण्यापेक्षा तू स्वतः जावून वीरदासला भेटणं योग्य होईल."

सीतारामला त्यांचा मज्जा योग्य वाटला. जे एकले ते सरे निघाले तर त्याने लग्न मोडून परत येण्याचा निश्चय केला.

वाटस सीतारामला शेतकरी भेटला. त्या शेतकऱ्याने आपल्या शेताचा एक भाग वीरदासला स्वस्तात विकला होता. पण त्याला कोणीतरी म्हणाले की - "ती शेतजमीन नापीक असूनही हा शेतकरी गरीब असल्याने आपण ती विकत घेतल्याचे वीरदास कोणाजवळ सा बोलत होता! शेतकऱ्याला दानच दिलेय अशी त्याची भावना होती म्हणे!" या बोलण्यासाठीच तो शेतकरी वीरदासकडे निघाला होता.

सीताराम शेतकऱ्याला म्हणाला, "बरं झालं, आपण दोघं बरेचवरच जातो आहोत."

ते दोघे थोडे पळे जाताच आपल्या धोंडा गाडीची दुरुस्ती करून घेत असलेला एक माणूस

त्यांना दिसला. त्याची परिस्थिती हलाखीची असताना वीरसिंहने त्याला एक हजार रुपये कर्जाकडे दिले होते. त्या भांडवलातून चानेशहरात व्यापार केला अन् पुष्कळ पत कमवले. व्यापाऱ्याने मल्ल वीरसिंहला त्याची रक्कम परत केली. अन् शिवाय दर वर्षी काही न काही मूल्यवान भेटवस्तू त्याच्याकडे पाठवत राहिला. पण आता अस ऐकित आले की वीरदास 'कृतघ्न' म्हणून त्याची आणखीही निन्दा करत असता. याबाबत चौकशी करण्यासाठी तो ही वीरदासच्या गावी निघालेला होता.

व्यापाऱ्याला जेव्हा कळले की सीताराम आणि भेतकरीही अशाच चौकशीसाठी वीरसिंहकडे निघालेले तेव्हा तो त्यांना म्हणाला, "थोडे थांबा ना! माझी गाडी अस्ता दुरुस्त आहे. आपण तिथेही गाडीतूनच जाऊ बरोबर."

तिघे पुढे निघतात तेच त्यांना रस्त्यात एक कवि भेटला. तो सांगू लागला की, "या वीरदासने माझा एका तमासदाराशी परिचय करून दिला. मला त्याच्या मुळे प्रगल्भ झाला अन् कीर्तीही मिळाली. पण माझ्या अन् ऐकित आले की, मी त्याच्या स्तुतीपर एक ही काव्य न लिहित्यामळे तो माझ्यावर नाराज आहे. सुरुवातीला मी त्याच्याबद्दल खरं तर एक कविता लिहिली होती. पण ती ऐकून तो म्हणाला होता की - मी एक सर्वसाधारण माणूस असून माझ्याबद्दल कोणी

कविता लिहावी अशी माझा योग्यतः नाही. अन् आज मात्र माझी निन्दा करतो आहे! मी आता मात्र विचारायलाच त्याच्याकडे निघालोय."

आता कवीही बाकी तिघांबरोबर घोडागाडीत बसला.

त्यांना वीरदासच्या घरा पाचता पाचता संध्याकाळ झाली. त्यावेळी वीरदास बाहेर ओढ्यावर बसून कोणाशीतरी बोलत होता. गाडीतून भुतरलेल्या चौघांना पाहून प्रेमाने तो त्यांचे स्वागत करत म्हणाला, "अरे, तुम्हा एकदम बरोबर आलेले पाहून मला फारच आनंद झालाय." आपल्या घरात घेऊन गेला व नोकरांना त्याने दिली की, हे चौघेही आपल्या नातेवाइकांपेक्षा प्रिय

आहेत. आपले स्वागतात कुठेही काही कमी पडता कामा नये. त्याच्या चहऱ्यावरील खरा प्रेमभाव व पावित्र्य पाहून चारही जण वुप झाले. पण मनात मात्र अजूनही राग धमसतच होता. त्यामुळे त्यांना घरात बावरायलाही वाटला.

इतक्यात कटहऱ्यावर बसलेला दुसरा माणूस वीरदासला म्हणाला, "अरे, तुम्ही अजून म्हणण्यावर आपला बाहोच निर्णय नाही दिला?"

"निर्णय देण्याची जरूरच काय मुळी? मी एकदा जे वचन दिलं ते दिलं. मी ते कोणत्याही परिस्थितीत पाळणारच. माझा नियमच आहे तो. मी आपलं बोलणं फिरवत नसतो." वीरदास भुतरला.

ते आपण विकत घ्यावे असे वाटले. वीरदासनेही मान्य केले की, मी ते घर स्वस्तात देईन. सूरज आता पैसे जमा करायच्या कामाला लागलाय.

त्याच गावातल्या गणनाथने सूरजच्या भाग्याबद्दल त्याची खेळ केली. आणि त्याबरोबरच वीरदासच्या औदार्याचीही वाखाणणी करी. भुलट सूरज तिरस्काराने म्हणाला. "हो, घरात तशी भुताप्रेतांची वस्ती आहे. फुकट मुट्टा कोणी तयार नाही हाणार. पण मीच काय तो पैसे देऊन ते सरेदी करतो आहे! यात भलेपणा तो कसला? यात माझही कसल मोठंसं भाग्य नव्हे, अन् वीरदासचही औदार्य नव्हे! गरज होती, मी घेतलं, बस, बतम!"

आता म्हणतोय की, अमल्या या कृतघ्न भाणसाला कशाला स्वस्तात देता घर? त्यापेक्षा गणनाथला दिलं तर तो आजन्म कणीराहील वीरदासचा; अगदी पूजाही करील तो. पण वीरदास तर आपल्याच शब्दावर अडून राहिला आहे. तो कोणत्याही परिस्थितीत आपला दिला शब्द मोडायला तयार नाहीय.

सीताराम व बाकीचे तिघेजण काही बोलण्यापूर्वीच वीरदास म्हणाला "माणूस समोर नसला, की आपला हेतु साध्य करण्यासाठी लोकत्याच्या विरुद्ध अनेकतक्रारी करतसत, तऱ्हेतऱ्हेच्या कपोलकल्पित गोष्टी रचल्या जातात अन् भाणसाच्या अनुपस्थितीत

त्याला वाईट ठरवायचे प्रयत्न केले जातात. मी असल्या गोष्टींवर अन् बातम्यावर कधीही विश्वास नाही ठेवत. माझ्या दृष्टीने भाणसाच्या पाठीमागे त्याच्याबद्दल बोलल्या गाणाच्या गोष्टींना काहीही किंमत नाही, जेसमोर घडेल, तेच माझ्या दृष्टीने मुख्य होय. मी, अशा सांगोवांगो आलेल्या गोष्टीं वेळी असतांनहीं; पण तिकडे लक्ष देण अन् त्यावर विश्वास ठेवण ही माझी पद्धत ही माझी भाणस आहेत न, ती म्हणण्याला दुजोरा देतील पहा ते आपल मत तुमच्या वाजून देणार नाहीत समजून न घ्या. पद्धतीचंच समर्थन करतील नाही! आता नाबू शकता तुम्ही."

हे वीरदासचे बोलणे ऐकून या चौघांचेही चेहरे पहाण्यासारखे झाले. आतापर्यंत ते केवळ वीरदासबद्दलच विचार करत होते. स्वतःबद्दल नव्हते करत! त्यांनी आळखल वीरदास कोणाच्या अनुपस्थितीत त्याच्याबद्दल दुसरे बोलतो यावर विश्वास बांधायचा नाही. आता तेही विचार करू लागले आपणही

इतरांच्या झोळ्यावर विश्वास ठेवून वीरदासला वाईट का ठरवला?

'काही जर्गी काम आहे' असे म्हणत सीताराम व बाकीचे तिघे तेथून सटकले. पण चौघांमध्ये कसे का आले अन् काही न सोनताच निघून चाललेत हे वीरदासला कळेना. इतके जर महत्वाचे काम नव्हते, तर ते इथे आलेच मुळी? यागुळे वीरदासला फार आश्चर्याची वाटले.

सीताराम व बाकीचे तिघेजण बरे तर सगळी चौकशी करून सोक्षमोक्ष लावायला आले होते. पण आता त्यांना आपल्या शंकेचे उत्तर परस्परच मिळाले. आता भुलट त्यांना वीरदाससारख्या सच्च्या, प्रामाणिक आदर्श व्यक्तीचे आपण आस, स्वकीय असल्या बद्दल गर्व वाटू लागला. त्याच्या स्वभावाचा अनुकूल परिणाम व्हाऊन आला. लक्षात येऊन शकल की भाणसाच्या पाठीमागे त्याच्याबद्दल बोलल्या गोष्टींवर विश्वास ठेवणे, हा शब्द मूर्खपणा आहे. आहे सत्य.

धान्दरटपणामुळे

सोमशास्त्री भिक्षुक होता. पौरोहित्य त्याचा धन्दा. वारीक-सारीक गोष्टींनी तो घाबरून जाई आणि धान्दरटपणा करी. मध्यमच ज्ञानी होतो त्याला तशी.

शेजारच्या गावी लग्न होते. सोमशास्त्रीलाच पुरोहित म्हणून बोलावले होते. त्याला खूप आनंद झाला. पोचायला भुशीर होऊ नये म्हणून घाबरून कोवडा आरवण्यापूर्वीच निघता निघता तो बायकोला म्हणाला, "मी निघालोय. अजून अन्धार आहे दाहेर. दरवाजा नोट बन्द करून घे. नाहीतर चोर येऊन घर लुटतील. सावध रहा."

ओपेलून भुटून सोमशास्त्रीच्या बायकोने दरवाजा बंद केला अन् ती पुन्हा झोपली.

घराजवळच संधी शोधत असलेल्या चोरांनी सर्व काही पाहून घेतले. रात्रभर त्यांना कुठे झळा मारायचे जमले नव्हते. सोमशास्त्री निघून गेलाच, त्याची बायको

घरात एकटीच असून बाहेर गुजाडायला अजून एक प्रहर लागेल, असे पाहून त्यांनी विचार केला की या घरात चोरी करण्यासारखे मौज्यवान काही नसले तरी भिक्षुकीचा तादुक तरी भरपूर असेल.

चोर चुरमने कुठेही दिवा नव्हता. सर्वत्र अन्धार पसरला होता. बायले भाग्यच समजून ते कामाला लागले.

धान्दरट सोमशास्त्री गडबडीने घरी परत आला अन् दरवाजा खडखडावत उघडला. हाका माह लागला. तिने उठून दरवाजा अगडला.

"जग अपरण विसरलो" म्हणत, ते आपल्या खांद्यावर टाकून सोमशास्त्री आला नसाच घाईघाईने परत गेला.

पुन्हा दरवाजा बंद करून बायको झोपून गेली. चोरांना जेव्हा ती झोपल्याची

खात्री वाटली. तेव्हा ते तांदुळाचे पीप शोधू लागले. ते जेव्हा नजरेस पडले तेव्हा त्यांनी जवळच एक चादर पसरली. तांदुळ चादरीत ओतून घेऊन पसार. व्हायचा त्यांचा विचार होता.

इतक्यात सोमशास्त्रीने पुन्हा परत येऊन बायकोला बुळवले.

तिने दार अगडून त्याला विचारले, "आता काय विसरलात?"

"झोळी विसरली ! लवकर," शररी म्हणाला. झोळी तांदुळाच्या पिपाजवळच्या खुटीला लावलेली होती.

ती जेव्हा झोळी घ्यायला गेली तेव्हा चोर कोपण्यात दुबकून बसले. खाली पसरलेली पायाला देऊन तिने तो अचलली अन् देऊन झाल्यावर चादर लपेटून पुन्हा ती झोपून गेली.

ती झोपल्याची खात्री घेऊन चोर पिपातला तांदुळ काढून जमिनीवर ओतत राहिले. अंधारात वाटले की, चादरीवरच तांदुळ काढत आहोत. पीप

जवळजवळ रिकामे झाले. तेव्हा तो अचलण्यासाठी अंधारात चाचपत चादरीची टोके शोधू लागले. पण कोणतेच टोक हाली न लागल्याने त्याच्या लक्षात आले, की तांदुळ दर आपण जमिनीवरच ओतलाय!

'आता काय करावे?' अशा विचारात चोर असताना पुन्हा तिसऱ्यांदा दरवाजा खडखडला !

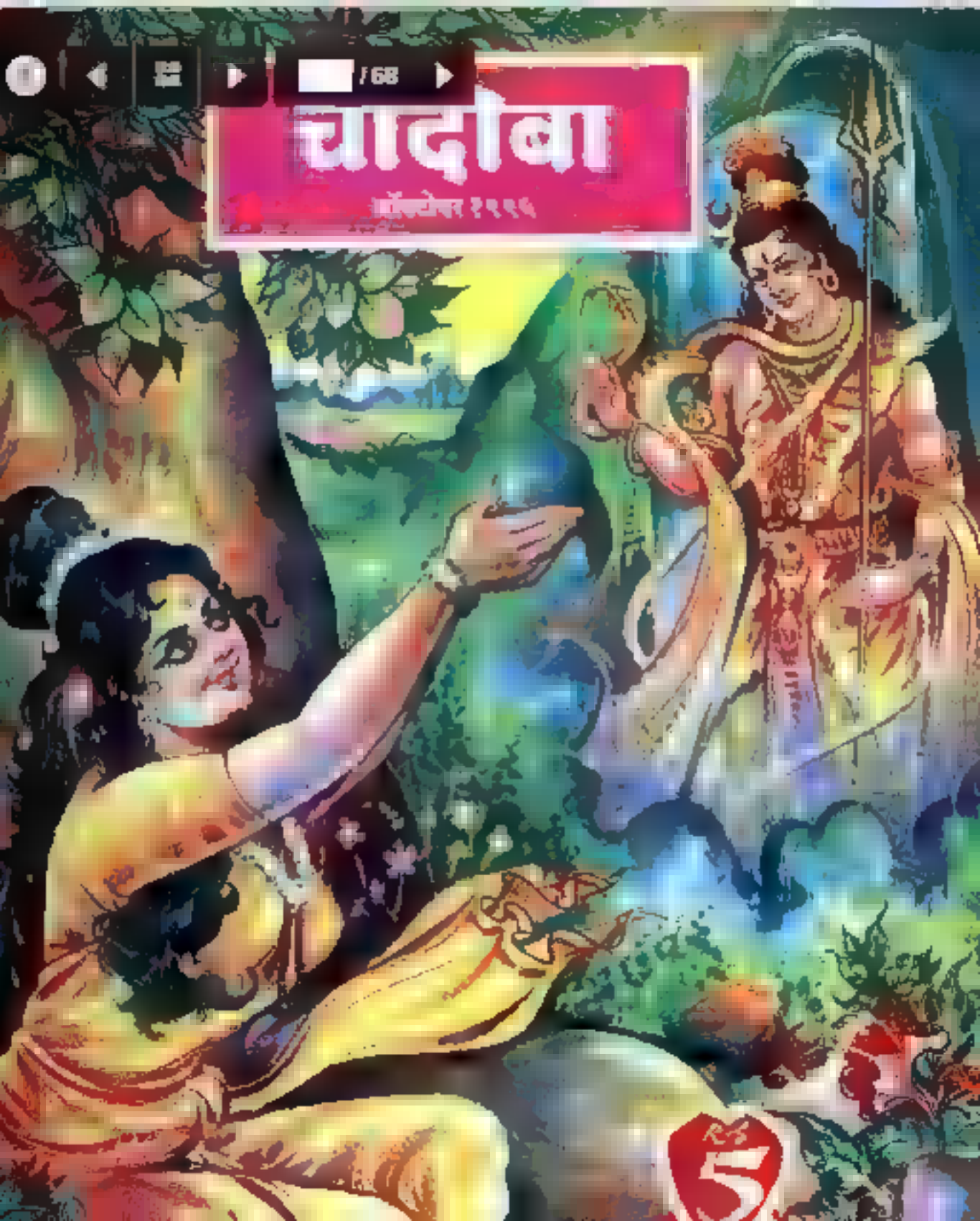
दार अगडून बायको म्हणाली, "सकाळ तर झालीच. मीही आपल्या कामांना लागते कशी !"

हे ऐकून चोर घाबरून गेले अन् येताना आपण पाडलेल्या भगदाद्यातून पुन्हा बाहेर पळून गेले. या गडबडीत धान्दरटपणाने स्वतः जवळची पैशांची धैली धरातच विसरले.

पावेळी मात्र सोमशास्त्री जोणतीही वस्तू न विसरता सर्व काही घेऊन वेळेवर लग्नघरी पोचला. त्याच्या धान्दरटपणाचा आणि धान्दरटपणाचा त्याला न कळत फायदाच झाला होता.

चादीबा

ऑक्टोबर १९९६

Rs
5

लहान मुलांचे दांत सुलभतेने येण्यासाठी

डेन-टॉनिक®

‘होमिओचे’ दर्जेदार औषध

दांत सुलभतेने येण्यासाठी पाचव्या महिन्यापासून बाळाला होमिओच्या डेन-टॉनिक गोळ्या नियमित दिल्यास दांत विनासायास येतात. मुलांची बिघडलेली तब्येत पूर्ववत होते आणि मुले हसू-खेळू लागतात.

★ डेन-टॉनिकच्या अस्सलतेची खात्री करून घ्या. ★

होमिओ लॅबोरेटरीज

से-१, सोना उद्योग, लवरे (पुणे), पुणे-४१ फोन: ८३४००८१, ८३४००९५

अवि

विश्व-समाचार अंतरिक्षात हस्तांदोलन

सोविएत रशियाने अंतरिक्षात एक स्वानक निर्माण केले - ‘गॉर्ग’. अमेरिकेने पाठविलेले स्पेस-शटल ‘अटलांटिस’ २१ जून रोजी मॉस्को ब्रेडले गेले.

जेव्हा २० वर्षांत अर्धा अद्भुत जुळणी दुसऱ्यांदा जाली. जुलै १९७५ मध्ये अमेरिकेने अंतरिक्ष-यान ‘अपोलो’ रशियान्या ‘सोयुज’ शी जोडले गेले होते. त्या काळी दोन्ही देशात शीत-युद्ध चालू होते. त्यामुळे या जुळणेला जमे राखीलिके मरुस्थ राहिले नाही, परंतु हे मित्रता गहलल्याच्या जुळणेला साधन बनले. सोविएत युनियनने विघटन झाल्यानंतर अमेरिकेचे रशियाशी संपर्क, दोन्ही देश एकमेकांचे मित्र बनले. यामुळे अंतरिक्षात गुमारे पधरा देश एकमेकांना भेटले, जमाती अंतरिक्षात अंतरिक्ष-स्थानक-निर्माण झाले, पाकरीवरच आणखी अंतरिक्ष-नवीन कोणता आवडत येत आहेत.

२७ जून रोजी ‘अटलांटिस’ यान सात अंतरिक्ष-यात्रांना सुरुवात मिळाले. दोन दिवस ते ‘मीर’ धोकती विलंब राहिले. तेव्हा ‘झिझिग’ म्हणजे जुळणी क्षम्य झाली. २९ जून रोजी या दोन अंतरिक्ष नौका जेव्हा एकमेकांना जोडल्या गेल्या, तेव्हा त्या एका विशाल अंतरिक्ष-यानासारख्या दिसल्या. दोस्तान्वत, क्रांतिनिकषाटून म्हणजे आपल्या गृहवृक्षन ‘अटलांटिस’च्या अंतरिक्ष-प्रवासाना ‘मीर’ मध्ये प्रवेश करतानाचून सूचना देण्यात आल्या. या सूचना देण्यासाठी अंतरिक्ष-वैज्ञानिकांना दोन नाम लागले. यानंतर अंतरिक्ष-

यात्र्यांनी एकमेकांशी हस्तांदोलन केले, त्यांनी एकमेकांना अस्तिमान दिले.

मध्य आशियातील रशिया व मंगोलिया यांच्या सरहद्दीपासून २३५ मैल अंतरावर हे ‘झिझिग’ झाले. या जोडणीत खात्रीपूर्वक काही दोष राहिल्या नाही. त्या वेळी ही दोन्ही याने पाच मैलांच्या गतीने अंतरिक्षात चालत होती. ‘अटलांटिस’ची लांबी १२२ फुट आहे, तर ‘मीर’ची लांबी ११२ फुट. दोन्ही याने जोडणी गेली, तेव्हा अमेरिकेचे कमांडर कॅप्टन गिब्ल हर्षोल्लासाने उद्गारले - ‘जोडणी पकडले की नाही!’

यानंतर पाच दिवस ‘मीर’ वर निरनिराळे प्रयोग केले गेले. ‘मीर’ वरील तारंगन यागार्ड मह अत्यंत अंतरिक्षाची पृथ्वीवर परतण्यासाठी ‘अटलांटिस’ वर पोचले. सतत जेव अंतरिक्षयात्री ‘सोयुज’ वर गेले व त्यांनी दोन घाने बिलग होत अलतामाचे फोटो काढले. ‘अटलांटिस’ अंतरिक्षानुन निघाले ते सात जुलैला पोचले.

हे ऐतिहासिक ‘झिझिग’ जेव्हा टी.व्ही.वर दाखवले गेले, तेव्हा अमेरिकेचे अध्यक्ष बिल क्लिंटन म्हणाले - “पाहिलत! आता अमेरिकन नि रशिया यांमधील शत्रुत्व संपले!”

एका बहादुराचा पराजय

हंकारण्यातील एका भागात भिल्ल जातीचे काही लोक रहात असत. त्यांच्या सरदाराचे नाव होते सिंहबल. त्याच्या नेतृत्वाखाली सारे भिल्ल मोठ्या एकात्म भावनेने रहात असत. त्यांच्यात भांडण-तंटे कधी होतच नसत.

सिंहबल आता म्हातारा झाला होता. एका काळी त्याने हातात छांटासा सुरा घेऊन बांधाशी झुंजविली होती व अगदी सहजपणे त्याला मारून टाकले होते; पण जसजस चालताना त्याला काठीच्या आधाराची गरज भासत असे. त्यामुळे आता आपल्या जातीच्या नेतृत्वाचा भार एकाद्या समर्थ भिल्ल तरुणाच्या खांद्यावर टाकायचा निर्णय त्याने घेतला.

सारे पाहता भिल्ल जातीत जो सर्वात बलशाली असेल त्यालाच सरदार मानले व बनवले जाई. सरदार बनण्यासाठी योजलेल्या विविध स्पर्धांमध्ये कोणीही भाग घेऊ शके, परंतु सिंहबलबद्दल सर्वांच्या मनात आदरभाव

असल्याने, तो सरदार झाल्यानंतर आतापर्यंत स्पर्धांचे तल्ल्या गेल्या नाहीत, अन् त्याला कोणी तसे आव्हानही दिले नाही.

सिंहबलला स्वतःचे मुलगे नव्हते. एकुलती एक मुलगीच काय ती होती. तिचे नाव होते मह्लिका. दिमाकला ती खूप सुन्दर होती. सरदाराला स्वतःचा मुलगा नसेल, तर पुढे सरदार बनणाऱ्या युवकाशी मुलीचे लग्न लावून देण्याचा त्यांच्या समाजाचा रिवाज होता. हे काम तसे कठीण असले, तरी अनेक भिल्ल युवकांचा ती आपल्यालाच मिळावी म्हणून तिच्यावर होळा होता.

या भिल्ल वस्तीत रवी नावाचा एक होता. तो बलवान असून हबाबदारही होता. मह्लिकाचे रवीवर मन जडले होते. संधी मिळाली की, एकाद्या एकान्त स्थळी असून दोघे गप्पागोष्टीत रंगून जात.

एका शुभदिनी सरदार बनण्यासाठी

लवकरच स्पर्धांचे आयोजन करण्यात येणार असल्याची घोषणा सिंहबलने केली. बलवान भिल्ल युवकांना स्पर्धेत भाग घेण्यासाठी आव्हान करण्यात आले. त्याचबरोबर सिंहबलने घोषणापत्रात असेही जाहीर केले की, 'स्पर्धेत विजयी होणाऱ्या युवा सरदाराबरोबर मह्लिकेचा विवाह लावून देण्यात येईल.'

हा घोषणा कानी आल्याबरोबर 'आता मह्लिका हातोच आली' असे रवीला वाटले. त्याचा आपल्या शक्ती-सामर्थ्यावर संपूर्ण विश्वास होता. 'अन्य सर्व स्पर्धकांना नक्कीच हरवू' अशा त्याची खात्री होती.

त्याच वस्तीत शिखीमुख नावाचा एक भिल्ल तरुण होता. त्याची माता चामुंडीच फक्त जिवंत होती. वस्तीतल्या लोकांनी सिंहबलला चामुंडीच्या पाहिला ओळखला होता. परंतु चामुंडी ही एकच अशी स्त्री होती की, जिने त्याचा कुरपणाही पाहिलेला होता.

चामुंडीच्या पतीचे होते भद्रबल. महाबली, शक्तिशाली सिंहबल प्रथम जेव्हा सरदार बनला, तेव्हा आपल्याशी टक्कर देऊ शकेल, आपल्या नेतृत्वाला आव्हान देऊ शकेल असा कोणो युवक आपल्या जमातीत आहे की काय याचा शोध घेतला. तेव्हा त्याला भद्रबलबद्दल माहिती मिळाली. त्याच्यासारख्या तरुणाची भुपेसा केली, त्याच्याकडे दुर्लक्ष केले, तर तो पुढेमागे आपल्याला भारी पडू शकेल असा धोका सिंहबलने जाणला अन् मनातल्या

मनात आपल्या वाटेतला हा काटा दूर करायचे त्याने ठरवले. नंतर एके दिवशी मोठ्या रहस्यपूर्ण पद्धतीने त्याने भद्रबलला मारून टाकले.

भद्रबलचा मुलगा शिखीमुख त्यावेळी अवघा पाचव वर्षांचा होता. आपल्या पतीची हत्या सिंहबलनेच करवल्याचे कळल्यावर चामुंडी एक दिवस त्याला एकटा गाठून म्हणाली, 'सिंहबल, ज्या नायकपदासाठी तू माझ्या नवऱ्याला मारून टाकलेस, ते पद पुढे एक दिवस माझा शिखीमुख नक्की हस्तगत करून दाखवील. प्रतिज्ञाच समज ही माझी.'

आपल्या मिश्रवांवर ताव देत सिंहबल बुत्तरला, 'हं! अगदीच अशक्य आहे हे. कोणाचाही आधार नसलेला तुझा मुलगा

भिळांचा सरदार वनेल तरी कसा? आधारा वाचून काय करू शकेल तो? त्याच्या बोलण्यात व्यंग ठासून भरल्यासारखे वाटत होते.

नंतरच्या काही दिवसात सिंहबल चामुंडीचे बोलणे बिसरूनही गेला. परन्तु स्वतः चामुंडी कशी विसरणार आपली प्रतिज्ञा? शिखीमुखला भिळांचा सरदार होण्यालायक बनवण्यासाठी तिने आपल्या प्रयत्नांची शिकस्त केली. तिचा हट्ट अन् प्रतिज्ञा निरर्थक झाली नाही. पहाता-पहाता शिखीमुख तलवार, भाला व धनुष्यबाण यांचा वापर करण्यात निष्णात बनला. लाठी चालवणे व मल्लयुद्धातले बारकावेही त्याने शिकून घेतले. पण हे सर्व करत असताना, आपले बळ व वीरता लोकांच्या ध्यानात येऊ नये, अशी खबरदारीही

तो घेत राहिला. कारण तसे झाले तर पित्याप्रमाणेच मुलगाही सिंहबलच्या कुरपणाला बळी पडेल या भीतीची टांगती तलवार चामुंडीच्या डोक्यावर नेहमी असे. वासाठी तिनेही खूप सावधगिरी बाळगली.

वस्तीतल्या भिड जातोतसे सर्व लोक कालीमातेची पूजा करीत असत. दरवर्षी तो एक अत्सव साजरा होई. यावेळी सिंहबलने ठरवले की अत्सवाच्या दिवशीच नव्या सरदाराची निवडणूक करावी. त्या आघाण्या दिवशी विविध स्पर्धांचे आयोजन केले.

चहाओढीत तीन प्रकारच्या स्पर्धा पहिली स्पर्धा असे शरीरबळ मल्लयुद्धाची. दुसरी असे साहसाची. या स्पर्धेसाठी हातात संजीर घेऊन वाघाशी मडल घावी लागे. आणि तिसरी स्पर्धा असे धनुर्विद्येची. देवीच्या मूर्तीसमोर हळद कुंकूमाच्या याळ्यांटेवल्या जात. आणि असा मारायला की, थाळ्या जराही हलू न देता त्यातले हळद कुंकूमाचे भुडून देवीच्या मूर्तीवर थाहिले जाईल !

स्पर्धेसाठी आलेल्या युवकांचे सिंहबलने दोन संघ बनवले. प्रथम मल्लयुद्ध झाले. पहिल्या संघात रवी आणि दुसऱ्या शिखीमुख विजयी झाले. दुसऱ्या स्पर्धेसाठी हे दोघेही हातात संजीर घेऊन वाघाच्या पित्र्यात शिरले. दोघे जखमी झाले, पण वाघ मारण्यात त्यांनी यश मिळवले.

आता तिसरी राहिली धनुर्विद्येची परीक्षा.

ही स्पर्धा दुसऱ्या दिवशी, म्हणजे अत्सवाच्याच दिवशी घेतली जाणार असल्याचे सिंहबलने घोषित केले.

वाघाशी दिल्यातस्तर रवीने शिखीमुखच्या बाबतीत चौकशी केली. त्याला शिखीमुखचे साहस, वीरता इत्यादींबद्दल सविस्तर माहिती मिळाली. धनुर्विद्येतले रवीचे कसब काही सास नव्हते, त्यामुळे तो हारण्याची बरीच शक्यता होती. तेव्हा शिखीमुखन सरदार बनण्याची विशेष अक्यता होती. अन् माग ज्या महिलेवर त्याचे प्रेम होते, तीही रवीच्या हातून सुटणार होती.

रवी मनातून फार व्याकुळ झाला, रात्री त्याने आपल्या मनातली महिलेला बोलून दाखवली. तो तिला म्हणाला, "शिखीमुख-सारखा महावीर वस्तीत आहे, हे मला आतापर्यंत ठाऊकच नव्हते. धनुर्विद्येच्या स्पर्धेत मो त्याला जिंकू शकेल काही मला वाटत नाही."

हे ऐकून महिला रडायलाच लागली. ती म्हणाली, "माझे तुझ्याशी लग्न होणार नसेल, तर मी आत्महत्या करीन. दुसऱ्या कुणाशी मी लग्न करणं शक्यच नाही."

दोघांनी आपमात व्यवस्थित विचार करून ठरवले की त्याच रात्री दोघांनी जाऊन शिखीमुखला प्रत्यक्ष भेटायचे. भेटात रवीने शिखीमुखला आपल्या प्रेमाची हकिकत सांगितली अन् त्याला विनवले की, कसेही करून

आपले लग्न महिलेशीच करून दिले जाईल अशी व्यवस्था करावी. शिखीमुखचे पाय धरून महिला त्याला म्हणाली, "दादा, आपल्या बहिणीची इच्छा पूरी कर ना!" हे सांगताना ती विचारी अन् दान्त होती.

तेव्हा शिखीमुख रवीला म्हणाला, "तुम्ही दोघांनी मला चांगलंच अडचणीत टाकले आहे. ही तर माझी खूपच कठीण परीक्षा झाली की ! ही स्पर्धा जिंकणे म्हणजे माझ्या साऱ्या आयुष्याचं अद्दिष्ट आहे. माझ्या आईनं हीच एक तीव्र इच्छा मनी बाळगून मला वाढवलेय. फार कष्ट सोमनेत तिनं ! पण आता अगदी प्रामाणिकपणे माझ्या एका प्रश्नाचं उत्तर दे पाहू. भिळांचा सरदार बनायची तुझी इच्छा आहे, की फक्त महिलाशी

लग्न करण एवढंच तुजें बुद्धि आहे?"

रवी उत्तरला, "मला मनापासून मल्लिका हवी."

"तुझा प्रामाणिकपणा आवडला मला फार." असे म्हणून शिखीमुखने रवीला धनुर्विद्येतले काही बारकावे समजावून दिले. रवी म्हणाला, "तुझ्यासारखा गुप्त मला अगोवर भेटला नाही, हे माझे मोठेच दुर्भाग्य म्हणायला हवे."

दुसऱ्या दिवशी शिखीमुखने सोडलेला पहिला बाण मूर्तीमोर ठेवलेल्या थाळ्यापासून धोड्या अंतरावर जाऊन पडला. पण रवीने सोडलेल्या बाणाने थाळ्यांना जराही न हलवता त्यातले हळदीकुंकू मात्र देवीच्या मूर्तीवर बुधळले!

मिह्यांनी हषाने आरोळ्या ठोकल्या! मग सिंहबलने रवीला 'सरदार' म्हणून धोषित केले. आपल्या मुलीचे लग्नही त्याने रवीशी लावून दिले.

शिखीमुख हारला खरा; पण त्याच्या पराक्रमावर सिंहबल फारच खूश झाला. चौकशी केल्यावर त्याला जेव्हा कळले, की तो चामुंडीचा मुलगा आहे, तेव्हा तर त्याच्या आश्चर्याला

पारावार राहिला नाही! चामुंडीला बोलावून घेऊन तो तिला म्हणाला, "तू तर प्रतिज्ञा केली होतीस, मोठ्या लंब्याचवड्या गोष्टी बोलली होतीस; पण अखेर काय झालं? आपल्या मुलाला सरदार नाहीच बनवू शकलीस ना? प्रतिज्ञा कुठे पूर्ण झाली तुझी?"

चामुंडी तरीही ताठ मानेने उत्तरली, "माझी प्रतिज्ञा? ती तर कधीच पूर्ण झाली मिहबल! तू आंधळा झाला आहेस! ममोर काय हे ही तुला दिसत नाहीय."

आता मल्लिकाने सरी हकीकत पित्याला सांगितली.

ती ऐकून आश्चर्याने मिहबल म्हणाला, "एका वीराचा नाहकच पराभव झालाय."

प्रचेनुसार सरदाराना प्रत्येक स्पर्धकाला हरवणे भाग असे. एक महिन्यानंतर पुन्हा घेण्यात आलेल्या स्पर्धेत शिखीमुखने रवीला सहज हरवले.

शिखीमुख सरदार बनला अन् सिंहबलने प्रेमाने मिठीत घेतले.

ते पाहून चामुंडीच्या डोळ्यांचे पारणे फिटले.

गोविन्दचं वाचन

रत्नपूर गावात गोविन्द नावाचा एक तहानसा शेतकरी होता. गावातली माणसं रोज संध्याकाळी गावच्या मध्यावर असलेल्या चौथऱ्यावर गप्पा मारतयला बसत. आपलं काम संपवून गोविन्दही त्यांच्यात जाऊन बसे व एके. पण कधी मध्येच तोंड घातलं, तर सगळे त्याचो टिंगल हसू लागत.

म्हणजे विचारा गोविन्द चेहरा पाहून तिघून मुद्दून निघून जाई. पण पुन्हा दुसऱ्या दिवशी मात्र पुन्हा हजेरी लावीच! एकदा बसलेला असताना परमेश नावाचा त्याच गावचा माणूस आला, तेव्हा बसलेल्यांपैकी एकानं त्याला विचारलं, "अरे तू तर आपले डोळे दाखवायला जाणार होतास ना?" तेव्हा पटकन आपल्या खाशातला चष्मा काढून दाखवत परमेश म्हणाला, "जाऊन आलो सुद्धा! हा पहा वैद्यानं दिलेला चष्मा. चष्मा लावून आता छान वाचू शकतो मी

सगळं! पूर्वी तर मोठी मोठी अक्षरं ही डोळ्यांना नीट वाचता येत नसत."

एकजण म्हणाला, "हो! चष्मा चांगला असेल! काहीही वाचता येतं खरं."

दुसरा एकजण म्हणाला, "मग मलाही जायला हवं त्याच्याकडे. मलाही वाचता येईनासं झालंय हल्ली."

त्याचं बोलणं ऐकून गोविन्दला आश्चर्य वाटलं अन् आनन्दही झाला. दुसऱ्याच दिवशी तो शहरात जाऊन त्या वैद्याची चौकशी करू लागला. एका माणसाला त्यानं विचारलं, "आमच्या गावपाटील सूरदासच्या नंबर दोनच्या मुलाला - परमेशला - चष्मा देणाऱ्या वैद्याचा पत्ता सांगू शकाल का मला?" अन्याच लोकांना त्याने हा प्रश्न विचारला; पण बहुतेकांनी, "मला नाही ठाडूक." असंच उत्तर दिलं. शेवटी एकानं गोविंदाला विचारलं, "अरे तू कोण, कुठल्या गावचा, तुझा हा

परमेश कोण - वगैरे इथे कुणालाच काही माहिती नाही. तेंव्हा विसरून जा ते सार. पुन्हा कुणाला विचारू नकोस असलं काही. याच गल्लीत सुंदर नावाचा एक तामांकित नेत्रवैद्य आहे. त्याच्याकडे जा सुकाट्यानं. नशीब असलं तर तुलाही ठीक करू शकेल तो."

आता गोविन्द सुंदरचं घर शोधून त्याच्याकडे गेला. आपलं अन् गावाचं नाव सांगून तो सुंदरला म्हणाला, "वैद्यमहाराज, आमच्या गावच्या परमेशाला तुम्हांचे चष्मा दिलात का? त्याला आता छान वाचता येतय."

जरासा विचार करून नेत्रवैद्य म्हणाला, "तो कोण, कुठल्या वगैरे मला नाही माहीत; पण परमेश नावाच्या एका मला मी चष्मा बनवून दिला वरा!" त्याचं उत्तर ऐकून सुकाट्याने गोविन्द लगेच म्हणाला, "बाबा! आता असावं तर असं! मलाही त्याच्यासारखाच चष्मा द्या ना बनवून."

वैद्यानं गोविन्दला जुर्चीवर बसवले अन् त्याच्यासमोर लहानमोठ्या अक्षरांचा एक तक्तो

ठेवून लहानमोठ्या अक्षरांवर बोट ठेवून विचारू लागला, "हे येतय वाचता? हे येतय वाचता?"

पण गोविन्द दर वेळी "नाही, नाही;" असंच म्हणत राहिला. शेवटी निरनिराळे चष्मे वैद्यानं गोविन्दला लावून पाहिले. पण "मला काही वाचता येत नाहीय," असंच तो सांगत राहिला.

शेवटी नाराज झालेला वैद्य म्हणाला, "तुझ्या डोळ्यात काय दोष आहे, तेच कळत नाहीय मला!"

गोविन्द म्हणाला, "आमचा परमेश तर सर्वांना सांगतोय की, तुम्ही दिलेला लावून आपल्याला छान वाचता येईल! मी निरक्षर आहे, पण मलाही वाचायची रूप होम आहे. मला होतं की परमेशसारखा चष्मा दिलान तर मलाही वाचता येईल, म्हणून तर आलो मी तुमच्याकडे इतकी पायपीट करून!"

आता मात्र वैद्याचेच डोळे गरगरा फिरू लागले!

(ही चित्रकथा मनामनान्तर रूपधर माधवेंनी आपला निघात, परंतु आपल्या अनुचारांसह तो वाढत्यात मायबला, त्याच्या सोळा बरोच दिवस विचारलेस भगवत राहिल्या, शेवटी ते सर्व एका वेदावर पोचले, मॅरीन रक्षिणांशी यात्रिती कादम्बरीलाही रूपधर निघाला, वरिष्ठ सर्वांना बोटोच्या राक्षसांशी मागे ठेवून निवडक कारा माणसांसह निघाला अन् एका गुहेत बसकला. ही पुढील एका कालनेमन जातीच्या राक्षसांची होती.) वाग्यार -

त्या राक्षसाचा आवाज ऐकून रूपधर उत्तरला, "अरे, आम्ही दीवहुत परत निघालेले गीक सैनिक जाहोत. दुर्दैवानं समुद्रात मोठं वादळ जुळलं! आमच्या भरकटल्या, आम्हांतुमचे अतिथि आहोत. योग्य आमचं स्वागत कर."

रूपधरचे बोलणे ऐकून राक्षस बिकटपणे हसत म्हणाला, "बरं आता सांग, तुमची नाव वाहे कुठे? जवळच आहे की दूर? बाकीच्या गप्पा मोड अन् प्रथम माझ्या प्रश्नाचं उत्तर दे."

राक्षस असा प्रश्न का विचारत आहे, हे रूपधरच्या ताबडतोब लक्षात आले. तो म्हणाला, "आता शिल्लक असेल, तर ना आम्ही तिचा पत्ता सांगणार? तर आपल्या या वेदाच्या किनाऱ्यावरच्या खडकांवर आपटून पार मोडून गेली."

राक्षसाने आपला हात लांब पसरून दोन सैनिक पकडले अन् त्यांना जमिनीवर आपटून मारून टाकले. नंतर एकएक करून त्यांना आगीत भाजून त्यांची हाडेसुद्धा शिल्लक न ठेवता

जाऊन टाकले. भोजन संपल्यावर तो फाललोचन राक्षस चार पाच पड्यांतले दूध पाण्यासारखे घटाघटा प्यायला अन् आपल्या बकऱ्यांच्या कळपातच निषिञ्जितपणे ओपून गेला.

हृदयातच एकदम तलवार खुपसून राक्षसाला ठार करायचा रूपधरचा विचार होता; पण राक्षसाने गुहेचे दार इतक्या मोठ्या दगडाने बन्द करून घेतले होते, की ते त्यांना सर्वांना मिळूनही अघट्टणे अशक्य ! राक्षसाला मारून टाकले तर शेवटी सर्वांना बुकेने तडफडून मरायचीच वेळ आली असती.

सकाळ झाली. राक्षस ओपेतून जागा झाला, शेळ्यांचे दूध काढून त्याने करडे त्यांच्या

आयांकडे सोडली. नंतर पुन्हा दोन सैनिक मारून कालच्याप्रमाणेच खाऊन टाकले अन् आपल्या शेळ्यांबकऱ्यांचा कळप हाकतत त्यांना गुहेबाहेर घेऊन गेला. ग्रीक सैनिक पळून जाऊ नयेत म्हणून पुन्हा त्याने गुहेचे तोंड दगडाने झाकून टाकले.

रूपधरला एक अपाय सुचला.

गुहेत रहाणारा गुहेत येताना बरोबर एक काठी घेऊन होता. ती अजून गुहेतच होती. काठी कसली, तो त्यांच्या बोलकाठी एवढा एक मोठा सांचच होता. तो सांच रूपधरने आपल्या साथीदारांच्या माग्याने कापला व त्याचे एक टोक चांगले तामले. तामलेले गुहेतल्या आगीत तापवून कडक बनवले, आणि मग ते लावूड त्याने गुहेत पडलेल्या डिगात तपवून ठेवले. रूपधरने ठरवले होते की, रात्री जेव्हा राक्षस ओपेल तेव्हा आपल्या साथीदारांच्या मदतीने ते लाकडाचे धारदार बनलेले टोक त्यांच्या डोक्यात खुपसायचे अन् त्यांना भांडळा बनवायचे. या कामासाठी आपल्या साथीदारांपैकी चार जणांची निवडही त्याने करून ठेवली.

संध्याकाळ झाल्याबरोबर राक्षस आपल्या शेळ्या-मेंढ्यांच्या कळपामध गुहेत परत आला. शेळ्यांची धार काढल्यावर त्याने गुहेचे दार बन्द करून घेतले. नंतर पुन्हा आणखी दोन सैनिक पकडून त्याने खाऊन टाकले.

इतक्यात रूपधरने आपल्याबरोबर आणलेले पेय एका लाकडी भांड्यात भरले. ते घेऊन तो राक्षसाजवळ गेला अन् तम्रपणे बोलू लागला. “फाललोचना, हे घे. या पेयाची चव भक्ष तरी. तुला नरमांसाची चव ठाबूक आहे, पण या पेयाची चव कधी चाखली नसणाल तू ! हे दिव्य पेय मी तुझ्यामाठांच आणलं आहे. तू नर मोठा वाईट प्राणी आहेस. आमच्याबद्दल तुझ्या मनात अराही दयाबुद्धी नाही. असा करूपणाने वागतास तर तुझ्या मदतीला, किंवा तुला भेटायला तरी येणार ?”

राक्षसाने रूपधरने दिलेले भांडे घेतले अन् तो पेय घटाघट पिऊ लागला. त्याला ते गोठे चविष्ट वाटले.

“अरे, आपली असेल तर ना, तुझं नात्रही मला, पद्धतीप्रमाणे तुझं आतिथ्य ही करीन मी. आम्ही इथे रस पितो, पण तो इतका स्वादिष्ट नसतो. या पेयाची गंमत काही निराळीच आहे.” राक्षस म्हणाला.

राक्षस असे बोलला सारा; पण रूपधर बसून खूप मावघगिरीच वाळवून होता. तो अचूकला. “माझं नाव फक्त माणूस आहे. लक्षात ठेव, आता आपल्या वचनाप्रमाणे तू माझा पाहुणचार करायला हवास.” असे बोलून त्याने आणखी तीन भांडी त्या पेयाने भरली व एक एक भांडे तो राक्षसाच्या हाती देत राहिला. राक्षस हाती आलेले भांडे पत्यपट रिकामे करत

राहिला.

ते पीत असतानाच राक्षसाला नशा चढू लागली व तो बडबडू लागला, “अरे माणसा ! हे बाकीचे संपून जात नाहीत, तोपर्यंत मी तुला खाणार नाही. आमच्यात पाहुणधार इतकाच असतो.” हे बोलत असतानाच तो नशेत बुडून आडवा पडला. आता रूपधरने मेंढ्यांच्या डिगातली काठी बाहेर काढली अन् तिचे टोक रसरशीत लाल दिसू लागेपर्यंत ते आगीत तापवले. नंतर आपल्या साथीदारांना प्रोत्साहन देऊन सजग रहायला सांगितले. सर्वजण मनाने तयार होऊन अतुसाहित झाल्यावर ती काठी घेऊन राक्षसाजवळ आले अन् त्यांनी लाल झालेले ते

काठीचे टोक एकदम जोर लावून राक्षसाच्या शेळ्यात खुपसले.

राक्षसाच्या किंवाळण्याने अन् वेतना भरल्या कण्हण्याच्या आवाजाने गुहा दुमदुमली. त्या आवाजाने शेळ्यामेढ्याही दचकून एकदम धावरून अभ्या राहिल्या. त्यांची शरीरे भीतीने आक्रसल्यासारखी झाली. अन् थोड्याच वेळात राक्षसाच्या आक्रोशात त्यांचा बेंड बेंड आवाजही मिसळून एकच गोंधळ झाला. राक्षसाने ओरून डोळ्यात खुपसले गेलेले लाकूड गुपसून बाहेर काढले आणि इतर फाललोचनांनी आपल्या मदतीला यावे म्हणून तो पुन्हा ओरू लागला. आसपासच्या गुहांतून रहाणारे अन्य फाललोचन त्याचे ओरडणे ऐकून धावतच त्याच्या गुहेजवळ

आले आणि बाहेरूनच ओरडू लागले, "अरे काय झालं? इतकं ओरडून आमची झोप का मोडलीस तू? तुझ्या बकल्या कोणी चोरल्या का? का कोणी आपली शक्ती वापरून किंवा कशाने तरा मारत आहे?"

"हो, हो ! मला हा फक्त माणूस मारतो आहे." राक्षसाने ओरडून सांगितले.

"काय ? फक्त माणूस मारतोय तुला? वेड्यामारखा बकतो आहेस रे? आता मूर्खसारखं बोलायचं सोडून झोप मुकाट्यानं ! गव्येत बरी नसेन सकाळपर्यंत झोपेत आपोआप बरी होऊन जाईल बघ." अन् असे झोपून ते फाललोचन तेथून निपून गेले. वापेक्षा जास्त एकमेकांची विचारपूस करायची पद्धतच त्यांच्यात नसावी.

गुहेतला राक्षस माल्याने भोवतामचे काहीच पाहू शकत त्यामुळे चाचपडत तो गुहेच्या दाराशी पोचला. तिथला हलकल्यावर गुहेतली माणसे बाहेर जाऊ नयेत म्हणून तो तिथेच आसन जमवून बसून राहिला.

ग्रीक सैनिक बाहेर पडायचा प्रयत्न करतील, तेव्हा त्यांना पकडायची त्याची योजना होती.

परन्तु रुपधरही कोणी 'येरा गवाळा' माणूस नव्हता ! त्याची बुद्धी मोठी तीक्ष्ण होती. गुहेतून साथीदारांसुद्धा बाहेर अनेक अपायंचा त्याने विचार

केला. त्यातलो एक युक्ती त्याला खूप आवडली.

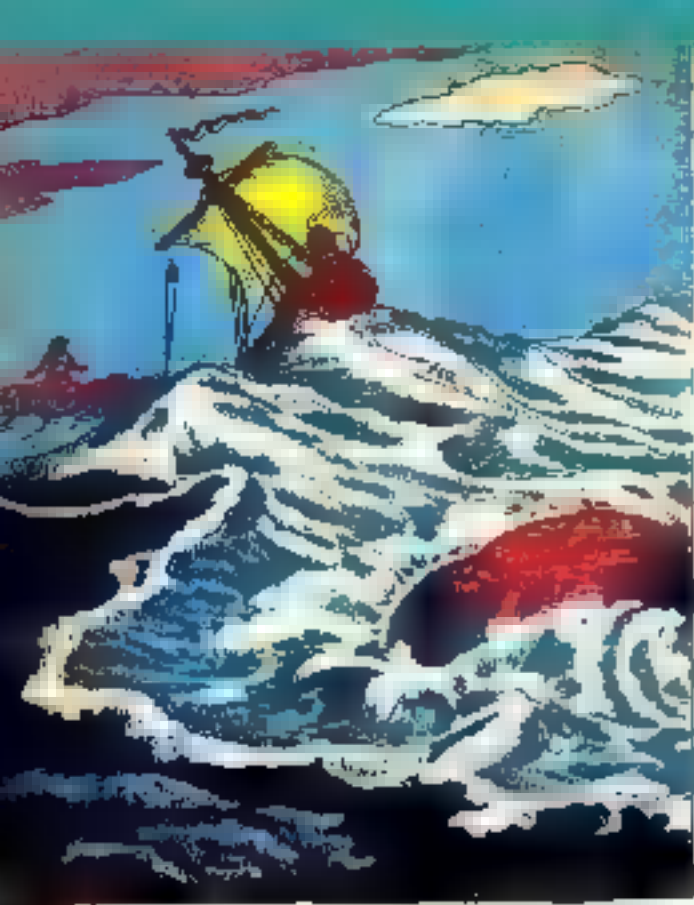
राक्षसाच्या बकल्या चांगल्या जाडजूड व तगड्या होत्या. आकारानेही चांगल्या मोठ्या होत्या त्या. रुपधरने तीन तीन बकल्या एकच बांधल्या अन् त्यांच्या पोटाखाली एक एक साथीदार बांधून ठेवला. अशा प्रकारे आपल्या साथीदारांसाठी अगोदर व्यवस्था केल्यावर तो एकटाच अुरला. गुहेतली सर्वात मोठी बकरी त्याने स्वतःसाठी बाजूला निवडून ठेवली होती. थोड्याच वेळात सकाळ झाली. शेळ्या-मेढ्यांचा बाहेर चरायला निघायला मिळ गुहेच्या दाराशी बसलेला राक्षस बाहेर पडणाऱ्या शेळ्या-मेढ्यांच्या हात फिरवून बाहेर जाऊ राहिला.

त्या वेड्याला हे कळलेच नाही की शत्रु मेढ्यांच्या खाली लपून बाहेर पडले सुद्धा ! सर्व साथीदार बाहेर पडल्यावर स्वतःसाठी पारखून ठेवलेल्या मेंढीची दाट लोकर रुपधरने पोटाखालून घट्ट पकडली अन् तो एकाद्या माकडाच्या पिढ्यासारखा लटकू लागला. तो मेंढी बाहेर पडू लागली तेव्हा तिलाही पाठीवरून तपासत राक्षस म्हणाला, "अग, तूतर रोज सर्वांच्या आघी बाहेर पडत असतेस. आज का मागे राहिलीस? आळशी कुठची ! त्या माणसानं आपल्या मालकाला खूप दारू पाजून मग आंधळा केला म्हणून वाईट वाटतंय का तुला? मी चांगला धडा शिकवीत बघ त्याला. तू आता बाहेर !"

बाहेर आल्याबरोबर रुपधरने मेंढीवरची

आपली पकड सोडून दिली, आणि तो जमिनीवर बुभ्रा राहिला. तिची तिचीना एकत्र बांधल्यामुळे धडपडत हळूहळू पुढे सरकणाऱ्या मेंढ्या पकडून त्यांची बंधने सोडत रूपधरने आपले साथीदारही मोकळे केले. यानंतर रूपधरच्या डोकेबाजपणामुळे वाचलेले ते सर्व भराभरा समुद्रकिनारी पोचले. आता कुठे त्यांच्या जिवात जीव आला. आपण वाचू शकू अशी जराही आशा त्यांना नव्हती. त्यामुळे आता ते रूपधरची खूप स्तुती करू लागले.

एकडे रूपधर व त्याच्याबरोबर पुढे गावात चौकशीसाठी गेलेल्या लोकांची वाट पहाता पहाता नौकेवरील इतर योद्धे खूप घाबरून गेलेले होते. त्यांना परतायला फार अशीर झाल्याने

या बोटीवरच्यांना, ते एकाद्या संकटात तर सापडले नाहीत ना, अशी शंका येऊ लागली होती. त्यांच्याजवळ पोचल्यावर रूपधरने आपली सारी हकीकत मागितली. आपल्या मेलेल्या साथीदारांसाठी ते सर्वजण विलाप करू लागले. रूपधरने त्यांचे सांत्वन करून त्यांना धीर देत म्हणते, "आपल्यांना आता शोक करत बसायलाही वेळ नाहीये. जितक्या शेळ्या-बकऱ्या सापडतील तितक्या माऱ्या पकडून पटापट आपल्या जहाजावर चढवा. आपल्याला तावडतोब किनाऱ्यापासून दूर जायला हवं." त्यांच्या साथीदारांनी पाण्यातली नौका खेचून आणली. सर्वजण नौकेवर घडले.

नौका पाण्यात जरा दूर गेल्याबरोबर गुहेकडे तोंड करून रूपधर जोराने ओरडला, "अरे अरे पापी राक्षसा, तू काय समजलास की मी अन् माझे साथीदार तुझ्या स्वाधीन होऊ? आम्हालाही खावून टाकायचा तुझा विचार होता नाही का? पाहुण्यांचं अदरातिथ्य करण्याऐवजी त्यांना खावून टाकण्याच्या कृत्याचा तुला चांगला दंड मिळाला बघ! अता तरी निदान सुधार आपल्याला!"

राक्षसाला हा आवाज ऐकू आला. तो आता रागाने थर-थर कापू लागला. एक खूप मोठी शिळा भुचलून त्याने ती रूपधरच्या आवाजाच्या दिशेने जोरात फेकली. ती शिळा नौकेपासून फारच थोड्या अंतरावर पाण्यात

पडली. अन् त्यामुळे त्या जागी एक मोठी लाट गुसळली. अन् रूपधरची नाव त्या वेगामुळे पुन्हा तटाकडे सरकू लागली. कारण त्या वेगामुळे त्यांचा नावेवरचा ताबा सुटला.

घाबरून रूपधरने महत्प्रयासाने नौका पुन्हा समुद्रात आत नेली आणि डोळा मारून आपल्या साथीदारांना इशारा दिला. यावेळी नौका जेव्हा पहिल्यापेक्षा दुप्पट अंतरावर गेली, तेव्हा रूपधरने राक्षसाला आणखी खिजवायचा विचार केला. त्याचे साथीदार त्याला तसे न करण्याबद्दल करून सांगू लागले. पण त्यांच्या सांगण्याकडे दुर्लक्ष मोठ्या भुत्साहाने तो ओरडू लागला "अरे राक्षसा, तुला कोणी ओंधळं केलं जर कोणी विचारलं तर मांग की तो माणूस म्हणजे दुसरातिसरा कोणी नसून द्रापचा विजेता योद्धा रूपधरच होता. त्यांना सांग की, रूपधर श्याकाचा रहिवासी आहे."

यावेळी राक्षसाने पहिल्यापेक्षाही मोठी शिळा भुचलली अन् आपली सगळी शक्ती एकत्रित ती नावेकडे फेकली. परन्तु यावेळी शिळा

पडल्यामुळे गुसळलेल्या पाण्याने रूपधरचा कायदाच झाला. कारण त्या लाटेने नौका समुद्राकडेच आत ढकलली गेली. लवकरच रूपधरची नौका समुद्रात बुभ्या असणाऱ्या इतर नौकांजवळ पोचली. त्यात बसलेले योद्धेही आपल्या साथीदारांच्या परतण्याची मोठ्या आनुरतेने वाट पहात होते. आपली माणसे परत आलेली पाहून त्यांना फारच आनंद झाला. पण थोड्याच वेळात त्यांना राक्षसाने मारलेल्या सैनिकांबद्दल त्या आनंदावर विरजण पडल्यासारखे झाले.

नंतर रूपधरने पकडून आणलेल्या शेळ्या-मेंढ्या सर्वांनी सारख्या वाटून घेवून खावून टाकल्या; मोठ्या भुत्साहाने त्यानंतर वाकू पिवून त्यांनी तो दिवस घालवला. रात्री तटावर येवून रेतीत सर्वजण मस्त झोपले. दुसऱ्या दिवशी सकाळीच रूपधरच्या आज्ञेने सर्वांनी नांगर भुचलून घेवून प्रवास पुढे सुरू केला. नौका झरझर पाणी कापत वेगाने जाऊ लागल्या.

अवसः

भांदोबाच्या वास्तव्या

प्राण्यांची योग्यता

अमेरिकेतील ओरिगन केंटर नेशनल पार्कमध्ये १९ जूनला फ्रँक मिसर आपल्या तरुण प्रेयसोबरोबर फिरत होता. त्यांच्याबरोबर ५ वर्षे वयाचा त्यांचा कुत्रा 'बेट' हाही होता. त्यानेही जरा मोकळे फिरून यावे, म्हणून तरुणाने त्याला मोकळे सोडले. बर्फाने वेढलेल्या लियच्या तलावाच्या

किलो-ग्राव्हलन बट मजून तापन गटला. पण मध्येच थसळून तो चाळीस फूट धोल गडगडत गेला. बरीच दूरवर मजूर टाकूनही तो दिसेना, तेव्हा मिलरने कुत्र्याच्या सेळ्याच्या वस्तुही तलावात धिरकावून दिल्या. या वस्तूशी बेट नेहमी सेळत असे. कुत्रा नाहीसा झाल्याने मिलर व त्याची प्रेयसी या दोघांनाही फार वाईट वाटले. परन्तु एका आठवड्यानंतर कुत्रा सुरक्षितपणे झोजारच्या गावात परत आल्याचे आढळले. इतक्या सोलवळून बाहेर निघून रस्ता शोधून त्या ठिकाणी पोचेपर्यंत एकूण २९ कि.मी. इतके अंतर पार करून तो आला होता. या घटनेचा

सुल्लेख करून पार्कचा अधिकारी म्हणाला की. "प्राण्यांची योग्यता सरोसरच फार अपूर्व अशी असते. कधी कोणतीही गोष्ट नव्हे, जी प्राणी करू शकत नाहीत."

आघात

केरळमधील अलेप्पी जवळील मांथार बेटात सुनील रहातो. त्याला मांजरे पाळण्याची आवड होती. त्याच्याजवळ मांजरे होती. त्यातली अम्मणी मांजरी मांथार गावच्याच्या माहितीची झाली होती. ती मोठी नेमस्त होती. केवळ ब्रिस्किटे आणि हिरवी मिरची कावून राहत असे ती. समोर मांथाचा डींग ठेवला, तरी एकाही मांथासाठी तोड नसे. गावचे लोक तिच्याबद्दलच्या खूप विचित्र गोष्टी असत. नुकतोच तिच्याबद्दलची माहिती तिच्या फोटोसह तेथील स्थानिक वृत्तपत्रात छापून आली. अन् विशेष म्हणजे, दुसऱ्याच दिवशी 'अम्मणी' गेली. नंतर दोनच दिवसांनी सुनीलचे बडोमही स्वर्गवासी झाले; अन् दोन आठवड्यात एक-एक, दोन-दोन दिवसांच्या अंतराने बाकीची सर्व मांजरेही मरून गेली! सुनीलला हा आघात सहन होईनासा झाला. त्याने 'आता यापुढे मी कधीही मांजरे पाळणार नाही' असा निश्चय केला आहे.

कृत्रिम हृदय

टोकियो विश्वविद्यालयाच्या चिकित्सा-विभागाने नुकतच एक नवा विश्व-जुळांक स्थापित केला. विभागातील लोकांनी परत वर्षाच्या एका शेळीला कृत्रिम हृदय बसवले. जवळीक दिवसानंतरही ती चांगली सुदृढ होती. यापूर्वीही १९९१ मध्ये अमेरिकेतील एका विश्वविद्यालयाने असा केला होता. त्यांनी कृत्रिम हृदय बसवलेले जनावर केवळ ४८ तासच जगू शकले.

वचन-भंग

दुःखनिश्चयी विक्रमादित्य पुन्हा आठोडवळ आला. पुन्हा प्रेत खांद्यावर टाकून तो स्मशानाची वाट चालू लागला. तेव्हा वेताळ बोलू लागला - "कोणी तरी आपली कहाणी तुला ऐकवली आणि तू त्याला मदत करायला निघालेला दिसतो आहेस. जर असं नसतं तर हा सर्व खटाटोप तू कशासाठी केला असतास? पण आपलं काम झालं की दिलेली हे लोक विसरून जातात. इंदुरीची महाराणी इंदुमति याचं जिवंत आहे.

इंदुरीचा राजा जयकेंतनची इंदुमती पट्टराणी होती. बारा वर्षांपूर्वी त्यांचे झाले होते, पण अजून त्यांना संतान-प्राप्ती झाली नव्हती. मूल होण्यासाठी इंदुमती दर शनिवारी उपास करी आणि राजधानीच्या सीमेवरील मंदिरात जाऊन भगवान शंकराचे दर्शन घेऊन त्याला प्रार्थना करी. मनोभावे शंकराची ती पूजा-अर्चा करी.

वेताळ कथा

एका शनिवारी तिने मंदिरात जाऊन शंकराची पूजा केली. आणि नंतर ती तेशील पुजाऱ्याला म्हणाली - "मी तीनशे शनिवारी शंकराची पूजा केली. पण भगवान माझ्यावर प्रसन्न झाले नाहीत. मी माता बनू शकले नाही."

तिला मात्तून देत पुजारी म्हणाला - "महाराणोजी, आपण निराश होऊ नका. आपली मनोकामना पूर्ण होईल असा एक दिवस निश्चित येईल."

ती परत जाऊ लागली तसा एक ध्वनि तिच्या कानी पडला - "इंदुमती, इकडे ये!" तिने वळून मागे पाहिले, तेव्हा वडाच्या झाडापासून काही अंतरावर असलेल्या टेकडीवर तिला एक बैरागी बसलेला दिसला.

बैरागी म्हणाला - "इंदुमती, तुझी मनोकामना पूर्ण करण्यासाठीच मी इथे आलो आहे."

बैरागी एक असामान्य माणूस आहे हे लक्षात घेव इंदुमतीच्या लक्षात आले. ती त्याच्या जवळ येऊन तिच्या पायां पडत म्हणाली - "मुनीश्वर, आपण कोणी साधारण मानव नाही! कृपा करून माझ्यावर?"

जवळच्या पिशवीकडे बोट दाखवत बैरागी इंदुमतीला म्हणाला - "त्या पिशवीत काही केळी आहेत. त्यातले एकच घे आणि सांजून शक. तुझी इच्छा पूर्ण होईल निश्चित."

मोठ्या आतुरतेने इंदुमतीने पिशवीत हात घातला. पिशवी केळ्यांनी भरलेली होती. तिने पिशवीच्या तळाशी हात आणि मोठे केळ बाहेर केळ्यांचं साल काढता-काढता तिच्या लक्षात आले ते एक जोड केळ होती.

इंदुमती केळ सांडू लागली, तसा पिशवी हातात घेऊन बैरागी हा-हा म्हणता अदृश्य झाला.

त्या दिवशी रात्री इंदुमतीने राजाला घडलेली सर्व घटना सविस्तर सांगितली आणि म्हणाली - "ते नक्कीच एक महापुरुष असावेत!"

पण या घटनेनंतर तीन महिन्यांनी राजवैद्यांनी इंदुमतीची तपासणी केली नि खात्रीपूर्वक सांगितले की ती गर्भवती आहे.

नऊ महिन्यांनी इंदुमतीने जुळ्या मुलांना

जन्म दिला. पिशवीतून काढून बाहेरल्या जोड-केळ्याप्रमाणे दोघांची शरीरे एकमेकांना जोडलेली होती.

दहा दिवसांनंतर राजवैद्यांनी आपला विचार सांगितला - "सहामहिन्यात शस्त्र-क्रिया करून यांना अलग केले नाही, तर हे राजपुत्र जगण्याची आशा नाही."

"मम तोपर्वत वाट कशांना पहायची? लवकरच शस्त्र-क्रिया करून टाका." राजाने विचार केला.

आपली असमर्थता प्रकट करीत राजवैद्य म्हणाले - "महाराज, ही शस्त्र-क्रिया एकादा कुशल अनुभवी शस्त्र-चिकित्सक करू शकेल. राज्यात असा कोणी चिकित्सक नाही."

"मग कुठे आहे? शेजारच्या? शेजारच्या राज्यात कोणी असेल तर आपण त्याचे स्वागत करू. जो कोणी ही शस्त्र-क्रिया यशस्वीपणे करील त्याला आपण मूल्यवान पारितोषिक देऊन त्याचा सत्कार करू." इंदुमती म्हणाली.

राजवैद्य अमळ विचार करीत राहिले आणि मग म्हणाले - "महाराजी, आमच्या माहितीनुसार ही शस्त्र-क्रिया करायला योग्य केवळ एकच एक माणूस आहे. त्याचं नाव अश्विनी दत्त." अश्विनी दत्ताचे नाव ऐकताच राजा जयकेतन चिडून म्हणाला - "आमचा कट्टर शत्रू चंद्रगिरीच्या दरबारातील राजवैद्य! काही जाले तरी त्याच्याकडून आम्ही ही शस्त्र-

क्रिया मुळीच करविणार नाही. मग राजपुत्रांचे प्राण गेले तरी चालेल. परंतु त्या वैद्यासाठी द्रोही रुद्रसेनापुढे दयेची भीक मुळीच मागणार नाही. मी जिवंत असेपर्यंत हे शक्य नाही." गंभीर स्वरात दडपणे राजाने आपला विचार सांगितला.

जयकेतनला संतान-प्राप्ती झाल्याची बातमी कळल्यावर आसपासच्या राजांनी अभिनंदनपर संदेश पाठविले. चंद्रगिरीचा राजा रुद्रसेन याने मात्र आपल्या संदेशात म्हटले - "पुत्र-प्राप्ति झाली खरी. पण दोन मुले एकमेकांना जोडलेली आहेत. अशी ती थोडीच जिवंत राहणार?"

याचा जयकेतनला खूपच राग आला. मुलांच्या स्वास्थ्यासाठी रुद्रसेनची मदत घेणे आवश्यक आहे हे राजाला समजून सांगायचा

इंदुमतीने खूप प्रयत्न केला. पण जयकेतनने याला स्पष्ट नकार दिला आणि इंदुमतीला धमकावले - "पुन्हा अशी गोष्ट मनात सुद्धा आणू नकोस आणि यासाठी मला भरीस धालू नकोस."

जयकेतन याबाबत काही करणार नाही, आपल्याला मवत करणार नाही हे इंदुमती समजून चुकली. तेव्हा तिने निश्चय केला की आपण स्वतःच अश्विनी दत्ताकडे जायचं आणि त्याच्याकडून शस्त्र-क्रिया करून घ्यायची. तिने मुलांना वैद्यांच्या ताब्यात दिले आणि माहेरी जाण्याच्या मिषाने एका दासीला घेऊन ती चंद्रगिरीला जायला निघाली. तिने आपला वेष बदलला आणि दोन दिवस व दोन रात्री प्रवास करून ती चंद्रगिरीला पोचली.

चंद्रगिरीवाराजवैद्याचापता तिला सहज-सहज मिळाला. रात्र जाली होती. अश्विनी दत्त ब्रह्मचारी होता. तो घरात स्वयंपाक करीत होता. कुणी तरी दार सदसद्वलं, म्हणून तो स्वतःच दार उघडायला आला.

नम्रपणे नमस्कार करीत इंदुमती म्हणाली - "खूप दूर वरून मी आलेली आहे, यकून गेलेय. मला केवळ आपणच मंतांन-भित्ता देऊ शकता." आणि तिच्या डोळ्यात अश्रू तरळले.

"रहू नका बार्द. खूप दमून आलेल्या दिवस आहात. भूक लागली असेल तुम्हाला? अगोदर भोजन करा," असे म्हणत अश्विनी दत्ताने केळीच्या पानावर इंदुमतीला भोजन दिले.

जेवता जेवता इंदुमतीने जुळ्या मुलांच्या शस्त्र-क्रियेबाबतचा आपला विचार

अश्विनी दत्तला सांगितला.

"आपल्या मुलांबाबत काही काळजी करण्याची आवश्यकता नाही. शस्त्र-चिकित्सा करून आपल्या मुलांचे वाचविता येतील. आणि ही चिकित्सा मीच स्वतः करीन. तुमचं घर इथून किती दूर आहे ते सांगाल?" अश्विनी दत्ताने आश्वामन देत विचारले.

कमला ही संकोच न इंदुमतीने सांगून ठाकले - "मी इंदुपुरीची राहणारी. मी इंदुपुरीची महारानी आहे, महाशय!"

अश्विनी दत्त बुचकळ्यात पडला. त्याच्या चेहऱ्यावरील रंग उडाले. तो म्हणाला - "मी जर ही शस्त्र-चिकित्सा केली, तर दुमऱ्याच ठाणींमाझं शिर चंद्रगिरीच्या किल्ल्याच्या प्रवेश-द्वारावर लटकलेलं दिसेल हे कदाचित्

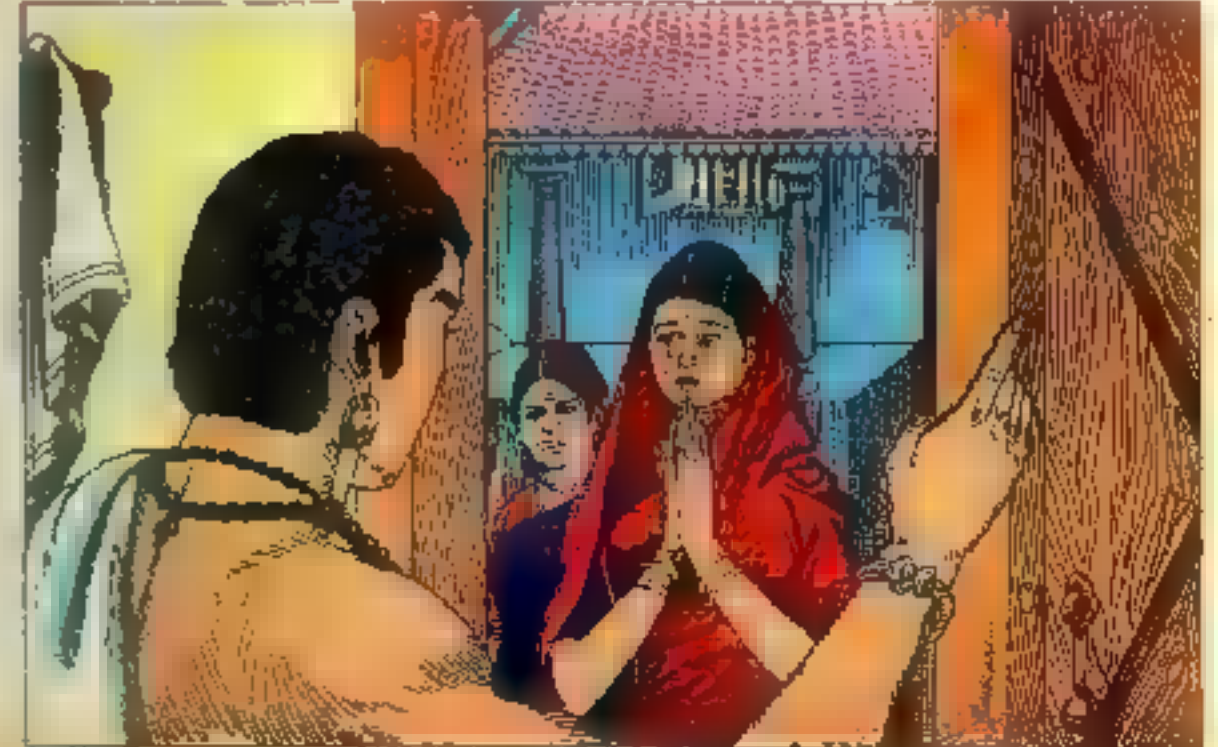
माहीत नसावं."

"आपलं काहीही नुकसान होणार नाही, असं मी आपणाला वचन देते. आपल्या प्राणावर ब्रेतणार नाही असं मी पाहीन. आपण माझ्यावर विश्वास ठेवा नि मला निराश करू नका." इंदुमती गयावया करीत म्हणाली.

अश्विनी दत्ताने थोडा वेळ विचार केला आणि मग साहस-पूर्वक म्हणाला - "तर मग चला!" त्याने घराला कुलूप घातले नि तो इंदुमती बरोबर निघाला.

इंदुपुरीला पोचताच दुसऱ्या दिवशी अश्विनी दत्ताने शस्त्र-चिकित्सा करून दोन्ही मुलांना वेगळे केले. त्याची शस्त्र-क्रिया यशस्वी झाली. दोन्ही मुले जिवंत आणि स्वस्थ आहेत.

त्याच दिवशी राजा जयकेतनच्या आज्ञेनुसार

राज्य भर मंगल घोषणा करण्यात आली -
"शस्त्र-क्रिया करून दोन्ही राजपुत्रांना अलग करण्यात आले आहे. चंद्रपुरीचे दरबारी राजवैद्य अश्विनी दत्त यांनी ही शस्त्र-क्रिया यशस्वीपणे पार पाडली. राजदंपति आणि राज्यातील प्रजा त्यांची अंतःकरणपूर्वक कृतज्ञ आहे."

तवकरच ही बातमी आसपासच्या सर्व राज्यात ही पोचली.

महाराणी अश्विनी दत्तला बहुमोल पारितोषिक देऊ लागली. त्याचा अस्वीकार करीत अश्विनी दत्त म्हणाला - "महाराणी, आपण याज्ञा जो गौरव केला त्याबद्दल मी आपले आभार मानतो."

वेताळाने राजा विक्रमादित्याला एवढी

गोष्ट सांगितली आणि म्हणाला - "राजा, इंदुमतीने अश्विनी दत्ताचा वचन-भंगच केला नाही का? कोणत्याही परिस्थितीत अश्विनी दत्ताच्या प्राणांवर बेतणार नाही असे इंदुमतीने वचन दिलेले होते. परंतु शस्त्र-क्रिया यशस्वी झाल्यानंतर तिने राज्यभर घोषणा केली आणि अश्विनी दत्ताजवळ कृतज्ञता प्रकट केली. घोषणा करून केवळ आपल्याच राज्यात नव्हे तर आसपासच्या राज्यात ही तिने जाहीर केले की शस्त्र-चिकित्सा अश्विनी दत्तने केली. असे करून तो अश्विनी दत्ताच्या प्राणांशीच खेळली नाही का? तिने विचारल्याला संकटात टाकले नाही का? जे करोत आहोत ते धोक्याचे आहे हे अश्विनी दत्तला माहीत असून ही त्याने संमति का दिली? इंदुमतीची केविलवाणी परिस्थिती पाहून तो का दयाई झाला? महाराणीने गौरव केल्याबद्दल त्याने शेवटी आभार कथासाठी मानले? माहीत असून ही माझ्या या शंकांचे समाधान तू न केलेस तर तुझा शिरच्छेद होईल हे तू जाणतोसच."

शंकांचे निवारण करीत राजा विक्रमादित्य म्हणाला - "आपले संपूर्ण जीवन स्वास्थ्य-सेवेला वाहिलेला एक महापुरुष आहे अश्विनी दत्त! आपल्या सेवेत काही अडथळा येऊ नये, आपला मार्ग निष्कटक असावा म्हणून त्याने विवाह ही केला नाही. तो ब्रह्मचारीच राहिला. आपल्या कट्टर शत्रूला रोगाने शासने तर त्याला

रोगमुक्त करणे हा सध्या वैद्याचा परम कर्म होय. म्हणूनच आपल्या प्राणाची पर्वा न करता अश्विनी दत्त इंदुमतीच्या मुलांची शस्त्र-क्रिया करायला तयार झाला. हे काम एकाद्या सामान्य वैद्याकडून होणारे नव्हते. त्यासाठी अनुभवी व कुशल वैद्याची आवश्यकता होती. अश्विनी दत्त हा एकाद्याच असा योग्यता-संपन्न वैद्य होता. आसपासच्या राज्यात ही त्याच्या इतका कुशल वैद्य दुसरा कोणी नव्हता. वैद्याचे नाव गुप्त ठेवले असते, तरी चंद्रगिरीच्या राजाच्या ते सहज नक्षान आले असते, आपला दरबारी वैद्य अश्विनी दत्त ही अवघड चिकित्सा करू शकतो हे त्याला चांगले माहीत होते. शत्रूला उपयोगी पडण्याचा अपराध केल्याबद्दल आपणास कठोर शिक्षा केली जाईल हे अश्विनी दत्त ही जाणून होता. ही सर्व परिस्थिती जाणूनच इंदुमतीने सार्वत्रिक घोषणा केली आणि अश्विनी दत्ताचे सर्वप्रपंचविले. आता रुद्रसेन अश्विनी दत्ताला शासन करण्याचे दुःसाहस करू शकणार नाही, कारण आपल्या सेवा-धर्माला

अनुसरूनच अश्विनी दत्ताने आपल्या प्राणांची बाजी लावली होती. चंद्रगिरी सोडून अन्य राज्यात त्याला चांगलाच मान-सन्मान मिळाला. त्याने आपल्या राज्याची प्रतिष्ठा वाढवली. अशा सुशील वैद्याला शिक्षा केली असती तर रुद्रसेनचीच बदनामी झाली असती. उत्साहाच्या भरात त्याने असे केले असते, तर अन्य राज्यांनी आपला विरोध दर्शविला असता, त्याला अनेक नवे शत्रू निर्माण झाले असते. त्याच्या स्वतःच्या प्रजेने ही विद्रोह केला असता. याच भीतीने आपले वैर बाजूला ठेवून त्याला अश्विनी दत्ताचे अभिनंदन करायला लागले असेल. इंदुमतीने या संकटातून मोठ्या कुशलतेने अश्विनी दत्ताची सुटका केली. म्हणूनच तिने अश्विनी दत्ताजवळ आपली कृतज्ञता केली. असे करून इंदुमतीने वचन-भंग केला तो कृतघ्न बनली असे म्हणणं चुकीचं होय."

राजाच्या या स्पष्टीकरणावर संतुष्ट होऊन वेताळ प्रेतासह द्वाडार जाऊन बसला.

आधार : सुजील सिन्हा यांची एक कथा

राजनर्तकी

अवन्ती व कुसुमपुर राज्यांचे संबंध मैत्रीचे व निकटचे होते. अवन्तीची राजनर्तकी होतो कौमुदी. राजालाचे पालन करण्यासाठी कौमुदी कुसुमपुरला गेली व तेथे झालेल्या विविध अलंकारातून तिने आपल्या नृत्याचे कार्यक्रम केले. ती अवन्तीकडे परत निघाली असता वाटेतच दरोडेखोरांनी पकडून तिला कैद केले. तिच्याबरोबर मैत्रिकांनीही स्वतःला त्यांच्या स्वाधीन केले.

दरोडेखोर राजनर्तकी कौमुदीला आपल्या नायकाकडे घेऊन गेले. कौमुदी नायकाला म्हणाली, "तुम्ही समजलात कोण ? अवन्तीची राजनर्तकी आहे मी ! महाराजांना हे नक्कीच कळेल की तुम्ही अडकवून ठेवले आहे, ते आपल्या सैन्यामह येतील अन् तुमची पाठं-मुळंही सभून काढतील."

दरोडेखोरांचा तिच्या सांगण्यावर विश्वास बसला नाही. त्यांना वाटले, की ती बोट बोलत आहे. अमणार तर ही मक्कीच कोणी सामान्य आई ! तेव्हा त्यांच्यातला एकजण म्हणाला, "बरं तर बरं ! आपण खुद्द महाराणीच आहोत असं नाही म्हणालीस. राजनर्तकी होय तू ?"

ऐकून सर्वजणही हसू लागले. दरोडेखोरांचा नाईक तिला म्हणाला, "मग इथे ताबून अन सिद्ध कर की तू राजनर्तकीचे आहेस !"

कौमुदी एकदम चिडून म्हणाली, "अरे चले ! तुम्यासारक्या जंगली माणसासमोर नाचू मी ? मी नाचेल, तर केवळ राजदरबारातच ! जीव घेतलास माझा, तरीही तुम्यासमोर नक्कीच नाचू लागू मी."

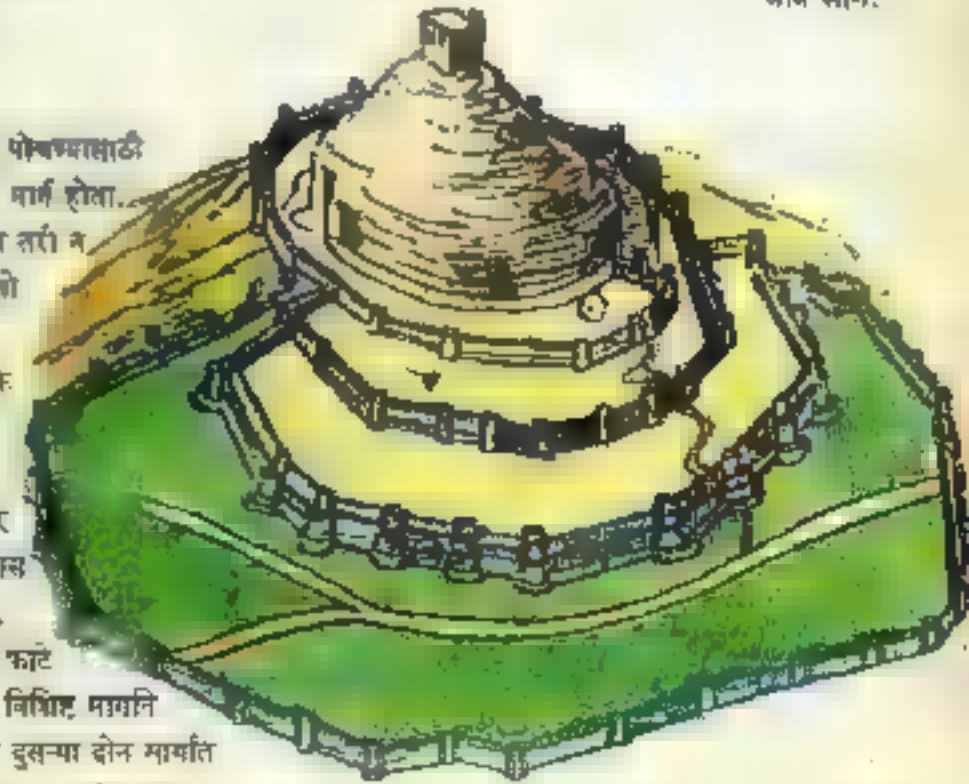
तिचे बोलणे ऐकून आश्चर्यचकित झालेला नाईक म्हणाला, "होय, ही नक्कीच राजनर्तकी आहे. आपल्या धंद्याचं मूल्य अन् घी तिं तो बरोबर जाणते ! उत्तम कलाकार आहे ही. हिला आणि हिच्या बरोबरच्या लोकांना सन्मानपूर्वक जंगलाबाहेर पोचवून या." अनुयायींनी आपल्या नेत्याची आज्ञा ताबडतोब अंमलात आणली.

देवगिरी किल्ल्याचा प्राचीन टेडकाची-गुळग

किल्ल्यावरील राखणालागत पोचण्यासाठी भुयारी मार्ग हाच एकुलता मार्ग होता. इथे भगदी डोक्यात बोट घालून तरी न विलेन इतकी अंधार असे अन् तो रस्ताही मोठा धोक्याचा होता. कारण पिंपोपाये वपनेने मैत्रिक भयला गटेनच गाढून मारून टाकत असत. शत्रुमैत्रिकांची मरुवा अधिक असेल, तर भुयार घुराने भरून टाकले जाई व भयस घेता न ज्ञान्याने ते भरून जात.

भुयारी मार्गाला मध्येच सॉन फाटे पडलेले होते. त्यातला एकाच विधिए मागति सुरक्षित आत येई. चुकून दुसऱ्या दोन मार्गात झिल्लेले नोक सानो लाईत पडत, व त्यांना शत्रु

चौलगाबाद किल्ल्याच्या रचनेचे चित्र

देशातील किल्ले - ७

दक्षिणेतील मजबूत किल्ले

■ : गीरा भुवा ■ मिथकस ■ मीना

देवगिरी किल्ल्याला दक्षिण भारताचे सिंहद्वार म्हणून जाते. कारण दक्षिणपठारावरील काळ्या फत्तरावर बांगलेला मजबूत किल्ला खूपच गंभीर विसतो. त्यामुळेच याला 'देवगिरी' असे नाव पडले असामे, नवरात्र्या चारही बाजूंना भक्कम असा तट होता. याशिवाय मगराच्या मात चहाबाला (किल्ल्याला) घेरून मजबूत तट तीन बंदक होते. सर्वात आतच्या बाजूच्या बंदकातील धर्याची पातळी गरजेनुसार कमी जास्त करण्याची सोयही केलेली होती. शत्रूचे झाले तर पाण्याची पातळी वाढवून बंदकावरील पून बुडवून टाकला जाई. इतके करूनही शत्रु पुढे आला तर त्याला पुढे भुयारी मार्गावर जावे लागे.

वेदनामय मृत्यु येई. योय भुवारी रस्त्याने कोणी येत्याच, तर त्यांना ही राजशाखाद्वार्यात पोचण्यासाठी भाजहीलं अनेक अडचणींना तोंड द्यावे लागे.

देवगिरी किल्ला हा दुसरी मनाच्या दुसऱ्या

सातवाहनांच्या काळचा आहे. यादव राजांनीही दोनवे वर्षांहून अधिक दप्तर आपले राज्यशासन चालवले होते. इ.स.न १२०४ मध्ये अल्लाभुलीन शिल्लोने यादव राजाकडून हा किल्ला ताब्यात घेतला. मुन्ततान महमद बिन मुसलकने जेव्हा हा किल्ला पाहिला, तेव्हा त्याला असे वाटले की, साऱ्या अशात अत्यंत सुरक्षित असा हा एकच एक किल्ला आहे. यासाठीच फळ त्याने देवगिरी ही आपली राजधानी बनवली होती. तेव्हा किल्ल्याला 'दौलताबाद' असे नामाभिधान जाले होते.

मुसलकचा एक भासा माने मुसलगां येणे आपली राजधानी बनवून बहामनी केले.

किरा किल्लाच्या मठाच्या भिंती व संरक्ष

बांद मिनार
दीक्षागार
किल्ला

मुसलगां किल्लाचील बाजार

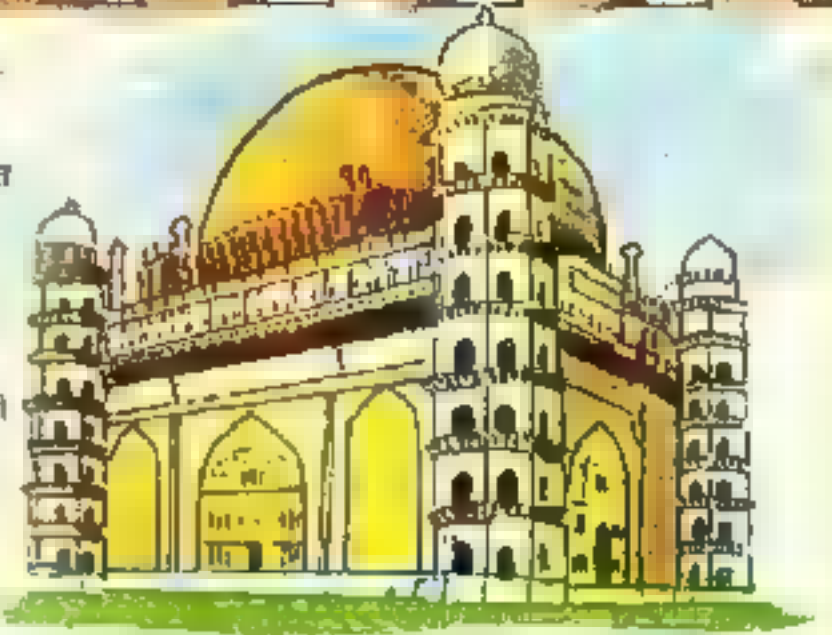
मानंतर बहामनी संघाजालो बिदर ही आपली राजधानी बनवली. तेथे तीन संदकांनी युक्त असा एक बांगला मजबूत किल्ला होता.

दक्षिण भारतातील मुसलमानांच्या काही मजबूत व प्राचीन अशा इमारती बिदरमध्ये आहेत.

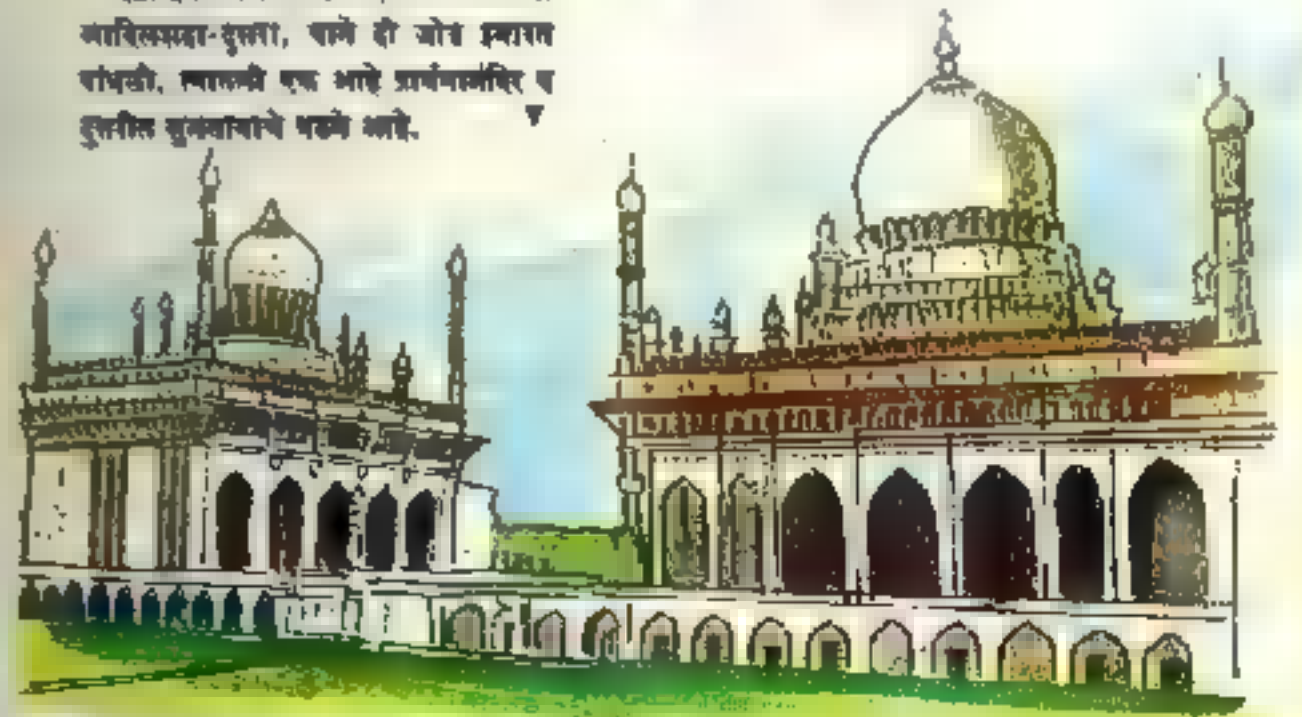
पंधराव्या शतकाच्या शेवटी बहामनी राज्याचा कास होत होता. १४९० मध्ये पुष्प आदिलखानने दिवापुर सोडून आदिलशाही केले. बहामनी महम्मद हा भीटा प्रसिद्ध बादशहा होता.

ममाधीना गोंयभुपट प्रगतात. हा पुष्प जगातील दुसऱ्या क्रमांकाचा

इस्लाम तेजा, तत्पहानी, पवित्र संकीर्ण नारिलमहा-दुसता, याने ही जोर इमारत बांधली. त्यातली एक आहे प्राचीनमंदिर व दुसरील मुसलमानांचे मकबरे आहे.

मोतमुसद, याने हाताले लाल राजधानी, की तिचा हल याने प्रतिभानी भुमदतो. हातावरचे पट्टाज भिंतीला काढले तर समोरच्या भिंतीतून त्याची दिव्दिक् येऊ येते.

विशाल असा घुमट आहे.

या आदिभगवानेच दूरच्या नद्या व तलावातून भूमिगत पाहपातून किल्ल्यात पाणी आणून एका अद्भुत कार्य केले.

अहमदनगरचा किल्ला

बहामनी राज्यातून निराळा होणारा अणखी एक सरदार होता अहमद निजामशाहा. त्याने किल्ला स्थापना केली. त्याची राजधानी होती अहमदनगर.

१५७५ च्या डिसेंबरमध्ये मोगलांनी अहमदनगरला वेढा दिला. वेढ्या आपल्या भाषाच्या मुताबी प्रतिनिधी म्हणून बांदविभी राज्यकारभार पहात होती. तिने मोठ्या ठेयाने मोगलांना दान दिले. किल्ल्यातील शक्यतो

बांदविभी

संपत्ती, तेंव्हा मरिचियातून सोन्यापातून तिने तोफगोळे बनवून घेतले असे सांगण्यात येते.

१५९६ च्या फेब्रुवारीत तह होऊन तेथे तात्काळ शान्ति झाली.

भारताच्या स्वातंत्र्य चळवळीच्या वेळी या किल्ल्याचा तुला म्हणून उपयोग झाला.

सरदार बल्लभभाई पटेल, पंडित बचतूरनाथ नेहरू, अबुलकलाम आझाद, आचार्य कृपलानी आदि सुप्रसिद्ध राजकीय नेत्यांनी याच किल्ल्यात तुलाचाम भोगला. या किल्ल्यातील तुलाचामातच डॉ. नेहरूंनी 'हिस्ट्रिकसो थ्री ईंडिया' नावाच्या सुप्रसिद्ध ग्रंथाची रचना केली.

पिशाच आणि आकशी

शंकर सोळा वर्षांचा असताताच त्याचे बडोले वारले. शंकराकडे हुशार होता, पण होता एक नंबरचा आकशी.

एक दिवशी शंकरची आई म्हणाली - "बेटा, तू जर कोणत्याही नस दिले नाहीस, मग ओसाड होऊन जाईल. मग आपल्याला खावण्याची काही मिळायचं नाही."

आईच्या बोलण्यावर चिडून शंकर म्हणाला - "उन्हात पावसात शेतावर जाण मला नाही बघणार. दुसरं एकादं मिळालं तर पाहतो. काय देणार कोण गावात? हे कसलं - स्मशान आहे स्मशान!" असे म्हणत तो घरातून बाहेर पडला. जाता-जाता त्याने एका जंगलात प्रवेश केला.

चानून चानून तो थकून गेला होता. एका चिंचेच्या झाडाखाली तो बसला. आपल्या नाशिवाला दोषदेत तो रडू लागला. जमण्याचा त्याला अगदी कंटाळा आला होता. पिशाच

आता दये आलं नि त्याने आपल्याला लाऊन टाकलं तर आपण या कटकटीतून एकदाचे मुक्त होऊं असा विचार त्याच्या मनात आला.

दुसऱ्याच क्षणी एक आवाज त्याने ऐकला. "इथं फक्त मीच आहे एकटा!"

आश्चर्याने शंकरने मागे बळून पाहिले. एक पिशाच विकट हास्य करीत त्याच्या समोर आला. ते म्हणालं - "तुझ्या मनात माझ्याबद्दल विचार आला आणि हा आलो मी!"

पिशाचाला पाहताच शंकर प्रथम धाबेरला तो म्हणाला - "तू मला काही मदत करू शकतोस का?"

"तुला काय पाहिजे ते सर्व मी देईन. फक्त माझी एक अट तुला मान्य करावी लागेल. आहे कबूल?" पिशाचाने विचारले.

"काय तुझी अट आहे?" शंकर म्हणाला.

"सहा वर्षे मी तुझा गुलाम बनून राहीन, तुला जे पाहिजे ते देईन. तू एकाद्या राजा

सारखा सुखोपभोग कर, ■■■ फक्त सहा वर्षेच हं." पिशाच्चांने जणू एक रहस्यच सांगितले.

यात काही तरी धोका आहे असं दाटून शंकरने विचारले - "अन् मग पुढे काय?"

"त्यानंतर मरेपर्यंत तू माझा गुलाम बनून राहणार. मी तुला आपल्या बरोबर घेऊन जाईन.

पण या सहा वर्षांत तू सांगितलेलं एकाच काम मी केलं नाही तर आपली ही योजना रद्द झाली असं समजायचं. तू आपल्या वाटेने चालू लागायचं, मी आपल्या वाटेने जाईन."

पिशाच्चांने शंकरच्या प्रश्नाचे उत्तर दिले.

शंकरने पिशाच्चाची अट मान्य केली. दुसऱ्याच क्षणी त्याचे खिसे सोन्याच्या मोहरांनी

भरून गेले.

"तुला जेव्हा काही लागेल, तेव्हा माझे स्मरण कर. मी तुझी इच्छा पूर्ण करीन." असं सांगून पिशाच्च अदृश्य झाले.

शंकर घरी आला आणि जे घडलं ते मगळं त्याने आपल्या आईला सांगितलं. महा वर्षांनी आपला मुलगा पिशाच्चाचा गुलाम होणार हे जाणून आईला फार वाईट वाटले. ती रद्द लागली आणि शंकरने ही योजना रद्द करावी असा हट्ट धरून बसला. शंकरला हे आवडलं नाही. शंकरच्या आईने त्याला घराबाहेर काढले आणि दार बंद करून घेतले.

शंकर जंगलात गेला आणि त्याने पिशाच्चाचे स्मरण केले. जेव्हा पिशाच्च त्याच्या समोर दिसले, तेव्हा शंकर त्याला म्हणाला - "मला एक सुंदर घर, दास-दासी आणि पेटी भर सोन्याच्या मोहरा देण्याची व्यवस्था कर."

पिशाच्चांने एका ■■■ शंकरच्या सर्व मागण्या पुर्या केल्या. एक महिना भर शंकर सर्व सुखोपभोग करीत राहिला. मग त्याने पुन्हा एकदा पिशाच्चाचे स्मरण केले. तो पिशाच्चाला म्हणाला - "मला जंगलात संचार करण्यासाठी एक हत्ती आणि चार घोडे दे."

पिशाच्चांने लगेच ही मागणी पण पूर्ण केली. आणखी एक महिन्यानंतर शंकरने पुन्हा पिशाच्चाचे स्मरण केले. पावेळी शंकर पिशाच्चाला म्हणाला - "या जंगलात चोर,

डाकू आणि लुटारू आहेत अशी मला शंका आहे. त्यांच्यापासून बचाव करण्यासाठी मला चार वाघांची आवश्यकता आहे."

पिशाच्चांने चार वाघ आणले आणि त्यांना घराच्या चार बाजूंना बांधले. एकदा शंकरने पिशाच्चांला सांगितले की त्याच्या घराच्या चारी बाजूंना दोन फुट उंच ■■■ बांधून द्यावा. जवळच जो मोठमोठो झरा होता तो उपटून टाकायला सांगितला. घराच्या पूर्वेकडे जो छोटा टेकाडा होता तो उखडून डोंगरावर टाकायला सांगितला. या सर्व मागण्या ऐकून पिशाच्च खूपच चिडले. ते रागाने शंकरला म्हणाले - "तू ■■■ असे छळशील याची मला ■■■ असती तर मी प्रथमच तुला भेटलो नसतो. तू माझ्या तावडीत सापडणार आहेस ■■■ विसरू नकोस. त्यावेळी मी तुला गरम तेलात टाकून नंतर ■■■ अशीत फेकून देईन. एका झटक्यात मी तुला लाऊन टाकणार नाही. सुरीने तुझे बारीक बारीक तुकडे करून सहा महिने तुला खात राहीन."

बदबदा हसत शंकर म्हणाला - "मी थोडाच तुझ्या हाती लागणार आहे?"

अशा रीतीने सहा वर्षे संपत आली. शंकर जे मागेले ते पिशाच्च देत राहिले.

सहाच्या वर्षांत शंकरला काळजी बडू लागली. आपली चूक त्याच्या नक्षात येऊ लागली. शेवटच्या दिवशी आपल्या घरासमोर उभा राहून तो विचार करीत राहिला. तो

तेथून निघाला आणि तलावाच्या जवळ पोचला. बेडकांच्या आवाजाने वातावरण दुमदुमत होते. एका बेडकाने पाण्यातून उडी मारली आणि थेट शंकरच्या डोक्यावर आला. शंकरने डोक्याचाडे हात नेला, तशी बेडकाने पाण्यात उडी मारली.

हे सर्व पाहून शंकरच्या डोक्यात एक विचार चमकून गेला. एक दीर्घ श्वास घेऊन शंकर ओरडला - "हे पिशाच्चा, लवकर ये." झाडाच्या फांद्यांतून पिशाच्चांने शंकर पुढे उडी मारली.

"मी तुला आता जे काम सांगणार आहे, ते तू केलंच पाहिजे." शंकर म्हणाला.

"आपली सहा वर्षांची मुदत उरलेली

होती. ती संपायला अजून अर्धा तास अवकाश आहे. सहा वर्षे तू मला जे जे करायला सांगितलंस ते ते सर्व मी केले. आता झटपट सांग, काय काम आहे बरं तुझं? मग तू माझा गुलाम बनणार आहेस. मी तुला कच्चाच खाऊन टाकणार आहे!" पिशाच्याच्या बोलण्यात त्याचा उतावळेपणा स्पष्ट दिसत होता.

"मी बेडकांचं संगीत ऐकू इच्छितो. तलावातल्या बेडकांचं नव्हे. तू गावावर चढ, फांदीवरून तलावातले बेडूक काढ नि त्यांना फांदीवर बसव. मग मी त्यांचं मधुर संगीत ऐकेन." शंकरने आज्ञा केली.

लाल लाल होळे वटारीत शंकरकडे पाहत पिशाच्या रागाने म्हणाले - "तुला बेडकांचं संगीत ऐकावंस वाटलं नाही हे बरं. तुझी मजल बेडकांपर्यंतच आहे. मागून मागायचं तर काय पण मागितलंस?" असे विचारीत पिशाच्याने तलावात उडी मारली. जे बेडूक हाती लागले फांदीवर बसवले. आणखी काही बेडकांना पकडण्यासाठी ते तलावात

बुडी मारायला निघाले, इतक्यात फांदीवरच्या सर्व बेडकांनी तलावात उडी मारली.

पिशाच्याला खूप राग आला. तरी पण बेडूक पकडून त्यांना फांदीवर ठेवण्याचे काम तो करीतच राहिला. आणि बेडूक फांदीवरून तलावात उड्या मारत राहिले. अर्धा तास हे चालू राहिलं.

आता उत्साहाने शंकर पिशाच्याला म्हणाला - "दिलेल्या शब्दाप्रमाणे तू आपलं काम करू शकला नाहीस. सहा वर्षांचा मुदत ही संपली आहे. आपण दोघे ही आपापल्या वाटेने चालू लागू. मी आता माझा आळस सोडून देतो. घरी जाऊन शेतीवाडीच्या कामात लक्ष घालीन नि आईची सेवा करीन." आणि शंकर आपल्या गावाकडे निघाला.

पिशाच्या विचारे आता काय करणार? ते आपल्या मनात म्हणाले - "अरे आळशा, किती हुशार आहेस रे ! इधून पुढे मी आळशी मुल्लिच विश्वास ठेवणार नाही." आणि पिशाच्या अदृश्य झाले.

चिन्तूची बुद्धिमानी

चंचलपुरच्या चिंतूला वाटेकी बुद्धिमान गावात कोणी नाहीच. प्रत्यक्षात मात्र सर्वजण महामूर्ख समजत असत. आपली बुद्धिमानी पुराव्यासह सिद्ध करावी, अशी त्याची तीव्र इच्छा होती. एक दिवस तो गावपाटलाकडे गेला.

पाटील त्याला म्हणाला, "तू अगदी महामूर्ख आहेस, असं सगळ्या गावकऱ्यांचं म्हणणं आहे. त्यामुळे तू काहीही म्हणालास, तरी ते विश्वास नाही ठेवणार. तेव्हा तू असं कर - आसपासच्या एकाद्या गावच्या ज्यांना आपले गावकरी बुद्धिमान मानतात, अशांपैकी एकाद्या गावठून त्याची मान्यता मिळव. तू बुद्धिमान असल्याचं त्याला सिद्ध करून दाखव. नंतर त्याच्या सहीचं शिफारस-पत्र घेऊन ये."

चिन्तू दुसऱ्या गावी जायला तयार झाला. पण त्याच वेळी चंचलपुरमध्ये एक सिद्ध पुरुष दाखल झाला. त्याची उपदेशपर प्रवचने

एकायला गावचे लोक मोठ्या झाले. या योग्यानेच मान्य केले, तर गावचे लोकही आपल्याला बुद्धिमान मानतील; म्हणून चिन्तूही एक दिवस तेथे जाऊन प्रवचन ऐकू लागला.

सिद्ध पुरुषाने त्या दिवशी बऱ्याच वैशिष्ट्य-पूर्ण गोष्टी सांगितल्या. तो म्हणाला की, 'कावळ्यात पांढरा कावळा कधी नसतोच; तेव्हा कावळा शोधू जाणं हा शुद्ध मूर्खपणा होईल.' पुढे त्याने असेही सांगितले की, सर्व प्राणी हे एकच आहेत, समान आहेत. रावण हा मोठा शक्तिशाली होता, पण शेवटी काय उपयोग झाला? परखीच्या मोहात पडून त्याचे पतनच झाले! तेव्हा माणसाने दुर्गुणांपासून नेहमी दूर रहावे!

चिन्तू नंतर वतिथियुहात जाऊन सिद्ध पुरुषाला घेटला. तो म्हणाला, "स्वामीजी, तर्कशास्त्रात माझी जरोबरी करू शकेल, असा

कोणी इथे नाहीच. आपण ज्या गोष्टी सांगितल्यात त्या तर्कशास्त्राच्या नियमात मुळीच बसत नाहीत. मी आपल्या शंकांचं निरसन करून घेण्यासाठी तुमच्याकडे आलो आहे."

योगी म्हणाला, "अवश्य विचार बेट !" चिंतूने विचारले, "आपण म्हणालात की, पांढरा कावळा अस्तित्वात नाही. पण घाला पुरावा काय?"

योगी उत्तरला, "निदान माझ्या माहितीनुसार, आजपर्यंत पांढरा कावळा कोणी पाहिलेलाच नाही."

"मग माझ्या माहितीनुसार, आजपर्यंत ईश्वर कोणी प्रत्यक्ष पाहिलेला नाही. मग याचा अर्थ काय असा धरायचा का, की ईश्वर

अस्तित्वातच नाही?" चिंतूने पटकन् तार्किक प्रश्न केला.

"ईश्वराचं अस्तित्व मान्य करायला कितीतरी कारणे आहेत, अद्देश आहेत. पण पांढऱ्या कावळाचं अस्तित्व मान्य करण्यात काहीच साधणार नाहीय." योगी शान्तपणे उत्तरला.

यावर चिंतू हसत म्हणाला, "पण मग जाणण्यासाठी अद्देश असायची गरज काय? तर्कशास्त्राच्या आधारे मी भावित करू शकेन की पांढरा [ ] असू शकतो, ऐकाल [ ] तर्क?"

मोठ्या कुतुहलाने योग्याने आपले डोळे होकाराची हलवले. [ ] करत चिंतू बोलू लागला, "माणसांमध्ये काही काळी, काही गोरी असतात; कुत्रे, गायी वगैरे सुद्धा अशाच विविध रंगांच्या असतात. बरोबर? मग कावळेच [ ] नाही पांढरे असू [ ]?"

सिद्ध म्हणाला, "हो, असू शकतोच. वादविवाद कशासाठी बेटे? काही [ ] असेल तर विचार, मी ती दूर करीन."

चिंतू म्हणाला, "आपण रामायणाची कथा सांगितलीत तेव्हा मला असं वाटलं की रावणच रामापेक्षा चांगला आहे. मला तर असंही वाटलं की राम फार वाईट व्यक्ती आहे."

"ज्याच्या-त्याच्या बुद्धीप्रमाणेच त्याचे विचारही असतात." सिद्ध बोलला.

"यात बुद्धीचा काहीच संबंध नाही

स्वामींजां. आपण ऐकायला तयार असाल तर तर्काच्या आधारे मी सिद्ध करीन की माझं म्हणणं बरोबर आहे."

सिद्ध तर त्याचा तर्क ऐकायला भातुरच होता.

चिंतूने आपलं तर्कज्ञान पाजळायला सुरुवात केली. "वाल्मीकी हे रामाचे भक्त होते. त्यांनी रामायण रचले, म्हणूनच त्यांनी रामाना कथानायक अन् त्याचा भवू रावण घाला [ ] वनवले, बरोबर?"

"मी तुझं विधान खोडून काढू शकत नाही. पण वाल्मीकी हे [ ] भक्त का होते? रावणाचे का नव्हते?" सिद्धाने विचारले.

"रावणाचेही भक्त होतेच की ! पण [ ] युद्धान जिंकतात, त्यांची लोक स्तुती करतात, त्यांनाच मोठेपणा मिळतो. श्रीरामाने तर अनेक अन्याय करूनच रावणाचा संहार केला. वाल्मीकीकडून रामायण रचून घेवून स्वतःला श्रेष्ठ म्हणवून घेतलं. आपलीच टामटाम करवून घेतली अन् त्याद्वारे आपल्या मोठेपणाचा प्रचार केला." चिंतूने तार्किक विधान केले. सिद्ध हसून म्हणाला, "फारच बुद्धिमान आहेस तू."

त्याबरोबर चिंतू म्हणाला, "हां, तुम्ही हे खरं मानलंत, पण आमच्या गावचे लोक तसं मानायला तयार नव्हिन. माझी आपणाला अशी विनंती आहे की, आपणच हे सत्य त्यांना सांगावं."

"ठीक आहे. अद्या माझं प्रवचन सुरू

होण्यापूर्वी मी तुला बोलावीन. पांढरा कावळा अन् रामायण यांबद्दल तुला जी माहिती आहे, ती तू गावकऱ्यांना सांग. पाहू या कोण तुझं विधान खोडून काढायचं धाडस करतय." योगी म्हणाला.

चिंतू मोठ्या तुशीने घरी निघून गेला. दुसऱ्या दिवशी मनातले मगळे चिंतूने लोकांसमोर सांगितल्यावर योग्याने विचारले, "चिंतूनं आत्ता केलेल्या विधानाचं तार्किक आधारात कोणी खंडन करील काय?"

कोणीही पुढे यायला तयार झाले नाही. फक्त गावपाटीलच व्यूढून म्हणाला, "याच्या बोलण्याचं खंडन फक्त आपणच करू शकाल."

पाटलाचे बोलणे ऐकून चिंतूला 'आपण

कोणी फार बुद्धिमान वा होत' असे वाटले. 'आपले बोलणे कोणी खोडून काढू शकत नाही. योगी स्वतः तर कालच हारला आपल्यापुढे!' अशी कल्पना करून त्याला आता वाटले की, 'योगी आता नक्कीच आपल्याला सर्वांसमोर बुद्धिमान म्हणून जाहीर करेल.'

योग्याने बोलायला सुरुवात केली, "एक काळ असा होता की देवीची साथ पसरल्यावर देवाला बळी वगैरे अर्पण केले जात. पण नंतर काही बुद्धिमान लोकांनी ही समजूत चुकीची असल्याचे सिद्ध करून रोगनिवारणासाठी लस शोधून काढली. एक काळ होता की लोक समजत होते की आपली पृथ्वी सपाट आहे. पण काही बुद्धिवंतांनी ही चुकीची असल्याचे सिद्ध केले; आणि त्यामुळेच आपल्याला खगोलशास्त्राबद्दल माहिती मिळाली, बुद्धिमान प्रथम जे सांगतात ते सर्वांना अलं च विचित्र वाटत. पण त्यामुळे मनुष्यजातीचा नंतर फायदाच झाला आहे."

योग्याचे हे बोलणे ऐकून तर चिंतूला आता स्वर्ग दोन ओटेच अुरल्यासारखे वाटू लागले.

गावकरी योग्याचे बोलणे अंतुसुकतेने ऐकत होते.

सिद्ध योगी पुढे बोलू लागला, "बुद्धिवंतांचे विचार सामान्य लोकांसारखे नसतात. जनता त्यांना मूर्ख समजते. माझी रवात्री आहे की चिंतूही त्यांच्यापैकीच एक आहे. याच्या विचारांमुळे जगाचे भले होईल असाही एक दिवस अंभवू शकेल. तोपर्यंत मात्र यांना मूर्खच समजायला हवे."

आता सर्व गावकरी हसू लागले. चिंतू रागावून म्हणाला, "मला मूर्ख ठरवून काय होणार आहे? तुम्हाला अकल असेल तर माझे म्हणणे छोडून काढून दाखवा न!"

सिद्ध हसत म्हणाला, "बुद्धिमंतात एक गुण असतो, की तो मूर्ख माणसाशी कधी वाद घालत नाही. मी अन् गावकरी इतकी बुद्धिमानी तर नक्कीच दाखवू शकतो."

गावकरी जास्तच हसू लागले. चिंतूचा मोठाच हाक झाला. मात्र त्याने आपल्या अकलेच प्रदर्शन करायचा कधीच प्रयत्न केला नाही.

महाभारत

द्रुपदाने पाठवलेला ब्राह्मण पांडवांकडे आला व त्यांना म्हणाला, "आमच्या राजाने आपणांबद्दल पूर्ण माहिती विचारून घेण्यासाठी मला पाठवले आहे. आपण आपले कुल, गोत्र सांगण्याची कृपा करावी."

धर्मराजाने ब्राह्मणाचे योग्य असे स्वागत केले. तो म्हणाला, "आपल्या महाराजांना आमच्या कुलगोत्राशी काय करायचे आहे? त्यांनी तर जाहीर केले होते की, मत्स्ययन्त्रभेद करणाराशी आपण आपल्या कन्येचा विवाह करून देऊ. आमच्या भावाने तो पण पुरा केला अन् राजकुमारीला जिंकले."

इतक्यात पांडवांना घेऊन जाण्यासाठी द्रुपदाने पाठवलेले रथ तेथे आले. सर्व पांडव

निरनिराळ्या रथांवर आरूढ झाले आणि कुंती द्रौपदीसह एका निराळ्या रथात चढली. सगळे रथ राजधानीत पोचल्यावर द्रुपदाने त्यांच्यासाठी मौल्यवान अशा अगणित भेटवस्तु पाठवल्या. त्यातील केवळ क्षत्रियोचित अशा वस्तूंचाच स्वीकार करून बाकीच्या वस्तु पांडवांनी परत केल्या. हे पाहिल्यावर द्रुपदाची सात्री झाली की, हे सर्वजण भव्यच आहेत.

नंतर ते सर्वजण एका मंडपात प्रविष्ट झाले. द्रुपदाने धर्मराजाकडे बळून म्हटले, "आपण कोण आहात हे मला माहीत नाही. तोपर्यंत आम्हाला ते कळत नाही, तोपर्यंत मी आपल्या कन्येचा विवाह शास्त्रोक्त पद्धतीने कसा करावा?"

आता माव धर्मराजाने सत्य कथन केले, द्रौपदीला जिवून घेणारा वीर अर्जुनच आहे, हे कळल्यावर द्रुपदाचे दोळे आनन्दाश्रूंनी भरून आले. तो म्हणाला, "तुम्ही सर्वजण लाक्षागृहातून वाचलात, हे मी आपलं सद्भाग्यच समजतो. मी आता प्रतिज्ञा करतो की, मी तुम्हाला तुमचं राज्य परत मिळवून देईन. योद्ध्याच विवसात शुभमुहूर्त पाहून अर्जुनाचा द्रौपदीशी विवाह करून देईन."

धर्मराज बोलला, "हे कसे शक्य आहे? मी स्वतः आणि भीम अर्जुनाहून मोठे आहोत.

यावर द्रुपद म्हणाला, "मग माझ्या कृष्णेचा विवाह तुझ्याशीच होईल."

"आपली कन्या म्हणजे रत्न आहे. रत्नाचा

स्वीकार तर कोणीही करील. आमच्या मातेच्या तोंडून बाहेर पडलेल्या भयाना आम्ही बांधलेलो आहोत; म्हणून आम्ही पाचही जण आपल्या कन्येशी विवाह करू," धर्मराज म्हणाला.

हे ऐकून द्रुपद स्तंभित झाला. तो म्हणाला, "एक पुरुष अनेक स्त्रियांशी विवाह करू शकतो, पण एक स्त्री पाच पुरुषांशी कसा काय विवाह करू शकेल? तेव्हा याबाबत मी, तू, कुन्तीमाता अन् धृष्टद्युम्न मिळून बुद्धी चर्चा करून ते ठरवू." असे म्हणून द्रुपदाने तो विषय तितकाच यांबवला.

त्याच वेळी हरिणाचे कातडे धारण केलेला कृष्णद्वैपायन तेथे आला. सर्वांनी त्याचे करून पादपूजा केली अन् त्याला अर्चित आसनावर बसवले. नंतर सर्वजण आसनावर बसले.

द्रुपदाने कृष्णद्वैपायन व्यासांना विचारले, "महात्मन्, धर्मराजाला धर्मासंबंधी सर्व नियम चांगले माहीत असूनही तो म्हणत आहे की, ते पाचही भाऊ कन्येशी विवाह करणार आहेत. कधी कोणत्या युगात एका स्त्रीचा अनेक पुरुषांशी विवाह झालेला ऐकितो आहे काय? धर्मराजाचे म्हणणे धर्मविरुद्ध आहे ना?"

पण धर्मराजच ताबडतोब बोलला, "माझ्या तोंडून अधर्माची गोष्ट कधीही निघत नसते. आम्ही सर्वजण मिळून आपल्या कन्येशी

विवाह करायला तयार आहोत. तर आपली काय जडचण आहे? आपण निश्चिन्त होऊन हा विवाह करून द्यावा. आमच्या मातेची आम्हाला तशी आज्ञा आहे. मातेच्या आज्ञेचे करण्यापेक्षा अुत्तम धर्म अन्य कोठला असू शकेल? जुनी परिपाटीही पहा हवी तर! गौतमी वंशात जन्मलेल्या जटिला नावाच्या मुनिकन्येने सात पुरुषांशी विवाह नव्हता केला का? दाशायणी नावाची मुनिकन्या प्रचेत नावाच्याच दहा मुनींचा धर्मपत्नी झाली होतीच ना? हे सर्व आपण पुराणात वाचून जाणलेलं आहे ना?"

धृष्टद्युम्नाने आता निराळीच जडचण अप्रस्थित केली. "अर्जुनाने बळाने द्रौपदीला जिंकले आहे. तेव्हा आता तिने धर्मराज व अन्य पांडवांशीही विवाह करणे अनुचित नव्हे काय? माझी भगिनी कृष्णा पांचजणांची पत्नी कशी काय बनेल?"

कुन्तीने आग्रह धरला की, "माझे बोलणे व्यर्थ होऊ नये." तेव्हा तिला धीर देत कृष्णद्वैपायन द्रुपदाला म्हणाले, "राजा, धर्मराजाचे बोलणे अधर्माचे नव्हेच. कुन्तीची इच्छाही असंगत नव्हे. तू या पाचही जणांशी आपल्या कन्येचा विवाह करून दे."

यानंतर द्रुपदाला एकान्तात घेवून जावून व्यासांनी त्याला द्रौपदीचा जन्मवृत्तान्त कथन केला. ते म्हणाले -

"पूर्वी माघल्य नामक एका मुनींची

इन्द्रसेना नावाची पत्नी होती. माघल्यांना कोड बुळ्याने त्यांच्या पत्नीला कोणतेही सुख मिळू शकले नाही. मनाच्या अशांत अवस्थेतच तिला मृत्यु आला. पुढल्या जन्मी ती कशीराजाची कन्या वनून आली. असामान्य लावण्य असूनही तिला योग्य वर मिळेलना. त्यामुळे फार धिसित होऊन तिने परमेश्वराच्या दर्शनासाठी घोर तप आरंभले. एके दिवशी परमेश्वराने प्रकट होऊन तिची इच्छा विचारली.

सोड्या आतुरतेने तिने 'पति, पति, पति, पति, पति' असा पाचवेळा बुद्धार केला.

परमेश्वराने तिला वर दिला की, "पुढल्या जन्मी तुला पाच महापुरुष पति म्हणून प्राप्त

होतील."

नंतर काशीराजाच्या मुलीने परमेश्वराला विनवले की, "पुढल्या जन्मी मला पाच पति मिळणार असतील, तर निदान असा तरी वर द्या की, माझ्या हातून त्या पाचही जणांची सारस्वीच सेवा घडावी, अन् सर्वांना सारख्याच प्रमाणात मी सुखी करू शकेन."

आता हीच काशीराज-कन्या द्रौपदी बनून जन्मली आहे आणि देवाने दिलेल्या वरानुसार पाच पांडवांची पत्नी होणार आहे."

कृष्णद्वैपायन व्यासांनी ही खरी हक्कित द्रुपदाला सांगितली आणि आणखी विशद रूपाने समजावून सांगितले की पूर्वीही असे विवाह झालेले आहेत. त्यांनी एक अुदाहरण

ही दिले. ते असे - नितंत एका राजर्षीला पाच पुत्र होते. त्यांची नावे होती सार्वेय, शूरसेन, धृतसेन, मार व अतिसार.

पाचहीजण प्रेमाने व गुण्यागोविन्दाने रहात असत. या पाचांनी मिळून अश्वोत्तरची कन्या राजकुमारी अजिता हिच्याशी विवाह केला. लिला या पाचही जणांपासून पाच मुले झाली. तेव्हा ही प्रथा तर पूर्वीही अस्तित्वात होतीच.

जेव्हा स्वतः कृष्णद्वैपायनांनी स्वतःच आपली संमती देवून युधिष्ठिराच्या प्रस्तावाचे समर्थन केले, तेव्हा द्रुपदाच्या मनातील शंका दूर झाली. त्याने पाचही पांडवांशी आपल्या कन्येच्या विवाहाला सहर्ष संमती दिली.

त्याच दिवशी शुभमुहूर्त होता. पुष्प तक्षत्रात होता, म्हणून म्हणाले द्रौपदीचा पांडवांशी विवाह दिवशी झाला तर भुतम. द्रुपदानेही ताबडतोब विवाहाची तयारी केली. कांपिल्य नगर केळीचे खुट व सुपारीच्या गुच्छांनी सुशोभित केले गेले. वडाच्या कोवळ्या पानांच्या तोरणांनी या शोभेत शर घातली. घराघरांसमोर कापूर व मोत्यांनी रांगोळ्या रेसव्यात आल्या, संपूर्ण नगरच सजवले गेले. प्रत्येक ठिकाण गदीने भरून गेले. पाहू तेथे फुलांच्या माळा बांधलेल्या होत्या. मंगलवाद्ये वाजत होती. द्रुपदाच्या राजवाड्याच्या पूर्वेकडे विवाहमंडप बनवला होता. मांडवही मनमोहक पद्धतीने सजवला होता. त्याच्या

खांबांना हिरवी वस्त्रे बांधली होती अन् फुले व मोत्यांच्या माळा बांधल्या होत्या. सौन्याने बनवलेल्या विवाहवेदीवर अग्निकुंडाचीही व्यवस्था केलेली होती. स्वर्णकलशातून पुष्पनद्यांचे जल भरून आणून ठेवले होते.

पाचही पांडवांनी मंगलस्नान केले भुतम वस्त्रे धारण केली. सालंकृत द्रौपदीही आपल्या सख्यांसह वेदिकेजवळ घौम्यांनी मन्त्रोच्चारणानंतर धर्मराज यांना बसवल्यानंतर शास्त्रोक्त पद्धतीने युधिष्ठिराने द्रौपदीचे पाणिग्रहण केले. यानंतर याच पद्धतीने अनुक्रमे भीम, अर्जुन, नकुल सहदेव यांचाही द्रौपदीशी विवाह

आपल्या पाचही जावयांना द्रुपदाने निरनिराळे कित्येक अलंकार, धन, रथ, अश्व, हत्ती, दासदासी, गायी वगैरे भेटी दिल्या. द्रुपदाला असे वाटले की पाच पांडवांसारखे बलिष्ट जावई असताना पृथ्वीतलावर आता आपल्याकडे कोणी वाकड्या दृष्टीने पाहूही शकणार नाही.

विवाह सोहळा पार पडल्यावर द्रौपदी अंतःपुरात परतली. कुन्ती साऱ्या स्त्रियांमध्ये अुद्धाननावर बसलेली होती. द्रौपदीने तेथे पोचल्यावर आपल्या सासूला माटींग नमस्कार केला ती हात जोडून विनयाने समोर अुभी राहिली. आपल्या सुनेला पाहून कुन्ती फारच प्रसन्न झाली व तिने द्रौपदीला मनःपूर्वक अनेक

आशिर्वाद दिले.

पांडवांचा द्रौपदीशी विवाह झाल्याचे कळताच श्रीकृष्ण मूल्यवान भेटी घेवून कांपिल्यनगरात आला. पांडवही कृष्णाबरोबर काही दिवस तेथेच राहून सर्व तऱ्हेच्या सुखोपभोगांचा आस्वाद घेऊ लागले.

द्रौपदी-स्वयंवराच्या दिवशी अर्जुनाने मत्स्ययंत्रभेद केला, शल्याला हरवणारा दुसरा कोणी नव्हे, तर भीमच होता, लाक्षागृहात पांडव जळून गेले नाहीत, तर ते जिवंत असून कुन्तीसह सुरक्षित आहेत इ. सर्व बातम्या प्रजा राजांच्या कानांनी पोचल्या.

दुर्योधनालाही ही बातमी समजली. पांडवांचे आग्य पाहून त्याला मनात असूया

चाटू लागला. तेव्हा दुःशामन त्याला म्हणाला,
 "ब्राह्मणाचा वेष धारण केला नमता, तर
 द्रौपदी मिळाली असती का अर्जुनाला?
 आपल्याही लक्षात आतं अमर्तं की, तो
 ब्राह्मण नसून खुद्द अर्जुनच आहे, तर आपण
 त्याला इतक्या महत्त्वपणे सोडलं अमर्तं का?
 पण आता परचाताप करून काय अुपयोग ?
 बाहुवनापेक्षा दैवतलच अधिक घेष्ट असतं
 हीच गोष्ट मरी. त्याच्या या विजयात
 दैवताचाच भाग अधिक आहे." ज्याला
 त्यांनी पांडवांना लाक्षागृहात मारून टाकायला
 सांगितले होते, त्या पुरोचनाला आता ते दोघे
 शिब्या भोज लागले.

सर्व वार्ता झाल्यावर इकडे विदुराला
 फारच आनन्द झाला. धृतराष्ट्राजवळ जाऊन
 त्याने द्रौपदीच्या विवाहाची सविस्तर
 हकीकत त्याला सांगितली. नेमके घडले
 कोणाम ठावूक धृतराष्ट्राला असे वाटले
 द्रौपदीचा विवाह आपला पुत्र दुर्योधन
 याच्याशीच झाला, अन् तो अतिआनंदित
 झाला. त्याने विदुराला आज्ञा दिली की,

रत्नजडित दागिने व गुंची वस्त्रांनी द्रौपदीला
 सजवून तिला हस्तिनापुरला आणायची
 व्यवस्था कर."

आपल्या सांगण्याकडे धृतराष्ट्राचे बरोबर
 लक्ष नव्हते, हे जाणून पुन्हा सर्व काही नोट
 सांगत विदुर पुन्हा म्हणाला. "द्रौपदीचे
 स्वयंवर अर्जुनाशी झालं, अन् असे ऐकलं की
 तिचा विवाह पाचही पांडवांशी आहे."

थावेळी मात्र धृतराष्ट्राने विदुराचे सांगणे
 बरोबर ऐकले. पण स्वतःला सावरून घेत तो
 म्हणाला, "मग काय झालं? खरं तर
 दुर्योधनापेक्षा मला पांडवच अधिक प्रिय
 वाटतात. ते जिवन्त पराक्रमी आहेत व वडील
 माणसांचा नेहमी खूप आदर करतात.
 त्यांची सेवाही करतात ते. अर्चित काय,
 अनुचित काय हे ते बरोबर ओळखतात.
 दुपदाशी नातं जोडून ते आता चांगलेच
 चलवान आहेत. ते जिवन्त असल्याचं
 जाणून मला खूप आनन्द झालाय."

विदुर एकदम आनन्दाने म्हणाला,
 "महाराज, आपली बद्धी नेहमी अशीच राहो."

कोंबड्या

चमन नावाचा एक माणूस हातान चिचेचा फोक घेऊन ग्रासल्या दहा वर्षांच्या मुन्याला उडवत होता अन् तोंडाने भारडाभोरडा ही करत होता. त्या रस्त्याने जाणाऱ्या धर्मदासने हा प्रकार पाहिला अन् चमनच्या हातातला फोक काढून घेत त्याला विचारले, "विचाऱ्या इतक्या लहान मुलाला असं मारत का तुम्हाला वाहात?"

"साहेब, तुम्हाला माहीत नाही, लहान दिसला तरी हा मोठा सेतान आहे. तुम्ही दूर का माझ्या पळवून. किती वेळा पाह्या 'टोपलां खालच्या कोंबड्या मोठ्ठ मकोस' असं सांगितलंय, पण हा जाम गेऊन नाही!" चमन चिडून बोलला.

"पण अजून लहानच आहे ना तों! केसा असेल खोडकरपणा! पण मोठ्या कोंबड्या म्हणून काय जालं? एखाद्या विधावानं बघवून तर नेमी नाही ना एकाही कोंबड्या कुण्याने तर नाही इतक्या घातकी ना एकाद्वार?" चमनची मारकून काढायचा प्रयत्न करत धर्मदासने विचारले.

"तमं काही नाही झालेय. पण काय होईल ते तुम्हाला नाही माहीत, ती काही या भोवतार माझ्या हातात." असे म्हणत तो गुलाकटे तुरगुरत पाहू लागला.

धर्मदासला चमनचे योजने निरांक वाटले, तो म्हणाला, "साहेब, भालत रसा जरा" एवढे निवडे हिंजून मुन्या कोंबड्या परत मुन्याच भरी परत येतील ना? मग इतका का रागावत आहेस?"

"हो! सगळ्या भोवसान येतील परत? त्यातल्या फक्त दोनच तर माझ्या आहेत, बाकी माझ्या आपापल्या परांकोन पळून गेल्या ना?" आता खरी गोष्ट धर्मदासला कळून पकली. तो म्हणाला, "तरीच भलकडे मोंकाच्या कोंबड्या नाहीत. होत असल्याच्या शकतीने फोक घेत तेव्हा! काही माझ्याही असतीलच त्यात! बल आता पाटलाकडे, पाटलाही पाहिल आता की या 'होकानं गुला किती वेळा मारवें की तुटेल तो!" अन् असे बोलत धर्मदासला मुन्याने लोचवल्यामुळे घेऊन गेला.

चान्दोबा
पुरवणी - ८२

आपल्या देशाची
वृक्षसंपदा

लीची

खूप जुनी आहे. चीनच्या एका कवीला इहपारीची शिक्षा दिली गेली. त्याला कांढन येथे पाठवण्यात आले. तेथे त्याला भोजन म्हणून रोज केवळ लीची फळेच देण्यात आली. त्यावेळी तो म्हणाला, "काय जर केवळ अशी फळे मिळणार असतील, तर मी आजन्म अशा इहपारीला तयार आहे. मोठ्या आनंदाने मी शिक्षेचे स्वागत करीन." असे म्हणतात की लीची हे फळ बुद्धपूर्व काळात चीनमधून आल्या देशात आणले गेले. बिहारमधील मुजफ्फर, प. बंगालचा हुगली प्रान्त, उत्तर प्रदेशातील इह्राहुन, पंजाबमधील गुब्दासपुर व तमिळनाडूमधील नीलगिरीतील जिल्ह्या लीची बागा लावलेल्या आहेत. लीची - अन्नादत्तात आपल्या देशाचे स्वास्त तिसरे आहे.

लीचीचे आर नेहमी हिरवे दिसले. याची भुंबा १२ मीटर पर्यंत वाढते. याच्या फांद्या मरळ असतात, पानांचा रंग हिरवा असतो. इहपारीच्या काळात लहान लहान फळांचे गुच्छ येतात. लीची अंडाकृती आहे ही अन्नादत्तात. फळांचा रंग हिरवा असतो. काही वेळेस हिरवट रंगाचीही असतात. फळावरील साल खरखरीत असते. पिकलेल्या फळाचे साल काढले की आत एक मोठेसे बी आढळते व या बीला वेढून पातळता मधू गर असतो. हा गर नूपच गोड असतो. पात बी, भा व डो ही जीवनमन्चे अधिक प्रमाणात असतात. उत्तर भारतात जूनमध्ये तर दक्षिण भारतात ही फळे एप्रिल-मे मध्ये पिकतात. याचे केवळ सौच नव्हे, तर मूळे, साल व फुलांचाही औषधासाठी उपयोग होतो.

आपल्या देशातील ऋषि-मुनि - ६ भृगु

आपल्या देशात काही वंश (कुळे) सुप्रसिद्ध ऋषींच्या नावाने प्रसिद्ध आहेत. अशा प्रकारे भार्गव म्हणवले जाणारे लोक भृगुवंशाचे मानले जातात.

भृगु हे प्राचीन काळाच्या महान मुनींपैकी एक होत. त्यांनी पृ. ज्योतिष्य वेदार्चा कल्पना केली व अन्य ऋषिमुनींना हा मार्ग दाखवला.

एकदा भगवान विष्णूच्या दर्शनासाठी ते वैकुंठात गेले. तेव्हा महाविष्णु योगनिद्रेत होते. भृगु थोडा वेळ त्यांच्या जागे होण्याची वाट पाहत तेथेच थांबले, पण विष्णु जागे झाले नाहीत. भृगूंना या गोष्टीचा फार राग आला. इतक्या मोठ्या तपोसंपन्न ऋषींचीही त्यांनी पर्वा केली नाही. मुद्दामच तसे केले, असे समजून भृगूंचा मनावरील तावा सुटला. 'स्थितिकारक भगवान विष्णु असे योगनिद्रेत मग राहिले, तर सृष्टीचे काय होईल?' या विचाराने रागावून आलेगाने त्यांनी विष्णूच्या छातीवर लाथ मारली. तसा तर त्यांचा

आपल्या सर्व इंद्रियांवर चांगला ताबा होता व क्षणिक क्रोधाने ते आपली विचरणाशक्ति हरवून बसले आणि त्यांनी माणसासारखी वर्तणूक केली.

वामुळे निद्रेतून जागे झालेले महाविष्णु जरासुद्धा रागावले नाहीत. भुनट दारी आलेल्या अतिथीचे आपण योग्य ते स्वागत न केल्यामुळे त्यांनी दुःख पकट केले. 'ज्या पायाने भृगूंनी मारली, पायाला कुठे लागले तर नाही ना?' या विचाराने हळूवारपणे तो पाय भुजलून ते दाबू लागले. भगवान विष्णूचा शान्त भाव्यविनयगुण पाहून भृगु आश्चर्यचकित झाले! स्वतःच्या वर्तणुकीबद्दल पश्चात्ताप झाला. त्यांनी जाकीच्या मुनींना सांगितले की, व सत्यस्वरूपा भगवान विष्णु हेच पूजेयोग्य आहेत; जन्ममृत्युपासून ते आपल्यांना मुक्ति देणारे आहेत. माणसांचे भूत, भविष्य व वर्तमान सांगणारा 'भृगु संहिता' एक ज्योतिषविषयक त्यांनी रचला. ते ज्योतिष विषयातले किती पंडित होते, हे या ग्रंथावरून कळून येते.

व्यवन, शुक्र, जमर्वास, पराशुराम, वाल्मीकि आदि सुप्रसिद्ध मुनि भार्गव वंशीयच होते.

तुम्हाला माहित आहे काय?

१. सडाट अशोकाने आपल्या हासनाची भोवणा प्रथम केंवळ केली?
२. कोणत्या देशाला 'पंगोडांचा देश' असे म्हटले जाते?
३. आपल्या देशातील कोणत्या प्रांतात 'एशियन गार्ड' आढळतात?
४. बर्मिंहेल्सल दोन मुख्य राजकीय पक्षा कोणते?
५. एकही धाव न घेता भारताने चार विकेट्स गमावल्या अशा टेस्टमॅच कोणती?
६. पंगोच नाहींत असा पक्षी कोणता?
७. संवत् २०२० च्या पहिल्या भारतीय महिना अक्षयश कोण होत्या?
८. फुटबॉलमधे १००० गोल सर्वात अगोदर मिळवणारा कोण?
९. चोल साम्राज्या राजधानीचे नाव काय?
१०. देशात इंग्रज म फ्रेंच १० वर्षे एक होते. या युद्धाचे नाव काय?
११. गझनीने देशावर केंवळ हद्दा केला ?
१२. लोक-सभेवर सर्वात सदस्य कोणत्या प्रांतातून निवडले जातात?
१३. ताजमहालाजवळून महागारी नदी कोणती ?
१४. आग्याजवळील फतेपूरसिद्धी या नगराची स्थापना कोणी केली?
१५. द्वितीय चन्द्रगुप्त कोणत्या नावाने सुप्रसिद्ध आहे ?
१६. सर्वात अधिक मांस खाणारा प्राणी कोणता?
१७. पोल्सो स्थापना प्रथम कोठे झाली?
१८. आपल्या देशात पहिली लोक बांधणारा कोण?

भुतारे

१. १००० वर्षांपूर्वी	२. १००० वर्षांपूर्वी
३. १००० वर्षांपूर्वी	४. १००० वर्षांपूर्वी
५. १००० वर्षांपूर्वी	६. १००० वर्षांपूर्वी
७. १००० वर्षांपूर्वी	८. १००० वर्षांपूर्वी
९. १००० वर्षांपूर्वी	१०. १००० वर्षांपूर्वी
११. १००० वर्षांपूर्वी	१२. १००० वर्षांपूर्वी
१३. १००० वर्षांपूर्वी	१४. १००० वर्षांपूर्वी
१५. १००० वर्षांपूर्वी	१६. १००० वर्षांपूर्वी
१७. १००० वर्षांपूर्वी	१८. १००० वर्षांपूर्वी
१९. १००० वर्षांपूर्वी	२०. १००० वर्षांपूर्वी

योग्य शिक्षा

बेवपुरीतील घंतीराम व काशीराम हे महाआळखी होते. कष्ट करून एकाच काम करायचे असे त्यांना कधीच जावडले नव्हते. गावचे सर्वजण या रिकामटेकड्यांना पाहिले ओळखून असत. म्हणून दोघेही आसपासच्या गावात जात असे. कोठे मंगलकार्य चालू असेल तेथे घुसून मेजवानी झोबून घेत.

एक दिवशी दुपारी दोघे असेच एका गावात गेले. तेथे एका घरच्या भित्रीवरून जुही पाने बाहेर फेकली जात होती. दोघांना धाटले-या घरात लव्याची जेवणावळ चालू असावी. झाले. धनीराम अन् काशीराम त्या घराला घुसले. त्यावेळी केळीची पाने मांडून जेवण वाढायचे काम चालू होते. दोघे ही जाणून पटकळ पंयतीतनी दोन पाने अडवून बगले.

तेथे एक माणूस पाहुण्यांच्या स्वागतासाठी अन् भोजन व्यवस्था संभाळण्यासाठी बुधा होता. सर्व पदार्थ नीट वाढवून जात आहेत की नाही, इकडे तो लक्ष घेत होता. या दोघांकडे त्याने काहीशा संजयाने पाहिले आणि मोठ्या नक्षपणे निघारले, "भाय कोण?"

धनीराम बटकन म्हणाला, "मी नवऱ्यामुलीच्या मामऱ्याचा मेहुणा आहे." काशीराम म्हणाला, "मोहो! तुम्हाला माहीत नाही? मी तर नवऱ्यामुलीच्या कनकाचा भाकरा जायई!"

जीकरी करणारा माणूस हे ऐकून एकदम झोळझा, "अरे, पकडा या तीन चोरांना या केळी पाने!" जाला, चार मोकट धावतच तेथे आले अन् दोघांची अचलबांगडी घालून त्यांनी काहीही नव्हत्या पानांप्रमाणे झाली रावून धिने!

आपले डोपकाळलेले अंग कुठलाळले धनीरामने विचारले, "अरे काशीराम, भायल्या हातून ही चूक कशी बाप घडतो? आज आपला नेम बरोबर कसा नाही लागला?"

"अरे, त्या माणसाने आपल्याला विनित्या शिष्य ऐकल्या माहीस का तू? जेवणावळ गानकाच्या काढ्यानी होती रे!" वेदनेने काळजळत काशीराम असला.

मातृ-मंत्र

सीतापति आणि सीता हे एक आदर्श जोडपे होते. त्यांना तीन मुलगे होते. एक-एक वर्षाच अंतर होत. मोठा मुलगा वीस वर्षाचा झाला, तेव्हा सीतापतीला एका विचित्र रोगाने ग्रासले. रात्रंदिवस तो खाटेवर पडून राहू लागला.

कित्येक वैद्यांनी सीतापतीच्या रोगाचे निदान केला, पण कुणाला ही रोगाची परीक्षा करता आली नाही. शेवटी हिमालयातील एका योग्याने सीतापतीची लक्षणे पाहून सांगितले - "तुला कुठला ही रोग झालेला नाही. हे पूर्व-जन्मीच्या पापांचं फळ आहे. माझ्या बरोबर हिमालयात चल, तिथे काही जडो-बुटो नि तपश्चर्या कर, तू रोगातून हळू-हळू बरा होशील."

सीतापतीने विचारले - "मला हिमालयात किती दिवस रहावं लागेल?"

योगी उत्तरला - "एका चांगल्या

कुटुंबाला तू गेल्यात आणलंस. तुझ्यामुळे ते सुखी कुटुंब दुःख-सागरात बुडून गेलं, त्या पापाने तुझ्या शरीरात प्रवेश केला आहे. तुला पूर्ण वीस वर्षे हिमालयात रहावं लागेल."

मधेच देत सीता म्हणाली - "मुनिवर, या जन्मात जाणून-बुजून तर यांनी काही पाप केले नाही. मोठ्या प्रेमाने कुटुंबाचं पालन-पोषण केलं. यथाशक्ति लोकांना यांनी मदतच केली. वीस वर्ष हे मामच्या पासून दूर कसे राहू शकतील?"

"पूर्व-जन्मीचं पाप माणसाला कधी सोडीत नाही. म्हणून पत्येक जन्मात माणसाने पुण्य-कर्म केले पाहिजे. या जन्मीचं पुण्य पडल्या जन्मात फळास येईल. आतापर्यंत तुझा परिवार सुखात राहिला असला, तर त्याचं श्रेय-तुझ्या नवऱ्याला खचित नाही. मागच्या जन्मी तू जे पुण्य

केलेस त्याचे हे फळ आहे." योग्याने सीतेला समजावून सांगितले.

सीतापति रोगामुळे शमून होता. असं जिवंत रहाण्यापेक्षा हिमालयात गेलेलं बरं असा त्याने निर्णय घेतला. पण आपल्या बायकोचा विचार मनात आल्यावर त्याला फार वाईट वाटलं. आपल्या अनुपस्थितीत बिचारी सीता मुलांबरोबर सुखाने राहू शकेल का? लग्न झाल्यावर मुले आईला नोट सांभाळतील का? बायको आणि मुलांसाठी आतापर्यंत त्याने काही विशेष संपत्ति जमवली नव्हती.

सीतापतीच्या मनातील संशय व विचार योग्याने सहज जाणले. अमळ विचार करून

तो म्हणाला - "तुझी बायको मोठी भाग्यशाली आहे. मुलांनी तिची योग्य काळजी घ्यावी यासाठी एक उपाय आहे."

तो उपाय जाणण्याची सीतापतीला होती. इतक्यात बायको व मुलांना बोलावून योगी म्हणाला - "एका महत्वाच्या विषयावर मला तुमच्याशी बोलायचंय. गेलीं वीस वर्षे सीतापतीने तुमच्या बाबतीतील आपली कर्तव्ये पार पाडली. आता तो बरोबर हिमालयात निघालाय. त्याला तुमच्या आईबद्दल काळजी वाटत आहे. तिने नवऱ्यासह हिमालयात जाणं निश्चिद आहे. शिवाय तुम्हाला ही आईची आवश्यकता आहेच."

नवऱ्याचे हिमालयात जाणे प्रथम सीतेला मान्य नव्हते. पण योग्याने समजून सांगितल्यावर आणि सीतापतीच्या भयंकर रोगाचा विचार करून शेवटी तिने दिली. चारी मुलांनी पित्याला वचन दिले - "आम्ही आईची योग्य काळजी घेऊ. आपण निश्चितपणे हिमालयात जा आणि रोगमुक्त होऊन परत या."

तेव्हा योगी मुलांना म्हणाला - "मी तुम्हा चौघांना मातृ-मंत्र देणार आहे. रोज हा मंत्र म्हणून आईची पूजा करीत जा. एक क्षण भर ही तिला दुःख होईलसे काही करू नका. नेहमी तिच्या आज्ञेचे पालन करीत

जा. भक्ति आणि श्रद्धापूर्वक सतत पाच वर्षे जो जसे करेल त्याला दहा लाख रुपयांचा ठेवा मिळेल. पण हे काम वाटतं तितकं सोपं नाही. हे करायची ज्याची तयारी असेल, त्याच्या जवळ आई राहील."

मोठ्या मुलाने ग्वाही दिली - "आईचं हृदय पवित्र. तिच्या मनात थोडा ही स्वार्थ नसतो. आई जे काही करते ते आपल्या मुलांच्या कल्याणाकरता करते. आपण सांगितल्या प्रमाणे मी आईची पूजा करीन. आई राहील."

बाकी तिन्ही मुलांनी मान्यता दिली.

क्षण भर विचार करून योगी म्हणाला - "परंतु सर्वांनी ही पूजा एकच वेळी करायची नाही. हे काम एकेकाने करायचे आहे. म्हणून आई पहिली मोठ्या मुलाकडे राहील, नंतरची पाच ती दुसऱ्या मुलाकडे राहील. तुम्हाला सर्वांना आहे हे कबूल?"

"आईची इच्छा आम्हाला शिरोधार्य, तिला जे योग्य वाटेल ते तिने करावे." चारी मुलांनी मोकळेपणाने सांगितले.

मुलांची प्रशंसा करीत योगी म्हणाला - "सीता, तू मोठी भाग्यवान आहेस. तुझी चारी मुलं रत्नासारखी आहेत."

तरी पण सीता दुःखीच दिसली. ते पाहून योग्याने चारी मुलांना तेथून निघून जायला

सांगितलं. मुले गेल्यावर योग्याने सीतेला आपल्या दुःखाचं कारण विचारलं.

सीता म्हणाली - "योगीवर, मुलं अजून लहान आहेत. आता ते सर्व जण माझ या आज्ञेत राहतील. मोठी झाली की आपापसात भांडावला लागतील. मग ते एकमेकांचे शत्रू बनतील. याचच मला दुःख आहे. आमच्यापार्शी काही जमीन-जुमला नाही हे तुम्हाला माहीतच आहे. मी जर मोठ्या मुलाकडे राहिले तर बाकीच्यांचं काय बरं होईल?"

"सीता, पाच वर्षे तुझा मोठा मुलगा नित्य तुझ्या आज्ञेत राहील. बाकीच्या तिन्ही भावांना तो आपल्या जवळच ठेवील. तो त्यांना

अशा रीतीने तयार करील की ते तिचे ही हळू-हळू आपापल्या पायांवर उभे राहतील. पाच वर्षांनंतर मोठ्या मुलाला दहा लाख रुपये मिळतील, नंतर तुझा दुसरा मुलगा अर्द्धा-भक्तीने तुझे पालन-पोषण करील. त्यावेळी बाकीची दोन मुले त्याच्या जवळ राहतील.” योग्याने समजावून सांगितले.

आपले दुःख प्रकट करीत सीता म्हणाली - “आपले म्हणणे बरोबरच आहे, योगिराज. माझा मोठा मुलगा जेव्हा पंचवीस वर्षांचा होईल, तेव्हा त्याला दहा लाख रुपये मिळतील, दुसऱ्या मुलाला जेव्हा दहा लाख मिळतील तेव्हा त्याचे वय असेल एकोणतीस. या हिशोबाने चौथ्याला आपल्या सदतीसाव्या वर्षी दहा लाख रुपये मिळतील, हा तर त्याच्या बाबतीत काही नाही का होणार?”

योगी हसत म्हणाला - “तु असे म्हणत आहेस, कारण तुझ्या डोक्यात मुलांच्या भविष्याचा विचार आहे. आई बरोबर राहणं हे मुलांचे सर्वात मोठे भाग्य नाही का? ते लाख मोलाचे आहे, दहा लाख रुपये मिळताच मोठा

मुलगा तुला सोडून गेला, तर ते इतरांचे भाग्यच आहे. त्याला दुर्भाग्य म्हणू नकोस.”

“योगिराज, माझ्या चारो मुलांचे भाग्य एकाच वेळी फळफळून असा काही उपाय ताही का?” सीतेने प्रश्न विचारला.

योग्याने पुन्हा समजावून सांगितले - “सीता, भाग्य त्यांच्या हाती आहे. पण माझ्या व्यवस्थेनुसार वीस वर्षांपर्यंत मुले धर्दापूर्वक तुझ्या सांभाळतील, तुझ्या दृष्टीने तेच महत्त्वाचे आहे. तुझा नवरा पण हिमालयात सुखाने राहील. वीस वर्षांनंतर पुन्हा तुम्ही दोघे एकत्र राहाल. म्हणून मी हा अशी योजना केलेली आहे.”

योग्याचे हे म्हणणे सीतेला पटले. तिचे दुःख संपुष्टात आले. नंतर योग्याने चारो मुलांना एकत्र बोलवले आणि - “आई, वडील, मूलं सर्वांनी एकत्र रहावं, यातून अधिक मूल्यवान कुटुंब ही धन नाही.” आणि योग्याने मुलांना मातृ-भक्तीचा उपदेश दिला.

तो मंत्र ऐकून सीतेच्या मनाचा व्याकुळता पूर्णपणे नष्ट झाली.

न्यायनगर

सुप जुनी गोष्ट. मिथिलनगरीत यशवर्धन नावाचा एक सनोच तरुण रहत. तो मोठा पराक्रमी व माहमी होता. पण त्याबरोबरच तो रागीट होता. जे येईल, तो करी. त्याला कुणाचीच भीती वाटत नसे. त्याच्या दुष्टपणामुळे लोक त्रासून गेले होते.

परंतु काही कालानंतर यशवर्धनच्या पांथाचा अंतिम घडा भरायची वेळ आली. मेहुण्याशी त्याची एक दिवस काही वाचावाची झाली. दोघांनीही आपापल्या तलवारी भुपसल्या. पण मेहुण्याने वार करण्यापूर्वीच यशवर्धनने आपली तलवार त्याच्या छातीत भोसकली. राजाला ही वार्ता मिळताच तो यशवर्धनवर चांगलाच रागावला. त्याला पकडून डोके मुडवायची आज्ञा राजाने आपल्या शिपायांना दिली.

आता जीव वाचवायचा असेल तर देश सोडून जाण्याशिवाय यशवर्धनला गत्यंतर नव्हते.

घोड्यावर स्वार होऊन तो ताबडतोब तेथून पळू लागला. अनेक कोस पार केल्यावर घोडा थकून व जागच्या जागीच मरून पडला.

देशाची सीमा ओलांडून जायचे असेल तर आता खूप पार पळावे लागेल असे यशवर्धनला वाटले. भीतीमुळे तो तसाच पळत राहिला. तहानेने व भुकेने तडकडत डोंगरदऱ्यातून राहिला, सकाळ होता होता तो एका पहाडाच्या शिखरावर पोचला. थोडावेळ तेथे आराम केल्यावर त्याला असे वाटले की, आता काही कोणी आपला पाठलाग करत नाहीय. डोंगरावरून खाली पाहिले, तेव्हा त्याला पायथ्याशी एक सुन्दर नगर दिसले.

नगर पहाताच यशवर्धनच्या जिवात जीव आला. कारण आपल्या राज्यात इतके सुंदर नगर असल्याचे त्याच्या ऐकिताने नव्हते. त्याला असे वाटले की हे नक्कीच कुठल्या दुसऱ्या देशातील

नगर असावे, आपण आता आपल्या देशाच्या सरहद्दीच्याहेर आलोच आहोत तर आता आपण याच सुंदर नगरात रहावे, विचार करून तो डोंगर भुतरू लागला. वाटेत त्याला एक गुराखी दिसली. त्याला त्याने नगराचे नाव विचारले.

गुराखी उत्तरला - 'न्यायनगर'.

आता तर यशवर्धनची खात्रीच झाली की हे नक्कीच दुसऱ्या देशातले नगर आहे. त्याला ते नगर नवीनच नव्हे, तर काहीसे विचित्रही वाटले. त्याने नगरात प्रवेश केला व विशाल रस्ते, अंच अंच हवेच्या यगैरेच्या मधून चालत राहिला. वाटेतून कित्येक स्त्री-पुरुष, जाता-येताना त्याला दिसले, काही जण मधेमधे थांबून

एकमेकांशी गप्पाही मारत होते, त्यांच्या पैकी कोणीही आजारी अथवा अशक्त दिसत नव्हते.

यशवर्धनला वाटले की हे तर एक पुण्यनगर आहे, कारण इथे कोणीही दुःखी, असमाधानी दिसत नाहीय. तो एका दुकानापशी पोचला. तेथे त्याला एक विचित्र दृश्य दिसले. दुकानदार काही ग्राहकांशी बोलत असताना एका तरुणाने एक वस्तु चोरली, अन् तो मुकाट्याने त्या गल्लीतून पुढे जाऊ लागला. पण तो चार-शाच पावलेही पुढे गेला नाही, इतक्यात एक जोरदार आवाज होऊन त्या तरुणाच्या पायाखालची जमीन दुभंगली, अन् तो पडला. त्याला गिळून जमीन ताबडतोब पहिल्यासारखी होऊन गेली !

आपल्या डोळ्यांदिखत घडणारे हे दृश्य पाहून यशवर्धन स्तब्ध झाला. हेही लक्षात आले की, 'हे दृश्य केवळ आपणच नव्हे, तर तेथे आसपास असलेल्या सर्व लोकांनी पाहिले आहे.' पण त्यांच्यापैकी कोणालाही त्याचे आश्चर्य वाटल्याचे दिसले नाही. ते फक्त एक क्षणभर थांबले व जणू काही विशेष न पाहिल्या-सारखे पुन्हा आपापल्या वाटेने जात राहिले, आपले बुद्दीग त्यांनी चालू ठेवले. बहुधा अशी दृश्ये पहायची सत्रयच असावी.

यशवर्धनच्या लवकरच लक्षात आले की, या नगरातली माणसे याच प्रकारे मरतात. इनर काही ठिकाणीही त्याने माणसे जमिनीत अशी गडप होताना पाहिली. दुसऱ्यांवर अन्याय

करणारांच्या पायाखालची जमीन फाटून जमिनीत गाडने जात होते. अशाच प्रकारे अन्यायी, पापी व दुष्ट लोकांचे मरण ओढवत होते. असाच एक माणूस रस्त्याने चालला होता. इतक्यात दुसऱ्या एकजणाने मागून येऊन त्याच्या पाठीत खूपसण्यासाठी सुरा भुगारला. अन् काय? मुन्याचा पाठीला स्पर्श होण्यापूर्वीच मारणाराच्या पायाखाली जमीन फाटून तो आत गेला ! आणखी ठिकाणी, धावत सुटलेल्या एका स्त्रीच्या मागे चार जण तिला ओढवत होते. चारीच्या चारी जमिनीत गडप जाले ! जमीन पुन्हा होतों तशीच दिम् लागली.

या विचित्र मृत्यूवायत विचार करत यशवर्धन एका ठिकाणी राहिला. मनातल्या तो बडबडू लागला. "भूमी आपल्या पापाला शमा करणार नाही, असे माहीत असूनही हे लोक अशी कृत्ये करतातच कशाळा ? त्या क्षणी काय ते विसरून जातात का, की आपला मृत्यु आता नक्कीच ओढवणार आहे?"

इतक्यात त्याच्याजवळूनच एक आवाज

आला, "पुत्रा ! कोणत्या प्रदेशातला तू?"

दबकून यशवर्धनने त्या दिशेला वळून पाहिले, तो त्याला एक साधू तिथे बुभा असलेला दिसला.

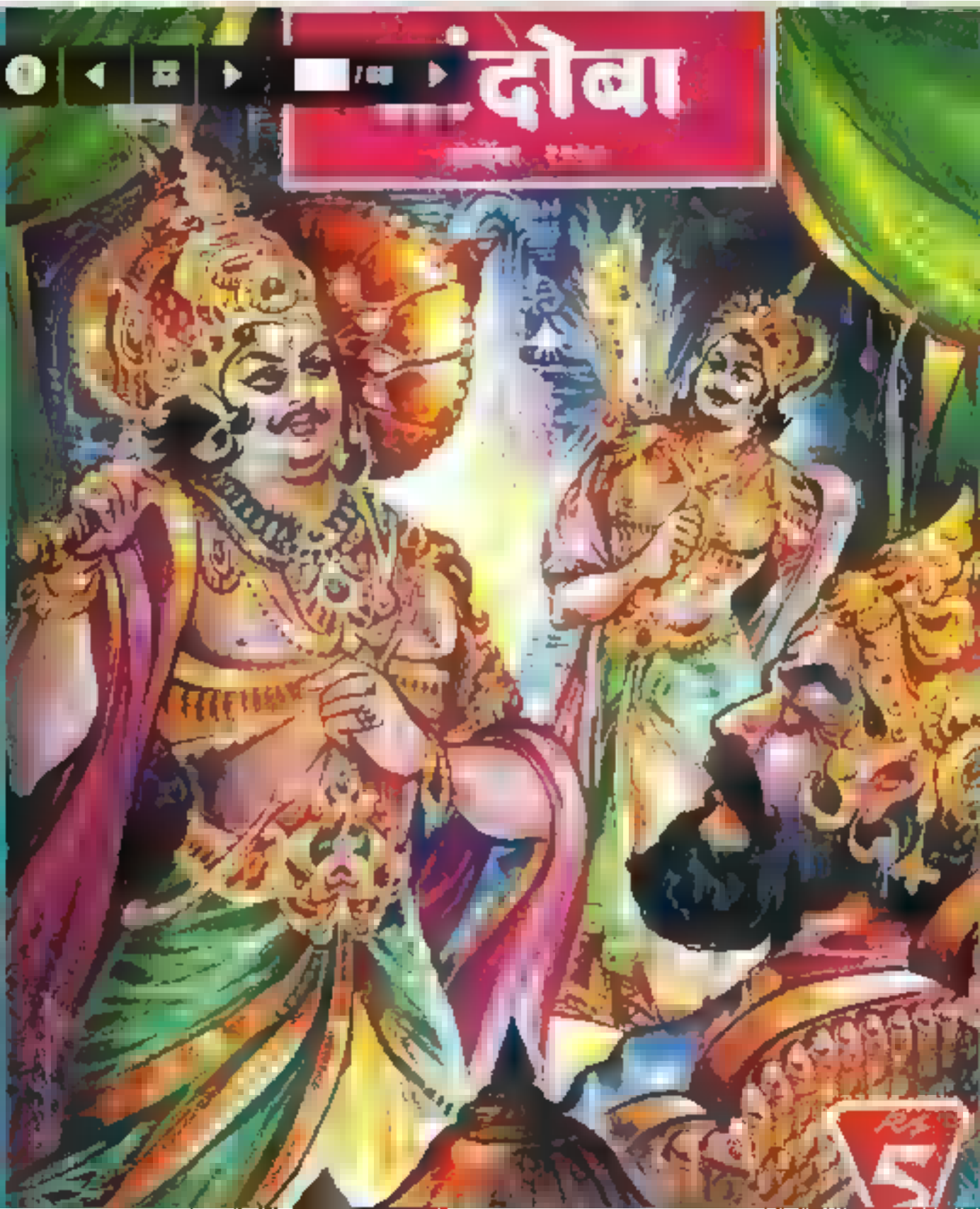
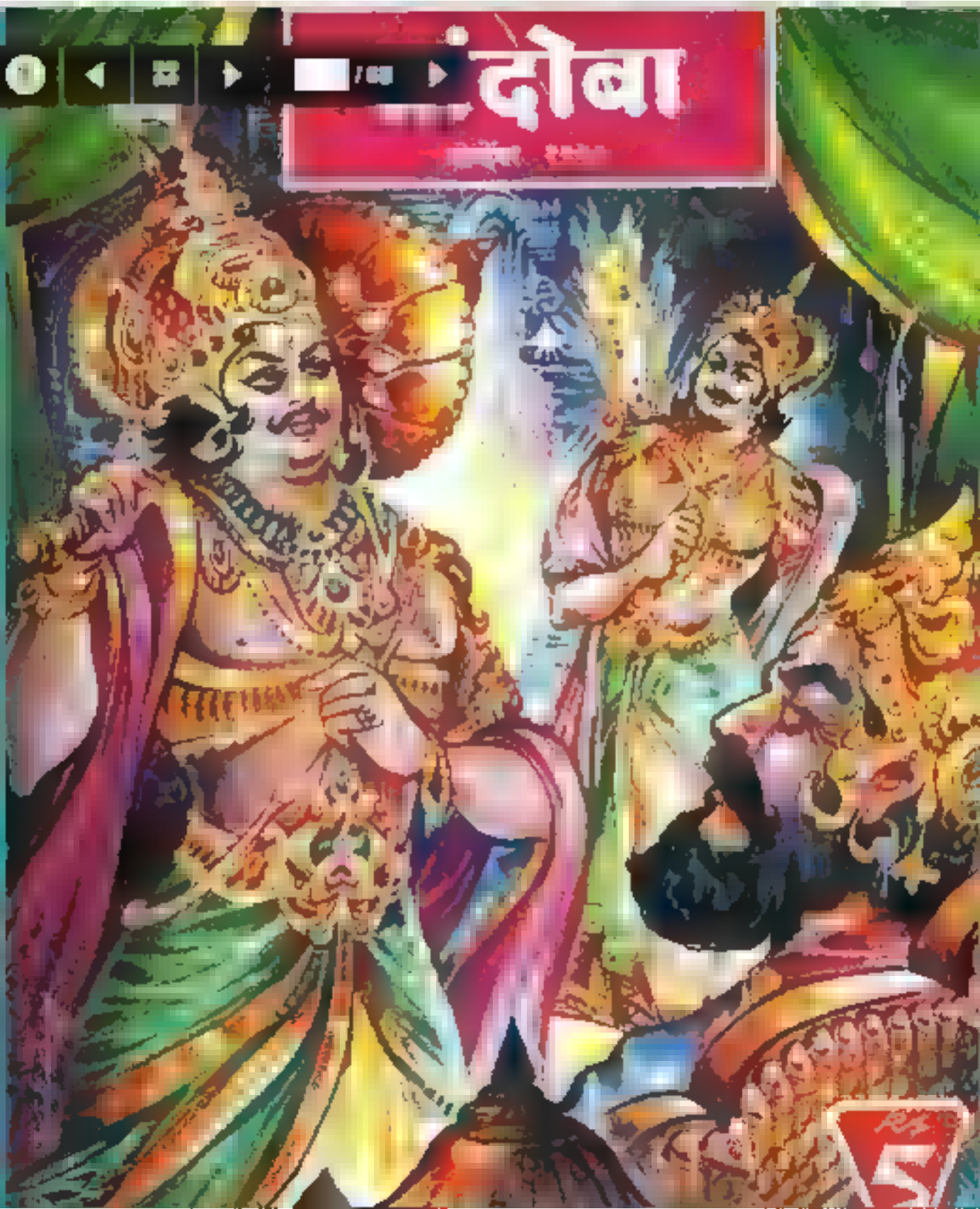
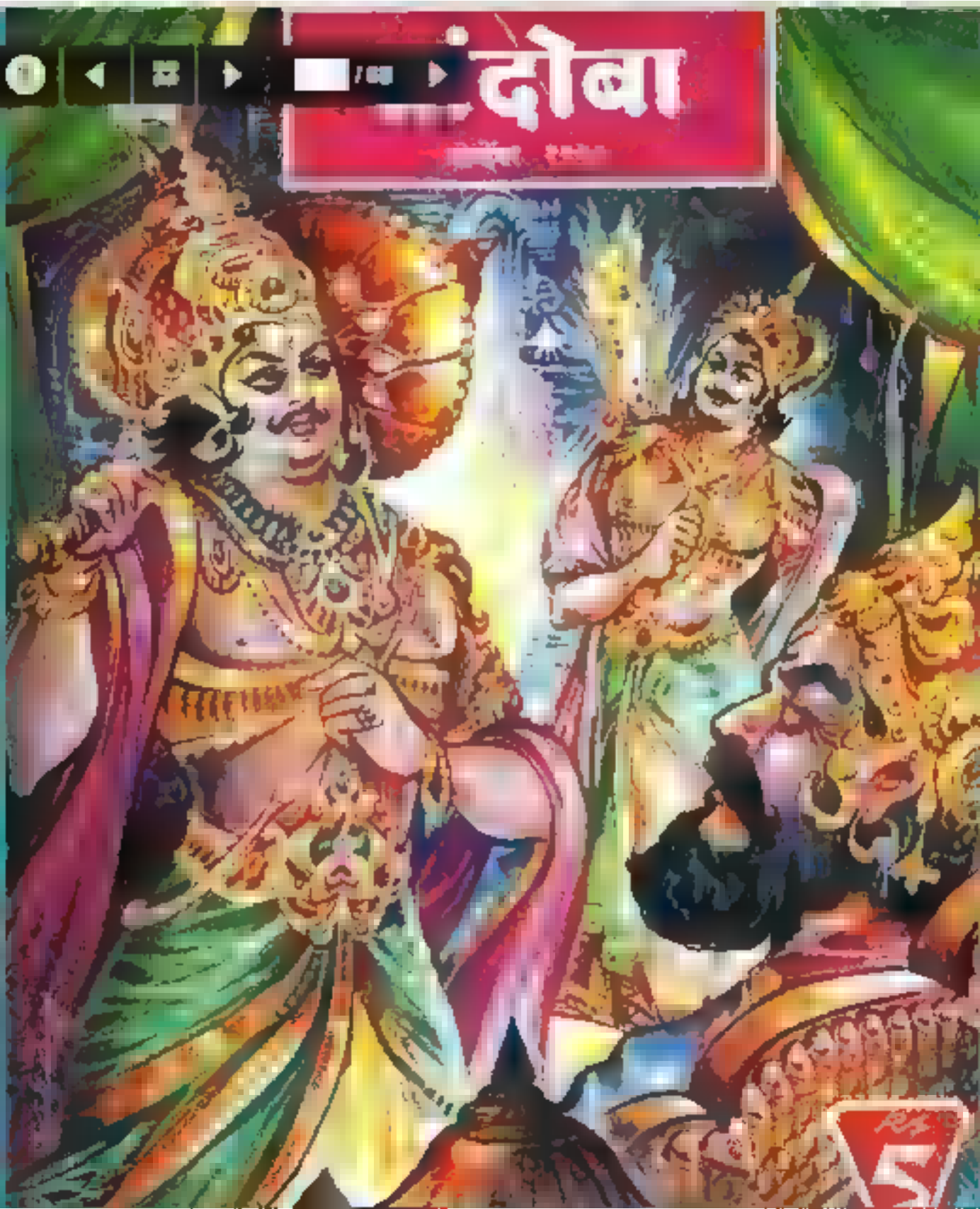
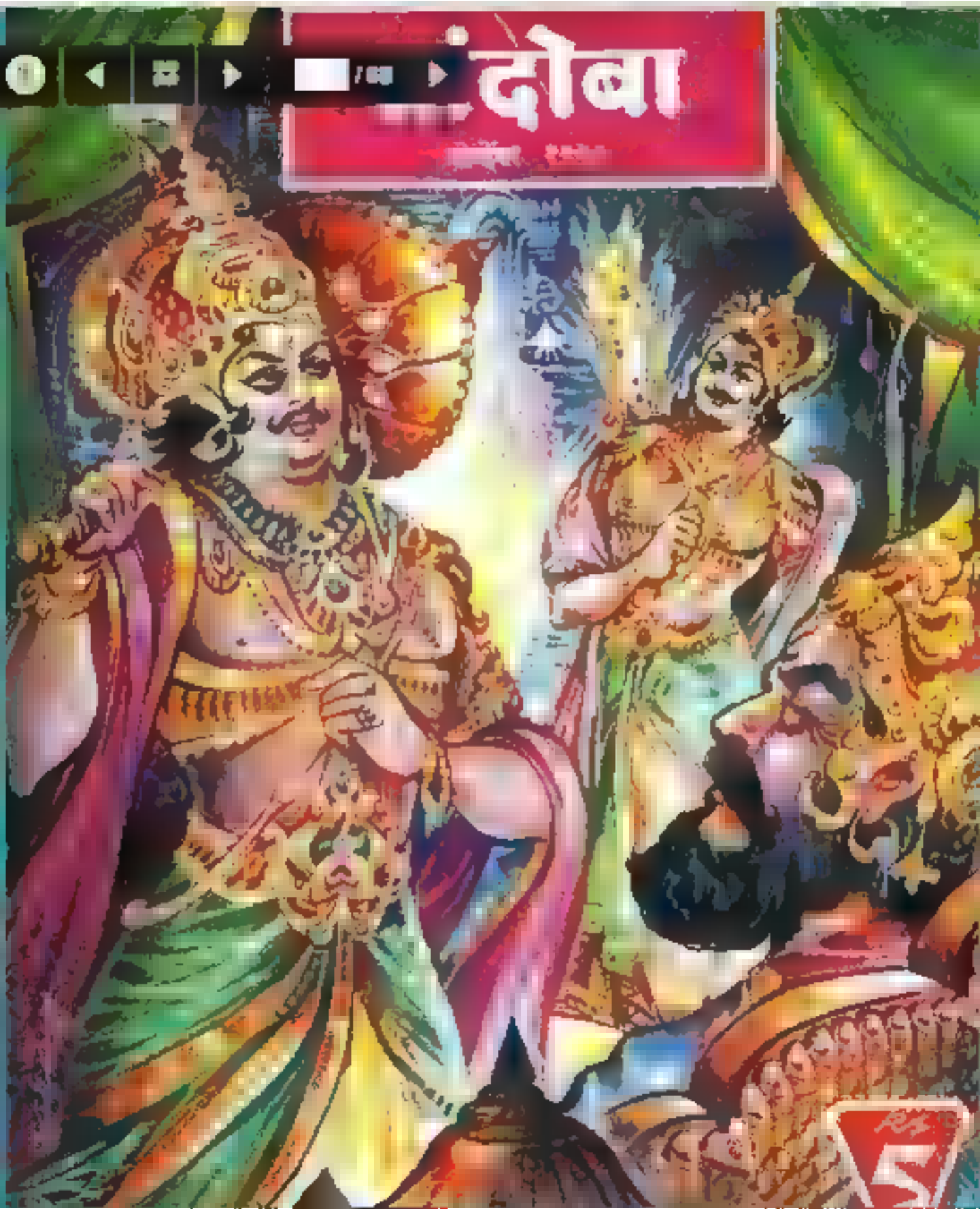
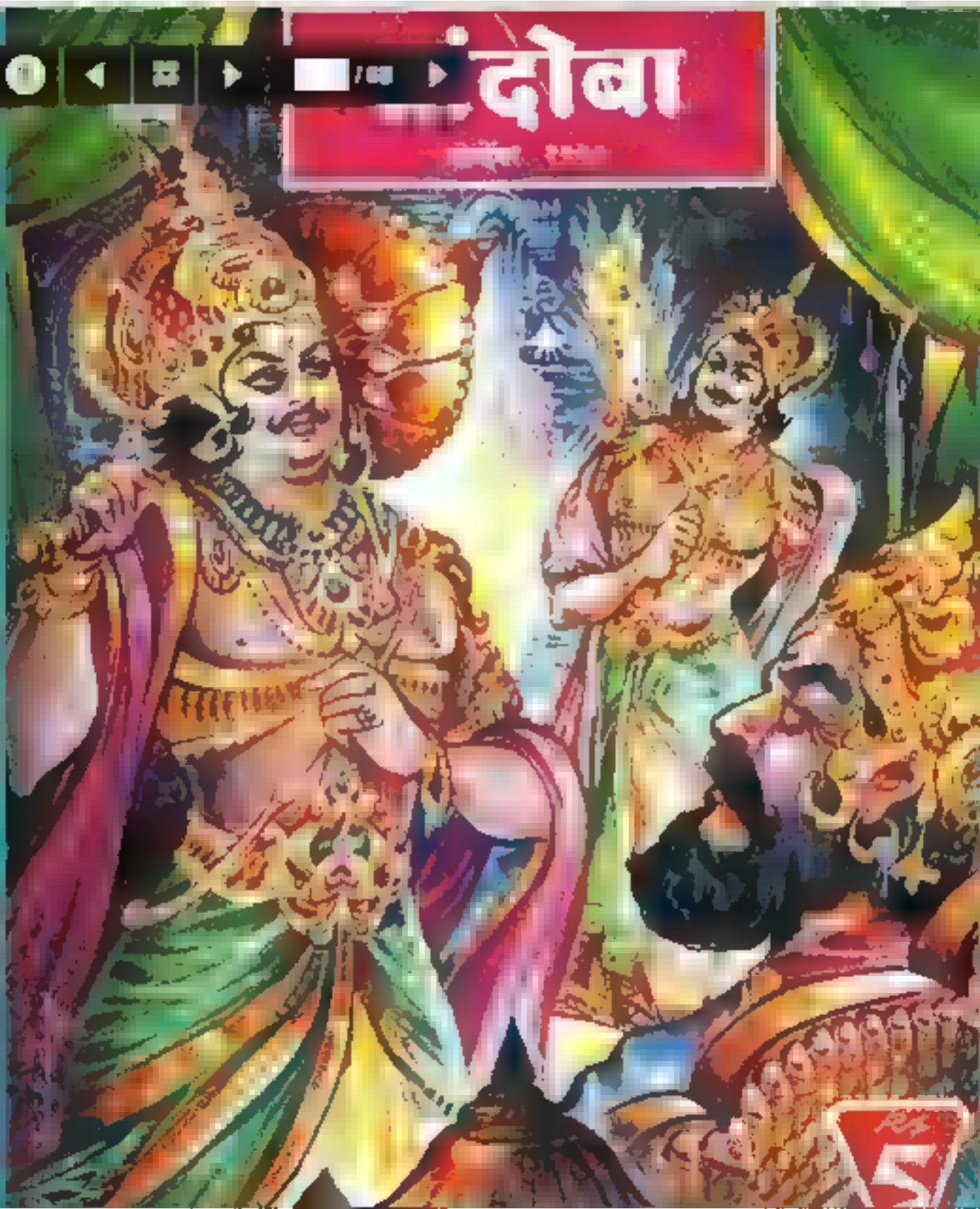
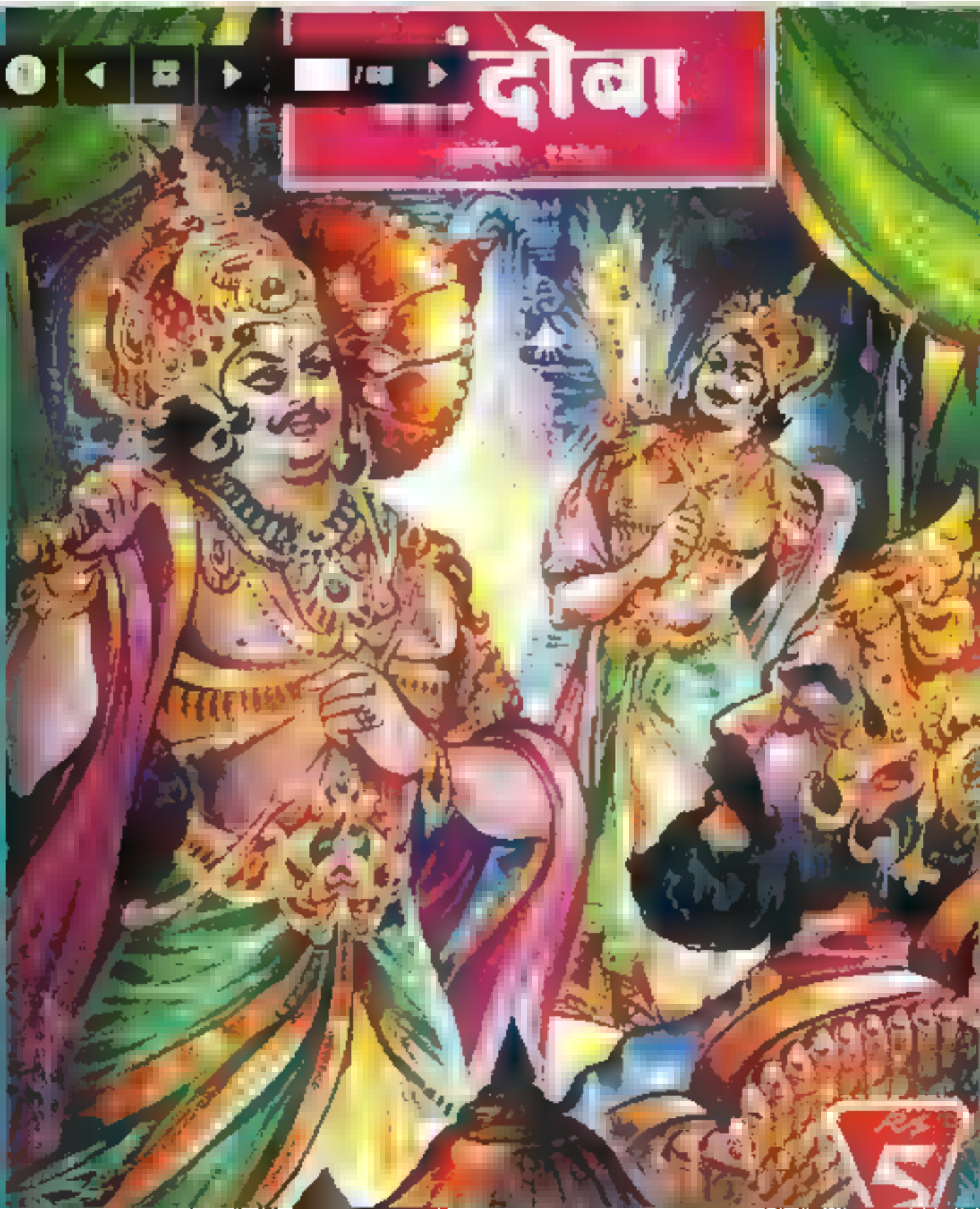
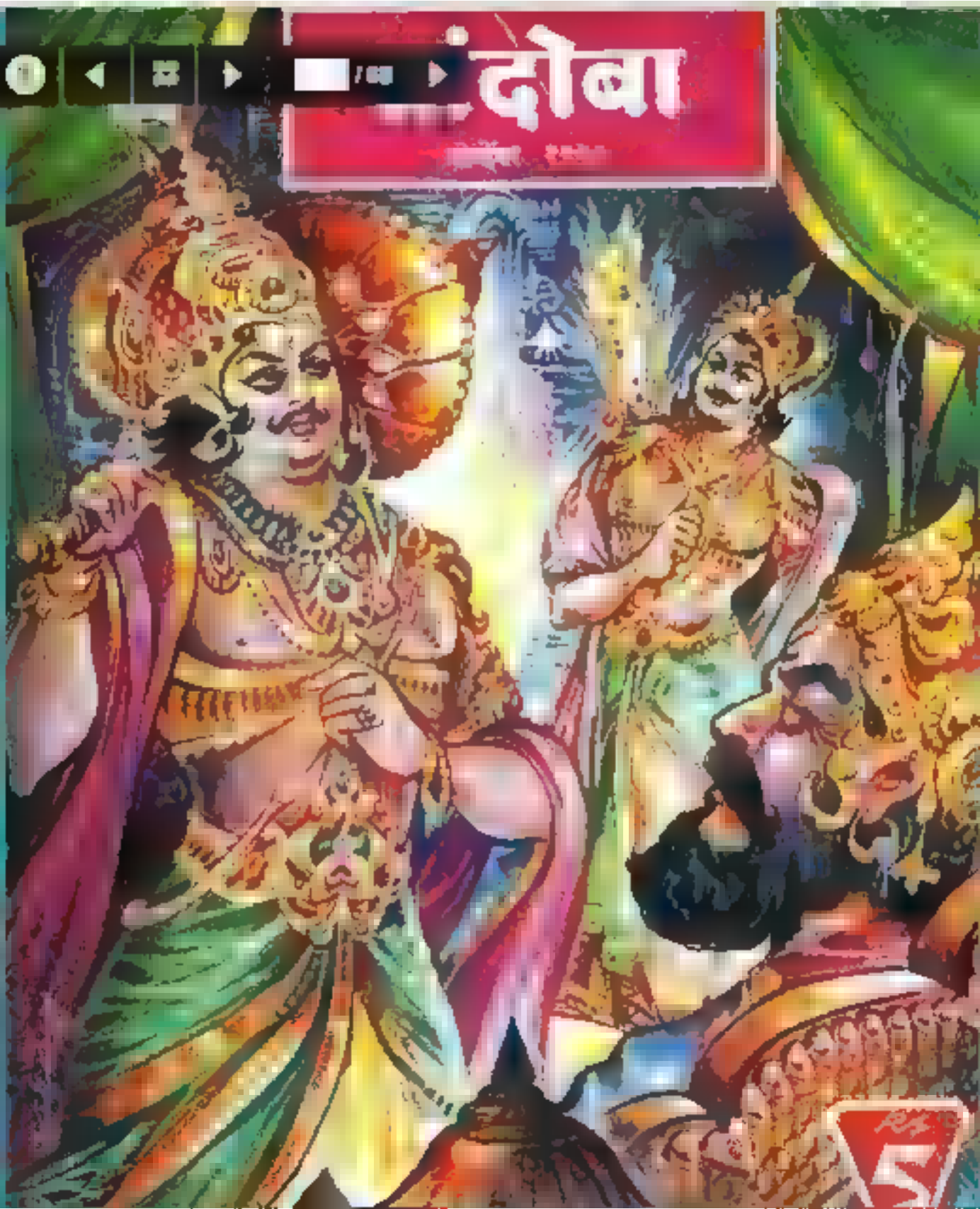
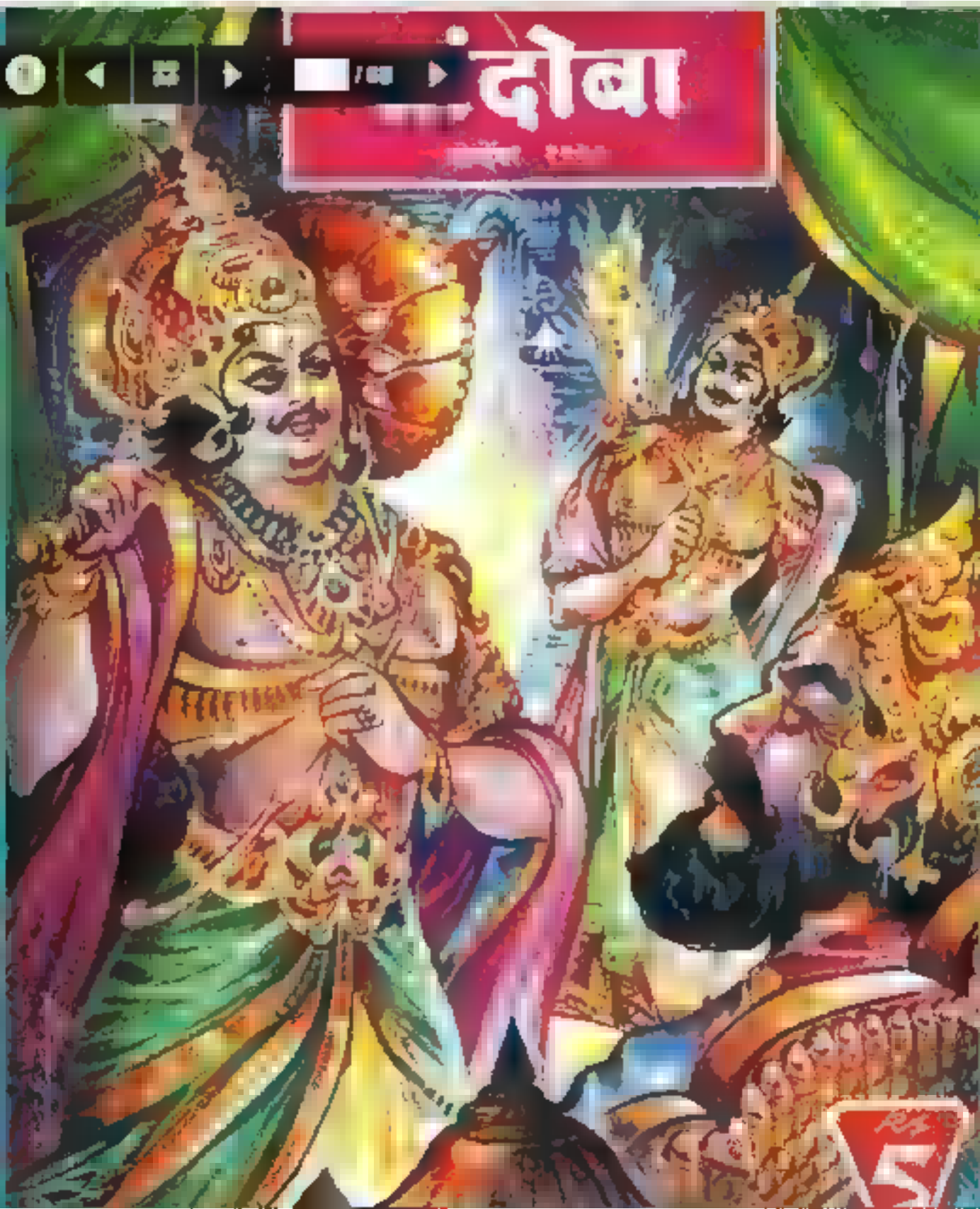
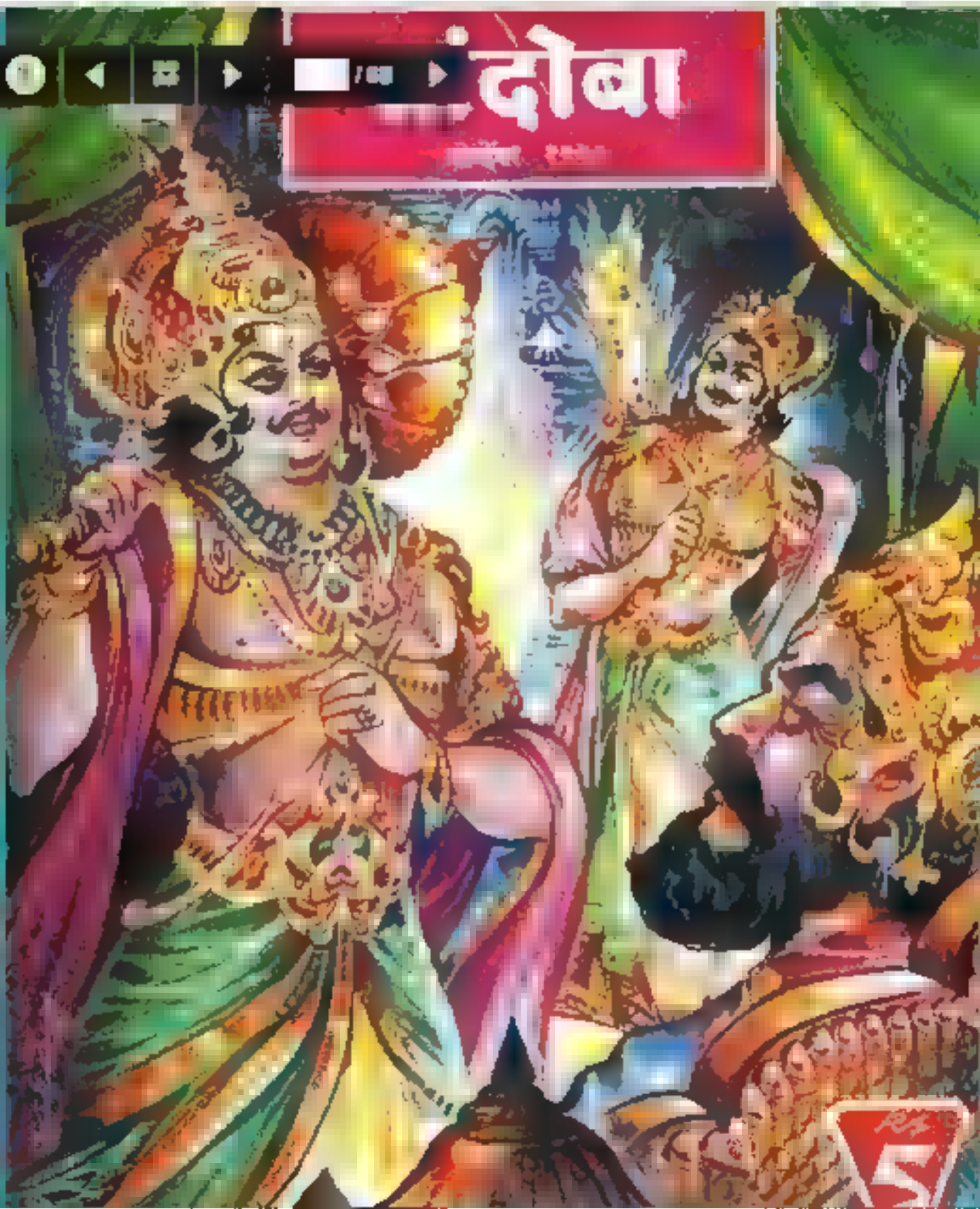
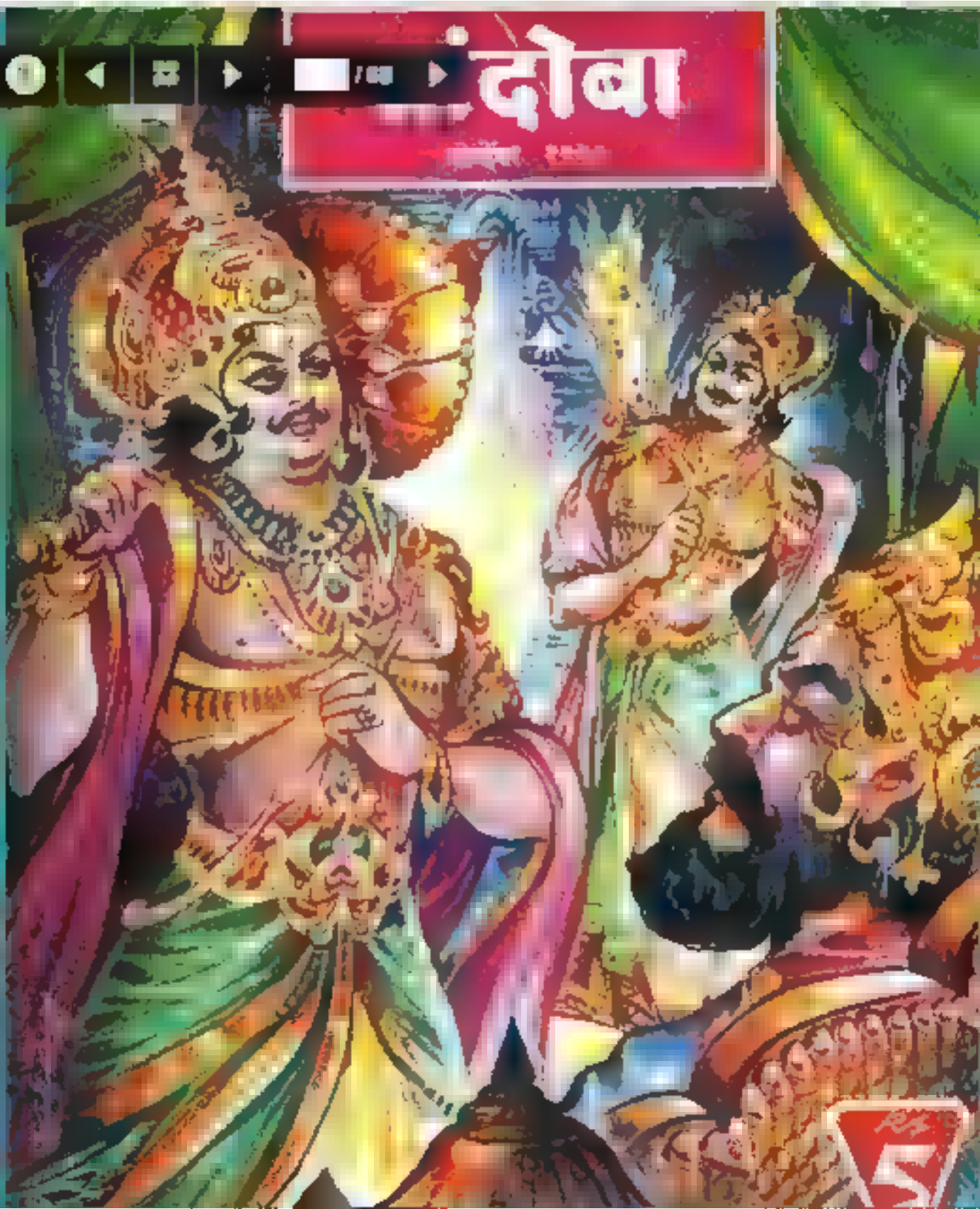
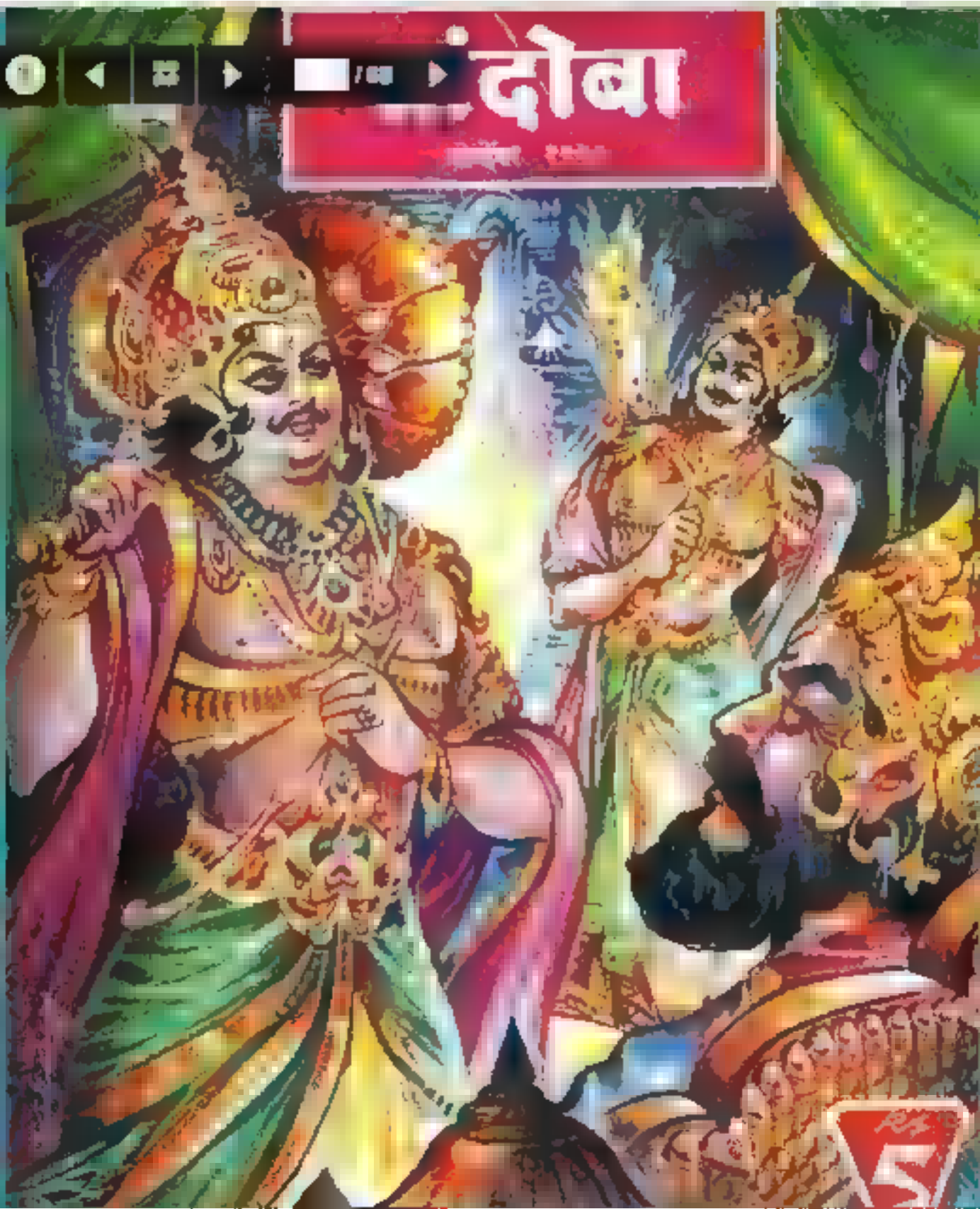
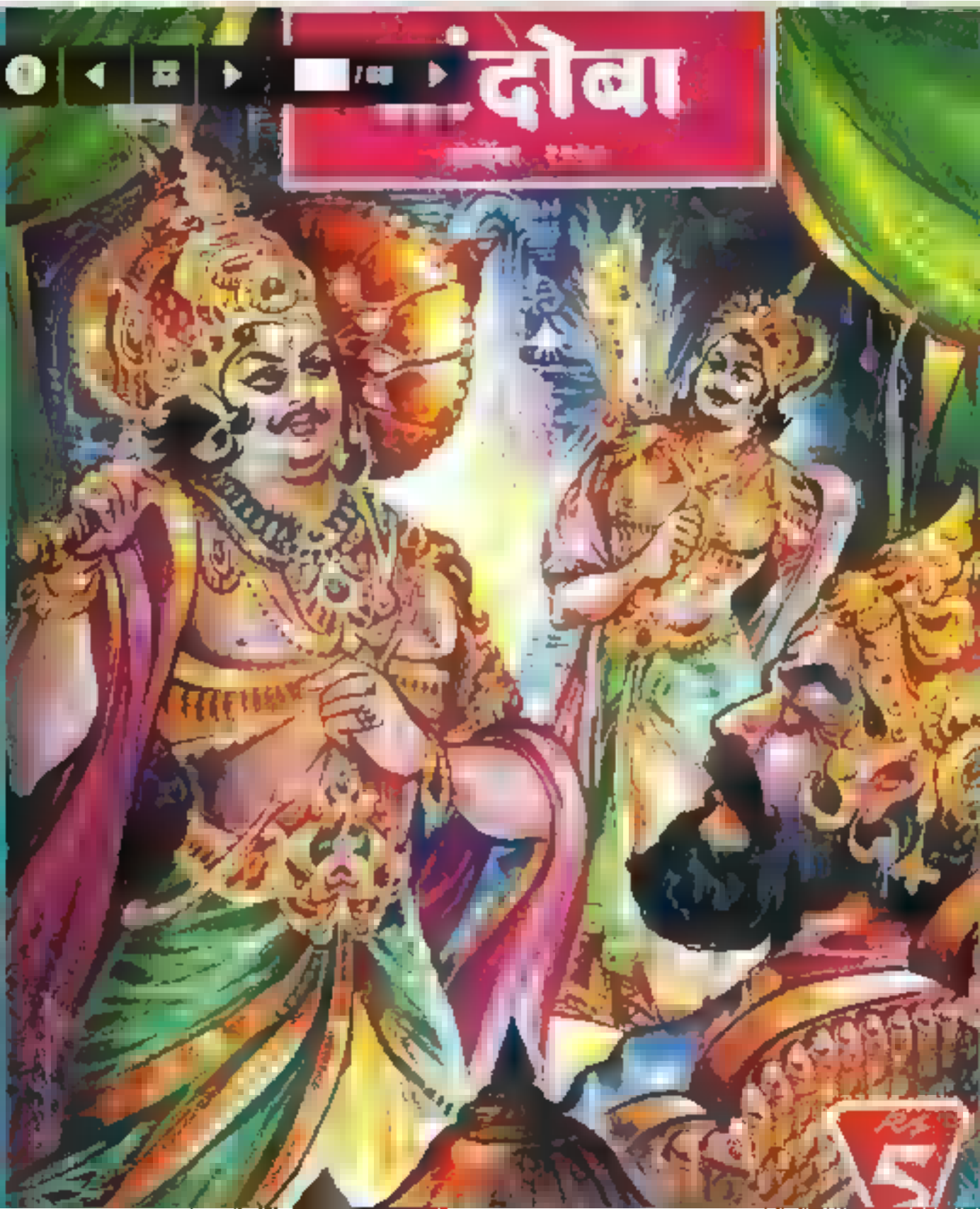
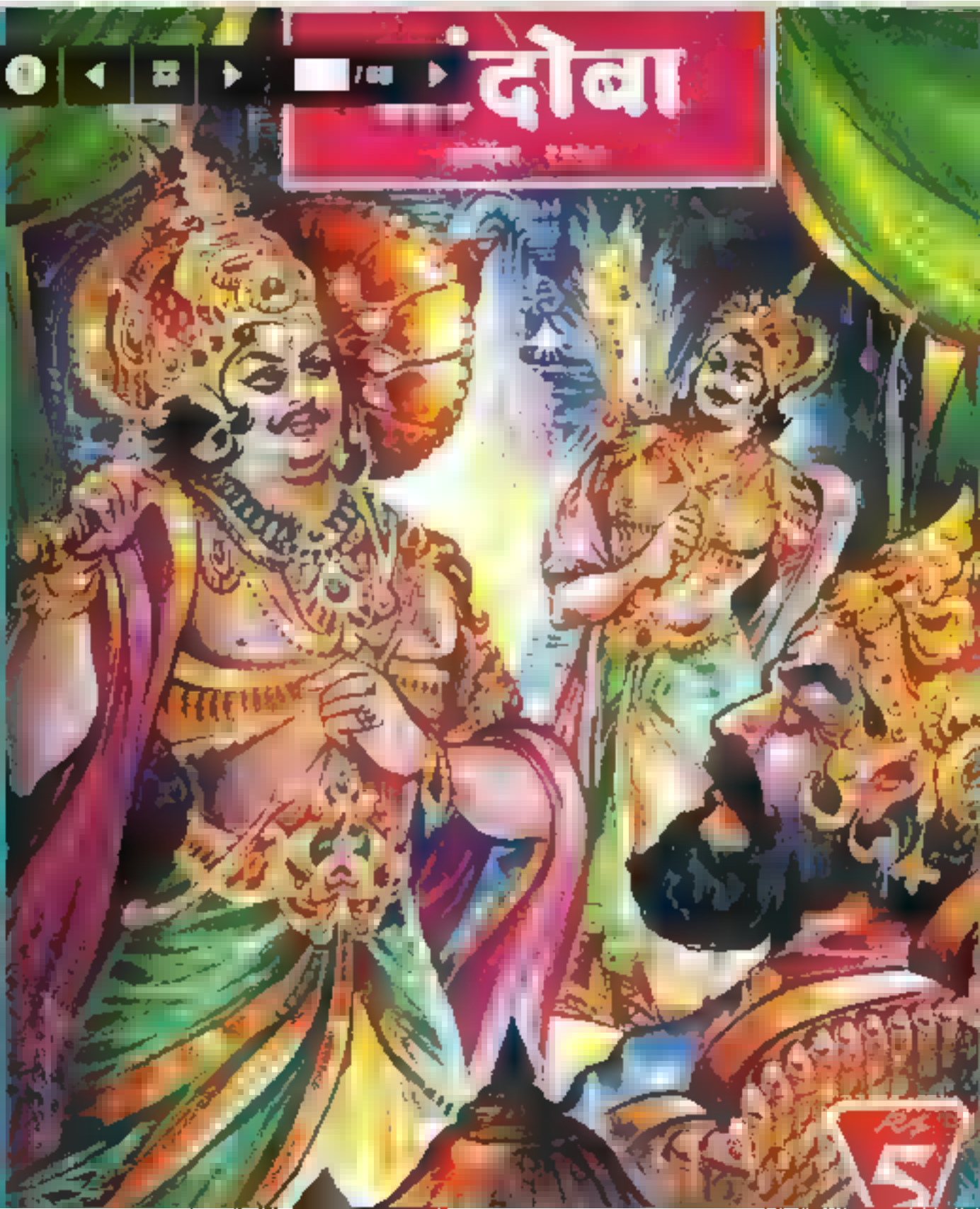
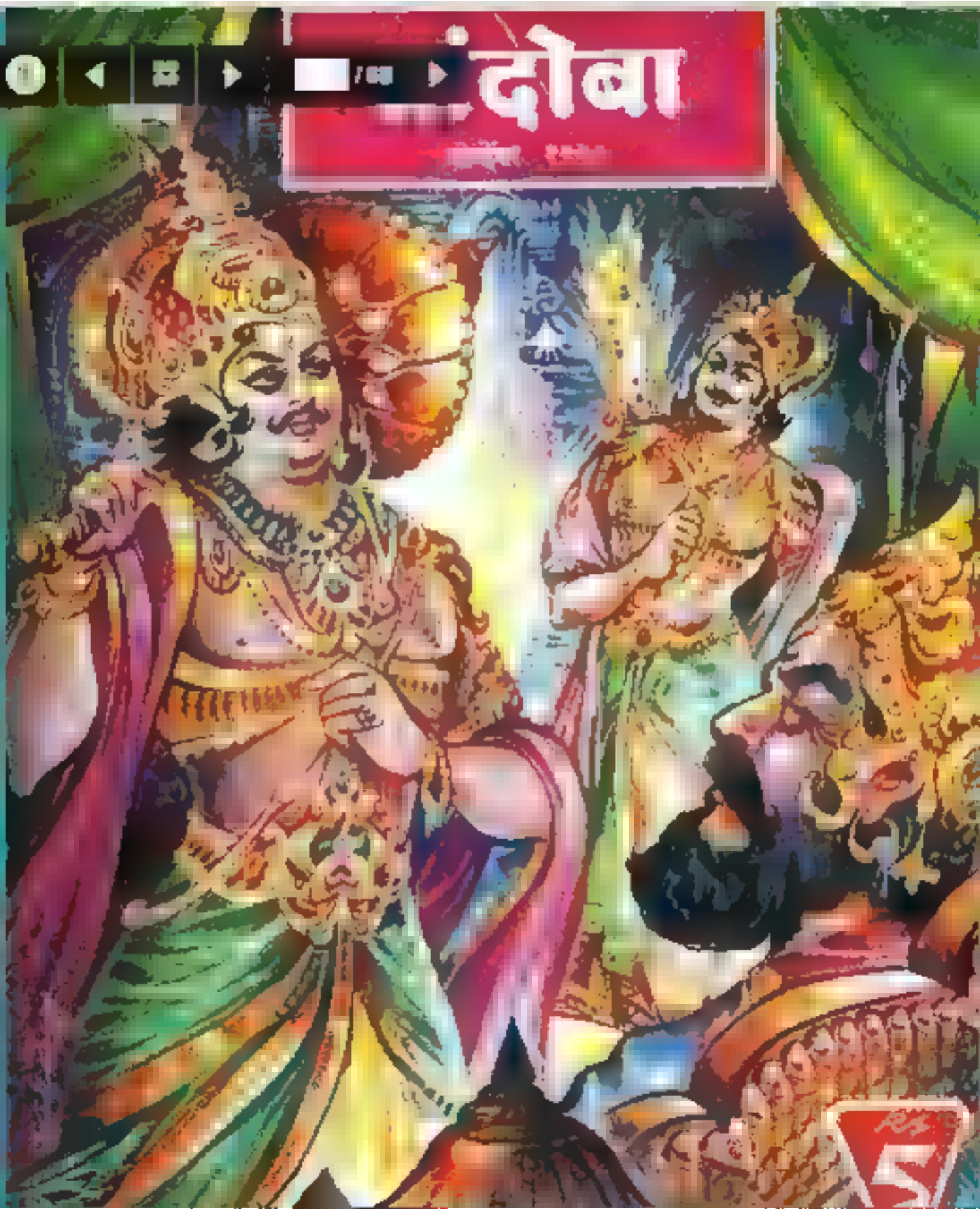
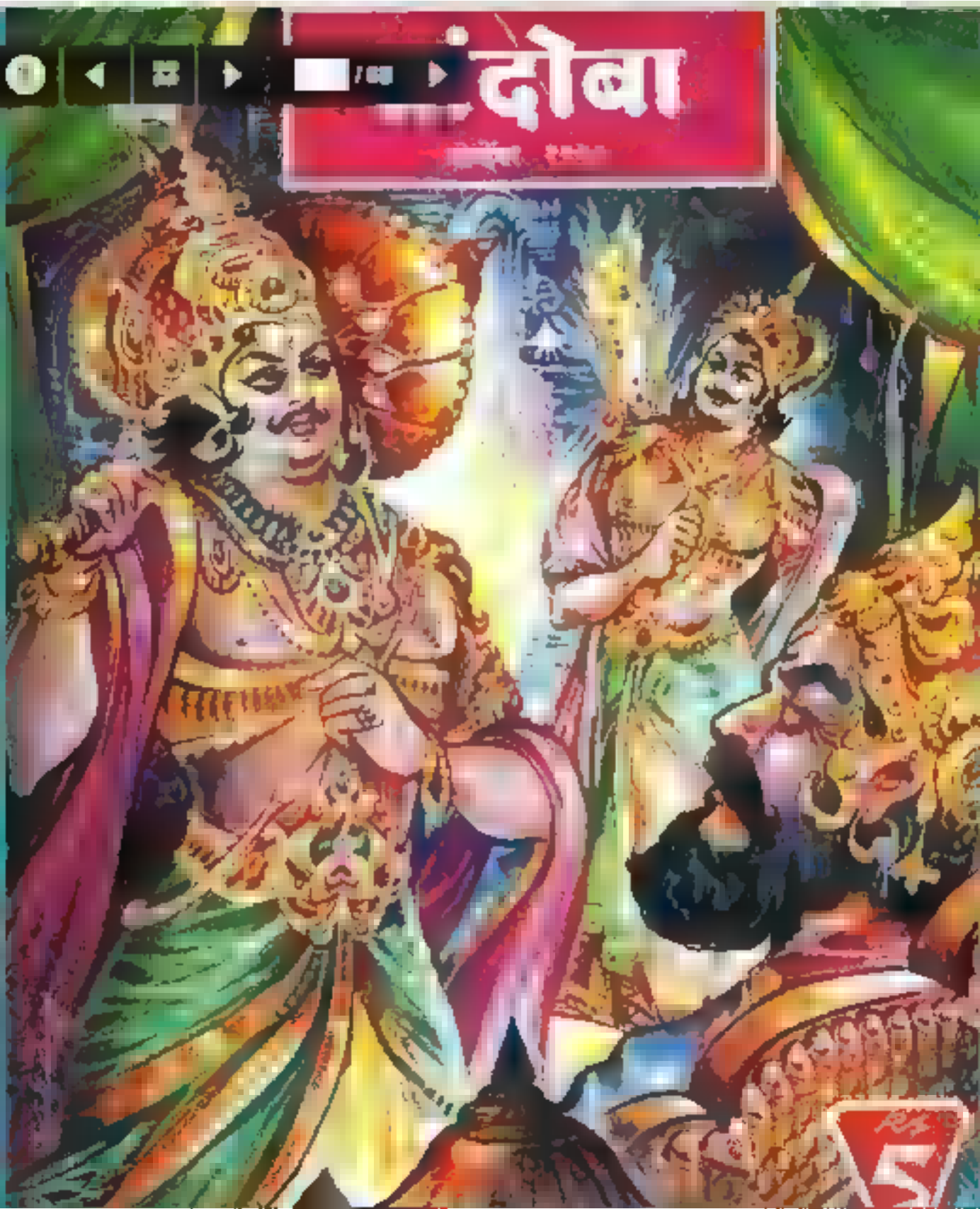
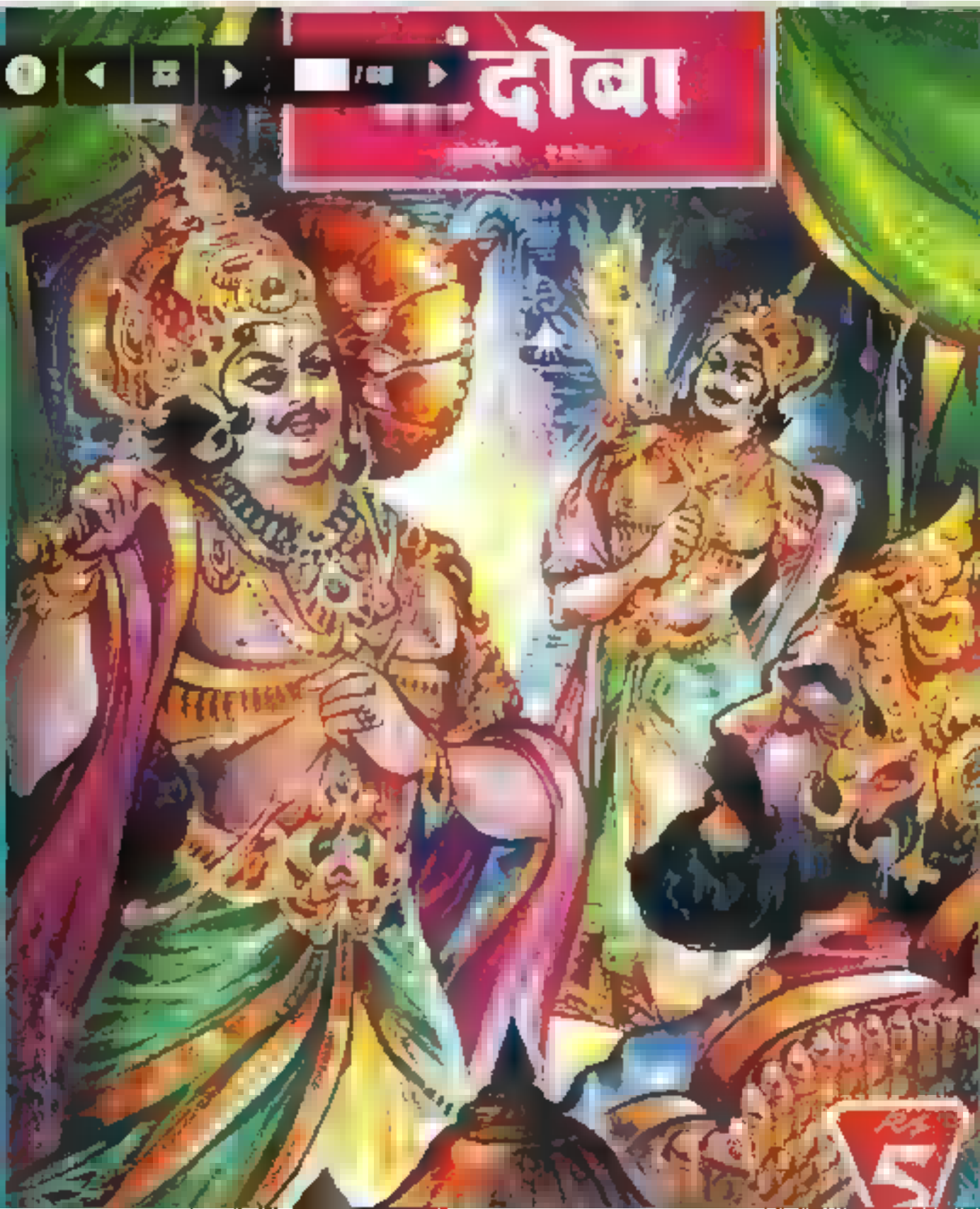
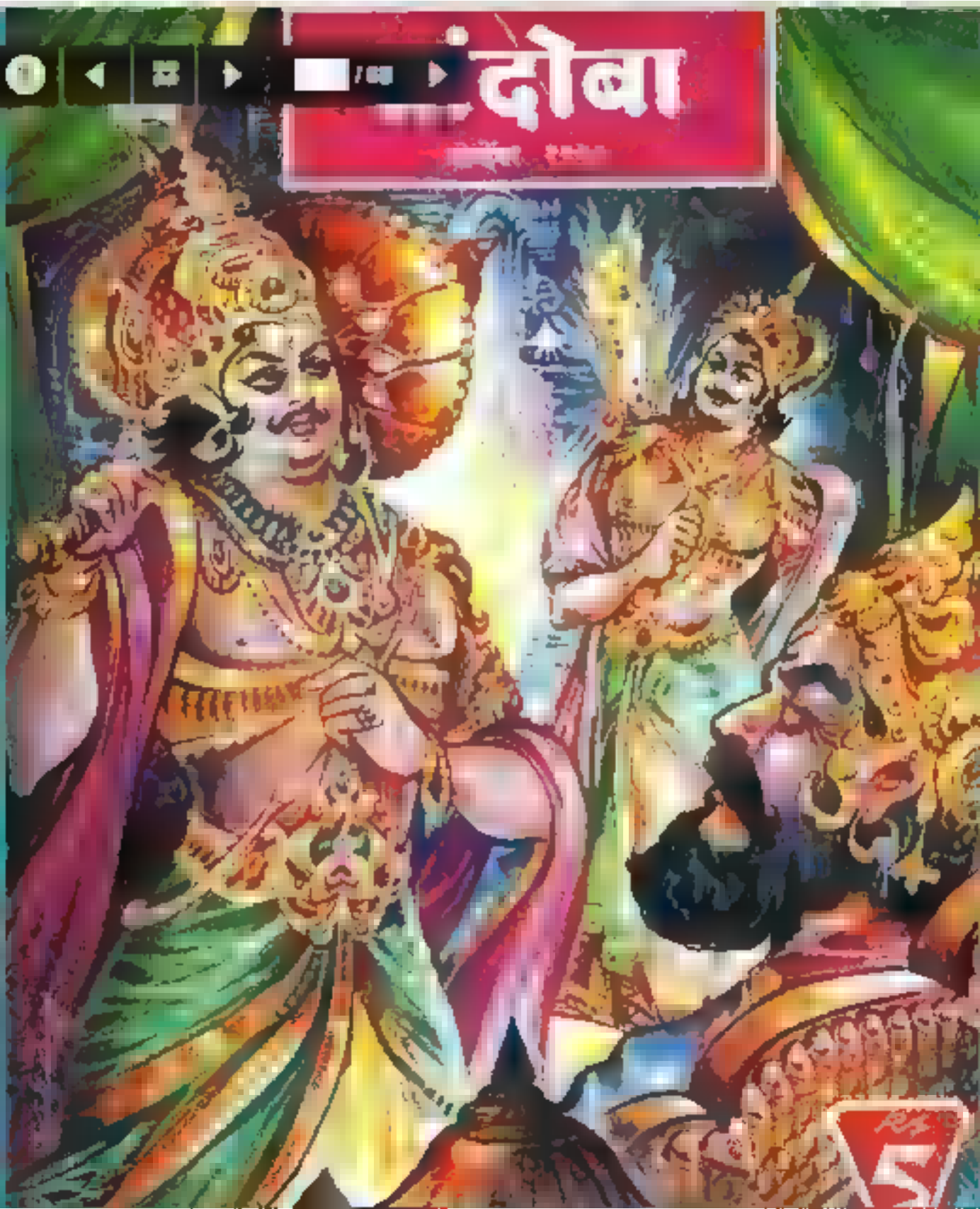
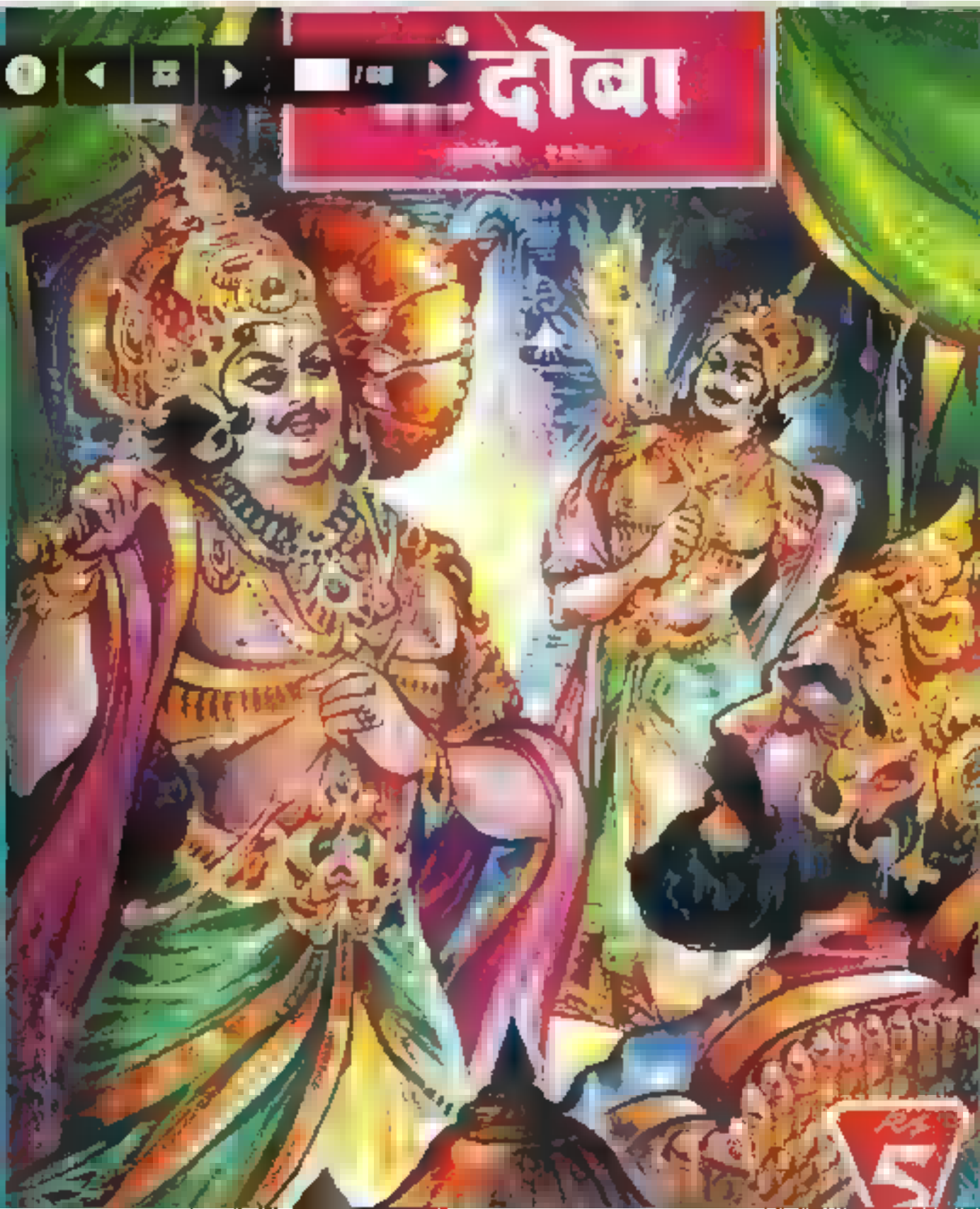
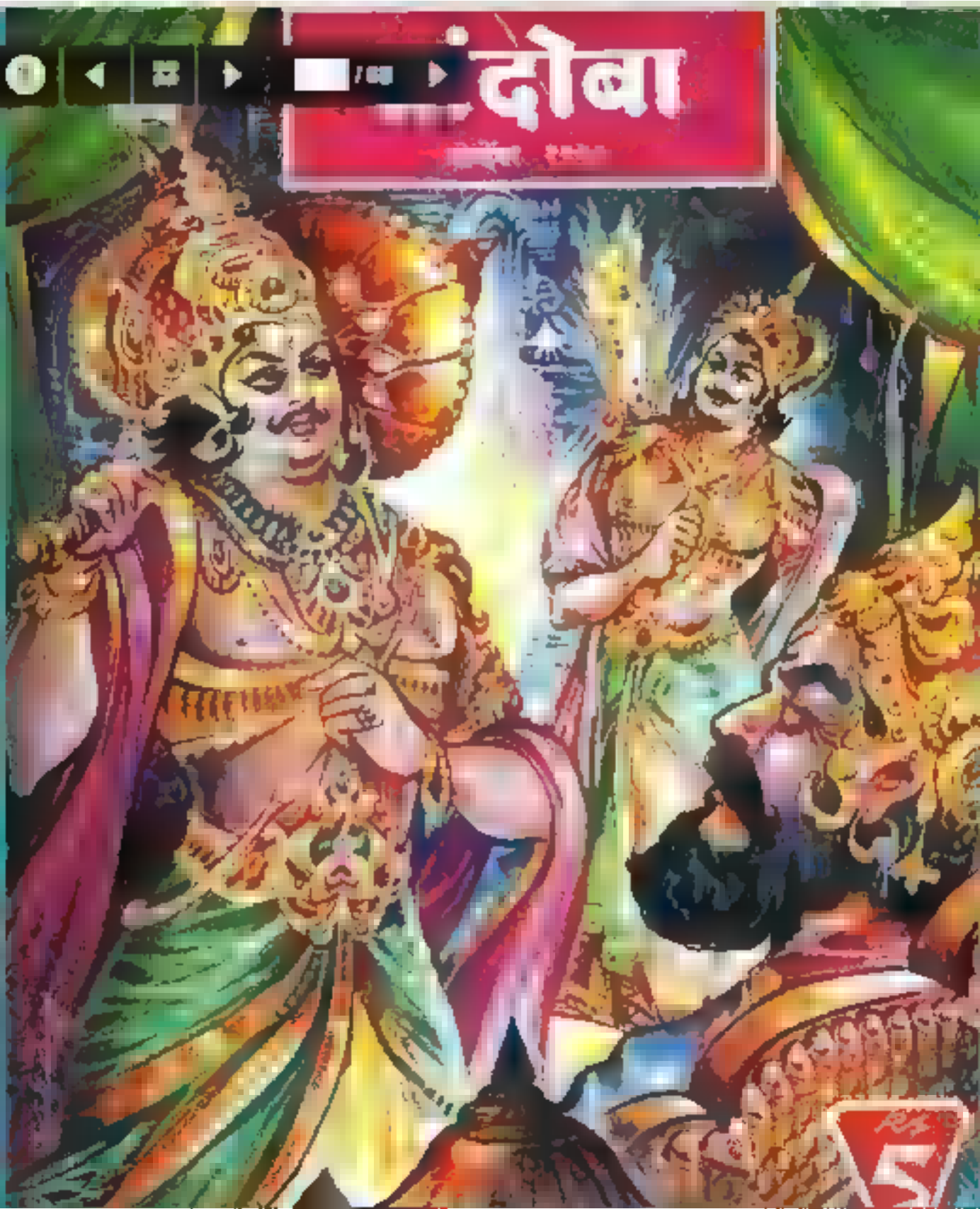
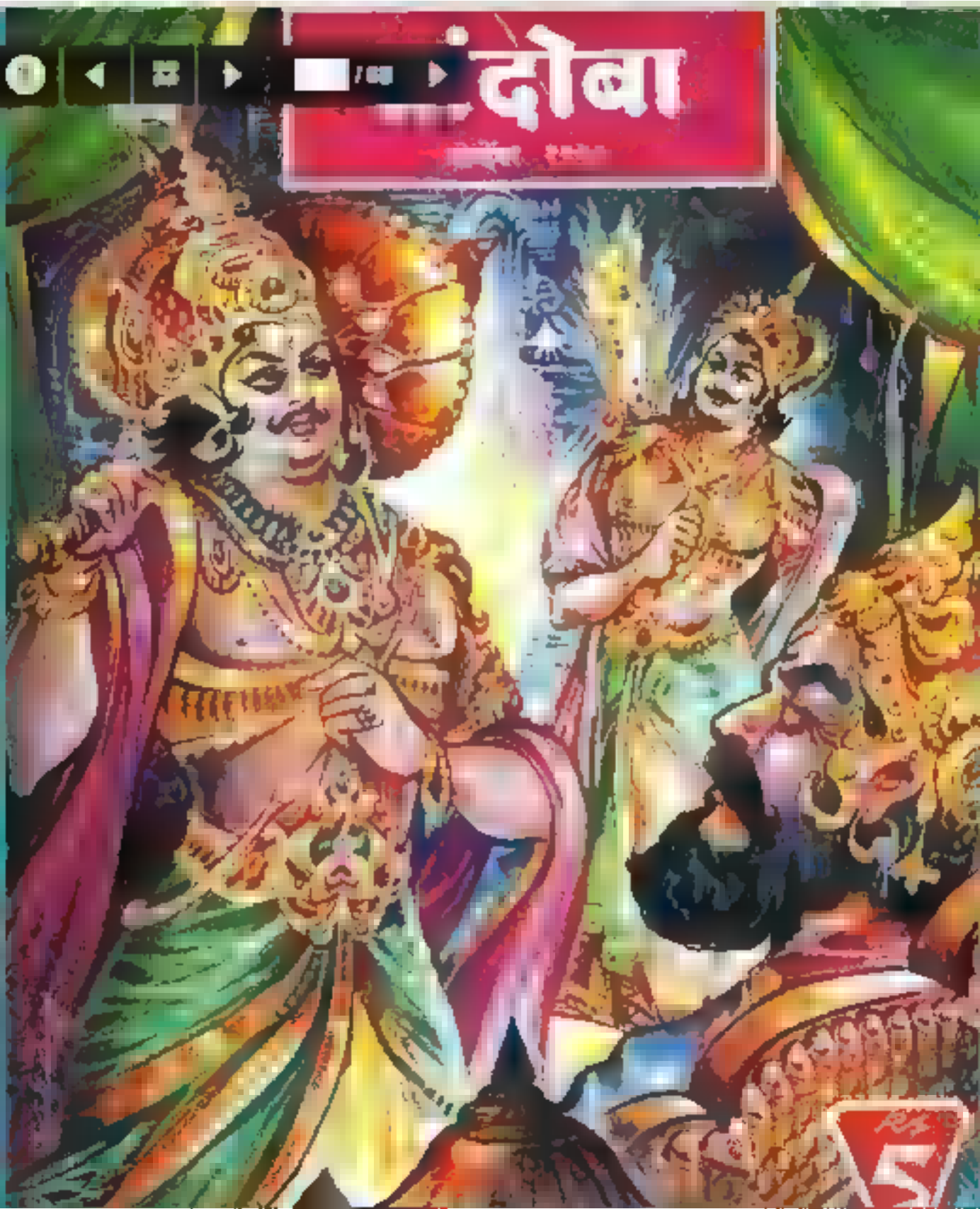
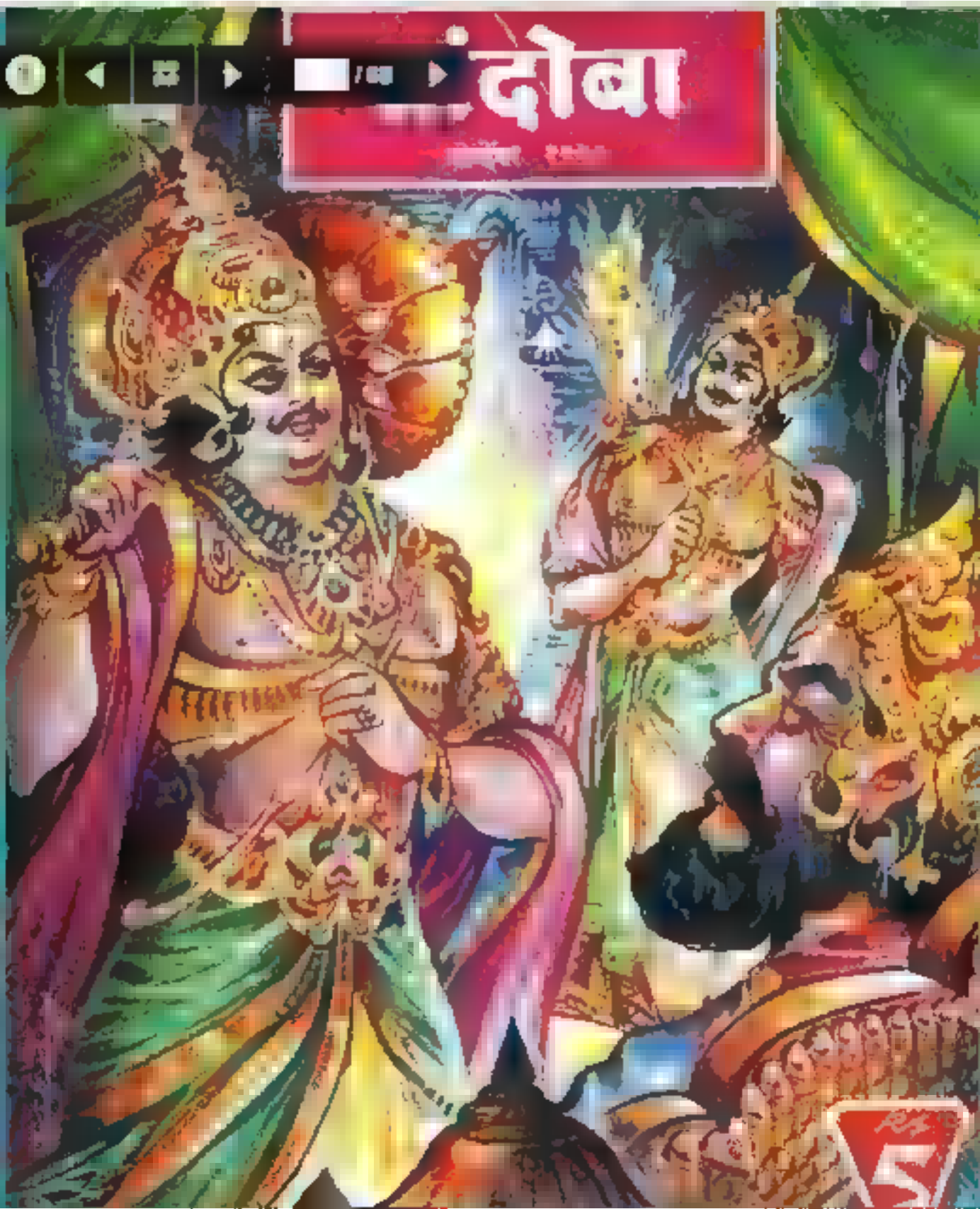
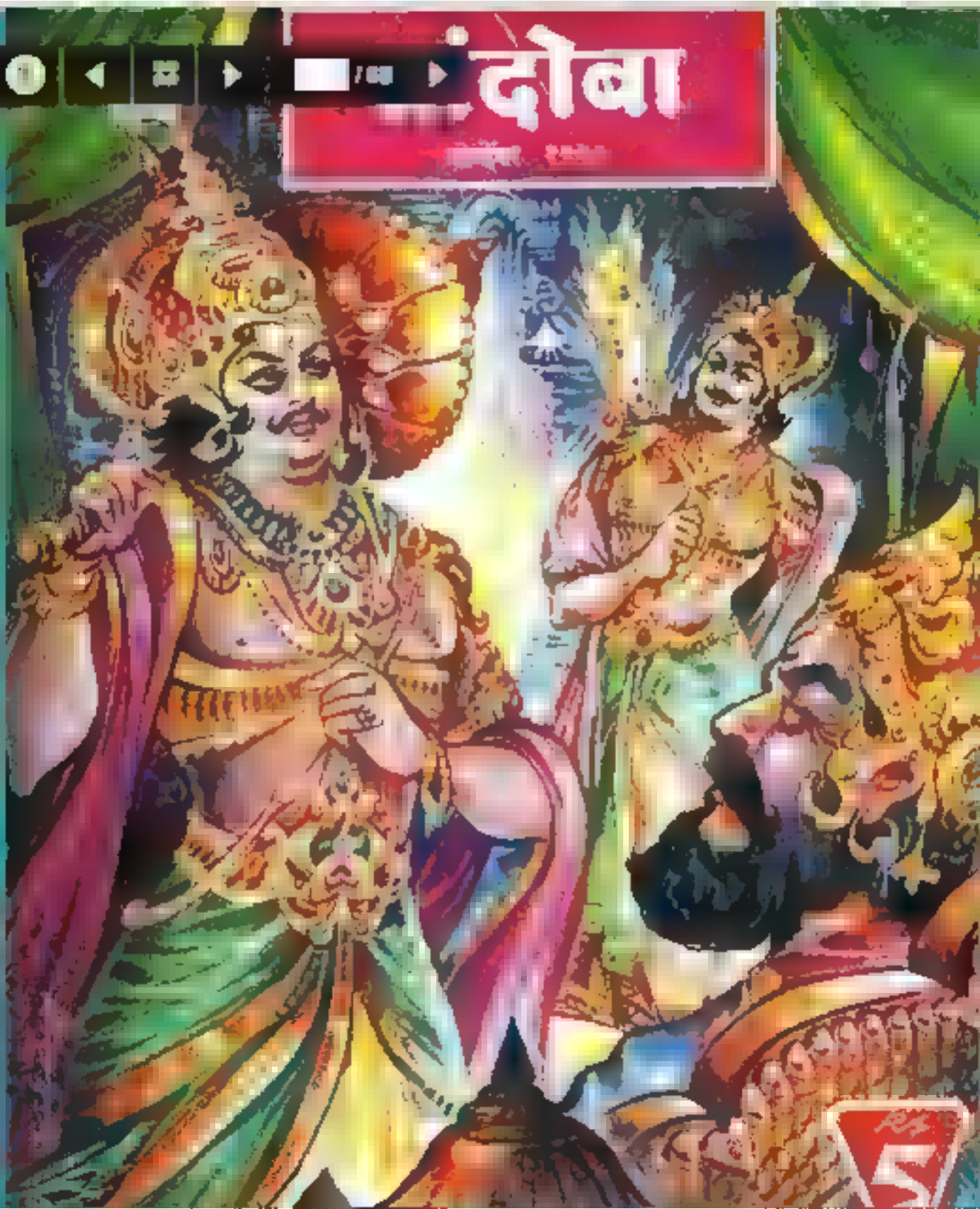
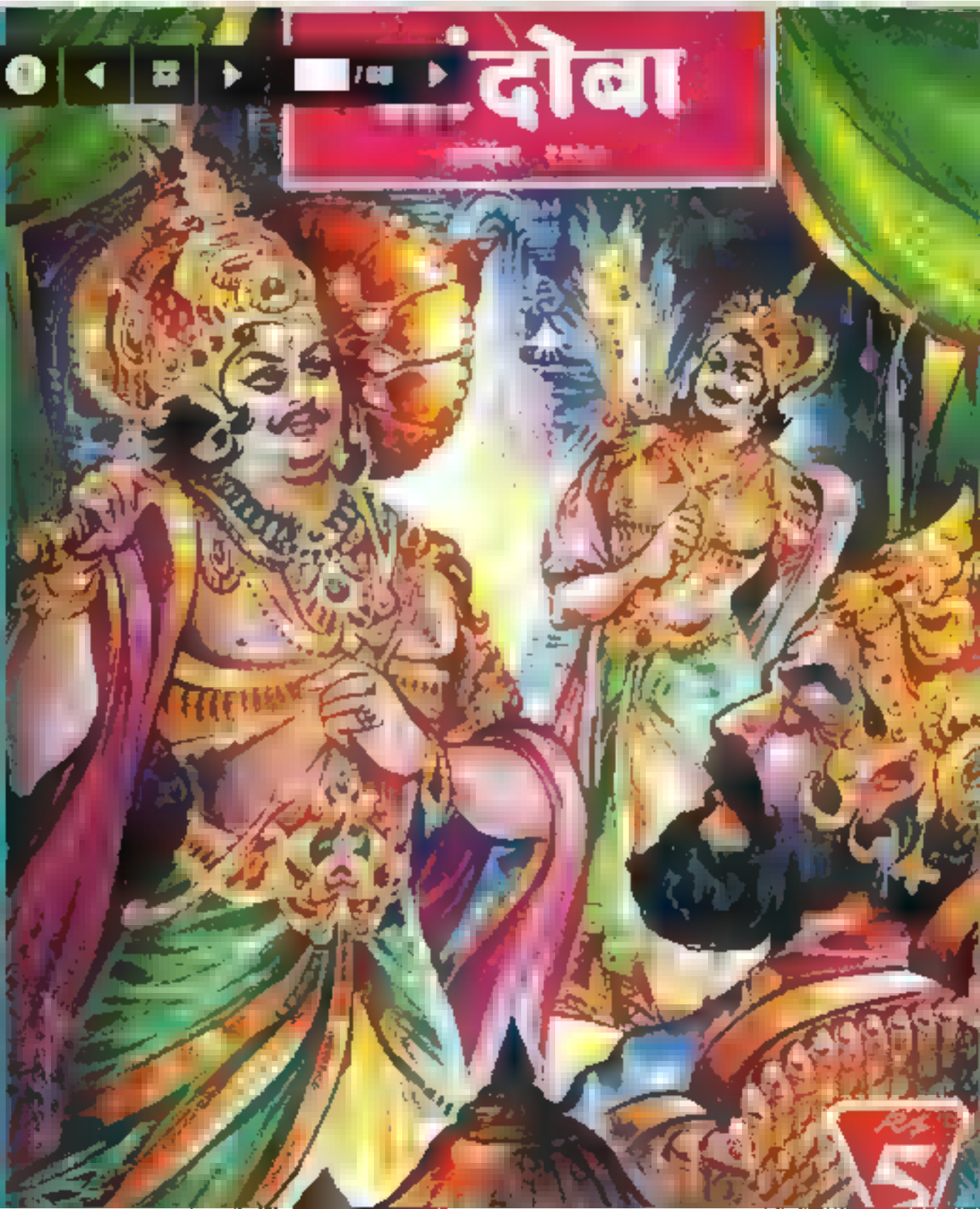
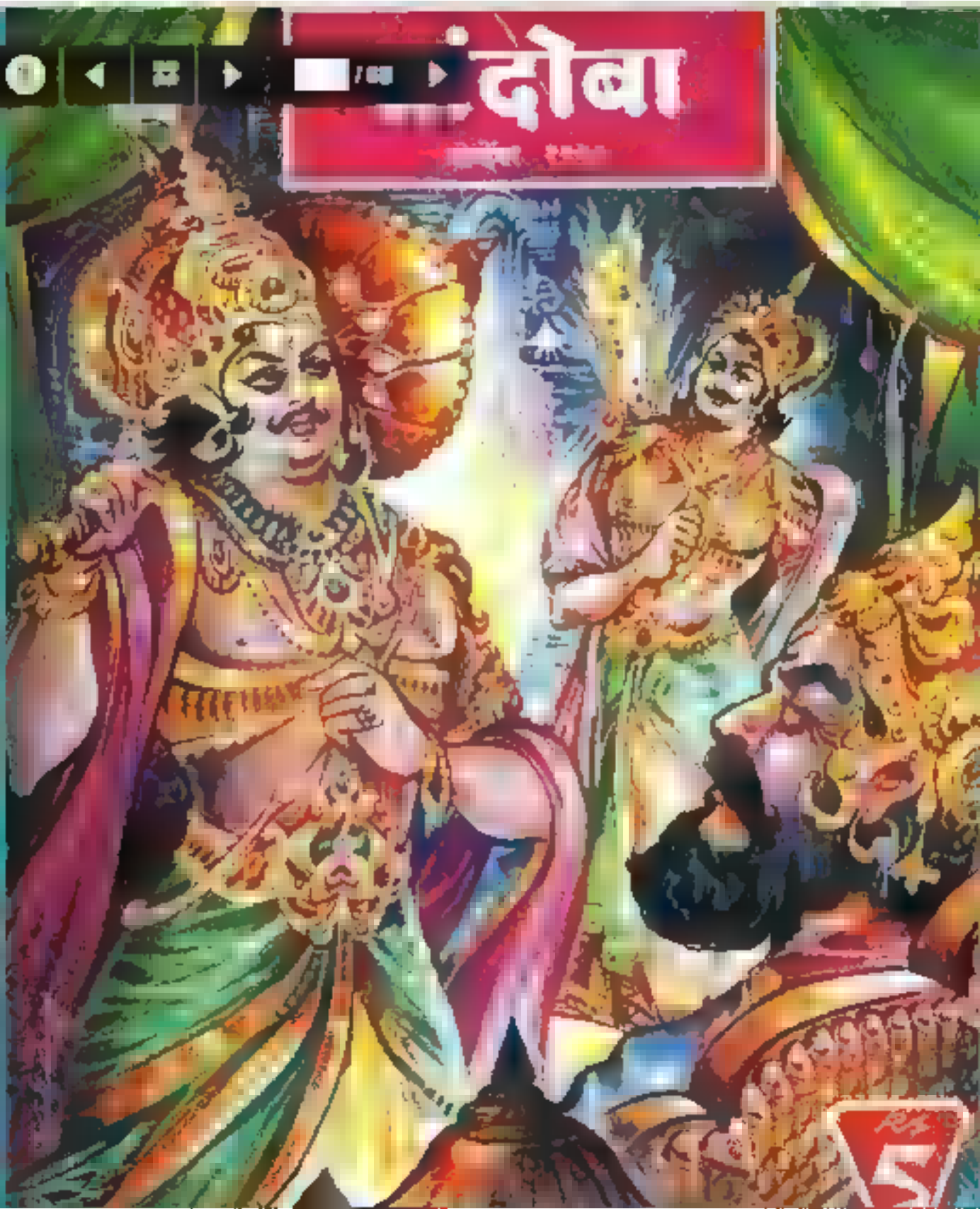
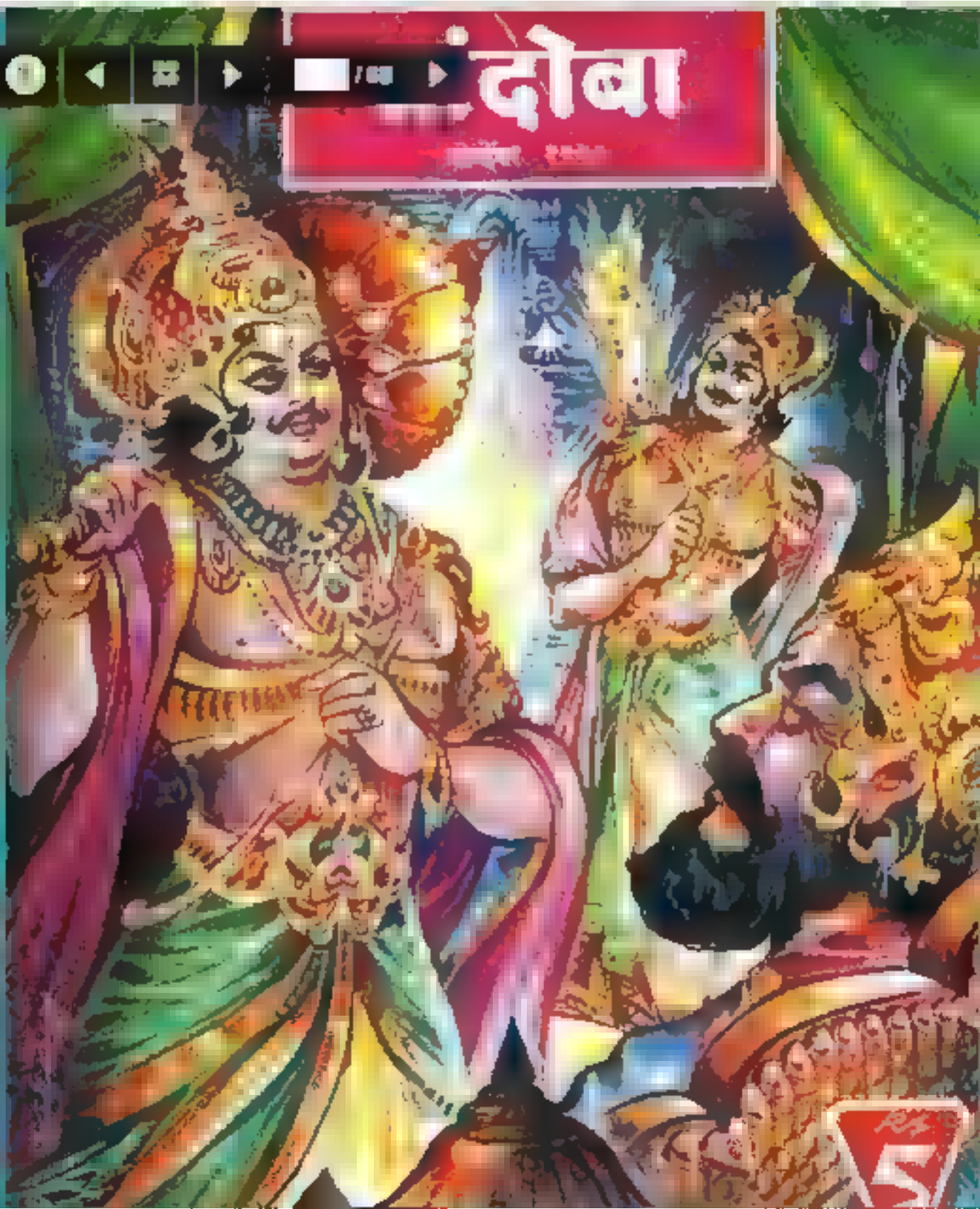
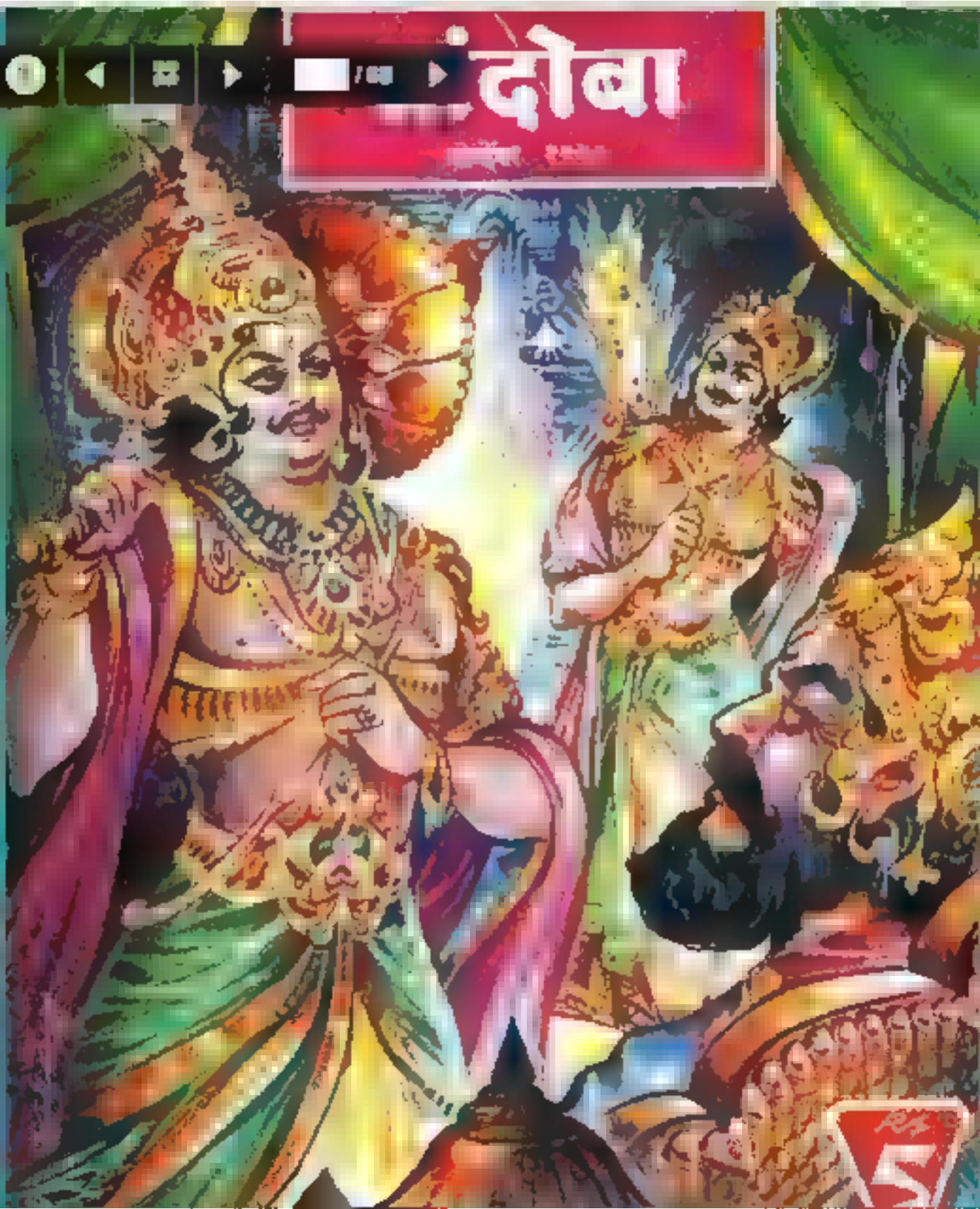
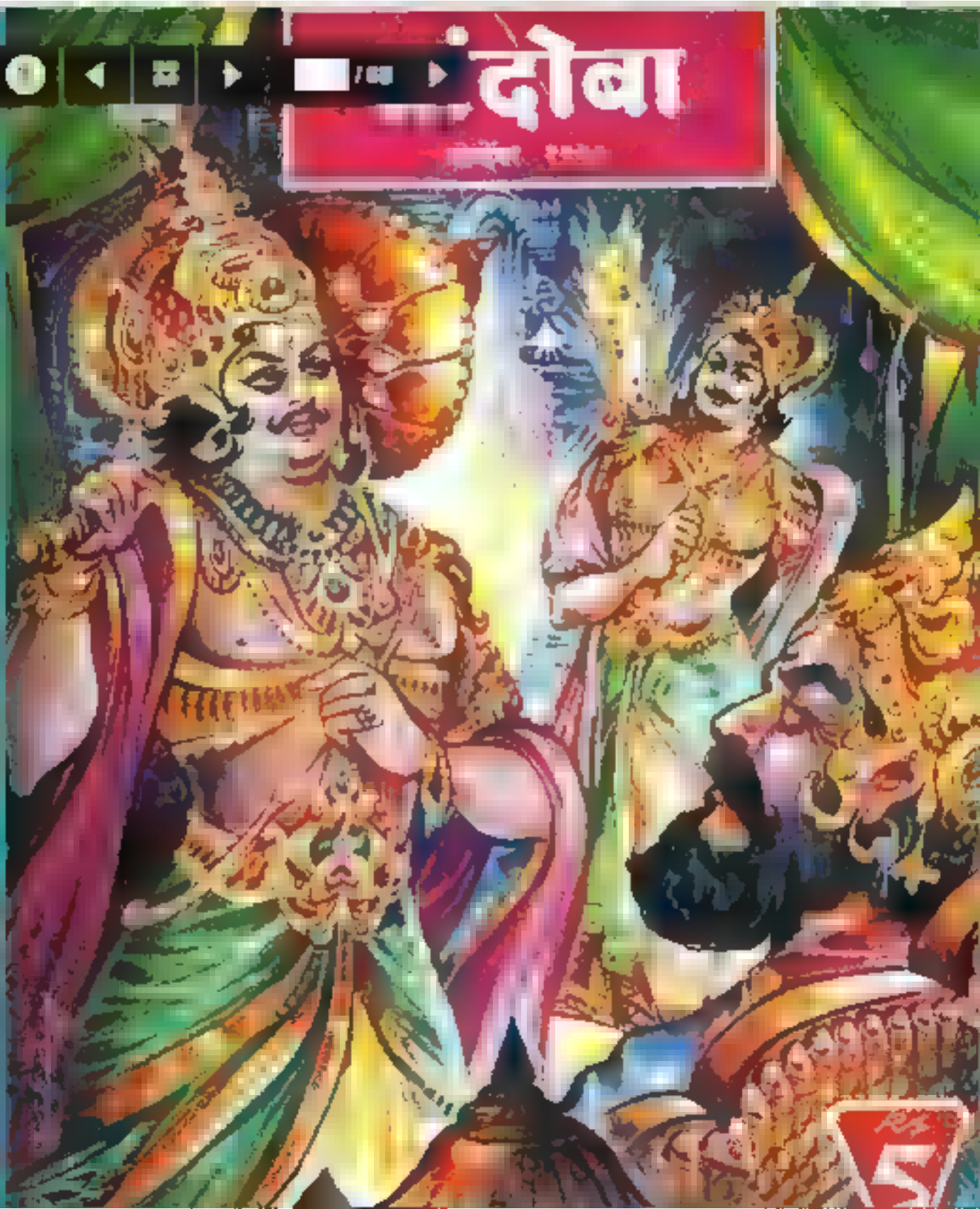
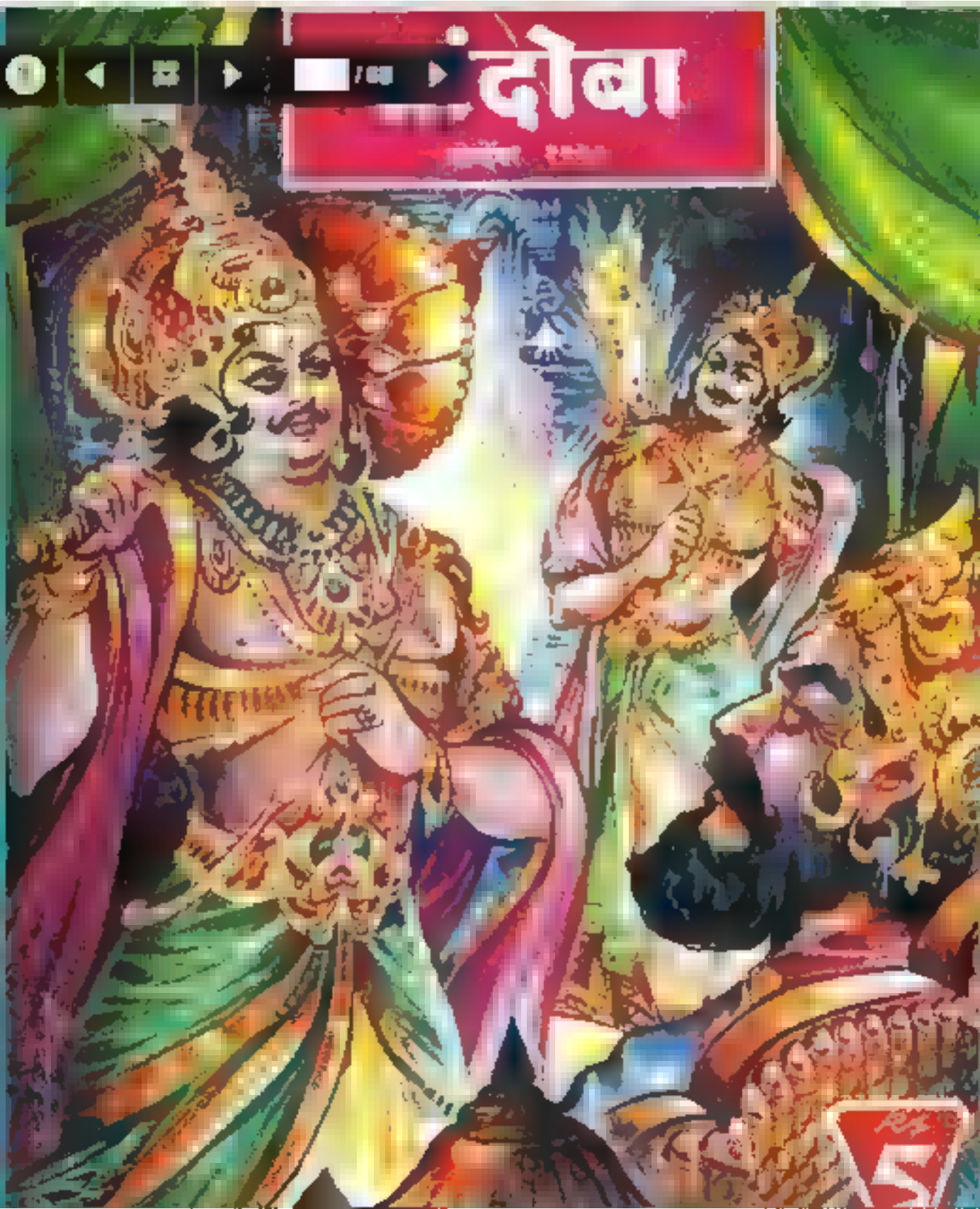
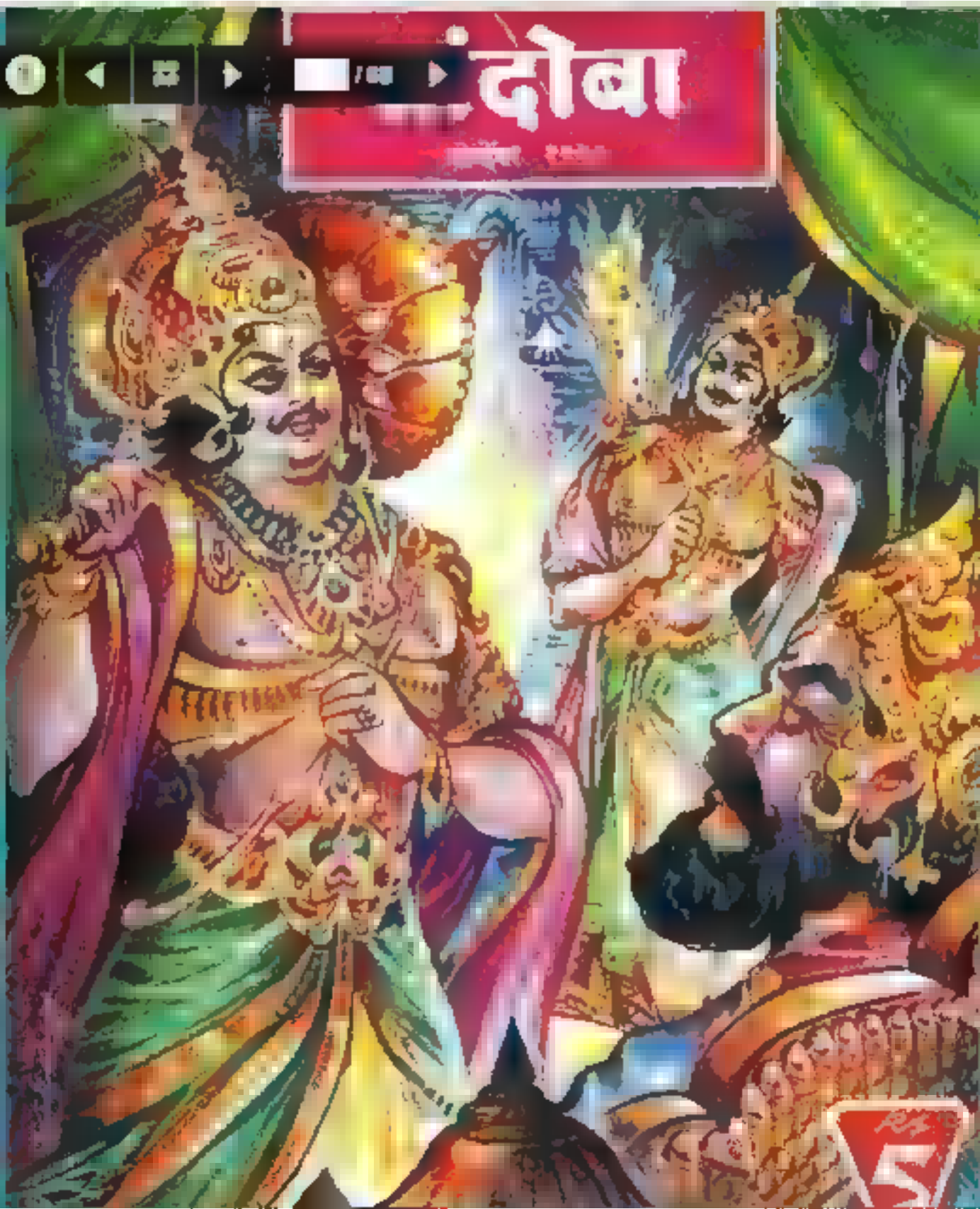
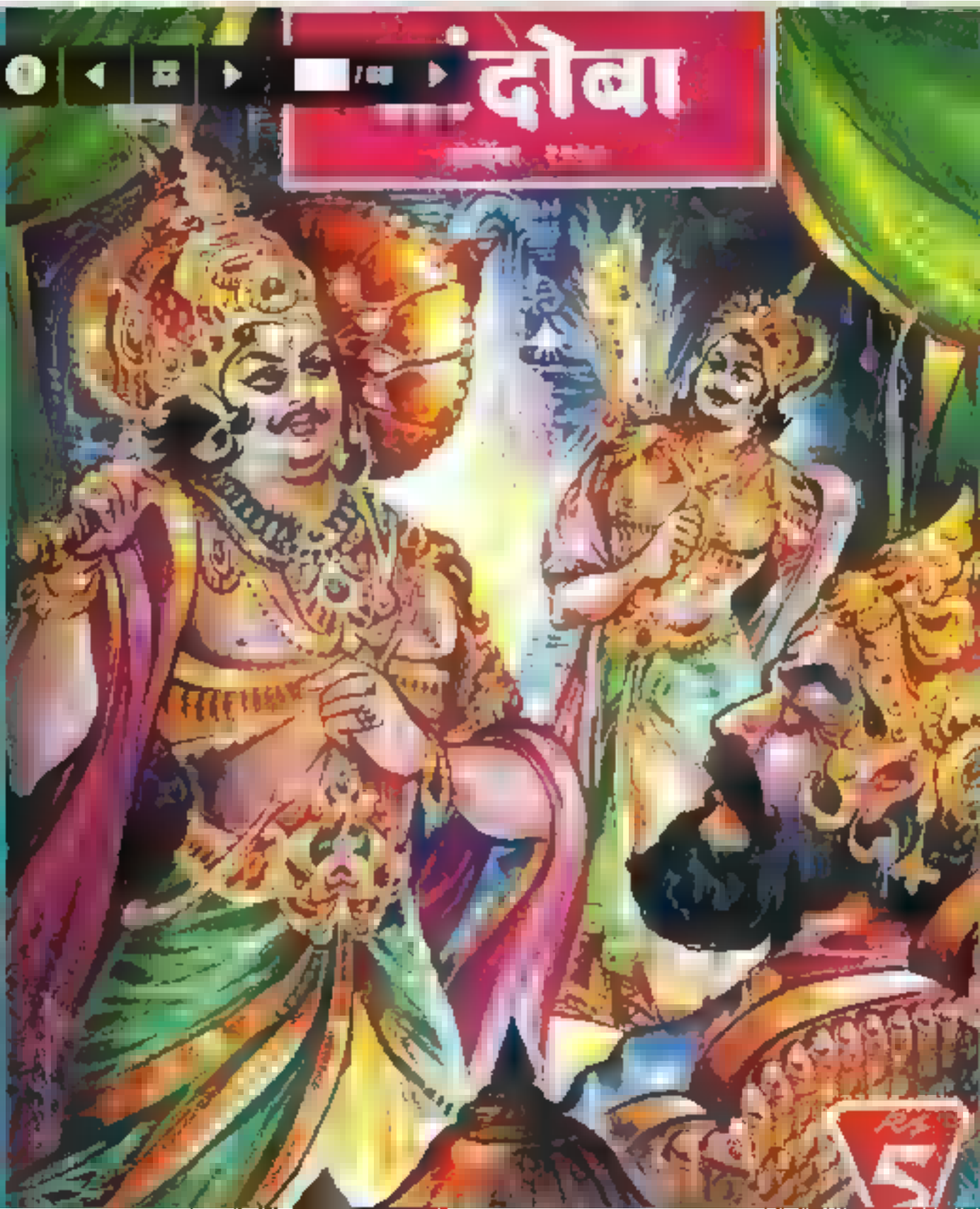
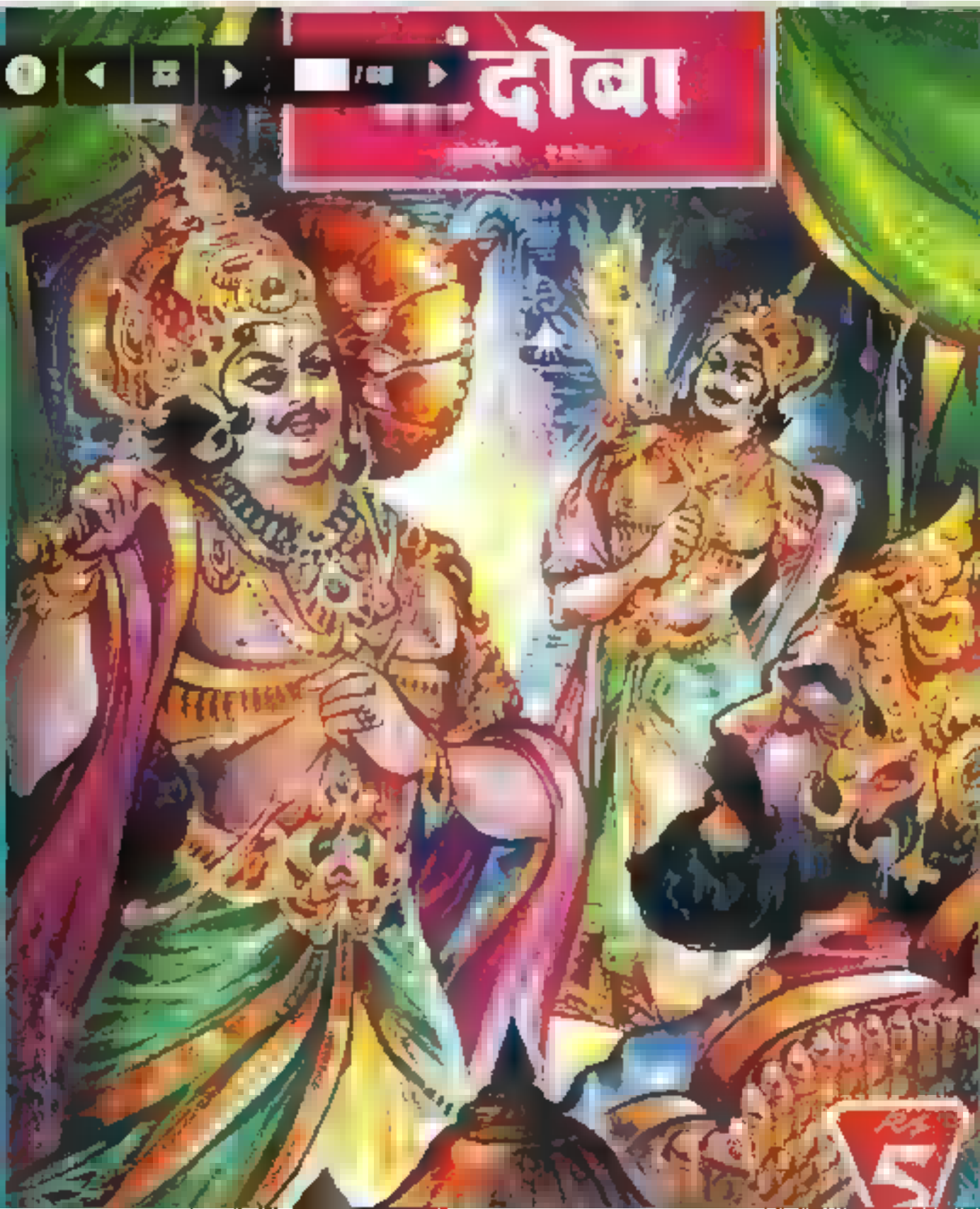
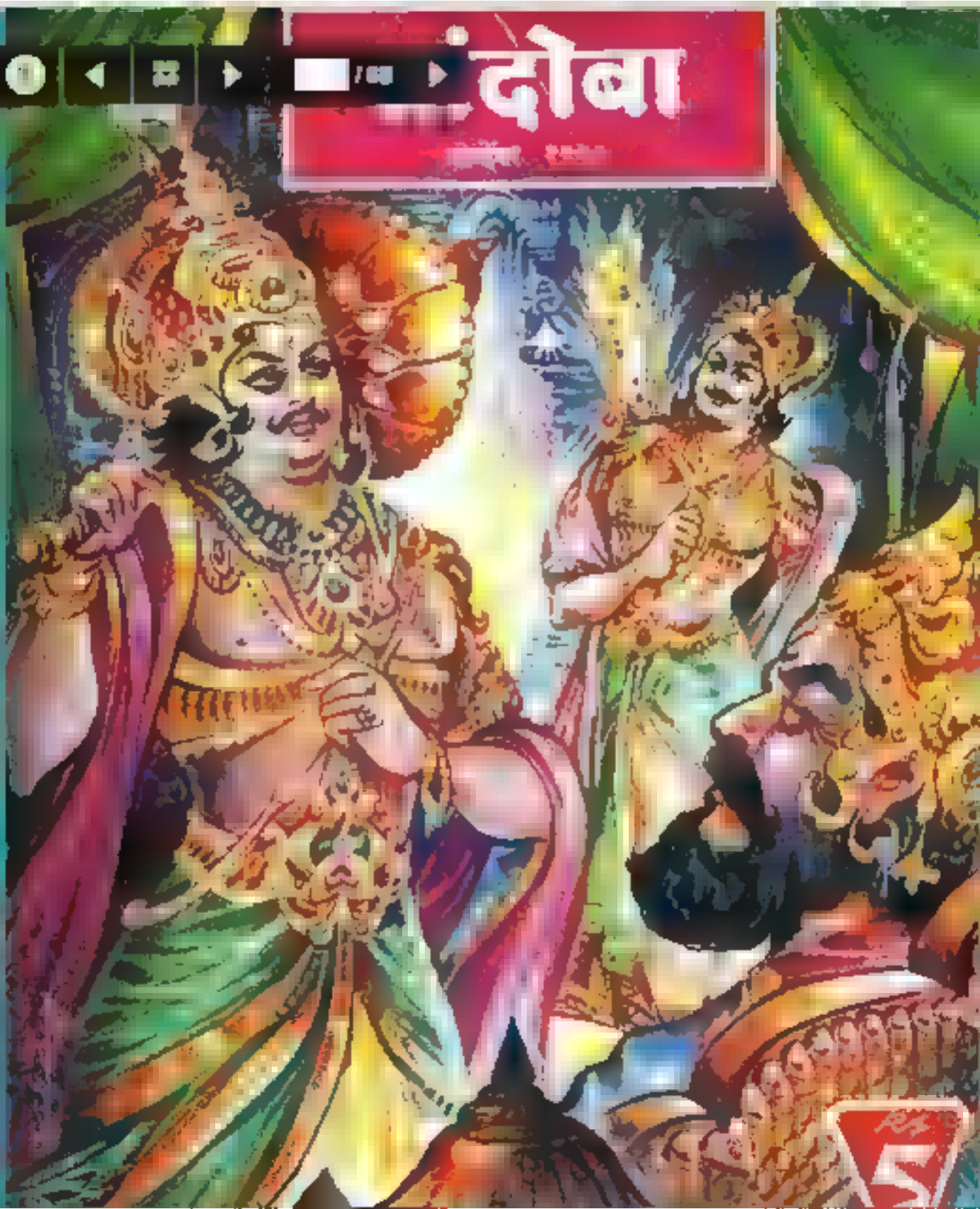
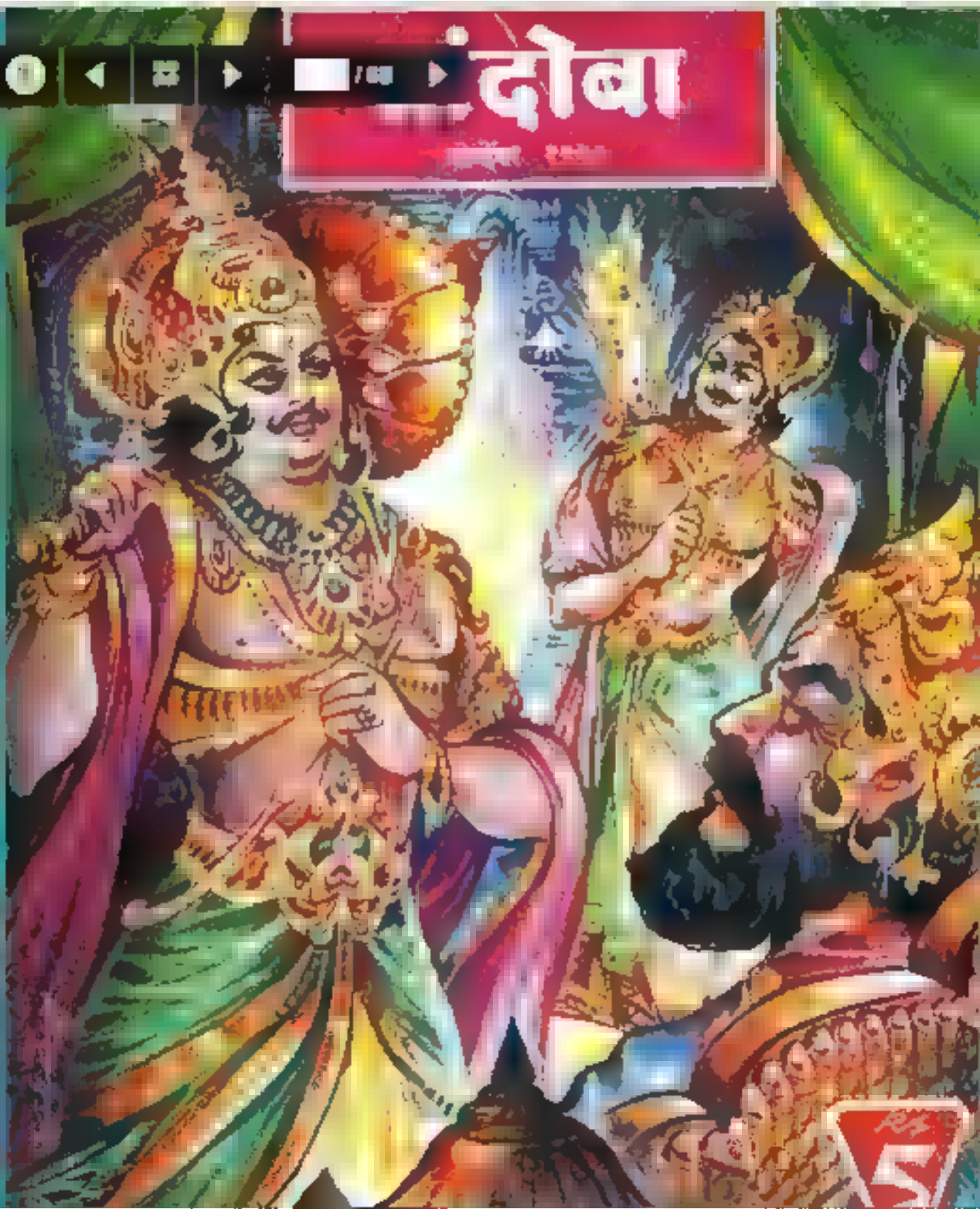
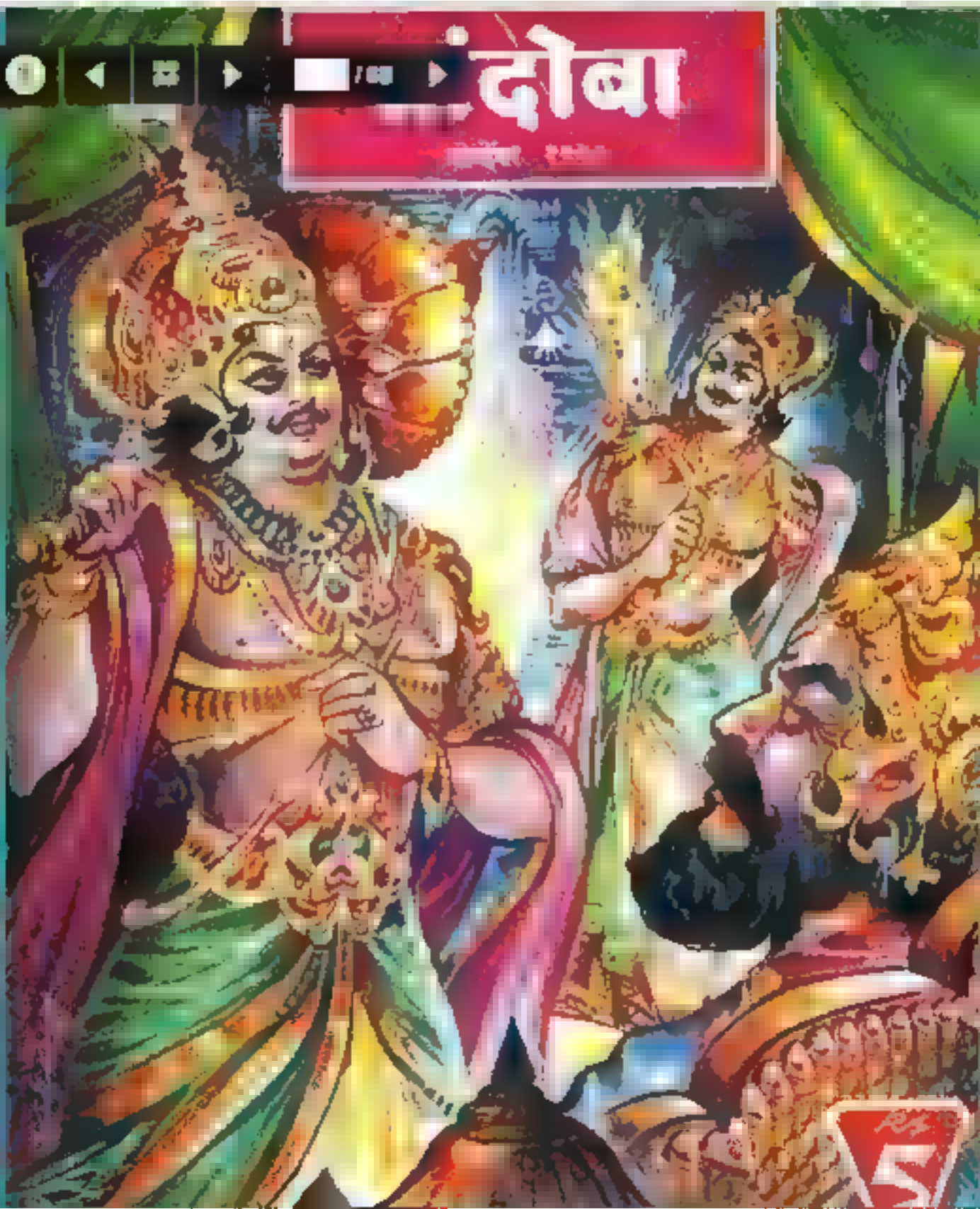
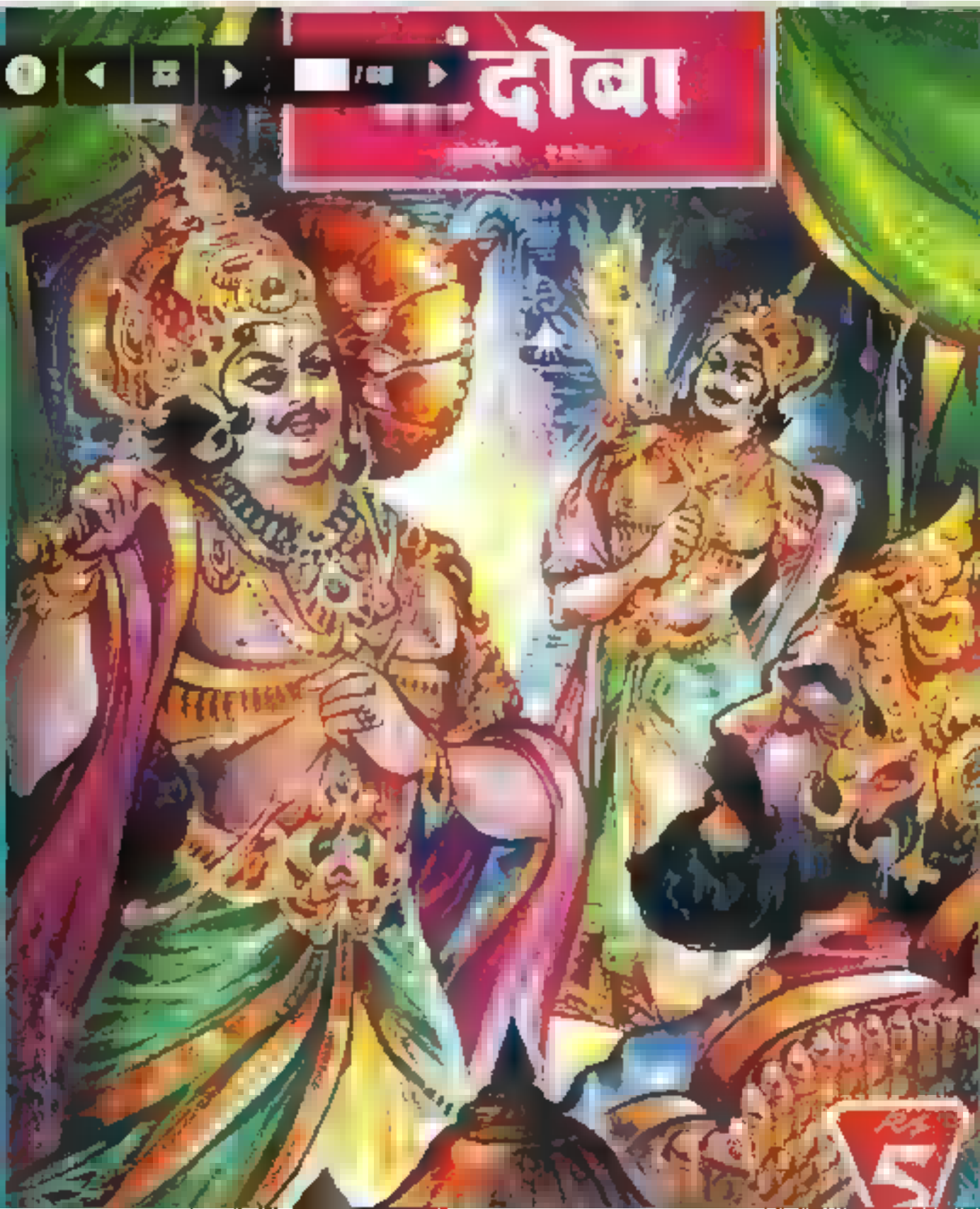
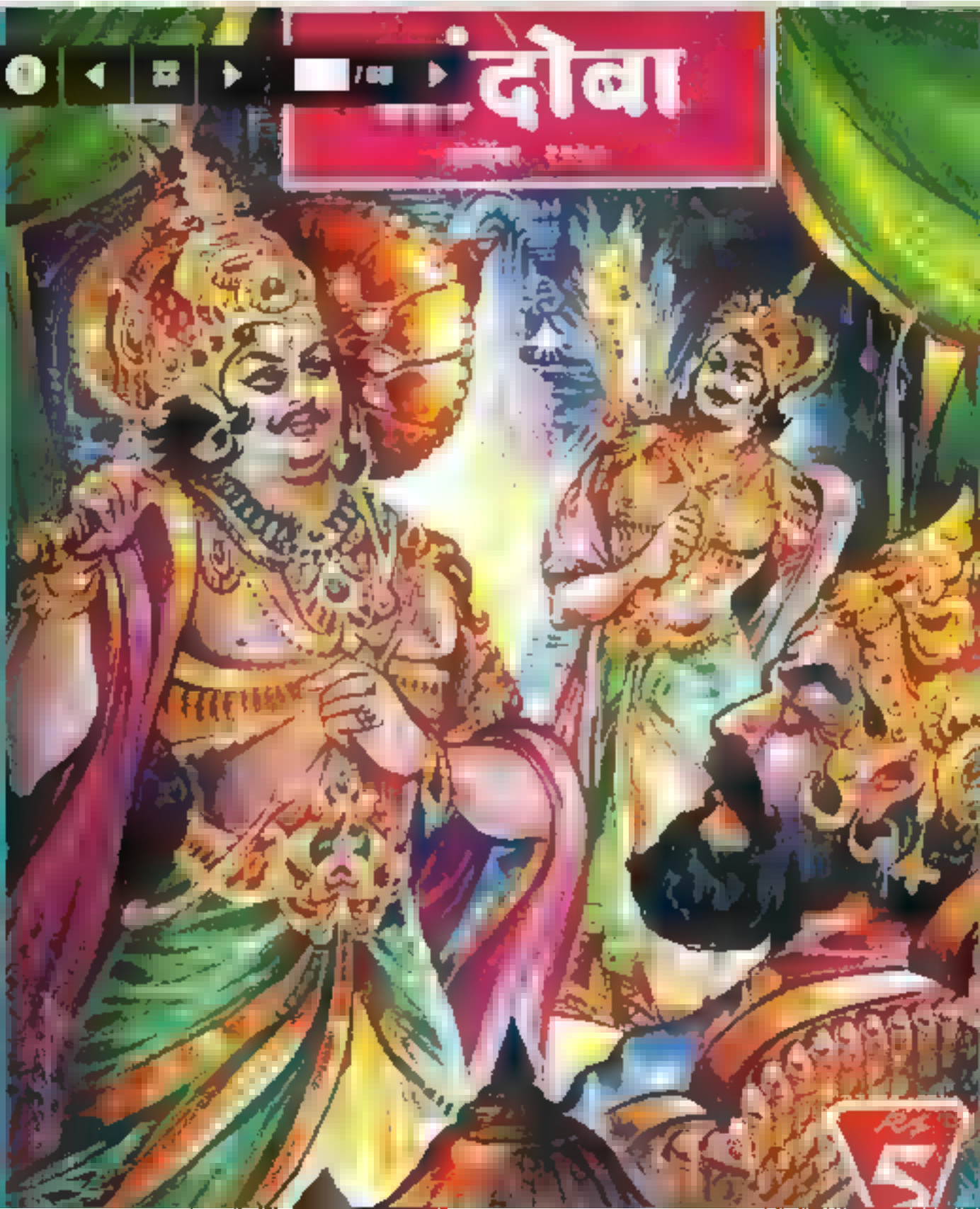
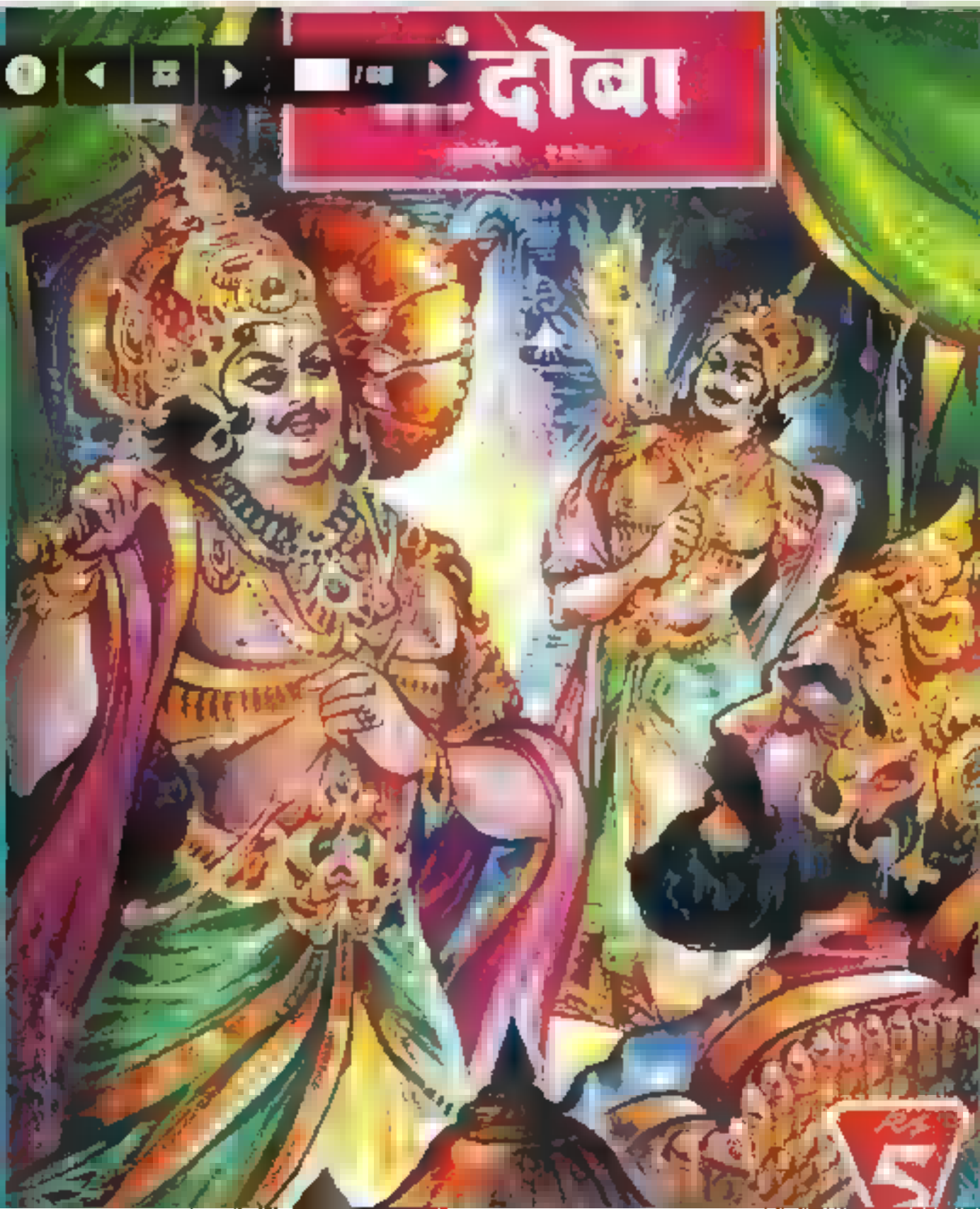
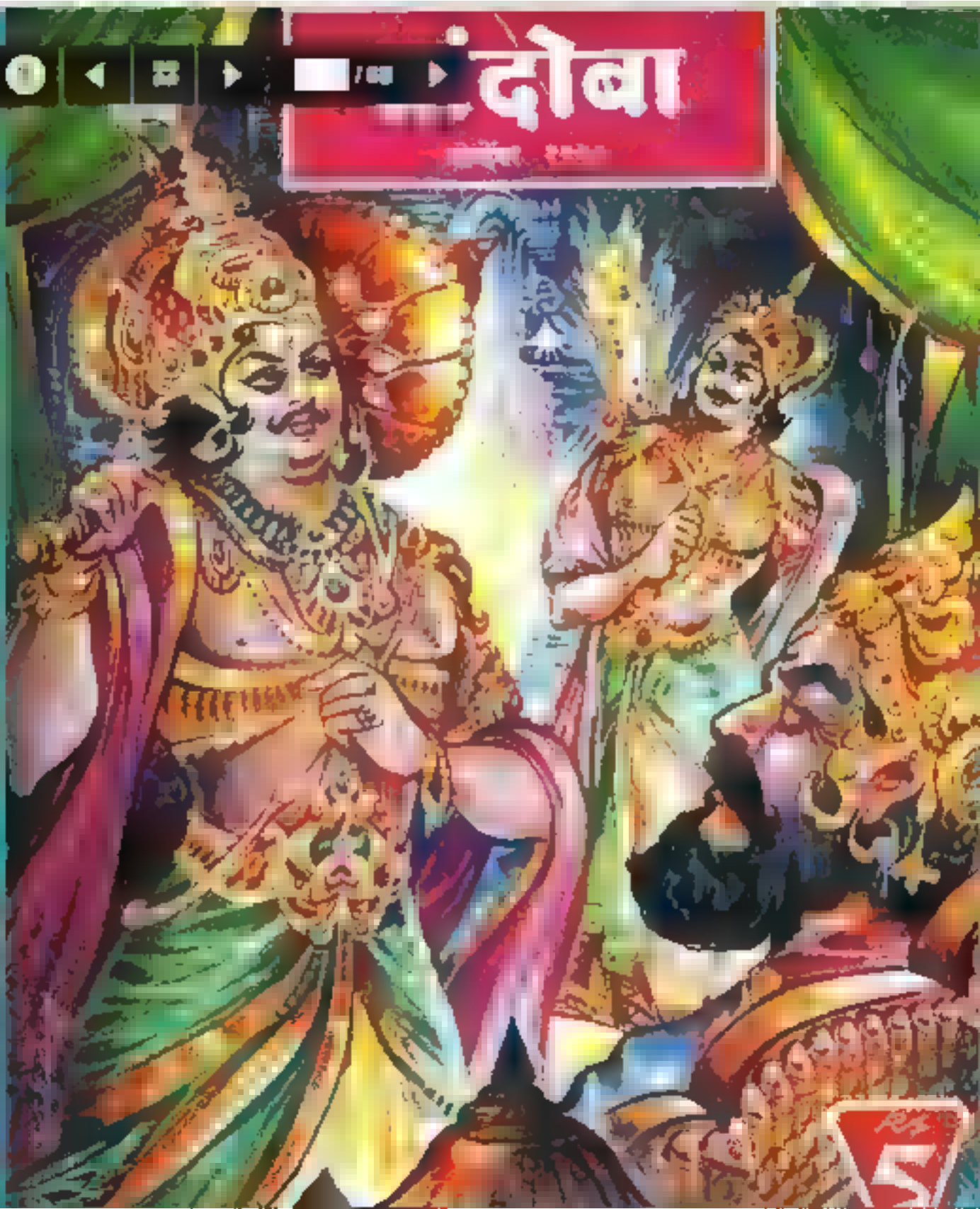
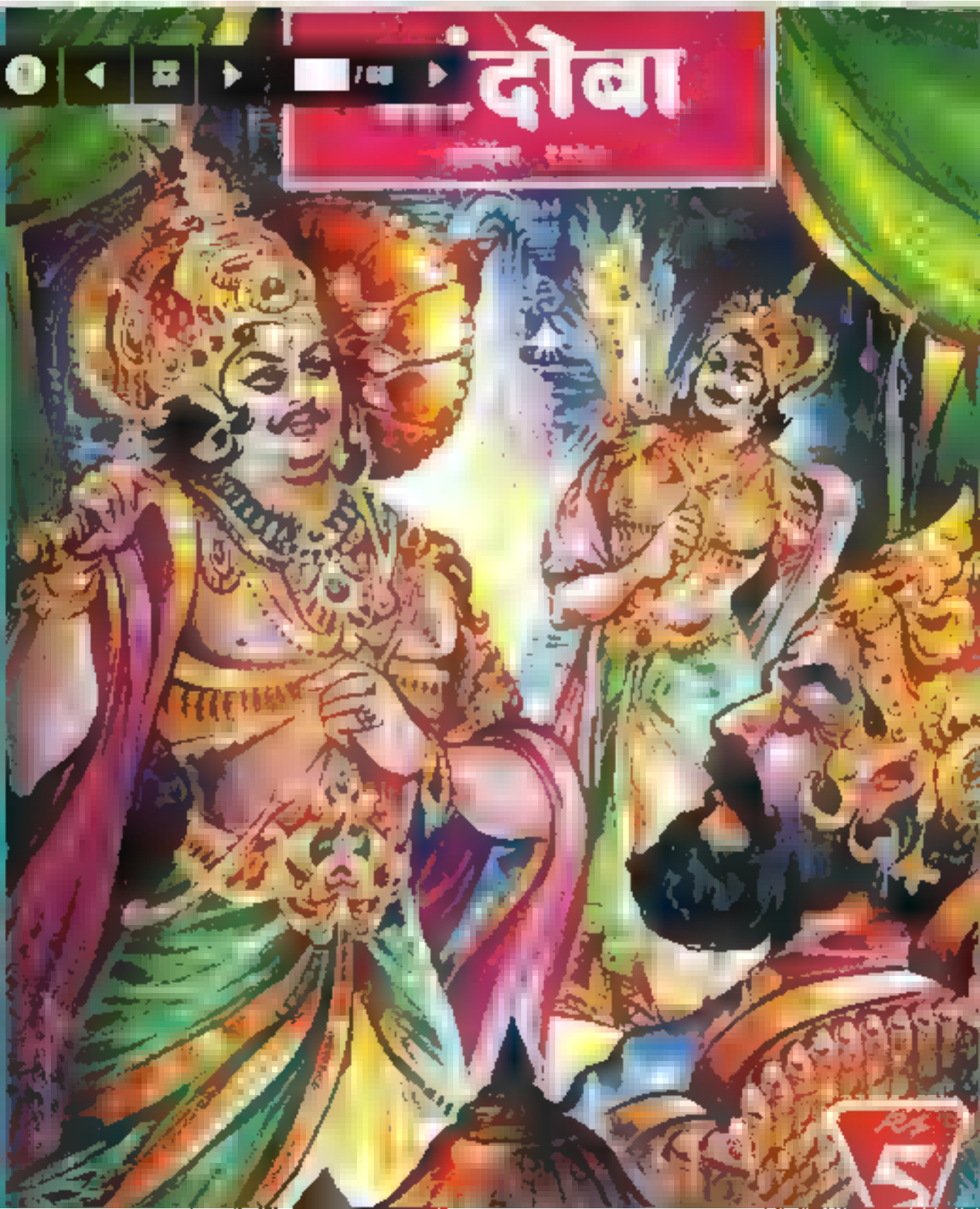
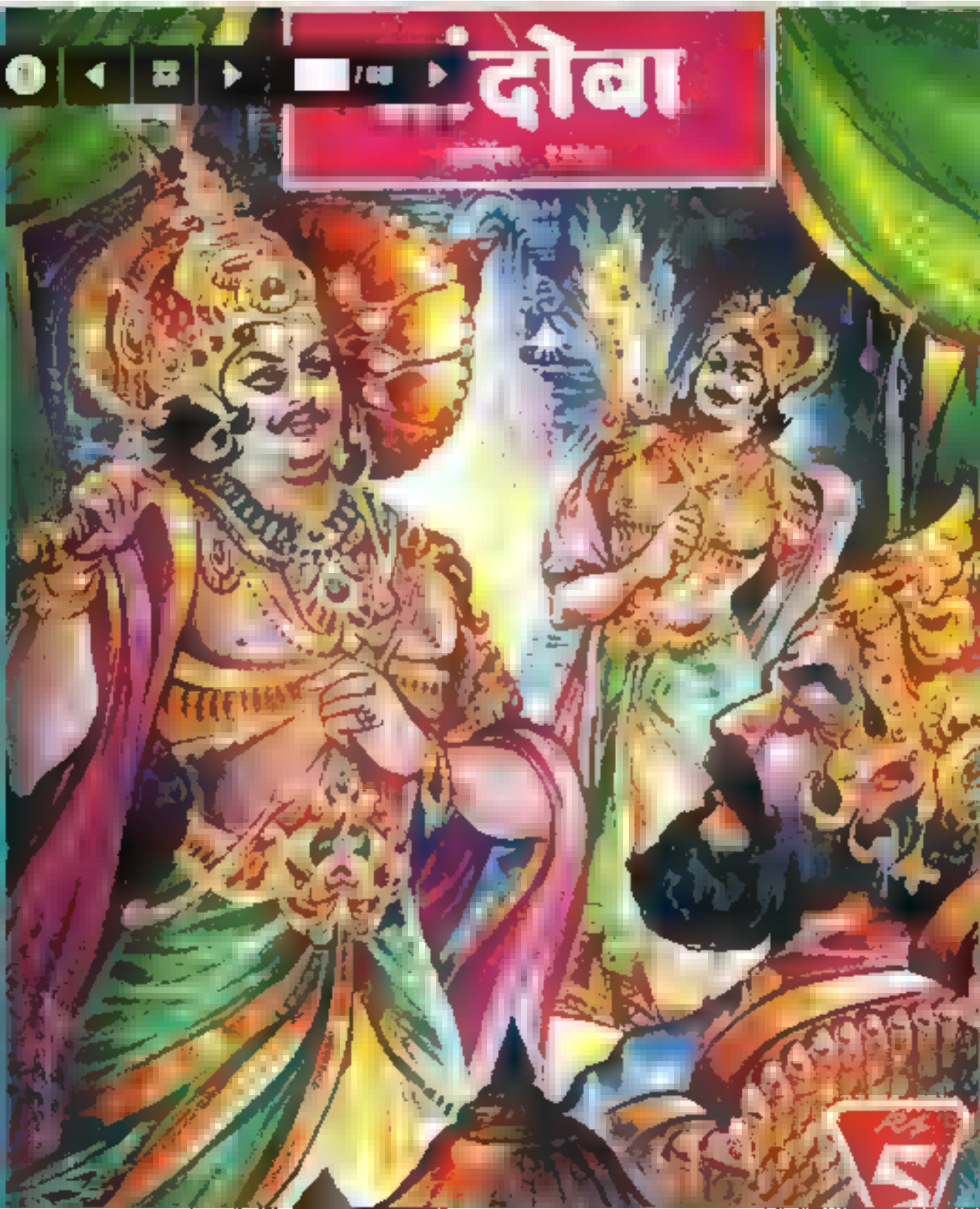
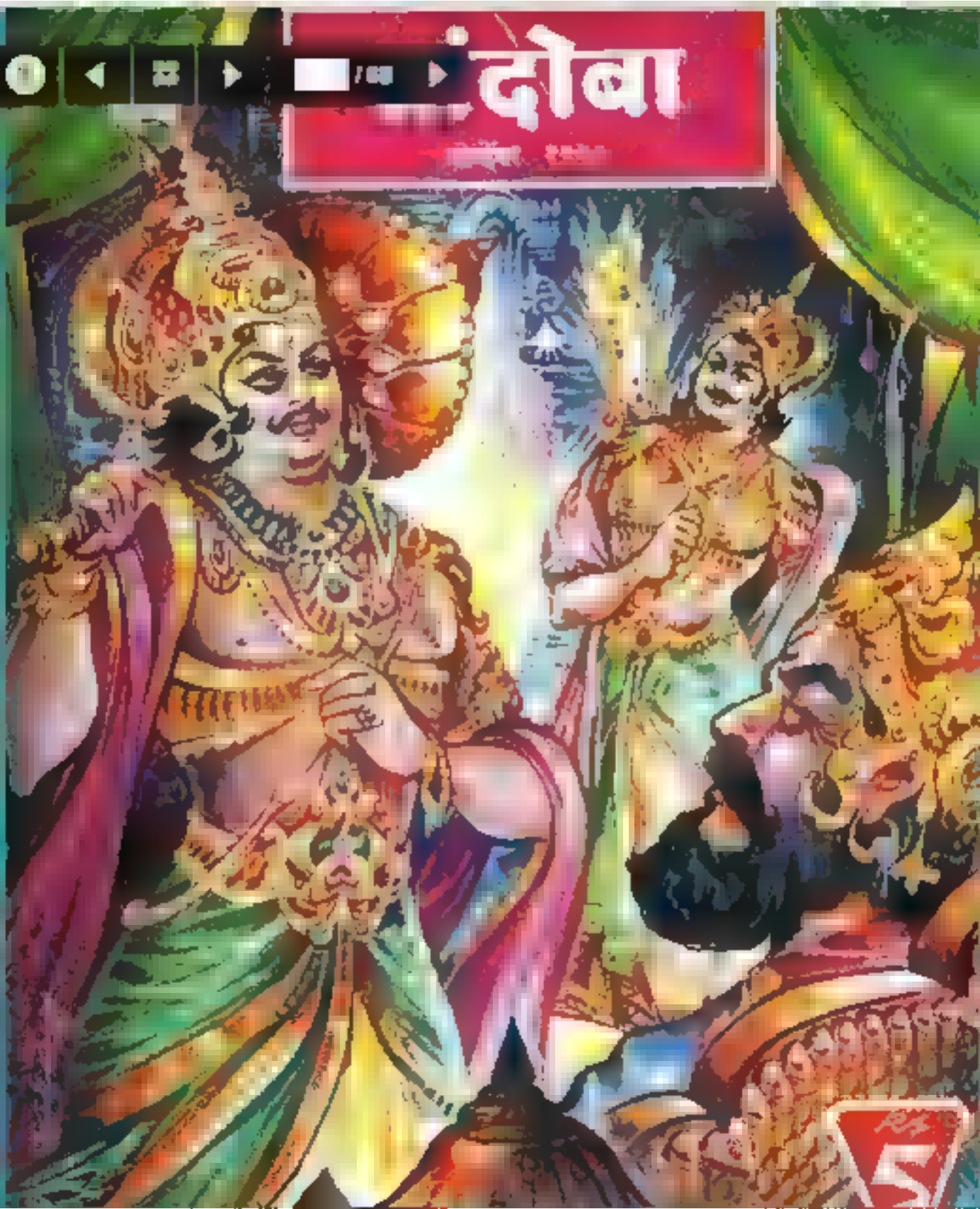
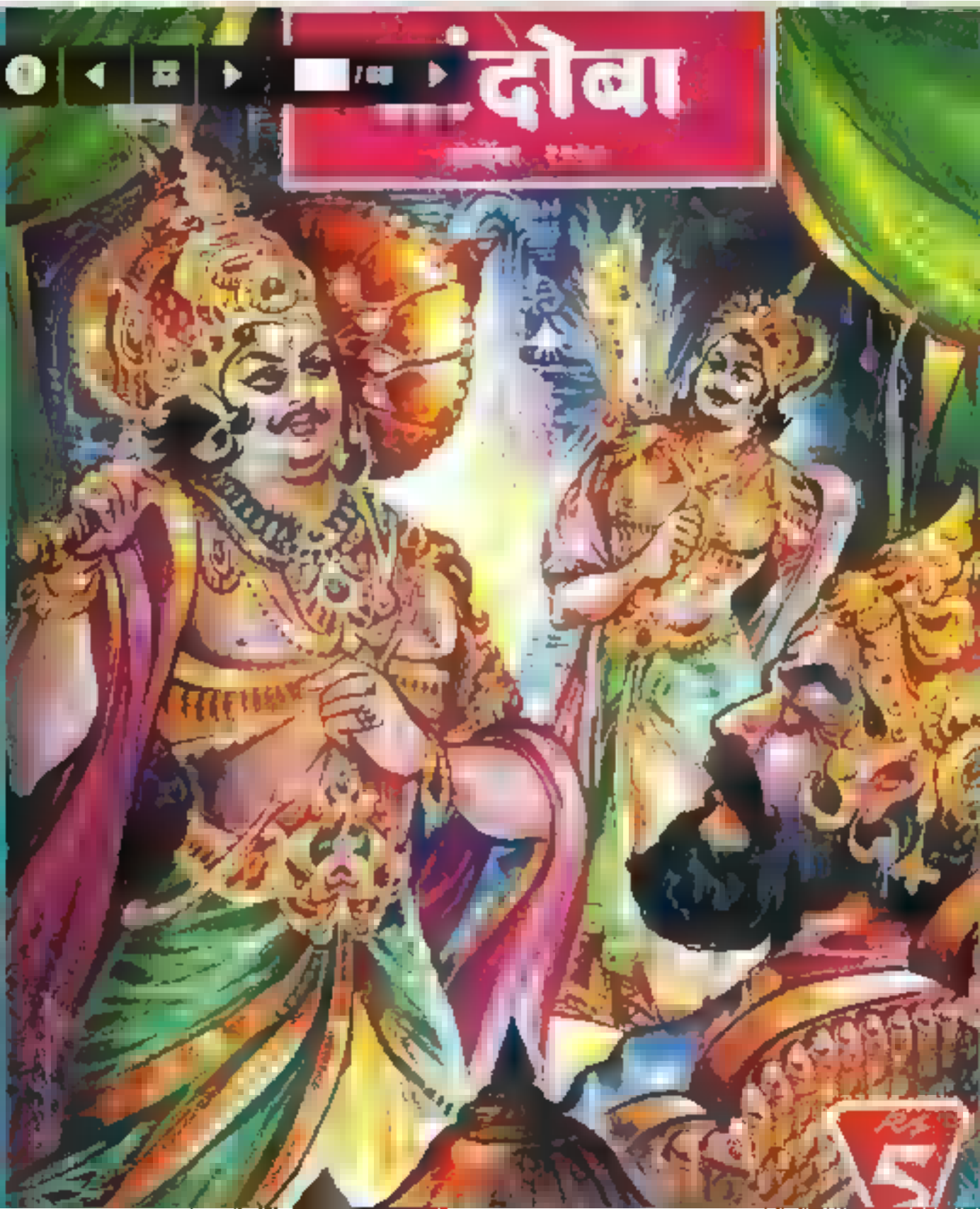
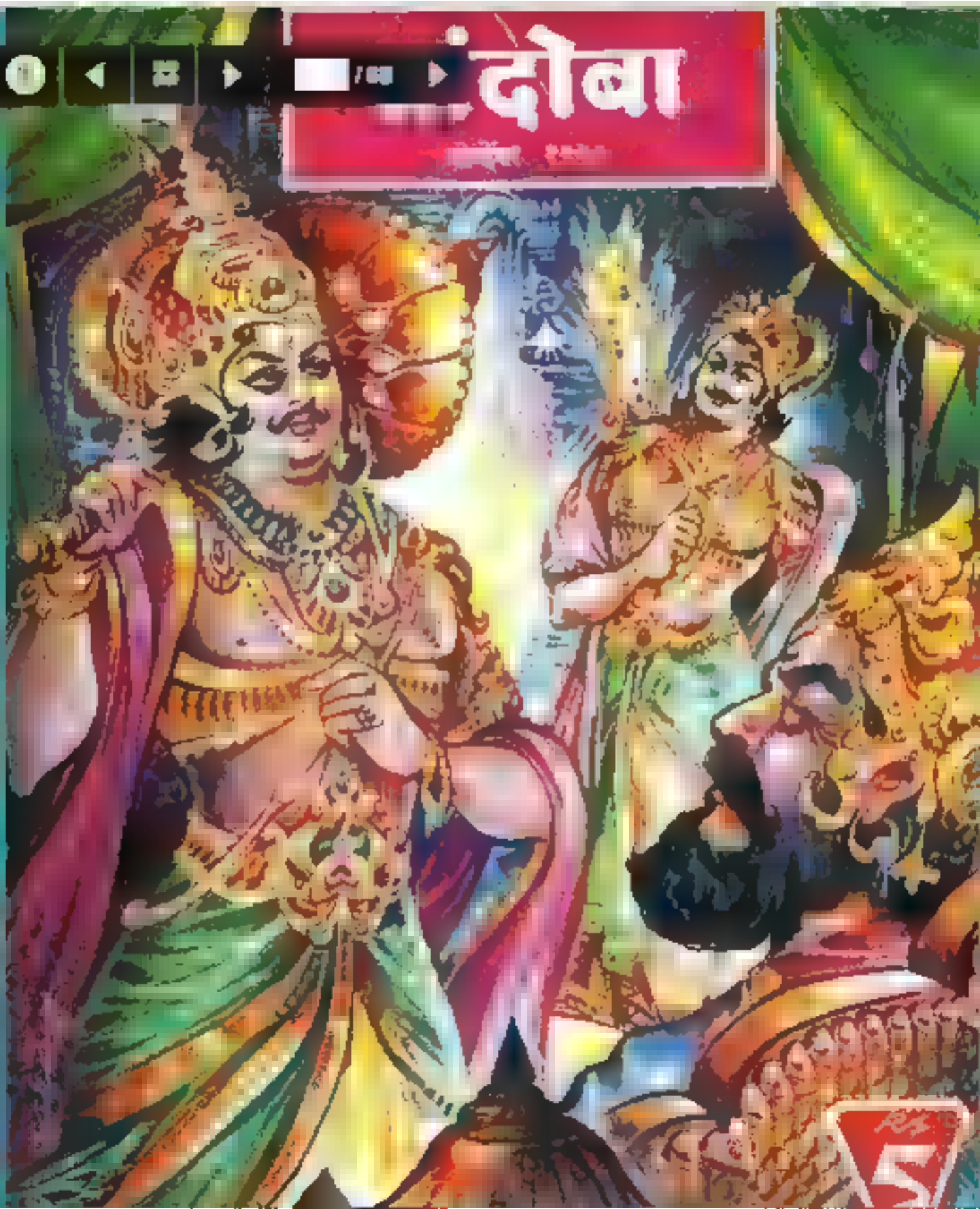
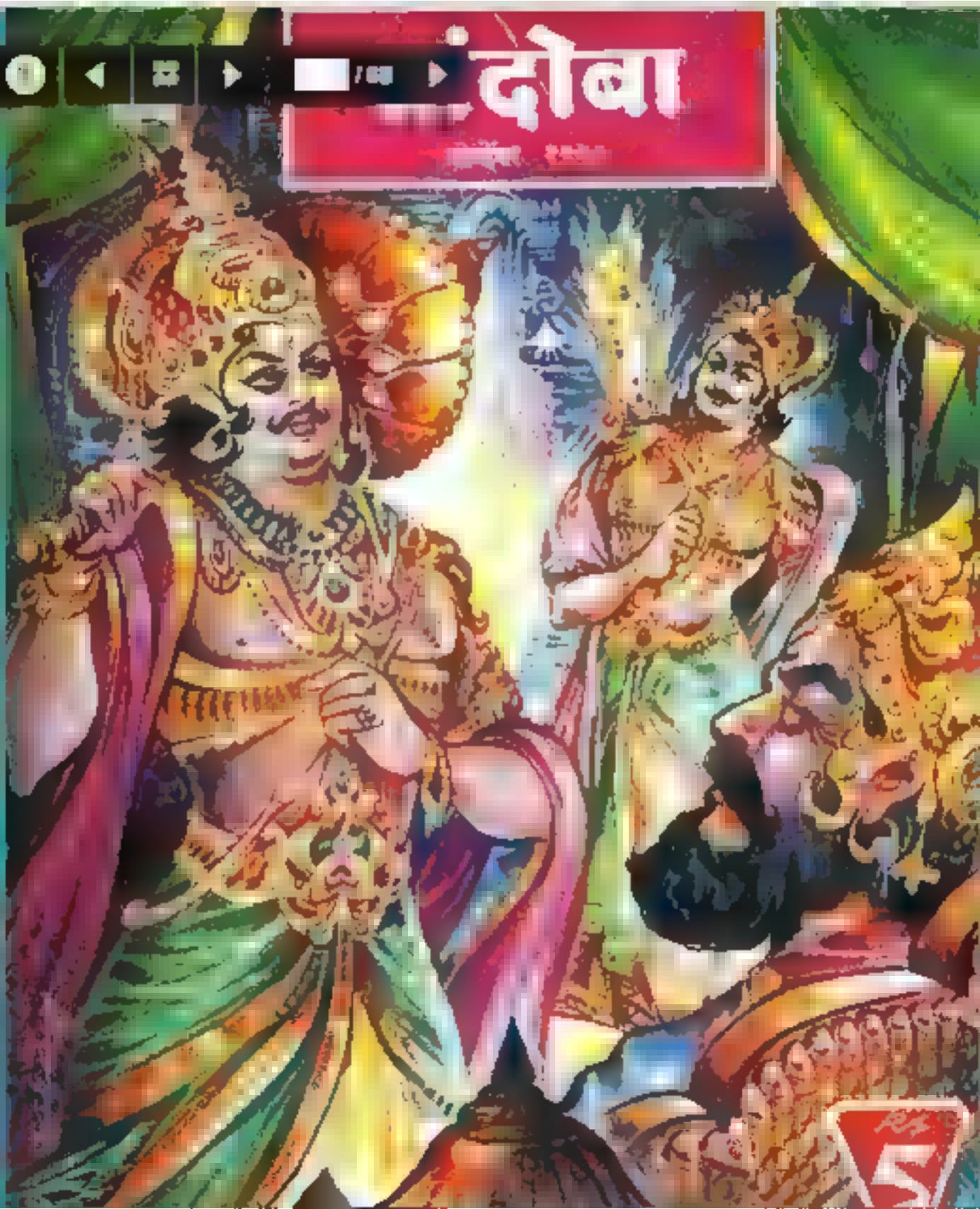
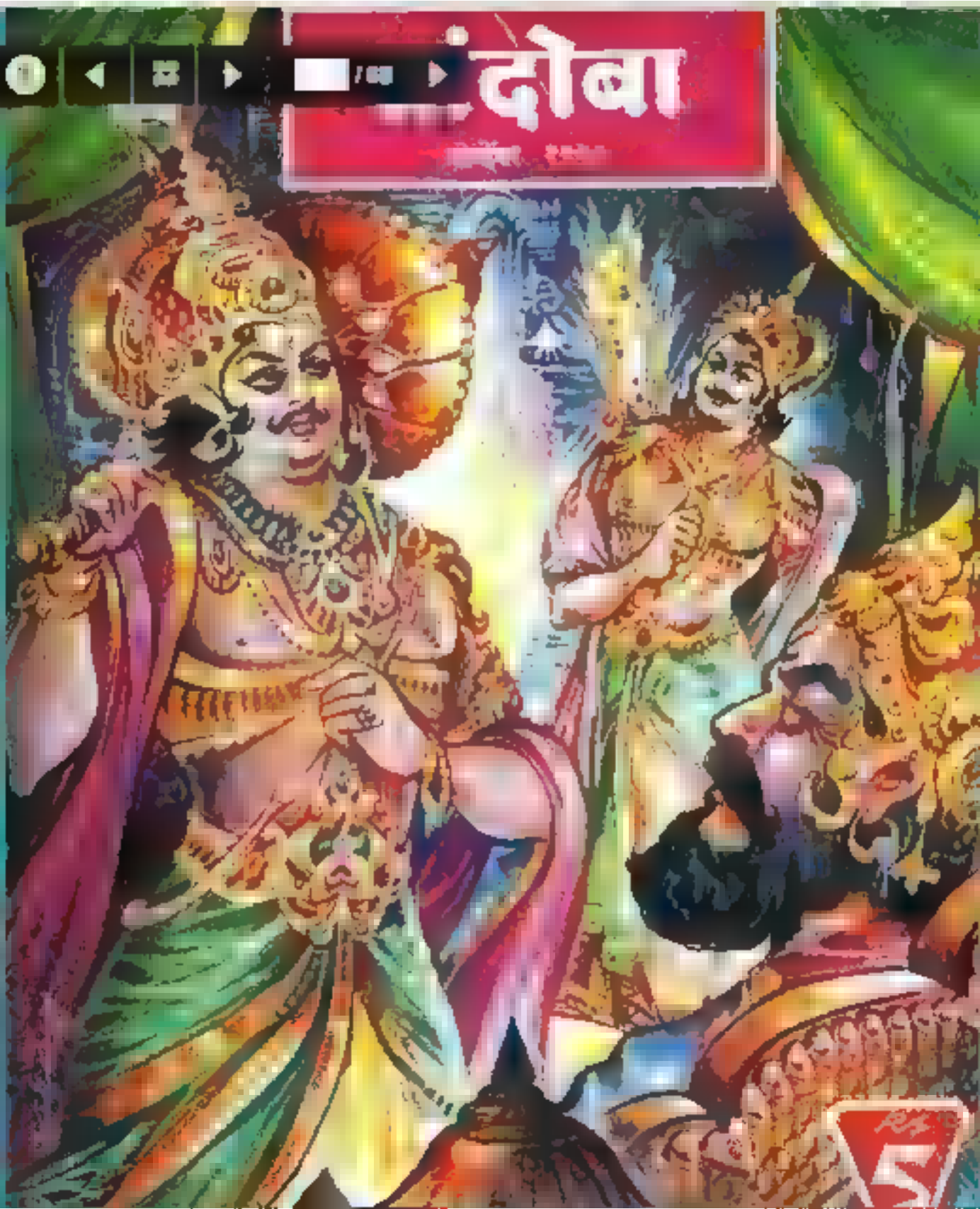
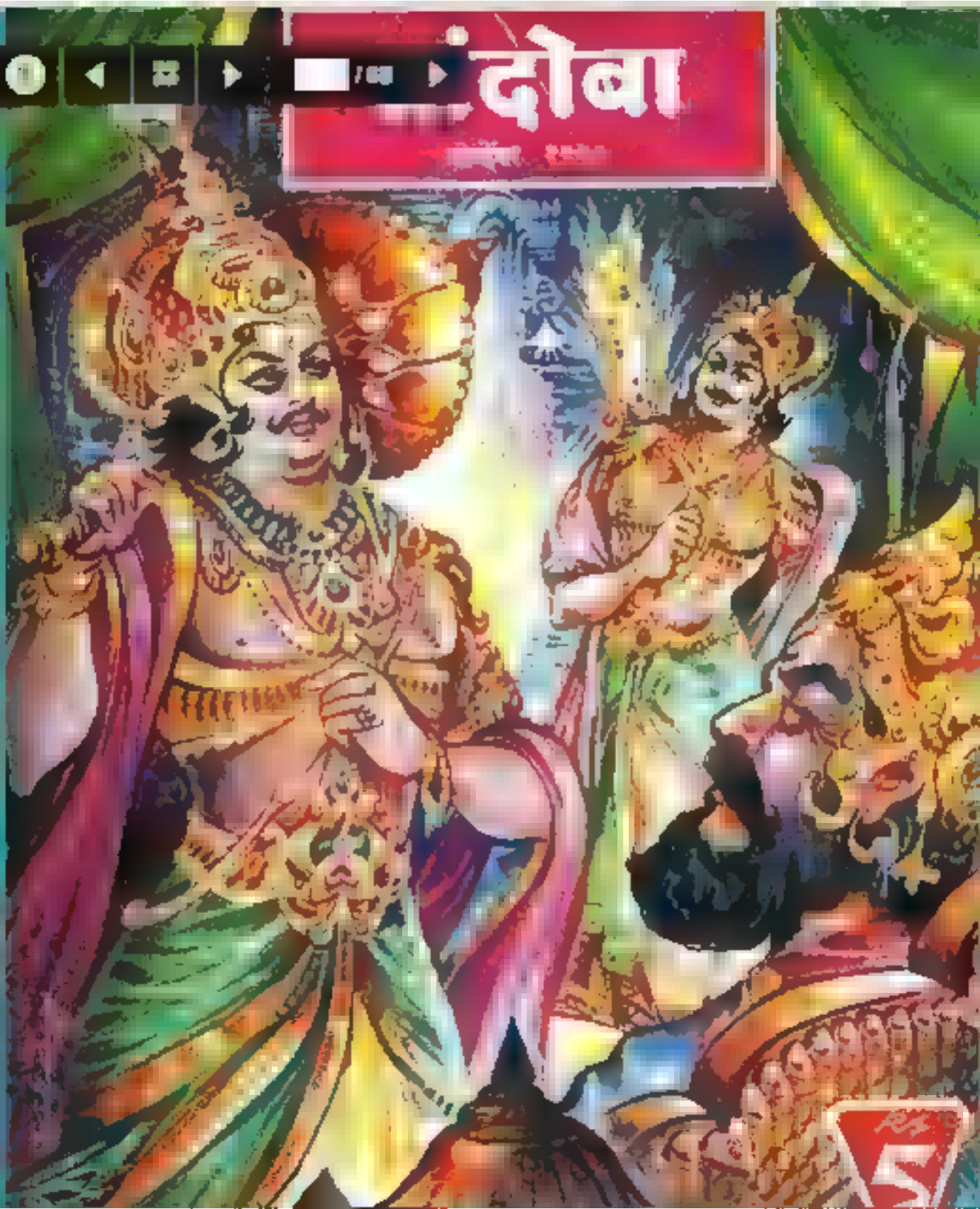
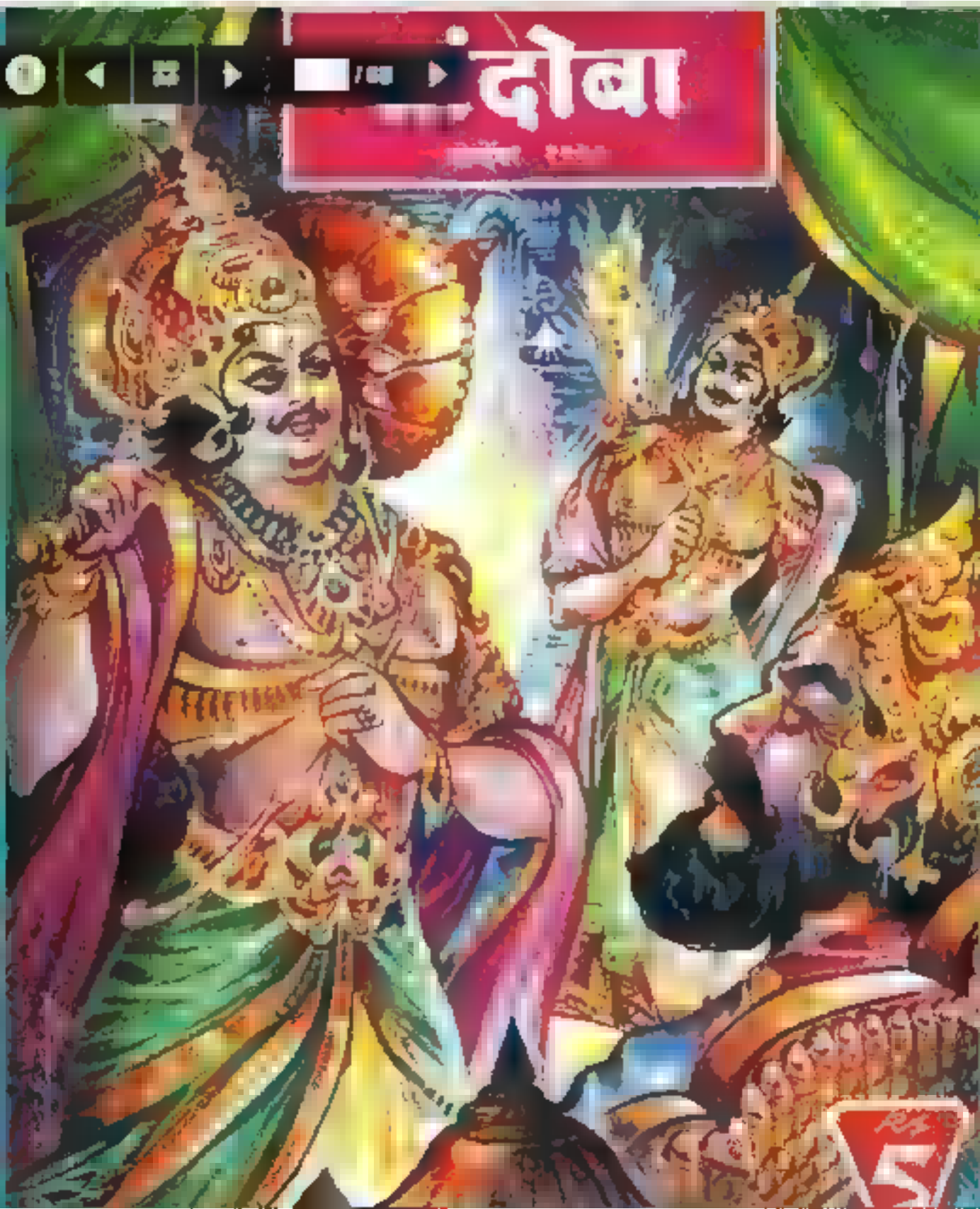
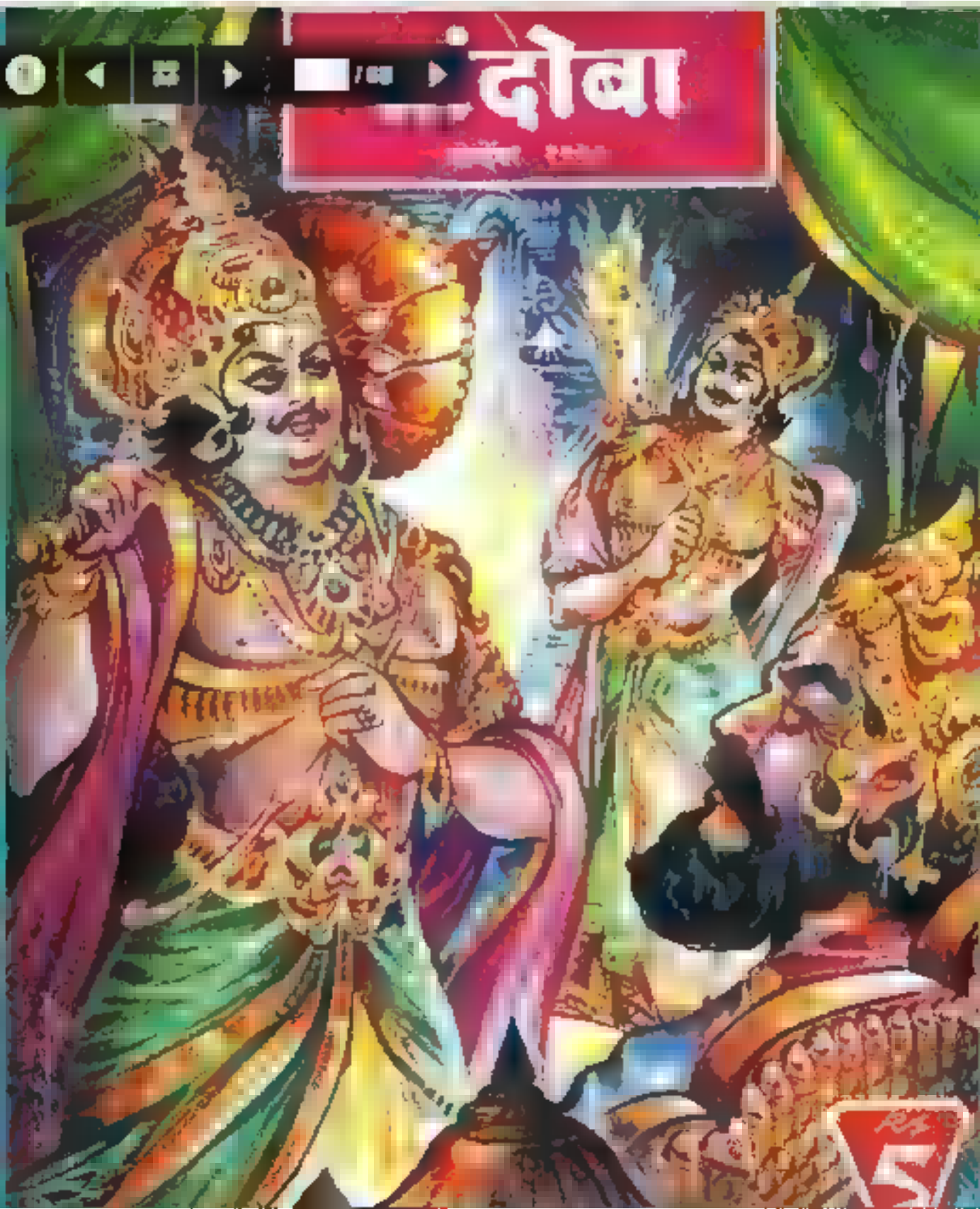
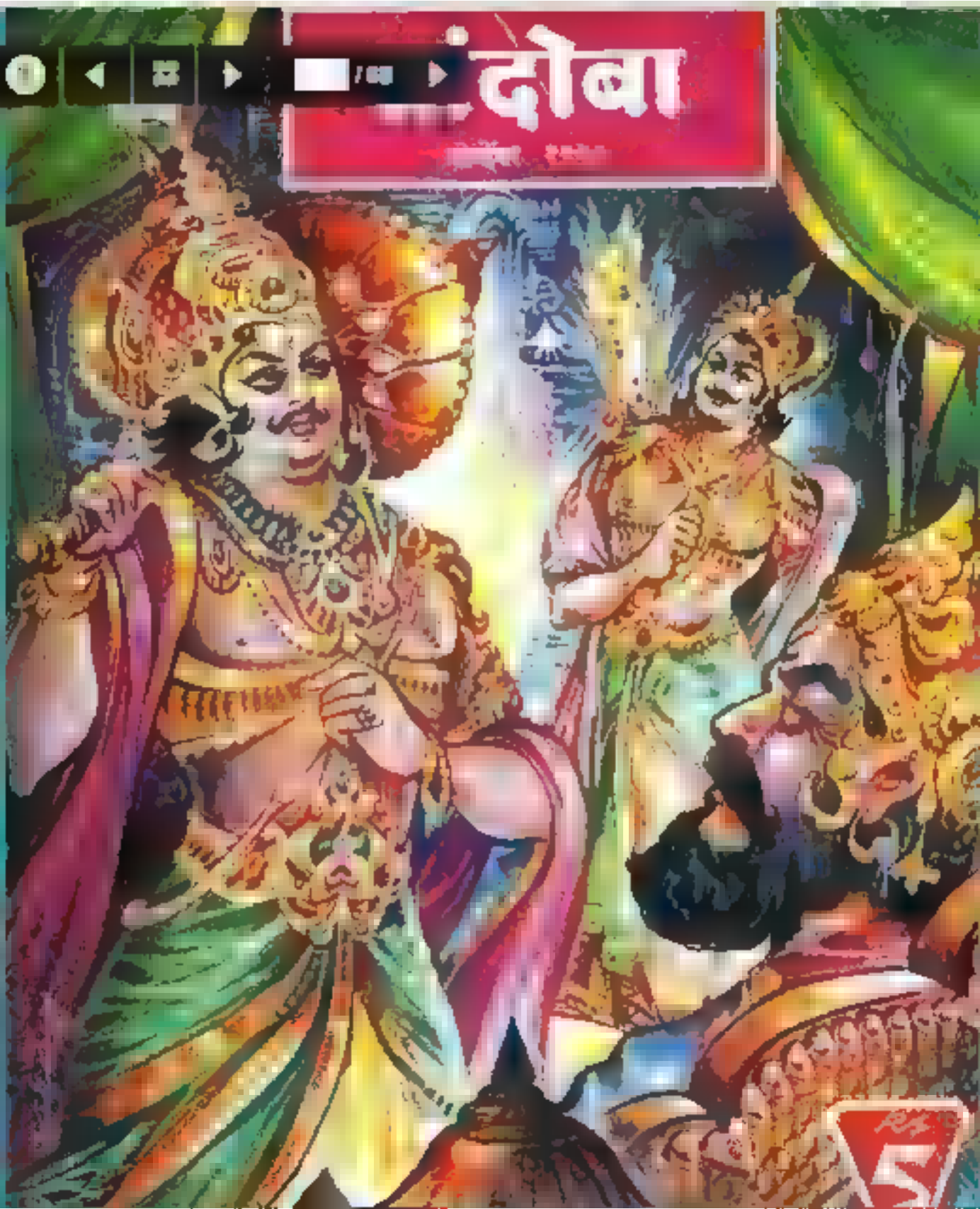
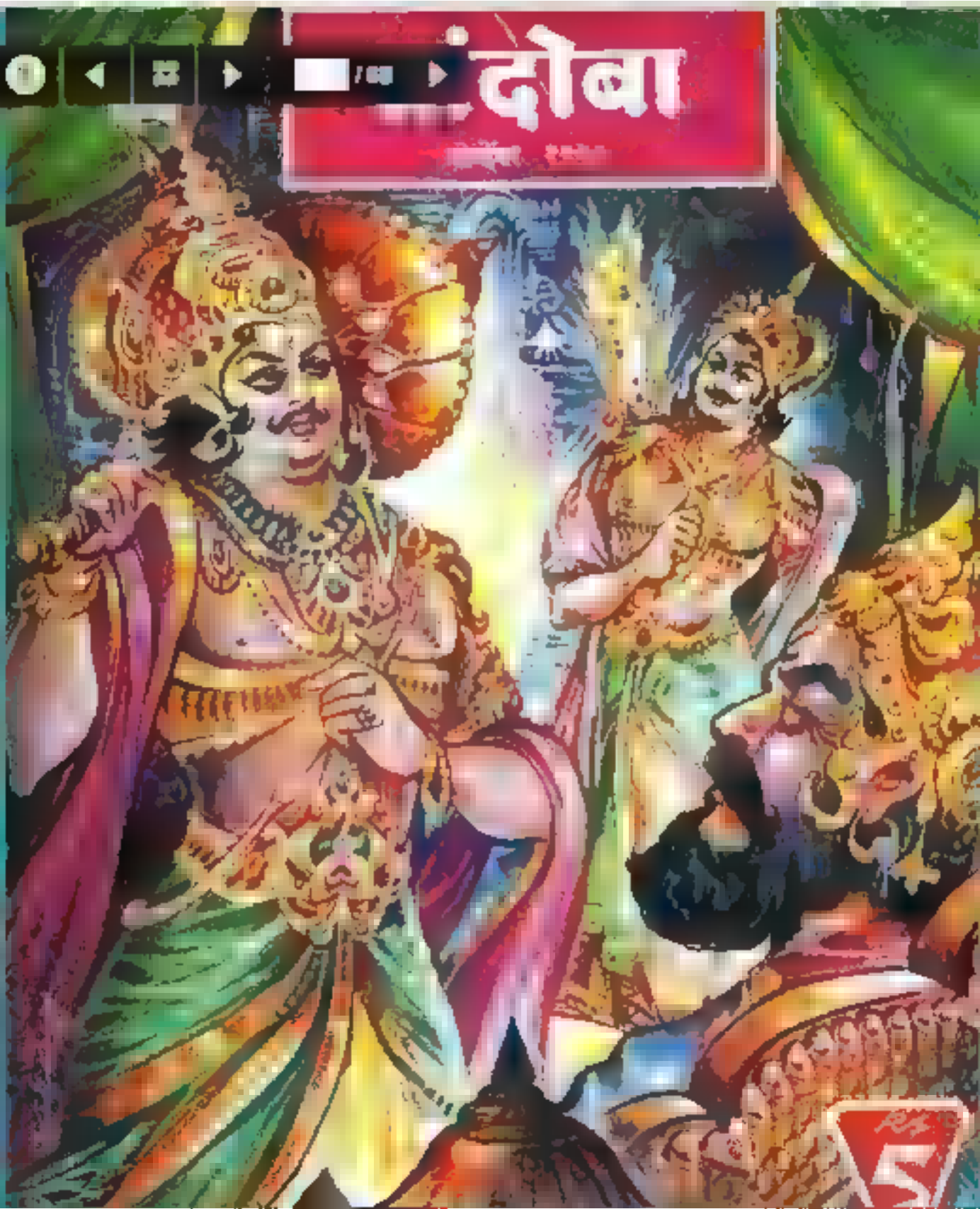
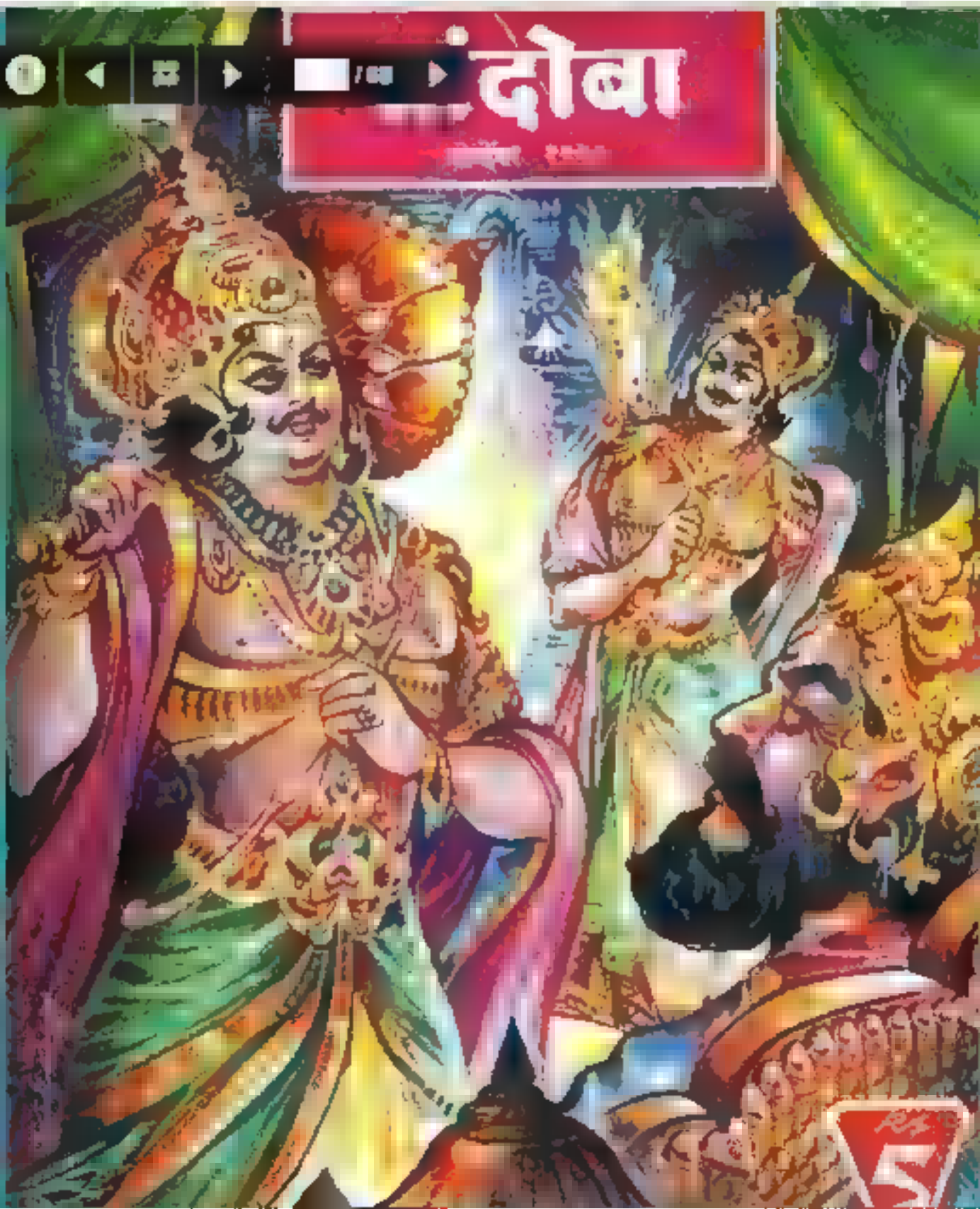
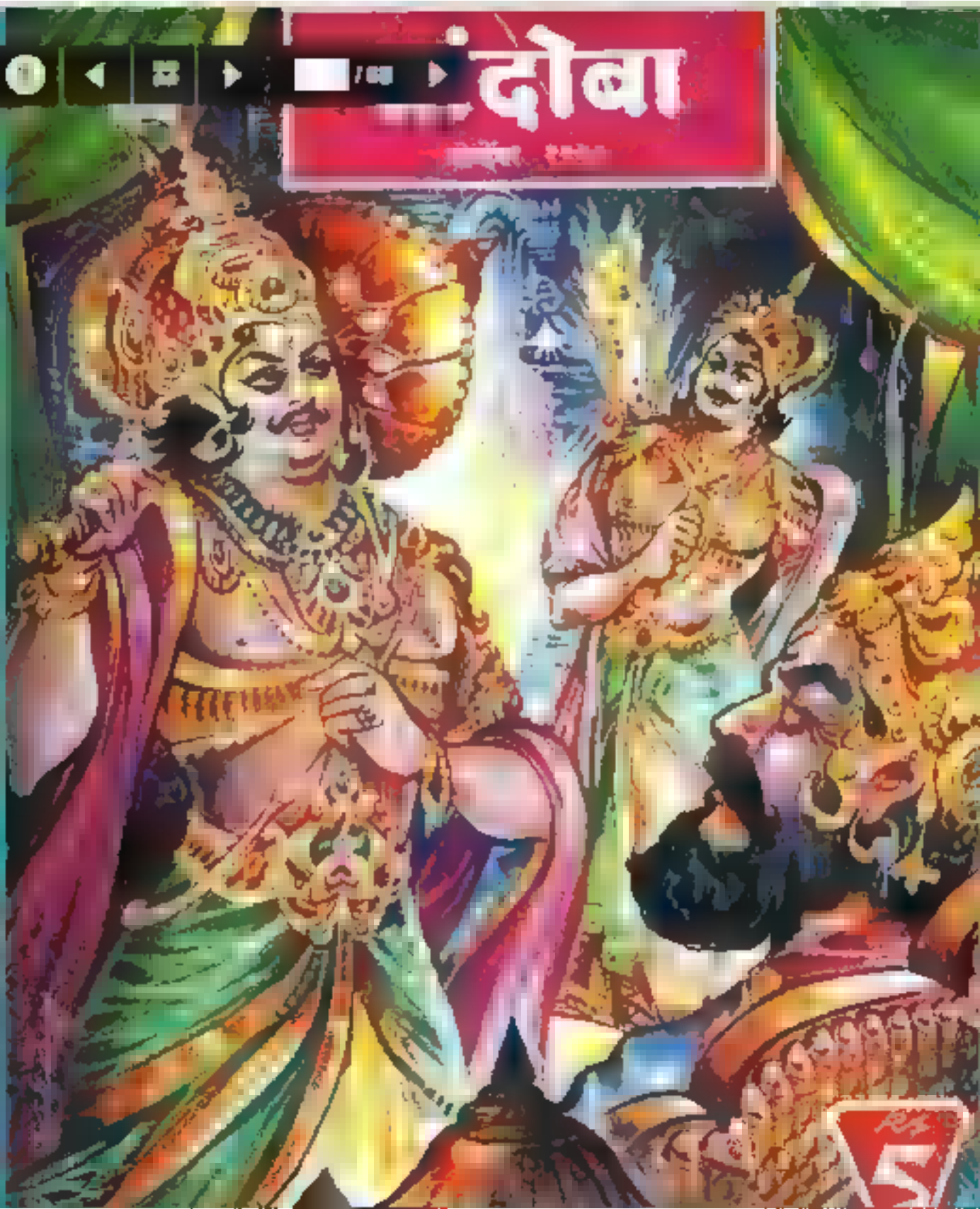
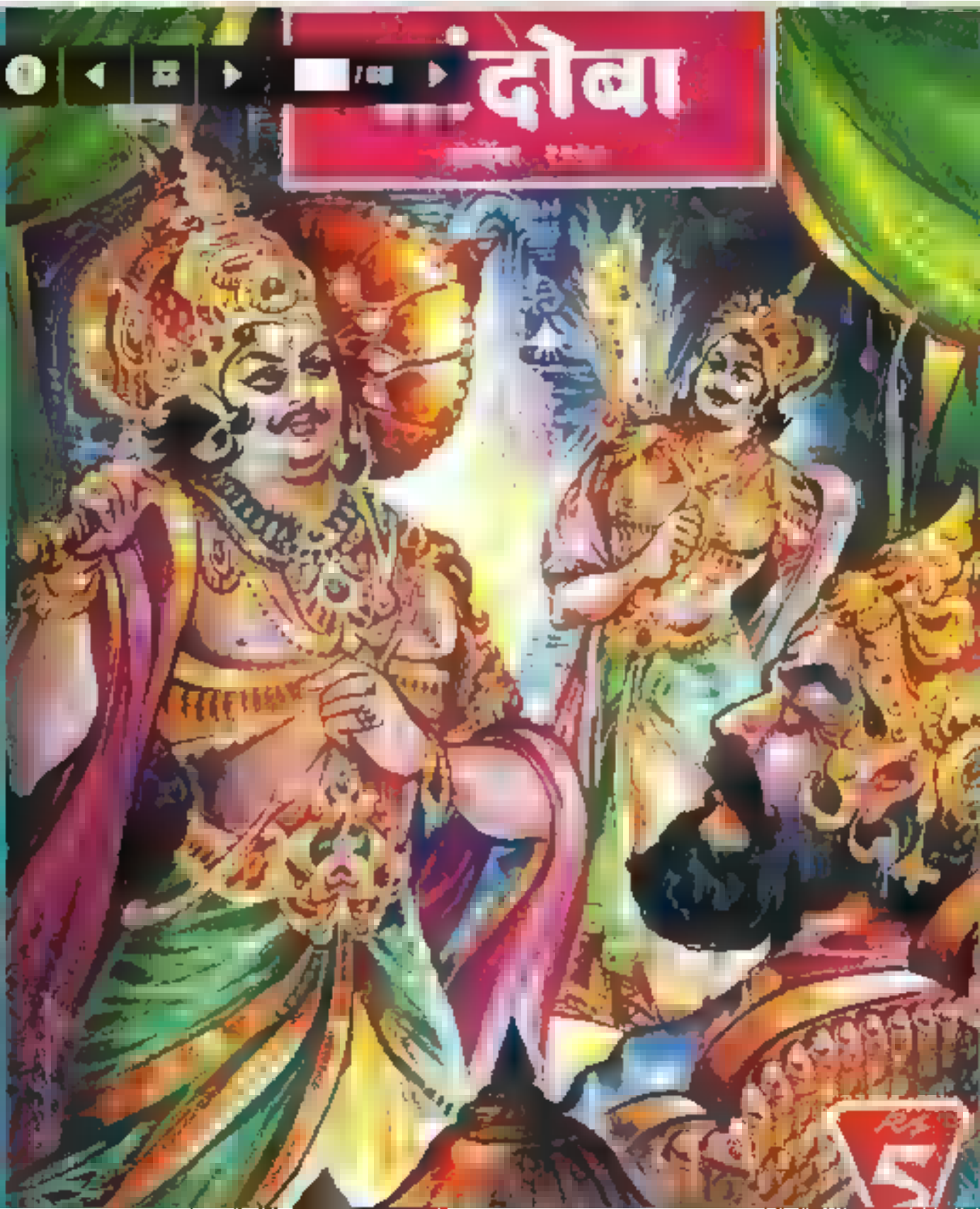
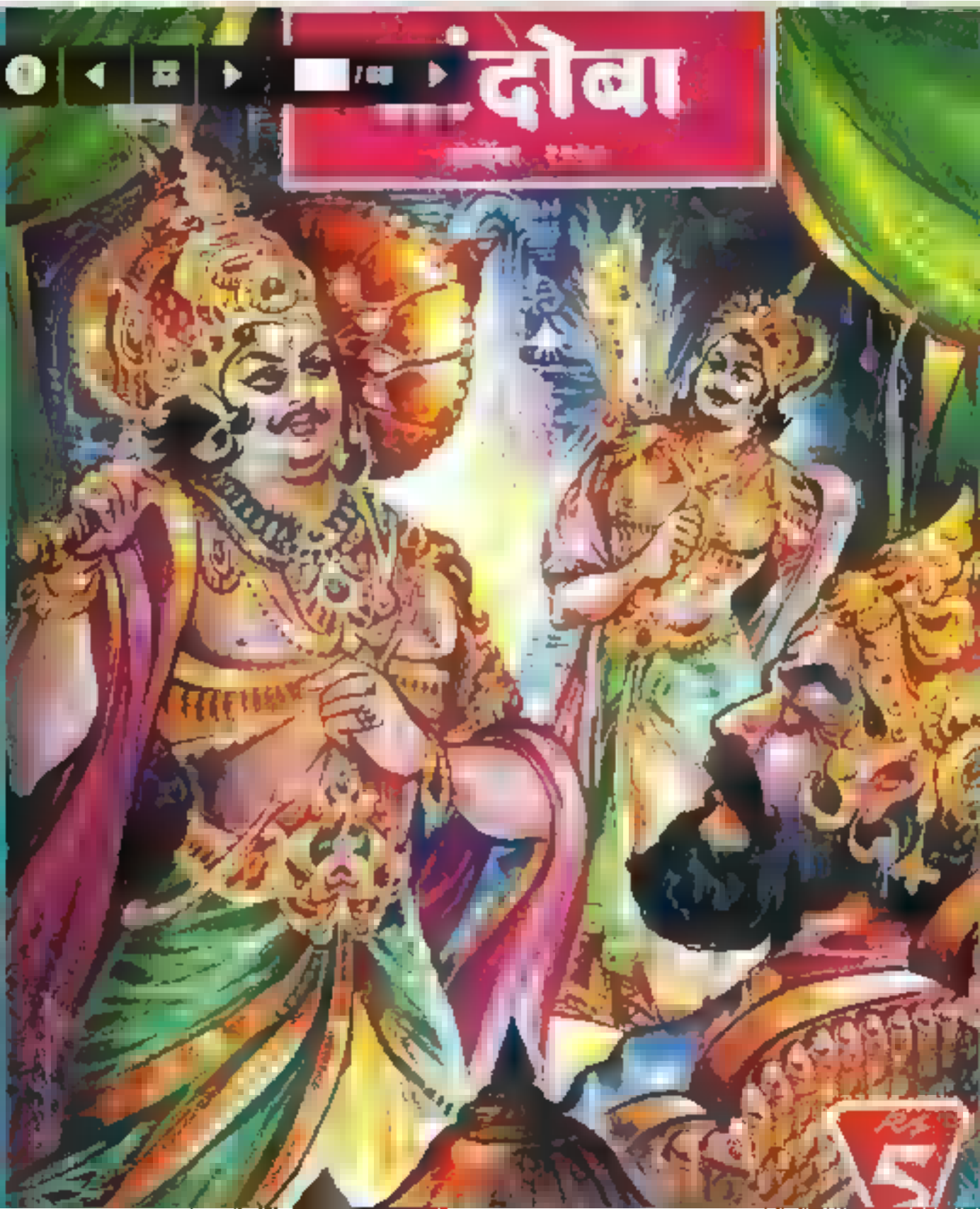
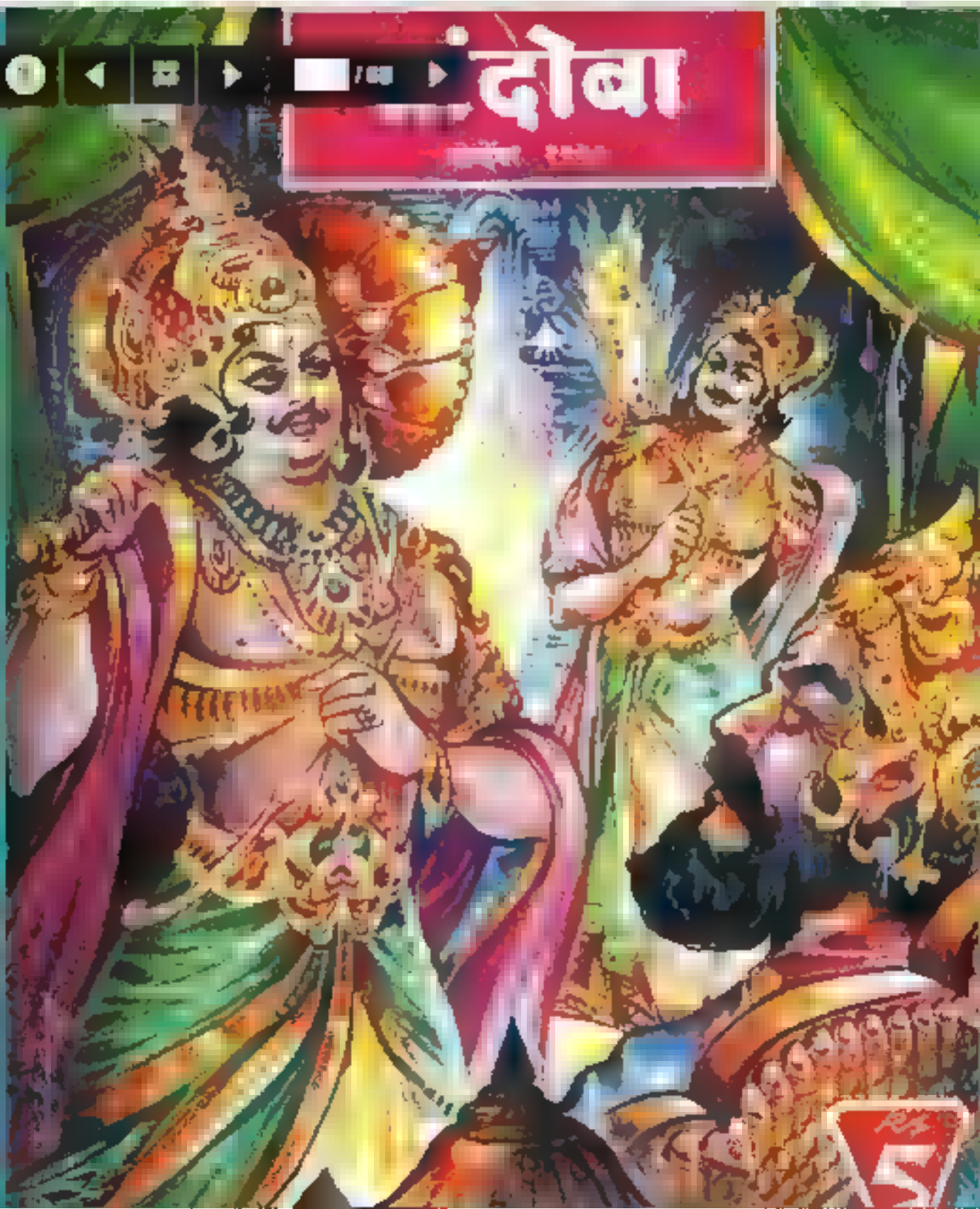
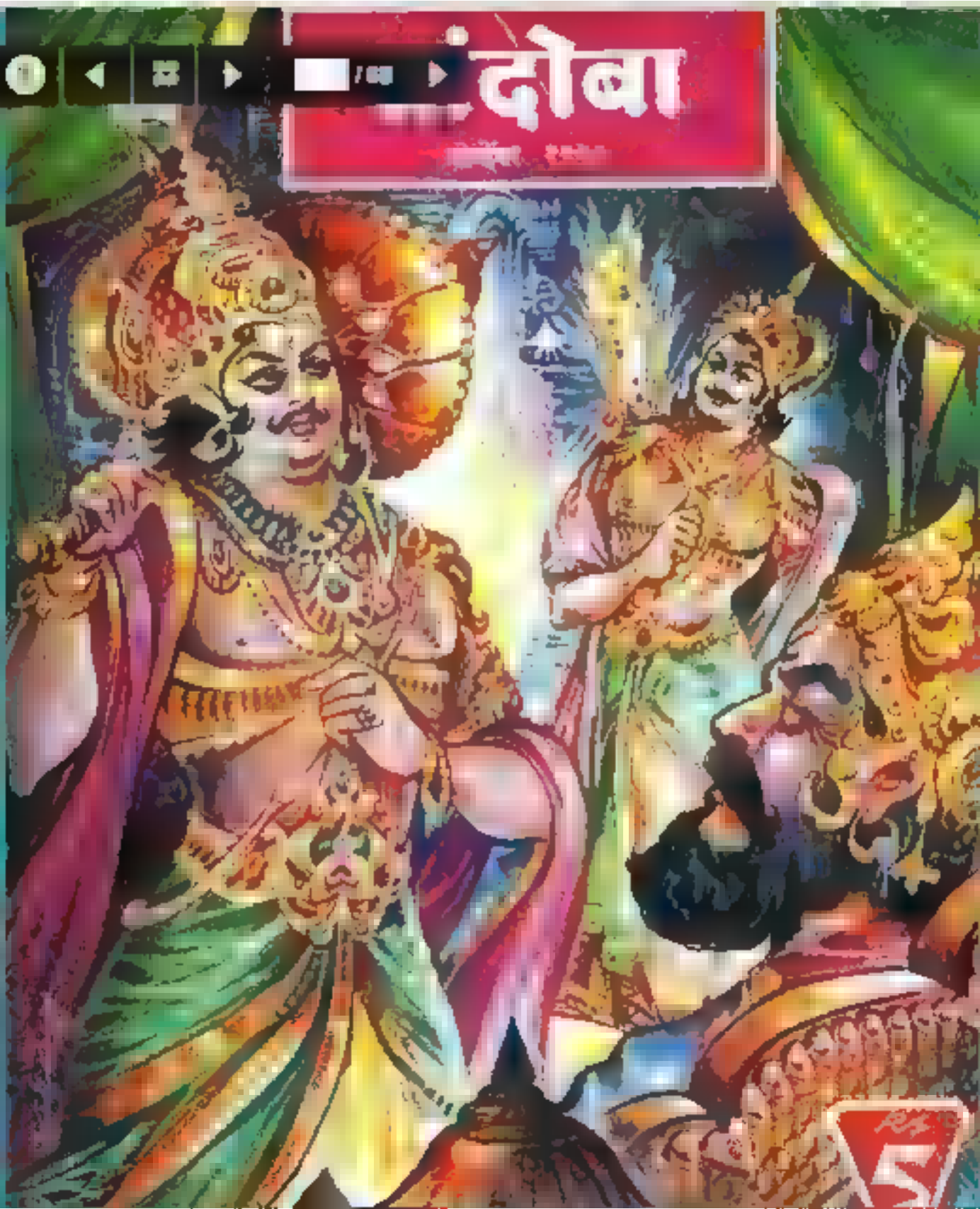
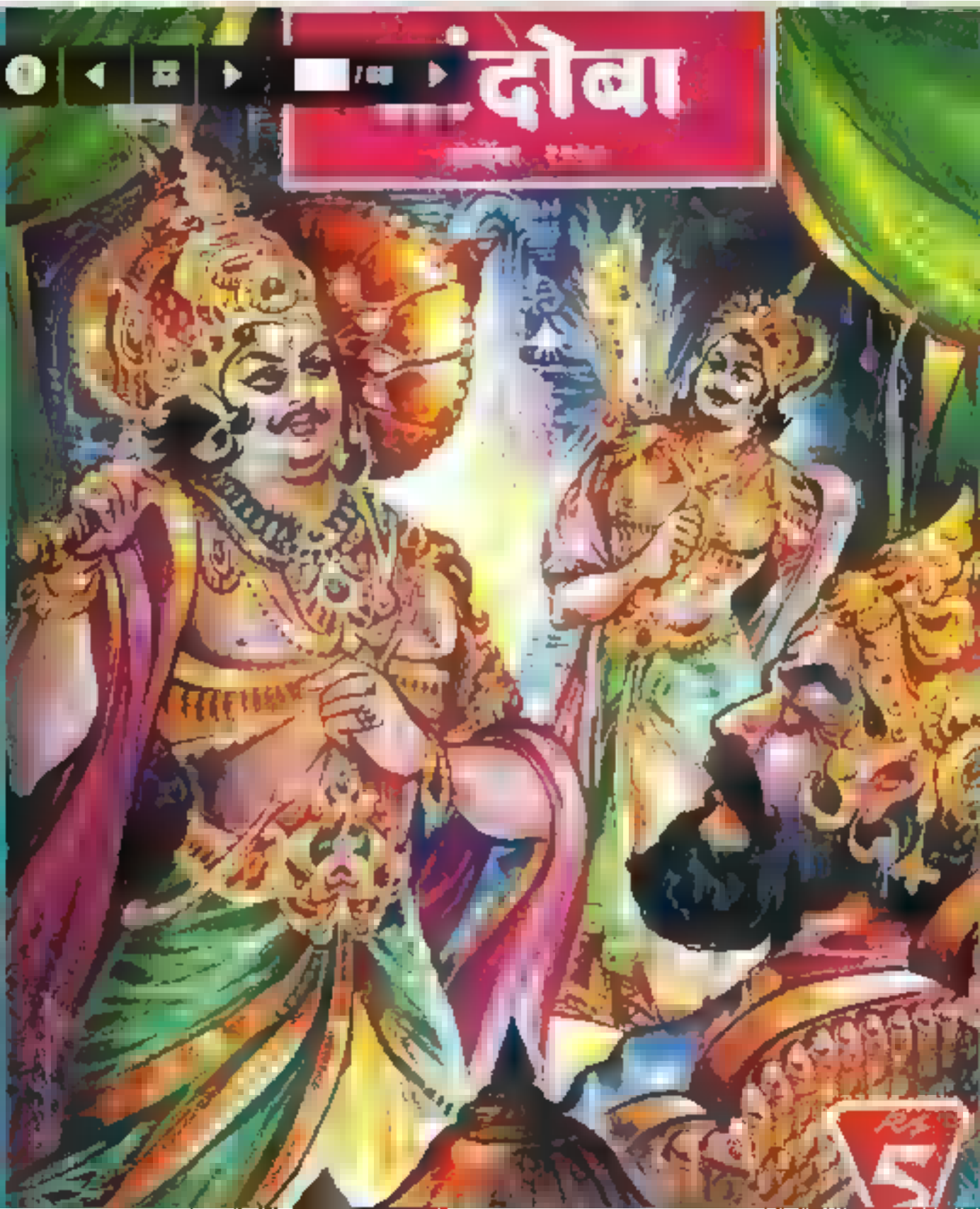
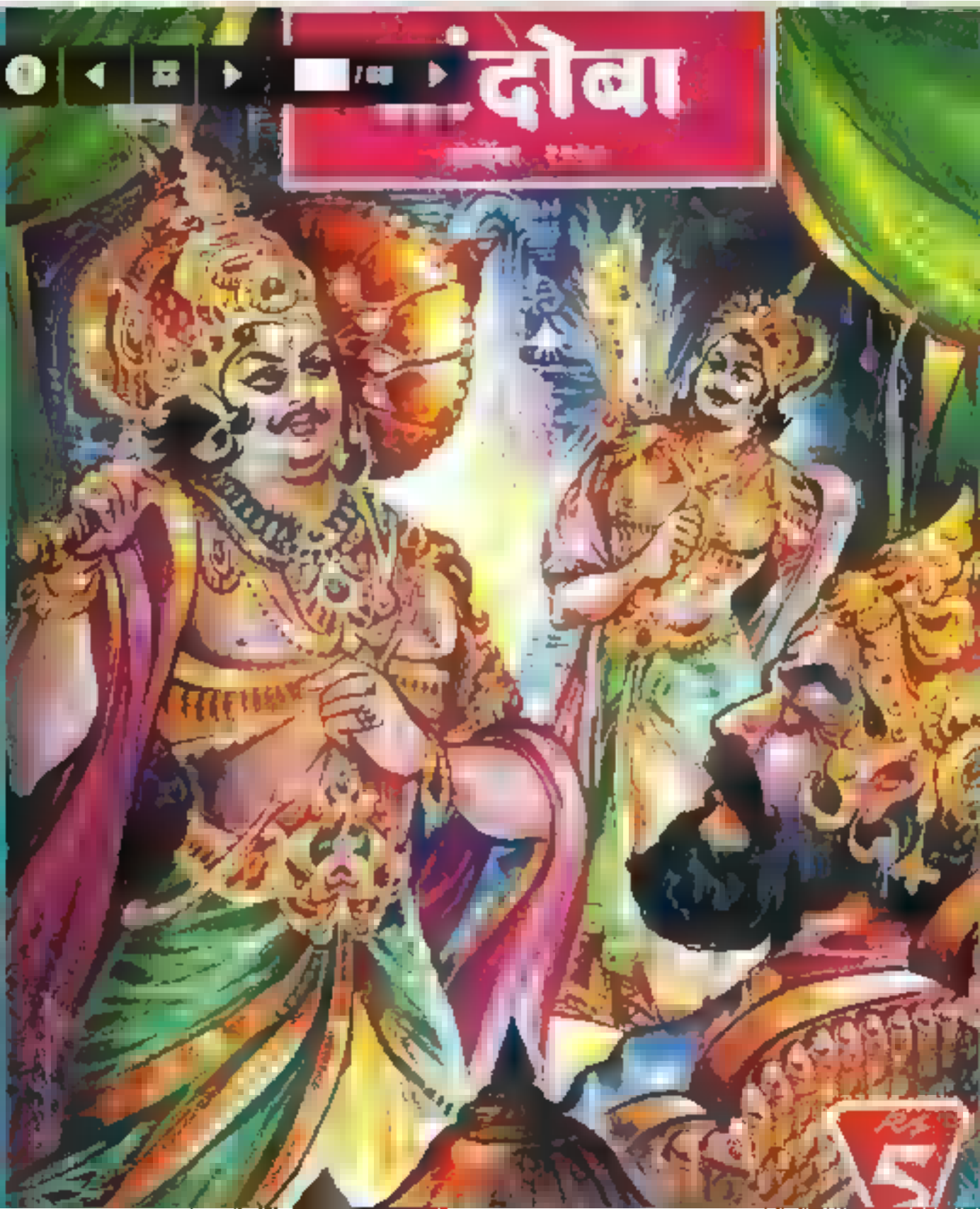
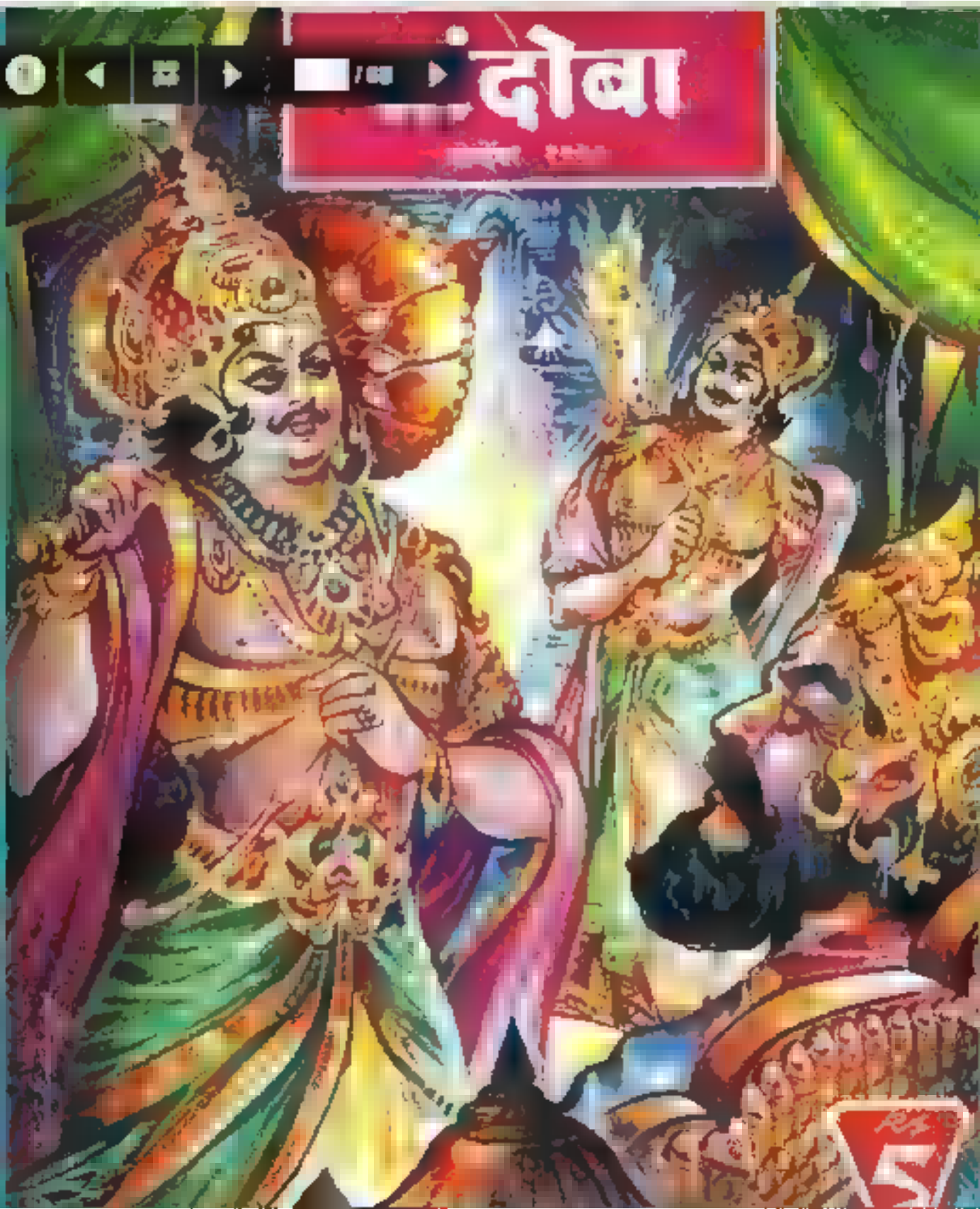
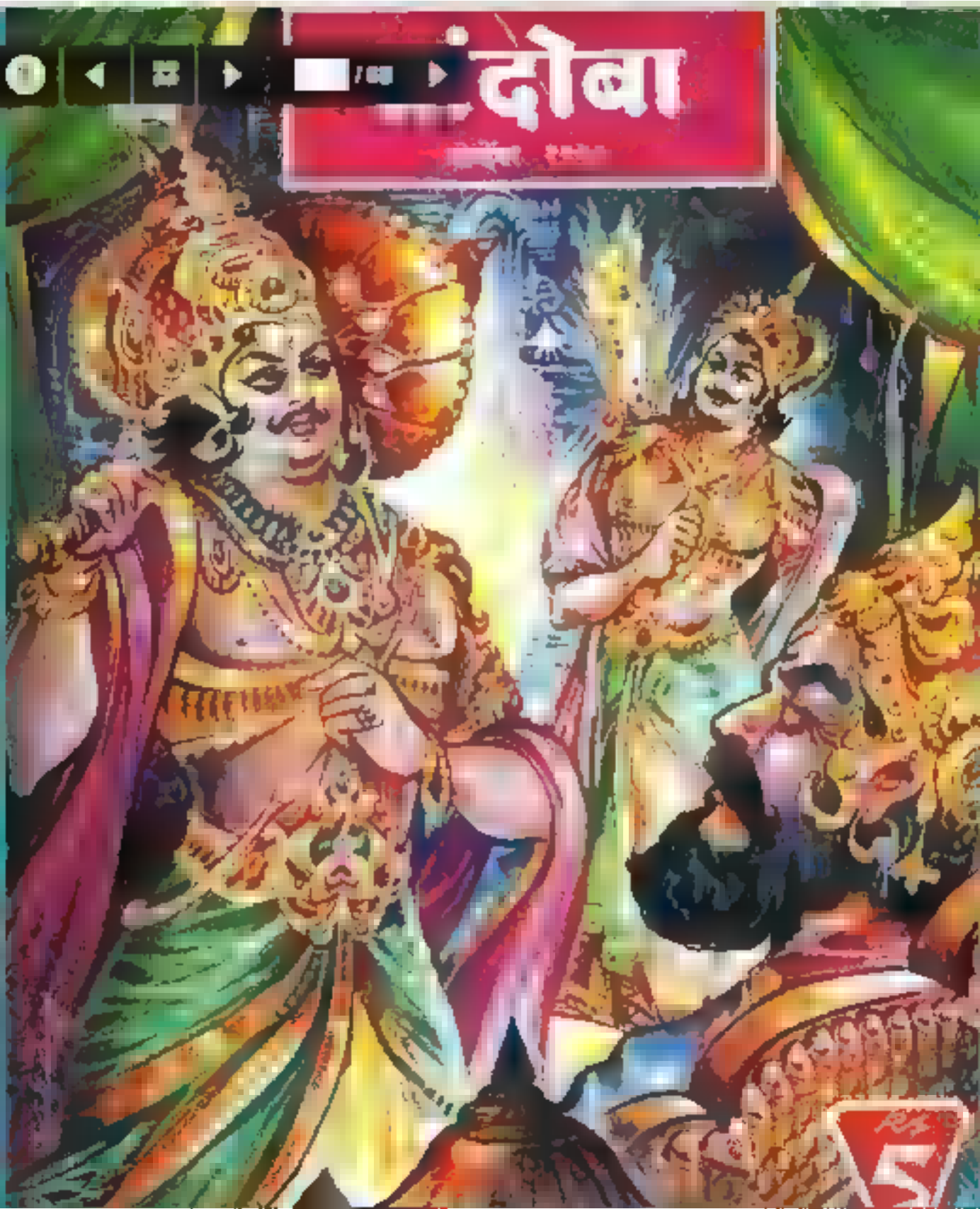
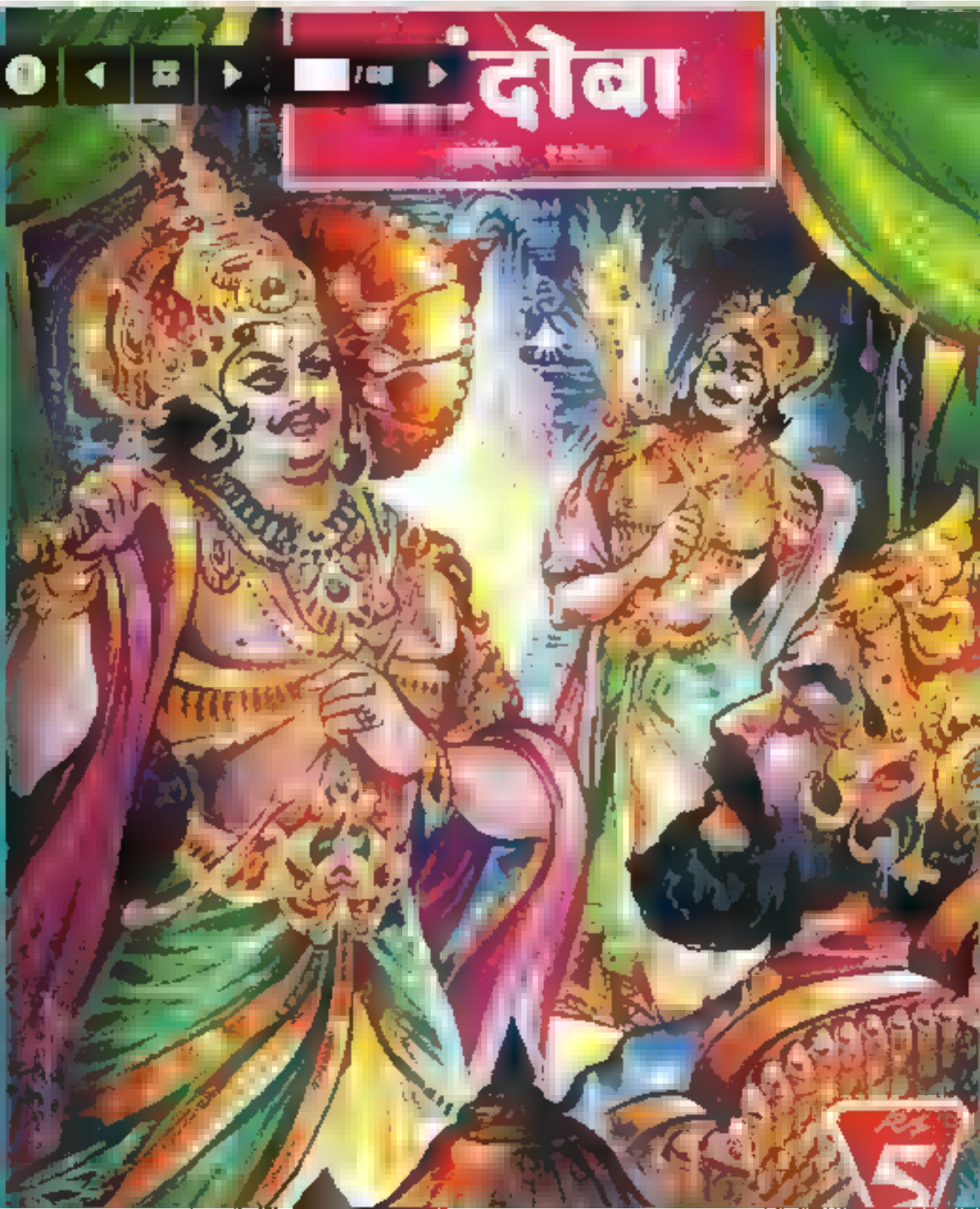
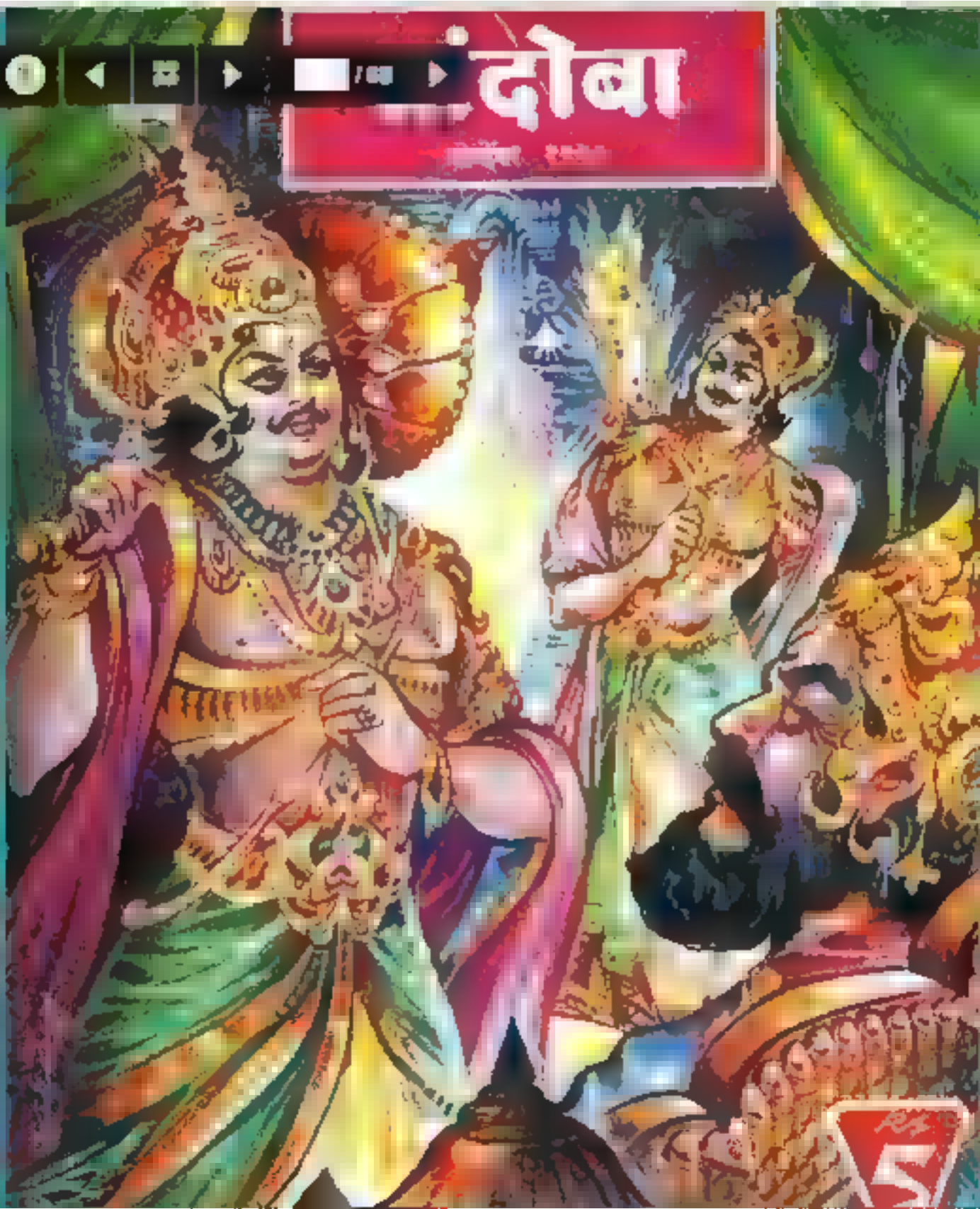
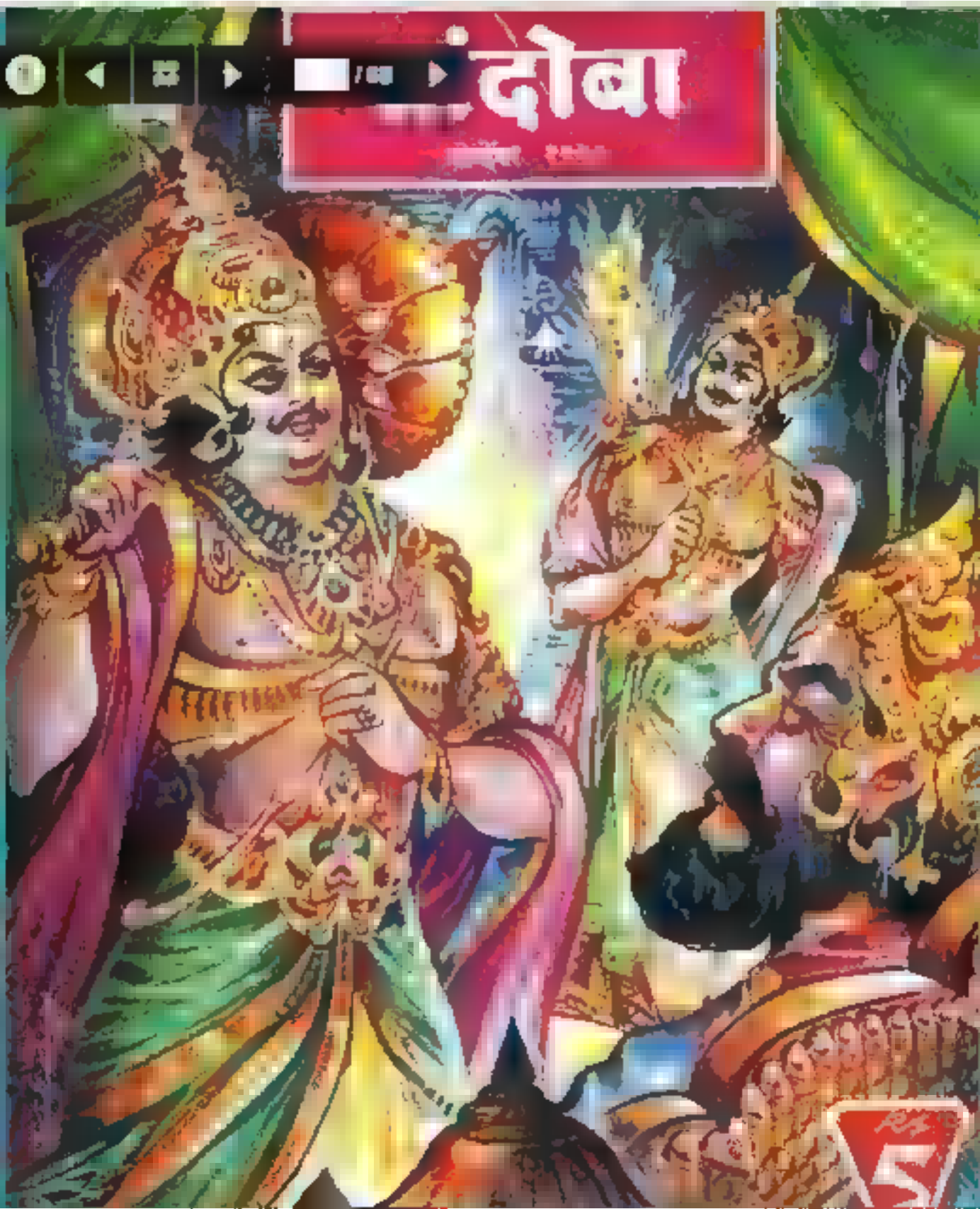
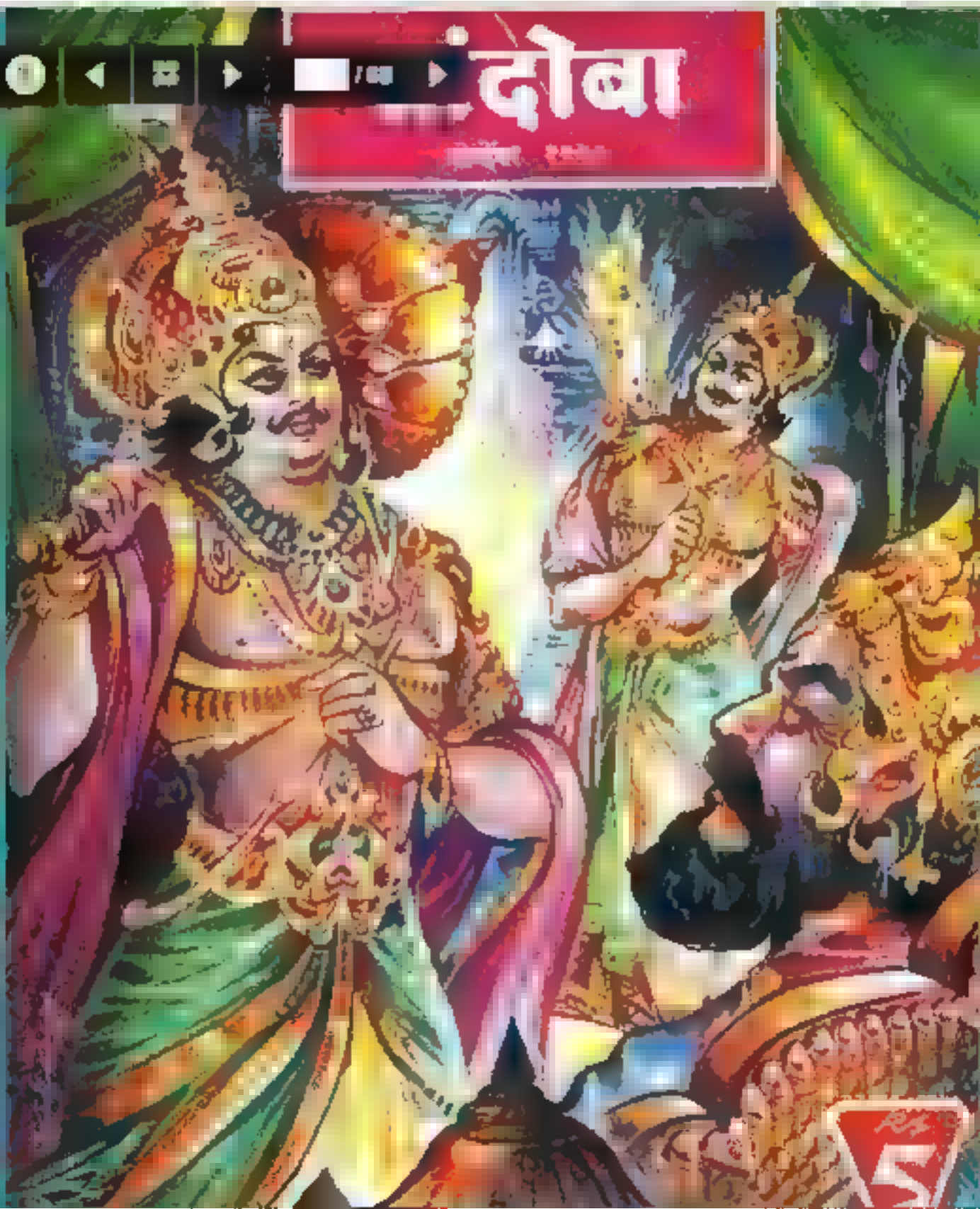
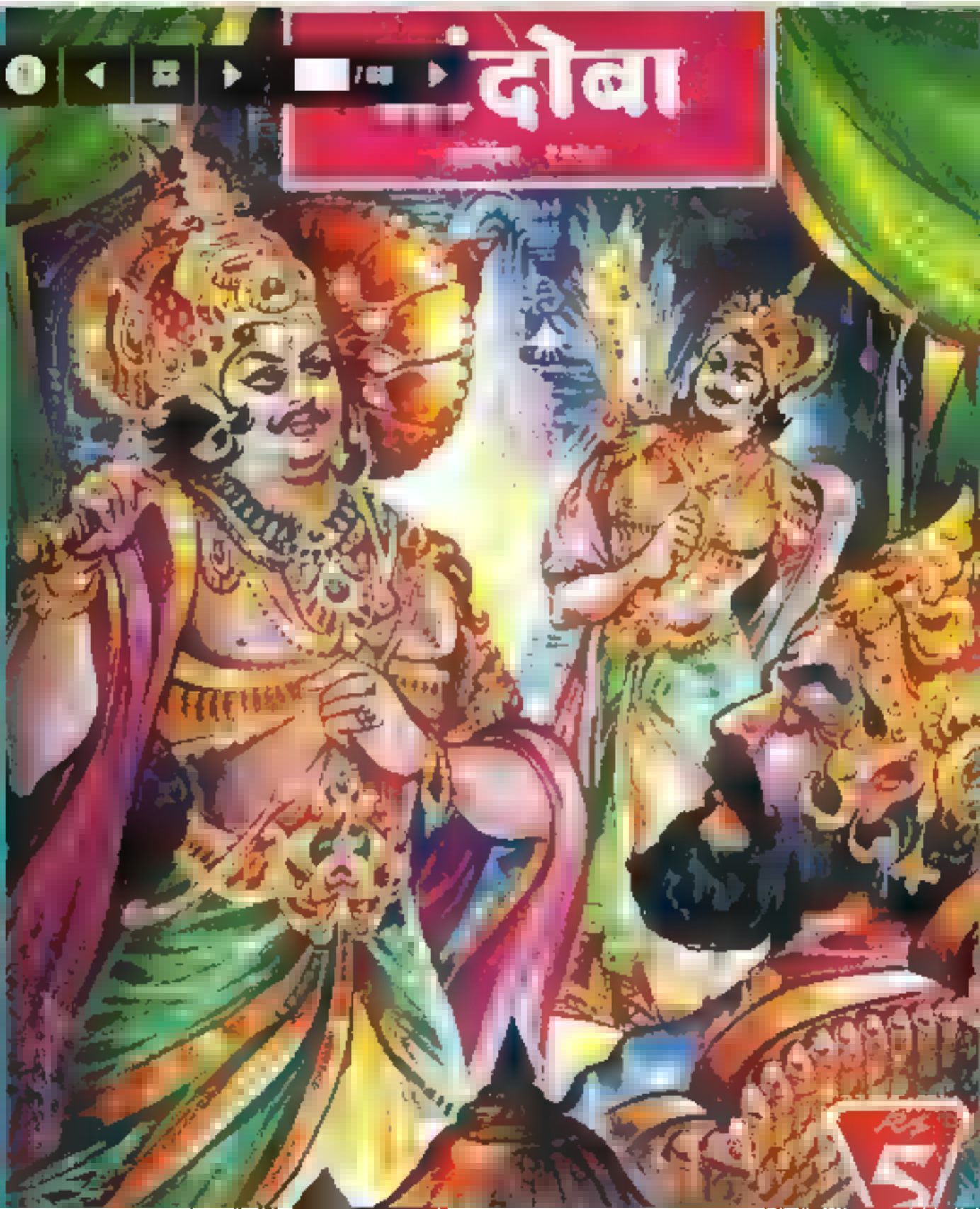
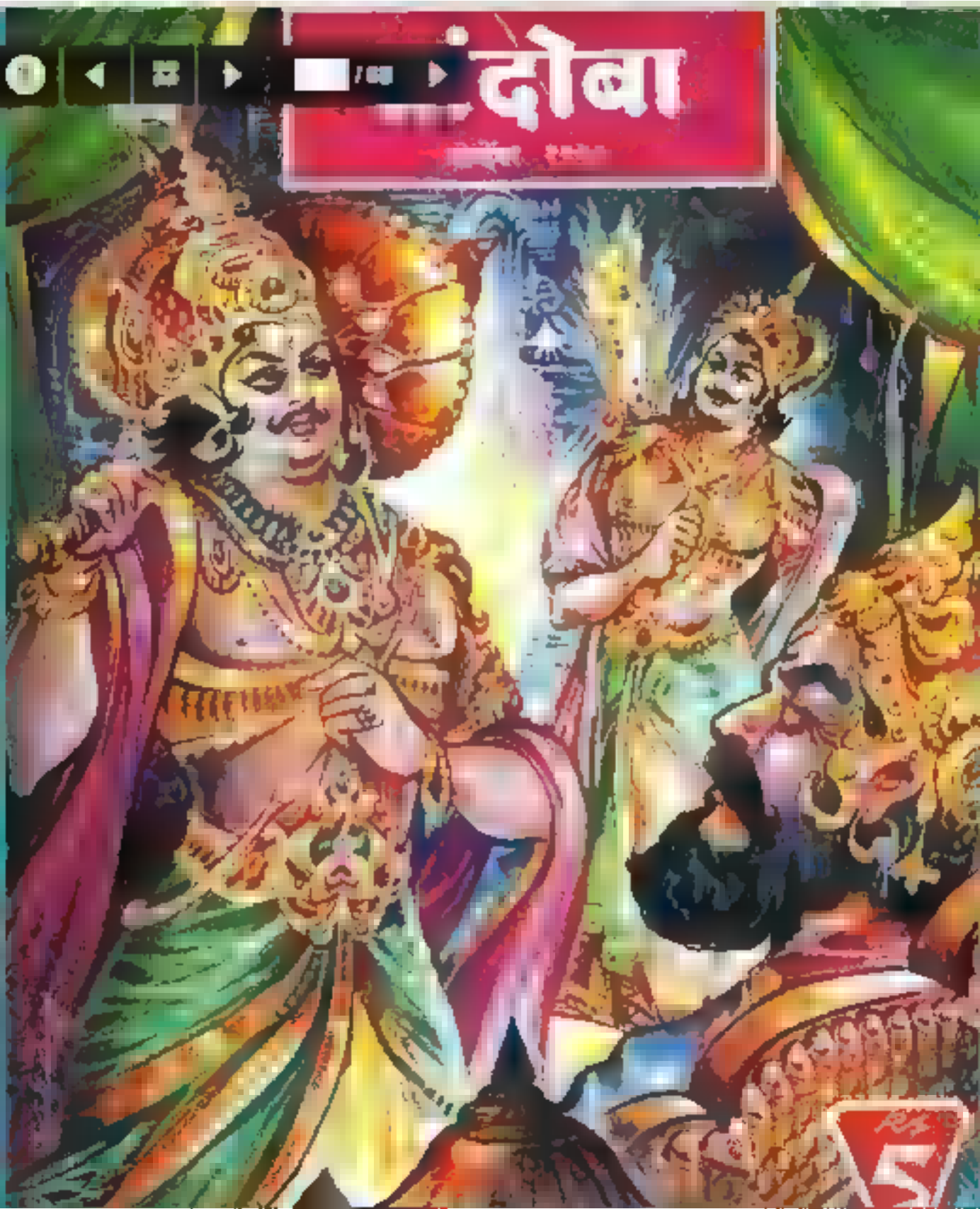
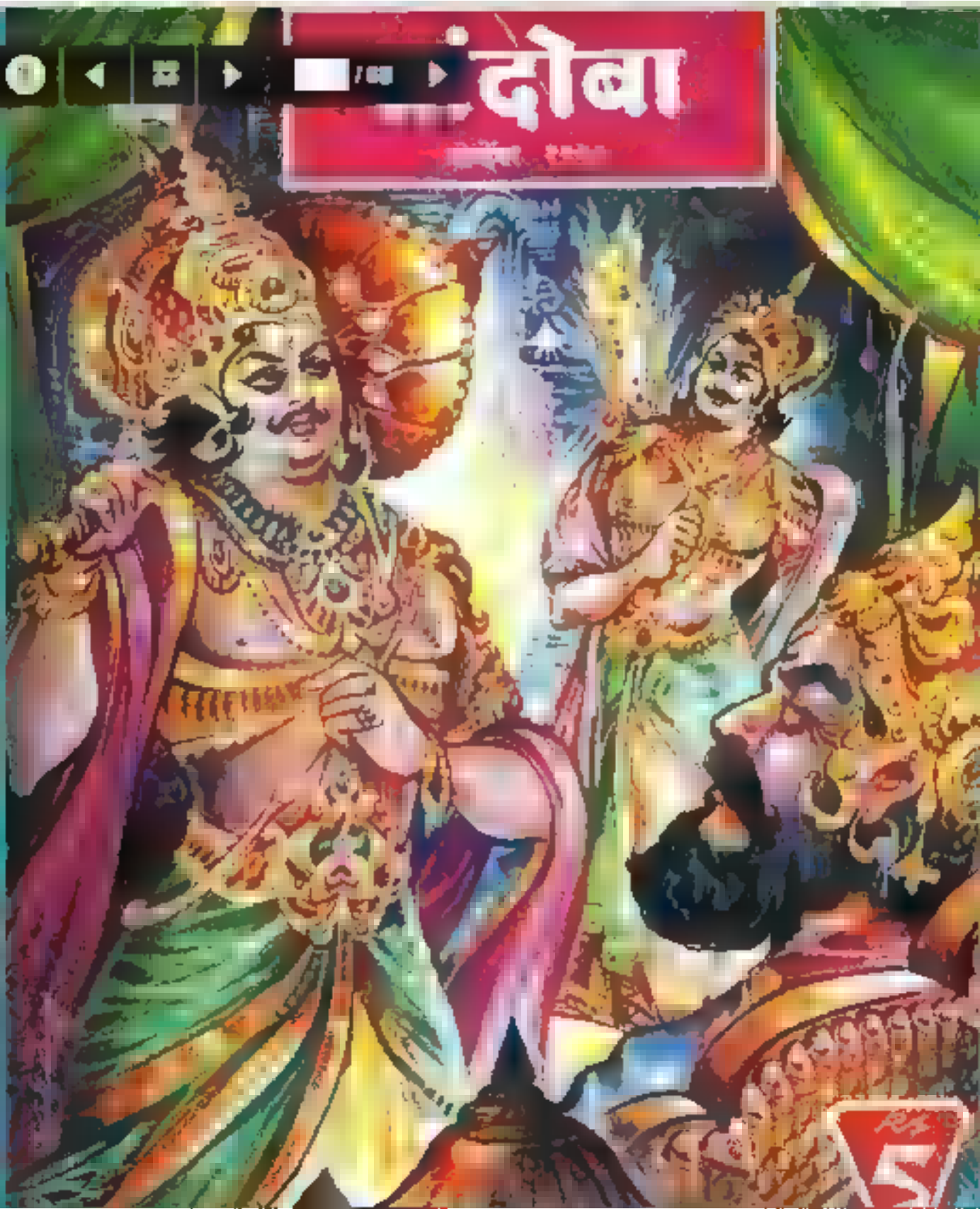
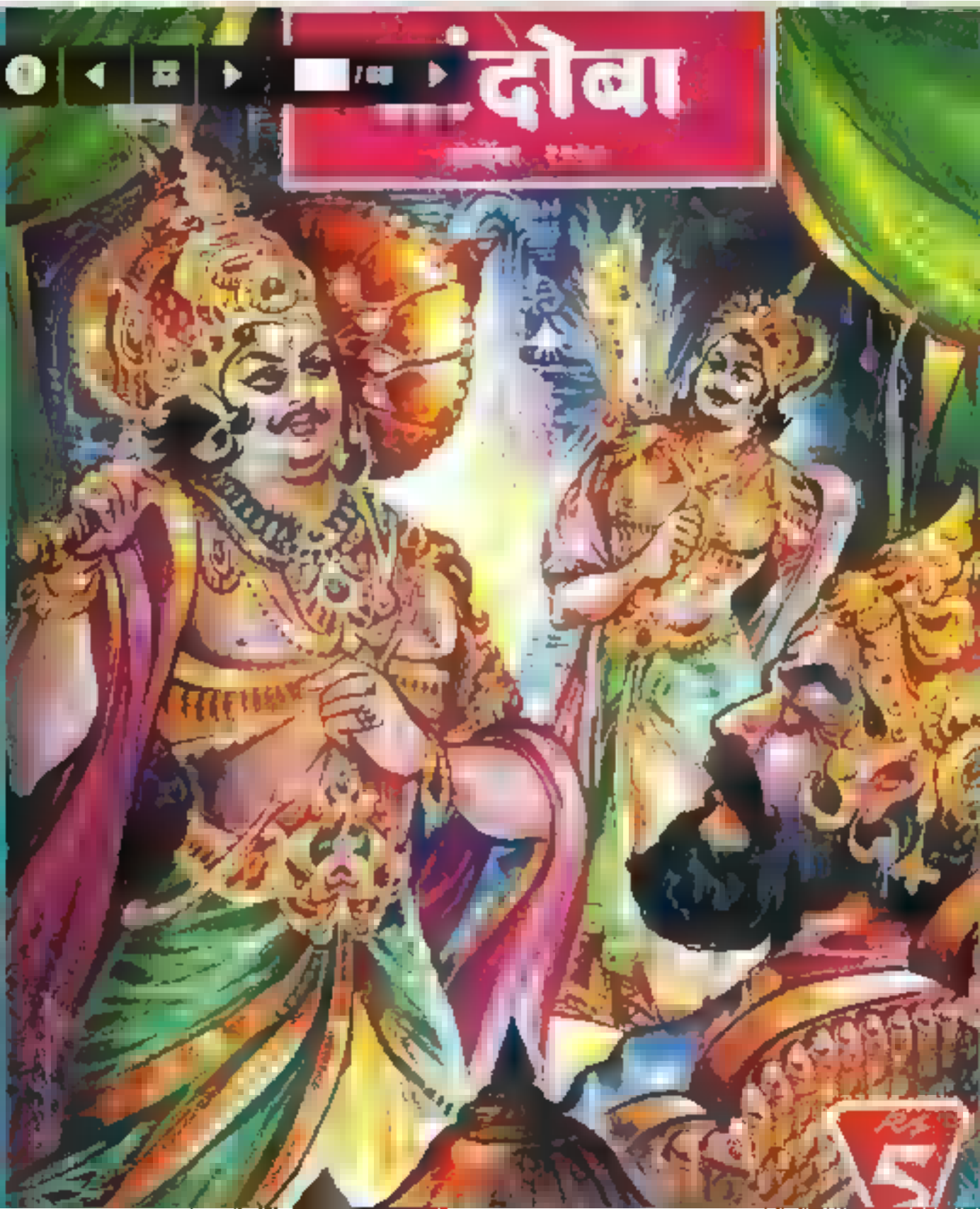
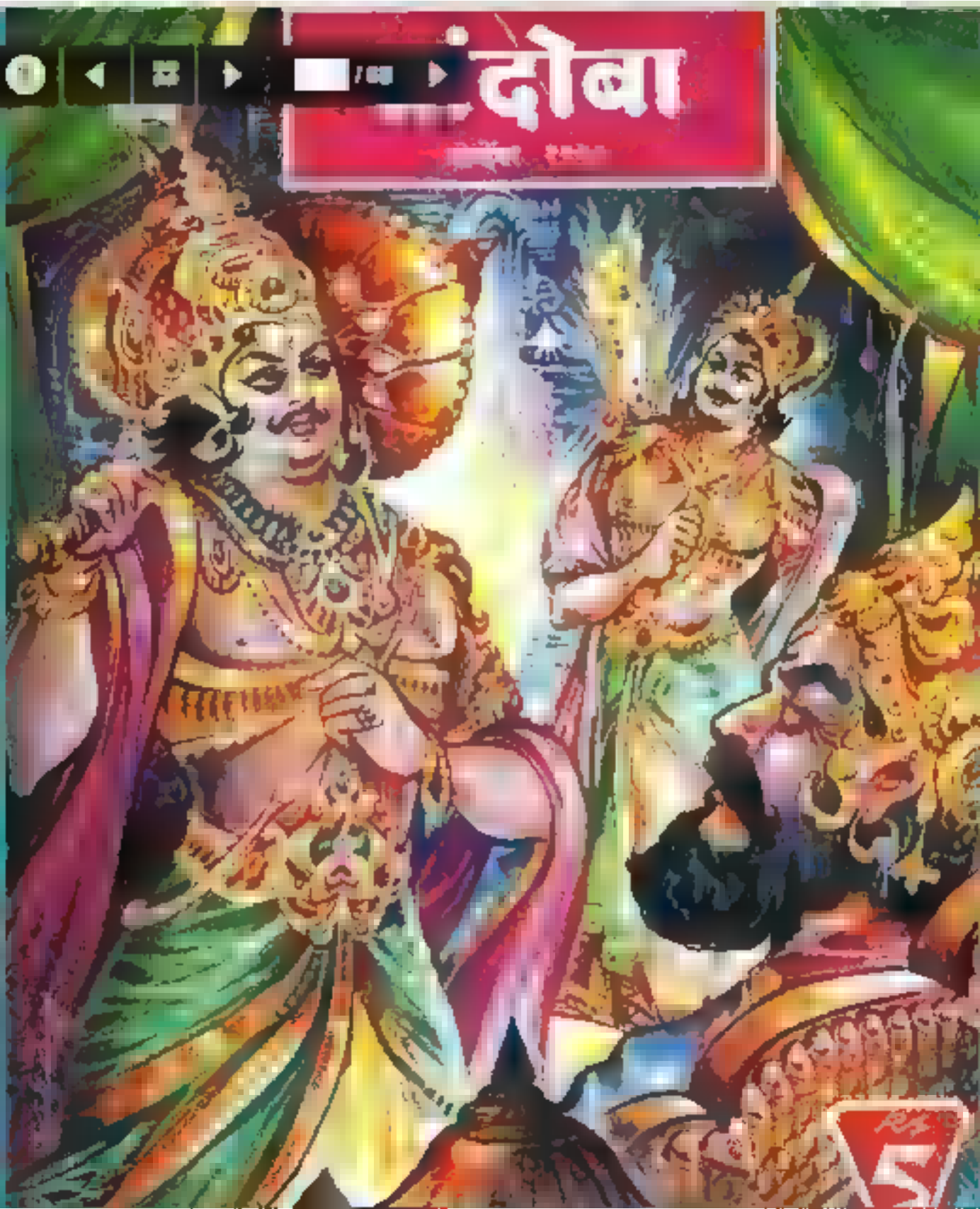
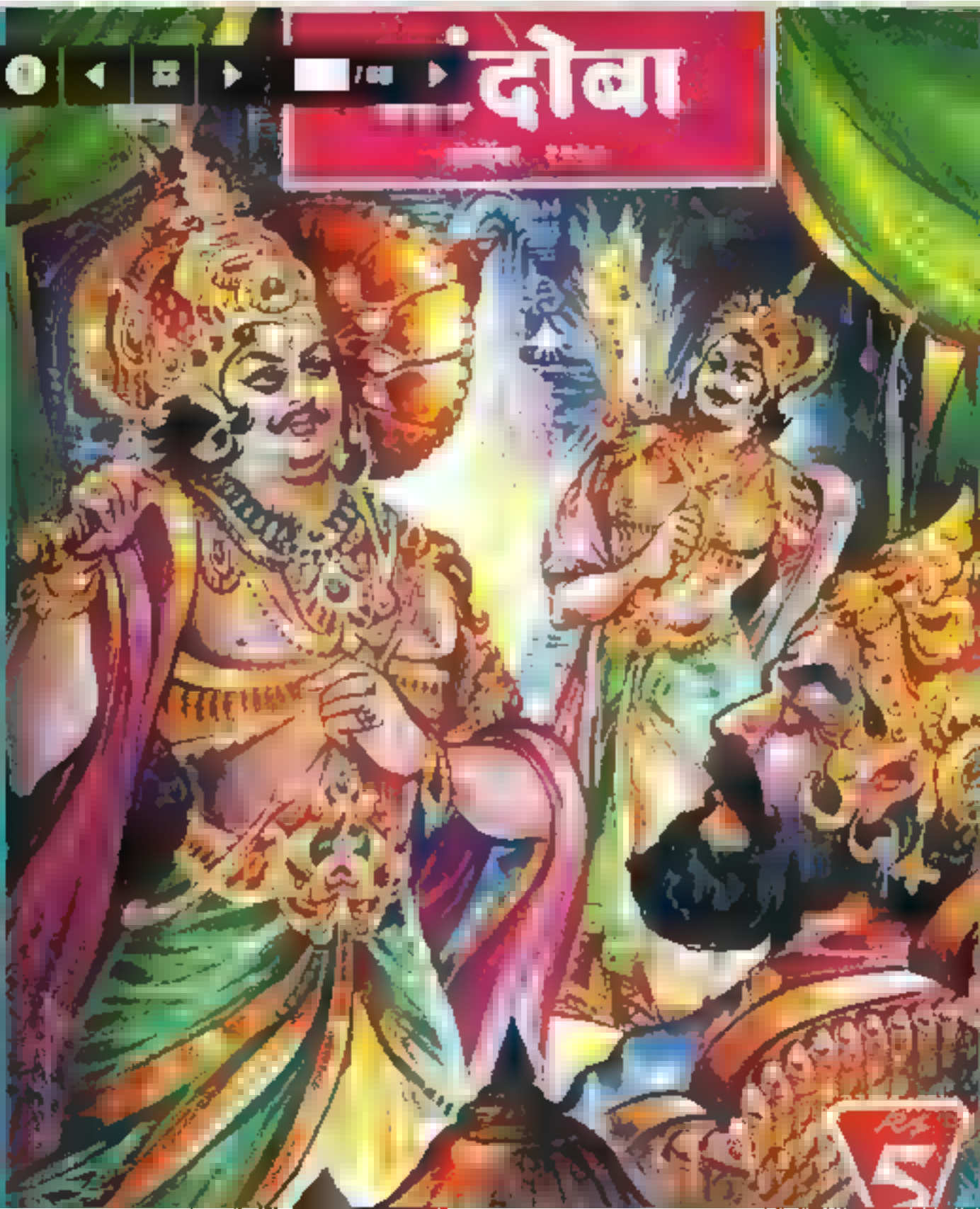
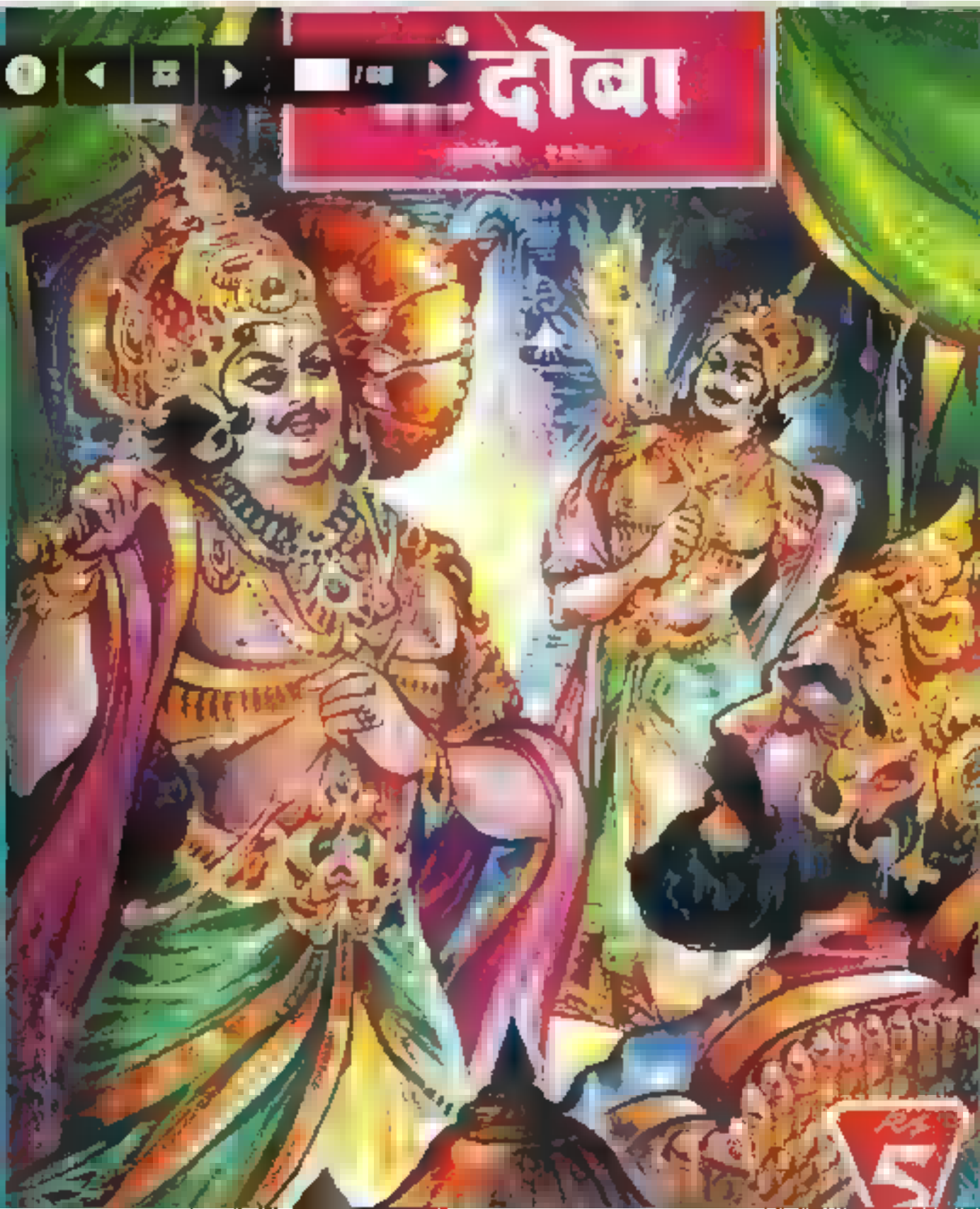
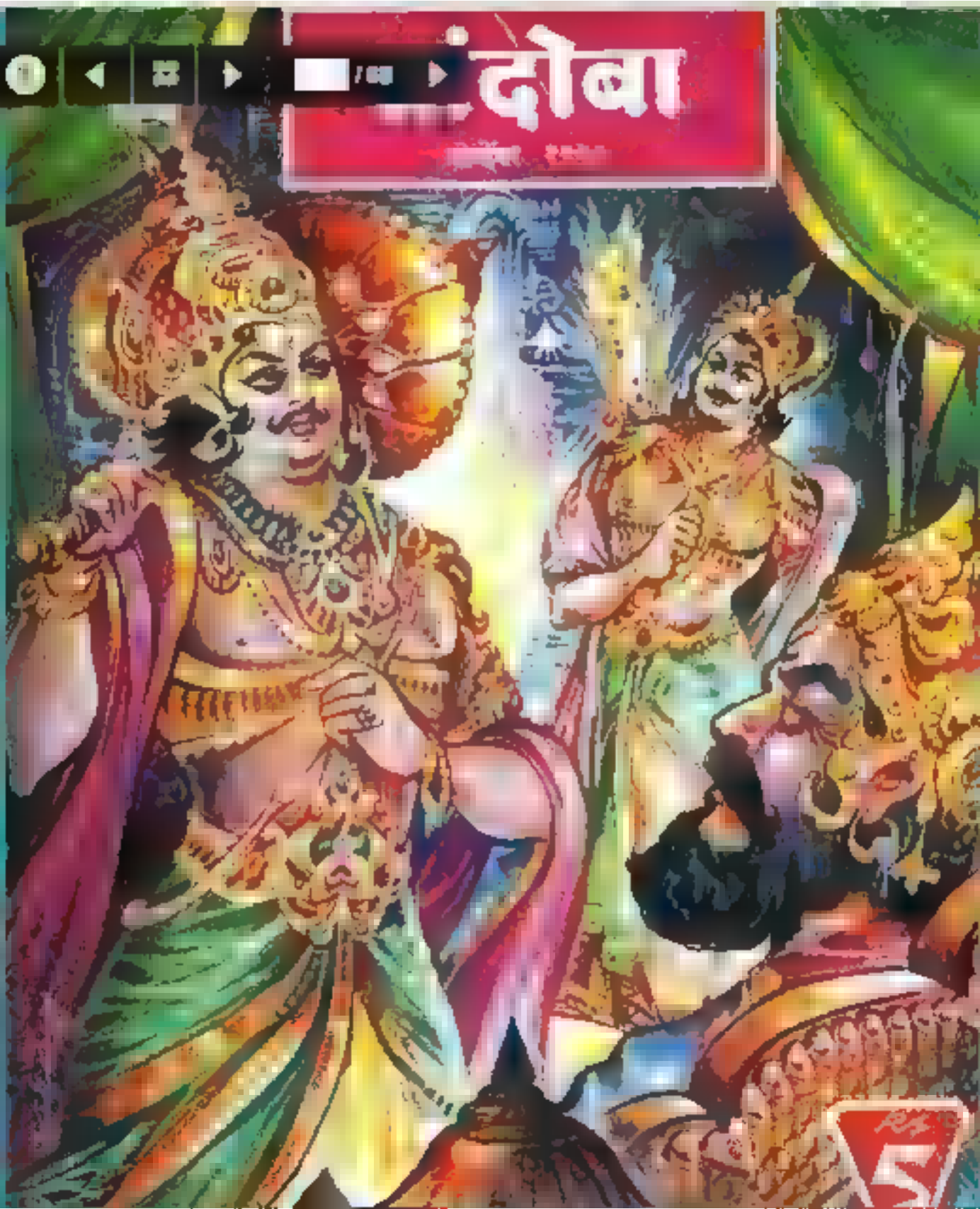
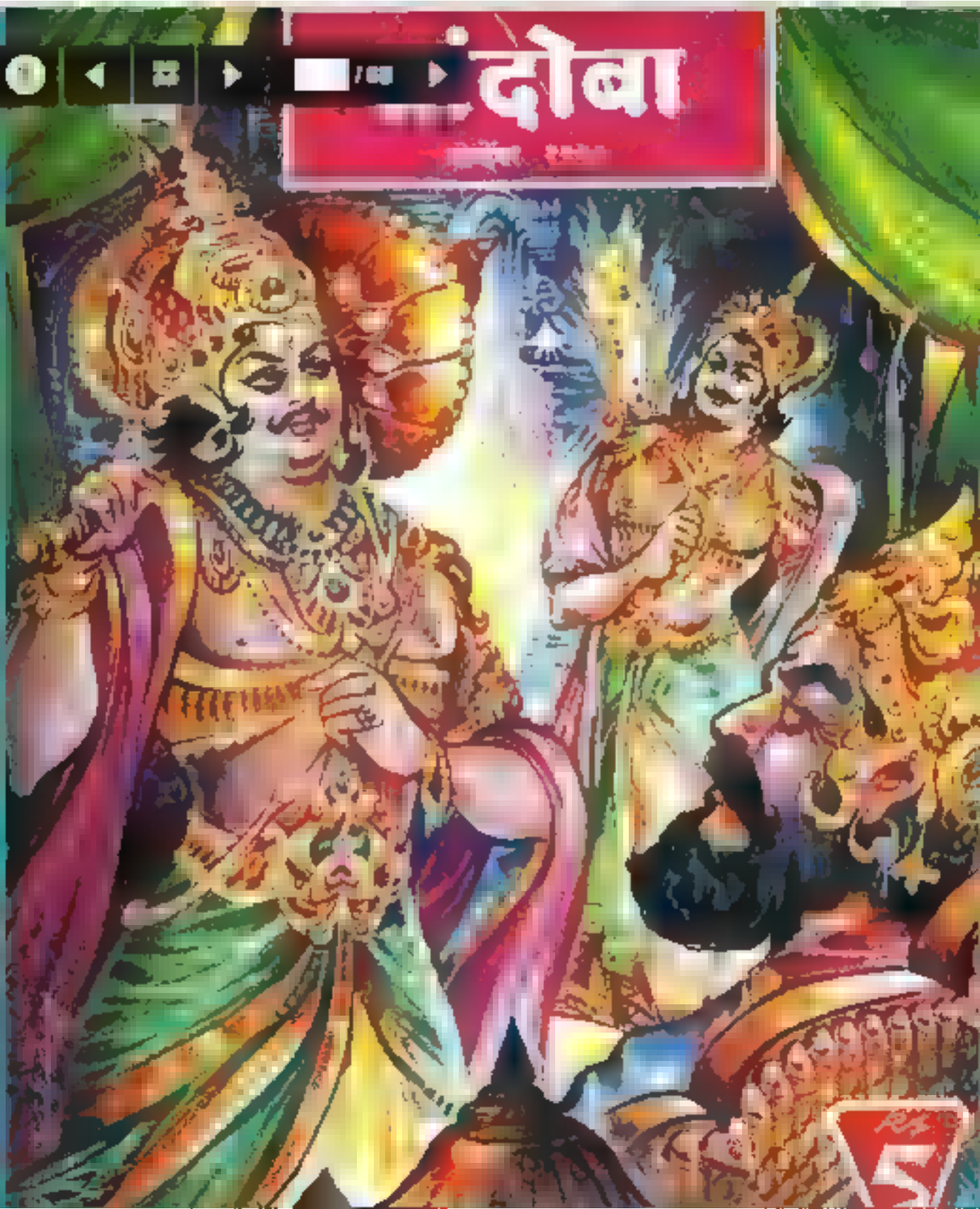
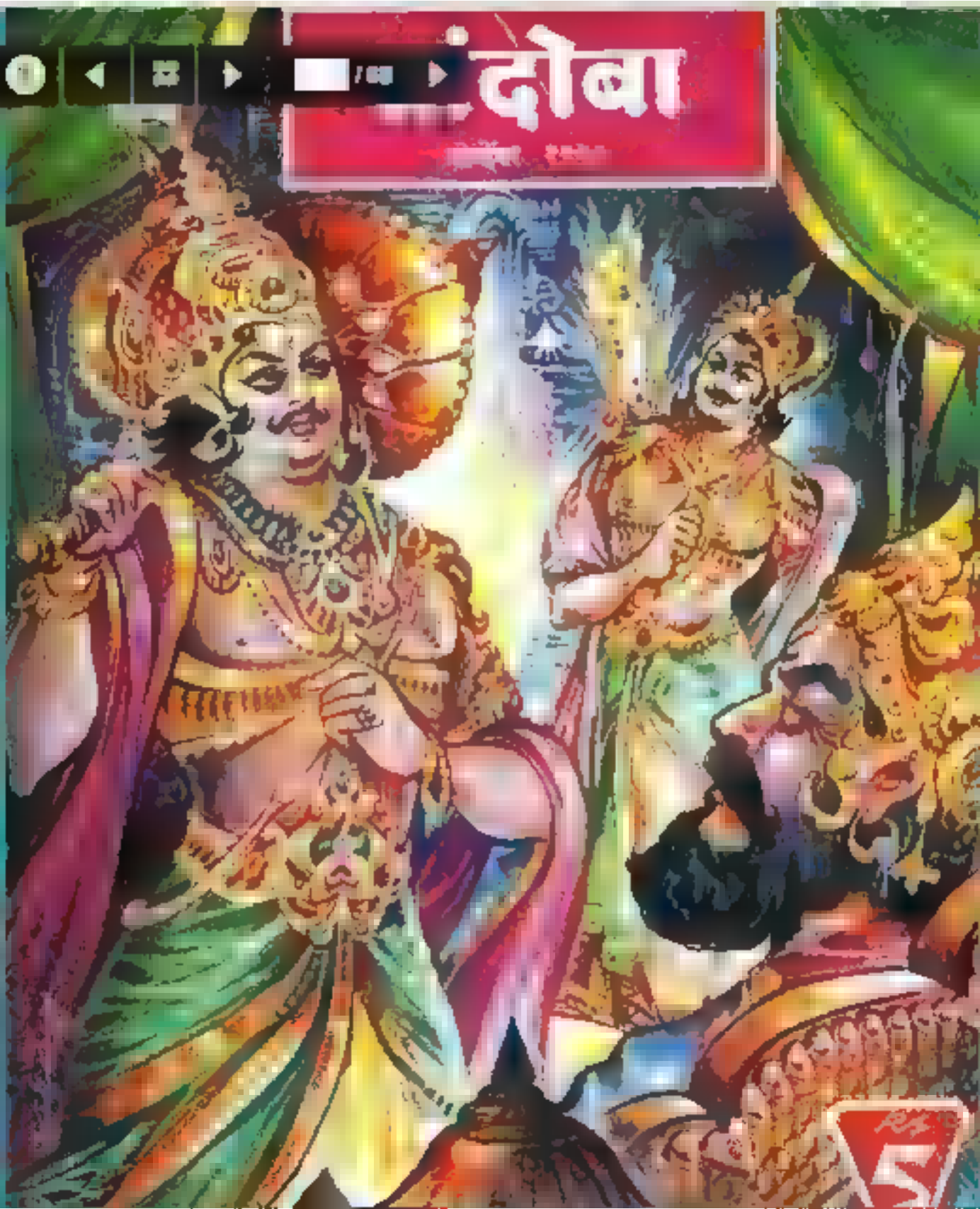
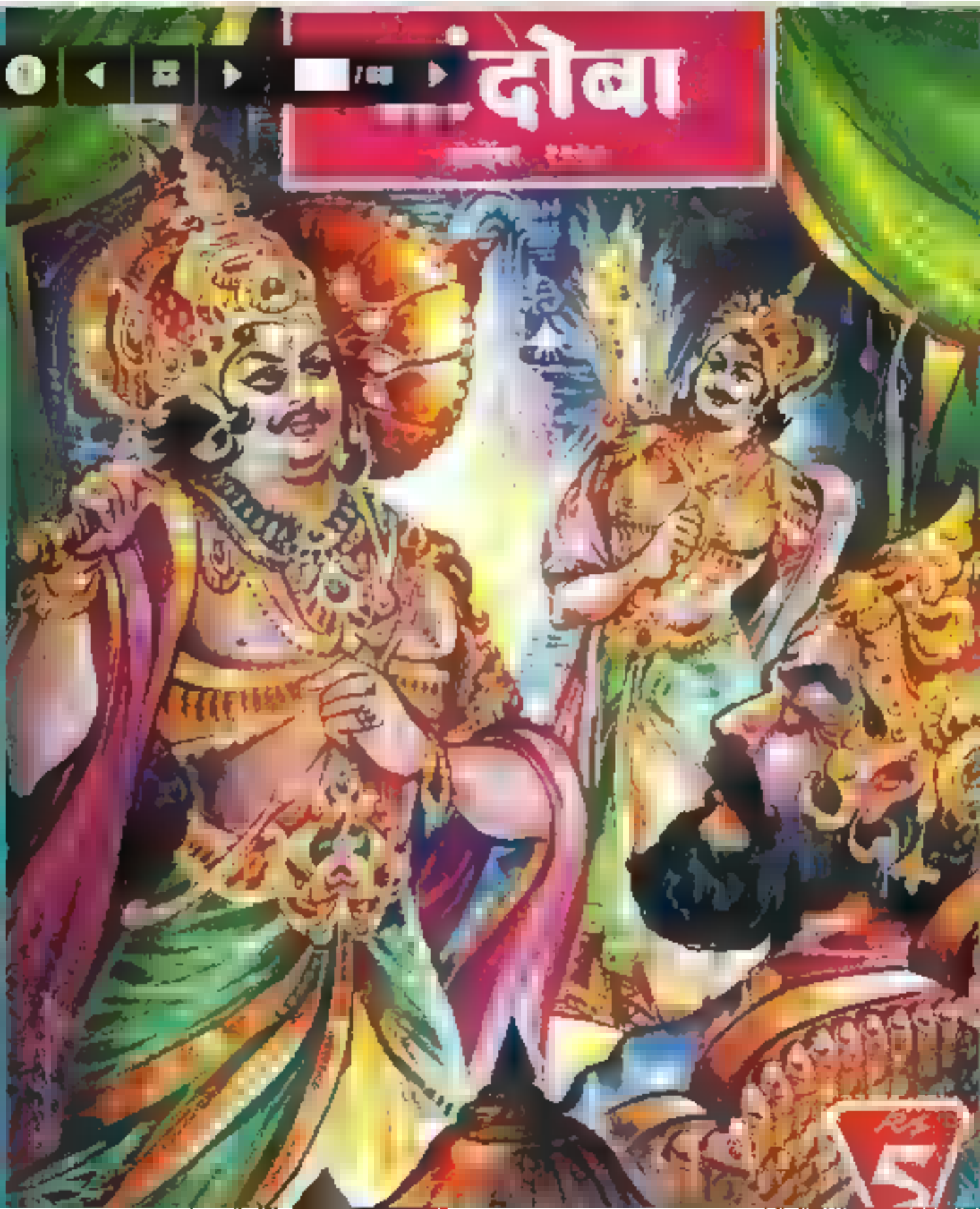
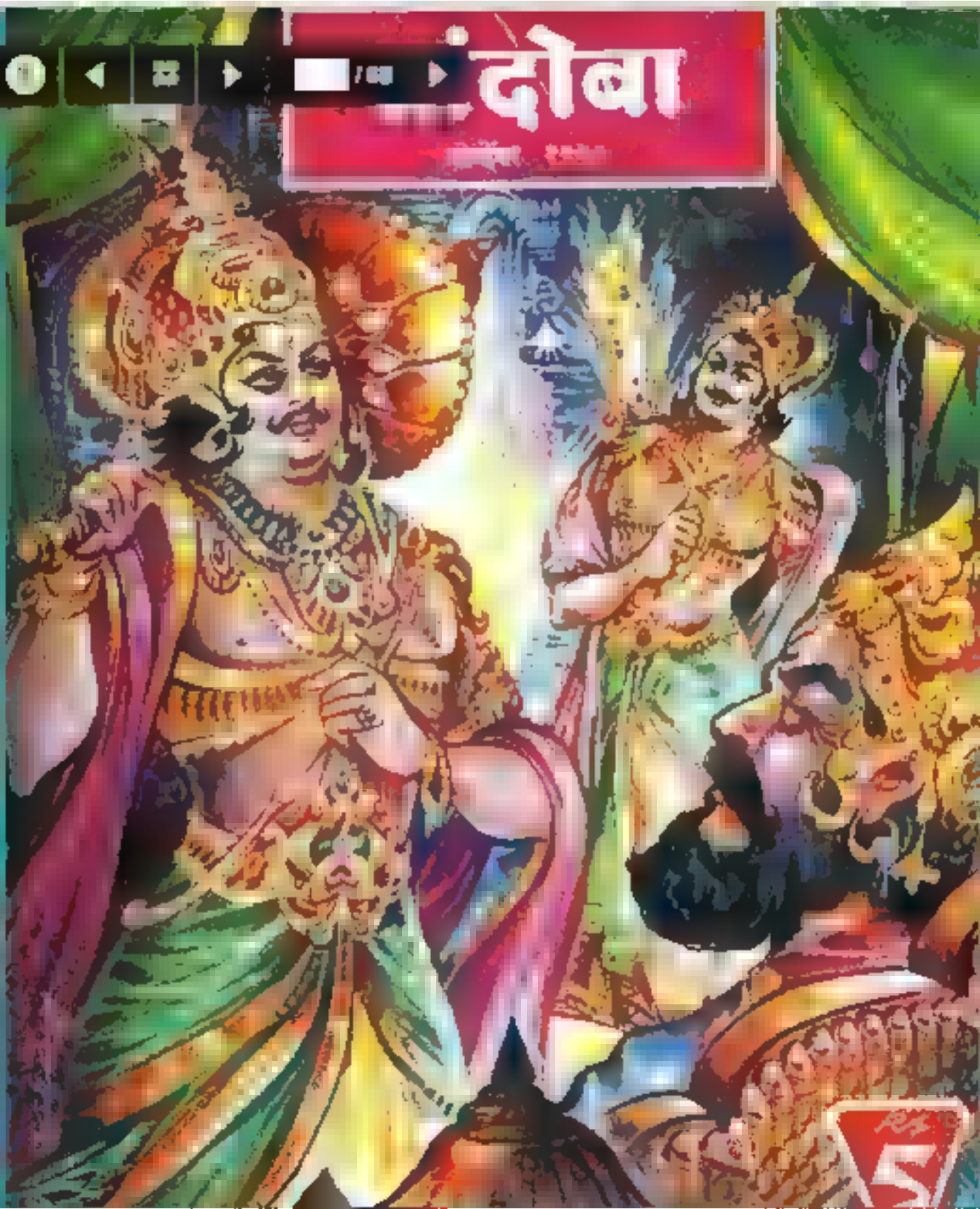
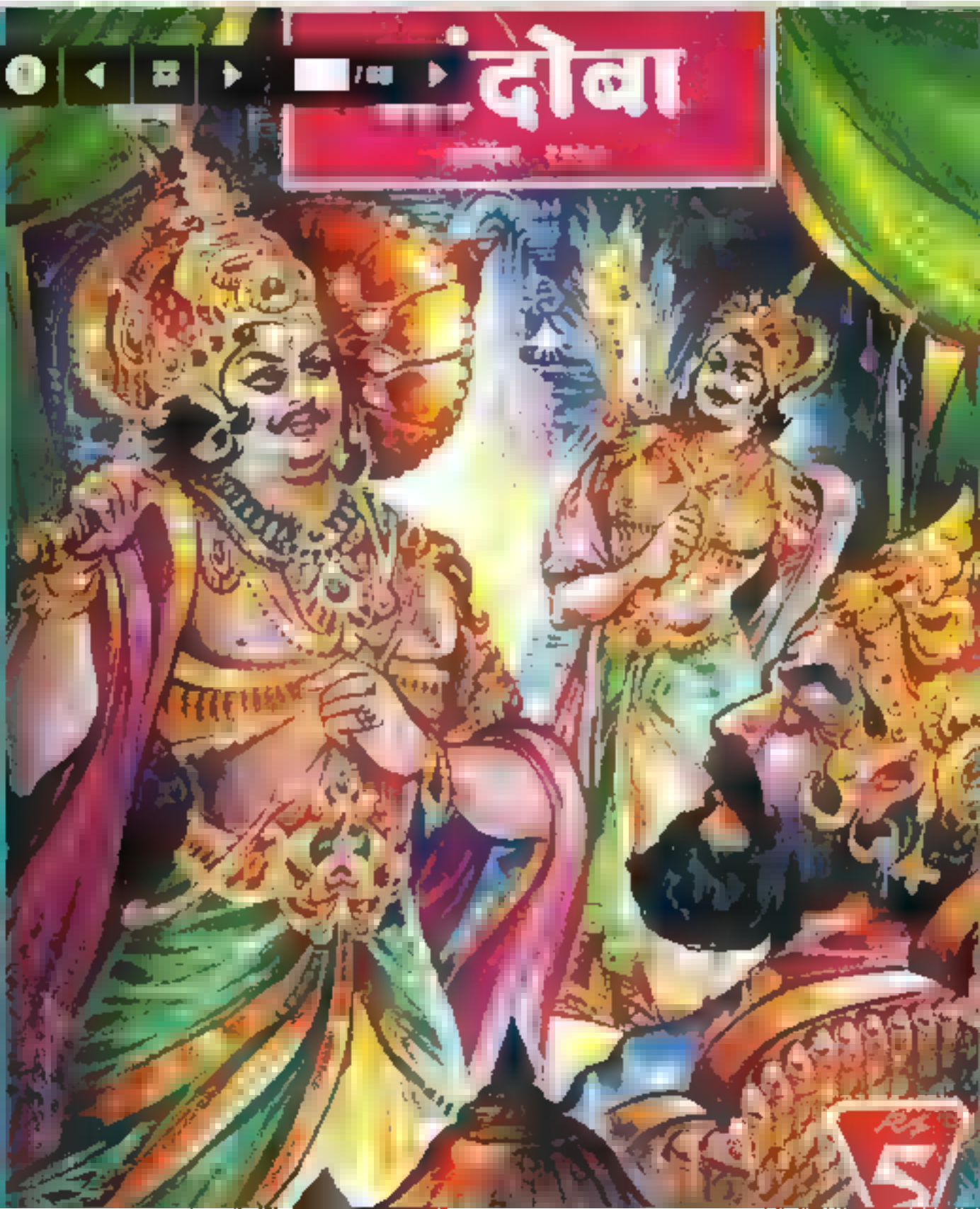
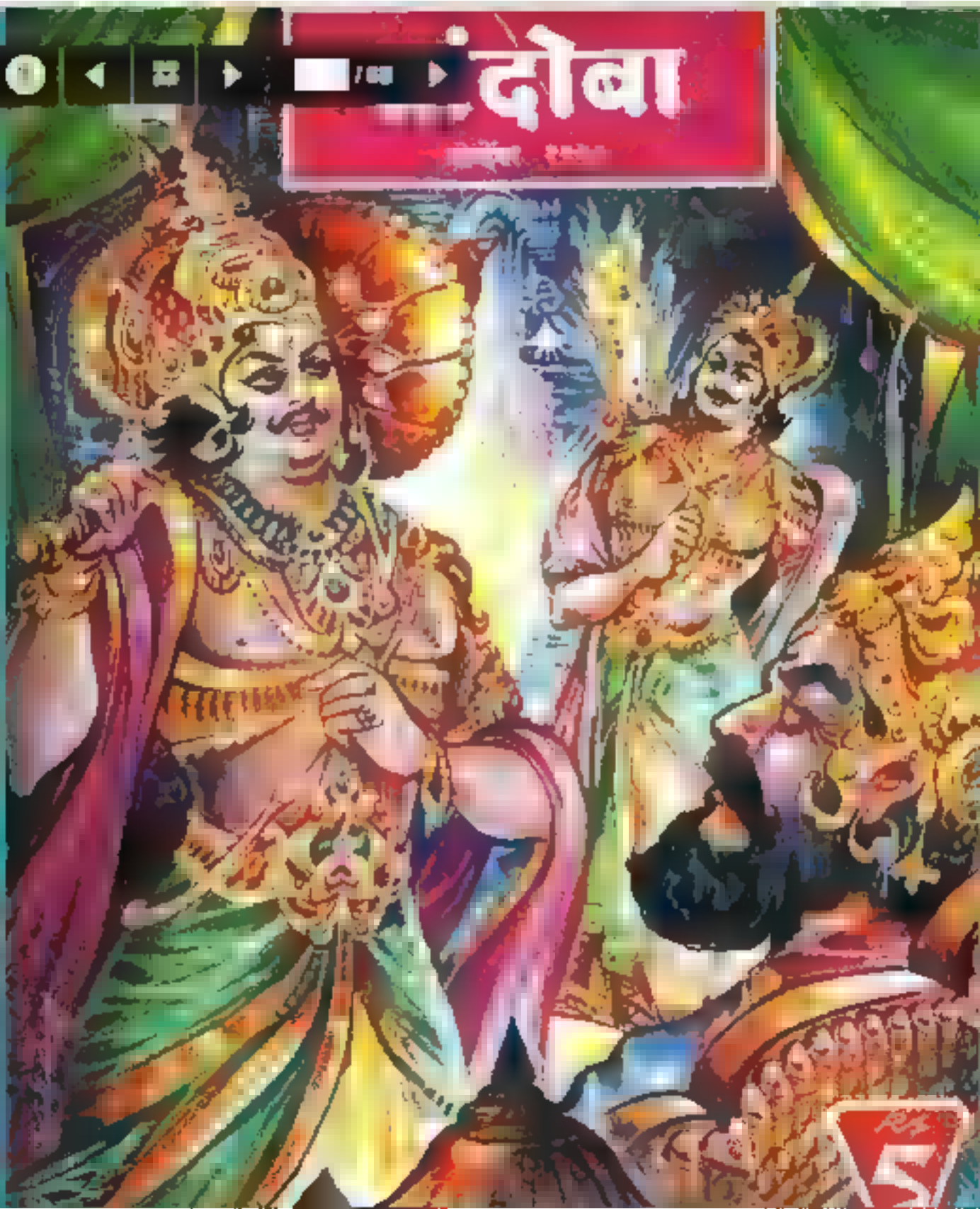
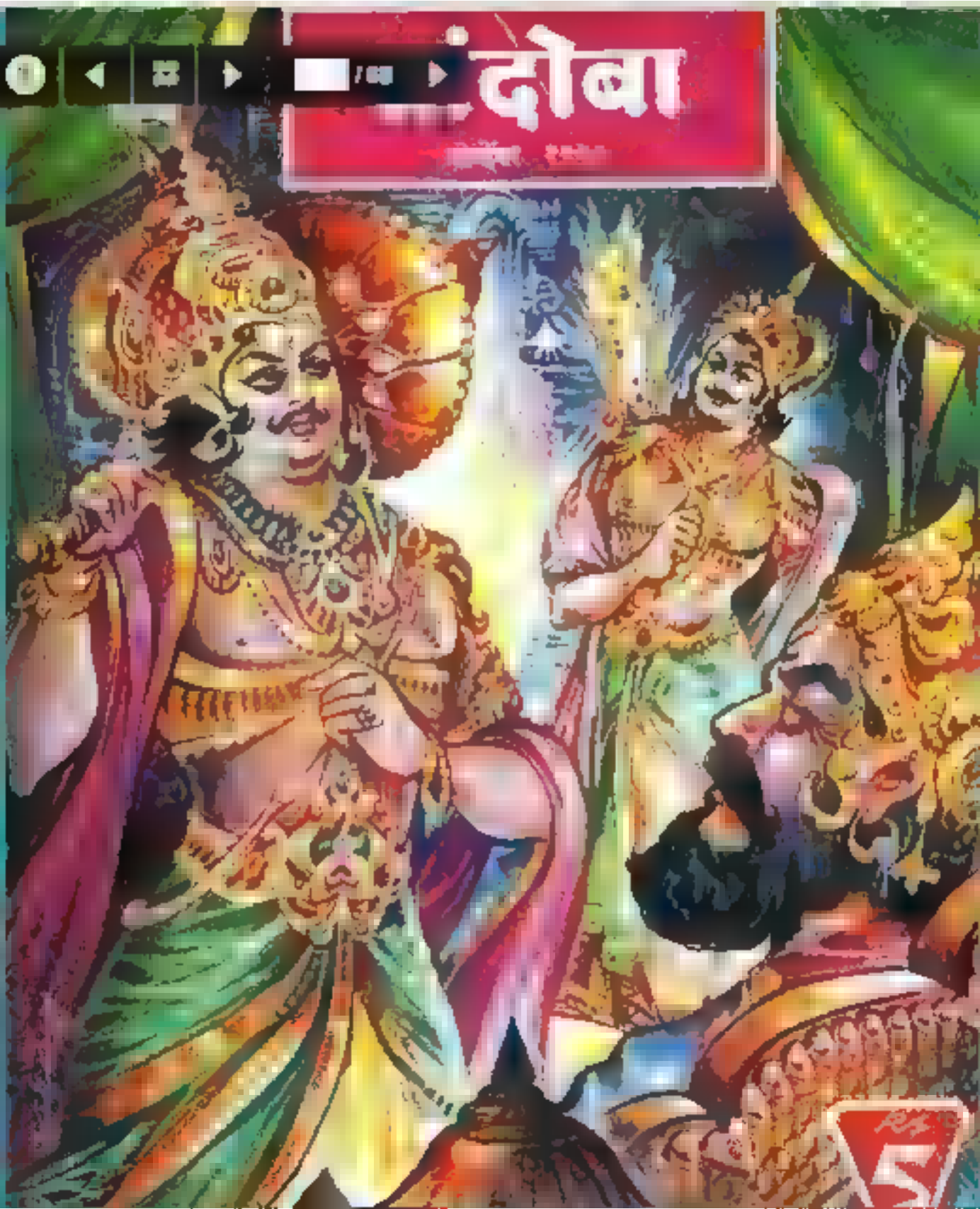
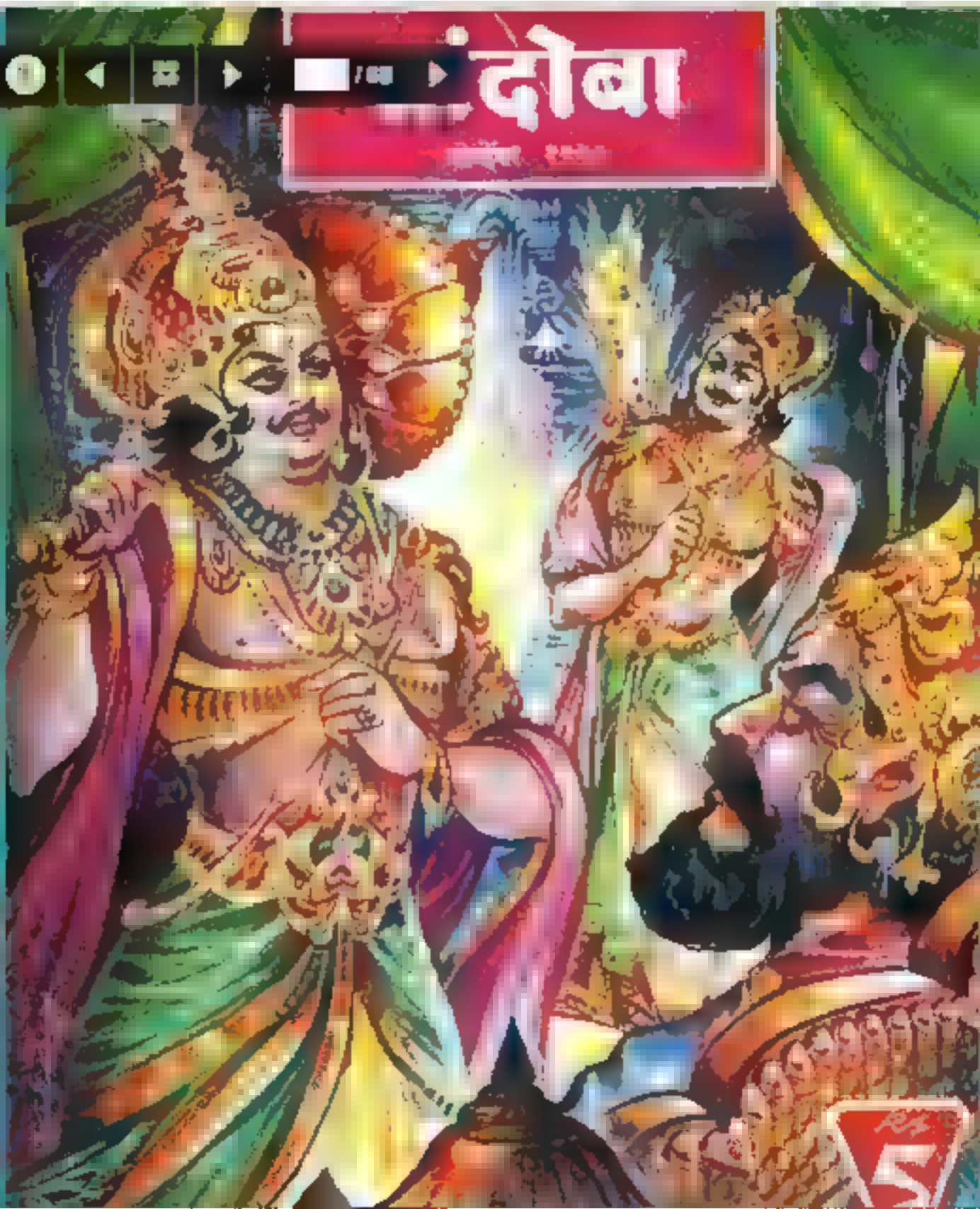
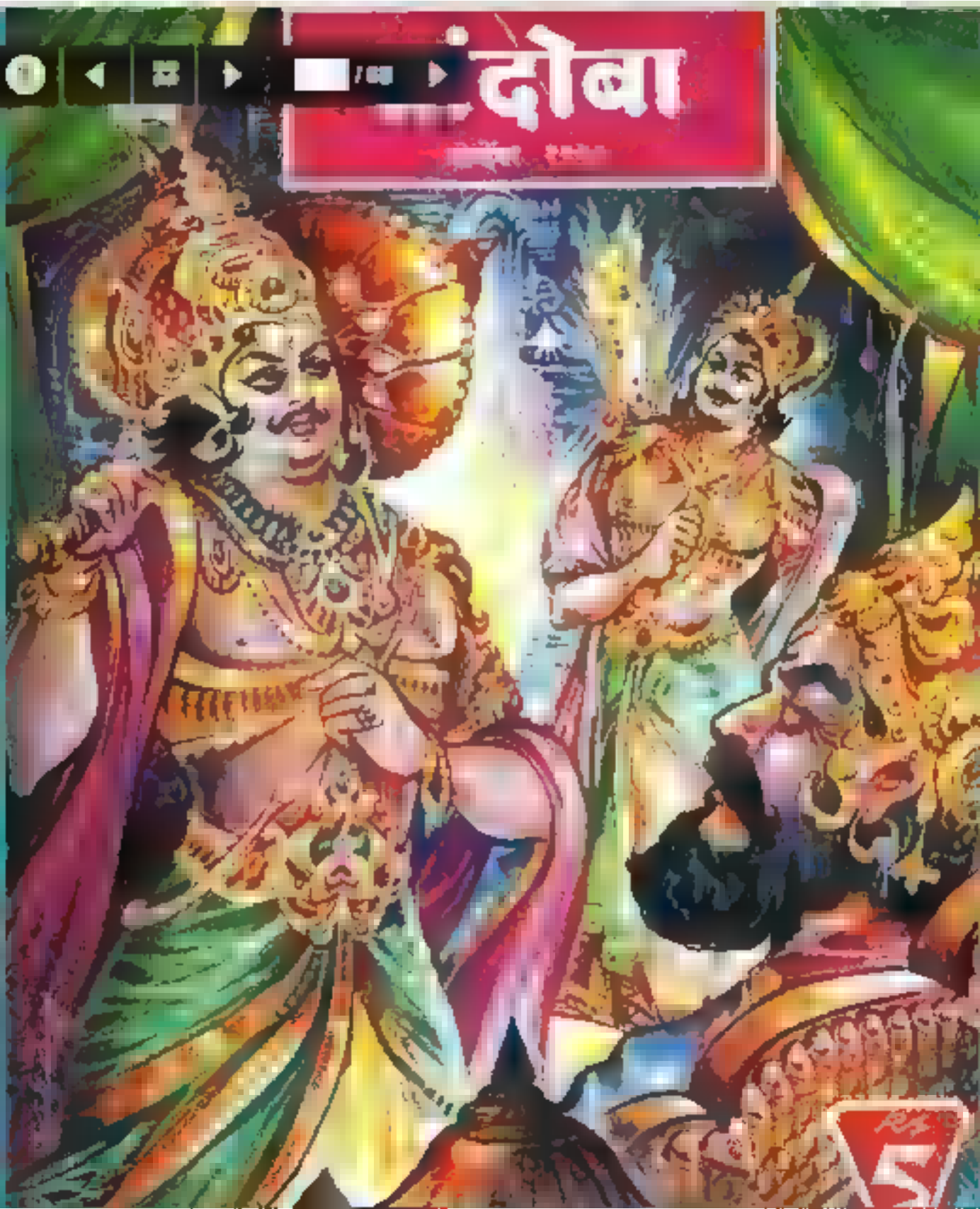
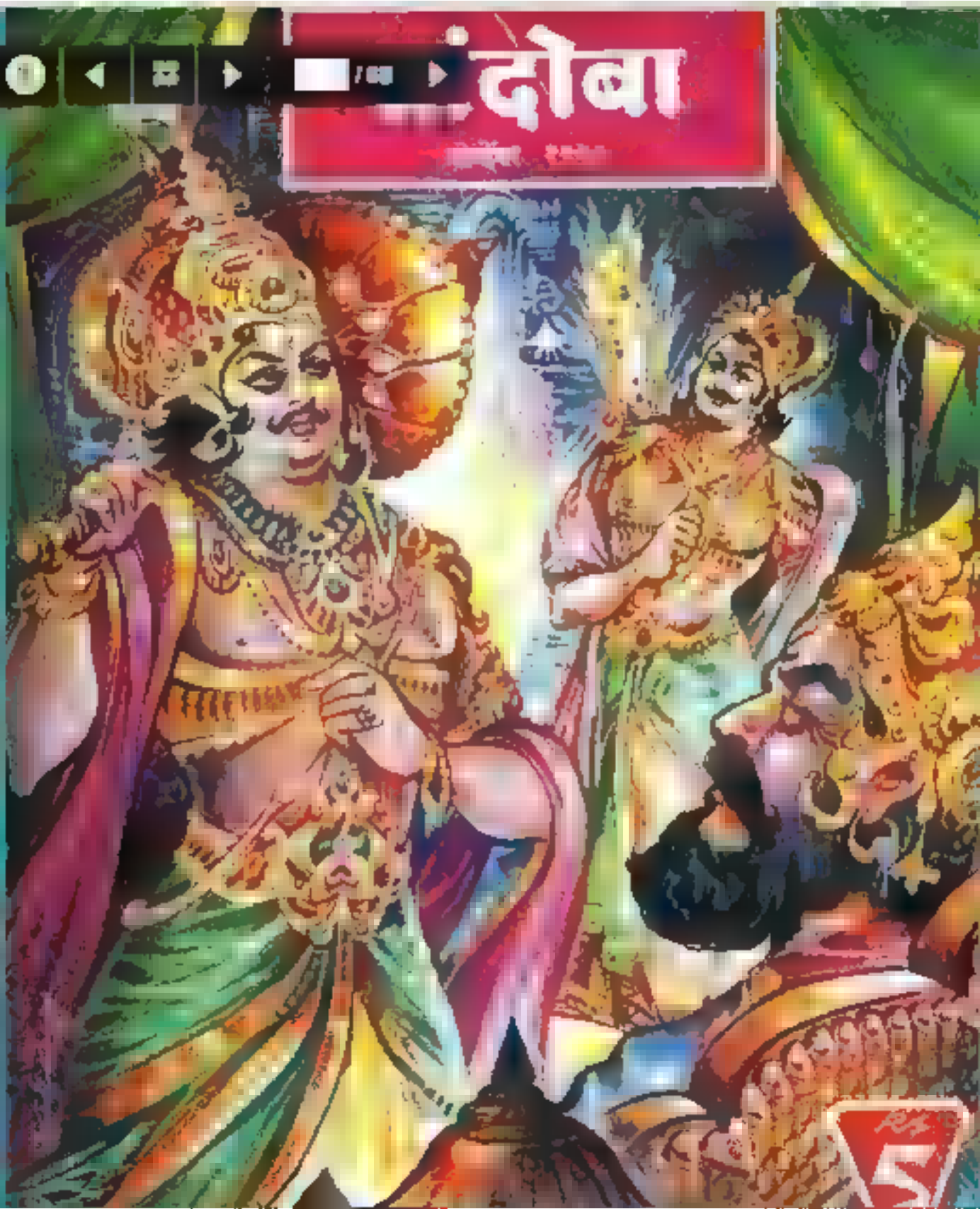
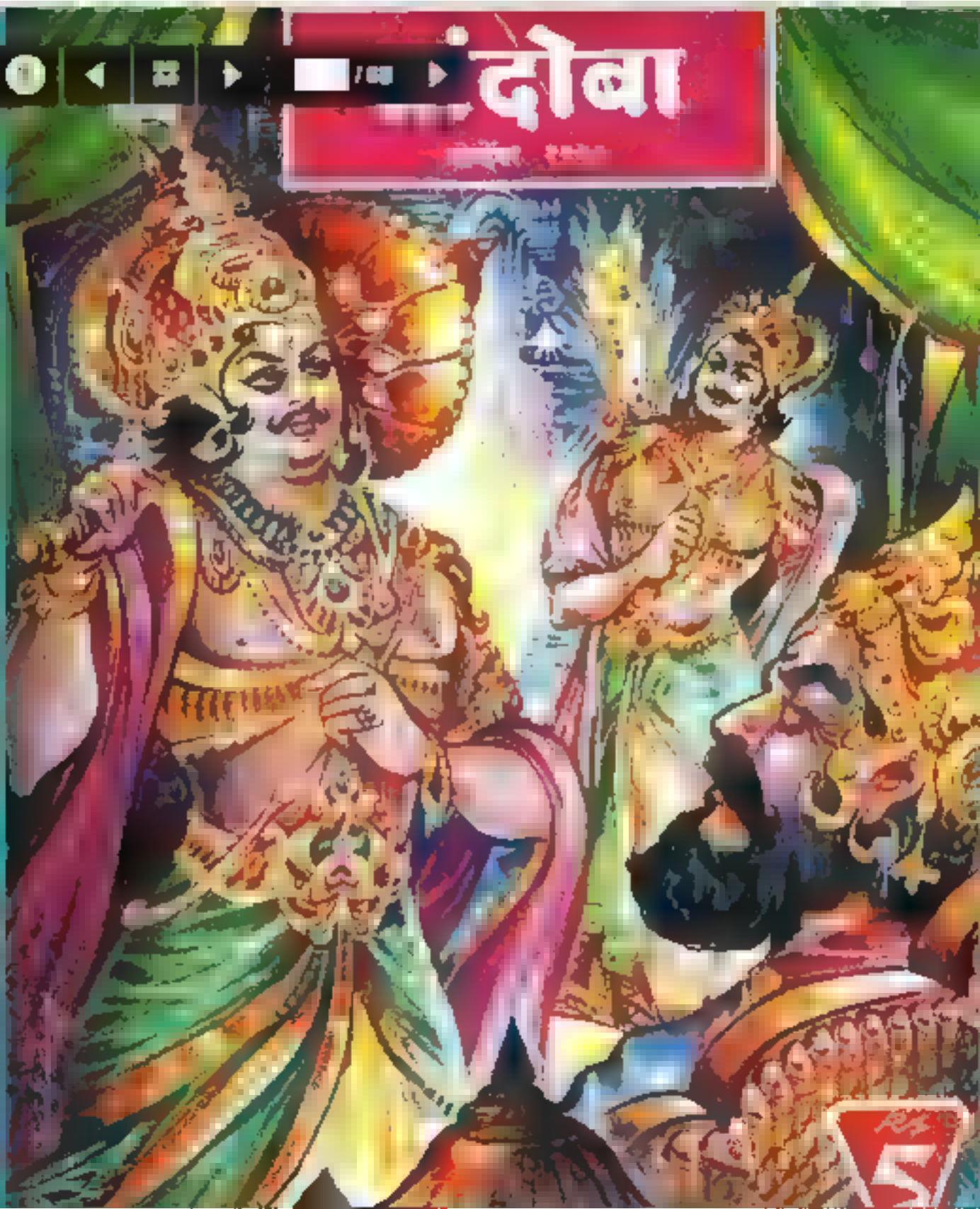
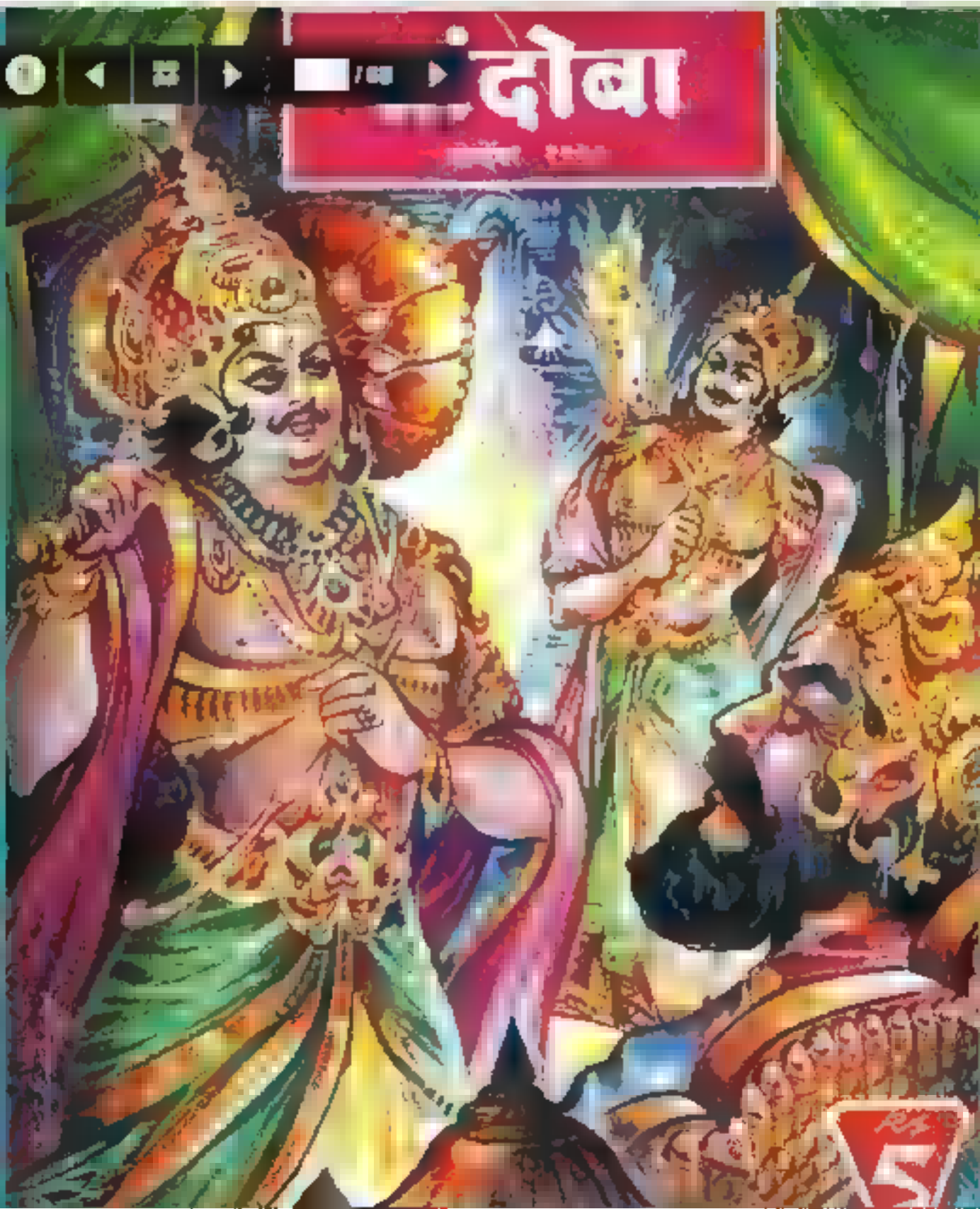
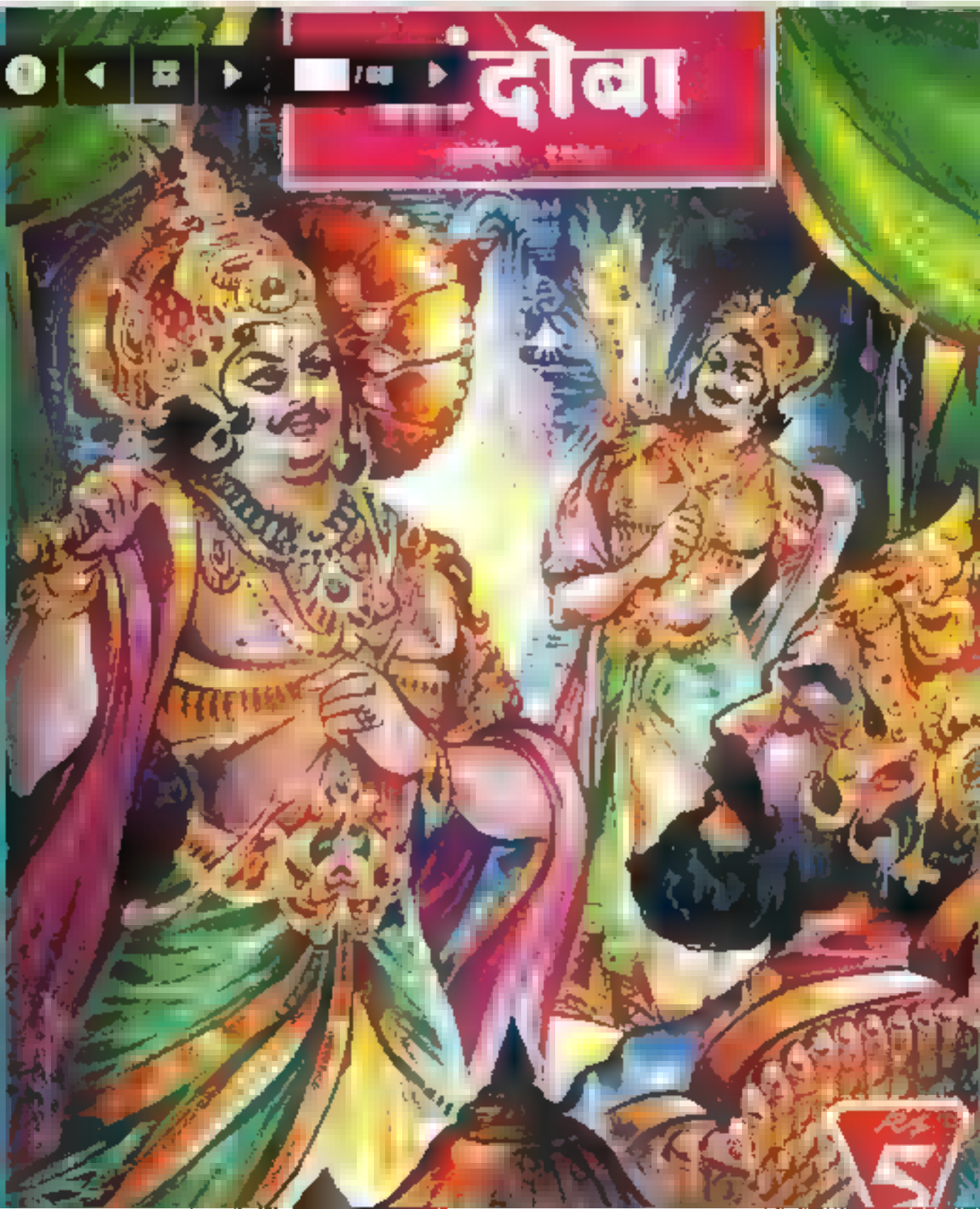
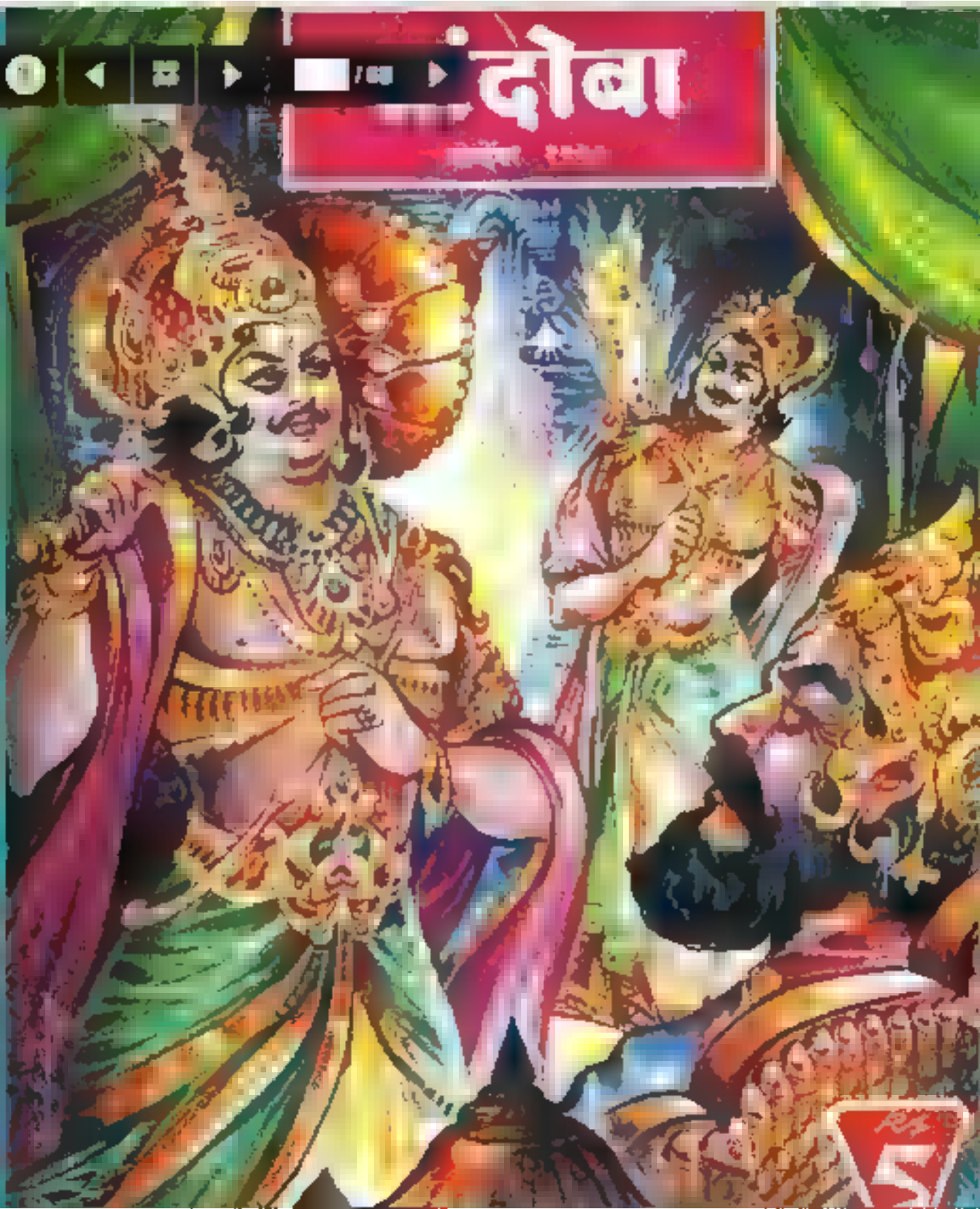
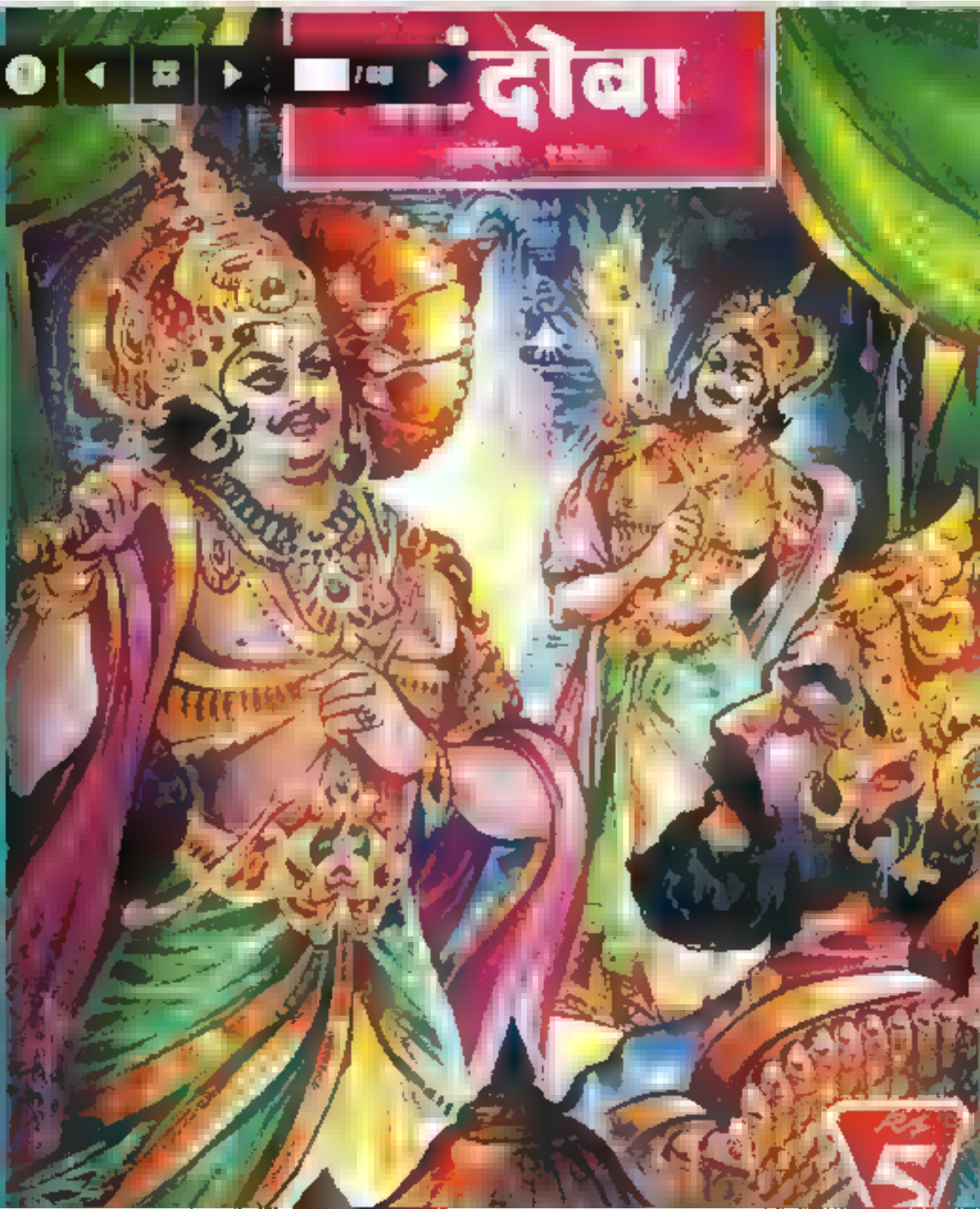
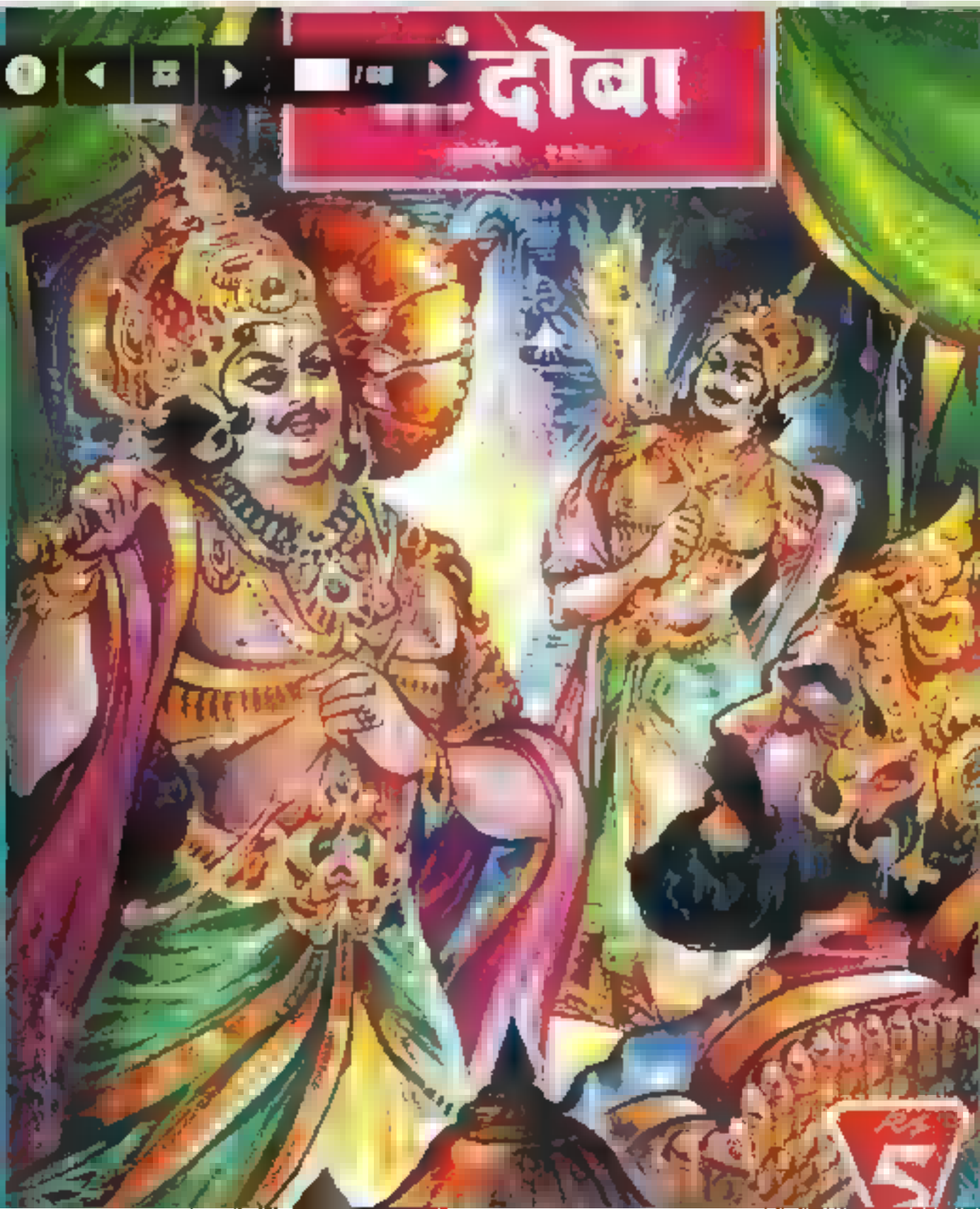
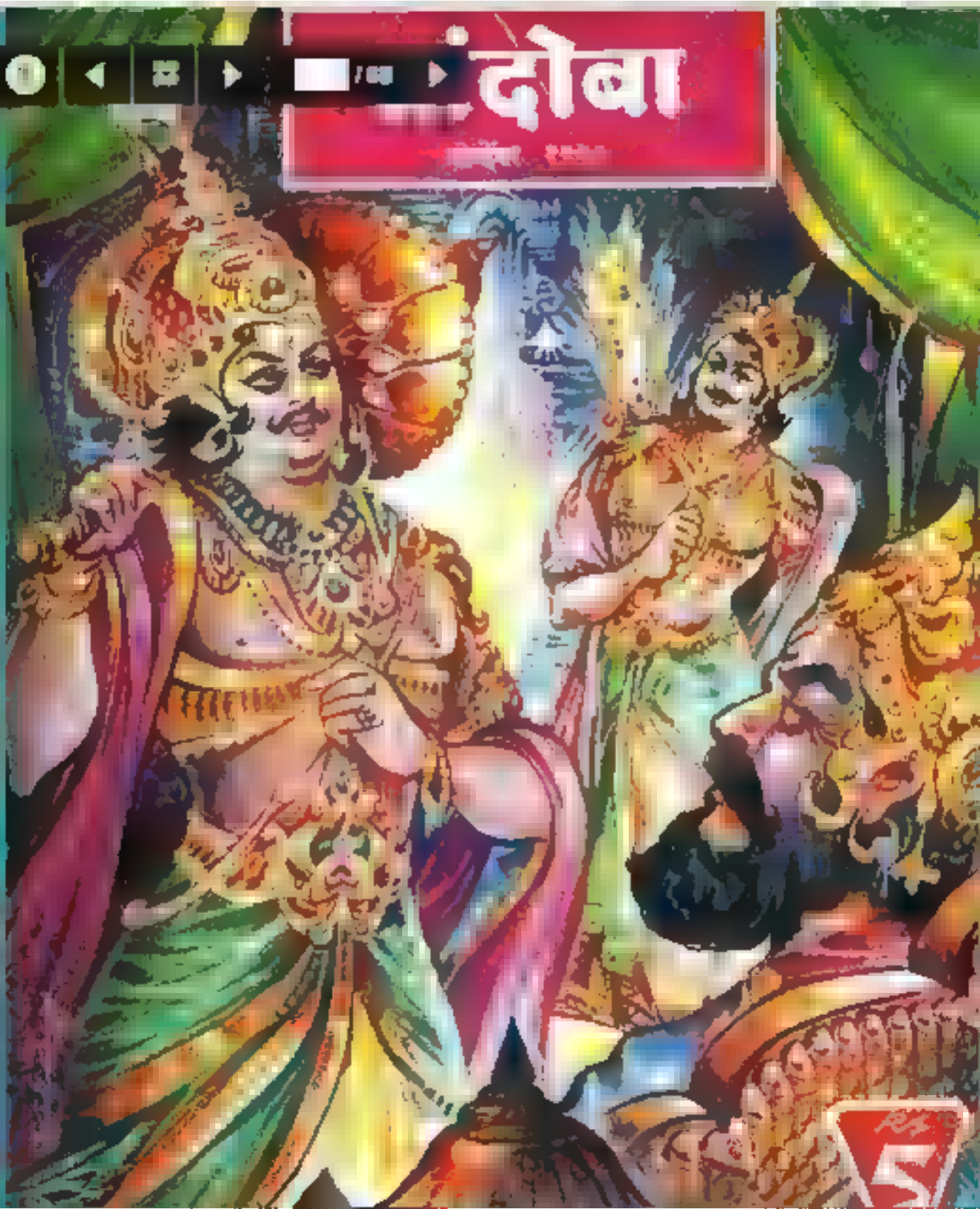
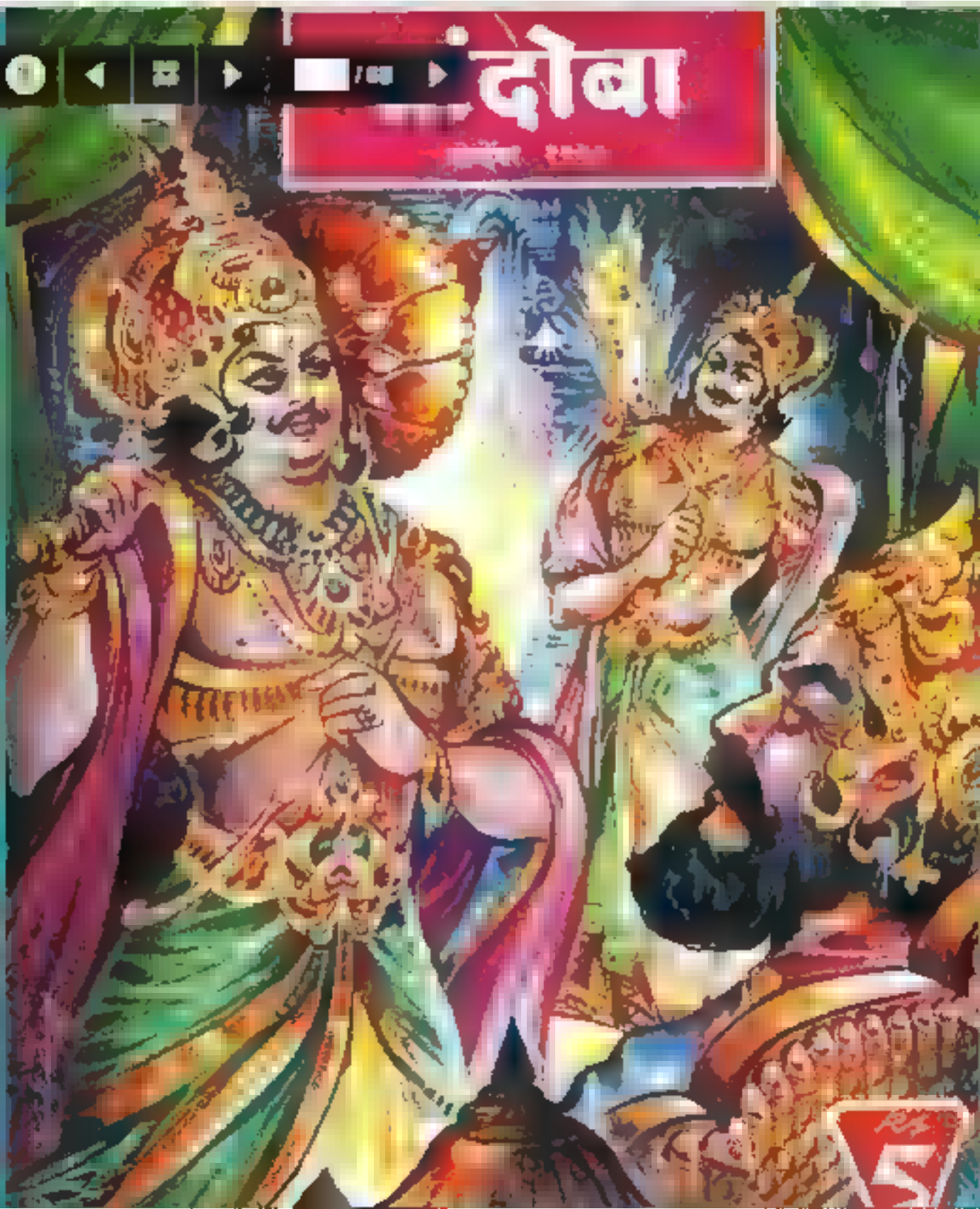
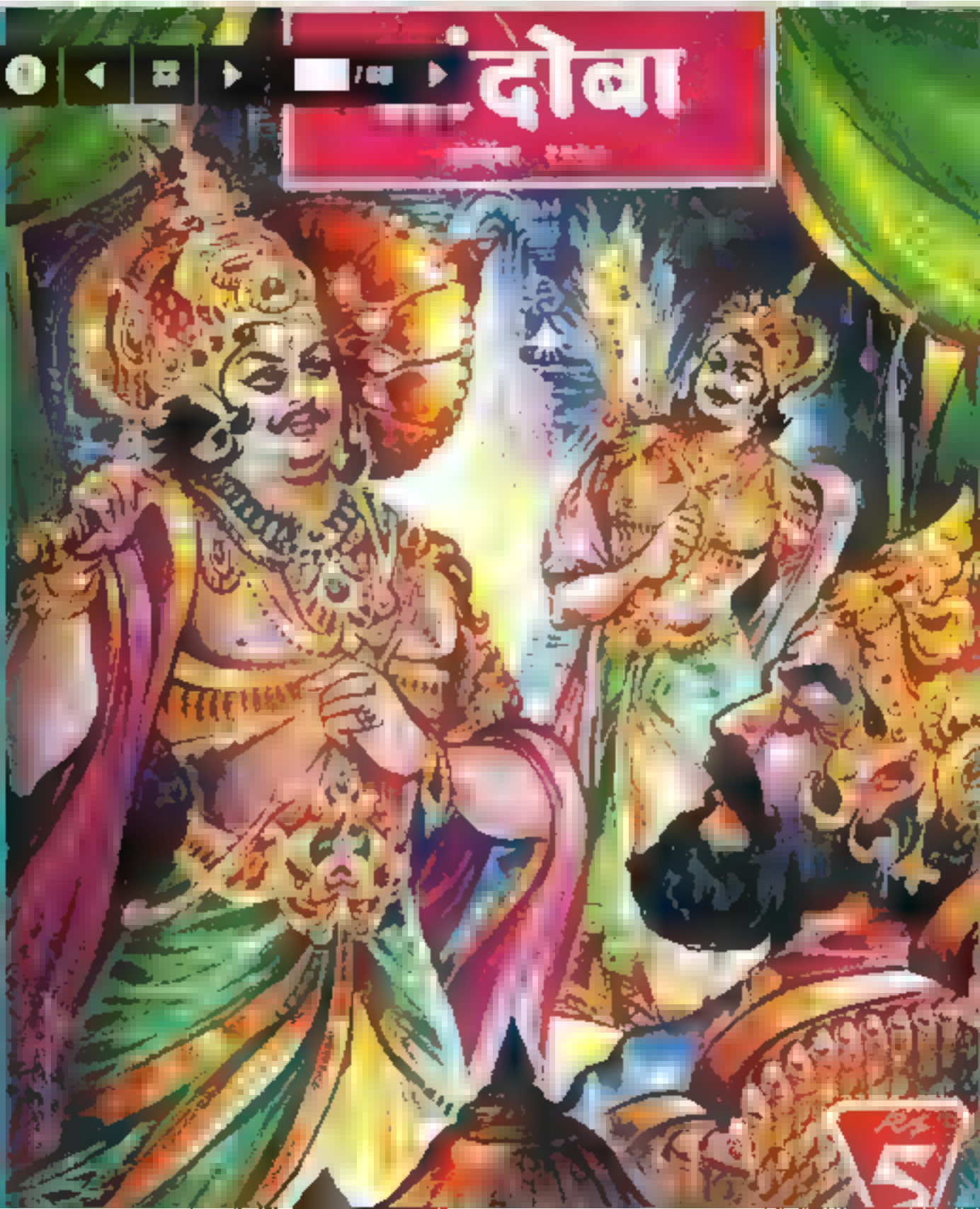
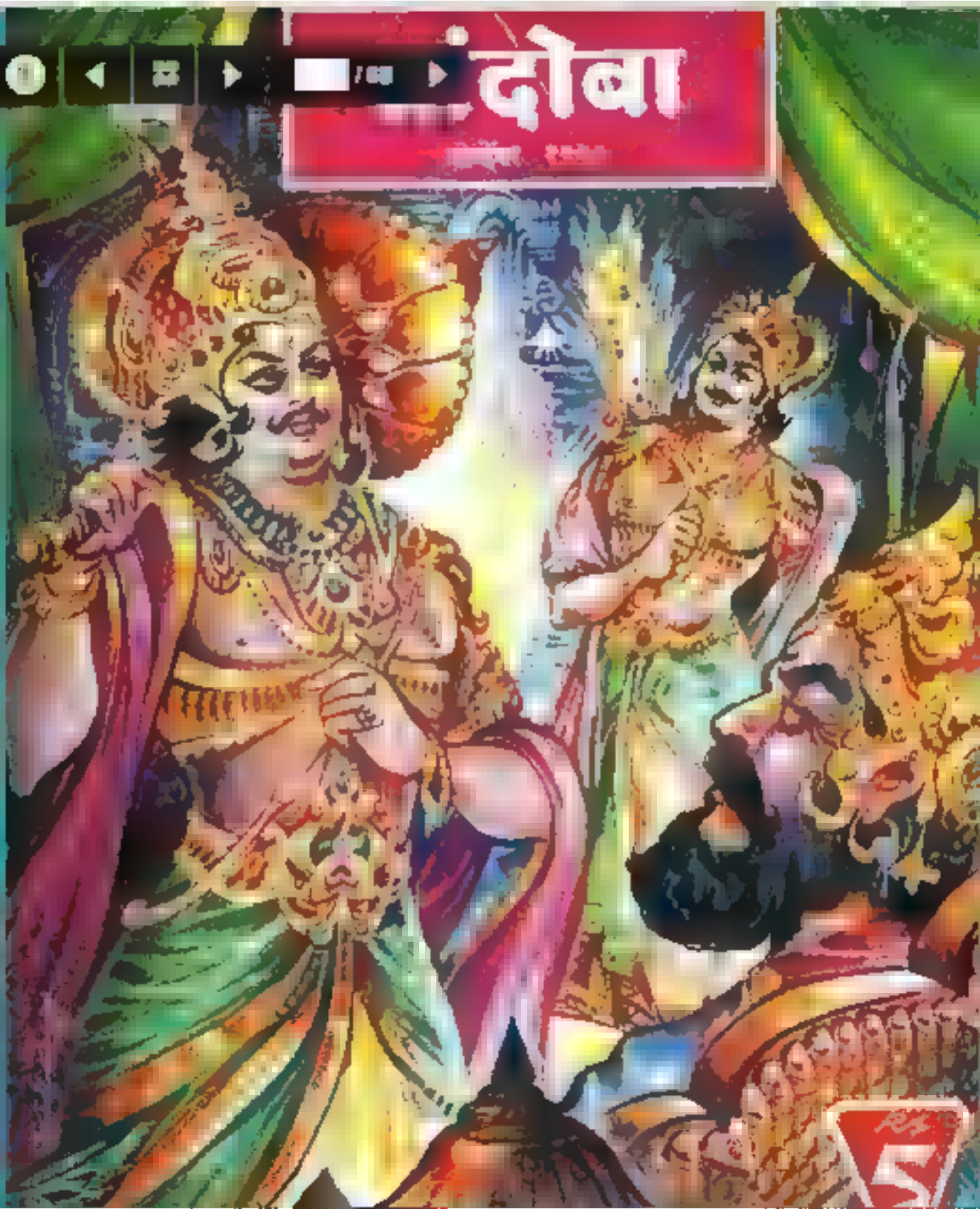
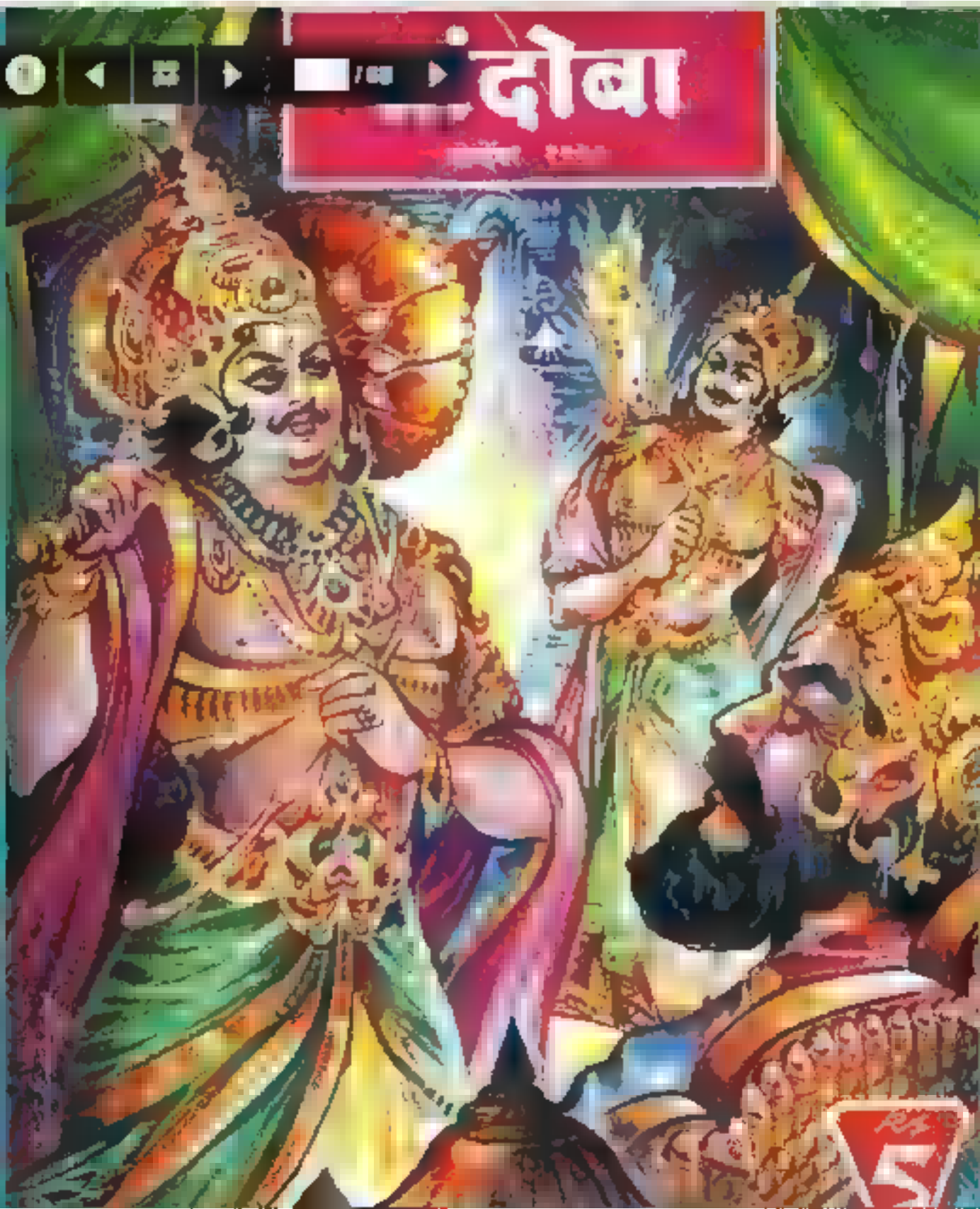
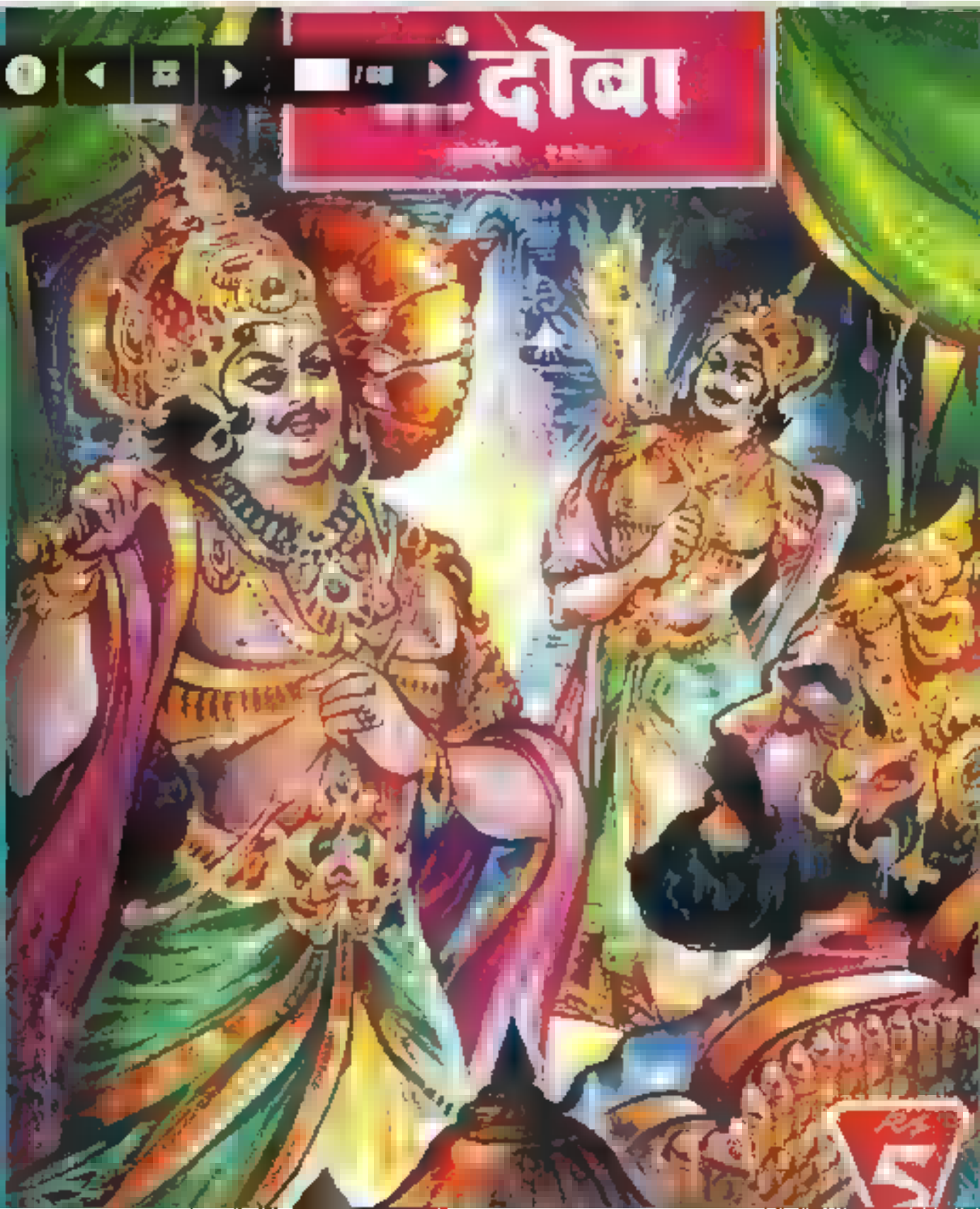
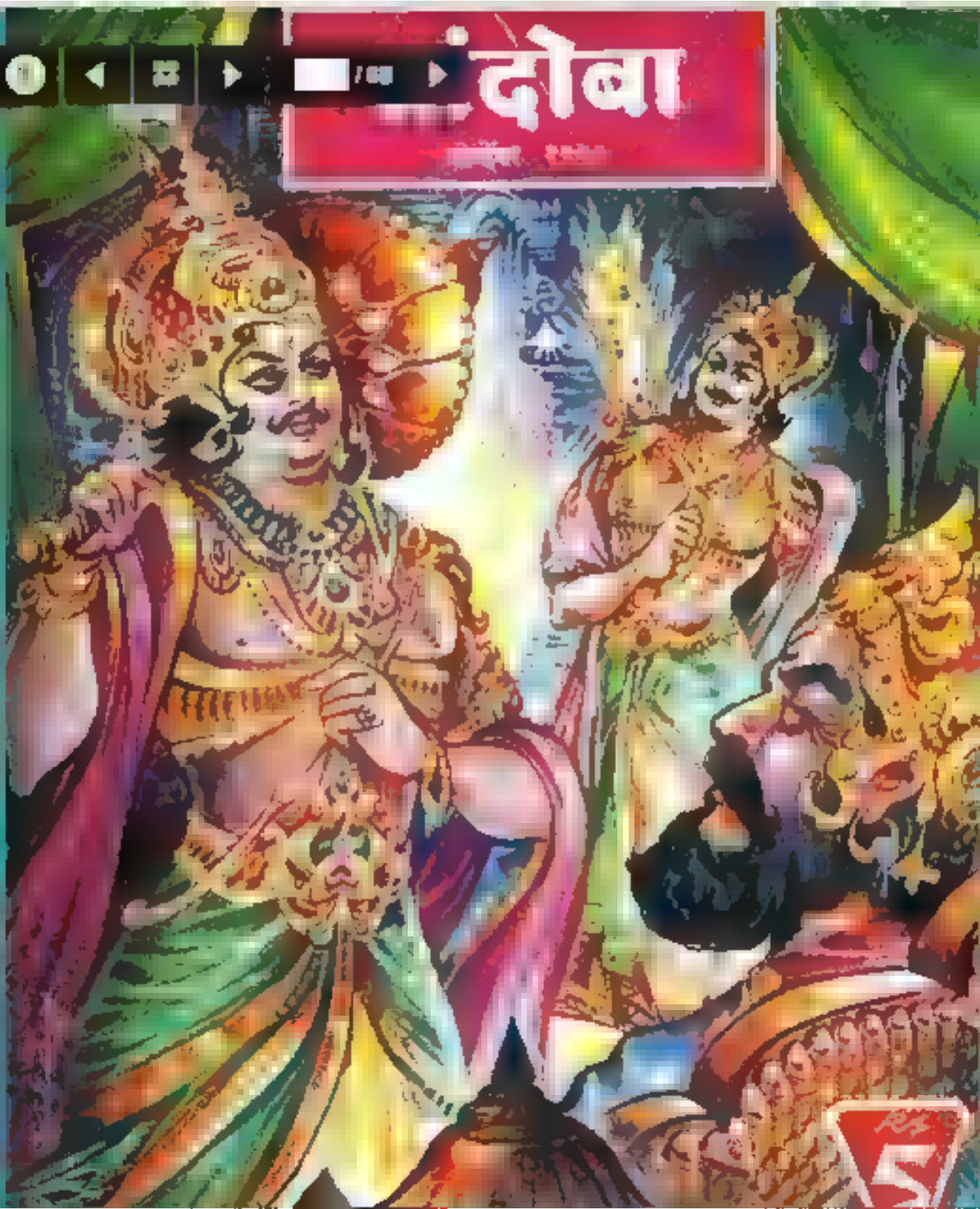
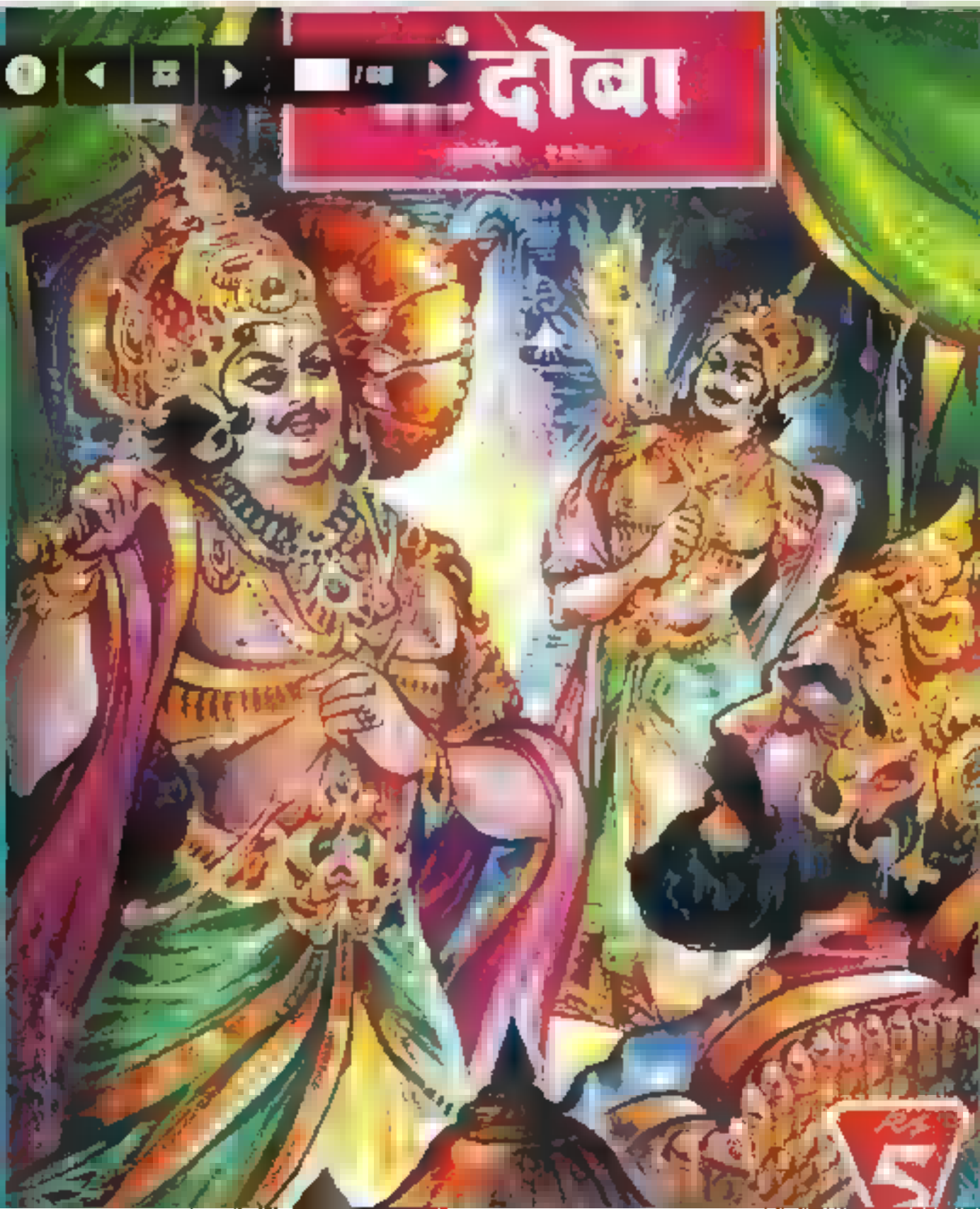
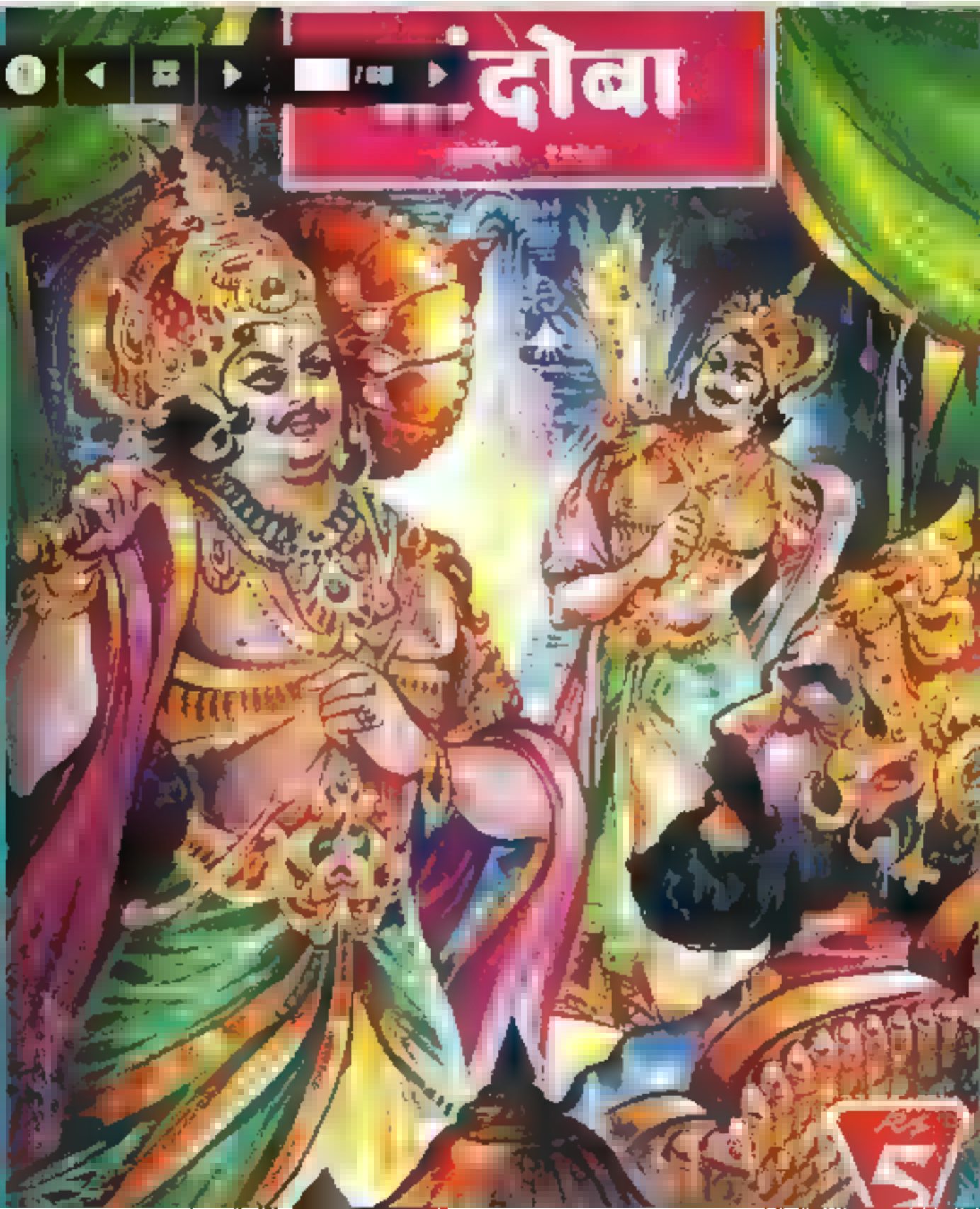
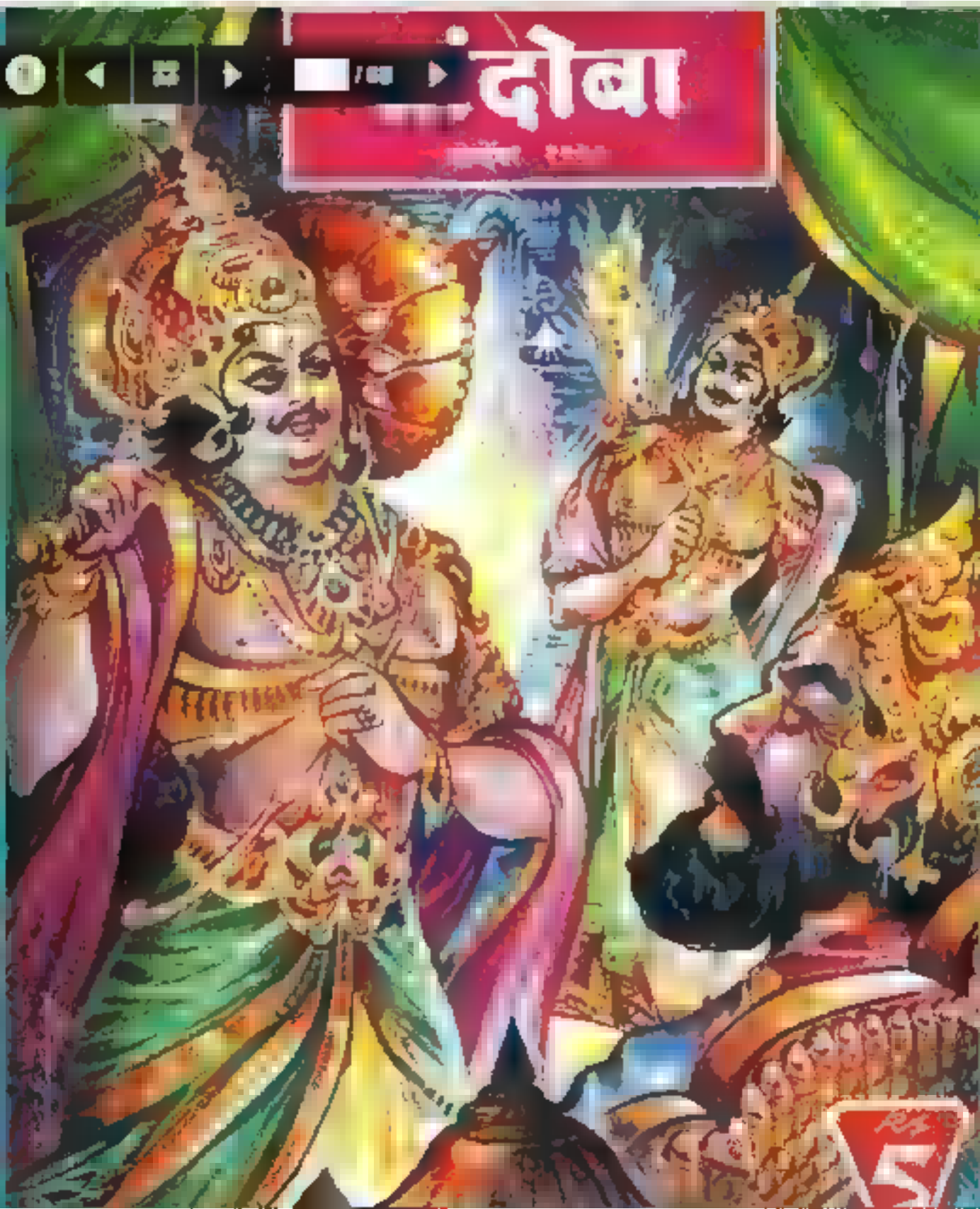
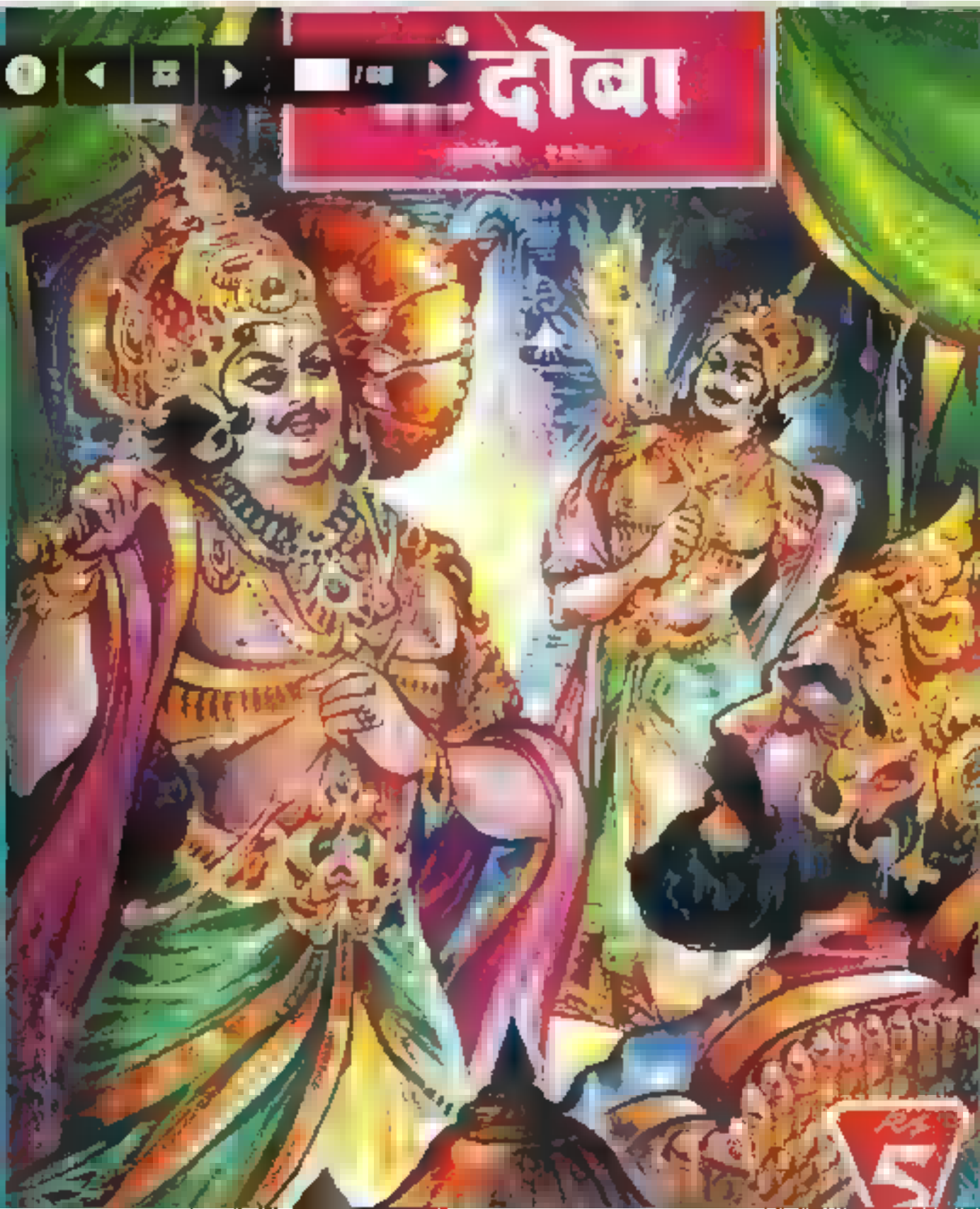
यशवर्धन उत्तरला, "मी मिथिलानगरचा आहे."

"मग तुमच्या गावच्या लोकांना मृत्यु काय 'मी येतोय' असं सांगून येतो? ते असे अचानकच नाहीत काय? मग मरणाच्या भीतीने ते पापंकरायची सोडतात का?" साधूने विचारले.

बस ! एवढ्यानेच यशवर्धनचे डोळे झाडून बुघवले. आपण केलेली सारी पापे त्याला आठवली, तो एकदम साधूच्या पायांवर लोळण घेत म्हणाला, "मुनियर, मीही एक पापी माणूस आहे. मृत्युभयानेच पळून मी इथे आलोय, आता माझ्या लक्षात आलंय की वाचायचा प्रयत्न करायचा असेल, तर तो मृत्युपासून नव्हे, तर पापापासून. आपण आता मला पुण्यमार्गाचा उपदेश द्या."

साधूने नंतर यशवर्धनला, पुण्यमार्ग, धर्म व नीती या गोष्टींचा उपदेश दिला.

DECEMBER 9, 1995
JANUARY 20, 1996

PULSE POLIO IMMUNIZATION

Dec. 1995 Jan. 1996

DID YOU KNOW THAT...

- Polio not only cripples a child for life but can also cause death
- It is possible to eradicate polio
- 146 countries are now polio free
- 2/3 of the world's polio cases still come from India
- Last year, in India, 4,000 children reportedly fell a victim to polio. This number is only a fraction of the actual number of polio cases occurring in India which do not get reported.
- The only way to eradicate polio is to eliminate the disease-causing poliovirus, and the only way to do this is to give polio drops to every child in the country in the age of 0-3 years on a single day and repeat it after 4-6 weeks.
- India will save more than Rs. 50 crore every year if polio is eradicated
- Your parents probably remember smallpox. You don't. You will remember polio.

Your children should not.

WHAT CAN YOU DO?

- Spread the message of Pulse Polio Immunization
- Make sure that all children in your family and neighbourhood in 0-3 years age group, irrespective of whether or they have been given polio drops earlier, are brought to the nearest vaccination centre for polio doses on 9th December 1995 and 20th January 1996.

अमेरिकेत रहणाऱ्या भारतीया डॉक्टरांनी, जून २० रोजी झिंकगो वेचे एक सप्ता भरकली. सधेचे अध्यक्षस्थान अमेरिकेचे अध्यक्ष बी. बिल क्लिंटन यांनी घेवले होते. भाषण देण्यासाठी जेव्हा ते बुद्धन बुधे राहिले, तेव्हा त्यांनी 'डॉक्टर अंबटी' सा बोलावले. सतरा वर्षांचा युवकापुढे झालेला पाहून समंतील सर्वांचे लक्ष त्याच्याकडे वेष्टले गेले. युवकाचे अभिनन्दन बिल क्लिंटन आपला एक हस्त भुचनून म्हणाले, "दॉ. यांचा परिचय प्रथम जेव्हा मला कळून देण्यात आला, तेव्हा माझ्या मनात त्यांच्याबद्दल आदरभाव कुतूहल प्रामा, करण, ते जगातील वयाचे सर्वात असणारे डॉक्टर आहेत." यावर सर्व सभासदांनी टाळ्या वाजवल्या. यांमुळे पुढे म्हणाले, "आताच मला असंही कळतंय की, यांचे बंधूही एकेनोस वयाच्या महात्मारपणीच (नाझ्टीन ह्यर्स ओल्ड) डॉक्टर बनले." तेव्हा तर सत्ता होलच हर्षध्वनी, टाळ्या व हसण्याच्या आवाजाने दुमदुमून वेसा!

अमेरिकेच्या अध्यक्षाने अभिनन्दनास पात्र असलेल्या डॉ. अंबटी बालमुरलीकृष्ण यांची बुद्धिमत्ता असाधारण बसोच आहे. चार वर्षांच्या वयातच ते गणिताची बुद्धाहरणी बघची सहजपणे सोडवत. महा वर्षांच्या वयात त्यांना पहिल्या वर्षी दाखल करण्यात आले. पण काही काळवद्वयस्तच (महिन्यात नव्हे!) त्यांना कच्चा वर्गीत घालण्यात आले, पुढील तीन वर्गात ते जसेच पाचवेळा अक्षर मिळून धरीत वर्गात अंतराहिले. १९७१ मध्ये आपल्या वयाच्या तैराच्या वर्षीच त्यांनी जीवशास्त्र (बायोलॉजी) बी.ए.ची पदवी

विश्व-समाचार

सतरा वर्षे वयाचा डॉक्टर

मिळवली. न्यूयॉर्क विश्व विद्यालयाचे ते सर्वात लहान वयाचे स्नातक होत. मानन्तर चार वर्षात त्यांनी मायुट सिनाथ मेडिकल स्कूल मधून वैद्यक शास्त्रातील पदवी मिळवली.

अंबटी बालमुरलीकृष्ण यांचे महोल अंबटी मोहन रान यांनी औद्योगिक अभियांत्रिकी विषयान डॉक्टरेट मिळवली आहे; आणि त्यांची आईशोमरी ही शिक्षणशास्त्रातील डॉक्टर आहे. बंधू अंबटी जयकृष्ण डॉक्टरांचे डॉक्टर आहेत.

बालमुरलीकृष्ण यांच्या अगोदर हस्ताक्षरचा एक मुककपी असाच लहान डॉक्टर बनला होता. त्याने इतलीतील पेइजिया मुनिहर्षिटीतून अठराव्या वर्षी वैद्यकशास्त्रा

डॉक्टरेट मिळवली होती.

बालमुरलीकृष्ण व त्यांचे बंधू जयकृष्ण या दोघांनी मिळून सहा वर्षांपूर्वी 'एम्स' विषयावर एक पुस्तक प्रकाशित केले होते. निकट भविष्यात त्यांची दुसरी आकृतिप्रकाशित होईल. पर्यावरण संरक्षणासंबंधीही या दोन भावांनी लिहिलेले पुस्तक प्रकाशनासाठी तयार आहे.

अमेरिकेचे बिल क्लिंटन म्हणाले, "सगळी दोघांना पाहून केवळ तुमचे आभ व मित्रमंडळींना नव्हे, तर आम्हालाही अभिमान घाटतो आहे."

याशिवाय सांगण्यासारखा जाणवीही एक विषय आहे. अंबटी बंधू प्रमाणेच स्वतः बिल क्लिंटननेही आपल्या तरुणपणात जरेच पराक्रम केले. वयाच्या सव्विसाव्या वर्षी ते प्रोफेसर बनले व एकतिसाव्या वर्षी एका राज्याचे गव्हर्नर बनले. आणि सेहेचाक्रिसाव्या वर्षी ते अमेरिकेचे अध्यक्ष ही जाले.

राक्षसांचे दुकान

फार प्राचीन काळी राक्षस राज्यात धर्मनन्दन नावाचा एक राक्षस रहात असे. त्याला राक्षसांची वर्तणूक मुळीच आवडत नसे. अलट त्यांच्यात मोठे मानले जाणारे लोक म्हणत, "हे बघ, हरीण हे एक गरीब जनावर आहे. गवत खाऊन, पाणी पिऊन, इतर कुणाला कसलाही त्रास न देता हे प्राणी आपले आयुष्य घालवत असतात. पण बाघ हींस प्राणी आहे. इतर प्राण्यांची शिकार करून, तो त्यांना मारून खातो. म्हणून असं म्हणणं योग्य नव्हे की हरीण चांगला प्राणी आहे अन् बाघ तेवढा वाईट. प्रत्येक जनावर आपापल्या पद्धतीनं जगत असते. त्याचप्रमाणे राक्षसांच्या जगण्याची अन् मनुष्यप्राण्यांच्या जगण्याची निरनिराळी रीत आहे. आपण राक्षस पद्धतीने जगतो अन् तसंच जगणं आवश्यक आहे."

तरीही धर्मनन्दनला राक्षसपद्धतीने रहाणे आवडेना. राक्षस गरीब प्राण्यांना फार निर्दयतेने मारत असत अन् त्यात त्यांना आनन्द वाटे. म्हणून उपकारकर्त्यांवरही ते अपकार करत असत.

धर्मनन्दनला हे सारे सहन न झाल्याने तो आजारी पडला. त्याच्या आई बापांनी आपल्या राक्षस जमातीच्या वैद्याला बोलावून घेतले. धर्मनन्दनला बरेच प्रश्न विचारल्यावर वैद्य त्याला म्हणाला, "बुकूनच तुझा राक्षसकुलात जन्म झाला आहे. तुझा रोग तर मानसिक आहे. नू काही मनुष्य राज्यात जन्मून रहावंस हे बरं. पण तिथे राहिलास तरी महिन्यातून कमीत कमी एका माणसाला तरी मारून जा. ज्या दिवशी पुन्हा आपल्या राज्यात येऊन रहावंस तुला वाटेल, त्या दिवशी समज, की तुझा आजार दूर झालाय !"

वैद्याची ही आज्ञाच समजून धर्मनन्दनने एका नगरात फिरत राहून मानवांच्या बाबत बरेच काही ज्ञान संपादन केले.

धर्मनन्दनला माणसांची ही जीवनपद्धती फारच आवडली आणि त्याने त्याच नगरात राहण्याचे ठरवले. त्यानुसार त्याने एक तरुणाचे रूप धारण केले. एके दिवशी त्याला एक सुंदर तरुणी दिसली. तिच्याशी लग्न करावे असे त्याला वाटले.

तरुणीचे होते सत्ता. ती एक चांगली मुलगी होती, पण अत्यन्त गरीब होते तिचे कुटुम्ब. तिचा बाप आजारी असल्याने नेहमी खाटेवर पडून असे. आई दोन-चार घरी भांडी घासून थोडे पैसे मिळवी. भाभू चांगला सुशिक्षित होता, पण बेकार होता. त्याला कुठेच नोकरी मिळत नव्हती. शरीर-कष्टाची कामे करणे त्याला आवडत नसे. काही काम संसाराला मदत करावी अशी सत्ताची इच्छा होती, पण आलेल्या मुलीने बाहेर कोठे काम करावे हे कुटुम्बाच्या रिवाजात बसण्यासारखे नव्हते.

एके दिवशी देवळात जात असलेल्या सत्ताला गाठून धर्मनन्दनने निःसंकोचपणे तिच्याजवळ आपले प्रेम व्यक्त केले. तिला हसू आले, पण त्या हसण्यातही विषाद भरलेला होता. ती म्हणाली, "माझं लग्न

माझ्या इच्छे-अनिच्छेवर अवलंबून नाहीय. गाव गावात आमचा एक दूरचा नातेवाईक आहे. एक वर्षापूर्वी त्याची बायको मेलीय. त्याची इच्छा आहे की, माझ्याशी दुसरं लग्न करावं. त्याची इच्छा पुरी केली, तर तो माझ्या बाबांना औषधोपचार करणार आहे. भावाला नोकरीही पाहणार आहे. त्याची शेरली मुलगी तर माझ्याच वयाची आहे. माझ्या घरातल्यांना कुणाला हे लग्न पसन्त नाहीय. पण आमचं घरही त्याच्याकडे गहाण पडलेलं आहे. आता एक आठवड्याच्या आत आम्ही आमची संमती कळवली नाही, तर तो आम्हाला घराबाहेर काढील."

"त्याचं कर्ज मी चुकवीन अन् तुझ्याशी

लग करीन." धर्मनन्दनने लताला बाश्वासन घेत म्हंटले.

"पण मी तर तुम्हाला पथमच सांगितलंय की, माझं लग्न ही माझ्या हातातली गोष्ट नव्हे. आमच्याकडच्या मोठ्या माणसांशी तुम्ही याबाबत बोला." असे म्हणून लता निघून गेली.

धर्मनन्दनने लताच्या आई-वडलांना भेटून तिला भागणी घातली. त्यांनी त्याची माहिती विचारली. त्याला सोटे तर सांगावचे नव्हते, पण खरी गोष्ट त्याने लपवली. जात, गोत्र इत्यादि माहीत नसणाऱ्या माणसांशी आपल्या मुलीचे लग्न करून देणे त्यांना पसन्त नव्हते.

पुन्हा एकदा धर्मनन्दन देवळात असलेल्या लताला भेटला. तो तिला म्हणाला, "तुला कबूल असेन, तर आपण तुझ्या आई-वडालांच्या संमतीवाचूनच लग्न करू या."

लता म्हणाली, "माझ्याच्यानं हे होणार नाही. माझं माग्य चांगलं असेल तर माझ्या त्या नातेवाईकाला एकादा गिळून टाको." तिच्या अुत्तराने धर्मनन्दनला धक्काच बसला ! त्याला या शहरात येऊन एक आठवडा लोटला होता. एक दिवस रात्री त्याने लग्नासाठी आपणाच्या आवणच्या आवून टाकले. आपण याप्रकारे एक सत्कृत्यच केलंय याबद्दल त्याला होते.

लग्नाची गोष्ट प्रकारे तत्पुरती पुढे ठकलली गेली. एवढ्यात एक महिना पूर्ण व्हायला आला. कुणालाही सायची त्याला इच्छा होत नव्हती. शेवटी त्याने एक दिवस एका पकडले. संन्याशाला नाहीतरी आपले असे कोणी नव्हतेच. तेव्हा थालाच बाहेर, तर कुणाचे काही बिघणार नाही!

पण संन्यासी राजसाला म्हणाला, "बेटा धर्मनन्दन, तू राजस असलास तरी सन्मार्गी आहेस. मी नसेन तर मानवजातीचं नुकसान होईल अन् मला झाल्ल्यानं तुला पाप लागेल."

संन्याशाने आपले नाव घेतले, म्हणून धर्मनन्दनच्या मनात त्याच्याबद्दल खद्दा अत्यन्त झाली. त्याने संन्याशाला आपल्याला चांगला सहा देण्याची विनंती केली. तेव्हा संन्याशाने लताच्या एका नातेवाईकाचा अल्लेख करून म्हटले, "त्याचं नाव आहे निर्वाक. त्याच्या बायकोचं नाव आहे कात्यायिनी. त्यांना कोणी मूलबाळ नसल्यानं मी त्यांना एकाद्या मुलाला दत्तक घेण्याविषयी सुचवलं होतं. पण अजून ते कुळत्या निर्णयावर आलेले नाहीत."

नातेवाईकाचे पूर्ण वर्णन सांगून संन्यासी धर्मनन्दनला म्हणाला, "याच नगरात वक्रवृद्धी नावाचा एक करोडपती माणूस आहे. कित्येक लोकांना आजवर फसवलय त्यानं. पण सामान्य माणसं त्याला तोंड देऊ शकत नाहीत. तू तर शक्तिशाली अन् मायावीही आहेस. गरीबांना दरात वस्तु विकायचं एक दुकान बुघड तू. सर्व 'चांगला माणूस' म्हणून तुझी स्तुती करतात. तुजं जेव्हा चांगलं नाव होईल तेव्हा मी सांगितलेला तो निर्वाक तुला नक्की दत्तक घेईल. यानंतर तुला कोणी तुझी जात, कुल, गोत्र वगैरे विचारू शकणार नाही."

त्यानंतर एक रिकामी जागा पाहून त्याने तेथे आपले सुन्दरसे दुकान घाटले.

हळूहळू धर्मनन्दनचे दुकान चांगले चालू

लागले, ग्राहकांची संख्या वाढू लागली. एक महिना पूर्ण झाला, पण यावेळी खाण्यासारखा कोणी थोड्या माणूस त्याला सापडला नाही. आपल्या आहाराबाबतही धमनि चालणाऱ्या राक्षसाला समजेना की आता काय करावे.

मधल्या काळात धर्मनन्दनच्या दुकानावर वक्रवृद्धीची नजर पडली. दिवसेंदिवस प्रगति करणाऱ्या धर्मनन्दनचा काटा काढायचे त्याने ठरवले. एका मज्हाची त्याने या कामासाठी निवड केली. तो आपोआपच त्याच्या तावडीत सापडला. या महिन्याची आपल्या आहारची जडवण धर्मनन्दनने त्याला खावून टाकून सोडवली.

आता धर्मनन्दनला पुढल्या महिन्याच्या माणसाबद्दल चिन्ता सतावू लागली. पण मध्यंतरी निर्वाक त्याच्याकडे येऊन म्हणू लागला, "तुझ्या बाबतीत बरं काही कानांवर आलंय माझ्या. तुझ्यासारख्या बुदार तरुणाला दत्तक घेतलं तर माझा वंश थुडकून जाईल बघ. आहे तुझी संमती?"

या बोलण्याने धर्मनन्दनला आनंद वाटला व मोठ्या खुशीने त्याने आपली संमती जाहीर केली.

निर्वाकने त्याला अगदी शास्त्रोक्त पद्धतीने दत्तक घेतले. या घटनेनंतर बरोबर एक आठवड्याने धर्मनन्दन संन्याशाला शोधायला निघाला. तो भेटल्यावर धर्मनन्दन म्हणाला,

"महाराज, मला मानवांच्यातच रहायची इच्छा आहे. त्यामुळे मला दर महिन्याला एका माणसाना खाऊन टाकायचा नियम पाळावाच लागेल. इथली दुष्ट माणसांची संख्याही हळूहळू कमी होतेय. तेव्हा आता पुढे काय करावं अशी पंचाईत पडलीय मला."

संन्यासी हसून म्हणाला, "मग तूही एक माणूस बनून ! म्हणजे तुझी समस्या आपोआप सुटून जाईल. यासाठी एकच मार्ग आहे. तुझं राक्षसरूप स्वीकार करील, अशा एका माणसाना आपल्याला मरज आहे."

धर्मनन्दन आपल्या दुकानाकडे फिरला. तो याच विचारात चूर झाला की राक्षसरूप स्वीकारणारा कोण माणूस आढळेल आपल्याला? इतक्यात वक्रबुद्धी तेथे येऊन म्हणू लागला, "दहा हत्तींचं अन् चारा सिंहांचा पराक्रम अंगी असणारा मल्ल मी इथे पाठवला होता. पण आता त्याचा कुठे पत्ताच लागत नाहीय ! नगरातल्या सर्वात प्रसिद्ध तान्त्रिकाला विचारलं, तेव्हा कळलं, की कोणी एक राक्षस लपून-छपून तुला मदत करत असतो. बोल, कुठं आहे हा राक्षस ? दाखव बरं ! पुढे आला की त्याला ताबडतोब इथे जमिनीतच गाडून टाकीन मी !"

त्याच्या बोलण्यावर जोरजोराने हसत

धर्मनन्दन म्हणाला, "अरे वा ! अगदी शंभर एके वक्रबुद्धीच आहेस तू ! राक्षस इथे का राहील ? तो तर राक्षस राज्यात राहील ना. यांब मी तुला राक्षस-राज्याची नीट माहिती देतो." अन् त्याने वक्रबुद्धीला राक्षसराज्याचा पत्ता अन् वर्णन सांगितले.

ते ऐकून वक्रबुद्धी खुश होऊन बोलू लागला, "अरे ! अशा ठिकाणी रहायला मिळणाऱ्याला भाग्यवानच म्हणायला हवं, तू फक्त अगदी एकदाच पाठव ना मला त्या राज्यात !"

"अं ५५, पाठवू शकेन मी ! पण तसं मनाही काही लाभ व्हायला हवा न? तू आपली सगळी इस्टेट माझ्या नावे करून द्यायची कर. मी तुला सर्व शक्तींनी युक्त बनवून राक्षसराज्यात पाठवून देतो." धर्मनन्दन म्हणाला.

वक्रबुद्धी विचार करू लागला, "सगळ्या राक्षसी शक्ती जर आपल्याला मिळत असतील, तर नन्तर याची सगळी इस्टेट पुन्हा मिळवू शकू; मनात आलं तर

राजाही बनू शकू." यामुळे लोभात पडून त्याने सर्व मान्य केले.

धर्मनन्दनने आपली अंगठी काढून वक्रबुद्धीच्या बोटात अडकवली. झालं ! वक्रबुद्धी एकदम अदृश्यच झाला ! नंतर संन्याशाला भेटून धर्मनन्दन म्हणाला, "महाराज, तुम्हाला तर सर्व माहीतच आहे. राक्षसराज्यात प्रवेश करणाऱ्याचा स्वभाव एकदम बदलून जातो. तेव्हा आता त्याचा तेथून परत येण्याचा प्रश्नच येत नाही. मी आता राक्षस नसून संपूर्ण मानव बनलो आहे. वक्रबुद्धीची सारी इस्टेटही आता माझ्या हाती आहे. दुकान नेहमीप्रमाणे चालवूनही मी आता सामान्य जनतेची सेवा शकेन."

संन्याशाने धर्मनन्दनला आशिर्वाद दिला. निर्वाकचा वारस बनून धर्मनन्दनने लताशी लपू केले. तिच्या आपल्या दुकानात नोकरी दिली. लोकही त्या दुकानाला आता 'राक्षसाचे दुकान' म्हणून संबोधू लागले.

हरामाची कमाई

शिवपुरी या एका लहानशा भव्यत किरण नावाचा एक तरुण रहात असे. तो स्वतःला मोठा हुशार समजे, कमी मेहनत करून जास्त पैसे मिळवायची स्वप्ने तो नेहमी पहात असे.

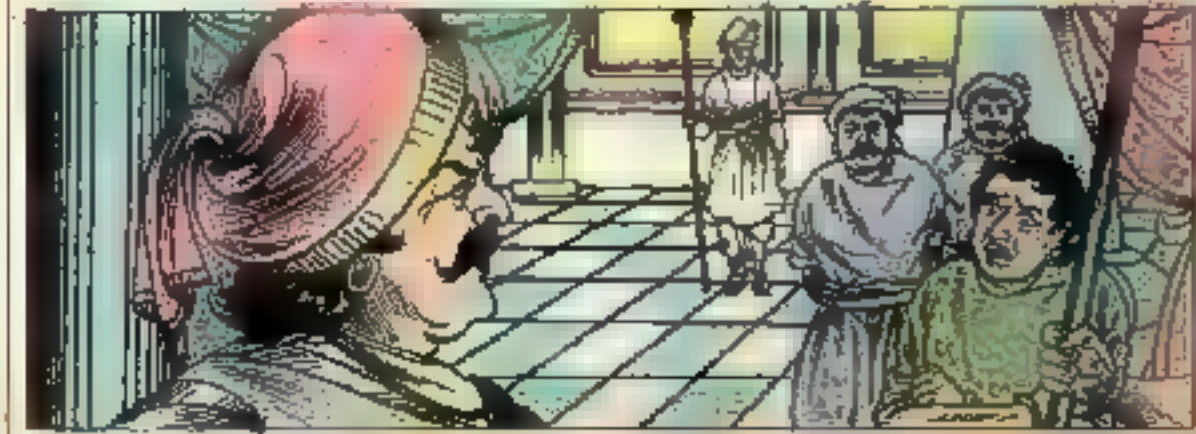
एकदा किरणच्या घराच्या कुलुपाची किडी हरवली. कुलुपकिल्ल्या दुकाने कन्हैया नावाच्या एका भाणसाला त्याने बोलावून आणले. दोन मिनिटांतच त्याने किडीने ते कुलुप खुपडून दिले अन् पाच रुपये मिळवले ! एक तासात या पद्धतीने कितीतरी कमाई करता येईल, पैसे मिळवायचा हा तर फारच सोपा मार्ग आहे की ! - तो कन्हैयाकडे गेला अन् हा कला शिकवायची विनंती केली.

कन्हैयाने ते कळून केले अन् किरणला आपला शिष्य बनवले. दोन महिन्यात सर्व काही शिकवून झाल्यावर कन्हैया त्याला म्हणाला, "पहा बाबा ! घरात अगंत अडचणी आहेत, सावधगिरीने काम कर."

चार महिन्यांत किरणने या बरोबर पैसे मिळवले. एका रात्री दोन माणसे त्याच्याकडे येथून म्हणू लागली, "आमच्या महालाची किडी हरवलीय. आमच्या बरोबर येथून तेवढे आपडून घे. पे दहा रुपये आताच."

किरणने मोठ्या सुशीने बरोबर जाऊन कुलुप खुपडले. तेथून जाणाऱ्या दोन पहारेकऱ्यांनी प्रकर राहिला, तेव्हा त्यांना संशय आला. ते जवळ पोचले, तेव्हा त्यांनी ओळखले की तिघांपैकी दोन चांगले प्रसिद्ध चोर आहेत. तिघांनाही येथून ते कोतवालानाकडे गेले. किरणने कोतवालाला सर्व काही सांगितले. कोतवाल रागावूनच त्याला म्हणाला, "कोण चोर, कोण मालक हे समजावची अकल नाही तुला ? मूर्ख आहेस अगदी ! हा धंदा तुम्या लायकीचा नाही." अन् चानकाचे दहा फटके त्याच्या माठीवर मारून त्याने किरणला सोडून दिले.

देवकी कुंठेकर

३

(द्रोण युद्धातल्या विजयानंतर स्वदेशी पक्ष निघालेला रूपधर बादलगत सापडला, अन् एका क्षणातच तो राक्षसांच्या वेटावर पोचला. तेथे आपल्या बारा साथीदारांसह तो एका गुहेतल्या आत्मलोचन राजाच्या तालघीत सापडला. त्या राज्याचे त्याच्या साथीदारांना जमिनीवर आपटून मारून टाकले अन् हादेही शिककन केवता कापून टाकले. रूपधरने आपल्या बुद्धिकौशल्याने राजाबला आश्रये बनवले व बुरवेच्या साथीदारांसह तो गुहेबाहेर गेला. नंतर त्याच्या नीक व बेट सोडून पुढे निघाला.)

रूपधरच्या नीका तवकरच नीकाद्वीपावर पोचल्या. हे बेट समुद्रावर तरंगत असते असे म्हणतात. चित्राश्व नावाचा तिथला राजा होता. या द्वीपाच्या दुसऱ्या बाजूला त्याचा एक अश्व असा काश्मिरा किड्या होता. दिक्पालक या राजाचा मित्र होता. राजाला तीन पुत्र व तीन कन्या होत्या.

चित्राश्वने रूपधर व त्याच्या साथीदारांचे चांगले स्वागत केले. त्याने या सर्वांना अतिथि

म्हणून एक महिनाभर आपल्या किल्ल्यात ठेवून घेतले. द्रोण युद्ध व विजयी शीक योद्ध्यांजडून खूपशी माहिती त्याने रूपधरला विचारून घेतली. संपूर्ण महिना असाच गण्य मारणे, खाणे पिणे व विश्रांती घेणे यात व्यतीत झाला.

एक दिवस रूपधर चित्राश्वला म्हणाला, "आम्ही खूप दिवस तुमचा पाहुणचार घेतलाय. आता आम्हाला निरोप द्यावा, अन्

त्याबरोबरच आमचा पुढचा प्रवास सुखाचा, सफळ व्हावा यासाठी जमेल ते सहाय्य करावे; कारण या अगोदर आम्ही या प्रवासात खूप अडचणी सोसल्या आहेत.

चित्राश्वने यासाठी आपली संमती दिली. सप्तवायु चित्राश्वच्या अधीन होते; म्हणून त्यातला एक सोडून बाकीचे सहा वायु त्याने चामड्याच्या एका पैलीत बन्द केले अन् ती रूपधरच्या हाती देत तो म्हणाला, "मुला, हे वायु तुझ्या नौका सकुशल तुझ्या देशी पोचवतील. वायु पैलीत बन्द असल्याने कसलीही अडचण न येता तुझी यात्रा पूर्ण होईल, पण घरी पोचेपर्यंत पैलीतून वायु बाहेर न येऊ देण्यासाठी तुला खूप सावधगिरी

वाळवायला हवी. तसं झालं म्हणजे तुझ्यावर कुठलंही संकट येणार नाही."

रूपधरने राजाजवळ आपली कुतज्ञता प्रकट करून वायूची पैली स्वतःजवळ सुरक्षित ठेवून घेतली आणि आपल्या लोकांसह तो नौकांवर चढून पुढे निघाला. चित्राश्वने मांगितल्याप्रमाणेच घडले. नव दिवस व नव रात्री कसलेही [ ] न येता निर्विघ्न पार पडल्या. दहाव्या दिवशी नौकांवरूनच दूरवर इयाकाचा किनारा दिसू लागला. थंडीपासून आपले संरक्षण करण्यासाठी किनाऱ्यावर लोकांनी पेटवलेल्या शेकोट्याही सर्वांना दिसल्या.

स्वदेश दिसल्यावर [ ] व त्याच्या सहकाऱ्यांना आनन्द वाटला. आता थोड्याच वेळात आपल्या नौका किनाऱ्यावर पोचणार व आपण आपापल्या घराच्या लोकांना पाहू शकणार या विचाराने त्यांना अचंबळून आले.

नौकादोप सोडल्यापासून इतक्या दिवसात रूपधरने अगदी थोडी हुकतीही घेतली नव्हती. वायूंची पैली हातात घेऊन मोठ्या जागरूकतेने तो तिचे रक्षण करत राहिला होता. जेव्हा त्याला अशी खात्री वाटली की आपण आता सुखरूप पोचल्यातच जमा आहोत, तेव्हा मात्र त्याला झोपेने घेरले. अगदी बेशुद्ध भाणसासारखा तो झोपून गेला. पण नौका अजून तटाला लागल्या नव्हत्या.

रूपधरने डोळे बन्द केल्याबरोबर त्याचे

सहकारी आपसात कुजबुजू लागले.

एकजण इतरांना विचारू लागला, "त्या पैलीत काय रे असेल?" "काही अशाच बहुमूल्य भेटवस्तु असतील."

तिसरा एकजण बोलला, "रूपधरचे तर अगणित मित्र आहेत. सर्वजण त्यालाच मूल्यवान वस्तु देतात. आपल्याला कोणीच काही देत नाही. त्यांच्या दृष्टीने आपण म्हणजे बेकार, कुचकामी माणसं!"

चौथा तार छेडू लागला, "आपण सुद्धा सर्वजण आपापले घरदार सोडून याऱ्याबरोबर दहा वर्ष भटकलोच ना? बायकापोर सोडून आपणही इतकी वर्ष पुढे केले. अन् आता पहा [ ] आपण तुटलेले सारं एकट्याच घेऊन घरी चाललाय! अन् आपण? आपण तर रिकाम्या हातांनीच चाललोय घरोघरी! तुटोच्या मालाबरोबर वाटेत [ ] खूपशी बक्षिस मिळाली आहेत. पण आपल्यापैकी कुणालाच काही [ ] दिलं नाहीच."

पाचवा म्हणाला, "पैली अचडून पाहू या तर [ ], अखेर त्यात एवढं आहे तरी काय ते!"

सर्वांनी 'हो, हो' [ ] आवाजात आवाज मिळवला. पैलीचे तोंड चांदीच्या तारेने घट्ट बांधून टाकलेले होते. रूपधरचे सहाय्यक मोठ्या सावधगिरीने तारेचा एकेक वेडा सोडवू लागले.

अन् कसय! शेवटचा वेडा सैल होताच ते

कालवायु प्रचंड वेगाने स्फोटक आवाज [ ] बाहेर पडले. त्या वाऱ्याने नौका डोलायला लागल्या. अन् त्यावर असलेले लोक आपलेल्या झाडा प्रमाणे लाली कोसळू लागले. आपले चेहरे त्यांनी दोन्ही हातांनी लपवून घेतले.

या प्रलयघोषामुळे रूपधर खडबडून जागा झाला. पण त्याला आपले डोळेही खुचडता येईनात. त्या अज्ञावाताने वेग कमी होता होता पुन्हा सर्व नावा नौकाद्वीपाच्या किनाऱ्यावर आणून सोडल्या. रूपधर व त्याचे साथीदार आता जोरजोराने रडू लागले; कारण थोड्या वेळापूर्वी तर त्यांना आपला देश डोक्यांसमोर दिसला होता, आता पुन्हा

ते सूप दूर येवून पडले होते. रूपधरची बिचाऱ्याची निराशा वर्णनातीत होती.

पण आता रडत बसून काय उपयोग ? धूक व्हायची ती झालीच. रूपधर व त्याच्या सहकाऱ्यांनी स्वयंपाक करून जेवून घेतले. नंतर दोन सायीदार बरोबर घेवून रूपधर चित्राश्वकडे गेला. आश्वचर्याने त्याच्याकडे पहात चित्राश्वने विचारले, "जरे ! आपल्या देशी सुखरूप पोचण्यासाठी मो आवश्यक ती सगळी व्यवस्था करून दिली होती. मग काय आलास ?"

"राजा, मन् कसं सांगू ? चुकून झणसर होळी लागला माझा, अन् माझ्या मूर्ख अनुयायांनी पैली बुघडून वायु मोकळे सोडले. तुम्ही रूप शक्तिशाली आहात. पुन्हा

एक वेळ मला मदत करा न ! पुण्य लागेल पहा."

"जरे पापी माणसा ! हे काय करून बसलास तू ? आताच्या आता हे बेट सोडून चालता हो ! सगळे देव तुझा नाश करायलाच टपले आहेत. मी काय मदत करणार तुला ? जाता काहीही होणार नाही." असे म्हणून चित्राश्वने त्याला निर्दयतेने तेथून धाववून दिले. रूपधरने रूप काकुळती केली, पण काहीही फायदा झाला नाही.

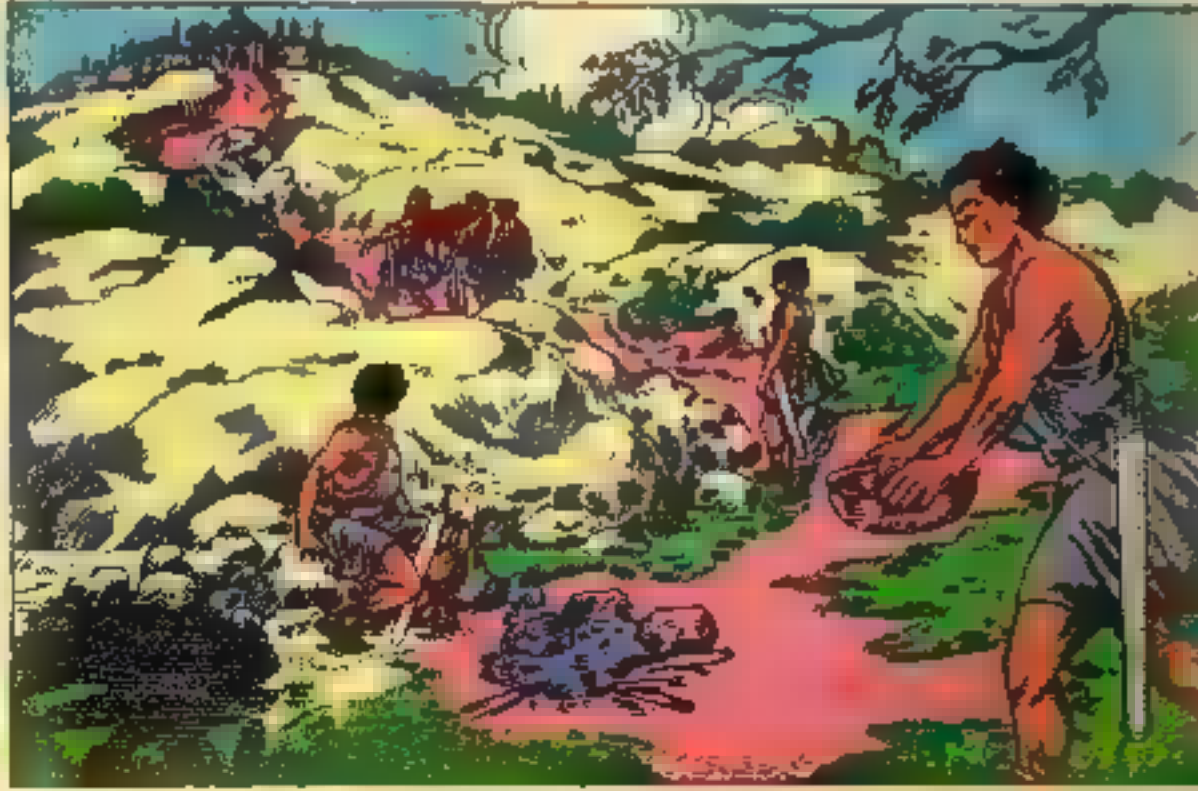
नीका तेथून जाऊ लागल्या, पण आता कोणालाही मुळोसुडा मुत्साह नव्हता. प्राच्याचीही अजिबात मदत मिळत नसल्याने सर्व नावाहर्यांना रूप जोर लावून वस्त्रो मारावी लागत होती. जराही विमान्ति न

घेता ते सहा दिवस रात्रंदिवस समुद्रात नौका चालवत राहिले. रूपधरना अखेर एक विचित्रसा किनाऱ्या दिसला. तो अक्षर-ध्रुव प्रान्त होता. तेथे महिनोन् महिने दिवसच दिवस असे. सूर्यास्तानंतर चोड्याच वेळांत पुन्हा सूर्योदय दिसे. कुठे सूर्यास्त अन् कुठे सूर्योदय होतो हेच कोणाला सांगता येत नसे.

नौका ज्या तटाला लागल्या, तेथे जवळच दोन पर्वतशिखरे होती. या दोन्हीच्या मधून फक्त एकच नौका जाऊ शकेल इतकेच अंतर होते त्यांच्यामधे. मधून पलिकडे गेले की पुढे मोठी साडी होती. ते एकादे बंदरच असल्यासारखे दिसत होते. नौका नांगरण्यासाठी ती चांगली जागा होती. इतर साऱ्या नौका पलीकडे पाठवून स्वतःची

नौका मात्र रूपधरने किनाऱ्याच्या सुळक्याला बांधून टाकली. नंतर त्या पहाडावर चढून त्याने चहूकडे आपली नजर फिरवली. थोडीशी हिरवळ वा एकादे झाडही त्याला आढळले नाही. परंतु दूरवर आकाशाकडे धूर मात्र त्याला दिसला, नक्कीच मनुष्यवस्ती असली पाहिजे असे अनुमान त्याने काढले. आपल्या सायीदारांपैकी तिघांना तिकडे जायला सुचवून तो म्हणाला, "तुम्ही तिघे त्या घुराच्या विशेसा जाऊन तिघे कोणत्या प्रकारची माणसे रहातात हे पाहून या."

तिघे थोडे दूर गेल्यावर त्यांना एक छोटासा रस्ता दिसला. त्याच्या दोन्ही बाजूंना वरेही होती. तेथून जरा दूर असलेल्या

तलावावर एक मुलगी पाणी भरत होती. साथीदारांनी निना विचारले, "या देशाचा राजा कोण आहे? रहातो कुठे तो? आम्हाला त्याला भेटायचं आहे." मुलीने अत्तरादाखल दूरवरच्या एका घराच्या छताकडे इशारा केला.

तिघांनी त्या घरात पात्रुल ठेवले, तेव्हा त्यांना तिथे राक्षसीसारख्या नवी बसलेली दिसली, दिसायलाच ती मोठी विकृत दिसत होती. या तिघांना पहिल्याच तिने आपल्या नवऱ्याला मारली, त्याने तिथे येताच त्यांच्यापैकी एकाला पकडून जमीनीवर आपटून मारून टाकले व आपल्या स्वयंपाकघरात फेकून दिले. ते भयंकर दृश्य पाहून बाकीच्या दोघांनी तेथून काढला अन् घाबतच ते नौकांजवळ पोचले.

परंतु इतक्यात राक्षस गळीत आला अन् जोरजोराने ओरडू लागला. त्याच्या आरडाओरडा ऐकून हजारो राक्षस तेथे पोचले अन् बदरामारण्या जागेच्या चारी बाजूंना अमनेल्या डोंगरांवर चढले. तेथून ते नौकांवर

दगड फेकू लागले. दगड चांगले वजनदार होते.

तेथे असलेल्या साऱ्या नौका या माऱ्यामुळे मोडून गेल्या अन् रूपधरचे साथीदार त्या दगडांमाली दबले गेले. जोरडत आरडत ते राक्षमही आता बाली आले अन् त्यांना आपल्या बऱ्यांनी टोचून आपल्या घरी घेऊन गेले.

या एकूण नाजूक परिस्थितीचा अंवाज घेऊन तेथे क्षणभरही थांबणे शक्याचं आहे, असे ठरवून रूपधरने आपल्या नौकेची दोंग मटकन कापून टाकली अन् त्यातल्या आपल्या भुरलेल्या साथीदारांना ओरडून नौका वेगाने तेथून दूर न्यायला सुरुवात. चांगला वेग घेतला नाही तर प्राणांची तैर नसल्याचेही त्याने सांगितले.

साथीदारांनी आपली सारी शक्ती एकवटून वल्ही मारत नौका दगडांच्या टप्प्याबाहेर समुद्रात दूर नेली. ही एक नौका सोडली, तर बाकी सर्व नौकांचा नाश होऊन त्यावरील सारे ग्रीक साथीदारही मरून गेले.

क्रमशः

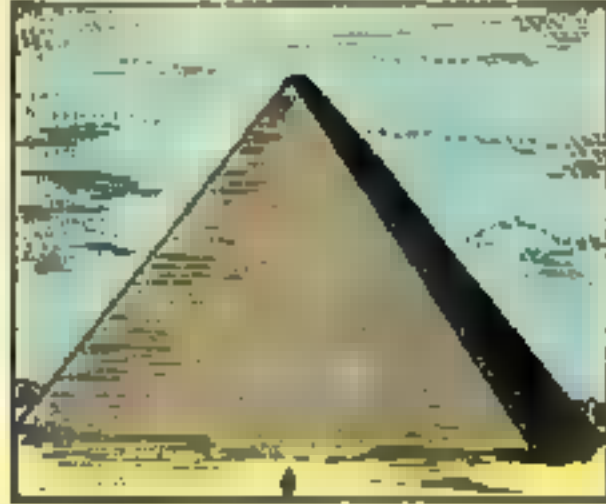

बांदोबाब्या बातब्या

पिरामिड

इजिप्तमधील पिरामिड हे जगातील आश्चर्या पैकी एक होत. राजेरजवाड्यांचे मृतदेह सुरक्षित ठेवण्यासाठी यांची निर्मिती करण्यात आली असे मानले जाते. हजारो वर्षांपूर्वी हे बांधले गेले आहेत. यांच्या विलक्षण अशा बांधकाम पद्धतीने वास्तुविशारदांना बुचकळीत केलेले आहे. या पिरामिडचा पायाकडील भाग चौरसकृती

असून वर शिखराकडे त्या भिंती त्रिकोणाकृतीत निमुळत्या होत जातात अन् त्यामुळे या इमारती काही निराळ्याच दिसतात.

पिरामिडमध्ये मानवी देह तर सुरक्षित रहातातच, पण त्यांबरोबर ठेवलेल्या अन्य वस्तूही जराही न बिघडता सुरक्षित रहातात. निपुण वास्तु-विशारदांचे असे म्हणणे आहे की पिरामिड आकाराच्या घुंघुऱ्यांच्या पेट्यांमध्ये फळे, भाज्या वगैरे न होता राहू शकतील. इतकेच नव्हे, तर काहीजण असेही म्हणतात की, पुढे आकाराची घरे बांधली,

तर त्यात रहाणारी माणसे निरोमी रहातील. तेव्हा यापुढे काही पिरामिडचे निर्माण झाली, तर त्यात आश्चर्य करण्यासारखे काही नाही.

मुंच इमारत

जपानमधील बृह-निर्माण विभागाच्या ३७ वास्तुविशारदांनी चीनच्या नगरात एक ४७० मीटर मुंचीची इमारत बांधायचे ठरवले आहे. ही इमारत ७५ मजली असेल. यत्नेतियात एका ४५२ मीटर मुंचीच्या इमारतीचे चालू आहे. अमेरिकेतही एका इमारतीचे चालू आहे. फ्रिक्कामोमधील या इमारतीची मुंची ४४३ मीटर असेल. परंतु गांधायमध्ये बनवारी वरील दोन्ही इमारती मुंच असेल. ८८२ लक्ष बीलर्स वर्क करून बनवणा-या या इमारतीचे बांधकाम येत्या पाच-सहा वर्षात पूर्ण होईल.

दन्तसिखर

गांधायमधील दन्तसिखर याकीन व त्यांचे विद्यार्थी हे गेली ३० अनेक दोग्यांचे सरासरी दात गुपटत आले आहेत. आतापर्यंत त्यांनी जवळ जवळ २८,००० दात गुपटले आहेत. पण त्यांनी ते फेकून न देता, एक विशेष प्रकारचा गोळ्यापसून त्यापासून दोन मीटर मुंचीचे एक सिखर बनवले आहे. गिनीज बुक ऑफ वर्ल्ड रेकॉर्डमध्ये हे दाखल करण्यासाठी त्या संबंधीचे अधिकारी येथून ते पाहून घेणे आहेत.

स्वराचे

मध्य चीनच्या हेरान प्रांतातील नानयान शहरात पाचशे मीटर लांबी साडेतीन मीटर रुंदीच्या एका घराची भिंत साह्याने बांधली जात आहे. विशारदांचे म्हणणे असे आहे की ह्या किंवा पाण्याने भरलेल्या रबरी रेंव्या समूह किंवा सीमेंटपेसा स्वस्त पडतात.

देशभक्ति

हुडनिश्चयी विक्रमावित्य पुन्हा झाडाजवळ आला. त्याने साक्षवरून प्रेत झाली उतरवले आणि ते आपल्या खांद्यावर टाकले. तो शांतपणे स्मशानाची वाट चालू लागला. तेव्हा प्रेतातील वेताळ राजाला म्हणाला - "या भयंकर स्मशानात मध्य-रात्री तू हे कडोर परिश्रम करीत आहेस. एवढी डोर मेहनत करून तुला काय मिळालं हे काही लक्षात येत नाही. मला वाटतं तुला यात काहीही मिळालं नाही. तुझा कुठलाही उद्देश माला नाही. आपल्या काही स्वार्थपोटी तू हे सर्व करीत आहेस असं तर मी कधीही म्हणणार नाही. मला वाटतं कुणाबद्दल तरी तुझ्या मनात विशेष आदर आहे आणि त्या आदर-भावनेच्या आहारी जाऊन त्याच्या स्वार्थासाठी तू हट्टाने ही सर्व मेहनत करीत आहेस. तू एक देशाचा राजा आहेस, शासन-व्यवस्थेचा तुला चांगला अनुभव आहे, तू लोकजानी आहेस, चांगला सत्प्रवृत्त माणूस आहेस यात मला जराही

वेताळ कथा

सहाय नाही. धर्मी कधी महाशानो आणि विवेक-संपन्न माणसे सुद्धा आपल्या क्षणिक दुबळेपणाला बळी वडून बोटचुका करून बसतात. उदाहरणार्थ सुमनस्पति नावाच्या एका राजगुरूची गोष्ट मी तुला सांगतो. माझी गोष्ट ऐकून तुम्हा थकवाही थोडा दूर होईल. लक्षपूर्वक ऐक. " एवढे सांगून वेताळाने सुमनस्पतीची गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

श्वेतदीप राज्याच्या राजाला फारा वर्षांनी एक मुलगा झाला. राजा आणि राणी मोठ्या प्रेमाने त्याचे लालन-पालन करू लागले. आपल्या सहाव्या वाढदिवशी मुलगा राजोद्यानात घेऊन गेला. आणि तेथून तो नाहीसा झाला. सैनिकांनी खूप शोधशोध केली,

पण मुलगा काही सापडला नाही.

श्वेतदीपच्या शेजारी दुसरं राज्य होतं हरितदीप. फार दिवसांपासून या दोन राज्यात कट्टर शत्रुत्व चालत आलं होतं. दोन्ही राज्ये समान शक्तिशाली असल्यामुळे आतापर्यंत कोणी कोणावर आक्रमण केलेलं नव्हतं. राजकुमार हरदत्तावर राजाला सर्वप्रथम संशय आला हरितदीपच्या राजाबद्दल. दुसऱ्याच दिवशी राजगुरू सुमनस्पतीला श्वेतदीपच्या समुद्र किनाऱ्यावर पकडण्यात आले. यामुळे राजाचा संशय अधिकच बळावला.

सुमनस्पति मोठा ज्ञानी आणि विवेकसंपन्न होता. तो अनेक विद्या ज्ञाण होता. इतकेच नव्हे तर-चिंतेतही तो निष्णात होता. पशु-पक्ष्यांची भाषा त्याला अवगत होती. हरितदीपच्या राजकुमाराचा राज्याभिषेक सहा महिन्यांनी होणार होता. सुमनस्पति या महोत्सवाच्या निर्मरण-पत्रिका निरनिराळ्या राज्यांच्या राजांना स्वतः देण्यासाठी आपल्या राजधानीतून निघाला होता. त्यावेळी त्याची नाव वादळाच्या तडाख्यात सापडली नि तो शेवटी श्वेतदीपच्या किनाऱ्यावर पोचला होता.

श्वेतदीपच्या राजाने सुमनस्पतीला अनेक प्रश्न विचारले. आपल्या मुलाच्या अपहरणाबद्दल त्याला काही माहीत नाही हे त्याच्या उत्तरावरून राजाच्या लक्षात आले. तरी पण राजाने त्याला सोडले नाही. सुमनस्पति सकल विद्या-पारंगत होता, म्हणून आपल्या

मुलाचा शोध घेण्याचे व त्याचा ठाव-ठिकाण हाडकण्याचे काम त्याच्यावर सोपविले.

राजकुमार कोठे असेल व त्याचा पत्ता कसा लावावा हे काही सुमनस्पतीच्या लक्षात येईना. हे जर आपण करू शकलो नाही, तर आपणाम कायमचे या राज्यात बंदी बनून रहावे लागणार, हे ही तो समजून चुकला. कितल्याच्या बुरजावर हिडत तो याच विषयाचे चिंतन करीत राहिला. तेव्हा कितल्याकडे गेले असलेले एक गिधाड त्याला दिसले.

सुमनस्पति लक्षपूर्वक गिधाडाकडे पाहत राहिला. त्याने आपली तर्जनी हवेत घुमवली आणि अर्धे मिनिट तो मोठ्याने शिट्टी वाजवीत राहिला. गिधाडाला जणू सुमनस्पतीच्या मनातील चिंता समजली. कितल्याच्या चारी बाजूला चार-पाच वेळा त्याने बकना मारल्या आणि शेवटी बागेतील वडाच्या एका फांदीवर ते ठतरले. दुसऱ्याच क्षणी झाडाच्या फांद्यांवर बसलेले अन्य पक्षी कोलाहल करू लागले.

सुमनस्पतीने संतोषपूर्वक डोके हलवले, जणू काही गिधाडाचा संकेत तो समजला. कितल्याच्या बुरजावरून उतरून तो खाली बागेत आला. पक्षांचा कोलाहल संपला. वडाच्या एका फांदीवर मैनेचे घरटे होते. मैना उडून सुमनस्पतीजवळ आली आणि झाडाच्या बुंध्याशी असलेल्या ढोलीच्या जवळ जाऊन बसली व आवाज करू लागली. हे पाहून सुमनस्पति फार खुश झाला. आणि ढोलीजवळ

आला. बाहेरून ढोली छोटी यादत असली तरी आत खूप खोल होती. एक माणूस रांगत आत जाऊ शकत होता. झाडाच्या बुंध्याजवळील बराच भाग आसपास उगवलेल्या वनस्पतींनी झाकून गेलेला होता.

सुमनस्पति झाडाच्या ढोलीत शिरला आणि काही फुट आत गेला. त्याने ढोलीत खाली वाकून पाहिले तेव्हा त्याला चार-पाच फुट उंचीचा मध्याने भरलेला एक हौद दिसला आणि वरच्या बाजूला एक चेडू तरंगत होता. राजकुमार जेव्हा बागेत खेळत होता, तेव्हा त्याचा हा चेडू ढोलीत जाऊन पडला. चेडू शोधून काढण्यासाठी राजकुमार ढोलीत गेला आणि या हौदावर चढला. आपला तोल जाऊन तो हौदात

पहला आणि बुडून गेला.

सुमनस्पतीने राजाला ही दुःख वार्ता कळवली. राजाने राजकुमाराला बाहेर काढवले. हौदात हवा आणि प्रकाश पोचू शकत नव्हता, त्यामुळे राजकुमाराचे शरीर तसेच तसे होते. राजाने त्याला रेशमी वस्त्रे घातली व वडाच्या झाडाजवळील एका झोपडीत सोन्याच्या पलंगावर ठेवले.

नंतर राजा सुमनस्पतीला म्हणाला - "आम्ही जे काम करू शकले नाही, ते आपण सहजपणे करून दाखवले. आपण मोठे शक्तिशाली महापुरुष आहात ! राजकुमाराचे प्राण त्याला सोडून गेले आहेत हे आमचे मोठे दुर्भाग्य, आता याच्या शरीरात पुन्हा

प्राण-प्रतिष्ठा करण्याची शक्ति आपल्या पाशीच आहे. आपणच हे कार्य करू शकाल !"

"अशक्य ! केवळ !!! !!" रागाने राजाकडे पहात सुमनस्पति म्हणाला. नंतर त्याने सांगितले - "जन्म आणि मृत्यू यांच्या तावडीतून कोणोही सुटलेला नाही. मला ही मरण येणारच. कोणोही अमर होऊ शकणार नाही. कोणाला जीवन दान देण्याची शक्ति माझ्यात नाही."

"आपण काय शकता व काय नाही हे मी जाणत नाही. जोपर्यंत राजकुमाराला आपण जीवन-दान देणार नाही, जोपर्यंत आपण या बालेच्या बाहेर पडू शकणार नाही. चारी वाजूंना सैनिक पहारा देत आहेत. जर पळून जाण्याचा प्रयत्न केला, तर ज्या झोपडीत मृत राजकुमाराला देह आहे तेथेच तुम्हाला ही म्हणून बंदीवासात रहावे लागेल !" असं सांगून राजा निघून गेला.

राजाचे अज्ञान व स्वार्थपरता पाहून सुमनस्पति काळजीत पडला. तिथेच एका दगडावर तो बसला. एवढ्यात दोन माकड एकमेकांचा पाठलाग करीत वागेत आली. पाहता पाहता ती झाडाच्या फांदीवर चढून बसली. एक-दोन मिनिटात एक माकड किच-किच करीत धडामदिशी जमिनीवर येऊन पडले. फांदीवरचा काळा साप त्याला चावला होता आणि माकड बेशुद्ध होऊन झाली पडले होते.

इतक्यात दुसरं माकड उतरलं नि त्या बेशुद्ध माकडाच्या जवळ येऊन बसलं. त्याने

त्याच्या देहाचा वास घेतला. फांदीला लपेटलेल्या काळ्या सापाकडे त्याने रागाने पाहिले. त्याने आपले दोन्ही हात जमिनीवर जोरात पटकले आणि एक लांब उडी मारून ते तेथून अद्भुत झाले.

सुमनस्पति हे सर्व पहात होता. त्याच्या चेहऱ्यावर हास्याची एक रेखा चमकून गेली. तो दगडावरून उठला नि इकडे-तिकडे पेरझारा घालू लागला.

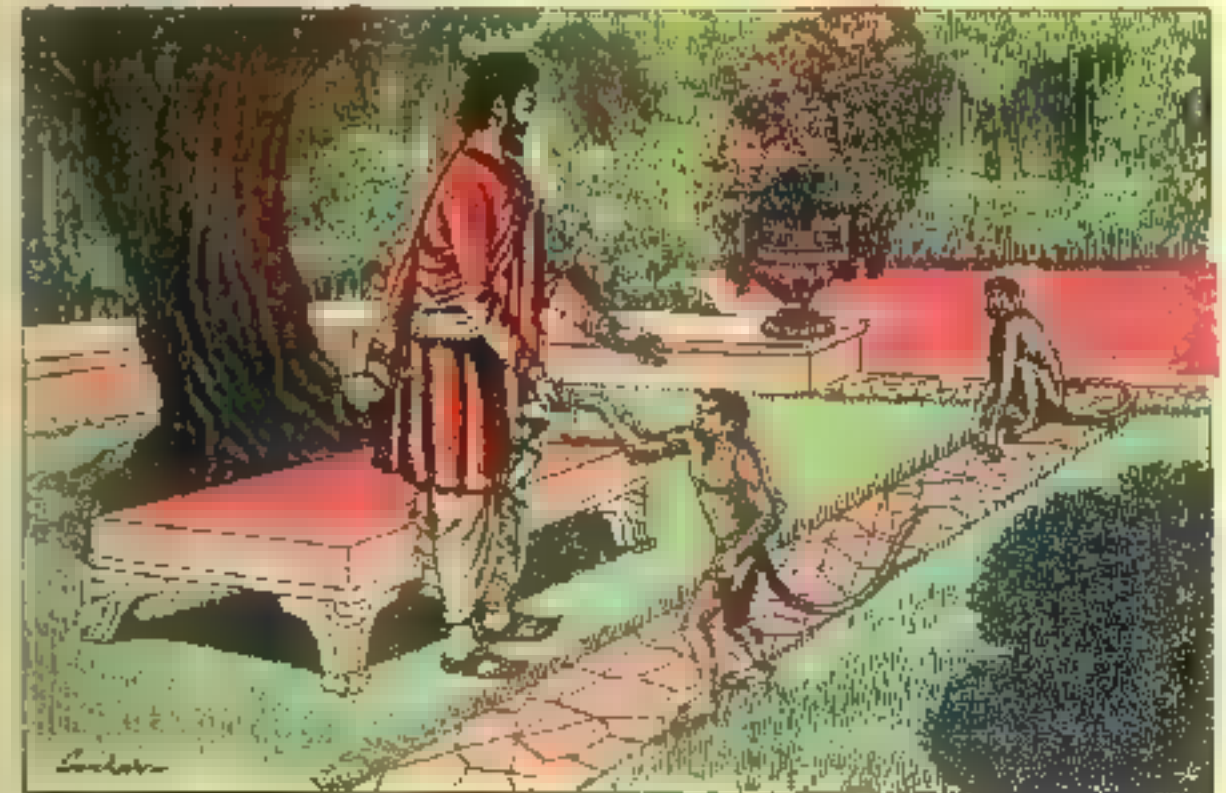
पळून गेलेलं माकड एक तासामरात परत आलं. ते निपचित पडलेल्या माकडाजवळ आलं. हातात पाच-सहा लांबांबीची एक मुळी होती. ती सापासारखीच दिसत होती. बेशुद्ध माकडाच्या डोक्यावर ती मुळी ठेवली आणि तिनदा जोरात फुकर मारली. बस, माकडाने डोळे उघडले नि अंग

साजवीत ते उठून बसलं. आताच झोपेतून उठलय असं वाटलं.

सुमनस्पति माकडांच्या जवळ आला. एक चुटकी वाजवली आणि हुंकार करीत तो त्यांच्याकडे पहात राहिला. दोन्ही माकडांनी एकमेकांकडे पाहिले. त्यांनी ती मुळी सुमनस्पतीच्या हाती दिली. मधून मधून त्यांच्याकडे पहात माकडे तेथून निघून गेली.

सुमनस्पतीने ती मुळी राजकुमाराच्या डोक्यावर ठेवली. तीन वेळा जोराने फुकर मारली. लगेच राजकुमार जागृत झाला. जसा काही झोपेतून उठला होता. ही शुभ वार्ता राजाला जाऊन सांगायला सुमनस्पतीने पहारेकऱ्यांना सांगितले.

राजकुमाराला जीवन-दान मिळाल्याची

पहला आणि जुडून गेला.

सुमनस्पतीने राजाला ही दुःख वार्ता कळवली. राजाने राजकुमाराला बाहेर काढवले. हौदात हवा आणि प्रकाश पोचू शकत नव्हता, त्यामुळे राजकुमाराचे शरीर तसेच तसे होते. राजाने त्याला रेशमी वस्त्रे घातली व वडाच्या झाडाजवळील एका झोपडीत सोन्याच्या पलंगावर ठेवले.

नंतर राजा सुमनस्पतीला म्हणाला - "आम्ही जे काम करू शकले नाही, ते आपण सहजपणे करून दाखवले. आपण मोठे शक्तिशाली महापुरुष आहात ! राजकुमाराचे प्राण त्याला सोडून गेले आहेत हे आमचे मोठे दुर्भाग्य, आता याच्या शरीरात पुन्हा

प्राण-प्रतिष्ठा करण्याची शक्ति केवळ आपल्या पाशीच आहे. आपणच हे कार्य करू शकाल !"

"अशक्य ! केवळ !!!" रागाने राजाकडे पहात सुमनस्पति म्हणाला. नंतर त्याने सांगितले - "जन्म आणि मृत्यु यांच्या तावडीतून कोणोही सुटलेला नाही. मला ही मरण येणारच, कोणोही अमर होऊ शकणार नाही. कोणाला जीवन दान देण्याची शक्ति माझ्यात नाही."

"आपण काय करू शकता व काय नाही हे मी जाणत नाही. जोपर्यंत राजकुमाराला आपण जीवन-दान देणार नाही, जोपर्यंत आपण या बालेचरा बाहेर !!! नाही. चारी बाजूंना सैनिक !!! देत आहेत, आपण जर पळून जाण्याचा प्रयत्न केला, तर !!! झोपडीत मृत राजकुमाराला देह आहे तेथेच तुम्हाला ही कैदी म्हणून बंदीवसात रहावे लागेल !" असं सांगून राजा निघून गेला.

राजाचे ज्ञान व स्वार्थपरता पाहून सुमनस्पति काळजीत पडला. तिथेच एका दगडावर तो बसला. एवढ्यात दोन माकड एकमेकांचा पाठलाग करीत वागेत आली. पाहता पाहता ती झाडाच्या फांदीवर चढून बसली. एक-दोन मिनिटात एक माकड किच-किच करीत धडामदिशी जमिनीवर येऊन पडले. फांदीवरचा काळा साप त्याला चावला होता आणि माकड बेशुद्ध होऊन साली पडले होते. इतक्यात दुसरं माकड बाली उतरलं नि त्या बेशुद्ध माकडाच्या जवळ येऊन बसलं. त्याने

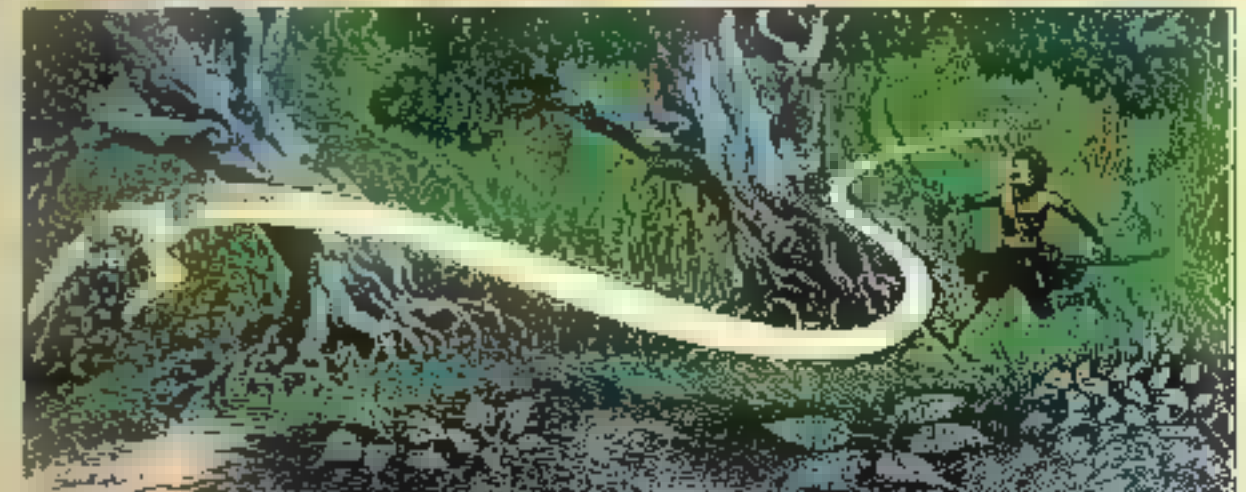
राजाला संपण्यासाठी राजकुमाराने आपले तोंड उघडले, पण त्याला मंत्र आठवेना. इतकेच काय शिकलेल्या सर्व विद्यांचे ही राजकुमाराला पूर्ण विस्मरण आले.

एवढी मोष्ट ऐकवून वेताळ राजा निव्रमादित्याला म्हणाला - "राजगुरु सुमनस्पतीने फार नीच व्यवहार केला असं मला वाटतं. श्वेत-द्वीपच्या राजकुमाराला जीवन-दान देऊन घ्याला सर्व विद्या-पारंगत !!! सुमनस्पतीने. त्याच सुमनस्पतीने मला मंत्र शिकण्याच्या मिशनाने त्याला धोका दिला. शिकलेल्या सर्व विद्यांचे राजकुमाराला विस्मरण होईल अशी योजना !!! कशासाठी करे केली ? तो आपल्याहून अधिक विद्या-संपन्न होईल अशी त्याला भीती का वाटली ? अथवा भविष्य !!! तो आपलं तुक्क्यान करील असं भय सुमनस्पतीला वाटलं का ? महाज्ञानी सुमनस्पतीने !!! नीच !!! करून आपलं ज्ञान व विवेक यांना कलंकितच नाही !!! केले ? माझ्या या शिष्याचं उत्तर तू माहीत असूनही दिलं नाहीस तर तुझ्या मस्तकाचे शतशः तुकडे होतील हे तू जाणतोसच !"

निव्रमादित्य उत्तर देत म्हणाला - "हरित द्वीपाचा राजगुरु सुमनस्पति याच्या मनात श्वेतद्वीपाच्या राजकुमाराबद्दल विशेष प्रेम असण्याची आवश्यकताच काय ? राजाने जबरदस्ती करून त्याच्याकडून सर्व करविले. आपण बंधनमुक्त व्हावे या एवढ्या उद्देशाने त्याने राजकुमाराला अनेक विद्या शिकविल्या. शत्रु-देशाच्या राजकुमाराला विद्या शिकवण हा तसं पाहिलं !!! देश-द्रोहच होय. पण माझ्या इष्टिकोणातून हीच खरी देशभक्ति आहे. व्यक्ति, परिवार, समाज, देश यांच्या सीमात अडकून माणसाचं बल्य सीमित होऊन जातं. व्यक्ती पेक्षा देश अधिक महान आहे. आपल्या देशाच्या हिताचा विचार करता सुमनस्पतीने जे काही केले ते त्याचसंगतच होय. आपले ज्ञान व विवेक यांना त्याने कलंक लावला असं कोणो म्हणेल तर तो त्याच्यावर अन्याय होईल."

राजाच्या या उत्तराने संतुष्ट होऊन वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडावर जाऊन बसला.

आधार : बरालक्ष्मी यांची एक !!!

व्यापाऱ्याची शंका

ध्यामपुरचा मुन्सफ शहरातले आपले काम भुरकून घेईपावरून परत पायला निघाला. वाटेत एका तलावाशी पांढून त्याने घोड्याला पाणी प्यायला सोडले अन् स्वतः थोडे वेळ विधान्तीभाटी एका माडावाची वमना, तियून जेव्हां तो निघाला तेव्हा धान्यव्यापारी गुप्ताही घोड्यावरून आपल्याकडेच येत असलेला दिसला.

मुन्सफ स्वतः काहीसा कितभाषी होता, गुप्ता अतोच वाचान होता. त्याच्याबरोबर पुढे गुन्सफाला पसंत नव्हतं; पण ती व्याप कशी टाळावी, जेव्हा त्याला समजेना. तो मुकादयाने गुप्ताबरोबर जात राहिना अन् स्वभावानुप्रमाणे गुप्ताची बडबड सुरू मारीच. 'आज वाजारात किती पाचदा जाला; लेज धान्य आपण निरतिराक्या भावात कम विकल' वगैरे तो सागत राहिना अन् मुन्सफाला 'हं, हं' करत ऐकून घेत रहावं लागलं, पण वीज चमकल्यासारखा गुप्ताचं तोंड बंद करावची एक युक्ती एवढाच त्याच्या डोक्यात आली.

"गुप्ता, माडावाशी एक पैज लावतोस? आपल्या गावच्या राधाच्या देवळापर्यंत आपण मनांतल्या रामनामाचा जप जाऊ या. तू काहीही न जोलता ही पैज जिंकलोस, तर माडा माडा पांढा प्रक्षीस देवून टाकीन." मुन्सफ म्हणाला.

"कसत इतकंच? अगदी या क्षणापासून शिकून वय ! चाल." असे म्हणून गुप्तान मोन घारण केलं.

गावच्या दहापर्यंत तर ते पोचले, पण अचानक गुप्ताच्या मनात शंका आली, अन् त्याने विचारलं, "काय रे? मला तुसता थोडाच देणोल, की वरचं कोणीरही देणोल बरोबर?"

हसकी भाषेकर

भागल्या देवातीत फिल्ले - ८

दक्षिणेकडील मजबूत फिल्ले - २

गीता मुखार : अमिता चव्हाण

तेराच्या मार्कोपोलो देश पहण्यासाठी भारतात जात. त्यावेळां दक्षिण भारतातील काकतीय साम्राज्य पडिले भरभराटीस आलेले होते, त्याची राजधानी होती वारंगळ. किल्ल्याच्या तटाने बंदलेल्या वारंगळ नगराची भरपूर स्तुती करणारे वर्षान त्याने लिहून ठेवले आहे, गप्पां दिले मत्त या किल्ल्याला एक घेत बांदून मो भागशी मजबूत केला.

मांकन भरभूतम दर्शना हिम्यासाठी प्रसिद्ध होणे, राजा कदमदेवाने भागशी एक फिल्ला १५१८ कृतुब-बुन-मुन्स-सुल्तान कुन्तो गाने मांकन येथे कुतुबशाही बंशशी केती. दुसऱ्या किल्ल्याची त्याने दायदारी करवली, त्यात काही नवीन इमारतीही त्याला मात -

गोवळकोंड्याची अनेक वैशिष्ट्ये आहेत, चारशे फूट भुंजीच्या डोंगरावरून पायथ्यापर्यंत सर्वेश देण्याची एक अद्भुत मोय इथे केलेली आहे. एका टोकापासून दुसऱ्या टोकापर्यंत अणभरात आवाज ऐकू येतो. वृद्धां गानु येताना दिमतान डोंगरावरील पहारेकरी टाळी घाजवून पायथ्याकडील दाराजालांना सूचना देत आणि ते ताबडतोब किल्ल्याचे दरवाजे बंद करून घेत. भागशी एक वैशिष्ट्य म्हणजे गातीच्या पाहपमधून पाणी खेळवले गेले होते. हे पाहप सदाच्या धिंतींना चिकटून येजेने असत, मुख्य प्राभाव बाभाहिसार हा भभा प्रकारे बांधला होता, तो मुन्हाळ्यातही बंद असे.

गोवळकोंड्या

राजप्रासाद डोंगरावर आहे.

किल्ल्यामध्ये पाण्याची शोष्य रूप शुद्ध होती. आतव शेतीही केली जात असे. त्यामुळे कशाही प्रकारच्या हल्ल्याला तोंड देण्याची शक्ती या किल्ल्यात होती. १६८७ मध्ये मोगल सैन्याने किल्ल्याला वेढा दिला. एका रात्री मिट्टी अंधारात एका सैनिकाने तटस्थ नडापासून प्रयत्न केला, पण त्याला पाहून एक कुत्रा भुंकू लागला, आवाज ऐकून

पहारेकऱ्यांनी तेथे वेळून तटाला लावलेली फिट्टी काढून घेतली आणि भूकंपासारखे झाल्याचा भाईत कोमटला. शोष्य वेढी भूकंपाच्या त्या कुत्र्याच्या गळ्यात रक्तसंचित गोण्यांचा फट्टा घालून त्यांना काढून आले. या घटनेनंतर बाल गहिऱ्यांनी किल्ल्यातल्याच एका अंधिकाऱ्याच्या कारस्थानानुळे फिट्टी भूकंपाच्या रात्री मापल्या. किल्ल्याच्या उत्तर व पूर्व

बांधण्यात ठरावीक भिंत पुढे गोंगाळांनी बोलाकसत वाडवली आणि तेथे अद्भुत असे तीन मंथक बुजवून बांधले. गोवळकोंड्याच्या 'निजाम - धुन - मुल्क' या नावाने सर्वोच्चते जाई.

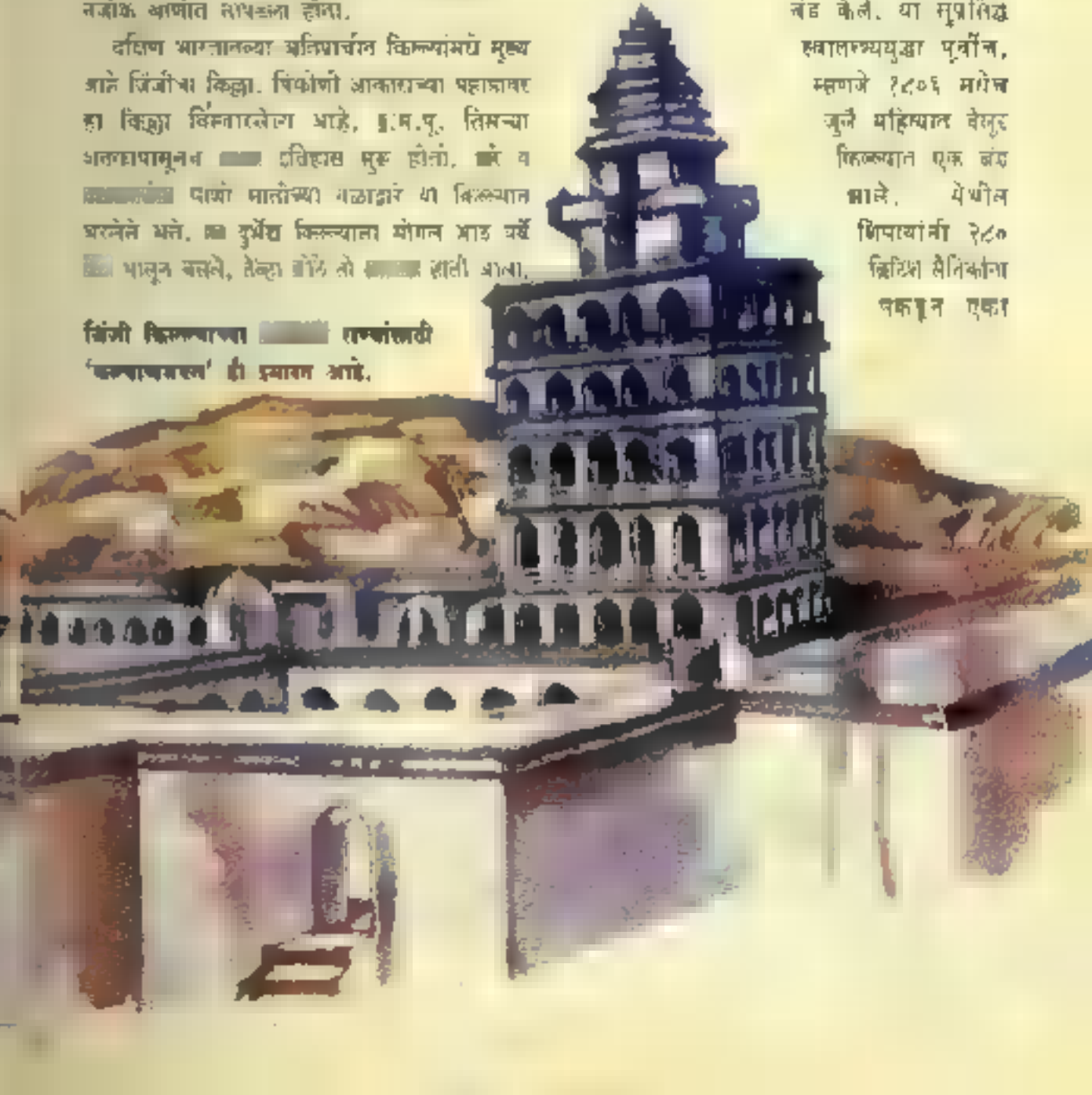
सुप्रसिद्ध जसा 'कोहिनूर' हिरा गोवळकोंड्या - नजोळ आर्षात राखिल्या होत.

दक्षिण भारतातल्या अतिप्रार्थित किल्ल्यांमध्ये मुख्य जाते जिंजीचा किल्ला. चिकोणी आकाराच्या पहाडावर हा किल्ला विस्तारलेला आहे, इ.स.पू. तिसऱ्या शतकापासूनच इतिहास सुरू होतो. जंग व पाण्यापासून या किल्ल्यात शर्यतेने भत्ते. या दुर्गचा किल्ल्याला मोगल भांड जवळ पासून बसले, तेव्हा जेव्हा तो काढला गेला.

जिंजी किल्ल्याच्या राण्यांसाठी 'कल्याणकर' ही इमारत आहे.

विजयनगरच्या राजांनी युरोपियन वास्तुकला विचारदांच्या साहाय्याने वेल्डचा किल्ला बांधला, अद्भुत मशा जोड भिंतींना लागून जे खोल व रुंद खंदक होते त्यात मगरी-सुररी वावरत असत.

१८५७ मध्ये शिपायांनी बंड केले. या सुप्रसिद्ध स्वातंत्र्ययुद्धा पूर्वीच, म्हणजे १८०६ मध्येच जुने महिम्मात वेल्ड किल्ल्यात एक बंड झाले. येथील शिपायांनी २८० क्रिश्चि सैनिकांना पकडून एका

कोठडीत बन्द करून ठेवले. दुसऱ्या दिवशी ब्रिटिश सैन्याने येऊन त्यांची सुटका केली.

तीन बाजूंनी वहाणाऱ्या कावेरीच्या तटावरील श्रीरंगगट्टममत्ता आपण एक 'द्वीप किल्ला' म्हणू शकतो, जोऱ्या बाजूला सुब विभागल असे दोन तट आणि काळ्या पत्थरात जोडून

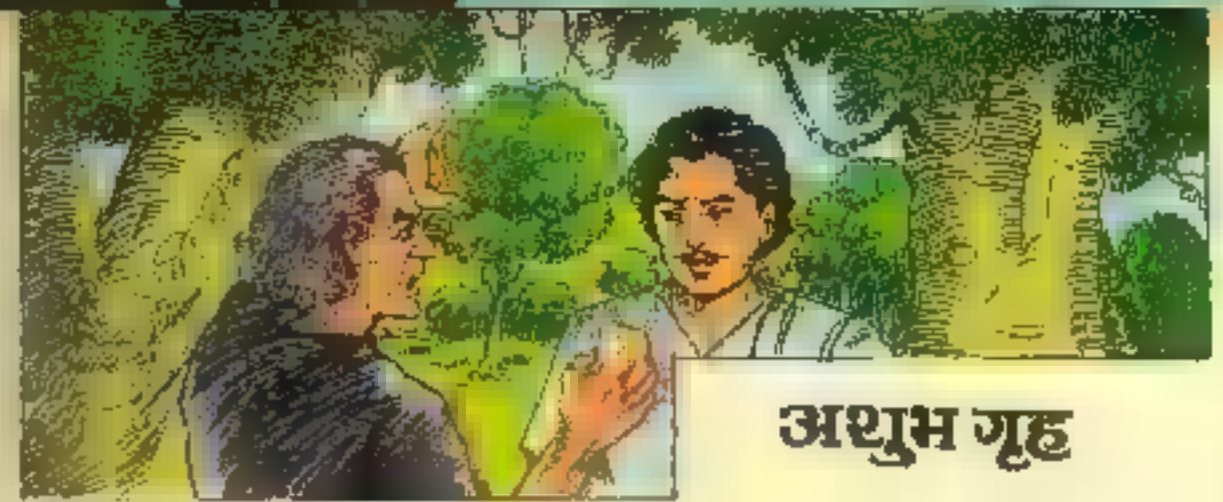
केन्द्र किल्ला

बनवलेला बोल बळक आहे. या कन्दकलीत राण्याची पातळी कमोकारत करावची सोप केलेली होती.

अतकात केथे रंगनाथ-मन्दिर बांधने केले, अन् म्हणूनच जेथे श्रीरंगमठ असे नाव पडले. माहसी वीर हैदर न त्याचा पुत्र टिपू सुलतान बांधवामुळे या स्थावला अतिहासिक प्रसिद्धी प्राप्त झाली. टिपूच्या 'श्यासीलत' चे केवळ जाणकारने बनवलेले भित्तिचित्र फारच सुन्दर आहे. टिपू मुक्ताब्दात केथे येऊन राहिल असे. त्यानेच बनवलेला दुसरा पहिल म्हणजे लालमहल. ३ मे, १७९९ रोजी जे युद्ध झाले, त्यात ब्रिटिशांनी हा महल पार कब्जाकृत करून आणि टिपूलाही याच युद्धात 'बोरगती' प्राप्त झाली. या किल्ल्याचे भय बंडाकथेन केवळ इतिहासाचे साधोदार बनून राहिले जाहेत.

वैद्य अली

अशुभ गृह

सुर्वास्ताच्या वेळी एका अरण्यातून एक मध्यमवर्गीय माणूस चालत होता. त्याच्या चेहऱ्यावर भ्रंशभाव पसरलेला होता. मधुतमधून चहकडे दृष्टी टाकून तो स्वतःशी बोलत होता.

एक म्हातारा अचूक स्वराने रडत त्याच्या समोर आला.

प्रवाशाने म्हातार्याला थांबवून विचारले, "म्हातार बाबा, रडायला काय झालं तुम्हाला?" काहीसा चिडून म्हातारा म्हणाला, "माझे दुःख जाणून घ्यायची तुला काय गरज? तू थोडंच ते दूर करून माझे अशु पुसणार आहेस?"

"जो हसतमुख असतो न बाबा, त्याच्या हमण्याचं कारण विचारायला कोणी जात नसतं. जण रडणं हे काहीसं अस्वाभाविक आहे न. म्हणून चौकशी केल्यावाचून रहावं न्हाही."

या वेळी जास्तच चिडून म्हातारा म्हणाला, "अरे, माझ्या अर्ध्या-इतकी वय नसेल तुझं. पण बोलतोयसं अमं, की जण काही मोठा जानी माणूस लागून गेला आहेस ! ज्योतिषी महेश पांडे तर मला म्हणाला होता की, मी अजून सहा वर्षं जगेन; पण इथली काही नालायक माणसं म्हणतायतं, मी त्या 'अशुभ गृहा'त पाय ठेवल्यामुळे आता एक महिन्यापेक्षा अधिक जगणार नाही. त्या अशुभ घरात जाऊन मोठे संकटच ओढवून घेतलं की मी स्वतःचर !"

"अशुभ गृह? कुठं आहे ते? अंधार पसरू लागलाय आता, मला कुठे न कुठे आसरा शोधवाच लागणार आहे ना !" प्रवासी अतुलकतेने बोलला.

"असाच थोडा आणवी पुढे जा. नन्तर डावीकडे वळलास की दिसेल तुला ते अशुभ घर." असे सांगत, जोराने रडत रडत म्हातारा तेथून धावत निघून गेला.

जगदीश जगताप

प्रवासी थोडा पुढे जाऊन छावीकडे वळला. तेथे त्याला अंच अंच वृक्षांच्या मध्ये असणारे एक जुने घर दिसले. प्रवाशाने ओळखले की हेच ते 'अशुभ गृह'. पण रात्र तिथेच काढायचे त्याने ठरवले अन् त्या घराच्या बन्द दरवाजावर थाप मारली.

घराच्या प्रवेश दाराच्या लाकडाळा वाळवी लागलेली होती. त्याच्या दोन्ही कवाळांना फटो पडलेल्या होत्या. त्यामुळे घर विचित्र दिसत होते. थोड्या वेळाने दार खुगडले गेले. ते अंधणारा होता एक कुबडा.

प्रवाशाने रात्र तिथेच काढण्यासाठी कुबड्याकडे परवानगी विचारली. कुबडा म्हणाला, "अरे, प्रवाशासाठीच तर इथे जंगलात एतकं मोठं घर बांधून ठेवलय ! खुशाल

रहा नं इथे !"

प्रवासी घरात शिरला. तिथे त्याने चार कुबडे खिडक्यांमध्ये अन् कट्ट्यांवर दिवे पाजळून ठेवत असलेले पाहिले. पण त्या दिव्यांमध्ये तेल नव्हते ! ते तर चमकणारे मोठमोठे हिरे असून त्यांचाच प्रकाश तिथे फाकत होता !

ते दृश्य पाहून आश्चर्यचकित झालेला प्रवासी म्हणाला, "फारच विचित्र दिसतय हे !"

"सारे जोकनच विचित्र आहे. पाहूनही मोठं असे आणखी एक आश्चर्यही आहे," म्हणत कुबडा हमला म्हणाला, "जोवर रहायचं असेल, तोवर इथे आरामात रहा. पण आमच्या जवळ कराव्याही चीकड्या नाही कराव्याच्या अन् पहिल्या मजल्यावर जो मोन्याचा

दरवाजा आहे. तो काहीही झालं तरी अंधणारा नाही; एवढं लक्षात रेव."

"नाही अंधणार. पण या घराचा मालक कोण एवढं तरी सांग !"

"प्रथमच, आम्हाला काही विचारायचं नाही असं सांगितलं ना? चल माझ्या बरोबर," कुबडा म्हणाला.

प्रवाशाला स्नान करायचे होते. त्याने इच्छा प्रकट करताच कुबड्याने स्नान गुलाबाच्या पाकळ्या व अत्तर मिश्रितलेल्या पाण्याची भांडी केली.

स्नान झाल्यावर प्रवाशाला खूप भूक लागली. आताच्या खोलीत एक खूपच मोठे टेबल असून त्यावर भांड्यां आकून टेबलावर भांडी होती. प्रवासी भोजन करायला बसला, कुबडा

कुबडा तो जे जे मागेल ते वाढू लागला. त्याला कुबड्याला बरेच प्रश्न विचारायचे होते. पण त्याने काही विचारायला सुहवात करताच कुबडा आपल्या तोंडावर बोट ठेवून त्याला चुप रहायचा इशारा करी. तिथल्या कुबड्यांनी त्याचे शंकांनिरसन करणे दूरच, पण अगदी साध्या प्रश्नाचे 'होय-नाही' असे उत्तरही दिले नाही. एका खूप मोठ्याशा खोलीत त्याच्या ओपायची व्यवस्था करण्यात आली. एका कुबड्याने खोलीच्या खिडकीचा रेशमी पर्दा दूर करताच फुलांच्या सुगंधाने युक्त थंड हवा आत येऊ लागली. बाहेर टिपूर चांदणे पसरलेले दिसत होते.

इन्दाच्या महालाभारच्या या सुन्दर घराला त्या रडणाऱ्या महालाच्याने 'अशुभ गृह' असे का

म्हटले, हेच त्याला समजेना.

मकाळ ॥ स्नान ॥ भोजनादीची व्यवस्था उत्तम होती. 'गप्पा मारायला इथे कोणी नाही' ॥ एकाच गोष्टीने फक्त प्रवाशाला वाईट वाटत होते. त्या दिवशी सध्याकाळपर्यंत तो त्या घराच्या सोळा खोल्यांतून नुसताच फिरत राहिला.

प्रवासी शेवटी कंटाळला आणि घराच्या पहिल्या भजल्यावर गेला. तिथे फक्त एकच खोली होती. सोन्याने बनवलेला त्या खोलीचा दरवाजा चमचमत होता. अगदी अद्वितीय दिमत होता तो. प्रवाशाला वाटले की, दरवाजाच इतका सुंदर आहे, तर आतली खोली पाहूनही अद्भुत असेल ! पण तो दरवाजा

अघडायला मनाई असल्याचे कुबड्याने अगदी पहिल्यानेच सांगितले होते. प्रवाशाची अतुल्यता इतकी वाढली की आता तो दरवाजा अघडून पाहिल्यावाचून आपल्याला झोपच येणार नाही, रावभर तळमळत रहावे लागेल असे त्याला वाटू लागले.

'काय कायचे असेल ते होईल; पाहू पुढे !' असे ठरवून त्याने तो दरवाजा हळूच उकलला. एकदम त्याचे डोळे दिपले ! खोलीची फरशी संगमरवरी दगडांची होती आणि भिंती सोन्याच्या विटांनी बनवलेल्या होत्या. भिंतीला मधेमधे हिरेमोती जडवलेले होते. ॥ खोलीतून खाली जाण्यासाठी एक जिना होता. गुळगुळीत ॥ पाय घसरु नये म्हणून प्रवासी अगदी मावघगिरीने हळुहळू जिना अंतरला.

खालं, कुठूनसा एक कावळा अडत ॥ अन् त्याने प्रवाशाच्या ॥ चोच मारून त्याला धायाळ केले; 'म्याव म्याव' ॥ करत कुठूनसा एक बोका येअून त्याच्या छातीवरच आपटला ! तो इतक्या भोराने ओरडला की 'आपले कानच आता फाटतील' या विचाराने त्याने आपले कान दोन्ही हातांनी झाकून घेतले. एवढ्यात एक बटकाघुळ त्याच्या डोक्यावरून नीनदा अडाले. अमाने तो थरथर कापू लागला. परत येण्यासाठी तो फिरणार इतक्यात बीज चमकल्या सारखा आवाज आला, "मूर्खा, बरोबर बीस वर्षांनी याच तिथीला तुला मृत्यु येईल. अगदी नक्की !"

हे ऐकल्यावर प्रवाशाला फारच आनंद आला अन् तो आपल्या खोलीत परत आला. तिथे पाचही कुबडे एकमेकांच्या सांघांवर हात ठेवून ॥ कुजकुजत होते.

प्रवाशाने मुत्साहभरल्या आवाजात विचारले, "सर्वजण इथे का जमला आहात?" त्याच्याकडे आश्चर्याने पहात एकजण बोलला, "आपण केव्हा मरणार आहोत हे माहीत होअूनही रडण्याऐवजी तू हसतो आहेस हे मोठं विचित्र घाटतंय आम्हाला !"

"पण मी का रडवं ? आपल्या मरणाचा दिवस कळल्यामुळे तर ॥ ॥ आनंदच आलाय." प्रवासी म्हणाला.

"बऱ्याच काळावघोनंतर तुझ्यासारखा ॥ मरणूस भेटला आम्हाला. ही गोष्ट आता ताबडतोब आम्हाला आमच्या प्रमुखाला सांगायला हवी. आता झूण पुढं या 'अशुभ गृह'त आमचं काही काम नाही, असं वाटायला लागतंय." असे म्हणत कुबडे तेथून नाहीसे झाले.

दुसऱ्याच क्षणी ते 'अशुभ गृह' ही डोक्यां

पुढून नाहीसे झाले ! आता प्रवासी झाडांच्या मधल्या रिकाम्या जागी बुभा होता. तो खूप आनंदाने स्वतःशीच बडबडू लागला, "सरंच आहे; एकाद्या माणसाला आपल्या मृत्यूची वेळ कळते, तेव्हा तो बेचैन होतो. निश्चिन्त राहू शकत नाही तो ! लाखात माझ्यासारखा एकादाच या वार्तेनं सुभा होत असेल."

हा प्रवासी एक खेळत माणूस होता. त्याला हृदयरोग होता. ज्या ज्या वैद्यांनी त्याला तपासले, त्या सर्वांनी सांगितले होते की, "तू सहा महिन्यांपेक्षा जास्त जगणार नाहीस." यामुळे सर्व बंधने सोडून तो निरनिराळ्या गलांतून अन् जंगलांतून भटकत होता. 'आपण आता आणखी बीस वर्षे जगणार आहोत', असे त्याला जेव्हा समजले, तेव्हा तो फारच सुभा झाला. त्यामुळे त्याचे आत्मबल व आत्मविश्वास ॥ वाढले.

मनातल्या मनात त्या कुबड्यांबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करत आणि आपल्या इष्टदेवाची प्रार्थना करत प्रवाशाने आता स्वतःच्या गावाकडे मोर्चा वळवला.

गरजवन्त

मारुती एक अतुल्य आचारी होता, पण स्वभावाने लहरी. त्यामुळे सहसा त्याला कोणी कामाला बोलवत नसे. त्याचा बाप भीम काही विशेष चांगला स्वयंपाक करत नसे, पण तरीही लोक त्यालाच बोलवत. बापाची कमाई चांगली असल्याने मारुतीचे दिवसही मजेत जात.

त्याच गावात धर्मराज नावाचा एक सधन शेतकरी होता. त्याच्या मुलाला दरबारात नोकरी मिळाल्यामुळे त्याचे नातेवाईक 'आपल्याला मेजवानी हवी' असा आग्रह धरून बसले. धर्मराजने खुशीने मेजवानीचा बेत ठरवला, पण ऐन वेळी भीम आजारी पडला अन् धर्मराजला मारुतीला बोलावणे भाग पडले.

मारुतीने स्वयंपाक-घरात पाहून ठेवताच तक्रारी करायला सुरुवात केली की - 'आणलेलं सारं वाणसामान अपुरं अन् खालच्या दर्जाचं आहे' ... इ. इ. धर्मराजला मारुतीचा स्वभाव माहीत असल्याने त्याने मुकाट्याने सगळे ऐकून घेतले.

धर्मराज अभिमानी होता. तो दुसऱ्यांना कधी नावे ठेवत नसे, त्यावरूनच अगोचर कुणाचे 'फट' म्हणणेही ऐकून घेत नसे, परंतु आज त्याला मारुतीची ऐकून घ्यावी लागली.

मारुती धर्मराजला 'कंजूष' म्हणाला. तेव्हा धर्मराज त्याची समजूत काढत म्हणाला, "अरे मारुती, तुझ्या बाबांनी दिलेल्या यादीप्रमाणेच सारं सामान आणलंय मी ! अन् तरीही तुला आणखी जे काही हवं असेल ते सांग. लगेच माणूस पाठवून मागवून घेतो मी."

"पण स्वयंपाक करायला माझ्या बाबांना बोलावण्यातच तुमचा कंजूषपणा दिसतोय ना ! ते पक्कं न्नं बनवतात खरी, पण मी ते बनवते की तुतून पडतात माणसं त्यावर. अन् त्यासाठी लागतं दुष्पट साहित्य !" मारुती आवेशाने बोलतच राहिला. तेव्हा मध्येच एकदा धर्मराज

म्हणाला, "अरे बाबा, तू म्हणशील ते आणवून देतो तं मी ! मग अगोचर मध्ये मध्ये ओरडतोस कशासाठी ?"

"माझी सवयच आहे तशी ! तुम्हाला आवडत नसेल तर सांगा, आपला गाशा गुंडाळून जातो माघरी परत !" मारुती धमकी देत बोलला.

धर्मराजने कमेतरी 'बाबा, पुता' करून आपले काम त्याच्याकडून करून घेतले. रुचकर मेजवानीची पाहुण्यांनी धूप प्रशंसा केली. धर्मराजनेही कबुलीपेशा मारुतीला जास्तच रक्कम देवून पाठवले.

परंतु नंतर मारुतीच्या गैरवागणुकीबद्दल सर्वांना रामजलेच. पदार्थ छान झालेही असतील, पण लोक धर्मराजच्या सहिष्णुतेचीच चर्चा लागले.

काही दिवसांनी म्हातारा भीम मरून गेला अन् मारुतीला दिवस कंठणे कठीण जावू लागले. स्वयंपाक करून पैसे कमावणेही त्याला अवघड जावू लागले; कारण त्याचा स्वभाव माहीत असल्याने लोक त्याला कामाला बोलावणेच टाळू लागले.

अशा परिस्थितीला मांजून मारुती एकदा धर्मराजकडे जावून म्हणाला, "तुमच्या घरात स्वयंपाकाची गरज आहे असं कळलं मला महाराज. मला घ्या ना उतून."

जरा विचार करून धर्मराज म्हणाला, "माझी आयको हल्ली मधून मधून आजारी असते, तेव्हा काही दिवस स्वयंपाकाची गरज

आहे खरी मला. पण मी जास्त पगार नाही देऊ शकणार. तू जमीनदाराकडे ही पत्करलीस, तर आरत पैसे मिळतील तुला. तेव्हा तिकडेच मेलास तर बरं होईल बंध !"

मारुती सांगू लागला, "होय, मला सुद्धा कळलंय तसं. पण जमीनदाराकडे हातून काही चूक झाली, तर फार कडक शिक्षा मिळते असंही ऐकलंय."

"चूक झाली की, शिक्षा तर मिळणारच ना ! तेव्हा चूक करूच नकोस म्हणजे झालं !" धर्मराजाने सल्ला दिला.

"पण.... मी जरा फाटक्या तोंडाचा आहे नं ! जमीनदाराकडे असं काही चालायचं नाही." मारुतीने चाचरत आपला गुणोपणा कबूल केला.

क्षणभर थांबून धर्मराज म्हणाला, "पण जमीनदार चांगला माणूस आहे. तो कधी कोणाला शिवी देत नाही. तुला तर भाहीतच आहे की मी मोठा स्पष्टवक्ता माणूस आहे; रागावलो की सोडाला येईल ते बोलतो तो. सहन करशील तू?"

त्याच्या या बोलण्यावर आश्चर्य प्रकट करत मारुती म्हणाला, "अं? तुम्ही अन् स्पष्टवक्ते? माझा विश्वास नाही ! तुम्ही मेजकनी दिलीत, त्या दिवशी माझं सगळं मोलणं ऐकून घेतलंत तुम्ही ! माझी प्रत्येक मागणी पुरी केलीत, खूप शांत वाटलात, खूप सहजशील वाटलात मला ! मेजकानीला आलेल्या सर्वांनी तुमच्या सहिष्णुतेबद्दल तुमची तारीफ केलेलीही कानावर आली ! मी ते सारं कसं विसरेन बरं?"

"हं ३ ! त्यावेळी गरजेनं तुझा लहरीपणा बालवून घेतला. गरजवंताला नसते म्हणतात ना ! पण आता तर मला तशी काही गरज नाहीये. आता यावेळी माझ्या शिष्या स्नायची गरज तुला असेल, तर ये माझ्याकडे नोकरीला. नाहीतर शोध दुसरी कडे कुठे काम.

आताच्या परिस्थितीत तुझा लहरीपणा मी नाही सहन करणार ! जुलट काम नोट न झालं किंवा काही समर्थन करायचा प्रयत्न केलास तर खूप शिष्या घालोन मी तुला." धर्मराजने आपल्या फटकळपणाची चुणूक दाखवत म्हटले.

आपल्या दुःखावर कसे तरी पांघरून घालत, हात जोडून मारुती म्हणाला, "महाराज, आजपर्यंत मी इतरांपाशी फार वागलो. इतरांचे सद्गुण, त्यांची न्यायबुद्धी, यांची मोनेहमी अवहेलनाच केली. तुम्हाला खूप त्रास दिला; तरीही त्रासता तुम्ही माझ्याशी सद्ब्यवहारच केलात, अन् शिकवलात मला. माझं खेकं चापसं ठिकठाणकरं आणलंत तुम्ही ! आता तुम्ही तुमच्याकडे नोकरीचा, वा नका देव; पण मी तुमचा कृतज्ञच राहीन. तुमचा खुदार जन्मभर आठवणीत ठेवीन मी."

मारुतीच्या वर्तनातला पाहून धर्मराजला खूप आनंद वाटला. त्याने त्याला आपल्या घरीच नोकरीला ठेवला. आता मारुती बरोबर बागू लागला. त्याने चांगले नाव मिळवले अन् तो आरामात राहू लागला.

महाभारत

विदुर नेत्याबरोबर आपल्या पित्याबद्दल जाबून दुर्योधन म्हणाला, "बाबा, विदुरकाका तुमच्या राहणगळे आहेत. मनातली नोट तुमच्याबद्दल बोलणंही मला होत नाही."

धृतराष्ट्र दुर्योधनाला म्हणाला, "पुत्रा, याबाबत तुझे अन् माझे विचार एकच आहेत. त्यात फरक पोडाच होणार ? विदुर नेहमीच पांडवांची स्तुती करत रहातो आणि मला ती ऐकून घ्यावी लागते, त्याच्या विरोधी मी काहो बोलूही नाही. तू एक काम कर. तू अन् कर्म मिळून नोट विचार करून ठरवा."

"दुपदाचे जावई झाल्यापासून पांडव

वास्तव बलवान झाले आहेत. दोघांच्यात फूट पाडण्यासाठी काही भुपाय करावा लागेल. तान्त्रिकांच्या साहाय्याने दुपद आणि धृष्टद्युम्न पांडवांचे कट्टर शत्रू बनतील." दुर्योधनाचे विचार चालू झाले.

मंतर दुर्योधनाला याहूनही मोठे असे एक कारस्थान सुचले. द्रौपदीला पाच पती आहेत. तिच्यात अन् त्यांच्यात द्वेष अन् घृणेचं बी पेरायला हवं.

कर्णही तेथे येऊन दुर्योधनाच्या या सर्व योजना ऐकत राहिला. तेंव्हा दुर्योधनाने कर्ण व धृष्टराष्ट्र यांना माणसी एक कुटिल योजना ऐकवली. तो म्हणाला, "पांडवांच्यात मोमच छरा पराक्रमी आहे. आपण गुप्तपणे टाकू. मोम आणि कर्जुन हे

आग आणि वाऱ्यासारखे आहेत. ते बरोबर असले की नक्की समजावं - आता प्रत्यक्ष होणार ! पण आपल्या योजनेप्रमाणे भीम मरून गेला, तर एकदा अर्जुन काहीच करू शकणार नाही, अर्जुन तर आपल्या कर्णाच्या बरोबरीचाही नाहीय. मी तर आव्हान देऊन सांगू शकतो की भीम मरला नाही, तर बाकी सगळे पांडव आपले दास होऊन राहतील."

यावर कर्ण म्हणाला, या जुपायांनी आपण आपलं ध्येय गाठू शकणार नाही. लोभाला बळी पडून दुपद काय आपल्या सुप्रसिद्ध बलिष्ठ जावयांना सोडून देईल ? त्यांच्याशी वैर मांडील ? आपल्याच कन्येशी

द्रोह करील ? द्रौपदीनं त्या पाचजणांशी विवाह केला, तेव्हा ते हीन स्थितीत होते. ते आज एकदम अतुल्य स्थितीत आहेत. ते द्रौपदीवर प्रेम करत आहेत. तेव्हा, ती का म्हणून त्यांना सोडून देईल ? तुझं असलं काही कारस्थान मुळाचं सफल होणार नाही. तुझा दुसरा विचार आहे भीमाला गुप्तपणे मारायचा ! यासाठी आपण आतापर्यंत कमी प्रयत्न केले का ? असल्या जुपायांनी आपण त्यांचं काहीही वाकडं करू शकणार नाही. वर्तमान स्थितीत आता आपल्यापुढे एकच मार्ग आहे, अन् तो आहे - वृद्ध ! त्यात कसला अधर्म नाही अन् कुणावर अन्यायही होत नाही."

कर्णाच्या या बोलण्याचे समर्थन करत धृतराष्ट्र म्हणाला, "याचं बोलणं योग्य वसंच आहे. याबद्दल भीष्म, द्रोण आणि विदुर यांनाही त्यांची मतं विचारून घेऊ."

भीष्माने आपला अभिप्राय व्यक्त केला, "पांडव अन् कौरव मला सारखेच आहेत. वाढवडिलांपासून सुस्थिरपणे चालत आलेल्या या राज्याचा अर्धा भाग पांडवांना मिळायला हवा. तसं न करण्यानं आपलीच अप्रतिष्ठा होईल, अपकीर्ती होईल. राजे लोकांच्या दृष्टीने अपकीर्ती पेक्षा मृत्यु घेयस्कर वाटतो. दुर्योधना, आतापर्यंत पांडवांशी तू सूप अन्यायाने वागून चुकला आहेस. पण तरीही तू त्यांच्या केसालाही धक्का नसू शकला

नाहीस. लाक्षागृहात मेला असेल, तर तो तू पाठवलेला पुरोचनच ! कुन्ती अन् पांडवांच्या लाक्षागृहात जळून मरण्याची बातमी ऐकली, तेव्हा कोणाचं तोंड पहाण्याचीही मला धृष्टा वाटू लागली. ते जिवन्त राहिले म्हणूनच केवळ तू अनादरातून वाचलास. अजूनही वेळ गेलो नाहीय. स्वतःला सुधार."

यानंतर द्रोण बोलले, "भीष्मांचं मत तेच माझही मत आहे याबाबत. पांडवांना बोलावून घेऊन त्यांना अर्ध राज्य देणं आपल्याच अन् घेयस्कर वाटतंय मला. दुपद, त्याचे पुत्र, कुन्तीदेवी, पांडव आणि द्रौपदी या सर्वांना वस्त्राभूषणे भेटोदाखल पाठवा. त्या भेटो घेऊन दुःशासन किंवा विकर्णाने कांपिल्य नगरीला जावं. ते कोणी जाईल, त्याने पांडवांशी प्रेमाने वागावे अन् त्यांना हस्तिनापुरी येण्याचे निमन्त्रण द्यावे. त्यांना आपल्या बरोबर घेऊन यावे. यासाठी दुपदालाही प्रार्थना करणं आवश्यक आहे."

बोलणे मध्येच अडवत कर्ण दुर्योधनाला म्हणाला, "मित्रा, हे दोघे वृद्ध नेहमी शत्रूंचीच प्रशंसा करत सुटतात, अन् तुझ्या प्रगतीचा मार्ग अडवतात. यांच्या बोलण्याकडे मुळाचं लक्ष देऊ नकोस."

कर्णचे हे कडवट बोलणे ऐकून द्रोण कोधाने म्हणाले, "अरे, तुझा पांडवांवर राग आहे, मनात सुडभावना आहे, म्हणूनच आमचं

बोलणं मान्य करायला तुम्ही तयारी नाहीय; ते काहीही असो. आमच्या सल्ल्याप्रमाणे वागू शकणार नसलास, तर कौरवांचंच नुकसान होईल, हे नीट लक्षात ठेव."

विदुर धृतराष्ट्राला म्हणाला, "महाराज, आम्ही आपलं धर्म इच्छितो. केवळ तुम्हाला दोन बऱ्या गोष्टी सांगू शकतो, पण त्या करवून घेण्याचा अधिकार गाजवू शकत नाही. द्रोणाचार्य जे बोलले, ते सारं कौरवांच्या हिताचंच बोलले. यात पक्षपाताची बुद्धीही नाहीय. आपलं स्वतःच्या पुत्रांवर फार प्रेम आहे, त्यामुळे तुम्हाला संतुष्ट करण्यासाठी मोठं गोड बोलणारी माणसंही असतील. असल्या

नोकांच्या बोलण्यावर विश्वास ठेवण्यात, आपल्याच पुत्रांचं अहित होण्याची शक्यता आहे. पांडवांना जिंकणं सोपं नव्हे. त्यांना कृष्णाचा आधार आहे. भीम अन् अर्जुन हे अभूतपूर्व साहसी व शक्तिवान् आहेत. भलेपणानं जे साध्य होऊ शकेल ते शस्त्रांनी जमणार नाही. हस्तिनापुरची प्रजा पांडवांचं दर्शन घ्यायला भुत्सुक आहे. म्हणूनच म्हणतोय, की त्यांना बोलावून घ्या आणि सर्वांना प्रसन्न करा."

धृतराष्ट्र यावर थोडा वेळ विचार करत राहिला अन् नंतर त्याने आपला निर्णय सांगितला, "भीष्म, द्रोण ! आपण सांगितलेत त्यात सत्य आणि वास्तविकता

आहे. त्यातच कौरवांचं हित आहे. माझ्या दृष्टीने पांडव हे कौरवांहून कोणी निराळे नाहीत. दोघेही समान आहेत. विदुर, तू स्वतःच पांचालदेशी जा. पांडव, कुन्ती अन् त्यांची पत्नी कृष्णा यांना इथे घेऊन ये. मोठ्या सौभाग्यानेच ते लासाकृहात जळण्यापासून वाचले आहेत. दुपदपुत्री कृष्णा त्यांची पत्नी बनली आहे हे त्यांचं सद्भाग्यच आहे. मी आता निश्चिंत झालोय."

अगणित रत्ने, आभूषणे, रेशमी कसे व अनेक भेटवस्तु बरोबर घेऊन विदुर कापिल्य नगरात पोचला व दुपद, धृष्टद्युम्न, कृष्ण व पांडवांना भेटला. त्यांचे सौमकुशल विचारल्यानंतर त्याने हस्तिनापुरातील साऱ्या घटनाही सांगितल्या. ज्यांना ज्यांना भेटी लागल्या होत्या, त्याही देऊन टाकल्या.

भरल्या सभेत विदुर दुपदाला म्हणाला, "महाराज, धृतराष्ट्र व भीष्म आपला संबंध जुळून आल्यामुळे आनंदित झाले आहेत. आपले कुशल जाणून घेण्यासाठी त्यांनी मला इथे पाठवले आहे. आपले मित्र द्रोण यांनी त्यांच्या वतीने आपणाला प्रेमालिखन देण्याची मला विनंती केली आहे. आपली कन्या पांडवांची पत्नी झाली, याचा त्यांना राज्यप्राप्तीपेक्षा ही जास्त आनंद वाटतोय. पांडवांनी हस्तिनापुर सोडल्याला आता खूप काळ लोटलाय. कौरव त्यांना भेटायला आतुर आहेत. धृतराष्ट्राने मला आज्ञा दिलीय

की मी कुन्ती अन् द्रौपदीसहित पांडवांना हस्तिनापुरी घेऊन यावे. आपण मला यासाठी आपली अनुमती द्यावी."

दुपद विदुराला म्हणाला, "आम्ही कौरवांचे आम बनलो आहोत, याचा मलाही अपार हर्ष वाटत आहे. धृतराष्ट्राची आज्ञा आम्हाला शिरोधार्य आहे. शिवाय आपणासारखे सूझमशाही स्वतः यांना घेऊन जायला भालेले आहात, तेव्हा मी 'नाही' कसं म्हणू शकेन? तशी आज्ञा नाही न? पण कृष्ण, बलराम यांचं ही मत विचारायला हवं. ते तर पांडवांचं नेहमी हितचिंतनच करता असतात. याशिवाय प्राप्त, धर्मपरायण अन् शक्तिशाली पांडवांची स्वतःची आज्ञा आहे, हे जाणणं अत्यंत आवश्यक अन् अर्चित होईल."

दुपदाला मध्येच थांबवत धर्मराज म्हणाला, "महाराज, इथे तर आम्ही तुमच्या अधीन आहोत. आपण पूर्ण विचारान्ती जे ठरवाल ते प्रत्यक्षात पाळणं हा आमचा धर्म असेल."

आता कृष्ण सर्वांना बुद्देशून म्हणाला, "विदुरकाकांच्या इच्छेनुसार पांडवांना हस्तिनापुरला पाठवणं हेच मी अर्चित समजतो. पण मी सुद्धा जाणू इच्छितो की पांडवांचं सर्व प्रकारे कल्याण इच्छिणाऱ्या दुपद महाराजांचे मत काय आहे?"

दुपद म्हणाला, "आता आताच पांडव

माझे निकटचे नातेवाईक झाले आहेत. पण तुमचे गर ते लहानपणापासूनचे आम आहेत. दूर असतानाही तुम्ही नेहमी त्यांचं भलंच इच्छित असता. तेव्हा तुमचं मत, ते माझंही मत असेल."

अशा प्रकारे दुपदाची परवानगी मिळाली. दुपद स्वतःच कुन्ती व पांडवांसह विदुराबरोबर हस्तिनापुरला जायला निघाला. कृष्णबलरामही त्यांच्याबरोबर गेले. विदुराने अगोदरच पाठवलेल्या दूतांनी येऊन धृतराष्ट्राला त्यांच्या आगमनाची वार्ता दिली. संतुष्ट झालेल्या धृतराष्ट्राने विकर्ण, चित्रसेन, द्रोण व कृपाचार्य यांना त्यांच्या स्वागतासाठी पाठवले.

त्यांच्याबरोबर पांडव हस्तिनापुरी पोचले, तेव्हा सारे नगर सजवलेले होते. जनता त्यांना पाहून पास्त्र आनन्दित झाली. त्यांचे आशिर्वाद घेऊन पांडव राजभवनात पोचले. त्यांनी धृतराष्ट्र व भीष्म यांना पदस्पर्श करून त्यांचे आशिर्वाद घेतले.

काही दिवसांनी धृतराष्ट्राने पांडव व श्रीकृष्ण यांना बोलावून घेऊन म्हटले, "मुलांनो, तुमच्यात अन् कौरवांच्यात वैरभाव काळापासूनच असे मला माहीत नाही. तेव्हा अगदी आत्ताच अर्ध राज्य मी तुमच्या हाती सोपवत आहे. आजपासून तुम्ही खांडवप्रस्थात स्थिर होऊन सुखाने आपलं राज्य चालवा."

धर्मराजाने 'होम' म्हणून अुपस्थित सर्वांना विनयाने नमस्कार केला. तो आपली माता कुन्ती, पत्नी, भाऊ आणि कृष्ण बलरामांसह खांडवप्रस्थाला पोचला. खांडवप्रस्थे ॥ एक भूप विशाल व भयानक असे अरण्य होते. ते ओळखून कृष्णाने इन्द्राचे स्मरण केले. त्याचा बुद्देश जाणून

इन्द्राने विश्वकर्म्याला तेथे पाठवले.

विश्वकर्म्याने एक विशिष्ट जागा पसंत केली आणि तिथे एक भव्य व सुंदर नगर निर्माण केले. चारही बाजूंना अंच अंच तट, प्राकाराबाहेरील खोल खंदक, आत चमकती शुभ्र भवने, गरुडाकार सिंहद्वार, विशाल रस्ते, राजांसाठी रहाण्याची ठिकाणे, देवालये व कुठे कुठे सुंदर अड्डे यांनी युक्त असे ते नगर अत्यन्त सुंदर व अलौकिक असेच दिसत होते. नगराचे 'इन्द्रप्रस्थ' असे नामकरण करण्यात आले.

नगराच्या बरोबर मध्यावर खुद्द पांडवांसाठी निवासगृहे बनवण्यात आली. चतुर्वर्णांचे लोक, शिल्पकलेत निष्णात असे शिल्पकार इत्यादि लोक या नगरात येऊन राहू लागले.

धर्मराज आपले भाऊ व पत्नी यांच्यासह सुखाने कालक्रमणा करत व अुत्तम तऱ्हेने राज्यशासन संधालत तेथे राहू लागला. ते सुस्थिर झाल्यावर श्रीकृष्ण पांडवांचा निरोप घेऊन द्वारकेला परत गेला.

बोलणारा पोपट

हे लापुरी राजधानीतल्या एका गल्लीत एक म्हातारा पिंजऱ्यांत ठेवलेले पोपट जाणाऱ्या येणाऱ्या लोकांना दाखवत त्यांचे गळ आपल्याकडे आकर्षित करत होता. तोंडाने तो ओरडत होता, "अरे लोकांनो, हे मारे बोलणारे पोपट आहेत बोलणारे ! तुम्ही बोलाल ते हे ही बोलून दाखवतो ! किंमत फक्त पाच-पाच अक्षर्या ! घ्या, लवकर घ्या, संपून जातील !" येणाऱ्या गिऱ्हाडकाला त्याच आवाजात ओरडून तो असेही सांगत होता की, "विकलेला पक्षी परत ध्यायची आमच्या जमातीत पडत नाही, ज्याच्या-त्याच्या नशिवाचा भाग आहे !"

बरेच लोक पोपट विकत घेऊन जात होते. दुर्गादासने हे पाहिले, अन् स्वतःही एक पोपट विकत घेऊन तो घरी गेला. नंतर त्याने पोपटाला बोलायला लावायचे बरेच प्रयत्न केले. पण दुर्गादामाच्या तोंडून निघालेल्या एकाही शब्दाचे पोपटाने अनुकरण केले नाही. दुर्गादासला वाटले की नव्या जागी आपल्यामुळे पोपट बिचकत असेल. दोन दिवस त्याने भुत्तमोत्तम फळे आणि भिजवलेले चणे, दाणे वगैरे त्याला खायला घातले. तरीही काहीच फायदा झाला नाही.

आसून गेलेला दुर्गादास शेवटी पोपटाला घेऊन त्या म्हातार्याकडे गेला अन् तक्रार करू लागला, "म्हातारबाबा, चांगलं फसवलेलं की मला ! नागरिकांना फसवून त्यांच्याकडून पैसे काढायची तुमची युक्ती छान समजलीय मला. मारे सांगत होतात की मालकानं बोललेला प्रत्येक शब्द पोपट बोलून दाखवतात. हा पोपट तर एक शब्दही बोलत नाहीय."

म्हातार्याने पोपट आपल्या हाती घेतला अन् त्याच्याकडे नीट निरखून पाहिले. मग तो त्याच्याशी एक दोन शब्द बोलला, पण पोपटाने काहीच प्रतिसाद मिळाला नाही. तेव्हा तो परत दुर्गादासच्या हाती देत म्हातारा म्हणाला, "मी तर प्रथमच सांगितलं होतं, की विकलेला पक्षी परत येणार नाही. आपलं काय ! मला तर वाटतय की हा बहिरे आहे. जरा चांगल्याप्या वेष्टाकडे ना घेऊन घाला."

चान्दोबा
पुरवणी - ८३

आपल्या देशाची
वृक्षसंपदा

पांगारा

सूप पूर्वी शाळेत उपयोगात येणाऱ्या धूळपाट्या पांगार्याच्या लाकडाचे बनवल्या जात असत. वृक्षशास्त्रात याला अलस्टोनिया स्कोलारिस असे म्हणतात. इंग्रजीत याला डेव्हिल्स ट्री (भुतांचे झाड) असे म्हणतात. हिन्दीत याला 'चाटिन', असामीत 'चैटीन', ओरियामध्ये 'चाटिनन', बंगालीत 'चाटिम', मल्याळी व तमिळमध्ये 'पाला', कानडीत 'मुहले' आणि तेलगूत 'पलाशी' असे म्हणतात. संस्कृत मध्ये याला 'सप्तपर्ण' या नावाने संबोधले जाते. पाचसहा सें.मी. लांबीची याची पाने जाड असतात.

नेहमी हिरवेच दिसणारे हे झाड पंचवीस मीटर पर्यंत अंच वाढते. याचे साल चांगले कडक असून ते खाकी रंगाचे व खडबडीत असते. याच्या फुलांचे गुच्छ हिरवट रंगाचे असून फुले काहीशी सुगंधी असतात. याच्या शेगाही गुच्छांनीच येतात. त्यांची लांबी ३०-४० सें.मी. इतकी असते.

साधारण जेथे वर्षभर पाऊस पडतो तेथे, म्हणजे मुख्यत्वे पश्चिमघाटात ही झाडे जास्त प्रमाणात आढळतात. यांच्या सालात औषधी गुण असतो. लाकूड मात्र नरम असल्याने त्याचा उपयोग शिसपेन्सिली, काडेपेटीच्या काढ्या बनवण्यासाठी केला जातो.

काही प्रान्तात अशी समजूत आहे की या झाडावर भुतेप्रेते रहातात. पश्चिम घाटातील काही प्रान्तातले पहाडी लोक या झाडासाली नसायलाही मितात.

